Rbl. 1.01

KAKS TEED V. ARDAMATSKI

VASSILI
ARDAMATSKI

KAKS TEED

VASSILI ARDAMATSKI

KAKS TEED

DILOOGIA

TÕLKINUD
HANS LUIK

TALLINN · 1976
KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»

V2
A74

Originaali tiitel:
Василий Ардаматский
Две дороги
Роман в двух книгах
«Молодая гвардия»
Москва 1973

Kunstiliselt kujundanud JAAN SONN
Värsid tõlkinud HELVI JÜRISSON

A $\frac{70302-561}{M901(16)-76}$ TL — 8 — 10 — 76

© Tõlge eesti keelde, «Eesti Raamat», 1976

Härradele laimajaile, eriti kodanlikus ajakirjanduses, on antud täielik vabadus: esine ajakirjanduses anonüümselt, valeta ja laima palju tahad, varja end teadete taha, mis pole ühegi ametiisiku poolt alla kirjutatud, kuid on näiliselt ametlikud, — kõik on lubatud!

V. I. Lenin

ESIMENE
RAAMAT

AUTUSE TEE

Endine tsaariarmee alamporutšik Sergei Družilovski kirjutas enne surma eraldi paberilehele kalligraafilise käekirjaga ning ilma ühegi mahakriipsutuseta ei tea kuhu ja ei tea kellele adresseeritud kirja. Toon selle tervenisti ära, muutmata ainsatki sõna.

Aga miks just mind??? Kas ma siis üksi tegutsesin??? Kas ma üksi oleksin midagi suutnud??? Kus on nüüd kõik need, kes mind käekõrval haua poole talutasid, ise naeratades ja öeldes, et ma teen koos nendega ajalugu? Kui see nii on, siis päästke mind ometi!!! Esitage Moskvale noot, nõudke mind välja, ma olen ju teie võitluskaaslane, tegin koos teiega ajalugu, selle pärast mind surma mõistetigi. Ka kõige paadunumad kurjategijad aitavad oma kaaslase esimesel võimalusel hädast välja, sest neilgi on oma autunne, teie aga kannate frakki, valdate kõikvõimalikke keeli ja käite kirikus, ning just teie tõttu, kes te ajalugu kipute tegema, mõistetigi minu üle kohut. Teie pärast ma peangi surma minema!!! Miks te, närakad, nüüd peitu poete ja vakka olete? Või läksite te täna, pühapäeval, koos oma lastega kirikusse patte andeks paluma? Vahest lasete minu eest hingepalvet lugeda?

Ja mina veel arvasin: mul vedas, et ma pääsesin suurt poliitikat tegema, aga tuleb välja, et Saša Gavrilov ütles õigesti: poliitika on libu, ainult et kui ta sinuga rahule jääb, siis ei maksa mitte sina talle, vaid tema sulle, aga jumal hoidku, kui ta sinuga rahule ei jää, kui sa kuskil väärtad, siis paneb ta sulle veel omalt poolt põõna . . .

Ent kus on siis õigus??? Kus on tõde??? Kus on andestav ja nuhtlev jumal???

ESIMENE PEATÜKK

Oli 1916. aasta sügis . . .

Gatšina lennukooli kursant Sergei Družilovski jalutas pargis ja mõtiskles oma elu üle — talle tundus, et see on nurja läinud. Üksnes sünnilinnas Rogatšovis veedetud lapsepõlve oli meeldiv meenutada. Ja ainult kõige varajasemat . . . Hiljem tuli gümnaasium, kus oli õel direktor ning õpetajad ilmast ilma norisid ja kus talle pandi vastik hüüdnimi «kolm miinus». Politsei-ispravnikust isa abiga sai ta ikka kuidagiviisi klassist klassi. Kui jõudis kätte hirmus eksamite aeg, pani isa mundrikuue selga ja tegi maakonna õppeasutuste inspektorile koduse visiidi. Ei tea, kui kalliks need visiidid talle maksma läksid, ent koju tulles oli ta kord-korralt üha tigedam.

Lapsepõli läkski gümnaasiumi nahka. Poiss jõudis ikkagi hädapärast edasi, ehkki teda kolm korda teiseks aastaks istuma jäeti, ent 1914. aasta sügisel visati ta eelviimasest klassist välja.

Piinati nii mitu aastat ja visati just siis välja, kui väljaviskamine tähendas sellele klassikaaslastest ülekasvanud poisile otsekohest mobiliseerimist sõjaväkke. Sõda juba käis. Isa ütles: «Jumal tänatud, hakkad isamaad teenima, vahest tehakse sinust sõjaväes mees.» Ema nuttis vahetpidamatult.

Sergei kuulis salaja pealt, kuidas ema pisarsilmil anus, et isa ta kuhugi tagalaväeossa sokutaks, isa aga vastas: «Pole temast õiget tolku, las ta siis vähemalt sõdib isamaa eest, ehk võtab aru pähe.» — «Ta saab surma!» karjatas ema. «Meie kõikide elu on jumala kätes,» vastas isa rahulikult. Sestsaadik oli Sergeile täiesti selge, et ta peab ise oma elu päästma.

Moskva lähedal formeerimispolgus orienteerus ta kähku ja uuris välja, et rindelesaatmisest on võimalik kõrvale hoida. Polgu kirjutaja soovitusel esitas ta ülemustele raporti, et kirgliku patrioodina tahab ta kogu oma elu sõjaväeteenistusele pühendada ning palub, et teda Moskva lipnikekooli suunataks.

Palve rahuldati ja rindeleminek nihkus terve aasta võrra edasi. Lipnikekool oli hoopis midagi muud kui gümnaa-

sium — vaata ainult, et marssimisel samm segi ei läheks, ning pea meeles lühikesi ja selgeid käsklusi: «Ölale-e võtt! Jalale-e võtt! Tuld! . . .» Ka Moskvat sai näha. Ema saatis aeg-ajalt natuke raha, nii et Sergei võis endale mõndagi lõbu lubada. Ta käis Moskva kõrtsides, soetas meeldiva tutvuse kooli ülema toatüdrukuga. Ent aasta möödus ruttu ja vastne lipnik saadeti rindele, 10. armee 224. polku.

Eesliinile täienduseks saadetud ohvitseridele pidas kõne armee komandör kindral Ivanov. Ta rääkis vaikse käheda häälega, ja väikest kasvu Družilovski, kes seisis rivi vasakul tiival, kuulis vaid üksikuid sõnu:

«Venemaa sangarlikud pojad . . . sel raskel tunnil . . . alatu sakslane . . . andke oma elu . . . isamaa . . .»

Sadas vihma. Kogu oma ihu ja hingega tajudes märja sineli raskust, vaatas Družilovski vaenulikult kindrali vaarikpunaseid sinelikääniseid ja mõtles, et kindral läheb kohe tagasi sooja tuppa ning käsib tentsikul viina ja kaaviari tuua, aga teda, vaest lipnikku, aetakse märga kaevikusse.

Peab, peab midagi ette võtma. Družilovski teadis juba, kes on kõigest kõige paremini informeeritud, ning kinkis polgu kirjutajale portsigari, mille kaanel oli Georgi rist — ta oli selle kord Moskvast ettenägelikult ostnud. Kirjutaja ütles, et on tulnud ametlik kiri: Gatšina lennukooli ülem palub saata tema käsutusse gümnaasiumi lõpetanud nooremohvitsere, kes soovivad lennukooli astuda.

Nõuetekohase dokumendi koostamise eest, milles mainiti ka gümnaasiumiharidust, võttis kirjutaja kümme rubla. Hulk raha, kuid elu on kallim.

Nii saigi Sergeist taas kursant. Kaks aastat lennukooli, verised rakud peos ja higi otsaees. Lipnikutarkused olid selle kõrval naljaasi. Tehnilised instruktsioonid tuli sõnasõnalt pähe tuupida nagu palved, lisaks tuli meelde jätta tuhatkond kõiksugu hammasrattaid, polte ja mutreid ning osata neid kõiki käredą pakase käes oma käega paika panna. Ja kui sa ei tea, siis avaneb su seljataga haud — halva edasijõudmise eest ähvardas koolist väljaheitmine ja tegevväkke kupatamine. Ning nüüd, mil kooli lõpetamiseni oli veel tervelt pool aastat aega, teatati äkki, et neile kõigile antakse ennetähtaegselt lenduripaberid ja nad saadetakse rindele.

Alamporutšik Družilovski tuju oli nii räbal, et räbalam ei saagi olla Ja tal polnud võimalik end mingil moel lohutada. Kursandipalka jätkus hädavaevu heade paberosside

ostmiseks ja laupäeviti kuursaalis käimiseks. Kaardimängus viimasel ajal ei vedanud. Rogatšovist ei saadetud enam kopikatki. Isa käest tuli harva mõni lühike kiri, ja igas kirjas kutsus ta üles oma elu säästmata püha Venemaad päästma. Alamporutšik rebis need kirjad tillukesteks tükkideks ja viskas ropult vandudes peldikuauku. Ema vannutas teda jumala nimel, et ta end hoiaks, ja ta oli kõigest hingest valmis ema manitsusi kuulda võtma, ent olnuks märksa parem, kui ema oleks koos heade soovidega ka raha saatnud . . .

Družilovski sammus Gatšina pargis aeglaselt mööda kolletanud lehtedega kaetud alleed, nähvides ratsapiitsaga oma pika sineli hõlmu, mille vahelt läigatasid hoolikalt viksitud, ülemäära kõrge kontsaga säärikud. Saatus nöökis teda igati, isegi kasv oli tal kängu jäänud.

Eestpoolt kostis meeste hääli ja mahlakat naeru. Talle tuli vastu porutšik Kirjanovi kamp. Družilovski põikas kõrvale ning istus pingile — ta hoidis pikast ja sihvakast Kirjanovist, kelle ümber alati keerles lipitsejate parv, eemale: kogu kool oli Kirjanovi käpa all, teda hüüti «meie pankuriks», ja see meeldis talle hullupööra . . . Mis tal viga raha tuulde loopida, tema isa, laevanduskompanii omanik, oli talle ühes Petrogradi pangas arve avanud — võta, kui palju tahad! Küll ikka mõnel inimesel veab! Ja kui kord juba vedama hakkab, siis veab kõiges — Kirjanovi armuke oli suurvürst Nikolai Nikolajevitši sugulane, mis sellest, et kauge sugulane, nõotütar. Laupäeviti tuli suur must auto Kirjanovile järele ja sõidutas ta Piiterisse. Isegi kooli juhtkond kartis Kirjanovit . . .

Jumalale tänu, nad ei märganudki Družilovskit ning läksid mööda, hirnudes täiest kõrist . . .

Družilovski vaatas kergendustundega ringi ja nägi, et tema kõrval istus noobel daam. Laia kübara ääre alt paistis kenake nõbinina ning vaatasid heasüdamlikud sinisilmad. Elegantne sinine paelkaunistustega palitu liibus naise täidlasevõitu keha ümber. Kindlasti oli ta vähemalt kolmekümneaastane, kuid hästi säilinud, täitsa kopsakas, nagu neil Rogatšovis öeldi. «Ega suurvürsti nõotütargi teab kui noor ole,» vilksatas alamporutšikul mõte. Ta tõusis, tegi aupakliku kummarduse ja küsis hästi delikaatselt:

«Palun vabandust, kas ma ei näinud teid möödunud talvel ooperiteatris?»

Naine vaatas üllatunult tema poole.

«Jah, see ei või eksitus olla,» jätkas Družilovski. «Andke

andeks, andke andeks, et ma teid segasin. Jumala pärast, andestage.» Ta kraapsas jalaga, kummardas, ning juba pöördudes, et lahkuda, hüüatas: «Ei, ei, teid ei saa mitte kellegagi ära vahetada!» Ja ta piidles jälle naist.

Naine naeratas vaevumärgatavalt ja silmitses teda huviga.

«Te olete lendur?» küsis ta äkki.

«Igaühel on oma saatus,» vastas Družilovski ohates ning laskus pingile.

«Ja te . . . lendate?»

«Mis parata, meie sõdime õhus.»

«Issand, kui hirmus!»

Üks lause järgnes teisele, ja jutt hakkas jooksma. Varsti teadis Družilovski juba, et daami nimi on Kiira Nikolajevna, kuid rohkem ei õnnestunud tal midagi välja uurida.

«Kes palju teab, läheb ruttu vanaks,» vastas daam kelmikalt.

Družilovskil aga polnud naljatuju, ta pidi teada saama . . .

Ta kutsus daami kuursaali restorani. Kiira Nikolajevna ainult muigas seepeale pilkavalt.

«Minu meelest pole selles midagi sündsusetut,» ütles Družilovski solvunult.

«Vaevalt teile meeldiks, kui teie naine kellegi teisega restorani läheks,» lausus Kiira Nikolajevna ülitõsiselt.

«Esiteks, mul pole naist, pole kunagi olnud.»

«Aga mul on mees,» katkestas Kiira Nikolajevna teda.

«Mina tema asemel igatahes ei jätaks teid niisugusel õhtul üksi,» sõnas Družilovski vaikselt.

Naine pööras näo tema poole.

«Ärge rääkige sellest.»

Družilovski kuulis tema hääles palvet ning sai kõigest aru. Rohkem ta sellel keelel esialgu ei mängi. Võib ka ilmast rääkida . . .

Tuli välja, et siinne vihmane sügis ei meeldinud kummalegi. Selgus, et Kiira Nikolajevna oli Kaluugast pärit, ja seal on sügis imeilus. Družilovskile meenus tema Rogatšov . . . Ta sai teada, et Kiira Nikolajevna ema elab Kaluugas. Neil on Sobornaja väljakul oma maja. Õdesidvendi ei ole. Isa on surnud. Muid üksikasju oli vara pärida. Kuid Družilovski küsis siiski, kes on Kiira Nikolajevna mees.

«Sellel pole mingit tähtsust,» kostis naine mõtlikult.

Juba hakkas pimenema, ja Kiira Nikolajevna tahtis koju minna.

«Millal ma teid näen?» küsis Družilovski traagilise visadusega.

«Ei tea.»

Družilovskile meenus, et homme, pühapäeval, on kuursaali juures traditsiooniline sügislillede näitus, ja ta kutsus Kiira Nikolajevnat näitusele. Naine nõustus, kuid ei lubanud end isegi koju saata. Nad jätsid pargivärava juures hüvasti. Kuid Družilovski läks Kiira Nikolajevnale järele ning nägi, et naine sisenes kahekorruselisse kivimajja. «See on soliidsem kui maja Kaluugas,» mõtles ta ning hakkas kiirel sammul kasarmu poole minema. Halb tuju oli justkui peoga pühitud, Družilovski ümises tasakesi: «Matšiš on tore tants . . .»

Järgmisel päeval jalutas moodsa «Coty» lõhnaõliga lõhnastatud Družilovski hoolikalt pressitud mundris, mille nööbid olid särama poleeritud, selle kiriku ümbruses, kuhu Kiira Nikolajevna oli lubanud päevasele jumalateenistusele minna. Oli päikesepaisteline, tuulevaikne, meeldivalt karge ilm, aeglaselt langes puude otsast kolletanud lehti; Družilovskile näis, nagu olnuksid kirikuaia päikesepaistelised jalgrajad kullaga sillutatud. Ta tundis end toreda ja tähtsa mehena, tema poole vaadati tagasi, ja ta ajas pea kuklasse, tõstis oma väikese kõhna näo veel kõrgemale.

Kirikukellad hakkasid ülemeelikult piu-pautama, ja inimsumm voolas kirikust välja. Alamporutšik seisis malmtara ääres, vaatas kirikulistele uudishimulikult näkku ning irvitas endamisi nende mõtliku, äraoleva ilme üle. Ta ise ei uskunud ei jumalat ega kuradit ning arvas, et eranditult kõik käivad kirikus üksnes selleks, et näidata teistele, kui vooruslikud nad on. No näiteks see kalli kasuka ja nokkmütsiga jõmm oma tualettidega uhkeldavatest naistest kaaskonnaga — millest tema äsja jumalaga rääkis? Sellest, kuidas rohkem raha kokku kraapida?

Mööda vilksatasid koketsed lilledega kübarad, kenad noored näod, valgehabemelised vanamehed, elatanud naised tumedais rõivais. Selgus, et väga lõbus on kiriku ees seista ja seda kirevat rahvasumma vaadata.

Äkki öeldi Družilovski selja taga:

«Aa, siin te oletegi, — ja mina otsisin teid kirikust.»

«Teie olete mu üksiklase-elu pidupäev,» lausus Družilovski, vaadates Kiira Nikolajevna veidi ehmunud sinisilmadesse.

«Öelge mulle, miks te nii üksi olete?» küsis naine osavõtlikult.

«Üksindust, Kiira Nikolajevna, ei saa kellegagi jagada, see on ikka jagamatult üksildaste hingede päralt,» vastas Družilovski kurvalt ja õpetlikult. «Minu üksindus on aga veel poole raskem: ma olen maa peal üksi, ja seal ka . . .» Ta vaatas kahvatusinisesse taevasse ning lisas vaikselt: «Ja me sureme samuti üksi.»

«Miks, miks te räägite niiviisi?» Kiira Nikolajevna vaatas talle hellalt ja nukralt otsa, tema aga oli endaga väga rahul — ta oli rünnakut õigesti alustanud.

Nad uitasid kuursaali ümber, lettide vahel, mis olid lilli täis. Kõlakojas mängis sõjaväeorkester valsse. Peokuningannaks oli krüsanteem. Valged, sinised, purpurpunased kohevad õied, daamide kirevad tualetid, päike ja muusika lõid peotuju. Kiira Nikolajevna ütles, et tema meel on millegipärast kurb — viimased lilled, viimane päike.

Nad kuulasid kinnises musta värvi kleidis lauljannat, kes laulis madala vibreeriva häälega: «Krüsanteemide õitseaeg ammu on möödas . . . »

Pärastpoole kinkis Družilovski Kiira Nikolajevnale kimbu krüsanteeme, mille õiepungad polnud veel päriselt lahti läinud.

«Sellel on oma tähendus,» ütles ta, vaadates Kiira Nikolajevnat armunud pilguga.

Nagu siin kandis tihti juhtub, tõi tuul õhtupoolikul merelt pilvi — päike kadus ja koos päikesega kadus ka peotuju. Hakkas vihma tibama. Publik lahkus kiiruga näituselt. Paljud tõttasid restorani. Družilovski ootas koos oma kaaslannaga restorani vestibüülis saju lakkamist, ning kui kelner neile lauda pakkus, polnud sünnis ära öelda.

«Me ainult ootame, kuni vihm üle läheb,» õigustas end Kiira Nikolajevna.

Nende lähedal, otse orkestripoodiumi ees lärmas porutšik Kirjanovi laudkond, neilt võis oodata mistahes nurjatust. «Saaks siit ometi jalga lasta,» mõtles Družilovski, teadmata, mida teha. Kiira Nikolajevna vaatas tema ilusat morni nägu ning mõtles, et küll see nooruke ohvitser on uje. See puhtuke, lainjate juuste, teravapilguliste mustade silmade, elegantsete vurrukeste ja väikeste naiselike kätega noormees hakkas Kiira Nikolajevnale üha rohkem meeldima. Säh sulle — ise lendur, aga nii hellatundeline. Ja nii üksi . . . Et tema tuju tõsta, palus Kiira Nikolajevna, et ta veini telliks.

«Ma soovin, et te ei taevas ega maa peal üksindust ei

tunneks,» ütles Kiira Nikolajevna, tõstes klaasi, milles kulendas «Cabernet».

Družilovski noogutas tänulikult oma pumatiga võitud pead ja tühjendas klaasi ainsa sõõmuga.

«Tänan . . . Te ei kujuta ette, kui suurt üksindust lendur õhus tunneb,» lausus ta nukralt ja heitis pilgu maalingutega kaetud lakke. «Suur tänu teile selle toosti eest.» Ta suudles Kiira Nikolajevna kätt, ja naine ei tõmmanud seda ära.

«Üks mu sõber, lendur nagu minagi, ütleb: meie üksinduse vastu aitab üksainus rohi — armastus . . .» jätkas Družilovski, hoides Kiira Nikolajevna kätt ja vaadates tema sinisilmadesse, mille vein oli särama pannud.

Kui «Cabernet» otsa sai, tellis Družilovski šampanjat.

Kiira Nikolajevnat ei tundnud enam äragi — ta õhetas, tema kõrkus oli justkui peoga pühitud, ta rääkis vahetpidamatult ja naeris valjusti.

«Teate, mida ma kõige rohkem usun?» ütles ta, ja tema tumenenud silmad heitsid Družilovskile tulise pilgu. «Kaarte! Jaa, jaa, kaarte! Alles reedel panin ma endale kolm korda kaarte välja, ja iga kord jäi mulle kätte ristisoldat.»

Družilovski ärkas lämbes voodis ega taibanud kohe, kus ta on. Tema pea kohal oli umbne sinine kuppel, sealt rippus alla nöör, ja nööri otsas oli tutt, mis kõlkus padja kohal. Družilovski tõmbas nöörist ning kuppel eraldus voodist, kerkis lae alla. Varahommikuses kahkjas valguses nägi ta enda kõrval Kiira Nikolajevnat, kes magas magusasti, käed-jalad lalali. Nüüd meenus talle kõik. Ent kes see naine ometi on, pagan võtaks?

Družilovski ronis baldahhiini alt välja ning vaatas ringi. Seinal rippus meesterahva portree; mees kandis musta saterkuube, tal olid teravatipulised mustad vurrud ja kalgid silmad puhmaskulmude all. Kes see on?

Hommikueine ajal hakkas Kiira Nikolajevna järsku halisema:

«Hirmus, mis me sinuga tegime . . .»

«Ma tahaksin ikkagi teada, kes on mu võistleja?» küsis Družilovski õige tõsiselt, võttes Kiira Nikolajevna käe.

«Kindral Gardner . . .» vastas naine vaevukuuldavalt.

«Kah mõni tagalarott?» küsis Družilovski.

«Mis sa nüüd . . . mis sa nüüd . . .» Kiira Nikolajevna silmad läksid suureks. «Ta on õukonnas oma inimene, Gatšina komandandi kindral Drozd-Bonjaševski suur sõber, kogu Petrograd tunneb teda, ta on väga ohtlik mees!»

Družilovski tõstis naerdes käed üles.

«Annan alla ja põgenen kabuhirmus.»

«Ma ei salli teda . . . Ta on väga halb inimene . . . murrab mulle truudust, kellega iganes juhtub, mind aga hoiab siin selles kivist puuris.»

Ta laskis Družilovski köögiuksest välja.

Samal päeval sai Družilovski teada, et kindral Gardneri ülesandeks on tsaariperekonna patronaaži all olevate privilegeeritud sõjaväelaatsarettide varustamine toidumoona ja inventariga, lisaks kuulub ta «Tema Keiserliku Majesteedi keisrinna Aleksandra Fjodorovna kõrgeaulisel eesistumisel tegutsevasse Kõrgemasse Hoolekandenõukogusse, mis hoolitseb nende perekondade eest, kelle toitja on sõtta mobiliseeritud, haavata saanud või langenud». Igatahes oli Gardner sõja-aastate jooksul juba jõudnud endale Piiteris kaks üürimaja soetada ja oma armukesele uhke villa osta. Kindrali kodus Petrogradis mängiti preferanssi rubla silm, seal mängiti ühe ööga terveid varandusi maha . . . «Suur varas,» arvas Družilovski ning rajas sellele oma edasised tegevusplaanid.

Mängides armunu rolli, keda rusub tema vaesus ja piinab see, et ta on sunnitud oma armastust salajas hoidma, rääkis ta Kiira Nikolajevnale ilma suurema vaevata augu pähe — naine nõustus kindrali šantažeerimisest osa võtma. Selgus, et ta oli oma truudusetu mehe äriasjadega suurepäraselt kursis.

Kui kindrali vargusi päevavalgele tuua ähvardati, andis ta õnnelikele armastajatele hulga raha. Družilovski leppis kindraliprouaga kokku, et nad ostavad endile Krimmis maja, ning pani selle raha panka, oma nimele.

Seitsmeteistkümnenda aasta jaanuaris tuli käsk lennukooli kursandid rindele saata. Jälle oldi sunnitud kindralit tülitama, ja nüüd kulus tema sõprus Gatšina sõjaväekomandandiga marjaks ära. Družilovskist sai lennukooli õppejõud, ja ta pandi igaks juhuks laatsaretti. Jälle pääses ta rindelesaatmisest ning arvas juba, et on lõppude lõpuks haljale oksale jõudnud. Hospidalis lamades tegi ta plaane, kuidas pangahoiust — kolmekümmend tuhandet rubla — ära kasutada, ja millegipärast tuli talle üha sagedamini pähe mõte soetada endale Piiteris oma restoran. Ta nägi

end soliidse sõltumatu mehena, kes hooletu kummardusega võtab vastu rikkaid kliente. Kummalisel kombel ei mängi-nüd kindraliproua tema unistustes tavaliselt mitte mingit rolli.

Ta ei ütusta eales seda kohutavat hommikut . . . Palatisse astus halastajaõde ning ütles, mine võta kinni, kas ehmunult või rõõmsalt, et Petrogradis on puhkenud revolutsioon. Rohkem ei teadnud ta midagi. Družilovski palatinaaber, eraelus vabrikant, kes alles eile oli olnud lamaja haige, kargas äkki üles ja tormas kellelegi telefoneerima. Palatisse tagasi tulles vaatas ta Družilovskile meeletu pilguga otsa ja ütles: «Kõik on läbi, tsaar kukutati troonilt.» Ta nõutas oma riided ja tegi kähku hospidalist minekut.

«Raha! Mis saab rahast?» mõtles Družilovski hirmuga; järgmisel hommikul lahkus ka tema hospidalist.

Pank töötas nagu ikka. Ametnik teatas talle kohe, kui palju tema kapital vahepeal protsenti on kandnud. Družilovski rahunes veidi. Kuid uidanud mööda kärarikast ja ärevat Petrogradi ning kuulnud, mida linnas räägiti, läks ta panka tagasi ning võttis oma raha välja.

«Õigesti teete, kõik targad inimesed paigutavad oma raha väärtasjadesse,» sosistas ametnik talle.

Družilovski ei teadnud täpselt, mida see tähendab ja kuidas seda tehakse, kuid raske rahapatakas rahustas teda seletamatul kombel.

Gatšina lennukoolis, kuhu ta tagasi pöördus, valitses revolutsiooni tõttu täielik tohuvabohu. Päevast päeva peeti miitinguid, ühed ütlesid: sõda on lõppenud, teised: tuleb sõdida kuni võiduni. Saa siis aru, mis sind ees ootab. Õppetööd koolis ei tehtud. Ülemused andsid kursantidele esimestena au. Pool isikkoosseisu puudus loendustelt. Kord aeti kõik kohalolijad kiires korras kokku ja Kerenski ise pidas neile kõne. Ta kõneles tund aega või kauemgi. Družilovski kuulas teda väga tähelepanelikult, kuid ei saanud teada kõige olulisemat — mis saab edasi? Ja teda vaevas endistviisi tema peamine mure: mida rahaga ette võtta?

Ta sõitis Petrogradi ja leidis maakleri, kelle abiga lootis raha väärtasjade vastu vahetada. Ta oli juba välja uurinud, kuidas see käib. Ent kuuldes, millisest summast on jutt, kaotas maakler tema vastu vähimagi huvi ning ütles, et nii tühiseid operatsioone ta ei tee.

«Kuidas tühiseid? Kolmkümmend tuhat!» pahandas Družilovski.

«Praeguse konjunktuuri juures on see täpes,» vastas maakler.

See katastroof — rahakursi langus — andis Družilovskile ränga hoobi. Tema kuldne unistus põles selles kolm korda neetud revolutsioonitules tuhaks. Kõik oli läbi, ja tema ainsaks pelgupaigaks, kuhu ta võis kõigi õnnetuste eest varjule minna, jäi kindraliproua maja.

Koolis tehti revolutsioonijärgsele segadusele varsti lõpp. Ohvitserid hakkasid jälle kursantidega kärkima ja neid igá väikseimagi üleastumise eest karmilt karistama. Algas taas igapäevane õppetöö, rividrill, ja jälle levisid kuulujutud rindelesaatmisest — Kerenski anus kõiki igal miitingul: sõdige kuni võiduni . . .

Ühel pühapäeval, kui Družilovski lesis oma kindraliproua voodis, tuli Gardner. Ta oli üle kahe kuu teab kuhu kadunud olnud ning ilmus nüüd äkki välja. Kindral ei teinud õnnelikku võistlejat märkamagi, ta kutsus oma naise teise tuppa, ja nad vaidlesid seal kaua millegi üle.

Družilovski tahtis teada, millest nad rääkisid, kuid massiivne tammepuust uks summutas hääled. Viimaks jäädi vait.

Kiira Nikolajevna naasis magamistuppa nuuksudes ja taskurätikuga pisaraid pühkides.

«Va röövel . . .» Kibedasti nuttes ütles ta, et kindral võttis just nüüdsama tema käest enamiku väärtasju ära.

Saabus hilissügis. Družilovski oli kindraliprouast üsna tüdinud, ent oli tema maitsvate lõunasöökide, tema ruumika pehme voodi ja isegi tema rumalusega harjunud — ümberringi oli kõik nii kindlusetu, nii arusaamatu, kindraliproua juures aga võis siiski elada, senikaua kui see segadus kord lõpeb.

Järgnes veel mingi revolutsioon, ning kooli ilmus uus ja vali asjamees — komissar. Ta oli pikakasvuline ja kõhn ning haiglaselt kollase jumega. Näis, et ta ei võta oma krabisevat nahkjoppi kunagi seljast ega lahku viivukski õlarihma küljes rippuvast mauserist. Ta rääkis vaikse häälega, ja kurjaks saades väärutas kaela, nagu olnuks tal raske hingata. Samal päeval, mil ta kooli ilmus, kutsus ta kogu kooli personali ja kõik kursandid aktusesaali kokku.

Komissar istus punase riidega kaetud laua taga ja silmitses hilinejaid kurja pilguga. Tema pea kohal seinal, kus palju aastaid oli rippunud tsaari portree, oli hele laik. Seda poolitas punasele riidele maalitud loosung: «Kõik võim nõukogudele!»

Keegi ei söandanud esiritta istuda. Kõik uudistasid komissari, ja ka tema uuris saalisistujaid, kissitades silmi ja väärutades kaela.

Saalis oli väga vaikne; oli kuulda nahkjopi krabinat, kui komissar püsti tõusis. Ruttamata libistas ta pilgu üle saali.

«Ma ei õnnitle teid proletaarse revolutsiooni puhul, sest ma tean, millise elemendiga kool on saastatud,» algas ta vaiksel, kõriseval häälel, väärutas kaela ja jätkas: «Ma olen kooli komissar. Selle ametikoha seadis sisse proletaarne revolutsioon. Mind saatis siia minu partei — bolševike partei. Muidu olen ma lennukimotorist, teenisin neljandas lennuväepolgus. Koos minuga tuli siia kooli revolutsioon. Tehkem järeldused. Siia majja ei jää mitte midagi revolutsioonile vaenulikku. Kool hakkab välja laskma revolutsioonile ustavaid lendureid, punaseid lendureid. Klassivaenlastele me tiibu ei anna!»

Komissar kõndis mõne korra laua ees edasi-tagasi, nooksas siis järsult peaga ja kordas valjul häälel:

«Klassivaenlastele me tiibu ei anna! Kas kõik kuulsid? Tänasest päevast pääseb lennukite ja muude aparaatide juurde ainult minu kirjalikul loal. Käsin jätkata õppetööd klassides ja riviõppusi. Kas kõik said aru?»

«Palun selgitage, kes on klassivaenlased?» kuuldus tagumistest ridadest.

Paljud puhkesid naerma.

Komissar väärutas pahaselt kaela ja kohendas mausri õlarihma, siis aga naeratas äkki.

«Ma arvan, et sellest, kes seda küsis, tuleb lendur. Ma seletan lühidalt. Oli tsaar . . .» Komissar osutas põidlaga seinale, kuhu tsaari portree heleda laigu oli jätnud. «Enam tsaari ei ole. Revolutsioon viskas tsaari ja koos temaga kogu monarhia ajaloo prügikasti. Kes neid taga nutavad, need ongi meie klassivaenlased. Oli kodanlus — vabrikandid, pankurid, kaupmehed, mõisnikud ja teised kaukamehed. Revolutsioon võttis kodanluselt võimu, vabrikud, maa ja pangad. Kes seda taga nutavad, need ongi meie klassivaenlased. Nad ise teavad seda väga hästi ning naersid siin nende üle, kes sellest aru ei saa. Aga küsimuse esi-

tas keegi, kes pole revolutsiooni läbi kannatada saanud ja tahab teada, kas ehk mina talle nüüd midagi halba ei tee. Ma tahaksin temaga avasüdamlikult rääkida.

Edasi . . . Revolutsioon pole kodanluselt ja monarhistidelt veel kõike ära võtnud. Neil on veel võimalik revolutsiooni vastu võidelda, meie proletaarsele võimule halba teha. Ma hoiatan — see lootusetu vastuhakk võib lõppeda ainult surmaga revolutsiooni halastamatult karistava käe läbi. Palun seda teadmiseks võtta ja sellest järeldused teha. Ja nüüd võite minna.»

Samal päeval pandi välja komissari käskkiri — kõigil tuli täita ankeet, milles oli kümme küsimust. Kõige hirmuäratavam oli neljas — sotsiaalne päritolu; sulgudes oli selgitav märkus: «Kes teie vanemad on?» Ankeet tuli ära anda kolme päeva jooksul.

«Meie pankur» Kirjanov ei hakanudki ankeeti täitma, vaid laskis samal päeval jalga. Oli veel teisigi ohvitsere, kes järgisid tema eeskuju. Družilovski ei teadnud, kuhu pageda, ta murdis öö läbi pead, kuidas ankeeti täita, ent ei saanud neljandat küsimust vastatud.

Mõne päeva pärast kutsuti ta komissari juurde. Arglikult astus ta hämarasse tuppa; ainukese akna taga möllas tuisk. Komissar istus laua ääres, seljas nahkjopp, millest ta kunagi ei lahkunud, ja mauser vööl. Ta pakkus Družilovskile istet ja ütles tuhmi häälega:

«Jutt tuleb teie ankeedist.» Komissaril oli ankeet käes, ta silmitses Družilovskit üle paberilehe serva. «Nii et teil ei olegi vanemaid?» Komissar pistis sõrmed jopikaeluse vahele ja tiris seda, nagu oleks tal õhust puudus tulnud.

«Miks ei ole, on küll,» vastas alamporutšik, pea norus.

«Nii . . .» Komissar viskas ankeedi lauale ja küsis: «Kes teie isa on?»

Maa vappus Družilovski jalge all, kuid ta pigistas põlved kokku, tõstis aegamisi pea, otsekui nuusutades komissari toapugeriku õhku, ja vastas:

«Ametnik . . .» ning lisas pärast pikka pausi: «Provintsiametnik . . .»

«Politsei-ispravnik?»

«Jah,» kostis alamporutšik vaikselt, tema ülahuul hakkas värisema ning kerkis, paljastades väikesed hambad.

Komissar tõusis, läks akna juurde, trummeldas natuke aega sõrmedega vastu aknaklaasi ja küsis siis taha vaatamata:

«Aga kes te ise õieti olete? Miks te koolis kuulipilduja

käsitsemist õpetate? Teie dokumendid ei anna selle kohta mingit seletust.»

«Kästi õpetada, ja õpetangi,» vastas Družilovski tusaselt.

«Aga kui teil kästakse viiulit mängida? Te pole ju ei lendur ega navigaator. Ühesõnaga, ma arvan, et te varjate end siin rindelesaatmise eest. Meie juures ei lähe see nõks läbi.»

Družilovski kössitas taburetil, higised käed põlvede vahel, ja vaikis.

«Te ei kavatse koolist lahkuda, nagu mõned teised?»

«Ei,» vastas Družilovski kähku.

«Me võime teile ainult . . . vabapalgalise laomehe kohta pakkuda. Olete nõus?» küsis komissar ükskõikselt.

«Ma mõtlen järele . . .» ütles Družilovski ning otsustas samas sedamaid Moskvasse sõita.

TEINE PEATÜKK

Vagunis oli hirmus umbne. Kui mõni enam vastu ei pidanud ning avas ukse, siis tungisid tuubil täis vagunisse jäise õhu valged pilved, hakkas korrapealt külm ja kohe kostis vihast vandumist. Uks suleti, inimestel polnud jälle õhku hingamiseks, nad karjusid, et lämbuvad ära, ja kõik hakkas jälle otsast peale.

Rong aga muudkui sõitis pöörangutel kõikudes ja rööbaste jätkukohtadel rappudes läbi tuisuse öö, viies Moskvasse kõiksugu inimesi, keda revolutsioon oli liikvele ajanud: sõjaväelasi ja tsiviilisikuid, vanu ja noori, linnahärrasid ja maamehi.

Vagun ägas unes, kõneles, sõimles, köhis piinatult, rattad mürisesid ja ukse kohal laternas vilkus ähmane küünlatuluke.

Družilovski oli lae all ülemise nari nurka pugenud, ta mõtles hirmuga, mis teda Moskvas ees ootab. Ta lootis väga Saša Jamštšikovi abile — see oli tema sõber, nad olid koos Moskva 4. Lipnikekoolis käinud. Saša oli hiljaaegu kirjutanud, et ta töötab nüüd restoranis «Avrora» ülemkelnerina, jätku Družilovski sõjaväeteenistus — kroonu orjamine — ja tulgu Moskvasse. «Siin valitseb uskumatu kaos,» kirjutas Saša. «Kui sa päris ohmu ei ole, siis saad kõike, mida süda iganes himustab, ja elad justkui vanajumala selja taga . . .»

«Hõi, sina seal üleval! Kobi alla!» hüüdis keegi alt ja sikutas teda sinelihõlmast. Hirmust värisev Družilovski tegi niisuguse näo, nagu oleks ta nüüdsama ärganud, ja vaatas alla.

«Kobi alla!» hüüdis talle laiaõlgne noormees, nahkjopp seljas ja mauser vööl nagu komissaril. «Dokumentide kontroll!»

Hakkas juba valgeks minema. Härmatanud akendest imbus vagunisse tuhmi sinakat valgust, mis tegi inimeste näod surnukahvatuiks.

Nahkjopis noormees, kellele vagunisaatja laternaga tuld näitas, uuris kaua, pea laterna kohal kumaras, Družilovski ajutist isikutunnistust, mis tõendas, et ta on Gatšina lennukooli õppejõud.

«Komandeeringusse?» küsis noormees leplikult ja andis isikutunnistuse tagasi.

«Puhkusele . . .» vastas Družilovski vaevukuuldavalt, varjates käega oma suud ja vurre.

«Ja kuhu sõit läheb?»

«Moskvasse,» vastas Družilovski värisevi huuli.

«Kui sa jääd sinna kauemaks kui kolmeks päevaks, siis võta ennast lähimas sõjakomissariaadis arvele.»

«Kuulen . . .» võttis Družilovski valveseisangu ja surus huuled kõvasti kokku. Ta ei uskunud ikka veel, et tal nii hästi läks.

Enam ta narile ei roninud, istus all. Keegi ei teinud temast välja.

Moskvas oli perroonil kärarikas rahvasumm, ja Družilovski rahunes päriselt — kes sind säärases saginas, pea kohal hõljuvate kottide, kompsude, kohvrite ja korvide segadikus ikka märkab. Inimesi, kes neid õlal kandsid, polnud nähagi, tundus, et asjad ise liikusid väljapääsu poole. Perrooni kohal hõljus hingeaur, oli tunda parknahast kasukate, tökati ja karbooli lehka.

Reisijatevool kandis Družilovski avarale lumisele väljakule. Voorimehed hõikusid valju häälega, kutsusid oma troskasse. Družilovski sõitis rappuva, koliseva trammiga kesklinna.

Moskva nägi välja samasugune kui esimesel sõja-aastal, mil ta siin lipnikekoolis käis. Rautatud jalastega krigistades tuiskas mööda tõldsaan, uhked härrased sees, mööda kõnniteid voolas kärarikas rahvasumm, tänavad ja trammid olid tööleruttajaid täis. Majaseintele, kaupluste vaateakendele, kuulutustulpadele, laternapostidele, trammidele ja koguni

ausammastele — kõikjale oli kleebitud plakateid ja kuulutusi. Need kutsusid proletaarlasi üles valvsusele, äratasid usu-uimast, selgitasid välispoliitilist olukorda ja kutsusid üha uuesti üles ärmutult valvsad olema. Strastnoi kloostri juures väljus Družilovski trammist ning vaatas tuttavat väljakut. Oli mõnusalt karge tuulevaikne talvehommik, uje päike kuldas majade valgeid katuseid ja härmatanud puulatvu.

Natuke aega paigal seisnud, läks Družilovski Puškini ausamba juurde ja istus pingile — Saša oli kirjutanud, et tema tööpäev algab lõuna ajal, seni tuli aega kuidagiviisi surnuks lüüa. Naaberpinkidel istusid vanaemad ja lapsehoidjad, lapsed jooksid kilgates ausamba ümber. Suurt kasvu vanamees, nahktallaga vildikud jalas, rookis lund ning kuhjas selle korralikeks vallideks. Keset väljakut kõndis pikas tumedas sinelis militsionäär. See kõik ei sarnanenud sugugi kaosega, millest Saša oli kirjutanud.

Petrovka passaaži juures, restoran «Avrora» ees seisid kõnnitee ääres voorimeeste saanid, just nagu enne revolutsioonigi. Pukis tukkusid voorimehed, härmatisest kohev vammus vöörihmaga keskelt kokku tõmmatud.

Restorani saal oli poolpime. Toolid olid laudade peale tõstetud, jalad ülespidi. Ninna lõid tubakasuitsu hapukas lehk ja lõhnaõli aroom.

Unine riidehoidja juhatas Družilovski läbi saali akendeta kambrikesse, kust ta oma sõbra leidiski.

«Serik! Marul» hüüdis Saša, talle avasüli vastu tõtates. «Tore, et tulid! Istu, Serik, istu, kohe saad kohvi,» ütles ta sõbralikult ja kuidagi ärevalt, kusjuures tema nõbininaline nägu kord naeratas, kord tõsines . . .

Avanes uks, ja pikk elatanud mees ilusa, kuid kõvasti loppis näoga tõi kandikul kohvikannu. Ta kallas kohvi, pistis siis kandiku diivani taha ning istus lauda, mis kohe neile kitsaks jäi. Saša võttis Družilovskil küünarnukist kinni.

«Saa tuttavaks, Serik, see on Pavel Grigorjevitš, meie puhvetipidaja,» lausus Jamštšikov jälle sõbralikult ja ärevalt. «Pavel Grigorjevitš lõpetas omal ajal Paažikorpuse. Teda ootas suur tulevik. Väga suur.»

Pavel Grigorjevitš heitis talle tursunud laugude alt rahulolematu pilgu.

«Milleks see nekroloog?»

«Hea küll, hea küll, ma juba lõpetasin,» noogutas Jamštšikov kuulekalt.

Puhvetipidaja pööras ruttamata pilgu Družilovskile.

«Ma kuulsin, teie nimi on Sergei Mihhailovitš? Ja kuuldavasti olete ohvitser? Suurepärane.» Ta võttis oma massiivsest pehmest lõuast kinni. «Kui ma ei eksi, tulite te Moskvasse õnne otsima. Suurepärane, praegu on selleks kõige õigem aeg. Kus te elama hakkate?»

«Mul on siin kaugeid sugulasi, aga ma pean nad alles üles otsima.»

«Pole tarvis,» ütles Pavel Grigorjevitš. «Esialgu võite minu pool elada, ruumi on laialt ja kahekesi ongi lõbusam. Kahel Vene ohvitseril on, millest pikkadel talveöödel rääkida . . .»

«Ma pean kõigepealt tööd leidma.»

«Ära rutta, Serik. Töö pole jänes . . .» segas Jamštšikov vahele.

«Esialgu hakkate siinsamas tööle,» lisas Pavel Grigorjevitš.

Harilikult magas Družilovski keskpäevani, seejärel istus ta koos Pavel Grigorjevitšiga trammi ja nad sõitsid läbi kogu Moskva restorani «Avrora». Seal aitas ta Jamštšikovil toole kohale paigutada, tippis kirjutusmasinal ühe sõrmega söögikaarte ja puhveti aruandeid. Õhtu eel oli tal mõni tund vaba aega, siis uitas ta mööda Moskvat. Ta otsis endale tööd, sest ei uskunud hästi Jamštšikovi ja Pavel Grigorjevitši lubadusi. Õhtuti aitas ta jälle Sašat. Pani selga kelnerismokingi, mis talle veidi suur oli, ja tegi kõike, mis Jamštšikov iganes käskis — lahendas külastajate ja kelnerite vahelisi konflikte, rahustas purjus skandaalitsejaid või viskas nad välja . . . Koju, Sokolnikisse, sõitis ta koos Pavel Grigorjevitšiga öösel hilja, viimase trammiga. Nad ei rääkinud millestki, millest ohvitserid isekeskis räägivad — nad olid sõidust ja pikast tööpäevast restoranis väsinud ning heitsid kohe magama.

Nii möödus kuu aega. Väljas oli tunda kevadehõngu. Družilovski oli endale sedaaegu juba puhtama töö leidnud — teda nõustuti kino administraatoriks võtma. See oli palju parem kui igal õhtul purjus restoranikülastajate lällamist kuulata.

Õhtul ütles ta seda Saša Jamštšikovile, ent Saša erutus ja sai koguni pahaseks:

«Ära jama, Serik, just täna otsustasime Pavel Grigorjevitšiga sulle soliidse ettepaneku teha.»

Sellest tõotas tulla väga tulus äri . . . Mingid nupumehed olid kaubajaamas seisvast tsisternist piiritust varastanud. Nüüd müütasid nad seda. Jamštšikov ja Pavel Grigorjevitš kavatsesid nende käest piiritust osta, veega lahjendada ja oma restoranis viina pähe maha müüa. Družilovski saadeti eelnevalt maad kuulama — ta pidi sulide käest prooviks mannergutäie piiritust ostma, ning ainuüksi selle eest lubati talle maksta rahasumma, mis võrdus tema aastapalgaga lennukoolis.

«Aga kui mind koos piiritusemannerguga kinni nabitakse?» küsis ta.

«No mis siis?» vastas Pavel Grigorjevitš ülirahulikult, vaadates oma käsi, mis olid laual, sõrmed vaheliti. «Inimene tuli piiritust ostma — mis süütegu see on? Te ei tea ju, kust see piiritus on saadud.»

«Aga kust ma teada sain, et seal piiritust leidub?»

«Keegi andis Suhharevkal aadressi, ja sina kuulsid juhuslikult pealt . . .» ütles Jamštšikov; ta oli täna väga tõsine. «Väike ebameeldivus — halvimal juhul . . .»

Õhtul läks Družilovski Sokolnikisse. Tal tuli kaua aega mööda suvituskoha kitsaid tänavaid ja jäätunud jalgradu kõmpida — pooled majad olid numbrita, ja peaaegu ühelgi tänaval polnud nimesilti.

Viimaks leidis ta otsitud maja üles. Madal osmik lösutas põõsaste varjus, tänavalt polnud seda peaaegu üldse näha. Kaks väikest akent olid valgustatud — madalaks vajunud hangel oli kaks kollakat ruudukujulist valguslaiku. Akende ees olid tihedad kardinad.

Družilovski läks madalast pehkinud ja kriuksuvast välistrepist üles ning koputas uksele. See avati kohe.

«Kas siin elavad Kurihhinid?»

«Tulge sisse,» vastas madal naisehääl pimedast.

Družilovski läks hääle suunas, käsi õieli. Avanes uks, ja ta astus üle läve valgustatud tuppa. Sõnagi lausumata võttis naine tema käest mannergu ja väljus; Družilovski jäi ootama, kõhn nägu ärevusest pinevil.

Tuba valgustas lae all rippuv hõõgsukaga petrooleumilamp, nurgas ikoonide ees vilkus õlilambi tuluke, lamahjus praksusid söed, sealt õhkus sooja. Aknalaual siutsus puuris kanaari lind, hüpates ühelt õrrelt teisele. Kõigest oli näha, et siin elati õõdusalt, vaikselt ja rahulikult.

Tagasi tulles pani naine mannergu Družilovski jalge ette ja ütles tasa:

«Hind jääb, nagu varem öeldud, kaupa on kahesaja ämbri ümber . . .» Ta istus laua äärde ja tõmbas avatud raamatu lähemale.

Družilovski võttis mannergu ja hakkas ukse poole minema.

«Palun pange uks kõvasti kinni,» palus naine.

Rada oli libe, ja täis mannerguga oli raskem käia. Värava juures pani Družilovski mannergu maha ja hakkas kindaid kätte tõmbama. Samas avanes värav, ja mitu meest tõttas temast mööda. Üks peatus Družilovski kõrval, võttis mannergu ja ütles vaikselt:

«Lähme.»

Eemal tänaval seisid kaks musta autot.

Teel oldi kaua, ja Družilovski ei saanud aru, kuhu teda viidi. Viimaks sõitis auto väravast sisse ning peatus. Družilovski jõudis vaid märgata, et õu oli kitsas ning ümberringi olid sutured kõrged majad. Ta viidi ühte teisel korrusel asuvasse tuppa ja teda hakati kohe üle kuulama.

Uurija oli õige noor; kui ta prillid eest ära võttis, oli tema pilk lausa lapselik.

«Kas te teate, kus te olete?» küsis uurija, pühkides taskurätikuga prille, silmad vidukil. Vastust ootamata seletas ta: «Te olete tšekaas, Lubjankal. Öelge lühidalt, kes te olete.»

«Ma olen Gatšina lennukooli õppejõud,» vastas Družilovski pärast kauast vaikimist; tema ülahuul värises, ja ta pani näpu vurrudele.

«Ja vabal ajal käite varastatud piiritust ostmas?» küsis uurija.

«Ma tahtsin lihtsalt odavamalt saada . . . omaks tarbeks . . . koolivendade kostitamiseks . . .»

«Ah koolivendade jaoks? Aga kus teie koolivennad on? Gatšina asub kuuldavasti Petrogradi lähedal, teie aga tegutsete Moskvas, Sokolnikis. Noh?» Uurija võttis sulepea ja paberilehe.

«Olin Moskvas puhkusel, nüüd tahtsin kooli tagasi sõita ja otsustasin koolivendi rõõmustada. . . .»

«Dokumendid!» käsutas uurija ning pani sulepea käest.

«Palun.»

«Družilovski, Sergei Mihhailovitš?»

«Just nii.»

«Dokumendil pole fotot . . . nii et . . .»

«Pärige Gatšinast järele.»

«Siin on paber, olge lahke, pange kogu oma elulugu üksikasjalikult kirja, sündimisest saadik, — sinnani, kus te . . . piiritusega spekuleerima hakkasite,» ütles uurija rangelt ja väljus.

Toaukse juurde jäi valvama habemik soldat, püss käes.

Uurimistoimikust, milles käsitletakse selle spekulantidejõugu süüasja, nähtub, et tšekistid pidasid Družilovskit pisisuliks, kuid algul kuulasid nad teda iga päev üle. Püüti välja selgitada, kust ta kuulis majast Sokolnikis, kuid ta vaikis visalt ega reetnud oma sõpru restoranist «Avrora».

Vastastamisel selle maja pererahvaga tundis ta perenaise ära, ja naine kinnitas, et oli Družilovskile oma mehe varudest mannergutäie piiritust müünud. Toodi kohale ka tema mees, nudikspöetud peaga jõmm.

Kuu aja pärast saadeti Družilovski Tšekaa sisevanglast Butõrkasse ja ülekuulamised lõppesid. Oli juba suvi, vanglaõues kasvav pappel poetas õrnu ebemeid; neid sadas kõrgele aknalauale, ja nad liikusid seal tõmbetuule käes, nagu oleksid elus. Družilovski jälgis neid oma narilt, ning talle meenus lapsepõli, meenusid jäädavalt kadunud priiusepäevad Rogatšovis; see tegi tema meele hirmus kurvaks.

Kord külastas teda puhvetipidaja Pavel Grigorjevitš. Nad said vaid mõne minuti tunnimehe silma all läbi traatvõrgu kõnelda.

«Kõik on hästi, olge mureta,» ütles Pavel Grigorjevitš, vaadates teda tursunud laugude alt valju ja nõudliku pilguga. «Saša saadab teile tervisi, ta on haiglane ega saanud ise tulla. Varsti kohtume. Ärge te ainult kohtus põnnama lööge,» lisas ta hääletult huuli liigutades.

Augustis jõudiski lõpuks kätte kohtupäev. Kaua ja kannatlikult uuriti Sokolniki osmiku asukate kuritegelikke sidemeid teiste spekulantidejõukudega. Saša Jamštšikovi ja Pavel Grigorjevitši nimesid ei nimetatud. Družilovskit ei kuulatud kuigi pikalt üle, ja kui tema käest küsiti, siis rääkis ta oma mannergust ja ütles, et ta tahtnud oma sõpru lennukooli piiritusega rõõmustada. Sokolniki osmiku pererahvas mõisteti surma mahalaskmise läbi. Družilovski vaatas pärani silmil, kuidas nad kohtusaalist minema viidi, ja tema põlved värisesid.

Kuna Družilovski oli ainult üks kord piiritust ostnud, ja polnud tuvastatud, et ta tegi seda spekulatsiooni eesmärgil, siis mõisteti talle kuus kuud vanglakaristust, kusjuures võeti arvesse ka eelvangistus.

Ei tea, kus ja kuidas Družilovski selle talve veetis, kuid 1919. aasta mais ilmus ta Gatšinasse. Kiira Nikolajevna viskus talle nuttes kaela ega suutnud kuidagi rahuneda.

«Ma olen nälga suremas,» ütles Družilovski traagilise häälega. Kiira Nikolajevna vaatas teda teraselt ja tegi suured silmad.

«Issand! Mis sinuga juhtunud on?» sosistas ta, nähes Družilovski mullakarva jumet, lohkuvajunud põski ja sorakil vurrusid.

«Ma pole viis päeva iva hamba alla saanud . . .»

Kiira Nikolajevna aitas tal lahti riietuda, kallas talle sooja vett käte peale, tõttas siis kööki ja tõi talle söögituppa süüa.

Družilovski sõi kaua vaikides, Kiira Nikolajevna istus tema vastas käsipõsakil, priske lõug peos, ja vaatas teda.

«Kallis, kus sa nii kaua olid?»

«Olin, kus ma olin . . .» pomises Družilovski, suu toitu täis.

«Oh jumal, mida kõike ma siin läbi olen elanud! Kui sa vaid teaksid! Ma läksin sinu kooli. «Ei,» öeldi, «teie Družilovski ei tulegi enam tagasi.» Kujutad ette? Kolm päeva nutsin hommikust õhtuni. Siis läksin kaardimoori juurde. «Ta on elus,» ütles moor. Issand, mida kõike mul mõttesse ei tulnud! Läksin jälle kaardimoori juurde — ega mul äkki võistlejat ole?»

«Ma peaksin ka minema, küsima, kuidas minu võistlejad elavad,» muigas Družilovski.

«Sa mõtled kindralit? Ta on kadunud, nagu maa alla vajunud,» lausus Kiira Nikolajevna rõõmsalt.

«No oota sa mul,» ähvardas Družilovski surmtõsiselt. «Ma uurin kõik välja. Sa veel kahetsed, kui sa mind . . .»

Kiira Nikolajevna surus rõõmupisaraid valades tema pea oma rinnale ja hakkas teda suudlema. Družilovski ei tõrkunud, vastas suudlustele ja mõtles, et kõik läheb hästi, plaani kohaselt . . .

Öösel oldi kaua ärkvel, arutati, mida teha. Družilovski rääkis, et ta oli käinud Krimmis ning leidnud Jalta lähedal Gurzufis midagi niisugust, mis neile sobiks. Ilusa ja

mugava kahekorruselise maja otse mere ääres, kõrgel kaldal, puuvilja- ja köögiviljaaiaga, kolm tuba võib suvitajatele välja üürida.

Kiira Nikolajevna rõõmustas, kuid vaatas teda abitu pilguga.

«Ja mis siis? Mida me teha saame?»

«Minu töö on tehtud, kallis, ma leidsin maja ja tahan koos sinuga võimalikult ruttu sinna kolida. Aga see pole nii lihtne . . . Esiteks tuleb otsekohe vastata, ja teiseks, tasu nõutakse kullas, praegusesse rahasse pole usku. Peremees sõitis koos minuga siia.» Družilovski ohkas raskelt ja laskis pea norgu. «Ma kohe ei tea, mida teha . . . Ei tea.»

«Mul on üht-teist . . . aga sellest on vähe . . .» kostis Kiira Nikolajevna pärast pikka pausi vaikselt.

Ahaa! Veel üks samm eesmärgile lähemale . . . Družilovski rääkis, kuidas ta kogu see aeg oli unistanud, et kord asub ta sinna majja elama ja unustab Kiira Nikolajevnale silma vaadates kogu maailma.

«Ma pagesin ju tšekaa eest Krimmi,» pajatas ta, pea norus. «Ütlen sulle sulatõtt — ohvitseridest sõbrad veensid mind koos nendega meritsi Türgimaale põgenema. Mul polnud muud pääseteed: emba-kumba, kas evakuatsioon või surm tšekaa keldris. Sinu juurde sõitmisele ma ei söandanud mõeldagi . . . Nojah . . . põrutasime ühe semuga Gurzuffi, tema ema poole. Seal ma nägingi seda maja. Kujutasin ette, kuidas me sinuga seal elama hakkame . . . Ma kohe ei oska öelda, mis minuga juhtus. Kui ma ütlesin semule, et sõidan Gatšinasse tagasi, arvas ta, et olen hulluks läinud. Ma ei saanud talle lähemalt seletada, aga ma ei kartnud enam midagi, ei tšekiste ega vanakuradit ennast . . .» Ta võttis Kiira Nikolajevna käe ja surus selle oma huultele. «Kui sa vaid teaksid, mida kõike ma pidin läbi elama, et sinu juurde jõuda.»

Kiira Nikolajevna paitas hajameelselt Družilovski pead ja mõtles, et väärtasju on väga vähe alles jäänud, majast mere ääres ei maksa unistadagi.

«Aga kui me müüksime selle maja maha?» küsis ta äkki lootusrikkalt.

«Siin, Gatšinas? Kes seda tahab? Kes seda praegu ostab?» ohkas Družilovski raskelt, mõistes väga hästi Kiira Nikolajevna mõtteid. «Ära piina mind, ütle ausalt, mis sul veel alles on jäänud?»

Kiira Nikolajevna läks magamistuppa ja tõi sealt puust ehetekarbi.

Kuldkäevõru . . . kaelarist koos ketiga . . . kaks sõrmust . . . kell . . . Družilovski võttis asjad karbist välja ja pani lauale, uuris neid ja pidas aru, kas neist jätkub teejuhile tasumiseks, kes ta üle Soome piiri viib.

«Jaa, vähevõitu,» sõnas ta kurvalt.

«Mul polnud ju midagi süüa . . . vahetasin toiduainete vastu . . .» kurtis Kiira Nikolajevna.

«Ma ei heida sulle midagi ette!» hüüdis Družilovski, pani asjad karpi ning ütles: «Aga ma ei kaota lootust, praegu on kuld nii suures hinnas, et midagi hullu. Hommik on targem kui õhtu. Ma saan homme tolle maja peremehega kokku. Tead mis, ma pakun talle sinu maja veel lisaks. Hea mõte!»

«Mu jumal, kallis, äkki lähebki korda,» sosistas Kiira Nikolajevna.

«Mine tea, kurat teeb ju kõiksugu tempe, kui vanajumal magab,» puhkes Družilovski naerma . . .

Ta ootas, kuni Kiira Nikolajevna viimaks uinus, toppis siis väärtasjad taskutesse, jättis kirja, et sõidab Petrogradi ostu vormistama, ning lahkus kindral Gardneri majast.

K. N. Gardneri avaldusest Gatšina miilitsale:

«. . . Oodanud seejärel 10 päeva, mõistsin ma, et ta on röövlite ohvriks langenud või on temaga mõni muu õnnetus juhtunud. Ülalloetletud kuldasjad olid mu perekonnaaarded ja mu ainuke elatusvahend — ma vahetasin neid toiduainete vastu, mida vajasin omaks tarbeks.

Teie kahtlustused — ta ise olevat need asjad varastanud ja põgenenud — on minu meelest alusetud ning absurdsed, sest me armastasime teineteist ning ihkasime mõlemad harmoonilist ja õnnelikku kooselu alustada . . .»

KOLMAS PEATÜKK

Teejuht — sõnaaher pikakoivaline soomlane — kõndis kergel, hoogsal sammul, ja Družilovski oli sunnitud pooljoostes järele sibama. Ta juba vihkas soomlase lühikeseks-põetud juustega valkjat kukalt, mis hulpis tema ees ning ühtelugu ähvardas tal silmist kaduda; ta muutus üha tigedamaks, kuid ei tohtinud maha jääda.

Kaua sammusid nad läbi kuusiku, kus puud näisid otse kivist välja kasvavat. Tuli minna ringi ümber määratu suurte sammaldunud rahnude, tee muutus seeläbi tunduvalt pikemaks, ja Družilovski jõud oli otsakorral.

Siis aga hakkas mets hõrenema, ja meeste pilgule avanes soine tasandik; eemal, haljastel küngastel, tulid nähtavale harjumatut tumepunast värvi majakesed. Soomlane peatus.

«Sinna . . . Teid oodatakse,» ütles ta, peaga majade poole osutades.

Selgus, et piir oli juba seljataga. Družilovski jäi seisma, tõmbas vaevaliselt hinge ja tahtis teejuhi käest küsida, kui palju maad nende punaste majadeni veel on, ent kui ta ümber pöördus, polnud teejuhti enam tema kõrval — mees tõttas metsa poole, kust nad nüüdsama olid tulnud.

Põõsaste vahelt ilmus nähtavale Soome piirivalvur, otsekui oodanuks ta teejuhi äraminekut. Družilovskit ükskõikse pilguga silmitsedes näitas ta karabiiniga, kuhu minna, ja järgnes Družilovskile, vilistades mingit kurba viisi.

Kõige suuremas punases majas (selle kohal lehvis Soome lipp) otsiti Družilovski läbi.

Soome vastuluure major — kiretu tõmmu näoga kolge, kelle põsel oli väike arm — pakkus talle istet ning silmitses teda kaua mittemidagiütleva pilguga. Ja just siis, kui Družilovski juba tahtis oma valmismõeldud pihtimust alustada, ütles major:

«Soovitan teil teadmiseks võtta, et ma olen venelane . . . nii et pole mõtet ilusaid muinasjutte luuletada. Vastake mu küsimustele lühidalt ja konkreetselt.»

«Mul pole tarvis midagi luuletada,» kostis Družilovski solvunult, pühkides higiseid peopesi vastu pükse. «See, et et te venelane olete, ainult rõõmustab mind.»

«Kahtlen,» urahtas major.

Ta tõmbas paberilehe lähemale, küsis vormitäitmiseks nõutavaid andmeid, pani need kirja ning alustas siis ülekuulamist:

«Miks te varem ei põgenenud? Mida te kaks aastat bolševike juures tegite?»

«Vangis istusin.»

«Kus?»

«Esmalt Tšekaas, seejärel Butõrkas.»

«Mispärast?»

«Ma kuulusin inglase Lockharti kontrrevolutsioonilisse salaorganisatsiooni.»

Družilovski oli selle versiooni välja mõtelnud juba siis, kui ta alles valmistus üle piiri minema; ta mõistis, et piiritusega spekuleerimine ei tee talle seal au. Majorile aga ei jätnud tema ülestunnistus mingit muljet.

«Teie roll organisatsioonis?»

«Sidemees.»

«Pole rumal.»

«Ma ei mõista teid.»

«Kohe hakkate mõistma. Millisel määral teid organisatsiooni tegevusse pühendati?»

«Väga vähe, sidemees on sidemees.»

«No muidugi,» kiitis major järele, kuid Družilovski märkas tema mööndlikkuses irooniavarjundit. «Kui kaua te vangis istusite?»

«Kuus kuud.»

«Kõigest? Ja siis?»

«Põgenesin.»

«Kuidas see teil korda läks?»

«Vabastati grupp anarhiste, üks neist jäi kuldportsigari eest minu asemel türmi.»

«Venemaal leidub veel õilsaid inimesi,» lausus major, mine tea, kas tõsimeeli või pilgates.

Major, endine tsaariohranka ametnik, teenis nüüd tões ja vaimus oma uusi peremehi, kes olid ta päästnud revolutsiooni küüsist ja kodutu emigrandi põlvest. Muide, see ei takistanud teda teejuhtide käest, kes inimesi üle piiri toimetasid, matti võtmast. Kes küll siin tema küüsi ei sattunud: isehakanud vürstid ja vale-arhimandriidid ja isegi üks keisri sohipoeg. Major tundis Venemaad hästi, see aitas tal mõnedki pettused paljastada. Ta taipas kohe, et Družilovski on pisisuli, ning jõudis juba ülekuulamise alguses otsusele, et Soome ei vaja teda. Majoril oli range instruktsioon — võtta vastu ainult vajalikke inimesi, kes on midagi väärt. Soomlased arvasid, et nende töökale maale oli kohe pärast revolutsiooni niikuinii juba küllalt palju kasutuid inimesi pääsenud, Družilovski-taolisi fantastiliste elulugude väljamõtlejaid arvestamata.

«Millal te vanglast põgenesite?»

«Möödunud aasta augustis.»

«Mida te vahepeal tegite, enne kui tulite üle piiri?»

«Valmistusin üle tulema.»

«Millest te elatusite?»

«Tagavaradest.»

«Üle piiri toomise eest tasusite, kui ma ei eksi, kullas?»

«Nii on kombeks.»

«Anarhistile andsite portsigari, teejuhile — kulda . . . te olite vist rikas mees? On teil veel midagi alles?»

«Andsin oma viimase varanduse teejuhile.»

«Kas teie üle mõisteti kohut?»

«Jah.»

«Milline oli kohtuotsus?»

«Arvestades minu teisejärgulist rolli organisatsioonis — kümme aastat.»

«Huvitav, mis paragrahvi alusel?»

«Ma ei mäleta täpselt.»

«Tavaliselt mäletavad süüdimõistetud seda paremini kui oma nime.»

«Närvid.»

«Ma mõistan.» Major otsustas ülekuulamise lõpetada. «Mida te kavatsete tegema hakata?»

«Kätte maksma.»

«Kiiduväärt mõte; me aitame teid. Me saadame teid kindral Judenitši Vene armeesse, mis tungib Petrogradi peale. Relvaga on kõige tõhusam kätte maksta. Ma kadestan teid.»

«Ma tahaksin . . . ma pole ju mitte ainult ohvitser, vaid ka . . . poliitikategelane . . . mul on tarvis Pariisi pääseda . . .»

«Misjaoks? Teie veendumustega poliitikule on kõige tähtsam bolševikel kael kahekorra käänata, ja seda Judenitš praegu üritabki teha.»

«Mul on Venemaa kõrgematele võimukandjatele äärmiselt tähtis teade edasi anda. Nemad on Pariisis.»

«Nah, küllap kindral Judenitš leiab kõige parema mooduse nendega ühendusse astumiseks, ja ta ise on samuti üpris kõrge võimukandja.»

«Lubage tähendada, et te ei talita õigesti.»

«Ma talitan nii, nagu käsib talitada minu, Vene ohvitseri südametunnistus; ma tean, kus on praegu peamine rinne võitluses bolševike vastu, kellele te tahate kätte maksta . . .»

Varahommikul sõidutati ta Soome sadamalinna Kotkasse ja viidi laevale, mis varsti võttis kursi Tallinna.

Soome haljas rand kaugenes kiiresti ning muutus tumedaks viiruks silmapiiril.

Družilovski kõndis laevalael rahutult edasi-tagasi, jõuetu raev ei andnud talle asu.

Hall taevas tibutas vihma, meri lainetas, ja väike aurik hakkas õõtsuma. Družilovski jäi merehaigeks ja konutas peaaegu reisi lõpuni käimlas.

Hiljem, kui ta päevikut hakkas pidama, kirjutas ta sinna: «Soomlaserajakatel on nähtavasti meie ohvitsere jalaga segada — alla kindrali ei võeta jutulegi. Aga kõige vastikum on see, et nad on hindajaks palganud ühe venelase, ja see tõbras teenib neid tões ja vaimus. Kuid ka Tallinnas ei oodanud mind ees midagi head, vähemalt esiotsa . . .»

Eesti politseinikud märkisid tema nime üles ning juhatasid, kust Judenitši staapi leida. Staabis pandi ta mingisse nimekirja ning öeldi: tulgu homme. Ta ei söandanud kõssatagi oma teenetest — osavõtust Lockharti vandenõust — ega taotleda kohtumist Judenitšiga. Küsis vaid, kust peavarju leida, ning talle vastati, et siin pole see mingi probleem. Ta otsis üles kullassepapoe ning müüs oma viimase väärtasja, kindraliproua sõrmuse. Ta sai selle eest päris hea raha ning leidis tõesti kohe toa ühes erapansionis.

Järgmisel päeval kuulis ta Judenitši staabis, et ta on lennuväeosakonna koosseisu arvatud, esialgu ilma kindla ametita, talle maksti palga arvel avanssi ning anti munder — inglise frentš, kalifeed, säärikud ja Vene armee alamporutšiku pagunid.

Mingit tegevust tal ei olnud, ja ta uitas mööda Tallinna — hästi korras hoitud, puhast linna, kus kõikjal oli tunda pärnaõite mesimagusat lõhna. Ta kohtas tuttavat porutšikut, kellega ta Piiteris tihtilugu kaarte oli mänginud. Nad vestlesid pargipingil oma elu-olust. Porutšik töötas siin vaksali sõjaväekomandantuuris. Tal polnud midagi lootustandvat öelda.

«Ainult staabiohvitseridel on hea põli,» lausus porutšik mürgiselt. «Neil on kõrge palk, ja nad teevad, mida ise heaks arvavad. Teised kavaldavad, nagu iganes oskavad, et mitte rindele sattuda. Seal pole sul midagi oodata peale kuuli . . .»

Õhtuti olid Tallinna restoranid Vene ohvitsere, suurtsugu aukandjaid, börsispekulante, valemängijaid, endisi mõisnikke ja vabrikante kubinal täis. Ka Peterburi kõrtside lauljannad ja kupletistid olid siia üle kolinud. Tubakasuitsus südantlõhestavaid mustlaslaulusid kuulates räägiti purjuspäi alalõpmata Venemaa eelseisvast päästmisest, arutati, kes kord kirikukellade helina saatel võidumehena valge ratsu seljas Piiterisse sõidab ja kes monarhi perekonnaliikmete hulgast troonile asub, vahepeal aga osteti ja müüdi kõike, mida iganes võimalik.

Družilovskil õnnestus müüa kõigepealt oma mälestused tšekaa piinakambrites läbielatud õudustest. Need ostis vene ajalehe toimetaja Ljachnicki, kellega ta ruttu sõbrunes. See, mis temaga tegelikult oli juhtunud, võimaldas tal oma luiskelugudele tõepärast ilmet anda. Ta vihjas uduselt, et tšekistid arreteerisid ta seoses Lockharti kontrrevolutsioonilise vandenõuga. Ta ei seletanud lähemalt, kuidaviisi ta vandenõus kaastegev oli, vaid andis tähendusrikkalt mõista, et ta veel ei tohi seda teha, sest see saadaks ohtu tema võitluskaaslased, kes jäid Venemaale. Eriti värviküllaselt kirjeldas ta seda, kuidas ta anarhisti abiga vanglast oli põgenenud.

«Mälestused» leidsid lugejaid, ja Družilovski sai Tallinna kõrtsides tuntuks. Mingid allakäinud tüübid käisid temaga õilsate anarhistide terviseks klaase kokku löömas.

Varsti tutvus ta Judenitši staabi komandandi polkovnik Nesviževiga, ja tema elus leidsid aset suured muutused. Polkovniku nõuandel abiellus ta endise Petrogradi operetilauljanna Juula Jurjevaga, Nesviževi kaasabil sai ta endale staabis lennuväeülema adjutandi ametikoha.

Jurjeva esines suure menuga Tallinna kõige kallimas restoranis, teenis üpris hästi ja oli ahvatlev naine. Ta oli Družilovskist märksa vanem, kuid Družilovskil polnud kunagi varem nii nooblite naistega tegemist olnud; Jurjeva kõrval istudes mõtles ta, et nüüd algab tal sootuks uus elu. Ta oli tollele Vene majorile, kes ta Soomest siia õnnistatud maanurka välja saatis, päris tänulik — tõepoolest, ei või ilal teada, kus sind ootab õnn ja kus õnnetus.

Pulmad peeti ilma papi ja ametniketa, restoranis. Külalisi oli üle poolesaja. Družilovski istus laua otsas, Juulast vasemal, pruudist paremal istus isamees, polkovnik Nesviževev. Družilovskile oli algul vastumeelt, et polkovnik oma isameherolli ära kasutades tema pruuti ühtelugu suudles ja «oma laululinnukeseks» nimetas, kuid vinti jäädes ei teinud ta seda märkamagi ning oli koguni uhke, et staabi võimukas komandant teda Seržikeseks hüüdis.

Koidu eel asus noorpaar purjus pulmaliste hõiskamise saatel koduteele . . .

Samal ööl — nende pulmaööl — pihtis Juula Družilovskile, et polkovnik Nesvižev on nii-öelda tema südamesõber.

«Sul tuleb sellega leppida, kallis,» ütles ta heatujuliselt, palmides oma lopsakaid tumedaid juukseid. «Aga ma pean sulle ütlema, et sina meeldid mulle rohkem, ja kui ma asjast õigesti aru saan, loovutas polkovnik mu vabatahtlikult sinule. Meil mõlemal võib teda veel tarvis minna. Ma ei kavatse elu lõpuni siin kolkas kopitada, me laseme sinuga siit jalga, sõidame Inglismaale, mul on seal vägevaid sõpru. Kui sa teada tahad, ma olin Piiteris tuttav Inglise konsuli endaga ja koguni osutasin talle teeneid.»

Lennuväeülemaks osutus vanadusest nõder podagrahaige kindral. Ta ei suutnud teiste abita tugitoolist tõustagi. Teenistuskohustustesse suhtus kindral nagu oma haiguse ebameeldivasse tüsistusesse, kurba paratamatusesse, ning tal oli üksainus unistus — pääseda Bulgaariasse, kus tema polkovnikust vend teenis õukonnas ja pidas mõisat, mille Bulgaaria tsaar talle oli kinkinud. Kindral kavatses oma venna mõisas lilli ja küülikuid kasvatama hakata. Družilovski kohanes temaga kähku ning elas ustava teenri rolli sisse. Hommikul tegi ta kindralile massaaži ja aitas tal riietuda, õhtul tõmbas tal säärikud jalast, soojendas vett, et kindralile jalavanni teha, seejärel masseeris teda jälle ning pani ta voodisse, eelnevalt soojendatud linade vahele.

«Ainult vähesed mõistavad,» tavatses kindral talle öelda, «et küülikud oma pööraselt suure sigivusega on tuleviku proviant. Aga meid, pojake, pandi Vene lennuväe eest hoolt kandma, — omavahel öelda, säärast lennuväge pole ju tegelikult üldse olemas.»

Družilovski aina kiitis järele ja tänas jumalat — see haige kindralitudi oli talle nagu taeva kingitus. Rindelesaatmise väljavaade kohutas teda hirmsasti, nagu ennegi. Ta teadis väga hästi, et Judenitši käsi Piiteri all halvasti käis — tema teine pealetung oli toppama jäänud, samuti kui esimenegi. Punaarmee aga valmistus vasturünnakuks. Kogu staabis muud juttu enam ei kuulnudki.

Ent Družilovski elus oli ikka nõnda — niipea, kui talle tundus, et vedama on hakanud, juhtus tingimata mõni õnnetus. Ka nüüd oli sama lugu. Hilisõhtul, kui ta juba kavatses rahulikult norskava kindrali juurest lahkuda ja minna restorani, kus esines Juula, helistati staabist ja kästi otsekohe sõjaväe-vastuluuresse tulla.

Mida kõike tal pähe ei tulnud, enne kui ta jõudis selle näotu majani kitsas põiktänavas, — räägiti, et sinna on ainult siseneda hõlpus. Judenitši vastuluure oli kuulus oma halastamatuse poolest.

Družilovski läks soldati saatel trepist üles teisele korrusele. Hilisest ajast hoolimata käis siin töö täie hooga — uste tagant kostis hääli, mööda koridori saalisid murelikud ohvitserid — tõttasid, paberid käes, ühest uksest välja, teisest sisse.

Kabinetis, kuhu ta juhatati, silmas ta laua taga staabikapten Ušinskit, ja tema süda läks korrapealt kergemaks. Nad olid head tuttavad — mõlemad olid Piiteris ühe kenakese naiskursuslasega kurameerinud. Jutuajamise algus ei ennustanud midagi halba — nad meenutasid kahetsusega noid kuldseid aegu, ühiseid tuttavaid ja Zina Snegirjovat, naersid ja õhkasid, kuni Ušinski viimaks küsis:

«Mis teid siis nii kaua Venemaal kinni hoidis?» Tundus, nagu oleksid tema tillukesed silmad Družilovskit torganud.

«Üks naine,» alustas Družilovski, pea norus: ta polnud unustanud õppetundi, mille ta Soomes vene majorilt oli saanud. «Ma armastasin teda, me tahtsime koos põgeneda, aga ta jäi raskesti haigeks . . . Aasta otsa püüdsin ma teda päästa . . . Ta suri . . . Alles pärast seda hakkasin ma põgenemiseks valmistuma . . . praegu pole see enam nii kerge, kui oli varem.»

«Jaa, te kaltusite nii, nagu Vene ohvitserile kohane,» kiitis Ušinski teda mokaotsast ning ütles äkki ametlikult, väga tõsiselt: «Me loodame teie abile. Teie nõusolekut ma ei küsi — see on endastmõistetav. Teil tuleb täita kindral Olsenapi enda äärmiselt tähtis käsk. Palun, ärge kartke, ülesanne pole keeruline. Homsest päevast on meil uus lennuväeülem. Polkovnik Štjopin. Kas te tunnete teda?»

«Nägin siin korra . . .» vastas Družilovski löödult. «Mis siis kindraliga juhtus?»

«Unustage see vana kaloss.» Ušinski rääkis nüüd resoluutselt ja kiiresti. «Aeg on armees kord jalule seada. Lugu on juba pagana hull. Kindral Judenitš andis ammu käsu Piiterit pommitada, aga too vana tõhk ei liigutanud lillegi, et käsku täita, ütles, et meil pole selleks lennukeid. Uus ülem aga ütleb, et on. Ta on valmis käsku täitma. Tarvis kähku kindlaks teha, kas ta äkki ei kelgi, et ülemjuhatajat rahustada. Ja veel midagi. Te peate oma uue patrooni igast — sõna tõsises mõttes igast — sammust meile tea-

tama. Ma tean, et te sõidate koos temaga homme Gatšinasse.»

Družilovski ülahuul kerkis tahtmatult ja hakkas värisema, pilk tardus ehmunult.

«Mis on?» küsis Ušinski, kergitades pöetud kulme.

«Gatšinast ma ju põgenesingi . . . ja nüüd jälle sinna sattuda . . .»

«Lüürika,» ütles Ušinski. «Ma ise pean teiega edaspidi sidet.»

Hommikul esitles Družilovski end uuele lennuväeülemale polkovnik Stjopinile, ja päeval sõitsid nad autoga rindele. Polkovniku kõrval autos istudes püüdis Družilovski temaga juttu teha, järele uurida, mis mees ta on, polkovnik aga osutus äärmiselt sõnaahtraks ega vastanud isegi tema küsimusele, kas neil on veel palju maad sõita.

Mitu tundi sõideti mööda auklikku mereäärset teed ja ei peatutud enne kui Venemaal, Nikolskoje külas. Siinses koolimajas paiknes Judenitši mingi operatiivstaap. Preestri ruumika maja oli hõivanud vastuluure, staabiohvitserid rääkisid sosinal, et seal julmutseb kindral Glazenap ise. Družilovskile öeldi suure saladuskatte all, et alles täna hommikul laskis kindral Glazenap oma kabinetis ühe polkovniku ainult sellepärast maha, et polkovnik kahtles Judenitši võidus.

Staabiohvitseride jutu järgi sai Družilovski peatselt olukorrast selge pildi, ta kuulis, et Gatšina on juba punaste käes ja üldse on rindel lood täbarad.

Õhtul aga kutsuti ta kindral Glazenapi juurde. Sellest silmapilgust halvas teda hirm, elas vaid väike osake ajust, seal tuikas üksainus mõte: kuidas end päästa? Aga kui ta kindralit nägi, hääbus ka see lootuseraas: pääsu ei olnud.

«Mulle kanti ette, et te olete Gatšina lennukooli kasvandik,» alustas kindral kareda, rämeda häälega — jäi arusaamatuks, kuidas küll kleenuke, pika peenikese kaelaga kindral, kelle mundrikuue kaeluse kohal hüples luine kõrisõlm, säärast häält sai teha. Ent kõige meeldejäävamad olid tema mustad pungis silmad — tal nagu polnudki silmateri, ja tema silmad ei pilkunud. Družilovskit ainiti vahtides küsis ta: «Ega te oma ohvitseri-südametunnistust veel Tallinna kõrtsides maha ole joonud? Te vaikite? Hea seegi . . . Te peaksite Gatšina lennuvälja tundma. Ma käsin

teil sealse peaangaari homme hommikul koos lennukitega põlema süüdata . . .»

«Kuidas seda süüdata? Angaar on ju kivist ja plekist,» pomises Družilovski.

«Te saate bensiini, ja kõik põleb maani maha, olge mureta,» müristas kindral.

«Selleks kulub palju bensiini,» lausus Družilovski lootusetul toonil, tehes mõlema käega mõttetu žesti, nagu kaaluks midagi peo peal.

«Te saate enda käsutusse rühma vabatahtlikke, vapraid ja ustavaid noormehi, igaüks võtab kanistri bensiini kaasa — aitab küll. Käsu täitmatajätmise korral antakse teid sõjakohtu alla . . .»

Kui Družilovski kindrali kabinetist väljus, välgatas tal mõte: põgeneda, pakku minna. Ent kuhu? Tallinnas leitakse ta üles. Paluda jälle oma naist ja tema sõpra, staabi peakomandanti? Kui too kuuleb, et tegemist on vastuluurega, siis ei liiguta ta lillegi. Ei, saatuse käest pole vist pääsu.

Lennuväljast umbes versta kaugusel kästi neil veoautokastist maha ronida. Vabatahtlike rühm koosnes kuuest nõrgast poisiohtu noorukist, kellel sinel ulatus maani. Pingutusest hingeldades vedasid nad bensiinikanistreid mööda maad järel. Punaste suurtükivägi tulistas üsna lähedal, mürsud lendasid neil üle pea ja lõhkesid kuskil kaugel-kaugel nende seljataga. Jäi mulje, et punased olid juba nende tagalasse tunginud.

Viimaks jõudsid nad määratud kohta ja peitsid end okastraattõkke ees põõsastesse. Oli pime sügisöö. Ainult ida poni võbeles sünkmusta taeva servas suure tulekahju kuma. Družilovski tegutses otsekui hüpnoosi all, teda ei jätnud mõte — põgeneda, põgeneda . . .

«Kelle käes käärid on?» küsis ta sosinal.

«Siin.»

«Lõigake otse enda ees traadid läbi!»

Käärid lõksatasid mõne korra.

«Läbipääs on valmis,» raporteeris kähe poisihääl.

Družilovski käskis läbilõigatud okastraatide otsad laiali painutada, võttis kaks bensiinikanistrit ja sammus otse angaari poole, mille tuttav siluett eemalt paistis. Ta teadis, et siit on angaarini umbes kolmsada sammu.

Ta hakkas samme loendama, see aitas keskenduda, hir-

must jagu saada. Hakkas palav, bensiinikanistrid venitasid käsi, jalgealune oli ebatasane: augud, mügarikud, alatasa jalgu jäävad takjapuhmad. Tal oli juba sada viiskümmend kuus sammu käidud, kui tema jalg äkki kuhugi tühjusesse vajus, ta kukkus ühte lohku ja lõi pea vastu plekk-kanistrit valusasti ära. Ta lamas selles lohus, teravalt torkivas takjapuhmas, ja vandus ropult, kui tal äkki tuli päästev idee.

See on ju nii lihtne! Ta tõstis kanistrid lohu servale ja ronis välja. Keha oli kerge ja nõtke — ta teadis nüüd, mida teha. Kähku keeras ta kanistritel korgid pealt, kallas bensiini lohku ja jooksis uusi kanistreid tooma. Tuli kolm korda üksi sinna ja tagasi joosta, enne kui kõik kanistrid kohale said, ent pealtnägijaid ei tohtinud olla. Kui viimane kanister lohku oli tühjendatud, mähkis ta ühe kivi takkude sisse. Eemaldus lohust mõne sammu, süütas takud, viskas kivi lohku ning pistis suurte hüpetega jooksu. Leek lahvatas taeva poole, keerles mühinal, lehvis tulihännana tuulęs. Angaari poolt kostis üksikuid laske, ja Družilovski pea kohal vihisesid kuulid. Ta kukkus, ootas veidi, kargas siis püsti ning jooksis edasi.

Okastraadi taha jäänud vabatahtlikud vahtisid suurisilmi leekidemöllu, kuulsid kuulide vihinat ega teadnud, mida teha; alamporutšik näis neile kartmatu kangelasena.

Hingeldav Družilovski jooksis pikkade hüpetega nende juurde.

«Minu järel joostes marss!» kähistas ta ja kõik tormasid metsa poole, kus ootas veoauto . . .

Kui nad Nikolskojesse tagasi jõudsid, polnud seal enam ei staapi, ei polkovnik Stjopinit ega kindral Glazenappi — kõik olid Tallinna sõitnud. Keegi ei kuulanud vabatahtlike uljaid mälestusi sellest «vahvast ööst». Ka Družilovskit polnud kellelgi tarvis. Ta otsis lennuväeülema Tallinnas üles ning sai teada, et polkovnik ei vaja enam adjutanti.

Ja jälle kordus vana lugu: niipea, kui tal natukenegi vedama hakkas, kohe juhtus mingi õnnetus . . . Punaste juurest oli parajasti Judenitši leeri üle jooksnud üks lendur, porutšik Starovoitov. Ülekuulamisel rääkis ta Gatšina angaari fiktiivsest süütamisest. Otsekohe tehti käskkiri — anda Družilovski sõjakohtu alla. Teda ei lubatud peastaapi sisse lasta ning ta jäeti palgast ilma, kuid kohtumõistmisega ei kiirustatud. Polkovnik Nesvižev tõotas Juulale, et ta summutab selle loo, kuid hiljutine heaolutunne oli

jäljetult kadunud . . . Alamporutšik veetis peaaegu kõik õhtud oma naise seltsis restoranis, ilmlõpmata arutades, kuidas keegi emigratsioonis raha teeb. Maruvihasena kuulas ta lausa uskumatuid lugusid sellest, kuidas Judenitši armee kassast raha riisuti — ja säärased kroonuvargad kavatsesid tema üle kohut mõista!

Kord öösel tuli ta kõva auru all koju, istus ärritatult hommikuni kirjutuslaua taga ja kirjutas staabi kamariljat paljastava följetoni. Ta küsis näiteks, kuhu kindral Štamberg pani 50 000 Inglise naela, mis ta sai lennukite ostmiseks. Kindral oli teatavasti sõitnud Inglismaale lennukeid tooma, kuid millegipärast ei pöördunud ta sealt enam tagasi . . . ja ka lennukid olid jäänud saamata . . . Družilovski kirjutas nii-öelda südameverega, nagu kirjutanuks ta endale ärajäänud kohtuprotsessi jaoks kaitsekõnet, ta otsekui näitas kätte, kelle üle tema asemel kohut tuleks mõista.

Sedaaegu saabus Valgevenest Tallinna Punaarmee käest rängalt lüüa saanud vendade Bulak-Balahhovitšite jõugu staap. Neil oli oma väike ajaleht «Žizn», mis Družilovski följetoni meeleldi avaldas — vendadel Balahhovitšitel olid Judenitši staabiga omad arved õiendada.

Ent keegi ei märganud följetoni, sest samal päeval ilmus teistes ajalehtedes Judenitši hüvastijätu-käskkiri: «Minu vägede soldatid ja ohvitserid täitsid ustavalt oma kohust ja tegid kõik, mis nende võimuses oli, et isamaad bolševike rüvetustest päästa. Ju see siis oli Jumala tahtmine, et me neis veristes lahingutes lüüa saime . . .»

Pühapäeval lõunastas staabi peakomandant Nesvižev nagu ikka Družilovskite pool — eestlannast köögitüdruk näitas, mida ta oskas. Polkovnik tõi pudeli prantsuse konjakit. Kuulati grammofoni — mustlasromansse Varja Panina esituses, lõpuks laulis Juula oma sõbrale aaria «Silvast», mis kunagi oli olnud tema hiilgenumber. Vaimustusest pöörane polkovnik tormas Juula juurde ja suudles teda huultele.

«Meie sõprus Juulaga on õilis ja püha,» seletas ta alamporutšikule; hüvasti jättes suudles ta Juulat veel mitu korda.

Hommikul polnud peakomandanti enam Tallinnas. Staabihoone oli tühi. Družilovski kohtas tänaval vastuluureohvitser Ušinskit, kes oli erariides. Kuuldes, et alamporutšik otsib polkovnik Nesviževit, puhkes vastuluureohvitser naerma.

«Teie kälimees sõitis, kui ma ei eksi, koos staabi riismetega täna öösel Pariisi. Nii et kui te ta nüüd lõpuks duellile kutsuda otsustasite, siis jäite hiljaks.»

«Ja mida siis teie veel . . . ootate?» küsis alamporutšik jäise häälega.

«Mul pole Pariisis midagi peale hakata, minu auastmega mehele on Tallinn kõige parem paik.»

Družilovski külastas venekeelse ajalehe toimetajat Ljachnickit, ja too soovitas tal Eestisse jääda.

«Juba ainuüksi teie följetoni pärast pistetakse teid Pariisis koos naha ja karvadega kinni,» ütles ta.

Družilovski vantsis koju.

Nesviževi reetlikkusest murtud Juula lamas voodis, teda piinas palavik, ta ei söönud midagi ja karjus hüsteeriahoogude ajal, et ei taha enam elada.

Družilovski tahtis väga elada. Ta ainult ei teadnud, kuidas.

Tsaari-Venemaa tuntud poliitikategelane Miljukov avaldas oma emigrantlikus ajalehes «Poslednije Novosti», mis ilmus Pariisis, Oktoobrirevolutsiooni viienda aastapäeva puhul artikli vene emigrantide olukorrast ja lootustest. Tema artiklis pakub huvi selle tõsiasja möönmine, et emigrantide õnnetuseks oli nende hulka sattunud suur hulk kõiksugu avantüriste — suuri ja väikesi. Lihtsalt arusaamatu — öeldakse artiklis —, miks nood meie paljukannatanud ühiskonna jätised Venemaalt lahkusid. Kas neil pole ükskõik, kus oma valgustkartvaid asju ajada, miks vahetasid nad oma harjumuspärase tegevusvälja — Ligovka tänava Peterburis — võõra Champs-Élysées' vastu?

Miljukov polnud rumal inimene, kuid ta ei mõistnud, et see on seaduspärane nähtus.

Seda teemat puudutab oma mälestustes ka Aleksandr Jablonovski, kes revolutsioonieelsel Venemaal oli üsna populaarne ajakirjanik. Ta kohtas Pariisis üht pisi-liigkasuvõtjat, keda ta tundis Kiievi-päevilt, ja too ütles, mida ta arvab vene emigrantide saatusest. «Te virelete siin vaesuses samal põhjusel, miks teil koduski raha ei olnud,» ütles liigkasuvõtja. «Raha voolab nii siin kui seal nende kätte, kes teavad, et ligimesi nöörimata haljale oksale ei jõuta.» Jablonovski küsis, miks tema vestluskaaslane siis Venemaalt lahkus. Liigkasuvõtja vastas: «Kulla mees, bolševikud võtsid seal ju kõik ligimesed oma kaitse alla ja seavad nende nöörijad seina äärde. Prantsusmaal aga —

jumalale tänu — pole bolševikke, me tunneme end siin nagu omas kodus . . .»

Nagu näeme, rääkis liigkasuvõtja selgemat keelt kui Miljukov . . .

Sellest rääkis ka endine vene publitsist Pjotr Pilski, kellega nende ridade autor 1940. aastal Riias juhuslikult kohtus — Pilski tegi seal kaastööd õelale Nõukogude-vastasele ajalehele «Segodnja». Ma lugesin tema artikleid; need on hoogsalt, mõnikord koguni andekalt kirjutatud, ent sellegipärast ei saa neid teisiti nimetada kui alatuks laimuks. Meie jutuajamine algaski Pilski deklaratsioonist, et tema artiklitest pole mõtet tõtt otsida. Autor ütles talle: «Te olite ju üsna tuntud vene publitsist, tundsite Buninit, Kuprini ja teisi vene kirjanikke, pidasite end vene haritlaskonna koorekihti kuuluvaks, kas teil tõesti pole häbi, et te nii palju aastaid valetasite?» Ta vaikis kaua ning vastas siis: «Mis see enam loeb, kas mul on häbi või ei ole. Minu kirjutised olid ainus kaup, mida ma siin müüa sain. Kui ma Venemaalt Rumeeniasse põgenesin, teadsin ma juba teel olles, et satun maailma, kus ma üksnes selle kaubaga äri saan teha. Ja ma veendusin selles kohe oma esimestel emigratsioonipäevadel, kui Rumeenia kindralstaap ostis minu käest Punaarmee väeosade dislokatsiooniplaani, mille ma Bukarestis hotellitoas sulevarrest välja imesin. See, et ma kuulusin, nagu te ütlesite, vene haritlaskonna koorekihti, sõbrustasin tuntud vene kirjanikega ja lõppude lõpuks ka see, et ma osav sulemees olen, tõstis mõnevõrra mu kauba hinda . . . Ega siis ainult minu käsi niiviisi käinud. Kõik nõndanimetatud vene vaimuinimesed, kes tahtsid emigratsioonis «ülevaile põhimõtetele» truud olla, olid sunnitud kas vaesuses hukkuma või oma südametunnistuse rikkale läänemaailmale maha müüma, et ellu jääda. Säärast ostu-müügi tehingut oli seda kergem sooritada, et poe sildil olid sõnad: päästkem Venemaa bolševike võimu alt. Aga vastik on, et samasugust äri teevad ka kõiksugu jätised, kellel pole ega ole olnudki mingeid põhimõtteid ja ideaale . . . Ma hakkasin teadlikult säärase kauba elukutseliseks tootjaks, mida Lääne ajakirjandusturul nõutakse. Mul pole tagasiteed. Aga jumalale tänu, õnnistatud Lääs on ikka endiseks jäänud. Baltikum ei kuulu nüüd enam sellesse läänemaailma, ja kui tšekaa mind enne kinni ei võta, tuleb mul arvatavasti kolida kuhugi, kus mu kaubal veel minekut on . . .»

Teda ei võetud kinni, ta vireles Riias kuni sõja puhke-

miseni ja suri peatselt. Hitlerlased kirjutasid tema nekroloogis: «Ta oli tuntud bolševismivastane vene ajakirjanik, ja ainult surm takistas teda tema armastatud Venemaal Suur-Saksamaa ja uue korra ideede propagandistiks saamast.»

NELJAS PEATÜKK

Oli pime. Magamistoa akendel olid nagu ikka kardinad ees — Juulal oli kombeks pärast öötööd keskpäevani magada. Družilovski tõusis ettevaatlikult ning läks söögituppa. Sügispäike alles hakkas tõusma, kell oli seitse. Aknast paistsid märg hall tänav ja hämar taevas, tuul paiskas vihmapiisku rabinal vastu aknaklaase. Družilovskile meenus tahtmatult Ljachnicki essee «Sügis», mida ta eelmisel päeval vene ajalehest oli lugenud; seal öeldi, et kõik on mattunud halli ähma — taevas ja maa ja vene emigrantide tulevikuväljavaated: tõepoolest, kuhu meil minna on? . . .

Ka tema ei teadnud, kuhu minna ja mida teha. Kas järgida krahv Kurbatovi eeskuju, kes läks ühte rikkasse pudukauplusesse müüjaks? Emigrantide ajaleht pani sellele sõnumile pealkirja «Uue elu algus». Ljachnicki selgitas: «Meie kohus on venelaste lootusi alles hoida.» Jumal hoidku sääraste lootuste eest! . . . Ei, Družilovskile see ei sobinud! Tuli leida puhas, iseseisev, hästiistuv töö, mis annab soliidse seltskondliku positsiooni. Küll ta leiab!

Esialgu aga lõppesid kõik tema ettevõtmised krahhiga, saatus lausa nöökis teda! Alles hiljaaegu oli ta üle elanud oma elu kõige rängema katastroofi. Ta oli hakanud vene keeles välja andma raamatuid kuulsate detektiivide Nat Pinkertoni ja Nick Carteri seiklustest. See oli nii hea plaan, et isegi Ljachnicki oli osanikuks tulnud ja talle raha laenanud. Juula käest polnud ta paluda tihanud, aitas igapäevastestki alandustest — Juulalt taskuraha lunimisel oli ta alatasa sunnitud kuulama totraid nalju: «Sa mu hea sutenöörike, sa ei võtagi minu käest kõike ära.» Lihtsalt hirmus, et Juula ei mõistnud, mis tema hinges toimus.

Kaks kuud oli ta hommikust hilisõhtuni rahmeldanud, et neid raamatuid välja anda. Tarvis oli leida keegi, kes need

lood inglise keelest odavasti ära tõlgiks — ja ta leidiski. Üks puudustkannatav õpetajanna tegi hea tõlke. Tuli leida trükikoda, mis oleks nõus olnud raamatuid järelmaksuga trükkima — siin aitas kaasa Ljachnicki, ta rääkis selle trükikoja peremehele, kus tema ajalehte trükiti, augu pähe. Tuli paberit võlgu muretseda, kunstnikelt kaanepildid tellida, eelreklaami teha, trükiluba nõutada, raamatukaupmeestega kokku leppida . . .

Lõpuks ilmus esimene raamat trükist, seejärel teine ja kolmas — need müüdi välkkiirelt läbi, menu oli silmanähtav, Družilovski kavatses juba võlausaldajaile võlad ära maksta, kuid neljanda raamatu ilmumise eel varises kõik kokku. Trükikotta ilmus kohtupristav ja seiskas trükkimise, esitas süüdistuse maksuseaduse rikkumises ja ürituse ebaõiges registreerimises. Kelle ees Družilovski ka ei lömitanud, kuidas ta ka ei kinnitanud, et polnud kavatsenud seadustest üle astuda, ei tahetud teda kuuldagi.

Ljachnicki uuris välja, et selle katastroofi organiseeris üks kohalik kirjastaja, tuntud rahatuus Veiler. Ta silmas raamatuturul teadmata kust ilmunud konkurendi väljaandeid ning kõrvaldas võistleja.

«Ärge ilmaaegu protsessige, muidu jääte sootuks pükssata,» ütles Ljachnicki Družilovskile. «Mulle võite võla osakaupa tasuda . . .»

Družilovski aga rabeles ikka veel, lootis millelegi . . . Eile kutsuti ta kohtupalatisse, näidati talle trükkali, paberikaupmehe ja tõlkija esitatud arveid, öeldi, et ta olevat tõlkijat petnud, ja küsiti, kas ta jaksab need arved otsekohe tasuda. Otsekohe . . . Isegi kui talle oleks aega antud, ei kujutanud ta ette, kust raha saada . . .

Miks tal nii viltu vedas? Mispärast? Kuhu nüüd minna, mida teha? Ta ei saanud nördimuse pärast magadagi, ärkas enne kukke ja koitu . . .

Družilovski läks kööki ja tegi endale ise süüa — eestlannast köögitüdruk tavatses tulla alles selleks ajaks, kui Juula ärkas. Seejärel ta riietus, pani palitu selga ja läks ajalehti ostma.

Tagasi tulles nägi ta oma ukse ees pastorit ja vandus endamisi — see oli halb enne. Pikakasvuline rõõmsa ilmega punapõskne pastor vaatas talle naeratades otsa ja soputas märga musta talaari.

«Oo! Teie olema siit korterist?» küsis ta vigases vene keeles. «Äkki teie olema härra Dražilovski?»

«Družilovski,» parandas ta vaimulikku mornilt.

«Oo jaa, oo jaa . . . Mina helistama, helistama, aga ei kippu, ei kõppu . . .»

«Mida te soovite?»

«Kas ma tohtima näha mademoiselle Jurjevat? Mina tema vana sõber.»

«Ta magab alles.»

«Lubage oodata . . . niisugune ilm, brr . . .»

Družilovski juhatas pastori võõrastetuppa ja äratas Juula.

«Mis kell on?» küsis Juula silmi avamata.

«Varsti saab üheksa.»

«Sa oled arust ära!»

«Sulle tuli üks papp külla.»

Juula ajas silmad pärani lahti — uni oli justkui peoga pühitud. Ta kargas üles ja hakkas kiiruga riietuma:

«Mine lõbusta teda, ma tulen kohe.»

Juula tuli võõrastetuppa, must seelik ja valge pluus seljas — tagasihoidlikkuse kehastis. Pastor tõusis, rõõmunaeratus näol. Družilovski jälgis neid kahtlustavalt — tundus, et nad nägid teineteist esimest korda elus.

«Seržik, jäta meid nelja silma alla, küll ma kutsun sind,» ütles Juula veidi kohmetunult.

Družilovski oli sellega juba harjunud, et ei maksnud millegi üle imestada, midagi küsida, — ta läks söögituppa, istus nahktugitooli ja võttis ajalehe . . .

Umbes tunni aja pärast kuulis ta välisukse kolksatust, ja söögituppa tuli näost särades Juula.

«Noh, Seržik, ma ütlen sulle: ainukesed korralikud inimesed siin maamunal on inglased,» lausus ta, tulles Družilovski juurde, üks käsi selja taga.

Družilovski pani ajalehe käest ja vaatas Juulat sõnatult muiates.

«Mis on, miks sa vaatad mind nagu prokurör varast?» Juula ilme muutus korrapealt kurjaks.

«Küll võttis su pattude andeksandmine tal kaua aega. Kas neid oli nii palju?» küsis Družilovski, Juula poole alt üles vaadates ja vurre siludes.

«Loll!» käratas Juula vihast virildunud näoga, võttis käe selja tagant välja ning viskas lauale paksu rahapataka. «Sul endal on arutu hulk pattusid hingel, aga sa pole nende eest punast pennigi saanud,» lisas ta ja pööras Družilovskile selja.

«Ah siis papid maksavad selle patu eest nii hästi?»

Juula pöördus ja andis talle kõrvakiilu.

Družilovski tormas välja.

«Pane palitu selga, tobu, sa külmetad ennast ära!» hüüdis Juula talle järele.

Družilovski sammus kiiresti mööda sadamasse viivat tänavat, tallad libisesid märjal sillutisel vastikult, külm niiske meretuul puhus näkku, aga viha ei lahtunud. Kuid ta mõistis juba, et tal polnud õigupoolest põhjust naise peale pahaseks saada, liiati polnud see kasulik . . . Hakkas kõvasti vihma valama, Družilovski tundis juba, et tema õlad olid märjad ja külmetasid. Möödasõitev veoauto pritsis ta poriseks — ah, olgu nad kõik neetud! Ta pöördus tagasi. Teda ajas nüüd marru aimus, et Juula osaleb nähtavasti milleski, millest ta ise oli unistanud, lugedes oma lemmikraamatuid spioonidest.

Päev läbi ei rääkinud nad teineteisega, kuid õhtul läks Družilovski restorani ja palus Juula käest andeks. Juula oli parajasti estraadilt oma garderoobi naasnud, saalist kuuldus veel aplausi, ja Družilovski teadis, et neil hetkedel on tema naine ikka heas tujus. Juula kuulas vabandused ära ja patsutas talle põsele.

«Mis ma sinusuguse tobukesega ikka teen?» ütles ta, väsinult tugitooli laskudes.

Družilovski vaikis ja vaatas naise arvutuid fotosid — garderoobi kõik seinad olid neid täis.

«Istu, mis sa seisad,» lausus Juula, ja lisas, kui Družilovski kušetiservale istus: «Ljachnicki ütles mulle, et ta läks sinu jaburate detektiivjuttudega alt. Kas võlad on suured?»

«Mitte eriti.»

«Ma annan sulle raha, maksa Ljachnickile hommepäev kõik ära, ma ei taha, et me oleksime talle võlgu.»

Družilovski tõusis, läks oma naise juurde ja suudles kaua tema kätt.

«Tänan, Juulake . . . see võlg vaevas ka minu südant kõige rohkem.»

«Hea küll, unustagem see kõik,» naeratas Juula. «Mine saali, ma tellin sulle õhtusöögi. Koju läheme koos.»

Ljachnicki oli nende pool omainimene, nende alaline kaardimängupartner. Ta oli rõõmsameelne, seltsiva iseloomuga mees neljakümne ringis, tüsedapoolne, kuid väga käbe. Tema priske ja sile nägu kiirgas alati rõõmsat heasoovlikkust. Temaga oli mõnus ja lõbus, tal oli alati hulk anekdoote ja uudiseid varuks. Raha ei paistnud tal eriti palju olevat, räägiti, et tema ajaleht ei too peaaegu midagi

sisse, kuid ta ei norutanud, vaid armastas elu nautida nagu õige poolakas kunagi.

Ljachnicki näis koguni solvuvat, kui Družilovski talle võla tagastas.

«Miks teil sellega nii kiire on?» küsis ta, kurvastatult vaadates Družilovskit oma õliselt läikivate mustade silmadega. «Ma olen teie suur tänuvõlglane, sest mul on õnn teie kaunist Juulakest tihti näha.» Ta teeskles juba ammust aega puhtpoolapärase tulise kire ja kõneosavusega, et on Juulasse meeletult armunud, ja ähvardas Družilovski maha lasta, kui paraja juhuse leiab.

Ljachnicki teadis kõiki poliitikauudiseid ning rääkis sõpradele meeleldi ka niisuguseid asju, millest ajalehed ei kirjutanud. Družilovski märkas, et viimasel ajal kuulas Juula teda eriti tähelepanelikult ja esitas naiivset uudishimu teeseldes suunavaid küsimusi. Družilovski taipas nüüd, milleks Juulal seda tarvis on. Muide, Ljachnickit kuulates, temaga sageli kohtudes ja tema ajalehe ülesandeid täites osutus Družilovskil võimalikuks mõningaid fakte kõrvutada, ja ta mõtles üha sagedamini, et ka nende sõber pole mitte üksnes ajalehetoimetaja.

Sel õhtul oli neil Ljachnickiga kokku lepitud, et nad kohtuvad restoranis «Metropol», ja ta ootas Ljachnickit baaris. Toimetaja hilines nagu ikka, ja Družilovski oli väga pahane — teadmine, et raha jätkub kõigest pitsi konjaki tellimiseks, ei lasknud tal sundimatult käituda. Liiati ei teinud lumivalget smokingit kandev ennasttäis baarimees, kes tema taskuid otsekui läbi nägi, temast väljagi ning aina lipitses ühe valgepäise nolgi ümber, kellel peaaegu kõigis sõrmedes olid sõrmused. Miski ei rusunud Družilovskit rohkem ega viinud teda nii väga endast välja kui see, et tal polnud raha. Pärast kirjastamiskatse läbikukkumist pidas Juula teda näljapajukil, ja Ljachnicki ajaleht maksis viletsat honorari.

Viimaks pööras baarimees talle tähelepanu, tegi aupakliku kummarduse, ja tal tuli tahes-tahtmata konjakit tellida.

Družilovski võttis baariletilt vene ajalehe ja süvenes kuulutuste lugemisse . . . Vene ohvitser ihkab kirglikult abielluda jõuka lesega . . . Noor venelanna, prantsuse ja saksa keelt valdav kooliõpetaja, soovib end omakasupüüdmatult pühendada üksikule eakale meesterahvale . . . «Otsin öövahi kohta soliidses kaubandusettevõttes, korteri ja söögiga . . .», «Kõrgema polütehnilise hariduse ja sõjaeelse

töövilumusega venelane soovib hakata kompanjoniks rikkas majapidamises, kus on masinaid . . .»

Družilovski viskas ajalehe lauale, need kuulutused masendasid teda alati ja ajasid ärevile — tal hakkas enda pärast hirm.

Restorani tuli üha rohkem külastajaid, ja baaris süüdati mahedad seinalambid.

Viimaks upitas Ljachnicki end Družilovski kõrval kõrgele baaripukile.

«Andke andeks, ma olin sunnitud esikülje ümber tegema,» ütles ta valjusti puhkides. «Me saime uue sõnumi eelseisvast rahukonverentsist Riias. Inglise valitsus tahab oma vaatlejaid konverentsile saata.»

«See kuradi poliitika ei lase kellelgi rahus elada,» pahandas Družilovski.

«Oo, te eksite, kulla sõber, poliitika toidab meid,» lausus Ljachnicki leebelt. Ta vaatas kella, tühjendas kiiruga oma kokteiliklaasi ja kargas kärmesti puki otsast maha.

«Lähme parem saali ja sööme midagi sellesinatse poliitika kulul . . .»

Nad läksid saali, mida rohelise varjuga lambid mahedalt valgustasid, ning istusid ühes mugavas orvas lauda. Kelner tahtis ülearuseid toole ära viia, kuid Ljachnicki ei lasknud.

«Keda me ootame?» küsis Družilovski.

«Esiteks: me ei oota silmapilkugi, ka mina olen näljane nagu hunt,» naeris Ljachnicki. «Ja teiseks tuleb siia üks minu sõber, kui ta mahti saab. Ma tutvustan teid. Väga kasulik tutvus.»

Ljachnicki tellis lõuna. Ta tegi seda asjatundlikult, ja oli näha, et juba see protseduur üksi valmistas talle mõnu. Tellimust vastuvõttev kelner — eakas, väga iseteadliku näoga mees — mitte ainult et kuulas kannatlikult toimetaja arutlusi kokakunsti peensustest, vaid koguni täiendas neid aupaklikult. Lõpuks sai lõuna tellitud. Družilovski oli veidi solvunud, et sõber temaga nõu ei pidanud ega küsinudki, mida tema tahab. Ent kui su tasku on tühi, siis tuleb sellegagi leppida . . .

«Söögikaart, mu sõber, peab olema viimase üksikasjani läbi mõeldud nagu poliitikagi,» naeris Ljachnicki, hõõrudes oma suuri käsi. «Õppige minu käest, ma olen sel alal suur spets!»

Neile toodi külmi suupisteid ja viina.

«Head ajalehte on väga, väga raske teha . . .» kurtis toi-

metaja, suitsuangerjalt rasvast nahka koorides. «Nõiaring: et ajalehte ostetaks, peab seal midagi lugeda olema. Lugemismaterjali aga toovad sulemehed, sulemeestele tuleb tasuda, ja mida paremini nad kirjutavad, seda rohkem raha nad tahavad saada. Selle raha peavad aga andma lugejad, kes ajalehte ostavad.» Ljachnicki joonistas kahvliga õhus ringjoone: «Ring on täis, ja sellest ringist on võimatu välja murda . . .»

«Inimesed armastavad üle kõige uudiseid ja igasugu juhtumusi,» ütles Družilovski soliidselt; talle meeldis maitsvat toitu süües tõsist juttu ajada, ta püüdis oma taset näidata.

«Ka nende eest tuleb ju maksta, mu sõber . . .» tähendas Ljachnicki heatujuliselt, määrides röstitud leivaviilule võid.

Orkester mängis vaikselt, naaberlaudadest kostis tasast jutusuminat, sel õhtutunnil tavatsesid ärimehed siin aega viita.

«Oleks mul raha, ma tean, mida ma ette võtaksin,» ütles Družilovski äkki resoluutselt.

«Oleks on paha poiss . . .» mõmises Ljachnicki leiba krõmpsutades; suutäie alla neelanud, küsis ta: «Kas te saite sellega hakkama, mida ma palusin? See annaks teile reaalsemat sissetulekut.»

«Isegi Juula ei saanud hakkama.»

«Mis Juulal sellega asja on? Kas te tõesti tema käest abi palusite?» küsis Ljachnicki kähku; ta koguni lakkas mälumast ja vaatas sõpra kurja pilguga.

«Ma pole tema käest midagi palunud,» vastas Družilovski. «Tal lihtsalt tuli säärane tuju — ta tahab väga mõne punase kaasmaalasega tutvuda. Aga temalgi ei lähe see kuidagi korda, ehkki tal on paremad šansid kui mul.»

Kelner tõi praadi. Ljachnicki nautis maitsvat rooga juba ette. Kelner kergitas vaagnate melhiorkaasi, toimetaja nuusutas õndsa näoga.

«Suurepärane. Just seda ma tahtsingi,» kiitis ta rõõmsalt; tema ilme oli jälle heatahtlik ning lõbus.

Praad hävitati vaikides.

«Ja ikkagi — oleks mul raha, ma tean, kuidas võiks hakata tulusat äri ajama,» pöördus Družilovski oma teema juurde tagasi.

«Tahate miljonäriks saada? Vaata-vaata . . .» vangutas Ljachnicki pead, ilmselt mõeldes millelegi muule.

«Kuulake mind ära, ei maksa enneaegu käega lüüa,»

Družilovski kallutas end teisele lähemale ja jätkas, kiiresti hoogu sattudes: «Te näete ränka vaeva, et jõuda veel ühtainukestki huvitavat ja värsket teadet numbrisse sisse pista. Sellegipärast ei jõua paljud vägagi põnevad asjad homsesse ajalehte. Aga võiks ju päris õhtu eel midagi huvitavate sõnumite ülevaate taolist välja anda — ainult lühisõnumid, muud midagi. Sensatsioonide bülletään.»

«Ei jätku,» ütles toimetaja, hambaorgiga hambaid torkides.

«Mida ei jätku?»

«Sensatsioone.»

«Esiteks, bülletään peab olema väike — kaks-kolm vihikulehte,» lausus Družilovski üha enam innustudes; ta nägi, et toimetaja kuulab teda huviga. «Teiseks, kui ei jätku, siis võib ju üht-teist välja mõelda, liiati veel kohalike poliitikute huvides. Nii-öelda vastutasuks soodustuste ja kõige muu eest.»

«Kuulge, Sergei Mihhailovitš, see on tõesti hea mõte,» lausus Ljachnicki üllatunult. Ta kallas pitsid konjakit täis. «Võtkem selle auks üks naps ja mõelgem järele . . .»

Nad lõid klaasid kokku.

«Kui mind veidi ergutada, võin ma midagi veel paremat välja nuputada,» pilgutas Družilovski silma ja tühjendas pitsi.

«Teate mis?» ütles Ljachnicki innukalt. «Ma lähen hommepäev siseminister Hellati jutule. Kui ta annab litsentsi ja paberit, siis hakkame suurejoonelist äri tegema.»

«Mis ärist siin jutt on?» kõlas räme hääl, ja Ljachnicki selja taha ilmus umbes neljakümne viie aastane pikka kasvu, puhmaskulmude, teravaotsaliste mustade vurrude ja massiivse ninaga mees. Tal oli kallis jämevillast riidest pintsak seljas ja tärgeldatud püstkrae kaelas; musta lipsu ehtis pärliga lipsunõel.

«Viimaks ometi!» hüüatas Ljachnicki, osutades vabale toolile. «Palun, saage tuttavaks. Pan Družilovski, pan Boguslawski . . .»

Ligirutanud ülemkelner võttis uue külastaja tellimuse isiklikult vastu, nimetades teda pan koloneliks.

«Hirmus ilm,» ütles Boguslawski käriseva häälega, külmakartlikult hõõrudes oma punetavaid käsi. «Sajab pagan teab mida, ei saa aru, kas lund või vihma. Meretuul paiskab jalust maha. Siinne talv on lihtsalt vastik. Noh, mis asju te siis arutate?»

«Niisama lobiseme,» vastas Ljachnicki heatujuliselt ja

muretult. «Pan Družilovski fantaseeris, kuidas teha ühest rublast sada.»

«Kas pan Družilovski on poolakas?» küsis kolonel Bogusławski äkki kurjalt, uurides alamporutšikut puhmaskulmude varjust. «Muide, väliselt te küll poolaka moodi ei ole.»

Družilovski seletas, et tema vanavanaisa oli vist poolakas.

«Kui kellegi soontes on poola verd, siis pole tähtis, kas seda on vähe või palju, peaasi, et tal seda on, — ja siis on meil tegemist erilaadse inimesega,» ütles Bogusławski. Tema rämeda hääle tõttu tundus, nagu räägiks ta kogu aeg pahaselt, ärritatult.

Jutt kaldus Moskva algatatud rahuläbirääkimistele Baltimaadega ja eelseisvale Riia rahukonverentsile . . . Družilovski polnud selle kõigega kuigi hästi kursis, ta teadis ainult, et Nõukogude delegatsiooni vastu, kes oli Tallinna saabunud, sepitsetakse intriige.

«Tühi töö ja vaimunärimine,» ütles ta tähtsalt.

Bogusławski vaatas oma puhmaskulmude alt üllatunult tema poole.

«Õnneks ei ole niisugune ajalookäsitus riigimeeste hulgas hinnas,» ütles ta. «Võib-olla tahate te bolševikega koos pokkerilauda istuda?»

Ljachnicki seletas ruttu, et tema sõber maadleb raskustega.

«Kui inimene midagi saavutada tahab, siis peavad tal olema kindlamad arusaamad tänapäeva poliitikast,» urises Bogusławski pahaselt, massiivset nina taldriku kohalt tõstmata.

«Minu vaen bolševike vastu on minust lahutamatu,» vastas Družilovski väärikalt, mõistes oma viga. Ta märkas toimetaja heakskiitvat pilku ja jätkas, pea kõrgilt kuklas: «Ja mitte kellelgi pole õigust mind kahtlustada, kas ma ei soovi nendega leppida. Aga selleks, et tervenisti võitlusele keskenduda, pean ma leivamurest vaba olema.»

Nüüd pööras toimetaja oma äreva pilgu toitu mäluva koloneli poole, oodates tema vastust.

«Oo jaa, oo jaa. Ma olen teiega päri,» lausus kolonel rahuarmastavalt.

Niipea, kui magustoit oli söödud, ütles Ljachnicki kolonelile:

«Ma arvan, me ei pane pahaks, et mu sõber peab ära minema . . .»

«Muidugi, äriasjad on äriasjad.» Bogusławski vurrude all tuksatas heatahtlik naeratus.

«Jah, andke andeks,» ütles Družilovski ruttu ja kummardas hüvastijätuks. Ta saadeti minema nagu vaene sugulane või armuleivasööja, kellest oldi tüdinud! Hea meelega oleks ta praegu suure pangatähe hooletult lauale visanud. Aga . . . äh!

Ljachnicki saatis teda ukseni ja küsis lauda naastes:

«Millise mulje ta teile jättis?»

Kolonel silus vurre.

«Kõlbab.»

«Väga hästi.»

«Mitte eriti kindlameelne . . . aga leidlik.»

Nad kummardusid laua kohale ja hakkasid vaikselt, monotoonselt rääkima nagu ühist üritust teenivad inimesed, kes mõistavad teineteist poolelt sõnalt.

«Ta ütles, et tema naine otsib venelastega tutvust.»

«Pole ime. Kas te olete kindel, et ta ei tea midagi oma naise sidemetest inglastega?»

«Olen küll. Ta ütles, et see punaste kaasmaalastega tutvumise tuhin olevat tema naise kapriis. Ei, ei, Juula on tark naine ja ega inglasedki lollid ole.»

«Kas ta meie kompvekke sööb?»

«Laseb aga endale hea maitsta.»

«Pakkuge talle veel: poolakad peavad prantslastega rahukonverentsi kulisside taga salajasi läbirääkimisi, tahavad välja selgitada, millised võimalused on venelastega kaubandussidemete sõlmimiseks. Võib-olla põrutab London siis viimaks rusikaga vastu lauda ja ohjeldab Baltimaid.»

«Ma teen seda hommepäev.»

«Ja värvake ta.»

«Ta tegi nüüdsama väärt ettepaneku — hakata sensatsioonide bülletääni välja andma ja kasutada seda desinformeerimiseks.»

«Vaata-vaata, seda ma poleks osanud oodatagi. Kas te hakkate seda koos välja andma?»

«Loomulikult.»

«Sellest saab talle hea suitsukate. Ka tema naine tuleks siiski värvata.»

«Kiirustamine on ohtlik . . . Juula pole rumal . . .»

«Kas inglased tõesti talle hästi maksavad?»

«Arvan, et jah. Nad tasusid mulle võla ja paberiarve. Juulale peab väga delikaatselt lähenema.»

«Kas nad armastavad teineteist?»
«Vaevalt . . . Ma just mõtlen selle üle.»
«Mõelge rutem. Mida minister Hellat ütleb?»
«Ikka üht ja sama: ärimehed avaldavad valitsusele survet, tahavad venelastega äri teha.»
«Avaldage oma ajalehes artikkel . . . ei, parem följeton . . . näiteks kuidas rumalad lambad näljase hundiga sõbrustama hakkasid ja mis sellest välja tuli.»
«Saab tehtud.»
Väljakoolitatud kelner oli arve ammu valmis kirjutanud, kuid ei söandanud end saalis üldse näidata — selles restoranis polnud kombeks ärimehi segada. Orkester hakkas veidi valjemini mängima, kuid üksnes selleks, et külastajad teaksid: on juba õhtu.

VIIES PEATÜKK

«Eriteadete bülletäänil» oli alguses menu. Kõmujanuste inimeste mõttekäik oli lihtne: mistarvis osta hommikul ajalehti, kus pole viimaseid uudiseid? Parem osta õhtul, liiati veel poole hinnaga, bülletään, mis on sensatsioone täis.
Raha muudkui voolas bülletääni väljaandjate kätte. Družilovski üüris toimetusele ühes Tallinna peatänavas ruumid ning palkas koguni sekretäri. Esialgu ilmus bülletään üksnes vene keeles, kuid nad levitasid juba kuuldust, et varsti hakatakse seda välja andma ka eesti keeles. Esimest korda elus oli Družilovski tööst tõeliselt haaratud ning arvas, et ta on pääsenud poliitikamaailma, kus kõigel on mingi eriline, varjatud tähendus.
Ljachnickil oli õigus — sensatsioone ei jätkunud, neid tuli välja mõelda, ja see polnud kuigi kerge.
Öösel pärast tööd restoranist koju tulles leidis Juula oma mehe tihtilugu kirjutuslaua tagant tihedast suitsupilvest. Nende suhted olid viimasel ajal paranenud.
Nüüd rõhutas Družilovski igati oma iseseisvust ja osavõttu tähtsaist poliitilistest aktsioonidest. Juula teeskles, nagu ei märkaks ta seda, ja aitas niiviisi mehe auahnust veel enam üles kütta. Nüüd sai ta ka oma mehelt kasulikku informatsiooni, igatahes võis ta oma pastorile pidevalt teatada, mis tema mehe bülletäänis vastab tõele ja mis on fantaasia vili.
Sel ööl tuli Juula nagu ikka kella kolme paiku koju.

Družilovski istus laua taga, millel vedelesid täiskirjutatud paberilehed, ega kuulnudki, kui naine tuppa astus.
Juula hiilis kikivarvul tema juurde ja kallistas teda:
«Oh sind sulerüütlit, muudkui määrid paberit, — sa ju tapad enda tööga ära!»
«Jah, igaõhtuste kõrtsiskäijate lõbuks siristada on märksa kergem,» vastas mees, suudeldes tema käsi. «Mina ei saa iga päev üht ja sama romanssi laulda.»
«Noh, mis sa siis täna öösel kokku soperdasid?» küsis Juula hellalt, sasides mehe juukseid.
«Lugu on väga keeruline,» vastas Družilovski väsinult ja tähtsalt. «Olukord muutub päev-päevalt, tuleb ajaga kaasas käia. Kuula, kui tahad.»
Juula istus tooli käetoele. Družilovski võttis laualt täiskirjutatud paberilehe.
«Noh, näiteks see siin. Kuula: «Pariis. Agentuur «Havas» teatab autoriteetseile allikaile viidates, et punane Kreml alustab koletut operatsiooni Euroopa vastu. Selle esimene etapp puudutab Balti riike. Nõukogudemaa taotleb rahulepingu sõlmimist, et tal oleks võimalik neis kolmes riigis ametlikult kanda kinnitada ja alustada siit punaste pealetungi Euroopale.» Mõistad?» küsis ta ja viskas paberilehe lauale.
«Iga loll mõistab, aga kas ta ka usub?»
«Usub küll,» vastas Družilovski veendunult. «Lehemeeste kogemused näitavad, et argiinimest võib ükskõik mida uskuma panna, kui talle kaks-kolm korda üht ja sama korrutada. Näiteks siin on mu teine hoop . . .» Ta võttis laualt teise paberilehe ja luges: «Riiast teatatakse meile: viimasel ajal tuleb üha rohkem Nõukogude emissare salaja üle piiri Lätimaale. Nad toovad kokkulepitud kohtadesse relvi, kommunistlikku kirjandust, lendlehti ja trükikirjakomplekte.» Tunned, ma ründan teisest küljest? Ja siin on midagi suupisteks. Kuula: «Inglismaa kompetentsed ringkonnad jälgivad ärevustundega punase Nõukogudemaa agaraid salasepitsusi Balti riikides. Riias, Kaunases ja Tallinnas tegutsevad Kremli salaagendid. Nende põhieesmärk on selge — revolutsiooni toimepanek, eraomandi ekspropriieerimine, s. t. kõik see, mis tõukas õnnetu Venemaa enneolematu viletsuse kuristikku.»
«Ja sa mõtlesid selle algusest lõpuni ise välja?» imestas Juula.
«Saatana abiga,» puhkes tema mees naerma.
«Noh, kui juba saatana käsi mängus on, siis on aeg lõpe-

tada,» tõusis Juula ja kustutas laualambi. «Magama! Või muidu saan ma proua Poliitika pärast sinu peale armukadedaks. Tule . . .»

Ljachnicki taipas peagi, et seda laadi sensatsioonid ei hoia neid kuigi kaua vee peal, ta üritas sellest kompanjoniga juttu teha, aga kus sa sellega — kompanjon ei tahtnud teda kuuldagi . . . Eesti siseminister Hellat, kes ammust aega oli Poola luure agent ja aitas bülletääni ilmaletulekule tublisti kaasa, ütles samuti: ka tema kardab, et bülletääni sensatsioonid võivad viia argiinimesed mõttele, et võimud on jõuetud — tuleb ju välja, et bolševike agendid tegutsevad Eestis karistamatult.

Ljachnicki ei teadnud, mida teha, seda enam, et bülletään oli ka temale tulus äri. Ta võinuks oma kahtlustest ülemusele, kolonel Bogusławskile ette kanda ja temalt nõu küsida, kuid kolonel oleks lihtsalt käskinud bülletääni väljaandmise lõpetada — viimasel ajal rääkis kolonel sellest üldse halvakspanevalt. Lõppude lõpuks otsustas toimetaja päästa olukorra Družilovski värbamisega.

Oli pühapäeva õhtu. Oodanud, kuni järjekordne bülletään kioskites müügile jõudis, läks Ljachnicki toimetusse, et seal Družilovskiga nelja silma all rääkida. Vinge meretuul paiskas talle lumelörtsi näkku, pimestas teda. Läbi lumehämu kumasid õdusalt aknad — muidugi istusid kõik enesest lugupidavad inimesed niisuguse ilmaga kodus. Muide, Ljachnicki ei sallinud oma poissmehekorterit ning eelistas õhtuti restoranis või külas käia, ta oli koguni kalendriplaani koostanud, millal kellegi poole minna. Täna oleks ta trükikoja peremehe poole läinud — seal pakuti alati midagi hästi suupärast. Selle asemel oli ta aga sunnitud oma kompanjoni värbama hakkama.

Ljachnicki läks hotelli «Palace» lähedal asuva ajalehekioski juurde — täna ilmus bülletään esimest korda pühapäeval. Bülletäänil oli üsna hea minek. Ent praegu see ei rõõmustanud — seda raskem on Družilovskiga rääkida: kompanjoni ülemäära suureks paisunud enesekindlus muutub juba talumatuks . . .

Ta leidis Družilovski eest suurepärases tujus.

«Täna müüakse kaks tuhat eksemplari üle tavalise tiraaži! Ma avastasin teile uue Klondike'i!» hüüdis ta, nähes Ljachnickit uksest sisse astumas.

«Tore, tore,» vastas toimetaja hajameelselt, võttis halli ratiinpalitu seljast, kloppis lumest puhtaks ning istus teisel pool lauda tugitooli.

«Miks teil nii hapu nägu on?» küsis Družilovski pilkavalt, siludes vurre. «Hakkate vist jälle nutulaulu laulma, et teie ajalehe tiraaž langeb. Raamatupidaja ütles mulle, et bülletäänist saadav kasum ületab neljakordselt kahjumi, mida ajalehe väljaandmine teile toob.»

Ljachnicki vaikis, mõeldes, kuidas kõnelust alustada. Ülesanne ei meeldinud talle, värbamised tulid tal alati kuidagi halvasti, kohmakalt välja. Ta polnud kunagi näinud, et keegi oleks ülevate poliitiliste tõekspidamiste ajel agendiks hakanud, ikka tuli kasutada tugevatoimelisi vahendeid: raha ja hirmu. Hirmutada ta ei osanud, ta ise polnud kuigi vapper mees, ja tema rahapakkumised ei tundunud usutavatena, sest ta ei saanud kaugeltki mitte nii head tasu, kui kolonel Bogusławski talle kunagi oli lubanud . . .

«Lori puha, et meie bülletään varsti hingusele läheb,» jätkas sedaaegu Družilovski. «Uskuge mind . . .» Ta vakatas äkki, vaadates ainiti ukse poole. Ka tüse Ljachnicki pöördus kohmakalt . . .

Lävel seisis härra Veiler — kirjastaja ning Eesti populaarseima ajalehe väljaandja. Tema suurt võluvalt naeratavat nägu võis ajalehtedes sageli näha, ja kompanjonid tundsid ta kohe ära. Veiler oli väga rikas ja mõjuvõimas mees, kõik teadsid, et ta on presidendi enda hea sõber. Tema tulek siia, väikese bülletääni kehva toimetusse, oli nii uskumatu, et Družilovski ja Ljachnicki uudistasid teda, tegemata katsetki varjata oma imestust, ja vaikisid. Veiler seisis nende ees, hele karvane drapp-palitu seljas, moodne laiaservaline kaabu peas, massiivne jalutuskepp käes, ning naeratas võluvalt nagu ikka.

«Tere, härrad,» ütles ta maheda, mesise häälega saksa keeles.

«Tere . . . tere,» vastasid bülletääni väljaandjad teineteise võidu, üks saksa, teine vene keeles.

Veiler tuli laua juurde, pani kepi nurka, võttis kaabu peast, kloppis sulalumest puhtaks ja pani lauale, nööpis palitu eest lahti ning istus, ootamata, et talle istet pakutaks, Ljachnicki vastas äravajunud vedrudega tugitooli.

Vaadanud ringi ja oodanud veidi, ütles ta:

«Minu isa alustas samasugustes tingimustes. Mul on hästi meeles, see oli Mere puiesteel . . .» Ja ta lisas naeratades: «Ainult et minu isa ei andnud bülletääne välja, vaid kaubitses naeltega.» Ta ootas, kuni nende sõnade mõte ja intonatsioon oma eesmärgi olid saavutanud, ja küsis:

«Kas see vastab tõele, et te kavatsete hakata oma bülletääni eesti keeles välja andma?»

«Bülletääni menu annab meile julgust,» vastas Ljachnicki viisakalt ja jahedalt; ta mõistis juba, mispärast kirjastaja nende juurde tulnud oli, — sellest külaskäigust polnud midagi head loota.

«Ma ei soovita teil kõrgele lennata. Kõrgelt on valus kukkuda.» Veiler võttis vestitaskust sigari, läitis selle ruttamata ning jätkas, ikka niisama sõbralikult naeratades: «Sestsaadik, kui teie haisev bülletään ilmuma hakkas, on minu ajalehe tiraaž seitsme protsendi võrra langenud. Inimesed ei tea veel, et te sulid olete.»

«No teate . . .» algas Ljachnicki pahaselt, kuid kirjastaja peatas teda žestiga.

«Palun mind ära kuulata,» ütles ta, valkjate kulmude alt Ljachnickile oma hallide silmadega tõsiselt otsa vaadates. Družilovskit ei pannud ta üldse tähele, nagu poleks teda siin olnudki. «Vene keeles võite oma bülletääni väljaandmist jätkata, ehkki ma olen kindel, et ka venelased pole nii rumalad, kui te arvate. Aga kui te oma lori eesti keelde tõlkima hakkate, siis te kahetsete . . .» Kirjastaja tõusis ja pöördus Družilovski poole: «Kahju, et te oma raamatukirjastamisafäärist õpetust ei võtnud . . .» Ta ootas pisut ja ütles siis saksa keeles rõhutatult selgesti: «Ma tean väga hästi, härrad, millist võõramaa jumalat te teenite, ja teen selle parajal juhul Eesti üldsusele teatavaks.»

Ta võttis kaabu ja lisas, peatudes ukse juures:

«Ja ärge tehke katsetki oma kõrge positsiooniga sõbralt Eesti valitsuses abi paluda. Sellega te ainult reedate ta . . . Kukutate sisse, või kuidas teiesugused seda nimetavadki . . .»

Uks paugatas.

Ljachnicki lihav nägu kahvatas.

«No küll on lugu!» pomises ta, võttis taskurätiku taskust ja surus laubale. Ta kargas püsti ning hakkas raskelt nurgast nurka sammuma, pomisedes midagi endamisi.

«No mis siis nüüd juhtus? Harilik konkurentsivõte,» ütles Družilovski ja ajas oma väikese ilusa pea kuklasse.

«Mis? Mi-is?» Ljachnicki peatus hingeldades keset tuba. «Te ei taibanud mitte tuhkagi! Katastroof! Vaat mis juhtus! Tuleb jalamaid midagi ette võtta!» Ta haaras palitu ja kaabu. «Oodake mind siin!» hüüdis ta, ise juba lävel olles.

Kui Ljachnicki Bogusławski poole jõudis, istus kolonel oma külalistega, traditsiooniliste pühapäevaste pokkeripartneritega juba kaardilauas. Nad olid nüüdsama mängu alustanud.

Kolonel tuli toimetaja juurde esikusse, kaardid käes, ning tal oli kavatsus kutsumata külalist ilma pikema jututa minema saata. Ent kuuldes, mis oli juhtunud, vajus ta kössi, nagu oleks temast õhk välja lastud.

«*Mátka boska*,» ägises ta vaevukuuldavalt.

Nad seisid vaikides vastamisi. Mõlemad mõistsid, et kui Veiler siseministri sidemed Poolaga teatavaks teeb, ei anna Varssavi seda neile andeks.

Kolonel kergitas oma puhmaskulme, ja Ljachnicki nägi tema silmi pöörasest raevust loitmas.

«Kõiges on süüdi see neetud bülletään ja teie täitmatu rahaahnus!» algas Bogusławski sisinal ja käratas äkki rämeda häälega: «Silmapilk seisma panna!»

«Siis jääb säärane mulje, et me tunnistame end süüdi,» vaidles Ljachnicki pärast pausi ettevaatlikult vastu, kuid nähes koloneli piikteravaid vurre vihaselt tuksatamas, lisas ta ruttu: «Me paneme ta seisma, aga mitte kohe. Praegu lükkame viivitamatult ümber kuuldused eestikeelse bülletääni asutamisest. Ja ma hoiatan ministrit, tal on küllalt võimu kirjastaja suu sulgemiseks.»

«Mitte mingil tingimusel!» Kolonel tõstis kaarte hoidva käe, nagu tahtnuks ta Ljachnickit nendega lüüa. «Ta kohkub ja katkestab meiega sidemed. Lükake kuuldused otsekohe ümber. Kui kirjastaja seda teadis ja seniajani vaikis, siis on teie neetud bülletään kõiges süüdi.»

«Aga võib-olla ta ei tea midagi ja lihtsalt šantažeerib meid?» küsis Ljachnicki, kuid heitnud pilgu šefile, lisas: «Igatahes meie teda enam ei ärrita.»

Nad rahunesid aegapidi. Mõlemad mõistsid, et praegu ei tohtinud midagi radikaalset ette võtta, tuli oodata, kuidas sündmused edasi arenevad.

«Kas Družilovski mõistab, milline olukord on?» küsis kolonel.

«Aimab vist.»

«Kas ta on värvatud?»

«Täna just tahtsin värvata, aga siis tuli Veiler.»

«Mis te venitate?» kärkis kolonel. «Kohe värvata, et see närakas seisaks meie ees valvel ja teeks, mida me käsime! . . .»

Družilovski sai aru, et oli juhtunud õnnetus, kuid ta ei

teadnud ohu suurust; lootes, et asi kuidagiviisi laheneb, kordas ta üha:

«Õnn ja õnnetus käivad ikka koos . . . õnn ja õnnetus käivad ikka koos,» ning vandus ropult.

Nähes Ljachnickit tagasi tulemas, tormas Družilovski talle vastu:

«Noh, mis on? Mis juhtus? Olete elus?»

Ljachnicki ei vastanud, vaid võttis ruttamata palitu seljast, kloppis lumest puhtaks, kammis juukseid ning laskus samasse tugitooli, kus kirjastaja hiljaaegu oli istunud.

«Praegu pole naljatamiseks õige aeg, Sergei Mihhailovitš,» ütles ta mornilt. «Meie mõlema tulevik on kaalul. Ja mitte ainult meie tulevik . . .»

«Jumala pärast, öelge, mis on juhtunud? Ma saan saksa keelest halvasti aru, — mida too pagana boss ütles?» anus Družilovski, kael õieli ja terav koon püsti.

«Hea, et te aru ei saanud; ma ei või teile öelda. Aga ma hoiatan teid: teil seisab ees järsk saatusepööre, ja kõik sõltub ainuüksi teist endast . . .»

«Ma ei mõista midagi!» Družilovski lahutas oma väikesi naiselikke käsi.

Ljachnicki vaikis, trummeldades jämedate sõrmedega vastu lauda.

«Mulle tundub, et te ei tohiks mind mitte ainult kompanjoniks pidada,» sõnas ta viimaks. «Igatahes pole ma teile midagi halba teinud.»

«Ma olen teile teie sõpruse eest tänulik,» vastas Družilovski vaikselt.

«Mis te arvate, Sergei Mihhailovitš, kelle rahaga te oma bülletääni asutasite?»

«Muidugi mõista teie rahaga,» kostis Družilovski veidi solvunult.

«Ei, Sergei Mihhailovitš, see polnud minu raha. See oli Poola raha. Ausalt öeldes pole mul endal üldse raha. Ka minu ajaleht ilmub Poola toetusel, nii et kui te mind bülletäänist saadava kasumiga lohutasite, ajas see mind naerma.»

Družilovski ei kortsutanud enam oma musti kulme, tema ilmest kadus pinge — ta sai nüüd kõigest aru. Sai aru, kuid ei teadnud veel, kuhu toimetaja oma jutuga tüürib.

«Kuidas te Poolat abi eest tänada kavatsete, Sergei Mihhailovitš?»

«Ei kujuta ette,» vastas Družilovski. «Aga ma aiman, et asi pole rahas.»

«Ei ole jah,» kinnitas Ljachnicki.

Ruttamata võttis ta taskust värbamisdokumendi, mille juba ammu valmis oli kirjutanud.

Družilovski luges selle läbi ja tõstis toimetaja poole jultunud ning rõõmsa pilgu:

«Ja mida ma pean tegema?» Tema toonis polnud ei üllatust ega hirmu.

«Alla kirjutama, muud midagi,» vastas Ljachnicki. «Aga täie teadmisega, et te võtate endale väga suure vastutuse, isikliku vastutuse.»

Družilovski kirjutas värbamiskohustusele hoogsalt alla.

«Soovin õnne,» ütles Ljachnicki kuivalt, pannes kohustuse vermitud nahast rahataskusse. «Nüüd võtke istet ja kirjutage õiendus — lükake ümber jaburad kuulujutud eestikeelse bülletääni asutamisest. Kõige kategoorilisemal toonil.»

«Käskige, käskige, nüüd olen ma teie teener,» ütles Družilovski, paberilehte lähemale tõmmates — see polnud ju kellegi õnnetus, ja ta ei suutnud varjata kergendustunnet.

RIIAST KESKUSESSE. *12. detsembril 1920.*

Vastavalt teie käsule sõitsin Tallinna. Seal on tõepoolesi venekeelne eriteadete bülletään ilmuma hakanud. Kolmes esimeses numbris leidub provokatsioonilisi väljamõeldisi: Moskva või Komintern saatvat Balti riikidesse õõnestustöö eesmärgil salaagente. Need teated kutsuvad elanikkonna hulgas esile ebasoovitavaid mõtteavaldusi, kuid meie Sõber arvab, et ei maksa õiendust avaldada — väljaanne pole seda väärt. Bülletääni annab välja keegi Sergei Mihhailovitš Družilovski, endine Vene armee ja seejärel valgekaartlaste armee ohvitser, kes võttis osa Judenitši sõjaretkedest Petrogradi vastu — ta oli Judenitši lennuväeülema adjutant. Tema kompanjon ja nähtavasti ka poliitiline juhendaja on Ljachnicki . . . Niisiis peituvad ülalmainitud väljaande juured Poola luureametis, ja see seletab paljugi . . .

Keith

Sellele Nõukogude luuraja ettekandele Tallinnast on kirjutatud järgmine resolutsioon:

Družilovskit edaspidi silmas pidada.

KUUES PEATÜKK

Bülletään suri otsekui iseenesest välja. Družilovski suhtus sellesse rahulikult. Ühel hommikul andis sekretär Ljachnickile andmed, mitu bülletääni eksemplari eelmisel õhtul läbi müüdi; Ljachnicki vaatas neid ja ütles ilma vähimagi kahetsuseta:

«Asi on selge, kontor tuleb sulgeda.»

«Millal?» küsis Družilovski.

«Otsekohe. Juba täna . . .» vastas Ljachnicki ükskõikselt, vaadates veel kord andmeid, mis tema ees laual lebasid. Ta tõstis oma kavala, häirimatult rahuliku pilgu: «Ega te ometi kavatse raha, mille te bülletääni väljaandmisega teenisite, trükikoja arvete tasumisele kulutada?»

«Ei kavatse,» muigas Družilovski, siludes konksus sõrmega vurrusid. Nüüd, mil ta oli värvatud, tundis ta kindlat pinda jalge all ja käitus sundimatult.

Ljachnicki viitas meelega üksnes asja materiaalsele küljele; ta ei öelnud, et bülletään suletakse ülemuste käsul.

«Inimesed on poliitikast tülpinud,» katkestas Družilovski vaikuse.

Nad olid seeüle vaielnud sestsaadik, kui bülletääni tiraaž pidevalt langema hakkas. Ljachnicki seletas seda sellega, et nende väljaanne ei köida, ei huvita enam, Družilovski aga ei tahtnud ennast süüdlaseks tunnistada, ta süüdistas lugejaid, kes olid merkantiilsuse kütkeisse sattunud ning poliitikale selja pööranud. Ljachnicki meelest polnud enam mõtet seda kasutut vaidlust jätkata — kõik oli selge.

«Noh, mis siis ikka, bülletään on oma töö teinud,» lisas Družilovski sügavamõtteliselt, silmitsedes, pea kuklas, määrdunud lage.

«Nõus,» vastas Ljachnicki vaikselt ja mõtles, et kui konflikt eesti kirjastajaga poleks lahenenud ja too oleks oma ähvarduse täide viinud, siis hukutanuks bülletään neid mõlemaid. Ent jumalale tänu, oht oli möödas, ning nüüd tuli aega viitmata loole lõpp teha. Ljachnicki kutsus sekretäri ja teatas talle, et ta saab kohe lõpuarve. Sekretäri silmad läksid suureks, ta võttis varrukast taskurätiku, surus selle suule ja väljus aeglaselt kabinetist — see emigrant, haritud vana daam, oli ainus inimene, kellel bülletäänist tõsiselt kahju oli.

Veiler avaldas oma ajalehes lühikese humoristliku nekroloogi, mis algas nii: «Surm talitas sedapuhku õiglaselt, koristades viimaks ometi meie silmanähtavalt õitselepuhkevast elust kidura umbrohu, mis levitas paha lehka nagu see koht, kus kuningas jala käib.» Kuid nekroloogi lõpp oli tõsisem: «Lihtsalt käsitamatu, kuivõrd kergeusklikud on mõnikord meie ametivõimud, kelle loal see umbrohi idanema sai hakata — hinguseleläinud bülletään «sokutas» ju meie maale säärase hulga Moskva agente, et kui see poleks valejutt, siis istuksime me kõik juba ammu tšekaa keldrites vangis . . .» Ent poolakad said aru, et Veiler oli üldiselt rahuarmastavalt meelestatud, muidu poleks nekroloog humoristlik olnud. Bülletääni hinguseleminek tegi sellele ohtlikule konfliktile lõpu . . .

Ljachnicki valmistas Družilovskit kiiruga uue ülesande täitmiseks ette. Õppused toimusid tühjaksjäänud toimetuses ja tänavail. Laua taga õpetati šifri, koodi, paroolide ja salatindi kasutamist. Väljas näitas Ljachnicki, kuidas jälitada ja jälitajast lahti saada, kuidas konspiratiivkohtumiste jaoks kohta valida ja salajast «postkasti» sisse seada. See kõik huvitas Družilovskit ja meenutas talle raamatuid kuulsatest spioonidest. Ta õppis uut ametit üpris püüdlikult. Vabal ajal käis ta väljas treenimas. Valis rahva seast välja mõne inimese ja käis tal mööda linna kannul, laskmata teda silmist . . . Õhtul läks ta restorani, kus esines Juula, istus nagu ikka orkestripoodiumi ees asuvasse lauda ja uuris saalis istujaid, nagu Ljachnicki oli õpetanud . . . Ühel ööl, kui nad koju läksid, ütles Juula äkki:

«Restorani peremees kaebas mulle, et sa käitud nagu kriminaalpolitsei nuuskur. Ma vaatasin — tõepoolest, sa hakkad inimestele pilguga külge nagu takjas.»

«Pole sinu asi,» nähvas Družilovski ja aeglustas sammu, et maha jääda.

Viimasel ajal oli nende vahekord pinev. Juula ei rääkinud oma mehega peaaegu üldse. Tema ümber keerles üks ilus Eesti diplomaat. Družilovski polnud armukade, kuid ta ei tahtnud teiste silmis naeruväärsena paista. Suhted Juulaga aina halvenesid, ja Družilovski ihkas vaid üht — saaks ta ometi rutem tõelise ülesande, ta veel näitab neile kõigile, sealhulgas ka Juulale, milleks ta on võimeline. Tõsi küll, poolakad olid teda ülirangelt hoiatanud: tema naine ei tohi teada, et ta on salaagent, ja ta ütles oma naisele, et ta töötab Ljachnicki ajalehe juures koosseisulise kirjasaatjana.

Kolm päeva enne aastavahetust said Družilovskid Poola saadikult kirjaliku kutse austada saatkonda oma osavõtuga saabuva 1924. aasta vastuvõtust.

Kõiges oli tunda odavat noblessitaotlust. Saatkond oli üürinud ohvitseride klubi saali. Mängis orkester. Saadik ja tema abikaasa võtsid külalisi vestibüülis vastu. Poola rahvarõivais poiss ja tüdruk kinkisid igale külalisele lilleõie. Tüdruk tegi sealjuures niksu, poiss lõi kannad kokku ja andis au, käsi valge konfederatka[1] juures . . . Kell kolmveerand kaksteist tulid kelnerid kandikutega ja pakkusid külalistele šampanjat. Täpselt kesköö soovis saadiku naine — pikakasvuline ilus hallinevate juustega šatään — külalistele head uut aastat ja orkester mängis Poola hümni.

Saadik pidas külalistele lühikese kõne. Ta ütles: unustagem täna öösel, et elu on üldiselt üpris keeruline, ning olgem lihtsalt inimesed, kes on kokku tulnud ühelainsal eesmärgil — veeta uusaasta öö sõprade keskel.

Kõlas Chopini valss, inimesed tõmbusid seina äärde, ja saadik avas oma abikaasaga balli. Nad keerlesid kergelt ja harmooniliselt, külalised vaatasid neid, kuid keegi ei söandanud nende eeskuju järgida. Valssinud terve ringi, jäid saadik ja tema naine seisma; proua naeratas kutsuvalt ühele Eesti diplomaadile, tema mees suundus Juula poole. Družilovski kohmetus, kui saadik tema naist tantsima palus, pomises totralt «olge lahke» ja müksas Juulat. Saadik kummardas sügavalt, Juula pani ruttamata käe tema õlale ning hakkas kuulekalt ja sujuvalt valssi tantsima, pea uhkelt kuklas.

Aegapidi täitus tantsupõrand tantsijatega. Kuid Družilovski, kes viibis seesugusel raudil esimest korda, tundis siiski kohmetust. Esimene valss lõppes. Juula seisis tema lähedal ja lobises elavalt Eesti diplomaadiga. Sügava dekolteega kirsspunases kleidis nägi Juula igatahes efektne välja.

Ljachnicki nägi, et tema soosik on tujust ära, ega jätnud teda hetkekski üksi.

«Miks te nii uje olete? Siin pole ometi mingid jumalad koos, otse vastupidi. Näete seda härrat paksu punapäise naisega? . . .» sosistas ta Družilovskile kõrva sisse. «See on või-hulgikaupmees. Teist nii suurt suli annab otsida. Aga ta on Riigikogu saadik ja haridusministri sõber. Räägitakse, et ministri naine suhtub temasse armulikult. Seal ongi ministriproua koos oma mehega. Ilus on ta küll ja arvatavasti oma mehekesest poole noorem, niisiis on väga

[1] Nelinurkse põhjaga poola rahvuslik müts. (Tõlk.)

võimalik, et tema briljandid ongi võist.» Ljachnicki tüse keha vappus — ta naeris hääletult.

«Ja see tõre kindral on Eesti sõjaminister. Läbi ja lõhki saksameelne mees. Ta sai Saksamaal hariduse ja ka praegu on tema pilgud sinna pööratud. Ta käib igal talvel koos meie Pilsudskiga Belovežje laantes jahil, nad tutvusid Saksamaal . . . Naljakas: mees pole sõda näinudki, aga rind ordeneid täis.

. . . Näete seda iludust, kes räägib meie saadikuga? See naine käib ilmtingimata kõigil rautidel. Kui kellelgi tulusa äri tegemiseks võimude abi tarvis on, siis minnakse tema poole, jäetakse paks ümbrik esikusse — ja asi joones.

. . . Too blond mehemürakas on Läti saadik. Jumal hoidku, et te ei hakka temaga seakasvatusest rääkima, või muidu ei saa te temast enne hommikut lahti. Tema farm Lätimaal ekspordib Inglismaale peekonit, nii et sead teevad ta püstirikkaks.»

Družilovski vaikis ja kogus ahnelt informatsiooni; see rahustas teda tahtmatult, andis talle enesekindlust, need frakid, smokingid ja ballikleidid ei teinud teda enam kohmetuks. Tõepoolest, need polnud kellegi jumalad . . . Äkki haaras ta Ljachnickil käe alt kinni — üle saali tuli võluvalt naeratades nende poole eesti kirjastaja, toosama kõikvõimas härra Veiler. Družilovski hoidis hinge kinni . . .

«Head uut aastat, lugupeetud kolleegid!» ütles kirjastaja heatujuliselt ja surus mõlema mehe kätt. «Teie vastuvõtul on, nagu ikka, palju iludusi ja vähe vägijooke. Ega te ei kavatse pärast kuskil mujal jätkata? Olen valmis teiega kampa lööma.»

«Kahjuks ei sobi meil seda teha,» ohkas Ljachnicki.

«Ma otsin siis kellegi, kellel sobib,» naeris kirjastaja ning läks edasi, priske, terve ja kõigist sõltumatu.

«Miks te ehmusite?» puhkes Ljachnicki naerma. «Unustage ära, kõik on ammu kõige paremas korras.»

Kelnerid pakkusid nüüd tillukestes pitsides konjakit ning sinna juurde pisikesi, viiekopikalise mündi suurusi võileibu.

Ljachnicki ja Družilovski jõid konjakit, sõid kumbki ühe võileiva ja ironiseerisid saadiku kokkuhoidlikkuse üle.

Kõlas sentimentaalne poola tango, ja nad nägid Juulat. Juula tantsis eestlasega, köites jälle kõikide tähelepanu. Družilovski keerutas oma korrektselt soetud pead, otsides sobivat partnerit, ning Ljachnicki puhkes jälle naerma:

«Võtke see hõbedase kleidiga daam, see on kirjastaja naine . . .»

Samas tuli nende juurde saatkonna sekretär:

«Härrad, saadik palub teid.»

Ta juhatas nad kitsast trepist üles, suurde tuppa, kus akende ees olid paksud kardinad; toas olid väikesed mugavad tugitoolid ja rohelise kaleviga kaetud lauad. Ühe laua taga istusid saadik ja sõjaväeatašee kolonel Bogusławski.

Juulaga tantsides oli kärmas, rühikas, jumekas saadik veel täies mehejõus paistnud olevat. Nüüd, lähemalt vaadates nägi Družilovski tema raseeritud põskedel sklerootilist punetust ja sügavale aukuvajunud, paistes silmade all valkjaid kotte. Mustad vurrud olid ilmselt värvitud. Väike sale Družilovski peatus tema ees, hästiistuv smoking seljas, ilus nägu hästi hoolitsetud ja puuderdatud. Kannad koos, kallutas ta pumatiga võitud pea kergelt ette — ohvitseride etiketitundides nimetati seda ballikummarduseks.

«Istuge, panid,» osutas saadik oma kollase, liigestest tursunud käega tugitoolidele.

Nad võtsid istet.

«Kui te tunnete oma käe all rohelist kalevit, tuleb teil arvatavasti tahtmine mängu alustada,» ütles saadik kolonel Bogusławskile ja pöördus siis Družilovski poole: «Teie abikaasa tantsib suurepäraselt.»

Družilovski tänas sundimatu naeratuse ja peanõkutusega.

«Lust lustiks,» jätkas saadik, «aga kuna te kõik siin koos olete, otsustasin ma kasutada juhust ja teid ühe edasilükkamatu asja pärast viivuks kõrvale kutsuda. Ja ühtaegu teiega lähemalt tutvuda . . .» Saadik silmitses Družilovskit läbi paksude prilliklaaside. «Kuidas te end meie sõbralikus peres tunnete?»

«Väga hästi,» vastas Družilovski ning naeratas, nii et väikeste vurrude all tulid nähtavale ilusad valged hambad.

«See on loomulik,» noogutas saadik sõbralikult. «Kolonel Bogusławski ütles, et teie soontes voolab poola verd. Võtke selle häält selgemini kuulda, ja kõik läheb hästi.»

Družilovski kummardus nõusoleku märgiks ülitõsise näoga.

«Meie omalt poolt paneme teie peale suuri lootusi . . .» jätkas saadik. «Olukord nõuab, et me võtaksime end

kokku, unustaksime isiklikud huvid ja mõtleksime ainult oma armsa Poola huvidele. Kas te olete selleks valmis? Öelge avameelselt ja ausalt.»

«Ma olen tervenisti teie käsutuses,» vastas Družilovski vaikselt ning vaatas Ljachnicki poole, otsides temalt toetust. Kuid toimetaja ei pööranud pilku saadikult.

«Hästi öeldud, noormees, palun korrake . . .» lausus saadik äkki kalgilt.

Družilovski oli sunnitud kordama.

Seejärel rääkis saadik momendi pinevusest . . . Moskva tahab Poolat isoleerida ja Baltimaadesse tungida. Siinsete piiririikide valitsused on pimedad, saamahimu ajel on nad nõus bolševikega häbiväärseid sobinguid sõlmima. Kuid Poola pole veel pimedaks jäänud, ta täidab oma püha missiooni — päästab Euroopa. Praegu on kõige tähtsamaks päevasündmuseks rahuläbirääkimised Riias. Ka Poola istub läbirääkimistelaua taha, kuid üksnes selleks, et muuta see lahinguväljaks ja võidelda sealgi oma ideaalide eest. Võibolla me koguni kirjutame ettevalmistatud rahulepingule venelastega alla, ent tegelikult on see vaid uus, tark taktika. Teadku nad seda ja lähtugu sellest oma tegevuses suure Poola hüvanguks.

Kui saadik oli kõigiga kättpidi hüvasti jätnud ning ära läinud, ütles kolonel Bogusławski:

«Noh, panid, ma loodan, et kõik on selge. Mul jääb üle ainult teatada teile, pan Družilovski, et teid suunatakse Riiga tööle. Te sobite selleks oivaliselt — seal ei tunne teid keegi. Üksikasjade suhtes lepime homme kokku, nüüd aga, panid, mingem daamide juurde tagasi . . .»

Družilovski oli jahmunud ega saanud aru, kas ta peaks rõõmustama või kurvastama. Kindlasti oli see väga hea — saab reisida, teha midagi tõeliselt huvitavat, mis on seotud suure poliitika saladustega — tema unistused hakkasid täide minema. Ent millegipärast tundis ta ka suurt hirmu — ta ei sallinud mingeid muutusi ja kartis neid.

«Kas ma sõidan sinna koos naisega?» küsis ta Ljachnickilt, kui nad saali tagasi pöördusid.

«Ei,» vastas toimetaja kategooriliselt. «See pole lõbusõit.»

Peamise jättis Ljachnicki Družilovskile muidugi ütlemata. Tema äraoleku ajal pidi noor Eesti diplomaat — ammune Poola agent hüüdnimega «Ilueedi» — tema naise südame võitma, välja uurima, kes on Inglise luure resident, kelle kasuks Juula töötab, seejärel pidi ta Juula vär-

bama ning edaspidi tema kaudu Inglismaale niisugust informatsiooni saatma, nagu Poolale kasulik on.

«Riias lähete te ajalehe «Rižski Kurjer» toimetaja juurde,» ütles Ljachnicki. «See on samuti meie ajaleht. Veel enam, toimetus on tegelikult Poola Kindralstaabi II osakonna operatiivgrupp. Ajakirjanikutöö jääbki Riias teie maskeeringuks, seepärast annab toimetaja teile ülesandeid, teie aga võite need rahumeeli täitmata jätta. Teie tõeline ülemus on major Bratkowski. Aga kõiksugu üksikasjadest räägime homme.»

DRUŽILOVSKI PÄEVIKUST:

«. . . Viimaks ometi leidsin ma tõelise, huvitava ja võibolla ka tulusa tegevuse. Spioonijuttudes elavad spioonid lausa kadestusväärset elu — luksushotellid, magamisvagunid, šikid naised ja kõiksugu muud hüved. Esialgu olen Poola agent. Mulle pandi varjunimeks «Lendur». Hüva, eks me siis lenda ja vaata ringi, küllap hiljem leiame vägevama peremehe. Ušinski kutsus mind kampa valuutaga hangeldama, ta teeb sellega juba kõvasti raha, aga kui ta hakkas mulle seletama kõiki neid nõkse, kuidas ühe valuuta kurss äkki langeb ja teise kurss tõuseb, mõistsin ma, et see pole minu ala, minu pea seda ei jaga, ma saan kohe esimesel katsel pügada. Ja mis peaasi: Ušinski amet ei tee kuulsaks, tema muudkui kalkuleerib kursse, aga kes teda teab-tunneb? Ainult samasugused kolmandajärgulised tegelinskid nagu ta ise. Mina aga tõusin korrapealt tippu — ajan juba asju saadiku endaga, täidan temalt saadud ülesannet ja olin tema ballil oodatud külaline. Muidugi ei saa Poolat Ameerikaga võrrelda, aga ikkagi riik, omaette värvilaik maailmakaardil. Ja töö ise on üpris kerge. Moskva, Kreml, Komintern, bolševikud, GPU, — olen neist oma bülletäänis nii palju luisanud, et see asi on mul sulaselge, ja ega poolakadki minult midagi muud nõua . . .»

RIIAST KESKUSESSE. *9. jaanuaril 1921.*

Teilt saadud soovituskirjad täitsid oma ülesande. Lõin sidemed. «Sepp» näib olevat asjalik ja arukalt ettevaatlik inimene, sidemed on tal suurepärased — laialdased ja mitmekesised. Ma juba kasutangi neid.

Läbirääkimiste ettevalmistuste käigu kohta saate te meie täievolilise esinduse käest ametlikud andmed. Õhkkond on

pinev. Peamised pinevusallikad on Poola saatkond ja Prantsuse saatkond. Rohkem küll Poola saatkond. Poolakad löövad oma positsiooni õigustamiseks lärmi, et neil olevat Leedus elulised huvid mängus. Üks välispoliitikaga kursis olev kohalik ajakirjanik — «Sepa» hea tuttav — ütleb, et poolakad on läbirääkimiste nurjamise nimel kõigeks valmis, isegi terroriaktideks Vene esindajate vastu.

Riias tegutseb kaks Poola keskust. Saatkond ja ajalehe «Rižski Kurjer» toimetus; viimane kujutab endast ühtaegu läbipaistvat suitsukatet, mille varjus poolakad peavad sidet vene emigrantide monarhistlike ringkondadega ning kõikvõimalike vene avantüristidega, kes samuti on kõigeks valmis.

Kohalik elanikkond pooldab üldiselt lepingu sõlmimist. Sõda on ära tüüdanud. Toon ära ühe suure pudukaupluse omaniku sõnad: «Milleks meile sõda? Lenini punastega? Kellel seda tarvis on? Härrastel vene valgekaartlastel, kellele me peavarju andsime? Aga mis see meisse puutub!»

Minu arvates on Läti selles suhtes radikaalsemalt meelestatud kui Eesti.

Keith

Ettekandel on resolutsioon:

Informeerida Välisasjade Rahvakomissariaati.

SEITSMES PEATÜKK

Družilovski sõitis nahkpolstriga diivanite ja laiade akendega magamisvagunis. Seinad olid vaarikpunase plüüšiga kaetud. Ta nägi end selle taustal — range tumehall ülikond ja tärgeldatud särk seljas, sinine triibuline lips kaelas — ilusa, hoolikalt raseeritud ja kalli lõhnaõliga lõhnastatud härrasmehena.

Esimene ametireis . . . Ja kõik on nii, nagu raamatutes kirjutatakse, nagu ta oli unistanud . . . Ta osaleb salateenistuse ülitähtsas töös.

Družilovski oli uhkusest lõhkemas, ta ihkas, et teisedki teaksid, kui tähtis tegelane ta on . . . Kahjuks oli vagunis kõigest kolm reisijat. Naaberkupees oli üks daam. Družilovski oli näinud seda ilusat prisket kotikmantlis daami

pakikandjate saatel, kes tassisid tema kohvreid ja pakke, vagunisse sisenemas. Paraku polnud hoovõtuks aega — sõit Riiga kestis vaid mõne tunni. Družilovski tegi küll katset, jalutas aeglaselt mööda koridori, ent daam sulges sedamaid oma kupee ukse. Ah, käigu põrgu... Teises kupees sõitis — mundri järgi arvata — Läti kindral. Temaga koridoris juttu tehes nimetas Družilovski end ühe Pariisis ilmuva vene ajalehe kaastööliseks. Kindral vaatas teda ükskõiksete vesiste silmadega, ütles: «Aeg on magama heita,» läks oma kupeesse ja lõi ukse kõvasti kinni... Noh, käigu temagi põrgu...

Družilovski pöördus kupeesse tagasi, istus pehmele diivanile ja hakkas aknast välja vahtima — ent seal polnud midagi huvitavat, kiiresti süvenevas hämaruses vilksatasid mustade laikudena mööda talud, ja peagi kattus aken jäälilledega.

Südaöösel kontrolliti piiril dokumente. Piirivalvurid olid tigedad, Družilovski aga muigas: «Vaadake jah, kontrollige pealegi, seda te ikkagi teada ei saa, kes ma tegelikult olen...»

Hommikune lumine Riia näis talle täiesti euroopaliku linnana, see sarnanes millegi poolest niihästi Petrogradi kui ka Moskvaga. Tallinnaga võrreldes oli ta hoopis pealinnalikum. Vaksali ees ootavad voorimehed olid täpipealt Moskva voorimeeste moodi, kandsid samuti pikka vammust ja kutsusid niisama pealetükkivalt sõitma. Družilovski olekski võtnud voorimehe, kuid tal oli käsk hotelli «London» elama asuda, ja see asus siinsamas raudteejaama lähedal. Ta sammus mööda Maria tänavat, uudistades vaateaknaid, ning jõudis varsti määrdunud ukse ette, mille klaasile oli maalitud: «Hotell London». Aga mis sellest, hotelli nimi kõlas ikkagi euroopalikult, ja Družilovski kujutas ette, kuidas ta siit Juulale helistab ja ütleb, et ta ongi juba Juula unistuste linnas Londonis — naine oli kodus naernud, et Družilovskil on nii tähtis nägu peas, nagu sõidaks ta New Yorki, mitte aga ühest mülkast teise...

Ent numbrituba, kuhu Družilovski elama asus, rikkus tema tuju. Tuba oli kitsas nagu seinapragu, sügavas nišis oli paksu jääkihiga kaetud tilluke aken. Siin oli hingematvalt rõske, määrdunud tapeedil olid märjad laigud.

Aga mis sellest, peaasi oli töö.

Ta läks imelikku toimetusse, kus keegi ei logelnud koridoris, kus ei helisenud telefonid ega klõbisenud kirjutusmasinad; tubades istusid tõsiseilmelised mehed ja ajasid isekeskis vaikselt juttu... Ajaleht aga ilmus omasoodu, selle toimetaja, rõõmsameelne poolakas härra Dąbrowski ei sarnanenud ei toimetajaga ega ka sellega, kes ta tegelikult oli. Ta tavatses kanda paabulinnusule-mustriga lipsu, ja toimetuse töötajad hüüdsid teda «pan major». Kui Družilovski end talle esitles ja kolleeg Ljachnickilt tervisi tõi, muhatas toimetaja heatujuliselt:

«Veel üks armuleivasööja mu vaese ajalehe kaelas. Kui poola talumehe käest küsitakse, kuidas tema käsi käib, vastab ta: saan läbi häda otsa otsaga kokku — meil on üksainus hobune, aga naisel on pool Poolamaad sugulasi täis, ja kõik puupaljad... Noh, pole viga, küllap minagi kuidagiviisi otsa otsaga kokku saan. Võtke teadmiseks, et ma olen teile terveks aastaks ette ülesanded kätte andnud, ja te täitsite nad juba ära. Aga toimetuses peate te pidevalt käima. Ja nüüd minge kõrvaltuppa, mille uksel on silt «Sõnumid», seal on teie otsene ülemus major Bratkowski...»

Kõrvaltoas istus erariides mees neljakümne ringis, ilusa liikumatu raidkujunäoga. Rääkides liigutas ta üksnes huuli, tema hääl oli vaikne ja monotoonne ning hallid silmad olid justkui klaasist.

«Mulle teatati, et teile sobiks kõige paremini ajakirjanikutöö, aga meil pole ajakirjanikke tarvis,» ütles major Bratkowski tasase häälega ning silmitses Družilovskit tükk aega vaikides. Alamporutšik vaikis — mida ta võinukski seepeale vastata?

«Te allute mulle ja hakkate minu käske täitma,» lisas Bratkowski häält valjendades, viipas, et Družilovski istuks lähemale, ning seletas, mida tal tuleb teha, ja kuidas seda teostada.

Ülesanne jagunes kolme etappi. Kõigepealt tuli vene näitlejanna Veera Dmitrijevna Lanskaja salongis omaniimeseks saada. See oli üsna hõlpus — Lanskaja oli Poola luureagent. Teine etapp — Družilovski pidi salongi külastavate Vene ohvitseride hulgast leidma julge ja usaldusväärse mehe, kes soliidse vaevatasu eest nõustuks Riiga rahuläbirääkimistele saabunud bolševike delegatsiooni ühele liikmele atentaati toime panema. Hiljem täpsustatakse, kellele nimelt. Ja kolmas etapp (see tuli ühitada teisega): organiseerida viiest kuni seitsmest mehest koosnev grupp, kes — samuti hea vaevatasu eest — huligaanitseks Nõukogude saatkonna juures ja selle hoone ees,

kus hakatakse rahuläbirääkimisi pidama. Lisaks kästi Družilovskil selle salongi ühe külastaja härra Vorobjovi kaasabil luua head suhted Vorobjovi sõbraga, kellel olevat miskitmoodi võimalik punaste saatkonnast luureandmeid hankida. Tegutseda tuli väga ettevaatlikult.

«Kas te saite kõigest aru?» küsis major Bratkowski.

«Jah, kõik on selge,» vastas Družilovski, söandamata midagi küsida.

«Mind hoiatati veel, et te olete iseloomutu inimene. Ülesande tähtsus peab teid sundima end kokku võtma. Tehke üksnes seda, mida teilt nõutakse. Vastasel korral ootavad teid suured ebameeldivused.»

Järgmisel päeval läks ta keskpäeva paiku õigeusu kiriku juurde, kuhu Lanskaja pidi tulema. Ümbrus oli väga ilus. Park, mille puud olid koheva härmatisega kaetud, näis imelise rahu ja vaikuse maailmana, ent pargiga külgnes rahvarohke, kärarikas tänav, kus sõitsid mürinal trammid. Siinsamas lähedal, elava liiklusega tänavaristmel röökisid ajalehepoisid täiest kõrist uudiseid. Družilovski jälgis seda kõike hajameelse pilguga. Ta närvitses — algas töö, ja ta ei tahtnud, et tema vilumatus välja tuleks... Lanskaja hilines, ja Družilovski kõndis, käed sügaval kitsa palitu taskutes, kiriku trepi ees edasi-tagasi, et sooja saada.

Ta tundis Lanskaja kohe ära. Näitlejanna tuli ruttamata mööda bulvarit, ta oli pikk ja sihvakas ning kandis hõberebasenahkadest boad, käsi kaitses külma eest suur muhv.

«Ega te ei tea, kas laupäeval toimub jumalateenistus?» küsis ta sügava rinnahäälega, peatudes Družilovski ees ning silmitsedes teda ülalt alla.

«Kas siis täna on pühapäev?» ütles Družilovski vastuseks parooli.

«Võta mu käe alt kinni,» lausus Lanskaja naeratades ja pakkus talle oma käevangu.

Družilovski vaatas küsivalt tema poole — see veel puudus, et säärase torniga käe alt kinni käima hakata!

«Palun vabandust,» puhkes Lanskaja naerma. «Lähme nii, nagu oleksime abielus.»

Lanskaja elas Elisabethi tänavas, viiekorruselises nooblis kõrgete veneetsia akendega majas. Nad läksid teisele korrusele mööda marmortreppi, mille igal käänul oli valgusti — tunglaga pronksnaine. Ukse avas nooruke toatüdruk, valge põll ees ja tanu peas. Ta aitas esmalt perenaisel ja seejärel külalisel palitu seljast võtta ning kadus siis ühe ukse taha — neid oli avara ümmarguse esiku peeglitega kaetud seintes terve hulk.

Lanskaja juhatas külalise suurde tuppa. Siin oli nii palju lilli, et tuba sarnanes kasvuhoonega. Valge tiibklaveri kaas oli lahti, nurgas seisis punane nahkdiivan ja selle ees madal ovaalne lõvijalgadega laud. Seinad olid maale täis, diivani kohal rippus kiilaspäise heasüdamliku meesterahva portree.

«See on mu endine mees!» seletas Lanskaja elavalt. «Ta on ärimees, ja kõik, mida te siin korteris näete, on temast siia jäänud. See maja kuulub samuti temale. Mina olen vaene vene näitlejanna.»

«Kas teie mees on surnud?» küsis Družilovski kaastundlikult.

«Ma ei öelnud ju «kadunud», vaid «endine»,» naeratas Lanskaja. «Me läksime lahku, kui meil mõlemal igav hakkas. Nii et ma olen vaba...» Ta vaatas Družilovskit pilkavalt ja jätkas: «Te olete täitsa sümpaatne spioonike, just minu maitse. Aga...» Ta tõstis sõrme ning ütles lihtsalt ja asjalikult: «Mul juba on suurepärane armuke. Muide poolakas nagu teiegi.»

«Ma olen venelane,» täpsustas Družilovski.

«Kas tõesti!» lõi Lanskaja käsi kokku. «Te räägite ju vene keelt aktsendiga, nagu nemadki...»

«Hakkab külge...» muigas Družilovski.

«Napsi tahate? Kas te hommikust olete söönud?»

«Tänan, ma ei taha midagi,» vastas Družilovski ja kahetses seda kohe: ta oli hilja tõusnud ja polnud jõudnud hommikust süüa.

«Ma lasen kohvi tuua,» Lanskaja võttis laualt kellukese ja helistas valjusti.

Lanskaja istus diivanile, Družilovski — tema vastu tugitooli. Alles nüüd märkas ta, et näitlejanna polnud enam noor, arvatavasti üle neljakümne, ja tema nägu, mis oli alles ilus ja sile, oli liiga paksult mingitud. Ta meenutas millegipoolest Gatšina kindraliprouat Kiira Nikolajevnat, ja see tegi Družilovskile nalja.

«Niisiis...» alustas Lanskaja väga tõsiselt. «Teie nimi ja isanimi, palun?... Niisiis, Sergei Mihhailovitš, varsti tuleb siia keegi Vorobjov, kelle vastu major Bratkowski huvi tunneb. Tal on suur tutvuskond.»

«Ma tean temast kõik, mida tarvis,» lausus Družilovski. Ärgu see naine tulgu teda õpetama.

«Kuulake siis mu isiklikke muljeid . . .»

«Ma eelistan teda ise tundma õppida.»

Toatüdruk tõi kandikul kohvikannu ja tassid, mis olid pärit kallist serviisist, ning kristallkarahvini kullakarva likööriga.

Lanskaja kallas kohvi ja likööri ning tõstis klaasi.

«Olgu teil edu . . .» Ta rõhutas veidi sõna «teil».

Likööris ja kohvist hakkas Družilovskil soe ja mõnus . . . Ühesõnaga, kõik oli nii, nagu pidigi olema: see luksuskorter, näitlejannast majaproua ja vanaaegne serviis. Ja tema ise samuti — oivaline ülikond seljas, juuksed pumatiga võitud. Tarvis oli vaid sundimatult, vabalt ja väärikalt käituda.

«Muide, ega meil Vorobjovi ennast olegi tarvis,» jätkas Lanskaja visalt. «Meid huvitab hoopis üks tema sõber, kellel on mingid tutvused Moskva saatkonnas. Vorobjov aga varjab teda hoolega.»

«Pole midagi, küll me ta üles leiame,» naeratas Družilovski, siludes sõrmega oma väikesi korrektselt pöetud vurrusid.

«Kuidas ma teid oma külalistele tutvustan?» küsis Lanskaja.

«Olen kirjastaja, tulin Eestist uurima, kas Riias on võimalik kirjastust asutada.»

«Aga kust ma teid tunnen?»

«Noh . . . Petrogradi päevilt.»

«Olen seal käinud üksainus kord elus, aastat viisteistkümmend tagasi, te olite siis gümnasist.»

«Me tutvusime Tallinnas, rohkem pole vaja midagi seletada.»

Vorobjov ja tema kaaslane, kelle saatel ta tuli, olid täielikud vastandid. Vorobjov oli üle neljakümne, ja näis, nagu oleks ta nüüdsama tõusnud voodist ja polnud veel jõudnud end korda teha. Tema põsed polnud täna habemenuga ilmselt näinud, kulunud ülikond oli kottis, lips viltu, juuksed salkus.

«Porutšik Kroško,» tutvustas ta elegantselt riietatud pikakasvulist sportlaserühiga härrasmeest kolmekümne ringis.

«Te tahate nii ammust aega temaga tutvuda,» ütles Vorobjov Lanskajale. «Mul aga pole seni mitte kuidagi korda läinud teda teie poole tuua, ta on mul häbelik nagu provintsipreili.»

«Ärge teda uskuge,» sõnas Kroško leebelt naeratades. «Mul lihtsalt on pagana palju tegemist, ma pean Riias nädala ajaga nii palju ära tegema, et normaalne inimene ei saaks seda kuu ajaga tehtud . . .»

«No näete, ta ise tunnistab ka, et ta on ebanormaalne,» pahvatas Vorobjov valju häälega naerma ja pilgutas Družilovskile silma.

Lanskaja viis Vorobjovi võõrastetoa kaugemasse nurka, lillede varju, nad istusid seal väikesele kušetile, vesteldes omavahel.

Kroško silmitses maale, kord seinale lähenedes, kord sellest eemaldudes.

«Võluv . . . võluv . . .» ütles ta vaikselt, otsekui endamisi, peatudes karikakravanikuga tüdrukukese akvarellportree ees. «Proua Lanskaja, kes on selle imetlusväärse portree autor?»

«Pole aimugi, kõik need maalid on mu mehe ostetud,» vastas pereproua eemalt.

«Vaadake, kui võluv!» pöördus Kroško Družilovski poole.

«Jaa, jaa, ma olen seda juba näinud.» Družilovski tuli lähemale ja vaatas samuti portreed. «Kust te saabusite Riiga?» küsis ta äkki.

«Minu alaline töökoht on Varssavis,» vastas Kroško hajameelselt, lillevanikuga tüdrukukeselt pilku pööramata.

«Ja mul Tallinnas. Andsin seal vene ajalehte välja, aga jäin pankrotti ja sondeerin nüüd siin pinda. Esimene mulje on vilets. Kas te olete siin äriasjus»?

Kroško rebis pilgu portree küljest lahti.

«Te vist küsisite midagi? Andke andeks, head akvarelli nähes muutun ma kurttummaks.»

«Mind huvitab, kas te ajate siin äriasju, muidugi kui see pole saladus . . .» uuris Družilovski.

«Mul pole saladusi,» naeratas Kroško. «Jah, ma ajan äriasju, aga ma valetaksin, kui ütleksin, et mu äri hästi läheb.»

«Ma sattusin uskumatusse olukorda,» jätkas Družilovski elavalt. «Venelased, kellel on raha, ei taha seda ajalehesse mahutada, ja mis te arvate, miks? Nad kardavad punaste saatkonda.»

«Võimalik . . . väga võimalik . . .» möönis Kroško mõtlikult. «Punaste saatkond jälgib väga tähelepanelikult, mida kohalikes ajalehtedes nende kodumaast kirjutatakse. Ta

kasutab iga vähimatki võimalust õienduste avaldamiseks.»

«Ma näen, te teate punastest rohkem kui mina . . .» ütles Družilovski naljatoonil.

«Ei, mul lihtsalt on nende saatkonnas üks sugulane, onupoeg, nii et ma olen hästi informeeritud,» vastas Kroško rahulikult, kallutas end Družilovskile lähemale ja küsis vaikselt: «Kas siin suitsetada tohib?»

«Ma olen siin samuti esimest korda,» vastas Družilovski niisama vaikselt. «Aga ma arvan, et jah . . .» Ta vaatas ringi ning osutas naerusui laual seisvale suurele kristalltuhatoosile.

Kroško ulatas Družilovskile avatud portsigari.

«Proovige türgi omi, suurepärane tubakas, ilma ühegi lisandita.»

Nad süütasid sigaretid. Družilovski ajas huuled torru ja puhus suitsujoa lakke.

«Küll on kange.» Ta vaikis viivu ja küsis siis: «Kas teie ka seal käite?»

«Kus?» küsis Kroško üllatunult.

«Punaste saatkonnas.»

«Oh ei. Mul on ohtlik sinna minna,» vastas Kroško naeratades. «Ma kohtasin oma sugulast juhuslikult tänaval, ja me ajasime temaga neutraalsel territooriumil — pargis — mõnusasti juttu. Midagi niisugust võib juhtuda ainult meie kaasajal, mis on kõik segi paisanud: me elasime Kiievis peaaegu ühes tänavas, käisime ühes koolis, meid mõlemaid võeti sõjaväkke emakest Venemaad kaitsma, siis aga sähvatas välk, kärgatas kõu, ja nüüd on meie vahel ülepääsmatu kuristik. Mitu aastat ei teadnud me teineteisest midagi . . . Kõige üllatavam on, et ta on oma käekäiguga rahul ja haletses mind. Mina loomulikult haletsesin teda. Nii me lahkusimegi teineteisest.»

«Ena, mida kõike elus ei juhtu,» tähendas Družilovski ja vaikis viivu tähendusrikkalt. «Kuidas te siin vaba aega veedate?» küsis ta huviga. «Mind piinab õhtuti üksindus justkui kõrbes . . .»

«Aga ma olen kuulnud, et siin majas olevat väga lõbus,» lausus Kroško vaikselt, end vestluskaaslasele lähemale kallutades.

Družilovski kiikas majaproua poole ning ütles samuti vaikselt ja usaldavalt:

«Ma kujutan väga hästi ette, mis siin toimub . . . Meie kaasmaalased tulevad kokku, saavad siin tasuta süüa-

juua, kiruvad bolševikke ja määravad tähtaegu, millal nad valgete vägede lippude all Venemaale tagasi pöörduvad. Eks see ole niisama igav.» Ta ohkas ning manas oma imalilusale näole igavleva ja nukra ilme.

«Te olete kuri inimene,» ütles Kroško.

«Ei, ma olen lihtsalt realist.» Družilovski ohkas, võttis Kroškol äkki käest kinni ja sosistas: «Lähme õige kord, kui asjad on aetud, kuhugi meeldivasse kohta — neid on siin küllalt — ja teeme endile ühe mõnusa õhtu.» Ja lisas: «Te meeldite mulle.»

«Kas te naisi niisama agaralt ründate?» naeris Kroško, kuid ei vastanud ettepanekule.

Družilovski sai aru, et ta oli liiga pealetükkivalt käitunud . . .

«Vabandust, me tuleme nüüd teie juurde . . .» kostis nurgast majaproua kõlav hääl. Talle järgnes Vorobjov, muheldes ja vangutades oma karvast pead. Kroško kargas püsti ja nihutas abivalmilt ühe tugitooli majaprouale lähemale. Lanskaja võttis istet, surus sõrmed meelekohtadele ja ütles tujukalt:

«Härra Vorobjov piinas mu poliitikaga ära. Ta pani kõik maailma mured minu vaestele õlgadele.»

«Mis kõik . . . need pole veel kaugeltki mitte kõik,» muigas Vorobjov.

«Teie sõbraga pole kerge, porutšik Kroško,» ohkas Lanskaja.

«Minuga ta poliitikast ei räägi, kardab,» naeratas Kroško.

«Leppigem kokku: kes veel poliitikast juttu alustab, maksab trahvi,» tegi majaproua ettepaneku.

Nad lobisesid kõiksugu tühjast-tähjast — sellest, et tänavune talv on Riias ennenägematult külm, et lätlannad on hirmus külmad, et kohalikus vene teatris pole midagi vaadata ja praeguses pea peale pööratud maailmas pole üldse kohta, kus lõbusalt aega veeta . . .

Družilovski raporteeris major Bratkowskile, et oli tutvunud porutšik Kroškoga, ja sai käsu: ärgu rutaku, oodaku kannatlikult, kuni porutšik jälle Lanskaja poole tuleb, ja siis tutvugu temaga lähemalt. Vahepeal aga täitku varem saadud ülesandeid . . .

Lanskaja pool käis peaaegu igal õhtul venelasi külas. Siin võis kohata niihästi neid, kes olid, nagu Lanskaja

isegi, eluaeg Riias elanud, kui ka emigrante, kes revolutsiooni tõttu kodumaalt olid lahkunud. Suurem jagu külalistest aga olid Vene ohvitserid, keda sõda ja revolutsioon siia oli paisanud.

Kõik oli täpipealt nii, nagu Družilovski porutšik Kroškole oli kirjeldanud: söödi, joodi, mängiti kaarte, neeti bolševikke, jagati «usaldusväärsetest allikatest» saadud informatsiooni selle kohta, kes Venemaa päästab ja millal ta seda teeb.

Družilovskit huvitasid ohvitserid — igaühel neist oli oma elulugu, oma iseloom, oma vaatenurk sündmustele. Ent mitte kellegagi neist ei söandanud ta teha juttu atentaadist punasele diplomaadile. Esialgu oli ta täitnud vaid ühe ülesande — iga päev kogunes hulk riialasi Nõukogude esinduse ette vaatama, kuidas tema palgatud inimesed seal märatsesid. Bratkowski nõudis, et ta rutem leiaks atentaadi toimepanija.

Igal õhtul käis Lanskaja salongis rittmeister Gubenko, ja Družilovski hoidis tal silma peal.

Rittmeister sarnanes mustlasega — mustad juuksed, tõmmu jume, metsikult pungis silmad, kollakad silmavalged mustade silmaterade ümber. See äge mees ei osanud vaikselt rääkida, ta läks ühtelugu tülli ja majaproua tõttas teda vaigistama. Gubenko põhjas kõiki oma kaasohvitsere — nad olevat «tohletama läinud» ega hoolivat põrmugi Venemaast. Ta ise oli rikkast kasakaperest pärit, ja mälestused «paradiislikust», nagu ta ütles, elust Doni-äärses suurtalus ei andnud talle rahu. Iga kord, kui ta ütles sõna «bolševik», takerdus ta, nagu jäänuks see sõna tal kurku kinni, ja sülitas selle siis tigedalt välja, silmad raevust välkumas.

Kui Lanskaja kord rittmeistri pärast järjekordset riidu «tohletanutega» teistest eemale viis, läks Družilovski tema juurde. Majaproua jättis nad kahekesi.

«Lubage end esitleda — alamporutšik Družilovski... Rittmeister, ma mõistan teid paremini kui keegi teine,» alustas ta. «See on kohutav, kui inimesed tohletama lähevad.»

«Kõik on tohletama läinud!» röögatas rittmeister.

Družilovski võttis tal käest kinni.

«Rahunege. Mina näiteks ei ole. Vastupidi, ma tegutsen.»

«Kuidas te siin tegutseda saate?» Rittmeister nõksas peaga lauas lobisevate külaliste poole ning lisas: «Konnad soomülkas.»

«Ega ma siin tegutse, rittmeister.»

«Ümberringi on soo,» ohkas Gubenko, kuid uuris Družilovskit tähelepanelikult: äkki on sellel ilusal alamporutšikul midagi asjalikku öelda?

Kesköö paiku lahkusid nad salongist ja läksid restorani.

«Siin on võimatu asjalikku juttu ajada,» ütles Družilovski.

Veski tänava ööbaaris mindi omaette kabinetti. Väikeses akendeta toas kõlasid nende hääled tuhmilt nagu keldris, ukse tagant üldsaalist aga kuuldus muusikat.

«Tellige viina ja ärge koonerdage,» palus rittmeister mornilt.

«Ei,» ütles Družilovski rangelt. «Enne räägime asjalikud jutud ära. Las nood «tohletanud» otsustavad Venemaa saatust viinauimas...»

Ta tellis pudeli kuiva veini ja küpsiseid. Gubenko alistus.

«Ärge viitke aega, alamporutšik, asuge kohe asja juurde,» palus ta.

Družilovski ettepanekut kuuldes ei üllatunud Gubenko sugugi, ent vaikis kaua, sasides oma musti salkus juukseid.

«Ma kõmmutan ta esimese pauguga maha,» lausus ta viimaks.

«Teist vastust ma ei oodanudki,» ütles Družilovski.

«Pidage...» tõstis Gubenko pea. «Kümme tuhat dollarit. Just nimelt dollarit. Ainult dollarites. Kümme tuhat,» kordas ta ja küsis: «Noh, mis te ütlete?»

Družilovski ei osanud midagi kosta. Dollaritest polnud talle räägitud.

«Aga kui dollareid ei saa?» küsis ta ettevaatlikult.

«Kõik muu raha on sõnnik,» sähvas Gubenko. «Ainult dollarites!»

Sellega läbirääkimised katkesid; lepiti kokku, et tullakse homme samal ajal siia.

Hommikul kohtus Družilovski konspiratiivkorteris major Bratkowskiga. Kui ta Gubenko tingimused teatavaks tegi, kummardus major laua kohale, nagu tahtnuks ta oma agenti lähemalt vaadata.

«Te olete arust ära,» ütles ta vaikselt. «Nii suure summa eest... võib kogu Moskva Kremli õhku lasta. Kuidas te julgete säärase jabura jutuga minu juurde tulla? Te oleksite pidanud rittmeistri häbitusse näkku sülitama. Kas ta arvab, et tal on idioodiga tegemist?»

Družilovski kannatas solvangu alandlikult ära ja küsis: «Kas temaga pole enam tarvis kohtuda?»

«On teil kümme tuhat dollarit ülearust raha?»

«Aga võib-olla annab ta järele, kui talle kategooriliselt «ei» öeldakse?»

«Tahate veel üht restoraniõhtut?»

Družilovski vaikis solvunult.

«Te olete nii palju aega raisanud, aga ülesanne on täitmata,» ütles Bratkowski vaikselt ja kurvalt. «Hea küll, rääkige temaga täna, aga teie renomeed suudab päästa ainult ime. Pakkuge talle viiskümmend tuhat Poola marka.»

Imet ei sündinud. Vastaspoole ettepanekut kuuldes haaras Gubenko laualt viinapitsi, tühjendas selle ühe sõõmuga ja läks sõna lausumata minema.

Operatiivnõupidamisel naeris major Bratkowski Družilovski halastamatult välja, nimetas teda mitu korda idioodiks ja luges lõpuks ette iseloomustuse, mille Lanskaja talle oli andnud: näitlejanna nimetas teda ohtlikult isekaks ja piiratud mõistusega mehikeseks.

Družilovski ei hakanud end kaitsma.

Talle ei antud enam ülesandeid; öeldi, et ta saadetakse Tallinna tagasi. Družilovski rõõmustas — tulgu, mis tuleb, peaasi, et ta ei jää enam siia, selle raidkujunäolise lurjuse Bratkowski käsutusse. Ta kartis ja vihkas Bratkowskit.

Ta puutus kokku veel porutšik Kleciga, Poola sõjaväeatašee abiga, kes oma põhitööle lisaks ajas ka rahaasju. Raha andes pidas Klec vajalikuks iga kord hoiatada, et Družilovski tohib seda ainuüksi töö huvides kulutada... Ja lõpuks, niihästi Kleci kui ka Bratkowskit käsutas sõjaväeatašee kolonel Matuszewski. See laia näoga mees, kes polnud üldse poolaka moodi, näis iseloomult rõõmsameelne olevat, kuid jumal hoidku seda, kellega ta rahul ei olnud. Nõupidamisel, kus arutati rittmeister Gubenko värbamise nurjaminekut, ütles ta:

«Teie käest head tööd oodata on niisama lootusetu kui prussakat rääkima õpetada.»

Kui Družilovski oma ülemustele mõtles, kadus tal romantiline huvi uue töö vastu ja tema endine elu vaikses Tallinnas Juula juures näis talle kaotatud paradiisina.

Tagatipuks juhtus temaga veel õnnetus, milles ta ei saanud kedagi süüdistada peale iseenda. Juba enne äsjast äpardust Gubenkoga oli ta osa operatiivtöö kulude katmiseks saadud rahast ära raisanud. Isiklike vajaduste

rahuldamiseks anti väga vähe raha, teda aga ahvatles vanatühi küll restorani minema, küll Lanskaja salongis kaardilauda istuma, ning sealgi jälitas teda pöörane ebaõnn...

Kord tuli Družilovskil koguni tahtmine pakku minna, põgeneda ükskõik kuhu. Ent mõistes, et põgeneda pole kuhugi, vehkis ta kiiruga valmis aruande, milles näitas, nagu oleks ta kulutanud selle raha operatiivtöö huvides. Porutšik Klec võttis temalt aruande vastu, heitis sellele põgusa pilgu ega öelnud midagi...

Ohtul kutsuti ta hotellist konspiratiivkorteirisse. Teda ootasid major Bratkowski, porutšik Klec ja kolonel Matuszewski.

«Tuleb välja, et te olete ka vilets varas,» ütles Bratkowski vaikselt.

«Kaabakas, *psia krew!* Kui palju sa varastasid?» käratas porutšik Klec.

«Ma annan tagasi...» alustas Družilovski, kuid Bratkowski tõstis käe.

«Pidage suu,» ütles ta tasa. «Te olete arreteeritud.»

RIIAST KESKUSESSE. *4. mail 1921.*

Rahuläbirääkimised edenevad minu teada aeglaselt, kuid positiivses suunas. Nüüd kannan ette oma tööst. Nähtavasti tegin ma vea, valides Vorobjovi oma soovitajaks Lanskaja salongi. Sain temaga ainult ühe korra Lanskaja salongis käia. Tutvusin seal Družilovskiga, kellest ma teile kunagi kirjutasin — ta andis siis Tallinnas üht armetut, valedest kubisevat ajalehte välja. Nüüd ütles ta, et ta on oma kirjastustegevuse asjus siia saabunud, kuid reetis end kohe sellega, et tegi mulle otserünnaku, püüdis välja uurida minu sidemeid meie esindusega. Ma kinnitasin talle, et minu sidemed esindusega on mitteametlikud, ent see ei jahutanud sugugi tema indu, ta kutsus mind restorani, ja nüüd on päevselge, mida ta Riias teeb — ta oli juba Tallinnas poolakate teenistuses. Kuid siis kadus ta Lanskaja salongist. Vorobjov küsis Lanskaja käest, kuhu too Tallinna kirjastaja on jäänud, ja seletas, et see huvitab teda üksnes sellepärast, et kirjastaja laenas tema käest raha. Lanskaja vastas: «Minu uksed pole kellelegi suletud, siia võib ka sulisid sattuda.»

Keith

Ettekandel on resolutsioon:

1. Teatage Keithile kiires korras, et tal pole tarvis Lanskaja salongis omainimeseks saada, aitab Vorobjovistki.
2. Valmistada Keith ette tagasisaatmiseks Varssavisse, et kasutada seal ära tema vanu tutvusi venelaste hulgas.
3. Märkida Družilovski toimikusse, millal ta Riiga saabus ja millal ta sealt kadus.

Elus ei sünni midagi juhuslikult, saati siis veel ajaloos. See käib ka Družilovski elu kohta, samuti selle uskumatuna tunduva fakti kohta, et tal avanes võimalus «teha» ajalugu ja tema süü läbi hukkus tuhandeid ausaid inimesi.

Kogu antikommunismi ajaloo vältel ei leia te selle palgasulaste hulgast ainustki Isiksust. See oleks üllatav, kui see poleks seaduspärane. Isegi kui mõni tuntud kirjanik, poliitik või filosoof äkki antikommunismi teenistusse astus, oli tema kuulsusel siitpeale lõpp... Näiteid võib tuua kui palju tahes. Just nii juhtus näiteks poetess Zinaida Hippiusega. Pärast seda, kui ta NSV Liidust Läände sõitis, kirjutas ta sellised värsid:

Rong sööstis tunnelist ja kandis mind
kesk avarust, must öö jäi selja taha.
Ma tiibu sirutan — ma olen lind
ja lendan, lendan, lendan, kuhu tahan!

Kuid varsti jõudis ta oma nõtkeil tiivul Varssavisse, Savinkovi Nõukogude-vastase ajalehe «Za Svobodu» toimetusse ning hakkas seal koos oma mehe kirjanik Merežkovskiga värssides ja proosas Nõukogude-vastaseid luiskelugusid avaldama.

Merežkovski sulest ilmusid Savinkovi ajalehes näiteks niisugused uudised: «Moskvas leiutati uut moodi surmanuhtlus: inimene topitakse kotti, mis on täiu täis, ja täid purevad ta surnuks.» Isegi ühes valgekaartlike emigrantide ajalehes kirjutati, et see on väga rumal väljamõeldis. Ent mõne aja pärast avaldas Merežkovski oma täitanud vale uuesti, sedapuhku juba teise ajalehe, «Obštšeje Delo» veergudel... Zinaida Hippius kuhjas oma päevikuisse, mis raja taga trükis ilmusid, nii palju väikesi ja suuri valesid ning lihtsalt lollusi, et võimatu on uskuda, nagu oleks nende autor täie aruga olnud: kas seda kõike tõesti kirjutas kunagine «vene luule hiilgetäht» Zinaida Hippius?

Näiteks: «Blok on hirmust haige, ta kardab, et tema kabinetti pannakse elama punaarmeelased. Kahju, kui ei panda. Talle kuluks ära tervelt 12 punaarmeelast.» Või: «Maksim Gorki sõidab suurvürstinna autoga... Ta pole kellegi kultuurinimene.» Unistades välisriikide interventsioonist Nõukogude Venemaale, ründab Hippius ägedalt «argu haritlasi, kes nämmutavad, et polevat sünnis Venemaa siseasjadesse vahele segada», ja kirjutab: «Mis vahelesegamine Venemaa siseasjadesse see siis oleks, kui mõned Inglise ristlejad Kroonlinna tulistaksid?» Ja edasi: «Tuleks ometi keegi appi, kas või vanakurat ise.»

Nagu öeldakse — madalamale enam ei saagi langeda...

Družilovski-taolised on antikommunismile kasulikumad kui poeedid — need Družilovskid on kõigeks valmis. Ka see pole juhus, et just Poola salaluure Družilovski esimesena üles korjas. Kolm väikest Balti riiki olid tollal suurte lääneriikide pineva huvi sfääris. Inglismaa ja eriti Prantsusmaa polnud sõjast kasu saanud, nüüd nägid nad Balti riikides usaldusväärset põllumajandussaaduste tarnijat ja perspektiivset turgu. Nõukogude valitsus aga tegi samal ajal Balti riikidele ja Poolale ettepaneku sõlmida rahuleping. Lääneriigid ei võinud seda lubada. Seepärast pidi asjaolu, et need riigid asusid bolševike naabruses, meelestama neid Moskva vastu. Balti riigid ja Poola tuli muuta agara luuretegevuse platsdarmiks, neid tuli kasutada kõikvõimalikeks Nõukogude-vastasteks provokatsioonideks. Kuid Moskva rahuinitsiatiivi vastu varjamatult välja astuda oli kardetav, esimene Nõukogude riik oli rahvastele liiga sümpaatne. Löögijõuks valiti valgete panide Poola, esmajoones temale tehtigi ülesandeks rahuläbirääkimisi nurja ajada. Just sellal sattus Družilovski Tallinna — tuleb jälle konstateerida, et maailmas ei toimu midagi juhuslikult.

Ja juba ta hakkaski tegutsema. Tõsi küll, ta kukkus kohe vargusega sisse.

KAHEKSAS PEATÜKK

Porutšik Kleci arvates tuli Družilovski kui kriminaalkurjategija Läti võimude kätte anda. Ta tahtis ühe oma agendi, kohalikus politseis kõrgel kohal oleva ametniku kaasabil Družilovski ilma kohtuta vangi panna. Major Bratkowski

oli selle vastu — Kleci ägedus tegi talle üldse nalja; kõik teadsid, et Klec ise tüssab ühtelugu oma agente. Bratkowski kartis, et Družilovski lobiseb välja, mis ülesandeid ta Riias täitis. Liiati võib teda veel tarvis minna. Bratkowski tegi ettepaneku saata raiskamises süüdiolev agent Varssavisse ja seal temaga asjad rahulikult ära klaarida. Kolonel Matuszewski oli sellega täiesti päri.

«Ma eelistan rästikut näha,» ütles ta, «mitte aga talle pimedas peale astuda.»

Klec oli sunnitud järele andma, kuid ta ei suutnud leppida, et Družilovski pääseb vaid väikese ehmatusega, ning viis saamatu agendi ise kaubajaama, kus tagavararööbastel seisis Varssavisse saadetav vahialuste vagun, andis ta vahisõdurile üle ja keelas kategooriliselt, et tema ühelegi palvele vastu ei tuldaks.

Kui silmad harjusid ähmase valgusega, mida pruuni värviga ülevõõbatud aknast sisse immitses, vaatas Družilovski ringi. Kupee oli nagu kõvaistmelise vaguni kupee ikka. Ainult aken oli värviga võõbatud ja seestpoolt kõva traatvõrguga kaetud, väljastpoolt aga langes aknaklaasile trellide vari. Uks oli plekiga üle löödud ja lukus. Ent selles polnud siiski midagi hirmuäratavat, koguni vastupidi — see oli palju parem kui karistus, millega too nurjatu Klec teda oli hirmutanud. Kõik neli nari olid tema päralt, ta võis end välja magada, ilma et keegi oleks seganud, mitte nagu tuubiltäis vagunis, millega ta kord Petrogradist Moskvasse oli sõitnud.

Ta istus alumisel naril, ümberringi valitses hauavaikus, ja ta ei osanud aimatagi, mis teda Varssavis ootab. Hiljem kirjutas ta seda lugu meenutades oma päevikusse: «Ma mõistsin tookord vaid üht — poolakailt pole õiglust loota. Kui palju kordi ma tollelesamale Klecile raha kättesaamise kohta allkirja andsin, ehkki nägin, et palgalehel oli hoopis suurem summa, kui ma temalt sain. Ja ma pidasin suu, ma olen ju arusaaja inimene . . . Nemad, raisad, aga tegid mulle säärase seatembu . . .»

Vagun nõksatas paigalt ja hakkas tumeda mürinaga liikuma. Oodates, et kohe astub keegi sisse, võttis Družilovski sundimatu ja sõltumatu poosi — ajas selja sirgu, pani käed vaheliti ja tõstis jala üle põlve. Teda seiras ilmast ilma ärev mure — ta kartis naeruväärsena näida. Ta kandis kõrge kontsaga jalatseid, hoolitses agaralt oma

välimuse eest ning jälgis, et tema näoilme vastaks olukorrale. Praegu väljendas tema nägu jahedat põlgust. Kuid kedagi ei tulnud, ja ta lõtvus — pole viga, kui nad kord tulevad, ei näe nad teda alandatuna.

Ent kõik läks teisiti.

Vahialuste vagun rappus ja õõtsus halastamatult, mürises, kolises ja undas, ning Družilovski ei saanud kuidagi sõba silmale.

Äkki hakkas tal kole külm, kõht hakkas valutama, ja ta tormas paraskit otsima. Roomas külmast lõdisedes pinkide all, ronis ülemisele narile, kuid ei leidnud midagi. Siis pistis karjuma, tagus rusikatega vastu ust, vastu seina, ja viimaks jäi vait, tõmbus kössi ning kükitas põrandale . . .

Seejärel heitis ta saabastega narile, tõmbus kõverasse, kiskus pea õlgade vahele ja pintsaku üle pea. Tundus, nagu oleks vagun üha kõvemini rappuma hakanud, ja kõhtu lõi jälle valu . . . Oli pime . . . Ei näinud sõrme suhu pista . . . Tikke ei olnud. Kaeblikke oigeid tagasi hoidmata ronis ta ülemisele narile ja vajus rammestunult unne. Rohelises udus viirastusid nägemused muretust lapsepõlvest kodulinnas Rogatšovis, järgnes — selgesti nagu fotol — kohtuprotsess Moskvas, või õigemini üksainus moment: süüdimõistetuid viidi kohtusaalist mahalaskmisele. Kabuhirm kiskus soolikad kramplikult kokku . . .

Ärgates kartis ta müriseva pimedust. Jälle hakkas kõht valutama . . . Ta vaatas sinnapoole, kus asus aken, kuid ei näinud seda. Tähendab, oli öö. Kuid mitmes? Esimene? . . . Teine? . . .

Keegi tõstis ta kraedpidi üles ja sakutas teda, juhtides talle laterna valgusjoa näkku:

«Hei, tõuse üles!»

Družilovski kargas püsti ja kissitas ereda valguse käes silmi.

«Ptüü! Ruttu välja!»

Ta sööstis edasi ning põrkas laternat hoidva mehega kokku. Kupeeuks oli lahti, vaguni koridoris põles tuli. Kellegi tugev käsi pidas ta kinni:

«Rahu. Läki!»

Tuikudes sammus ta kahe mehe vahel, nähes ainult jalge ees edasiliikuvat valgussõõri, mille taga talle viirastus kuristik.

Siis sai ta tugeva müksu selga ja kukkus nagu kott vaguni tambuurist alla, maa peale. Valu tundmata ajas ta

end jalule ning vaatas kramplikult hingeldades ringi. Polnud veel päris valgeks läinud, ta nägi kõike nagu läbi mattklaasi. Vahialuste vagun seisis üksinda pika laohoone ees, ja harutee lõpus mustendas politseifurgoon.

Rappuvas autos sõidutati teda kuhugi; ta arvas, et vanglasse. Aga ta viidi garnisoni sauna, tema kohver anti talle kätte ja öeldi üsna viisakalt, et ta ennast korda teeks.

Saun kaikus hüüetest ja naerust, aurupilves polnud midagi näha. Družilovski leidis suuri vaevu kibu, laskis sinna kraanist kuuma vett ja pistis pea vette. Issand, kui hea! . . . Koos seebivahuga uhtus ta endalt maha kõik läbielatu, nüüd ei teinud talle enam nii suurt muret, mis saab edasi, ja sedamööda, kuidas tal kergem hakkas, tugevnes usk, et kõige hirmsam on möödas.

Mehi, kes ta siia olid toonud, polnud riietusruumis, ja keegi ei teinud temast väljagi. Ümberringi olid vaid sõdurite nudipead, leilist õhetavad kehad, puuvillased vormipluusid. Ta keeras reostatud riided kõvasti rulli ja pistis kapi taha. Võttis siis kohvrist mustad triibulised püksid ja halli pintsaku, pani riided selga ja istus pingile. Mida teha, kui teda väljas ei oota vahisõdur? Ta teadis Poola Kindralstaabi II osakonna aadressi, kuid sinna oli veel liiga vara minna. Ta otsustas, et kõigepealt otsib mõne odava hotelli.

Keskpäeva paiku läks ta puhtaks pestuna, korralikult pressitud ülikond seljas, habe aetud, vängest kölni veest lõhnates Kindralstaapi. Ta tahtis juba üksi oma välimusega näidata, et teda pole nii hõlpus porri tallata.

Ruttamata kõndis ta läbi kevadise Varssavi, peatus aegajalt, märkas, et varssavlannad olid elegantselt rõivastatud ning paljud neist õige kenakesed. Ta põikas ühte hubasesse kondiitriärri ja jõi ära tassi head kohvi; alles seejärel läks ta oma II osakonda.

Hämaras vestibüülis esitles ta end valveohvitserile, kes heitis talle uuriva pilgu, teatas tema tulekust telefoni teel viivitamatult kuhugi ja seletas talle, kuhu minna.

Družilovski peatus kättejuhatatud ukse taga, vaatas end hoolikalt üle, silus vurre, kohendas mansette ja lipsu ning astus siis enesekindlalt ja koguni jultunult sisse — see kõik oli tal aegsasti läbi mõeldud.

«Mu nimi on Družilovski,» ütles ta väärikalt, minnes

laua juurde, mille taga istus kõhetu mees mustas ülikonnas.

«Ma tean. Tere tulemast Varssavisse. Võtke istet . . .» lausus laua taga istuv mees. «Kuidas reis läks?»

Družilovski ei vastanud. Ta ainult heitis küsijale spetsiaalselt kätteharjutatud pilgu, mis väljendas ükskõiksust ja põlgust.

«Mis töösse puutub, siis sellega tuleb teil paar-kolm päeva oodata,» jätkas mustas ülikonnas härra. «Major Bratkowski naaseb Riiast tuleva nädala algul, te jääte ka edaspidi tema käsutusse. Puhake senikaua, tutvuge meie pealinnaga . . .» Mustas ülikonnas härra suur suu venis naerukile, see naeratus lõikas tema kuivetu näo pooleks. «Varssavlannad on võluvad nagu ikka. Major Bratkowski tegi korralduse, et teile raha antaks, te saate selle kõrvaltoast.»

Järgmise nädala algul läks Družilovski Bratkowski kabinetti Kindralstaabis ja imestas väga — ta poleks eales uskunud, et see raidkuju näoga puuslik võib äkki hoopis teistsuguseks muutuda.

«Tere, tere. Võtke istet. Noh, kuidas teile meie Varssavis meeldib?» küsis Bratkowski, ja Družilovski nägi tema näol esimest korda naeratust.

Družilovski ei vastanud.

Major tõmbas käega üle näo ja otsekui pühkis naeratuse näolt.

«Ma sain alles siia jõudes teada, mida porutšik Klec endale oli lubanud,» lausus major oma hariliku monotoonse häälega vaikselt. «Kolonel Matuszewski kandis sellest ülemustele ette ja nõudis, et porutšikut omavolitsemise eest karistataks. Ja jätame selle jutu . . .» Ta vaikis viivu ja vaatas Družilovskit silmi pilgutamata. «Siin Varssavis on suured asjad teoksil, ja me paneme teile suuri lootusi. Teile mõeldud korter asub kesklinnas, seal on kõik valmis seatud. Te peate juba täna oma abikaasale helistama, ta ootab teie telefonikõnet, et täpsustada, millal ta Varssavisse kolib. Öelge talle muide edasi, et me täitsime võimaluse piirides kõik tema soovid korteri suhtes . . .»

«Kuidas te seda . . . minu teadmata otsustasite?» pahandas Družilovski loiult.

«Teie abikaasa, nagu ma tean, kolib rõõmuga provintslikust Tallinnast meie pealinna. Teie aga, lubage meenu-

tada, teenite sõjaväestatud organisatsioonis. Ja meie huvides on, et te siin kanda kinnitaksite ning rahulikult tööd teeksite. Nüüd aga rääkigem parem tööasjadest.»

Mis suured asjad siis Poolas teoksil olid? . . . Poola oli Riias Nõukogude Venemaa ja Ukrainaga rahulepingu sõlminud, Poola ja Nõukogude Liidu sõda oli formaalselt lõppenud. Ent üksnes formaalselt. Valgete panide Poola ei mõtelnudki Nõukogudemaaga heanaaberlikult rahus elada. Poola poliitikud olid võimule tulnud lääneriikide abiga ega kavatsenud neile truudust murda.

Ka pärast rahulepingu sõlmimist jäi Poola Lenini ütluse järgi «Nõukogude vabariigi vastu suunatud rammiks».

Lepingu alusel läksid Valgevene ja Ukraina läänepoolsed piirkonnad Poola valdusesse, ja poola ajakirjandus hakkas pasundama suure sõltumatu Poola rajamisest.

Samal ajal sõlmis Poola Prantsusmaa ja Rumeeniaga sõjalise liidu, millel oli varjamatult Nõukogude-vastane iseloom. Et hävitada poola rahva kasvavat sümpaatiat Nõukogude riigi suhtes, kehtestati Poolas halastamatu terrorirežiim. Poola kodanlus kinnitas oma presidendi Wojciechowski suu läbi lääneriikidele, et «Venemaa piiril ei hakka kunagi valitsema rahu, Poolast saab kindel kilp, mis kaitseb Euroopat bolševike eest».

Nüüd aga võeti kasutusele uus tehnika — bolševistliku Venemaa vastu sõdivad venelased ise, Poolal pole sellega midagi tegemist.

Poola Kindralstaabis töötati välja salakaval plaan, mis nägi ette provotseerida Nõukogudemaa lääneosas kodusõda ja vallutada selle suitsukatte varjus kogu Valgevene. Edu korral kavatseti koguni sõjaretke Moskvasse. Selle plaani autor ja eestvõitleja oli Pilsudski. Ta polnud tollal veel Poola ainuvalitseja, kuid Läänes teati, et ta saab selleks, talle tõotati seda. Ja Lääs toetas nüüdki juba reservatsioonideta tema plaani . . .

Väljakuulutamata sõda Nõukogude Venemaa vastu planeeris Poola Kindralstaabi II osakond. Pilsudski käsul otsiti «venelaste stiihilisele liikumisele» kiires korras juhti. See polnud kerge ülesanne — vajati küllalt tuntud ja autoriteetset meest, kes suudaks kireva vallutusarmee enda ümber koondada. Ühtaegu pidi ta Euroopa avaliku arvamuse jaoks piisavalt esinduslik olema. Kõne alla tulid esseer Savinkov, parun Wrangel, tsaariarmee kindral

Kutepov, bandiitidest vennaksed Bulak-Balahhovitšid ja isegi «ukraina natsionalistide» ninamehed.

Pilsudski kaldus otsustama Savinkovi kandidatuuri kasuks. Ta tundis Savinkovi hästi. Antimonarhist Savinkovil oli sensatsiooniline elulugu, ta oli Vene monarhia alussammaste elu kallale kippunud ja Kerenski valitsuses kõrgel ametikohal olnud. Kuid Pilsudski kartis, et vene monarhistidele varjupaiga andnud Euroopa ei toeta tsaaritapjat uue ristisõja organiseerija rollis. Muide, Euroopa valitsustele ja monarhistide liidreile võinuks kinnitada, et Savinkov on vaid ajutine eestvedaja, tähtis on bolševike võim kukutada, küll siis ka Venemaa tulevase juhi probleem lahenduse leiab . . .

Ent Savinkov oli sõjanduses võhik, ta vajas enda kõrvale sõjandusspetsialisti. Pilsudski kartis tsaariarmee tuntud kindralite abi kasutada, nendega käis kaasas monarhia vari, Vene monarhia aga on alati Poola valitsemisele pretendeerinud. Seetõttu tundus sobivamana isehakanud kindrali Bulak-Balahhovitši kandidatuur. Sellel mehel polnud poliitilisi pretensioone, ta oli saamahimu ajel kõigeks valmis. Kuid kas saab Savinkov temaga läbi? Kas kirev vene vägi läheb temaga kaasa? . . . Seda kõike pidi välja selgitama defensiiv[1], mis Poolas viibivate venelaste hulgas agaralt tegutses.

Kord pandi Pilsudski kirjutuslauale vapustavalt küüniline dokument, mis kandis pealkirja «Esialgsed andmed Poolas viibivate vene pagulaste kohta». Me loeme sellest dokumendist: «Pagulasi ei ühenda mingi idee. Interneeritute laagrites elab trobikond kõige erinevamaid inimesi, kes on kaotanud oma riikliku, rahvusliku ja isegi seisusliku kuuluvuse tunnused. Neil pole midagi ühist peale elatusvahendite puudumise ja praegusest viletsusest väljarabelemise soovi. Selle nimel on nad kõigeks valmis, sealhulgas ka sõjategevusest osavõtmiseks, liiati võimaldaks see neil bolševikele kätte maksta. Seetõttu ei ole mõtet eelseisva aktsiooni poliitilise programmi ja selle eestvedaja pärast eriti muretseda: täna pekitükk, homme sõjasaak — see ongi niihästi liikuma panev kui ka ühendav jõud. Mõnevõrra teisiti on lugu nende väheste Vene ohvitseridega, kes Poolas ja teistes Euroopa riikides vabaduses elavad. Nende ohvitseride poliitilised vaated sõltuvad ainuüksi sellest, kelle ülalpidamisel nad on. Ja kui me pakume

[1] Poola salaluure. (Tõlk.)

neile paremat palka ja lisaks veel Venemaale tagasipöördumise reaalset perspektiivi, siis võtavad nad meeleldi omaks vaated, mida meie neil soovitame omaks võtta . . .»

Huvitav, et sellel dokumendil on kellegi (võib-olla Pilsudski enda?) resolutsioon: «Probleemi ohtlik lihtsustamine.»

Poola luurel oli käsk venelaste tõeline meelsus kõige kiiremas korras välja selgitada. Selle ülesande täitjaks valitigi Družilovski, keda Poolas viibivad venelased ei tundnud.

Kindralstaabis valetati Družilovskile. Major Bratkowski ja kolonel Matuszewski saabusid Varssavisse sama rongiga, mille külge vahialuste vagun oli haagitud. Ja nende ette kerkis kohe uus situatsioon, mis oli Družilovskiga tihedalt seotud. Asi oli selles, et Eesti diplomaat, keda nad «Ilueediks» hüüdsid, oli oma ülesande täitnud — Juula Jurjeva oli Poola luureagendiks värvatud. Ja Varssavis vajati teda väga — Poola luure lootis tema abiga välja nuhkida Inglise agentuuri, kes siin tegutses. Ka Družilovskit ennast vajati praegu just nimelt Varssavis, kus teda keegi ei tundnud. Seepärast tehtigi talle ettepanek paar päeva puhata, et ta ei tolgendaks jalus, sellal kui Juula Jurjeva ülekolimist Varssavisse ette valmistatakse.

RIIAST KESKUSESSE. *14. juunil 1921.*

. . . Minu ettevalmistused Varssavisse tagasipöördumiseks on lõppjärgus. Mihhail jõudis õnnelikult pärale ja legaliseerus vastavalt legendile . . . Vorobjov töötab edukalt, poolakad usaldavad teda ja annavad talle tähtsaid ülesandeid. Teile tuntud Matuszewski ja Bratkowski sõitsid Varssavisse. Družilovski asukoht on teadmata, kas ta äkki ei naasnud Tallinna? Mihhail teatab, kui ma Varssavisse sõidan . . .

Keith

Ettekandel on resolutsioon:

Družilovski kohta Tallinnast järele pärida.

Juula saatis oma Inglismaale-sõitmise plaanid kuradile. Ta oli kirglikult armunud ning aina unistas, et diplomaat jätab oma naise maha ja teeb temast, Juulast, Tallinna seltskonnadaami. Kuid selle asemel tegi armastatu temast Poola luureagendi ja ütles siis, et nad ei tohi enam kohtuda. Armuloo sedavõrd äkiline ja salakaval lõpp viis Juula meeleheitele. Ta ei tõstnud mitu päeva jalga kodunt välja, ei esinenud restoranis ega söönud midagi, kord nuttes jõuetust raevust, kord leides unustust raskes unes.

Ent ühel hommikul tõusis ta kuivade silmade ja selge peaga — tuli alustada uut elu. Ta ei tohtinud mingil juhul Tallinna jääda. Ja just siis tegid poolakad talle ettepaneku Varssavisse kolida. Juula rõõmustas ja nõustus korrapealt, ta kartis ainult, et tema inglastest sõbrad pole sellega päri. Kuid need kiitsid tema kolimisplaanid heaks, veel enam, nad koguni andsid talle korraliku summa, et ta end Varssavis sisse saaks seada, ja lubasid temaga seal ühendusse astuda.

Kohtumine valmistas abikaasadele rõõmu, neil polnudki tarvis eriti palju teeselda . . . Armastanud polnud nad teineteist kunagi, kuid pärast lahkumist olid mõlemad palju vintsutada saanud ning nüüd lootsid nad teineteiselt lihtsalt tuge leida.

Nad asusid elama hästisisustatud korterisse Varssavi südalinnas ja kohanesid oma uue eluga ülikiiresti. Nad soetasid tutvusi ning võtsid õhtuti külalisi vastu, käisid ise külas või kohtusid vajalike inimestega restoranides ja kohvikutes. Laupäeviti ja pühapäeviti esines Juula restoranis «Bristol» — poolakatel oli tarvis, et ta silma paistaks. Kuid menu tal siin polnud — pärast Tallinnas läbielatud vintsutusi oli tema häälega midagi juhtunud . . .

Juula abikaasa teadis muidugi, et Juula on nüüd poolakate teenistuses, ja teda huvitas, kuidas Juula inglastest sõbrad sellesse suhtuvad. Tal tärkasid seoses sellega mõned ideed . . .

Ühel hommikul istusid nad koduselt hommikumantli väel ning sõbralikus meeleolus söögilauas. Mitte kunagi varem, isegi pärast suuri joominguid Tallinnas, polnud Družilovski Juulat niisugusena näinud nagu praegu. Juula põsed olid lohku vajunud, päikesepaistest kissis silmade ümber oli tihe kortsurägu, kuid eriti vanaks tegid Juula näo tema kauni nina jäigad, pondunud sõõrmed.

«Kui huvitav sa täna välja näed, Juulake, kahvatus sobib sulle väga hästi,» ütles Družilovski, kallates endale koort.

Juula vaatas kähku tema poole. Ega temagi nende lahkumisest saadik ilusamaks olnud läinud — ta oli küll hoolikalt raseeritud ja tema lahku kammitud juuksed läikisid niiskelt, kuid ta oli kuidagi kühmu vajunud, näost hall ja sarnanes kentsakalt väikese vurruka tõhuga.

«Ma ei suuda ikka veel sellega harjuda, et me jälle koos oleme, *Serge*! Issand!» ütles Juula oma hästiseatud madala rinnahäälega ja puhkes naerma: «Ainult üht ma ei mõista, *Serge*, — kas me oleme sinuga kolleegid või ei ole? Mul on kõik sassi läinud.»

Družilovski muigas vastuseks.

«Oled sa oma endiste sõpradega sidemed katkestanud?»

«Aga loomulikult, ma lihtsalt ei jaksa kaht isandat teenida.»

«Kahju,» ohkas Družilovski ja jätkas kohvi rüübates: «Meie poolakatest ülemused on suured kaabakad, ma olen nende süü läbi küllalt kannatada saanud ega looda neilt midagi head. Sa ei kujuta ette, kui alatud nad võivad olla.»

«Miks mitte? Ma kujutan seda väga hästi ette,» vastas Juula vaikselt.

«Ausalt öelda mõtlesin ma, et poleks paha . . .» Družilovski kallutas end Juulale lähemale ja vaatas pikalt ja tähendusrikkalt oma naise suurtesse silmadesse. «Poleks paha . . . sinu vanu sõpru varuks hoida, nende peale võib kindel olla . . . asjalikud inimesed. Siis saaks poola panidele valusasti kätte maksta . . .»

Juula võttis tal käest kinni ja ütles tõsiselt:

«Ka mina olen sellele mõelnud, *Serge* . . . Aga ma kardan poolakaid väga. Need alatud inimesed on kõigeks võimelised.»

«Mul on hea meel, et me oleme mõttekaaslased!» kostis Družilovski, surudes ehtsas tundetuhinas Juula kätt. «Ja mul on kahju, et sa kaotasid oma vanad sõbrad.»

Kummatigi hakkas Družilovski jälle poolakate kasuks töötama ja oli äärmiselt püüdlik . . . Talle anti nende venelaste nimestik, kes Poola luuret huvitasid, ta pidi nendega tutvuma ja nende meelsuse välja selgitama.

Ta lihtsalt ei teadnud, kuidas sellega pihta hakata — linn oli tohutu suur, mine otsi sealt keegi vürst Liven üles

ja saa temaga tuttavaks ka veel . . . Družilovski hakkas käima kõrtsides, kus võis kohata Vene ohvitsere, sõlmis üsna saamatult tutvusi ja püüdis nende kohta, kes tal nimekirjas seisid, natukenegi andmeid koguda. Ainult ühest — polkovnik Kirejevist — õnnestus tal midagi teada saada: Kirejev töötas nüüd mingi Lodzi tekstiilifirma kontoris. Družilovski leidis selle neetud kontori üles, kuid selgus, et Kirejev oli firma ülesandel kaheks nädalaks Vilnosse sõitnud. Bratkowski nii kaua ei oota . . . Homme on operatiivnõupidamine. Kui lähed sinna tühjade kätega, kallab kolonel Matuszewski sulle kapatäie mürki kaela.

Družilovski uitas tusatujus mööda rahvarikast tänavat, kus oli palju kauplusi; äkki kuulis ta:

«Alamporutšik, kas see olete teie?»

Družilovski ees seisis keegi Schweitzer, kellega ta oli omal ajal Tallinnas tutvunud. Seal oli Schweitzer kord lätlasena, kord sakslasena esinenud ja Judenitši vastuluures töötanud. Meenus veel, et Schweitzer oli ihanud ärimeheks hakata . . . Nüüd nägi ta kuidagi armetu välja, ainult hõredad valkjad juuksed olid nagu ikka korralikult keskelt lahku kammitud.

Družilovski kohtles teda algul jahedalt, ta kartis alati vanu tuttavaid — mine tea, mis neil kõik meeles võib olla ja kuidas nad temasse suhtuvad. Schweitzer aga tundis kohtumisest suurt rõõmu ning meenutas heatujuliselt Tallinnas veedetud päevi. Družilovski pingulolekut märgates vahetas ta kõneainet:

«Ma ajangi nüüd äri, nii on rahulikum ja tulusam — olen vürst Liveni äriagent.»

«Tohoh, kas nüüd on ka vürstid juba ärimeesteks hakanud?» küsis Družilovski pilkavalt, palavikuliselt mõeldes, mida teha: Livenid, vürst ja vürstinna, tõotasid talle lausa iseendast pihku sattuda.

«Vürst teeb poliitikat, ja selleks läheb raha tarvis,» vastas Schweitzer. «Vürst elab kuninglikult, mulle aga pudeneb tema laualt ainult raasukesi.»

«Noh, siis kutsun ma teid paremate aegade ootel kohvikusse . . .» Ta võttis Schweitzeril käe alt kinni, ja nad sisenesid kohvikusse, mille ees nad olid kohtunud.

Družilovski tellis kohvi ja konjakit, ning nad istusid akna juurde, kust paistis kogu tänav. Kohvik oli väike, kõigest kolme lauaga, ja sel keskpäevatunnil polnud siin kedagi.

«Ja mida teie teete?» küsis Schweitzer konjakit rüübates.

«Mõelge ometi — ma teen samuti äri,» vastas Družilovski vurre siludes. «Aga soliidsemat äri kui teie.»

«Äkki võtate mind osanikuks?» küsis Schweitzer pooleldi tõsiselt, pooleldi naljatoonil. «Mulle tundub millegipärast, et vürstide äriõnne peale ei saa kindel olla.»

«Selle üle võib mõelda,» vastas Družilovski soliidselt ja hakkas pärima, kuidas elavad nende ühised tuttavad Judenitši vastuluurest.

Tunni aja pärast kandis ta sellest ootamatust kohtumisest juba major Bratkowskile ette.

Poola luure teadis, et vene ärimees Bahmetjev, kes elab Ameerikas, on Poolas vürst ja vürstinna Liveniga kontakti astunud ning nende abiga Vene ohvitsere värbama hakanud. Ent jäi arusaamatuks, mistarvis neid värvatakse. Hiljaaegu oli selgunud, et Liveni käsilased on Riias üürinud auriku «Saratov» ja kavatsevad Vene ohvitsere sellega kuhugi viia. Kuhu?

Družilovski oli niihästi talle endale kui ka defensiivile täiesti ootamatult selle saladuse jälile sattunud. Schweitzeri järkjärguliseks mõjutamiseks polnud aega, ja Bratkowski käskis tegutseda äkkrünnaku meetodil.

Kaks päeva hiljem kohtus Družilovski Schweitzeriga ja küsis otsesõnu, kas Schweitzeril on võimalik hea raha eest vürst Liveni ja Bahmetjevi kirjavahetust või vähemalt selle koopiaid hankida.

Schweitzerit ei üllatanud see sugugi, ta teatas juba järgmisel päeval, et kirjade koopiad on tal käes. Kaubaprooviks andis ta Družilovskile väljavõtte ühest Bahmetjevi kirjast, kus öeldi: «Igaüks, kes kavatseb lobisemata tegutseda, olgu ta siis Venemaal või raja taga, võib loota Ameerika materiaalsele abile . . .» Just seda oligi tarvis . . .

Schweitzer nõudis kogu kirjavahetuse eest, ilma et ta sellega eelnevalt tutvuda oleks võimaldanud, kolmkümmend tuhat poola marka.

Terve nädala tingis Družilovski Bratkowski näpunäidete järgi Schweitzeriga hinna pärast ning nõudis, et kirjadega enne lõplikku kokkuleppimist tutvuda lastaks. Schweitzer polnud sellega nõus — ta ei tundnud ostjaid ega tohtinud nii kergeusklik olla. Družilovskil polnud õigust öelda, kes on ostjad, ta ütles Bratkowski instruktsiooni kohaselt, et jutt on ühest rikkast Poola aadlimehest, kes omal algatusel organiseerib bolševikevastase võitluse toetamiseks määratud fondi.

«Tooge oma aadlimees siia ja räägime otsekoheselt, salatsemata,» vastas Schweitzer.

Lõppude lõpuks osteti kirjavahetus pimesi kümne tuhande eest. Omandati ühtekokku kuus kirja, kolm Bahmetjevi ja kolm Liveni sulest. Sealt ei saadud muud teada, kui et Bahmetjevi käsutuses on Ameerikas soliidsed summad, mis on määratud «Venemaa päästmiseks bolševike küüsist», ent ta ei rutta neid andma, kellele aga juhtub. Nähtavasti ei usaldanud ta ka vürsti eriti hästi.

Major Bratkowski ja kolonel Matuszewski lugesid need kirjad Družilovski nähes läbi.

«Te oleksite võinud selle raha parem tasku pista nagu tookord Riias, siis olnuks meil vähemalt see lohutus, et kellelgi meist oli sellest ikkagi kasu,» ütles Matuszewski Družilovskile, kui kirjad loetud olid.

Bratkowski kahvatu nägu oli mittemidagiütlev nagu ikka. Ta pani kirjad kausta, pistis selle laualaekasse ja lausus lepitavalt:

«See informatsioon pole muidugi säärast hinda väärt, aga peab ütlema, et me jõudsime ruttu sihile.»

Ühel hommikul istus Družilovski äärmiselt räbalas tujus ooperiteatri vastas asuvas kondiitriäris. Siin käisid tavaliselt näitlejad meelt lahutamas, ja ta vaatas kadedustundega neid lõbusaid, muretuid inimesi . . . Praegu aga oli veel vara, pehme mööbliga sisustatud mugav saal oli alles tühi. Ta jõi aromaatset musta kohvi ja vaatas aknast välja, hallile vihmamärjale tänavale.

Kohviku vaateakende ees peatus pikk mees kulunud ülikonnas. Lõmmis kaabu serva alt paistis kõhn hall nägu, särk oli määrduñud, lipsu polnud. Keskendunult ja mornilt silmitses ta suurt pruuni torti, mis oli vaateaknale välja pandud. Družilovski tundis ta äkki ära ja tormas välja, jõudmata nagu kord ja kohus järele kaaluda, kas seda maksab teha.

«Polkovnik Stjopin?»

Polkovnik uudistas teda natuke aega jahmunult, tundmata keigarlikus härrasmehes, kes tema ees seisis, ära oma kunagist adjutanti.

«Issand,» ütles ta tuhmi, kähiseva häälega, ja Družilovski viis ta sõnagi lausumata kohvikusse.

Sergei Petrovitš Stjopin, Judenitši viimane lennuväeülem, jutustas oma kunagisele adjutandile kurva, kuid banaalse loo . . . Ta oli Judenitši armee laialisaatmisest saadik mööda laia maailma hulkunud, leidmata kuskil tee-

nistuskohta; Vene polkovnikuid oli kõikjal jalaga segada. Kellena ta küll polnud töötanud — laadijana, müürsepana, isegi hotelli uksehoidjana . . . Kuulnud, et Varssavis värvatavat mingisugusesse Vene armeesse ohvitsere, oli ta ära müünud kõik, mis tal iganes oli, ja sõitnud siia. Ta polnud eilsest saadik iva hamba alla saanud.

Nad läksid naabruses asuvasse restorani, Družilovski söötis oma endisel ülemusel kõhu kõvasti täis ja laenas talle kuni paremate aegade saabumiseni viiskümmend marka. Tal oli mõte Stjopinit ära kasutada. Nad lähevad koos värbamispunktidesse, kuhu oodatakse Vene ohvitsere, ja Družilovski saab informatsiooni, mida poolakad vajavad, otse esmaallikast. Polkovnik ei esitanud mingeid küsimusi, ta oli kõigeks valmis.

Boriss Savinkov võttis neid vastu odavas hotellis «Lux», mis asus ühes Varssavi kitsukeses tänavas. Toas oli raudvoodi, mille nuppudelt nikkel maha oli kulunud, väike laud veekannu ja silmapesukausiga, nurgas seisis vildakas kapp. Savinkov istus kaardilaua taga ja uuris mingeid pabereid. Ta tõstis oma terase pilgu tulnukate poole.

«Mida te soovite, härrased?»

«Me oleme Vene ohvitserid,» vastas Družilovski ja lisas, osutades oma kaaslasele: «Polkovnik Stjopin.»

«Jutustage endast lühidalt,» ütles Savinkov kuivalt ja sulges silmad, valmistudes kuulama.

Stjopin hakkas oma elulugu jutustama tagantpoolt ettepoole, ent niipea, kui ta ütles, et ta oli Judenitši lennuväeülem, tõstis Savinkov järsult käe ning lausus katkendliku kurguhäälega:

«Aitab, aitab! Te olite Judenitši lähikonnas, seepärast ei huvita te mind enam põrmugi. Ma ütlen, miks: Judenitš oleks võinud bolševikud Piiterist välja kihutada, teda takistasid ainult argus, laiskus ja korruptsioon. Venemaa ei unusta kunagi seda häbi, ja ka mina ei unusta. Pole mõtet aega raisata, ma vajan ennastsalgava usu vaimus kasvatatud mehi. Palun vabandust . . .»

Polkovnik Stjopin seisis valvel nagu noorsõdur kindrali ees ja ainult väärutas pead.

«Ja kes teie olete?» pöördus Savinkov Družilovski poole.

«Alamporutšik Družilovski, lendur,» vastas Družilovski, võttes samuti valveseisangu.

«Kus te teenisite?»

«Ma olin polkovnik Stjopini adjutant!» vastas Družilovski.

«Siis käib see, mida ma polkovnikule ütlesin, ka teie kohta,» lausus Savinkov kuivalt ja tõmbas paberid endale lähemale.

«Kas te tõesti ei vaja ohvitsere?» küsis Družilovski.

«Igatahes puudust mul nendest ei ole,» kostis Savinkov, pilku paberitelt tõstmata.

Stjopin väljus täiesti lööduna, Družilovski aga oli rahul, ta oli saanud kasulikku informatsiooni: selgus, et Savinkovil on piisavalt ohvitsere . . .

Järgmisel päeval otsisid nad üles vennad Bulak-Balahhovitšid, kellega Družilovski oli tuttav juba Tallinna päevilt, mil ta oli nende ajalehes avaldanud terava följetoni kindralipagunitega kroonuvargaist, kes teenisid Judenitši staabis.

Vennaksed elasid koos oma jõugu riismetega ühes Varssavi äärelinnas asuvas kasarmuhoones. Külalised juhatati suurde ruumi, endisesse võimlasse — lae all rippusid puust rõngad, akendeta seina ääres ulatus maast laeni võimlemisredel. Vasakpoolses, seinavaipadega kaetud nurgas seisis pikk laud, mille ühes otsas kõrgus pesemata sööginõude virn, teises otsas aga uurisid vennad Balahhovitšid sõjaväe maakaarti.

Nad tundsid Družilovski ära. Adjutant tõi karahvini viina ja taldrikutäie pekiviilakaid. Tuli napsi võtta . . .

Siin ei nõutud polkovnik Stjopinilt elulookirjeldust, tema käest küsiti kõigepealt, kas ta ratsutada oskab. Jaatavat vastust kuuldes ütles vanem Balahhovitš:

«Te sobite meile, me just kaotasime oma viimasel retkel Valgevenesse ühe polkovniku, rahu tema põrmule. Kuid tingimused on niisugused: süüa me anname, aga palka ei maksa. See-eest saate te sõjaretke ajal kõike, mida teie süda soovib, ja veel rohkemgi — keegi pole veel kurtnud, et minu vägedes on vilets teenida.»

Stjopin kirjutas otsemaid avalduse, et teda «löögiarmeesse» võetaks; tal kästi hommepäev kohale ilmuda ja oma teenistuskohuseid täitma hakata. Družilovski sai jutuajamisest vennastega jälle kasulikku informatsiooni: neil polnud nagu ennegi mitte mingisugust poliitilist programmi.

«Meil on üksainus eesmärk — bolševikud maha tappa,» ütles vanem Balahhovitš. «Aga see, keda meie järel vooris veetakse, huvitab mind niisama vähe kui mullune lumi.

Kui tsaari, siis tsaari, kui Savinkovi, siis Savinkovi. Isegi kui seal oleks tsaari libu Anka Võrubova, ka tema vastu poleks mul mitte kõige vähematki. Ma nõuan vaid üht — täielikku tegevusvabadust oma uljaspeadele! Ja et mitte mingisugused papid mul jalus ei tolgendaks. Mina ajan jumalaga asju ilma vahetalitajateta . . .

Družilovskile pakuti kirjutajakohta — jõugus polnud kedagi, kes oleks osanud elanikkonnale käskkirju kirjutada. Družilovski lubas järele mõelda.

Tema järgmiseks objektiks sai ameeriklasest kirjasaatja. Tarvis oli välja selgitada, kust ta Poolale ohtlikku informatsiooni saab. Peaaegu kolm tundi söötis ja jootis Družilovski ameeriklast kõige kallimas restoranis, raha kokku hoidmata, tellis kõike, mida see täitmatu õgard himustas, ning sondeeris üliettevaatlikult pinda, ent kui kelner tõi arve, tõusis ameeriklane äkki, patsutas Družilovskile üleolevalt õlale ja ütles talle vaikselt kõrva sisse:

«Tasu nüüd arve, mine oma ülemuste juurde ja ütle neile, et ma pole nii loll, nagu nad arvavad . . . *Good bye*! . . .»

Kaks nädalat hiljem tehti talle ülesandeks märkamatult jälgida üht härrat, kes pidi hommikuse rongiga Krakovist saabuma. Družilovski ootas seda härrat raudteejaamas, tundis ta kohe eksimatult ära ja käis tal terve päeva mööda linna kannul. See polnud kerge — härra võttis voorimehe, hüppas ootamatult trammi, käis asutustes, mis paiknesid paljukorruselistes majades. Kuni kella neljani ei kaotanud Družilovski teda silmist, siis läks härra viimaks restorani. Seisnud kaks tundi maja trepikojas, hakkas Družilovski rahutust tundma ja läks talle järele — härrat aga polnud restoranis.

Neile äpardustele järgnesid alandused, mis ta ülemustelt pidi taluma. Kolonel Matuszewski andis talle tabava hüüdnime Seebimull, mis jäigi talle külge.

Tema ainukeseks lohutuseks oli õhtune seltskonnaelu. Kuid nüüd oli tal siingi oma eesmärk. Ta õngitses klatšijuttudest, millest siin puudu ei olnud, hoolikalt välja kõik, mida tema ülemustest räägiti. Ta hakkas nende kohta andmeid koguma, et parajal silmapilgul kõige eest kätte maksta . . .

Ta sai teada, et Bratkowskil on kaks armukest: üks on lätlanna Selma, hüüdnimega Pärlike, teine — poolatar

Stasiewicz, ning tutvus mõlemaga. Pärlike meeldis talle — sel miniatuursel, alati rõõmsameelsel terava keelega näitsikul olid imesinised silmad, mis võisid äkki rohekaks muutuda . . . Bratkowski tunded väikese lätlanna vastu olid jahtunud, ta eelistas nüüd Matuszewski armukest Stasiewiczit. Pärlike oli tõeline väärtuslike andmete varasalv. Družilovski seletas oma naisele, et ta vajab lätlannat tööülesannete täitmiseks, ja kohtus temaga peaaegu iga päev.

Tema visadus leidis väärilise tasu — kord, kui nad restoranis tantsisid, hakkas Pärlike jälle Bratkowskist rääkima.

«Kas te teate, et ta on lihtlabane varas?» küsis neiu, surudes põse vastu Družilovski õlga.

«Varas? Kuidas?» Družilovski tõmbus eemale, et näha tema silmi.

«Väga lihtsalt!» vastas Pärlike naeratades, kuid tema pilk oli tige. «Kord tahtis ta mulle briljantsõrmust kinkida, aga õnneks tundsin ma selle asjakese ära, see kuulus Bratkowski kolleegi Beljanin-Beljawski naisele; Bratkowski käis nende pool tihti külas. Ma ei võtnud kingitust vastu . . .»

«Ega te ei eksi?»

«Mis te arvate, miks ta mu maha jättis, miks ta mu selle lehma Stasiewiczi vastu vahetas? Ma ei saanud eksida. Hiljem kuulsin, et Beljanini naisel oligi sõrmus kaotsi läinud, aga nad ei tahtnud kära tõsta.»

Družilovski võidurõõmutses.

Talle meenus äkki nii ebatavalise selgusega too öö vahialuste vagunis, et tal külmavärinad üle ihu käisid. Kättemaks! Ta oli omal nahal tunda saanud, et luuraja õnn on tujukas, muutlik, ning ootas kannatlikult hetke, millal õnnejumal Bratkowskile selja pöörab, et talle siis kohe hävitav hoop anda.

Kuid just nüüd saatis major, otsekui aimates ohtu, ta ametireisile.

Rovnos tegutses hulgikaubandusfirma «Zbyszewski & Co». Selle sildile märgitud kaubandusoperatsioonid Poolas olid fiktiivsed, firma sai oma sissetulekud peamiselt salaviinaveost Venemaale. Ent ka see oli vaid suitsukate. Firma põhitegevuseks oli spionaaž Venemaal. Kõik Zbyszewski töötajad olid Poola luureagendid. Üle piiri viisid nad tõepoolest viina, aga tagasi tulid luureandmetega . . . Hiljaaegu olid Rovnosse ilmunud ka Savinkovi luureagendid, ja Poola defensiiv sai signaali, et Zbyszewski

on nendega sobingu sõlminud, ta müüb neile Poola luureagentide ettekannete koopiaid, ja Savinkov omakorda müüb need Prantsuse salaluurele edasi. Seda Zbyszewski afääri tuli hoolikalt uurida, et süüdlast täie rangusega vastutusele võtta.

Družilovski viibis Rovnos kolm kuud, ja tal õnnestus välja selgitada, et Zbyszewski müüs tõepoolest luureandmeid, ja mitte üksnes Savinkovi käsilastele. Siin Nõukogude piiri ääres tegutsesid mitme riigi luureagentuurid. Väikeses majakeses Zbyszewski firma naabruses paiknes «Rahvusvahelise Meteoroloogiateenistuse Büroo». Kõik selle büroo ametnikud rääkisid saksa keelt ja kinnitasid, et neid huvitavat üksnes meteoroloogiliste andmete hankimine Venemaalt, — nende andmete puudumine takistavat Euroopa ilmakaartide koostamist. Siin tegutses «Usundite Lepitamise Initsiatiivkomitee», mille töötajad rääkisid inglise keelt. «Venemaale Ainelisi Väärtusi Jätnud Isikute Pretensioonide Rahuldamist Taotlevas Juristidebüroos» eelistati prantsuse keelt . . . Družilovski tegi kindlaks, et Zbyszewski tundis hästi kõiki neid meteorologe ja juriste; kontoriomanik muide ei salanudki seda, ta ütles, et see aitab tal olukorras paremini orienteeruda.

Družilovski saatis selle kõige kohta Varssavisse kirjaliku ettekande, mis on defensiivi arhiivis säilinud. Raske on aga täpselt kindlaks teha, mis Družilovski endaga seejärel juhtus. Nõukogude kohtus tunnistas ta hiljem, et aprillis ta arreteeriti ja pandi vangi — poolakad süüdistanud teda Nõukogude luurega sidemete loomises. Tema jutu järgi olevat temaga tegelikult hoopis millegi muu pärast arveid õiendatud. Ta oli oma naise üles ässitanud, ja kord, kui Bratkowski jälle jõhkraks muutus, oli Juula ütelnud, et ta teab, kes Beljanin-Beljawski sõrmuse varastas . . . Oma päevikus kirjutab Družilovski, et ta ise põdes sellal kõhutüüfust, oli kuni aprilli lõpuni Varssavis, Püha Stanislawi Hospidalis ravil, ja niipea, kui ta veidi tervemaks sai, saadeti ta Poolast Danzigi vabalinna välja. Tal polnud ühtki dokumenti, ja Danzigi politsei tahtis ta Poolasse tagasi saata, kuid tal läks korda põgeneda . . .

Päevikusissekanne näib tõele lähemal olevat, sest võib pidada tuvastatuks, et aprilli lõpupäevil ilmus Družilovski tõepoolest Danzigi vabalinna.

VARSSAVIST MOSKVASSE. *11. mail 1921.*

. . . Niisiis, te näete, milline mitmekihiline Nõukogudevastane kloaak tegutseb Poola pealinnas ja meie piiri ääres. Rovnos asuv spionaažikeskus on oma tegevust järsult aktiviseerinud. Muide, hiljuti viibis siin Vene ohvitser Družilovski, kes teid varem huvitas.

Varssavisse on koondunud kogu endisaegse Venemaa rämps — tituleeritud ülikuist alates ja avantüristidega lõpetades. Liigutava üksmeelega laulavad nad Varssavi kõrtsides tsaarihümni ja nõuavad, et kiireimas korras määrataks kindlaks «püha kättemaksu päev».

Poola ametivõimud toetavad seda kõike niihästi moraalselt kui ka materiaalselt. Minu varajasem ettekanne Pilsudski kohtumisest Savinkoviga leidis kinnitust Savinkovi enda kõnes, mille ta pidas oma mõttekaaslastele (ma kuulsin seda oma kõrvaga). Riia rahuleping on lakanud isegi suitsukatte rolli mängimast. Seda ei tuletata enam meeldegi. Kui Moskva protestinoodis huligaanliku kallaletungi pärast meie saatkonnale seda lepingut mainiti, siis kirjutas ajaleht «Kurier Warszawski»: «On aeg visata see leping poola patriotismi tulle.»

Meie käsi ei käi kuigi hästi. Minu kartus, kas Keithil maksab Varssavisse tagasi pöörduda, oli põhjendatud: ta arreteeriti. Ma pole suutnud veel tema saatust välja selgitada. «Bližni» on nähtavasti väljaspool ohtu, aga ma ei tea, kus ta praegu on ja kuidas tal läheb; kaheksa päeva eest andis ta oma volitused ja sidepidajad mulle üle.

Horin

Ettekandel on resolutsioon:

Informeerida Välisasjade Rahvakomissariaati. Družilovski kohta saadud andmed kanda tema toimikusse.

Teatada Horinile, et «Bližni» saabus õnnelikult koju ja saadab talle tervisi.

Mida siis kujutas endast vabalinn Danzig, kuhu Družilovski välja saadeti?

Üks 1921. aasta prantsuse teatmeteos annab järgmise seletuse: «Linnriik, mis on Rahvasteliidu hoolduse all.» Kuid tänapäeva Euroopa kaardil ja geograafiaõpikuis säärast riiki ei ole! Kuhu see on jäänud? . . . Winston Chur-

chill ütles kord avalikult, et Danzigi linnriigi rajamine polnud just väga hiilgav kombinatsioon, mis sõjajärgsel ajal välja mõeldi. Niisiis mõtles keegi selle linnriigi välja. Tähendab, Družilovski pagendati väljamõeldud maale?

Sellesse küsimusse aitab selgust tuua ajalooteadus... Pärast Esimese maailmasõja lõppu hakkasid inglise, prantsuse ja ameerika imperialistid võidupirukat jagama. Laua kaugemas nurgas istus ka võidetud Saksamaa.

Versailles's ei jageldud mitte üksnes selle pärast, kui suuri reparatsioone Saksamaa võitjatele pidi maksma; veel suuremaks tüliõunaks sai maailma poliitilise kaardi ümbertegemine nõnda, et kõik sellest ajaloolisest operatsioonist osavõtjad, Saksamaa kaasa arvatud, sellega rahule jääksid.

Kõigist Versailles' rahulepingu aspektidest on kirjutatud terveid raamatuid, meid aga huvitab praegu üksnes see, kuidas vabalinn Danzig «välja mõeldi»...

Euroopa kaardi ümbertegemisel kerkis probleem: mida Poolale anda? Näis, et Poolale tulnuks ennekõike tagasi anda tema põlised läänealad, mis olid ebaseaduslikult Saksamaa valduses, nagu Nõukogude Liidu nõudmisel pärast Teist maailmasõda tehti. Ent Versailles'sse kokkutulnud härrased ei juhindunud mitte objektiivsest mõistusest, vaid nende jõudude hundiaplusest, keda nood härrased läbirääkimistelaua taga esindasid. Poolale tema põliste maade tagasiandmisest ei olnud juttugi. Kuid miks Poola ise seda ei nõudnud? Ainult sellepärast, et sõjajärgse Poola valitsejad pääsesid võimule lääneriikide õnnistusel ning olid lääneriikide kuulekad teenrid. Liiati kinnitati neile, et Poola saab kompensatsiooniks endale Lääne-Valgevene ja Lääne-Ukraina. Sakslased omakorda nõudsid kategooriliselt: jäetagu rikkad Poola alad neile, vastasel korral ei suuda nad reparatsioone tasuda, ja mis peaasi — revolutsioonist võitu saada. Peab ütlema, et läbirääkimiste käigus kasutasid sakslased üliosavasti ära revolutsiooniohu — see ähvardus avaldas Lääne poliitikuile tugevat mõju. Ent ka Poola kohal sähvisid revolutsioonivälgud, ja kõik teadsid, et poolakad tahavad kangesti oma läänealasid ja Balti mere rannikut tagasi saada. Oktoobrirevolutsiooni ähvardav kaja kandus üle kogu maailma, lõi kõik kaardid segi ja ajas Lääne poliitikud närviliseks...

Mida siis Poolaga ikkagi ette võtta? Just siis mõeldigi välja see mitte just hiilgav kombinatsioon. Poolakate lohutamiseks võeti põline Poola linn Gdansk (saksa keeles Danzig) sakslaste käest ära ja kuulutati Rahvasteliidu

hooldusaluseks vabalinnaks. Sellele lisaks anti poolakatele veel kitsuke ja peaaegu asustamata maariba — Poola enda läänealasid ja Balti mere rannikut läbiv koridor. Seda hakatigi Danzigi koridoriks nimetama. Mõlemale poole jäid sakslased, kes küündisid üle koridori teineteist nägema. Poola ajalehed aga pasundasid kõigest väest: «Poola on jälle mereriik!», «Balti meri on meie päralt!» ja nii edasi.

Ja nüüd oli väljamõeldud linnriik Danzig tegelikkuseks saanud. Rahvasteliidu komisjon töötas ruttamata tema statuudi välja, vahepeal aga kehtisid ajutised määrused, mis sarnanesid paradiisi kodukorraga — vabalinnas oli kõik lubatud. Ent Danzigi elanike elus ei toimunud märgatavaid muutusi. Ka saksa kodanlus ei kandnud Danzigis mingeid kahjusid — ta jäi linna tõeliseks peremeheks nagu varemgi.

Kuid Danzigi «vabaduse» kasutasid viivitamatult ära lääneriikide luureagentuurid. Neil oli hõlpus siit Poola kaudu Nõukogudemaa piiri äärde jõuda ja Baltimaile pääseda. Danzig oli ideaalne koht Saksamaa järele valvamiseks. Siin asudes ei allunud luurekeskused vormiliselt Saksa võimudele ja seadustele. Saksa salaluure ülem ooberst Nikolai ütles hiljem, et vabalinn Danzig tegi Saksamaale tookord suurt peavalu...

Ent vaadake, kuidas Družilovskil vedas.

Kuhu saatus teda ka ei paisanud, kõikjal oli olukord talle soodus.

KÜMNES PEATÜKK

Ta jooksis lõõtsutades mööda Danzigi eredalt valgustatud südalinna. Tuled pimestasid teda, ta jõud oli otsas. Ta pööras ümber nurga, nõjatas pärani sui kramplikult õhku ahmides vastu kuulutustulpa ja vaatas ringi nagu lõksuaetud loom; ta kartis, et kohe tormavad nurga tagant välja teda jälitavad sandarmid. Ja äkki silmas ta otse enda ees, heledalt valgustatud ja valge eesriidega kaetud vaateakna kõrval väikest silti, millelt ta jõudis lugeda ainult kaks sõna: «Ameerika... büroo». Jälitataval tärkas lootus, ta kargas kuulutustulba najalt püsti ja sööstis ukse poole.

Tema pea kohal tilises mahedalt uksekell, ta astus heleda valguse, vaikuse ja rahu riiki ning haistis kalli sigari kanget aroomi.

Laua taga istus habemik isand, ajaleht käes.

Tuba sarnanes kontoriruumiga. Seina ääres seisid valge kattega toolid, seinal rippus suur kirev reklaamplakat, mis kutsus ookeaniaurikul Euroopast Ameerikasse reisima, vastasseina võttis tervenisti enda alla mõlema poolkera kaart.

Družilovski nägi seda kõike väga selgesti, seistes liikumatult paigal ning raskelt, vilinal hingates.

Isand langetas aeglaselt ja rahulikult ajalehe, vaatas Družilovskit ja küsis saksa keeles:

«Mida te soovite?»

«Päästke mind! . . . Mind tahetakse tappa . . .»

«Te olete venelane?» küsis isand vene keeles.

«Jaa, jaa . . . ma põgenesin poolakate käest . . . olin nende teenistuses . . . ma tean neist palju . . .» Ta sai aegapidi mõtlemisvõime tagasi, pinevalt vahtis ta habemega isandat. «Mind aetakse taga . . . Nad tapavad mu . . .»

«Rahunege, siin olete väljaspool hädaohtu.» Isand pani sigari tuhatoosi, tõusis, läks ruttamata ukse juurde, keeras selle lukku ja kustutas heleda laelambi. «Lähme.»

Kontori kõrvalruumis, kus ilmselt elati, avas isand vannitoa ukse ja süütas vannitoas lambi:

«Tehke end korda, siis räägime.»

Senikaua kui Družilovski ennast peseb, selgitagem, kes see tiheda blondi habemega isand on. Tema nimi on Bensted, kuid ta on vene emigrant; ennerevolutsiooniaegses Petrogradis vilksatas tema nimi aeg-ajalt ajalehesõnumites, kus oli juttu kõiksugu vastuvõttudest Välisministeeriumis — tal oli seal mingi ametikoht. Bensted kadus Venemaalt kohe pärast Veebruarirevolutsiooni ja kerkis kaks aastat hiljem esile Poolas, kus ta töötas luures. Huvitav, et koos temaga sattus sinna ka üks teine Vene riigiametnik, Beljanin-Beljawski. Jaa, jaa, toosama, kellelt major Bratkowski kalli briljantsõrmuse varastas — maailm on tõesti väike . . . Kumbki ei suutnud võita kiusatust rääkida sellest vargusest oma headele sõpradele, ja see sai Varssavis kõneaineks. Varsti langesid nad Bratkowski seatud lõksu, neid süüdistati ametialases kuriteos. Defensiivi ohvitseride kohus otsustas nad Poolast välja saata. Siin Danzigi vabalinnas tegutses Beljanin-Beljawski eraadvokaadina, Bensted oli «Euroopa-Ameerika Transiitreisibüroo» nime

kandva kontori juhataja. Nad teenisid nüüd Saksa salaluures ning tegid erilise heameele ja püüdlikkusega kõike, mis võis nende endiste ülemuste — poolakate — tuju rikkuda. Niisiis oli Družilovskil lausa häbematult õnne, et ta just selle kontori uksest sisse tormas.

Kui palju kordi oli tal niiviisi läinud! Arvad, et nüüd on lõpp käes . . . kõik on läbi . . . Aga ei . . . Elu läheb edasi. Kuri saatus on kuri saatus, aga vahetevahel ikka veab ka! . . . «Kõik läheb hästi. Ameerika, oh issand . . .» mõtles ta, juukseid kiiruga lahku kammides. Oodanud veidi, kuni ta sai jälle rahulikult hingata, väljus ta vannitoast.

Bensted ootas teda söögilauas, laual oli liuatäis võileibu ja suur tass kohvi.

«Kinnitage keha ja rääkige, kes te olete ja mis teiega lahti on.»

Družilovski rääkis peaaegu täit tõtt. Ta vaikis ainult Gatšina angaari süütamisest ja sellest, kuidas tema töö Riias lõppes. Jutujärjega Poolasse jõudes pajatas ta, kuidas ta Schweitzerilt kirjad ostis ja koos polkovnik Stjopiniga Savinkovi ning vennaste Balahhovitšite jutul käis, ja lõpuks veel Zbyszewski spionaažikontorist Rovnos . . . Bensted huvitus Zbyszewskist, esitas paar küsimust, ja olles neile vastused saanud, päris:

«Ja miks te sealt siis jalga lasksite? Miks nad teid taga ajavad?»

«Mind ajavad taga kohalikud sandarmid, poolakad saatsid mu siia välja ilma dokumentideta.»

«Aga miks, miks nad teid välja saatsid? Te töötasite ju päris korralikult?»

«Eks mu töös olnud ka eksimusi . . .» möönis Družilovski. «Kord kaotasin ma silmist objekti, keda pidin jälgima, teine kord . . .»

«Keegi pole ilmeksimatu,» segas Bensted vahele.

«Nad hakkasid mind vihkama.»

«Ma ei saa hästi aru, mispärast,» tähendas Bensted.

«Ma tegin veel ühe prohmaka,» lausus Družilovski tasa, vaikis kõheldes viivu ning ütles viimaks: «Sain teada, et üks minu ülemus oli varastanud väärteseme.»

«Tehoh? Kes nimelt?» Bensted oli väga üllatunud. Jah, maailm on imeväike.

«Bratkowski . . . major Bratkowski . . . Ma otsustasin talle kõige eest kätte maksta ja ässitasin oma naist talle ütlema, et me teame seda varguslugu.»

«Hulljulge, kui mitte lausa arutu samm,» sõnas Bensted oma lokkis habet silitades. «Ja mis tööd teie naine tegi?»

«Sedasama, mida minagi.»

«Teda nad ei puutunud?»

«Millegipärast ei puutunud.»

Bensted kaalutles, kas see mees võib sakslastele kasulikuks osutuda. Tema otsene ülemus Berliinis, doktor Roth oli korduvalt palunud saata tema käsutusse venelasi, keda Saksamaal elavad emigrandid ei tunne. Võib-olla on ka Družilovski naisest, kes oli Poolasse jäänud, midagi kasu?

Družilovski otsekui luges teise mõtteid, ta ütles:

«Kui ma vaid Berliini saaksin, mul on seal tuttavaid.»

«Kes?»

«Härra Sivert . . . härra Orlov . . .» Ta nimetas kaht teretuttavat Tallinnast, kaht Vene ohvitseri, kes olid sealt Saksamaale sõitnud.

Bensted tundis mõlemaid väga hästi, mõlemad teenisid nüüd Saksa salaluures.

«Kas teil mingisuguseid dokumente on?»

«Ei ole,» vastas Družilovski, oma päästjale avameelselt ja ustavalt otsa vaadates.

«See on halb, teate isegi . . .»

Ent Bensted lubas tal kontoris ööbida. Hommikul läks Družilovski tema nõuandel endise Vene konsuli Ostrovski juurde tõendit paluma, et ta on Vene armees teeninud.

«Kes on see eesel, kes teid minu juurde saatis?» tänitas konsul kileda häälega, tõrjudes Družilovskit ukse poole. «Ma ise tahaksin tõendit, mis ütleks, kes ma olen. Ma olen Vene keisririigi konsul, aga öelge mulle, kus mu keiser on? Või arvate, et ma olen härra Lenini konsul?» Ta pritsis Družilovskile sülge ja muudkui tõrjus teda ukse poole, kuni Družilovski leidis end trepilt.

Družilovski naasis Benstedi juurde ja rääkis oma nurjunud käigust. Bensted, kes konsulit hästi tundis, polnud teistsugust tulemust oodanudki — ta oli üksnes veenduda tahtnud, et Družilovski ei karda säärast tõendit hankima minna.

«Siis teeme nii.» Bensted ulatas Družilovskile paberilehe. «Siin on kindral Lebedevi aadress; ta tundis hästi Petrogradi garnisoni ja ka kindral Judenitši ohvitsere. Nimetage talle ohvitsere, keda te teate, ja oma otseseid komandöre Gatšinas ja Tallinnas teenimise päevilt, ühesõnaga, tõestage talle, et te olete ohvitser, ja las ta kinnitab seda kirjalikult.»

Kindral Lebedev elas ühe hotelli väikeses numbritoas. Ta oli purjus või rängas pohmeluses. Tema põskhabe oli sassis ja turris. Määrdunud siidhommikumantli hõlmad olid eest lahti ja suur lotendav kõht oli paljas.

Družilovski seletas kaua, mis asjus ta tulnud oli, ja kui talle tundus, et kindral viimaks ometi hakkas asjast aru saama, rääkis ta, kus ta enne revolutsiooni oli teeninud ja mis temaga pärast oli juhtunud.

Kindral kuulas, jõllitades teda töntsilt oma pungis silmadega, ent kui Družilovski Tallinnast rääkima hakkas, elavnes kindral äkki, tema pilgus süttis mingi õel huvi. Družilovski jäi vait.

«Üks küsimus,» ütles kindral käheda häälega. «Kas teie kirjutasitegi Bulak-Balahhovitši sopalehes, et Judenitši staabis on kroonuvargad?»

«Mina jah,» kinnitas Družilovski rõõmsalt.

«Välja! Välja, paskvillant! Ma tapan su ära!» Kindral vaatas ringi, justkui otsides, millega virutada. Družilovski lendas nagu pudelikork numbritoast välja.

Alles tänaval meenus talle, et kindral Lebedev oli üks tema följetoni kangelastest.

See juhtum näitas tegelikult väga hästi, kes Družilovski on, kuid Bensted ei tohtinud veel kontrollimist lõpetada . . .

«Mis parata, ärge pange pahaks,» lahutas ta käsi. «Ma ei saa teie heaks midagi teha. Meie ajal oleks sõgedus inimest palja sõna peale uskuda. Te ju nägite, et ma püüdsin teid aidata.»

«Tänan teid,» lausus Družilovski löödult.

«Ma võin teile vaid üht soovitada,» jätkas Bensted. «Katsuge kuskil tööd leida ja vaadake ringi, äkki on teil siin Danzigis tuttavaid. Teist teed ei ole. Kui teil õnnestub kuidagiviisi tõestada, kes te olete, siis tulge minu juurde, ma aitan teil Berliini jõuda.»

Üks Danzigi äärelinna õllepoodnik võttis Družilovski tööle. Hommikust õhtuni tassis ta külastajatele õlut lauale ja pärast õllepoe sulgemist pesi nõusid. Niipea, kui ta natukenegi mahti sai, tõttas ta südalinna ja luusis seal ringi, lootes kohata mõnda tuttavat. Ent päev järgnes päevale, nädal nädalale, ilma et ta oleks ainustki tuttavat leidnud, ja kõik jäi vanaviisi. Tarvis oli midagi ette võtta, tal oli sellest armetust virelemisest isu otsas.

Tuli omal käel inimväärilisse ellu teed otsida.

Õllepoes tutvus Družilovski ühe huvitava mehega. Sel olid Rumeenia pass ja Prantsuse kaubalaevastiku stjuuardi dokumendid, ning ta oli Poola vanglast põgenenud. Ta rääkis Družilovskile, et varem oli ta olnud mustkunstnik ja esinenud estraadil. Igatahes oskas ta rabavaid kaarditrikke ja teenis nendega endale leiba. Ta tegi ettepaneku asutada valemängijate duett, kus Družilovski mängiks peibutise rolli. Nad hakkasid juba harjutama ja koguni andsid ühes sadamakõrtsis proovietenduse. Mustkunstnik kavatses raha koguda ja Prantsusmaale sõita, ta tõotas head teenistust. Družilovski pelgas pisut, kuid ilmselt ei jäänud midagi muud üle kui mustkunstniku ettepanek vastu võtta.

Ent ühel õhtul kutsus õllepoe peremees teda äkki telefoni juurde . . .

Bensted ja Beljanin-Beljawski polnud Družilovskit vahepeal unustanud. Neid hoidis hirmul kahtlus, mille Beljanin välja ütles: ega viimati Poola luure ise alamporutšikut nende juurde sokuta?

Kontoris ootasid Družilovskit Bensted ja väike paks mees paljakspöetud pea ja heasüdamliku näoga. Kuid tema väikesed hallid silmad puurisid vestluskaaslast nagu naasklid, hajutades täielikult mulje, nagu oleks ta heasüdamlik inimene. Kontori peremees tutvustas teda kui meest, kes suudab ja tahab aidata, ent ei nimetanud tema nime.

«Te peate tõestama, et te pole Poola agent,» ütles paks ja torkas oma naasklid Družilovski ärevil hinge.

«No kuidas ma saan seda tõestada?» küsis Družilovski kurvalt ja pööras pilgu kõrvale.

«Tegutsege. Kas te olete siinses Poola konsulaadis käinud?»

«Misjaoks?» Družilovski muutus valvsaks.

«Küll me ettekäände leiame.»

«Ei, sinna ma ei lähe,» ütles Družilovski resoluutselt. Ta arvas, et teda tahetakse halastamatu Poola defensiivi küüsi anda.

Tema vestluskaaslane aimas nähtavasti, mida ta mõtles.

«Kohe te taipate, et ma ei saa mitte mingil tingimusel Poola luure käsilane olla,» ütles paks. «Ma olen Beljanin-Beljawski.»

«Pole võimalik!» jahmus Družilovski.

«Mul on oma isikut kergem tõestada kui teil — mul on dokumendid,» muheles Beljanin, tema naasklid aga tungisid üha sügavamale. «Nii et kui see vastab tõele, et te minu naise väärtasjade pärast kannatada saite, siis tunnen ma teile kaasa. Teie aga lihtsalt olete kohustatud mind uskuma.»

«Ma usun,» lausus Družilovski tasa, hämmeldunult pead vangutades.

«Teil tuleb Poola konsulaadis ära käia,» ütles Beljanin.

«Kas te siis tõesti ei saa mind kuidagi teisiti kontrollida?» anus Družilovski.

«Asi pole mitte ainult selles.»

«Nad nabivad mu kinni,» vingus Družilovski.

«Härra Družilovski, nii ei tohi,» pahandas Beljanin. «Kuulake esmalt ära . . . või minge oma õllepoodi tagasi.»

«Ma kuulan,» noogutas Družilovski alandlikult ja pani käe oma värisevate vurrude ette.

«Te lähete konsulaati ega jäta enne, kui teid võtab vastu härra Kuczkowski!» alustas Beljanin energiliselt. «Pidage meeles — just nimelt Kuczkowski. Me oleme head tuttavad. Tema ülesanne on kaitsta poolakate materiaalseid huvisid Saksamaal. Te lähete tema jutule kui Vene alam, kellel on mingi Poolas asuva varanduse pärimisõigus. Mingeid üksikasju pole tarvis, te tulite ainult küsima, mida te peaksite tegema. Ta ütleb, et teie hagi ei kuulu tema kompetentsi. Võib-olla soovitab ta teil Vene konsuli juurde minna. Te ütlete, et te juba käisite seal, aga konsul keeldus teid aitamast. Ühesõnaga, te peate jutuajamise hästi pikale venitama.»

Družilovski noogutas mõistvalt, ta rahunes vähehaaval.

«Kellena ma pean end esitlema?» küsis ta.

«Te ütlete oma õige nime,» vastas Beljanin. «Sellel pole mitte mingit tähtsust, ja üldse, see kõik on ainult ettekääne. Teie ülesanne on juhust varitseda ja võtta Kuczkowski laualt mõni paber . . . mõni dokument . . . Vaat mida meil härra Benstediga tarvis on.»

Družilovski silmad läksid suureks.

«Kuidas — võtta?»

Beljanin ohkas raskelt ja laskus toolileeni najale.

«Kuulge, härra Družilovski . . . Te olete valinud endale tööala, kus selliseid küsimusi ei esitata. Võtta tähendab — võtta. Eriti, kui te tõepoolest Saksamaale sõita tahate.»

«Aga kui selleks . . . ei avane juhust?» küsis Družilovski.

«Aga kui avaneb?» valjendas Beljanin häält.

Družilovski mõistis, et nüüd otsustatakse tema saatus, teist niisugust võimalust talle enam ei anta.

«Kas on ükskõik, millise paberi ma võtan?» küsis ta.

«Ükskõik,» vastas Beljanin. «Me saame ükskõik millisest konsulaadi dokumendist kinni hakata.»

Poola konsulaadi ametnik Kuczkowski polnud mitte ainult Beljanini hea tuttav, ta oli ka Saksa luureagent, niisiis pole ime, et ta Družilovskile meelega juhust pakkus ja koguni ise mingi dokumendi talle laual lähemale nihutas.

Družilovski viis selle Benstedi kontorisse.

«No näete! Suurepäraselt läbiviidud operatsioon, ja karta polnud midagi,» ütles Beljanin ja pani dokumendi laualaekasse, ilma et ta seda lugenud oleks.

Družilovski naeratas ebalevalt, ta polnud veel Poola konsulaadis läbielatud hirmust toibunud. Tema peopesad olid veel praegugi higised.

«Teie ainuke viga operatsiooni juures oli see, et te ütlesite oma õige nime, aga see pole minu süü . . .» lausus Bensted. «Ent isegi juhul, kui nad teie nime meelde jätsid ja hakkavad asja uurima, ei saa nad teile midagi teha — te olete sedaaegu juba Berliinis.»

Ärasõidu eel läks Družilovski Benstedi juurde, too andis talle natuke raha ja ütles:

«Berliinis minge kohe Välisministeeriumi. Pidage meeles: tuba number seitseteist, doktor Roth.»

Družilovskit võttis vastu suvine Berliin, päikesepaisteline ja puhas. Oli hommik, lopsaka lehestikuga puud varjasid massiivseid süngeid maju ja heitsid parkettsillutisele varje. Mööda laia Unter den Lindenit voorisid mõlemas suunas autod ja tõllad. Ametnikud tõttasid tööle, kõik ühteviisi mustas ülikonnas, nagu oleks neid kuskil tehases stantsitud. Gümnasistid läksid salgakaupa kooli, samuti ühesuguses vormiülikonnas, lakknahast ranits seljas. Kaupluste vaateakende raudsed varbkardinad kerkisid raginal. Mööds rühm politseinikke — korrektne must kolonn marssis ühes taktis õõtsudes keset tänavat, orkester kõige ees, pasunad päikese käes säramas.

Družilovski kõndis ülevas tujus mööda linna, ta tundis end jälle vajalikuna. Ta oli juba päris kindel, et kõik läheb hästi: sakslased on korrektsed ja hästikasvatatud inimesed, nende eneseuhkus ei luba neil eales alatult käituda — olles ise alatu inimene, kartis ta kõige rohkem teiste alatust.

Välisministeeriumi vestibüülis laua taga istuv ametnik oli üliviisakas. Kuuldes, kelle juurde Družilovski tahtis minna, telefoneeris ta otsekohe kuhugi ja ütles seejärel aupaklikult:

«Doktor Roth ootab teid.»

Teine ametnik juhatas Družilovski teisel korrusel toa nr. 17 ukse juurde.

«Siia, palun.»

Doktor Roth — pikk mees pikerguse peaga, hõredad valged juuksed korralikult risti üle kiilas pealae kammitud — tõusis, tuli Družilovskile vastu, teretas teda, pakkus talle istet ja naasis massiivse laua taha; laual seisid tindipott ja kirjapress, kuid polnud ainustki paberilehte.

«Mind vajatakse siin,» kordas Družilovski endamisi, et rahuneda. Ta vaatas sakslasele ootusrikka ja ustava pilguga otsa.

«Meil tuleb tutvuda,» lausus doktor Roth tuhmi häälega. «Palun, rääkige endast.»

Družilovski võttis end kokku ja hakkas rääkima . . . Ta teadis: kõige ohtlikum on, et ta on defensiivi asjadega halvasti kursis.

Doktor Roth taipas seda kohe; niipea kui teine pausi tegi, lausus ta leebelt:

«P'isut üksikasjalikumalt, palun.»

Družilovski hakkas valetama, ta arvas, et sakslastel pole kerge tema fantaasialendu kontrollida. Hakatuseks valis ta sakslastele kõige aktuaalsema teema — defensiivi ja Prantsuse «Sûreté Générale'i» sidemed. Ta oli Rovnos selle kohta üht-teist kõrva taha pannud.

Družilovski rääkis kaua, tundes hirmuga, et tal pole enam midagi öelda.

«Hea küll. Aitab,» ütles doktor Roth. «Ma õppisin teid juba tundma, nüüd räägivad teiega teised.»

Družilovski sõidutati Dorotheastrassele. Seal rääkisid temaga ühes elamuga sarnanevas hoones kaks meest, ning see nagu polnudki ülekuulamine, vaid tavaline ja tema meelest üsna pealiskaudne vestlus. Ta eksis — temaga rääkisid ülivilunud luurajad, kellele piisas sellest lühikesest jutuajamisest, et eksimatult järeldada: ta on üpris piiratud mõistusega inimene. Kummatigi otsustati, et teda võib kasutada — vene rahvusest agente oli tarvis, eriti kui neil juba oli mõningaid kogemusi. Ent ei maksnud rutata, enne tüli teda kontrollida.

Talle tehti ettepanek vene emigrantide hulka elama

asuda ja nende kohta pidevalt informatsiooni anda. Juba järgmisel päeval kolis Družilovski «Staniitsa»-nimelisse venelaste ühiselamusse. See oli lihtsalt öömaja, kuid saksapäraselt sisustatud. Siin valitses puhtus, kahekorruseliste naride asemel olid roheliseks värvitud raudvoodid, ja iga voodi küljes oli lipik elaniku nimega. See hõlbustas tutvumist . . .

Družilovski ei leidnud ühtki tuttavat nime. Ent keda ta siin küll ei kohanud! Peterburi restorani «Kavkaz» kelner töötas postkontoris laadijana. Sestroretski kiriku köster koristas ühes suures kaupluses prügi. Ennustaja Odessast üritas ka siin oma tegevust jätkata, aga senikaua kui tal saksa keel veel selge ei olnud, teeskles ta kurttumma ja kerjas, kandes rinnal silti, mille keegi talle saksa keeles oli kirjutanud: «Vene aadlik, kes bolševistlikus põrgus talutud piinade tõttu on kõnevõime kaotanud». Rostovi politseiametnik, karvase rinnaga mehemürakas, kes nälgimisest luukõhnaks oli jäänud, luusis päevad läbi mööda «Staniitsat» ja lunis kaasmaalaste käest süüa. Ta oli ilmselt puuduliku aruga — korrutas kogu aeg üht ja sama: «Venemaa müüsid bolševikele maha liberaalid, kes ei lasknud politseil tema püha kohust täita . . .» Sellest rääkides puhkes ta ikka nutma.

Družilovski saatis kogu selle kireva seltskonna kohta korrapäraselt andmeid, kuigi ta ei mõistnud, milleks sakslastel neid vaja on. Ta püüdis võimalikult harva välja minna, sest ta häbenes oma kortsus ja määrdunud rõivaid. Tõsi küll, need aitasid tal «Staniitsas» korrapealt omainimeseks saada — siin oli kõigil niisama armetu välimus.

Kord kohtas ta «Staniitsa» ukse juures härra Dušeni, keda tundis Tallinna päevilt. Eestis oli Dušen vene emigrantide käest väärtasju kokku ostnud ning hiljem hulgikaupmeheks hakanud, Družilovski oli tema käest oma bülletääni jaoks paberit ostnud.

Dušen tundis oma Tallinna kliendi ära ja teretas teda rõõmuga.

«Kõik õiged mehed on siin, mitte aga haisvas Pariisis,» ütles ta, kõvasti Družilovski kätt surudes. «Ma olen nüüd teie konkurent, annan siin välja venekeelset ajalehte «Nakanune». Kas te ei taha midagi kirjutada?»

Družilovski kandis sellest kohtumisest viivitamatult sakslastele ette ning viis doktor Rothi loal nädala aja pärast Dušenile oma artikli Poola luure räpastest salasepitsustest. Seal polnud midagi erilist, ainult põgusad vihjed, et autor toob lugejate ette esialgu ainult väikese osa tema käsutuses olevaist andmeist, tegelikult teab ta palju rohkem.

Doktor Roth lootis, et äkki ajab see artikkel Poola luure ärevile, ja vahest teevad nad katset oma põgenenud agenti uuesti endi poole võita. Sellisel juhul saab Družilovskist väga kasulik informaator, ning hiljem võib ka tema naist koos temaga tööle rakendada.

Ühtlasi tahtis doktor Roth Družilovskit ennast põhjalikumalt proovile panna. See ülesanne anti venelastest agentidele, vürst Obolenskile, kes, nagu selgus, tundis Družilovskit Tallinna päevilt, ja Andrejevskile, kes pidas Berliinis «Ajaleheväljalõigete Bürood». Mõne päeva pärast saigi Družilovski tänaval «juhuslikult» Obolenskiga kokku.

Alamporutšik mäletas Obolenskit väga hästi — vürst oli Tallinna kõrtsides Juulale varjamatult külge löönud.

Obolenski nägi nüüdki täiesti soliidne välja. Seljas oli tal hästiistuv helehall ülikond, peas õlgkübar ja käes buldogipeakujulise vandlist nupuga jalutuskepp.

«Issand, keda ma näen!» Vürst tuli avasüli Družilovski poole, otsekui kartes, et Družilovski temast muidu mööda läheb. «Tere! Tere! Mägi ei saa mäega kokku, aga venelane venelasega ikka saab! Mul on nii hea meel! Ma lugesin, lugesin teie artiklit meie siinses ajalehes, aga ma ei osanud aimatagi, et te Berliinis olete! Ma pole poolakatelt kunagi midagi head oodanud! Teie artikkel kinnitas minu arvamust! Aga jumal on ikkagi olemas, tema juhataski mind mu hommikusel jalutuskäigul just siia tänavale! Suurepärane! Selline õnnejuhus!»

Družilovski kuulas vürsti, sunnitult naeratades — ei tea, miks ta nii väga rõõmustab? Ent tema hiilgust tunti juba Tallinnas suure lobamokana, talle oli koguni hüüdnimeks antud «siniverelline latatara».

«Kuidas teie kauni abikaasa käsi käib?» vatras Obolenski edasi. «Ah teda polegi Berliinis? Kui kahju! Tema siinviibimine kaunistaks seda igavat linna. Ta on ehtne vene iludus, meie Peterburi oli ju iluduste poolest kuulus.»

Vürst rääkis veel kaua, Družilovski rahunes pikapeale ning isegi küsis, kas vürst ei tea talle mõnda head töökohta pakkuda . . .

Obolenski mõõtis teda pilguga pealaest jalatallani ja ütles:

«Miks mitte! Ma aitan teid hea meelega. Otsekohe! Aga

mille pardon, te pole niimoodi riides, et keegi teile hea töökoha annaks . . .»

«Kahjuks jäi mu garderoob poolakate kätte,» naeratas Družilovski kurvalt.

Vürst vaatas kella ja võttis tal resoluutselt käe alt kinni.

«Läki! Ma viin teid ühe suurepärase inimese, meie kaasmaalase juurde. Ta on teie kolleeg, ajakirjanik, ja väga heasüdamlik inimene. Ma olen kindel, et ta aitab teid. Tal on ehtne vene iseloom, lähme tema juurde, lähme.»

«Ega ma ei tunne teda?» küsis Družilovski ettevaatlikult.

«Ega vist. Tema nimi on Nikolai Mihhailovitš Andrejevski. Enne revolutsiooni polnud tal ohvitseridega midagi tegemist, ja ta pages juba Kerenski ajal Venemaalt otse siia. Ta on tegelikult ajaloolane, Smolnõi Instituudi õppejõud. Võib-olla just ajaloo tundmine aitaski tal teistest varem mõista, et Venemaad pole enam olemas. Teie aga, nagu ma mäletan, saite punases põrgus kannatada. Noh, nüüd olete te see-eest bolševike asjus spetsialist. Te nägite neid oma silmaga, eks ju?»

Varsti jõudsid nad silmapaistmatu kahekorruselise maja juurde.

Andrejevski, väike kuivetu mees väga elava iseloomu ning hallide juuste, kuid nooruslikult roosa jumega, juhatas külalised suurde tuppa, mille põrand oli üleni ajaleheväljalõikeid täis. Kahel laual olid kõrged ajalehe- ja ajakirjavirnad, Družilovski märkas seal üllatusega bolševistlikke ajalehti «Pravda» ja «Izvestija».

«Kallis Nikolai Mihhailovitš, ma tõin sulle ühe väga sümpaatse külalise,» vadistas Obolenski sedaaegu. «Muide, ta oli Tallinnas samuti ajakirjanik. Eks ole, Sergei Mihhailovitš, te tegite ka seda tööd?»

«Jah, ma andsin Tallinnas bülletääni välja,» kinnitas Družilovski tagasihoidlikult.

«No näete!» jätkas vürst. «Ma ju tean, keda teie poole tuua. Nikolai Mihhailovitšil jälle on äärmiselt huvitav töö käsil, ta töötas välja teooria, et bolševikud jõuavad Venemaal ise vältimatu krahhini. Eks ju, Nikolai Mihhailovitš?»

«Sedamoodi jah,» muheles Andrejevski heatahtlikult.

Ta osutus tõepoolest väga heaks inimeseks, pakkus Družilovskile oma büroos tööd ja kinkis talle kantud, kuid veel päris korraliku ülikonna.

Andrejevski püüdis bolševismi paratamatut hävingut Venemaal tõestada ajaleheväljalõigete abil, milles oli

juttu kõiksugu puudustest Nõukogudemaa elus. Väljalõiked tõlgiti saksa ja prantsuse keelde, ning nende koopiad saadeti Euroopa riikide valitsustele, poliitikategelastele ja ajalehetoimetustele.

Družilovski aitas väljalõikeid teha ja kartoteeki pidada, see töö meeldis talle, ning tal oli jälle niisugune tunne, nagu teeks ta tõelist poliitikat. Ta magas, ajalehed külje all, samas toas, kus nad töötasid, kuid oli õnnelik, et tal oli korda läinud öömajast välja rabelda . . .

BERLIINIST KESKUSESSE. *13. juulil 1923.*

Te teate juba, mis minuga Poolas juhtus, aga — lõpp hea, kõik hea. Tänan hoiatuse eest, ma tean, et pean end siin poolakate eest hoidma. Ent olukord pole enam eriti muret tekitav — kuna neil polnud minu vastu süütõendeid, siis jäid nad lõppude lõpuks mind uskuma ja lihtsalt saatsid mu välja, siin aga on see mulle hea suitsukate ja ainult kinnitab mu alibit. Nii et kas ma ei peaks vajaduse korral ka nendega kontakti astuma?

Jätkan orienteerumist. Selgus, et siin viibib üks minu vana tuttav, kellega ma tutvusin Belgradis, — mereväeohvitser Pavlov; ta seisab mingisuguse Vene ohvitseride koondise eesotsas. Ta võttis mind väga sõbralikult vastu. Kutsub mind koostööd tegema, mina aga käitun esialgu passiivselt ja annan talle mõista, et mul on väljavaateid ka kuskil mujal tööd leida. Kui ma küsisin, kas mul poleks parem Pariisi elama asuda, ütles ta: «Kas te siis tõesti ei mõista, et Saksamaa on tänapäeval ainuke sobiv platsdarm globaalses ulatuses poliitilise võitluse pidamiseks?» Ja edasi: «Just siia koonduvad praegu Euroopa ja koguni Ameerika kõige tegusamad poliitilised jõud, just siin otsustatakse varsti Euroopa ja meie Venemaa tulevik.» Ta tõi näite: üks tema tuttav poolakas võtnud siin nõuks ei enam ega vähem kui Ameerikat Nõukogude Liidu vastu sõtta ässitada. Pavlov on kindel, et kõik otsustatakse siin, mitte aga roiskunud Pariisis, kuhu on koondunud kogu Venemaa hallast. Huvitav on, et Pavlov suhtub halvustavalt välisriikide luureagentide tegevusse Saksamaal, kuid peab seda siiski üldpoliitilise võitluse vältimatuks koostisosaks, ta ise aga kavatseb selles võitluses mingit ülevamat rolli mängida.

Organisatsioon, mille ninameeS Pavlov on, kannab «Valge Risti Ühingu» nime. Sinna kuuluvad peamiselt

aristokraatliku päritoluga ohvitserid. Ühingu poliitiline programm pole mulle veel täiesti selge, ent põhimõtteliselt on see muidugi kontrrevolutsiooniline. See on vaid üks Berliinis leiduvaist vene organisatsioonidest.

Üürisin endale kostiga toa saksa haritlasperekonnas. Pereisa langes Prantsuse rindel, seepärast vihkab pere kõike prantsuspärast. Isa oli enne sõda gümnaasiumi direktor, ta mobiliseeriti alles 1916. aastal. Temast jäid maha naine ja kaks last (üks on 18-aastane, teine 16-aastane), käli, kes on arst, ja tema mees, linnavalitsuse ametnik, sotsiaaldemokraat. Mind peavad nad tsaariarmee ohvitseriks, emigrandiks. Varemalt elas see pere üsna jõukalt. Praegu on ta kehvemal järjel, eriti toitumise suhtes. Ent kui kõne all on Versailles, siis ei neeta Prantsusmaad mitte sellepärast, et elatustase on langenud, vaid sellepärast, et Saksamaalt võeti suurriigiks saamise õigus. Oma vasakpoolsete kohta öeldakse: «Need pole kellegi sakslased!» — ning lisatakse: «Te teate nüüd omast käest, et punased võivad riigi hukutada.» Lähemail päevil ütlen ma Pavlovile, et olen nõus tema ühinguga koostööd tegema...

Keith

Ettekandel on resolutsioon:

Teatada Keithile, et tema töö kiideti heaks.

ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK

1922. aasta lõpus, just enne aastavahetust, kirjutas Saksa kommunistide ajaleht «Rote Fahne»: «Näljahädas võtsid härrased sotsiaaldemokraadid abiks... müstika. Nad nimetavad möödunud aastakümmet vahetpidamatute saatuselöökide ajastuks. Tegelikult oli see vahetpidamatute reetmiste aastakümme — rahvast reetsid Ruhri magnaadid ja nende poliitikuist toapoisid, ennekõike nende kõige ustavamad teenrid härrased sotsiaaldemokraadid, nii et müstiline saatus kannab sedapuhku hästi (ehk küll halvast küljest) tuntud isikute nime, samavõrd reaalsed on nende nurjatud ja verised teod, mis samuti pandi toime kahel üpris konkreetsel eesmärgil: rikastada kapitaliste ja orjastada rahvas.»

Tõepoolest, sel aastakümnel elas Saksamaa rohkem vapustusi läbi kui kogu oma eelnenud ajaloo kestel.

Sõda.

Lüüasaamine.

Keisririigi kokkuvarisemine.

Revolutsioon ja selle verine mahasurumine.

Versailles' rahu, mis võttis Saksamaalt suurriigi statuudi.

Rapallo leping — Nõukogude Venemaa seadis Saksamaaga sisse diplomaatilised suhted. Kommunismimaa tunnustas (ainukesena) Saksamaa õigust omariiklusele ja loobus reparatsioonidest, mida Saksamaa talle Versailles' lepingu järgi pidi maksma.

Kommunistlike töölisvalitsuste võimuletulek Saksimaal ja Tüüringis. Nende likvideerimine.

Hamburgi tööliste ülestõus Thälmanni juhtimisel.

Fašistlik putš Münchenis. Hitleri esilekerkimine. Putši läbikukkumine.

«Dawesi plaan» — Inglise ja Ameerika kapitalistide ning Saksa kapitalistide vaheline sobing, mis täielikult alistas Saksamaa majanduse välismaisele kapitalile...

Niisugune on oma korraarmastuse ja organiseerituse poolest kuulsat Saksamaad tol aastakümnel vapustanud sündmuste kaugeltki mitte täielik nimestik. Saksa kirjaniku Erich Remarque'i ütluse järgi tundsid sakslased end kahekümnendail aastail nii, nagu oleksid nad sõitnud rongis, mis kihutab eikuhugi.

Ent Saksamaa poliitikud teadsid väga hästi, kuhu saksa rong kihutas. Seda teadsid sotsiaaldemokraatia juhid, kes olid möödunud aastakümne vältel maha müünud kõik, mis neil iganes müüa oli, ennekõike oma hinge ja südametunnistuse. V. I. Lenin kirjutas tollal:

«Seni kui saksa töölised sallivad võimul samasuguseid sotsialismi reetjaid, lurjuseid ja kodanluse kannupoisse, Scheidemanne ja kogu nende parteid, seni ei saa saksa rahva päästmisest juttugi olla.»

Ameerika president Wilson aga saatis sotsiaalreetur Ebertile revolutsiooni eduka verreuputamise puhul südamliku õnnitluse. Ühesõnaga, müüdavad saksa politikaanid teadsid täpselt, kelle ees lömitada ja kuhu saksa rongi juhtida.

Winston Churchill oli Saksamaa sündmustega rahul. Ajakirjaniku küsimusele, kas ei muutu Saksamaa taas suure planeedi ärevuskoldeks», vastas ta, et ärevuskolle

pole hoopiski mitte Saksamaal. Ja kuigi ta ei pidanud tarvilikuks täpsustada, kus see kolle asub, oli kõigile selge, et jutt on maailma esimesest Nõukogude riigist, mis oli juba intervendid välja kihutanud ja Kodusõja võidukalt lõpule viinud ning asus nüüd innukalt oma majandust üles ehitama. Revolutsioonilahvatused Saksamaal, mida nii suure vaevaga õnnestus maha suruda, näitasid Vene revolutsiooni eeskuju suurt elujõudu. Maailma kodanlus oli koguni valmis suuri kahjusid kandma, et aidata Saksa kapitalistidel taastada tugevat Saksamaad, mis neid kindlalt kaitseks bolševistliku Nõukogudemaa eest. Saksamaa sai kommunismivastase võitluse peamiseks platsdarmiks. Churchill nimetas seda võitlust kommunistliku ekspansiooni perspektiivide pidevaks tulistamiseks kauglaskesuurtükkidest.

Berliinis viibis parajasti tuntud Inglise spioon, «Venemaa-spetsialist» Sidney Reilly. Me saame teada, mida ta siin tegi, kui loeme üsna pikka väljavõtet tema kirjast, mille ta saatis Berliinist Pariisi, Boriss Savinkovile:

«Ma kavatsesin veeta siin 2—3 päeva, aga jäin terveks nädalaks, ja minu Londoni patroonide meeleolu järgi otsustades jään veelgi kauemaks... Siin on kõik äärmiselt huvitav. Jääb niisugune mulje, et Berliinist on saanud see katel, milles keeb inimkonna tulevik. Kes küll ei askelda selle katla juures! Milliseid vürtse küll ei visata leeme sisse! Igaühel on oma retsept, kuidas maitsvamat leent keeta. Ka Teie kaasmaalasi sagib katla ümber, kuid nendest kirjutan ma pisut hiljem. Mis aga katla peremehesse, isand sakslasesse puutub, siis temal oli Saksa revolutsiooni tõttu päris suur hirm nahas, nüüd on ta nähtavasti juba rahunenud ja tal on üpris hea meel, et nii palju abimehi kokku on tõtanud ja oma toidumoona kaasa toonud. Roosa jumega puhtuke sakslane muudkui pillub halgusid tulle ja ütleb: keetke hoolega, maitse eest ma ei vastuta, aga palavaks läheb kindlasti...

Tõsijutt, kallis Boriss Viktorovitš, praegu on see siin vahest kõige aktiivsem paik meie passiivsel maamunal, ja ma arvan, et ükskõik, kas me loodame või ei looda, me peaksime vähemalt oma tähelepanu siia pöörama. Ma ei taha ja mul pole õigust Teile nõu anda, ma pole väärt seda tegema, kuid kas ei peaks Teie ajaleht Berliini kolima? Esiteks hakkab ta siin selle maailma vägevatele paremini silma. Teiseks on teda siin kolm korda odavam välja anda, ja seda saab paremini, soliidsemalt, ühesõnaga, saksa

moodi teha, ja mis peaasi — siin ei oleks härra F.[1] ja tema võitluskaaslased Varssavi soomülka roisutavate miasmide mõju all. Niipea kui Te ise Pariisi kolisite, saite Te — Teie enda ütluse järgi — värsket õhku hingata ning Teil tärkasid uued lootused.

Teie kaasmaalased. Neid ei saa võrreldagi nende mõttekaaslastega Varssavis või koguni Pariisis. Nad on siin teotahet täis ega tee endale illusioone, et bolševikke saab invaliididerooduga puruks lüüa. Nad näevad oma kohta ja võimalusi kaine pilguga. Ma astusin siin mõnega neist kontakti, ja meil juba ongi teoksil midagi üpris konkreetset, mis valmistab bolševikele igatahes suuri ebameeldivusi. Pariisis ma ütlen Teile, mis see on; olen kindel, et Te kiidate selle heaks ning mõtlete ise midagi veel efektsemat välja.

Ega Te ei tunne Venemaa-perioodist või hilisemast ajast härra Gerald Ivanovitš Sivertit? (Milline naljakas inglise-vene-saksa nimedekombinatsioon!) Meie kartoteegis, olgu see kui tahes eeskujulik, teda ei ole. Muide, ta on ilmselt sakslane ega varjagi seda, sest sel pole lõppkokkuvõttes mingit tähtsust — katla juures tegutsevad kõik käsikäes. Tal on siin ametlikult aprobeeritud ettevõte, mis kannab Deutsche Ostpressbüro nime. Ma tahaksin sellega lähemaid sidemeid luua, kuid selleks pean ma šefist üht-teist teadma. Tuletage meelde, kallis Boriss Viktorovitš... Teine agar tegelane on Vladimir Orlov — olen Teile temast korduvalt rääkinud kui bolševismi innukast ja usaldusväärsest vastasest ja teda Teile koguni soovitanud. Juhul, kui Te midagi Berliinis ette võtate, võite Te selle mehe peale kindlalt loota. Ta on siin omainimeseks saanud. Tal on oma kontor, mis sildi järgi otsustades tegeleb kõiksugu asjadega, lahutusprotsessid kaasa arvatud. Kuid tema põhitegevus on Venemaa ja bolševike vahelise abielu lahutamine. Ta on väga asjalik mees, tema ainuke puudus on see, et ta viina võtta armastab. Ta töötas Wrangeli vastuluures ja tema bolševikevastaste pattude register on nii pikk, et temas ei maksa kahelda, tal pole valikut, embakumba, kas tema või bolševikud. Koos temaga ma võtsingi ette selle konkreetse asja, millest ülalpool juttu oli...

. . . . . .

[1] Filossofov — Savinkovi ajalehe «Za Svobodu» toimetaja; see ajaleht ilmus Varssavis.

Just sellal saabuski Družilovski Berliini. Esialgu polnud ta veel siinse olukorraga kursis, kuid tajus vaistlikult, et õhkkond oli talle soodus. Ta kirjutas tookord oma päevikusse:

«Äkki turgatas mul mõte: veljed, ma olen ju sakslaste hulgas, kes on Venemaa põlised neetud surmavaenlased, nagu staabikapten Kozlov meile lipnikekoolis pähe tuupis. Ent kas pole ka püha Venemaa eest võitleja staabikapten Kozlov ise siinsamas? Siin on pagana palju temasuguseid, ja kõik nad on sakslaste leival. Aga ikkagi tuleb kõhe tunne, kui mõtlema hakkad. Ent mu hea leivaisa Andrejevski ütleb: maailmas on kõik nii sassi läinud, et selles segapudrus ei saa korrapealt aru, kes on saatan ja kes ingel.

Minu elu hakkab aegapidi rööpasse minema. Mul on juba töökoht ja ma loodan, et mu elujärg veelgi paraneb. Näen juba praegu — sakslased on paremad kui poolakad. Kui ma poolakaid meenutan, tuleb hirm peale, seal polnud ju mitte kedagi, keda ma võinuksin usaldada. Vahest ainult Ljachnicki, ja temagi vist üksnes sellepärast, et ta ise on kõrist saadik sopa sees ja kardab liigutada. Sakslased aga on — kohe näha — korralikud inimesed: *Guten Morgen, Auf Wiedersehen,* ja asi aetud. Sind ei veeta kunagi alt. Kui ma nende kasuks hästi tööd teen, siis hakkavad nad minust ka lugu pidama, ent esialgu on mul niisugune tunne nagu varsal, keda esimest korda oheliku otsas ringi jooksutatakse. Pole viga, küll nad mu peale panuse teevad, kui ma traavimise selgeks saan.»

Jah, ta argles veel pisut, kuid hakkas juba lootma. Ja ta polnud kaugeltki mitte esimene venelane, kes Berliinis varjupaiga leidis. Siin tegutses juba palju temasuguseid, ning nende hulgas leidus temast targemaid ja osavamaid.

Vaadakem näiteks, mida kujutas endast see «Deutsche Ostpressbüro», mida Sidney Reilly oma kirjas mainib . . .

Sellenimeline kontor oli Berliini Politseipresiidiumis tõepoolest ametlikult registreeritud, ja seal oli selle tegevussuund niiviisi formuleeritud: «Maailmapoliitika-alase informatsiooni uurimine ja süstematiseerimine». Büroo omanik Gerald Ivanovitš Sivert ise rääkis oma tööst veidi selgemalt: «Minu ja mu büroo eesmärk on maailma päästmine kommunismi küüsist.» Ei enam ega vähem. Kuidas ta seda siis teha kavatses?

Kirjas ühele oma käealusele, Aleksandr Gavrilovile, kes seisis büroo Viini filiaali eesotsas, instrueeris Sivert teda:

«Mulle teeb suurt muret Sinu kartus Austria ametivõimude ees. Nähtavasti ei tegutse Sa õigesti. Austria võimud tunnevad Vene revolutsiooni taolise kommunistliku riigipöörde ees lausa surmahirmu, samuti kui Saksa ja teiste riikide võimudki. Järelikult peavad Austria võimud Sinu tegevust heaks kiitma ja Sind toetama. Ma tean, et Sa oled viina ja . . .[1] peale maias, seepärast annan Sulle nõu — korgi oma kõri kinni . . . ja hakka poliitikuks nagu mina. Ühesõnaga, emba-kumba — kas Sa hakkad tööd tegema, nagu me kokku leppisime, või ma virutan Sulle jalaga tagumikku ja otsin mõne teise, asjalikuma mehe, ning siis võib juhtuda, et varsti oled Sa . . . mitte ainult ülekantud tähenduses, vaid ka sõna tõsises mõttes laip.»

Kuna Aleksandr Gavrilov varsti Berliini ilmub, peame jutustama, mis temaga Viinis juhtus pärast seda, kui ta oma šefilt nii kategooriliste direktiividega kirja oli saanud. Selle kirja kättesaamise järel oli Gavrilov tegutsema hakanud . . .

Kord tuli Nõukogude esindusse Austrias noormees, kes ütles, et ta on ühe väikese trükikoja käskjalg. Ta tõi ametlike blankettide näidised ning esitas arve — blanketid pidid olema tehtud esinduse tellimusel. Esinduse töötajad tundsid neis ära rohmakad ja oskamatud võltsingud.

Trükikoja omanikule teatati ametlikult, et esindus pole Viinis üldse mingeid blankette tellinud.

«Kuidas nii?» imestas trükkal. «Üks teie töötaja tellis need minult. Ta ütles: «Olen Nõukogude saatkonnast.» Ta andis mulle avanssi, ja pärast blankettide kättesaamist käskis mul lõpparve saatkonnale esitada.»

«Te langesite petise ohvriks,» öeldi talle. «Nüüd ei jää teil midagi muud üle kui politsei poole pöörduda.»

Nõnda trükikoja omanik tegigi. Nõukogude esindus omakorda teatas sellest juhtumist Austria Välisministeeriumile. Lugu sattus ajalehtedesse, tõusis lärm, ja selgus, et Viinis tegutses terve jõuk Nõukogude-vastaste poliitiliste võltsingute fabritseerijaid — Gavrilov, Jakubovitš jt.

Viini ajaleht «Der Tag» kirjutas 10. juulil: «Viini politsei uurib mitmendat nädalat templite võltsimise afääri, mis teatud juhul võib paisuda rahvusvaheliseks skandaaliks. Viimaste kuudel on kõigis maailmajagudes avaldatud Vene ametiasutuste dokumente, millel on võltsitud pitser.»

Ajaleht «Arbeiterzeitung»:

[1] Kiri on autentne. Punktiiriga on asendatud rõvedad sõimusõnad.

«. . . Juhuslikult sai teatavaks, et kaks aferisti olid tellinud templeid, mida ilmselt kavatseti kasutada Nõukogude Venemaa mustamiseks määratud dokumentide fabritseerimisel.»

Politsei hakkas kommunismi küüsist päästjate tegevust ametlikult uurima, kuid trellide taha sattus üksnes Gavrilov. Austrias leidus võimukandjaid, kes päästsid jõugu arreteerimisest ja hiljem ei lasknud Gavrilovitki kohtu alla anda. Veel enam, varsti alustasid tema kaaslased Viinis jälle oma räpast tegevust, nagu poleks midagi juhtunud. Juba kahe kuu pärast saatis Aleksei Jakubovitš Berliini pagenud Gavrilovile Viinist järgmise kirja:

Jälle Sa . . .[1] *ei kirjuta . . . Tead, milles on asi: täna tuldi ataman Sagaidatšnõi ülesandel minu käest küsima, kas võib Saksa Rahvustsentrumiga kontakti astuda ning nõutada neilt põhimõtteline nõusolek, et Sagaidatšnõi agente ei takistata Saksamaal Ukraina Talurahvaarmee ohvitseridekorpusesse Saksa ohvitsere ja allohvitsere (gaasisõja spetsialiste ja lendureid) värbamast. Kui selleks põhimõtteline nõusolek saadakse, siis antakse mulle täielikud volitused ja öeldakse, mis mõte sel värbamisel on . . .*

Need ettepanekud andis mulle edasi keegi Iv. Kon. Timofejev, end. laevastiku ohvits. korp. lipn. Ma tutvusin temaga Sevastoopolis. Ta teenis seal mereväe vastuluures. Mõtle järele ja kirjuta, mida teha, kuidas käituda, mida öelda.

Ma ei saa materjali hankida ja saata, sest . . . raha ei ole. Üldse . . . harju kirjadele viivitamatult vastama. Mõtle siis peamisele . . . ja saada kähku raha. Südamliku suudlusega . . .

Sinu Sanja

Nagu näeme, «töötas» Jakubovitš Viinis edasi. Tõsi küll, Gavrilov ei suutnud teda sellal kuigi tõhusalt aidata, igatahes appihüüdele «saada kähku raha!» ei saanud ta tegudega vastata. Pärast seda, kui ta Viinist Berliini kolis, polnud tema enda olukord kuigi kadestusväärne: Sivert ei riskinud teda oma «Deutsche Ostpressbüro'sse» tööle võtta ning tegi talle ettepaneku omal käel tegutseda. Gavrilovil ei läinud korda oma ettevõtet rajada, temast sai lihtsalt Siverti jooksupoiss.

---

[1] Ka see kiri on autentne.

Ent kes siis Gerald Ivanovitš Sivert õieti oli? Kust ta pärit oli?

Siverti isa, keskmise jõukusega baltisaksa mõisnik, ihkas oma ainukest poega sõjaväemundris näha. Pärast ohvitseride kooli lõpetamist suunati Gerald porutšiku auastmes 12. armee staapi, kus ta teenis luures. Kui algas sõda, kerkis ta kiiresti esile, kuna ta täiuslikult valdas saksa keelt. Kuid päritolu ja saksa nimi ei lasknud tal teenistusredelil niisama kiiresti edasi jõuda. Segas ka tema iseloom — upsakus ja varjamatu põlgus kõige venepärase vastu. Armee staabis hüüti teda meie sakslaseniruks. Kui kindral Bermonti Saksa armee Vene-Saksa sõja lõpus alustas pealetungi Riiale, kus sellal asetses 12. armee staap, kadus Sivert ühel ilusal päeval. Riias alles otsiti teda taga, tema aga kandis juba sakslaste staabis kindral Bermontile ette, milline olukord valitseb 12. armees, kust ta jalga oli lasknud. Mõni päev hiljem asus ta juba Saksa sõjaväeluures tööle. Ta oleks seal vist hiilgavat karjääri teinud, kui tal poleks olnud avantüristikalduvusi ja kui ta poleks nii hirmus ahne olnud.

Ühel ööl võttis ta staabi auto, sõitis sellega rikka Kuramaa mõisniku Kirchi mõisasse ja rekvireeris «Saksa armee jaoks» tema kulla ja väärisesemed. Ta sai suure noosi. Ta oleks osa sellest mõnele mõjukale ülemusele pidanud andma, tema aga mattis oma saagi maha ja jäi sõja lõppu ootama.

Kuid Kirch tõstis ehmatusest toibudes lärmi, tuli Bermonti staapi ja ähvardas Berliini kaevata. Kindral Bermont käskis röövli üles otsida, Kirch kirjeldas täpselt tema välimust ja koguni autot, kõik tundemärgid viitasid Sivertile, ja ta arreteeriti. Marodöörluse eest ähvardas teda mahalaskmine.

Kirch ei saanud kaugeltki mitte kõike tagasi, ta protsessis veel pärast sõda Saksa väejuhatusega. Võib ainult oletada, et rekvireeritud varanduse see osa, mida mõisnikule ei tagastatud, sai lunarahaks, tänu sellele jäi Sivert ellu, veel enam, tal osutus koguni võimalikuks end Berliinis sisse seada. Tema «Deutsche Ostpressbüro» oli igatahes Berliini Politseipresiidiumis ametlikult registreeritud, ja Sivert oli vaieldamatult ka edaspidi selle asutusega ühenduses.

Kleenuke Sivert, kelle hõredad kuldblondid juuksed olid korralikult siledaks kammitud, väikesed käed tedretähti täis ja õhukesed huuled pidevalt naerukil, ei jätnud oma närviliste liigutuste ja jutuvadinaga esimesel pilgul kuigi

soliidset muljet, ent esimene mulje oli petlik. Ta oli tark ja kaval ärimees, kes igas olukorras suurepäraselt orienteerus ning vähimaidki situatsioonimuutusi õigeaegselt märkas ja ära kasutas. Kõigest hingest Saksa luuret teenides oskas ta endale säärase maine luua, et sakslased pidasid paremaks talle täielikku tegevusvabadust anda, kaasa arvatud teiste luureagentuuridega sidemete loomise võimalus. Sakslased ei eksinud oma arvestustes — tänu Sivertile said nad paljugi teada.

Hiljem, kui Siverti ümber puhkes avalik skandaal, kirjutas üks Berliini ajaleht temast: «See oli omamoodi poliitika-alase prostitutsiooni geenius: ta oskas bolševistliku Venemaa vastu peetava võitluse lipu varjus teenida paljusid poliitikajumalusi, kusjuures ta informeeris kõiki ja kõik informeerisid teda. Ent kas ei saanud kõige rängemini kannatada meie «saksa jumal», kelle säärane situatsioon seadis sutenööri rolli?»

Kuid see skandaal oli veel kaugel.

Siverti kõige tugevam ja ohtlikum konkurent oli endine Vene ohvitser Orlov, kes oli Wrangeli vastuluures teeninud ja kellel oli Berliinis samuti oma kontor. Ent Sivertil olid vahetud sidemed Saksa luurega, Orlovile seevastu olid peamise tähtsusega tema sidemed inglastega. Sakslased teadsid seda juba sellepärast, et Orlov oli ka nende teenistuses. Kuid ikkagi olid nad kogu aeg ärevil, sest sidemed Inglismaaga tegid Orlovi teatud määral sõltumatuks, ja ta ei rutanud informeerima sakslasi Inglise luure tegevusest Saksamaal.

Oli ka madalama positsiooniga tegelasi, kellel polnud oma kontorit ja kes omal käel ustavalt teenisid kõiksugu peremehi. Vürst Obolenski oli harilik Saksa nuhk. Peterburi artist Samarin oli Inglise ajalehe «Times» Berliini esinduse käskjalg. Tema põhiülesandeks aga oli koguda Inglise luure jaoks nende Nõukogude kodanike aadresse, kellel oli emigrantide hulgas sugulasi. Ühe Moskva fotoateljee endisele omanikule Manuilovile oli Prantsuse luure Nõukogude esinduse lähedal korteri üürinud ja ta pildistas hommikust õhtuni kõiki, kes esindusse läksid või sealt väljusid . . . Tavaliselt olid kõik need «üksikagendid» ka Saksa luure kontrolli all, Saksa luureaparaadi struktuuris eksisteeris tollal spetsiaalne «vene agentuuri osakond», mille juhtkonda kuulus meile juba tuttav doktor Roth.

Doktor Roth ja tema kaastöölised võtsid ka Družilovski oma hoole alla . . . Družilovski nimetas end oma päevikus

väljaõpetamata varsaks, kes loodab, et temast saab hea traavel. Ta ei mõistnud veel, et temast sõltus juba tollal väga vähe — tema tegevus oli saksapärase punktuaalsusega ette planeeritud ning temalt nõuti vaid kuulekat ja täpset käsutäitmist.

Sakslased võtsid arvesse, et Družilovski oli kord juba ajalehte välja andnud, ning otsustasid, et ta avab lähemal ajal Berliinis «omaenda» vene teadeteagentuuri; mõeldi välja isegi selle nimi — «Russina». «Russina» tegevuse vahetu kontrollimine tehti ülesandeks Sivertile, uus agentuur pidi Sivertile ühtlasi omamoodi piksevardaks saama — ta kavatses oma kõige riskantsemaid asju selle kaudu ajama hakata. Ajalehtedes ilmub kuulutus agentuuri avamisest — doktor Rothi arvates köidab see Orlovi tähelepanu, Orlov hakkab kindlasti konkurentide vastu huvi tundma. Äkki võimaldab see Družilovskit Orlovi juurde tööle sokutada ja Orlovi suhetest inglastega teateid saada? . . .

Esialgu aga jäi Družilovski suhtes jõusse Saksa plaani eelmine paragrahv — doktor Roth lootis ikka veel, et poolakad reageerivad Družilovski artiklile nende luure tegevusest, seepärast tuli tal agentuuri «Russina» avamisega viivitada.

KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK

Doktor Rothi arvestus osutus õigeks — Družilovski artikkel ajas Poola luure ärevile. Major Bratkowski ennustas, et peatselt ilmuvad Družilovski sulest uued artiklid, ning nõudis, et neetud alamporutšiku suhtes võetaks kõige radikaalsemaid meetmeid. Kolonel Matuszewski oli rahumeelsemal seisukohal — ta ütles mürgiselt, et kui sind süüdistatakse varguses, siis on ohtlik laimajat tulistada, see oleks niisama hea kui enda süüditunnistamine. Tema arvates ei maksnud kiirustada, tuli vaadata, millised tagajärjed alamporutšiku artiklil on, ning seejärel rahulikult läbi mõelda, kuidas anda talle mõjuv õppetund. Ent samas tabas defensiivi uus ebameeldivus, sedapuhku Juula Družilovskaja süü läbi. Inglased viisid tema abiga läbi eduka «mängu», mis lõppes diplomaatilise skandaaliga. Inglise saadik Poolas esitas ametliku protestinoodi Poola salaluure

jultunud katsete vastu tungida saatkonna arhiivi. Poola vastuluure tegi üsna kerge vaevaga kindlaks, kes neid oli reetnud, kuid Juulat polnud enam Varssavis. Inglise resident oli ta aegsasti Tallinna saatnud.

Poola luure kannatus katkes, Družilovskile otsustati viivitamatult hoop anda. Morawski, Poola agent Berliinis, sai käsu teha nii, et alamporutšik langeks tänaval õnnetuse ohvriks, kui kulukaks see ka ei läheks. Ent saanud selle käsu, sõitis Morawski jalamaid Varssavisse. Ta teadis, et Berliini politsei tunneb oma tööd, ning oli kindel, et Saksa vastuluure silmapilk taipab, kelle käsi selle «õnnetusjuhtumi» juures mängus on, ja siis puhkeb uus skandaal. Morawski soovitas hoopis teist, ootamatut käiku.

Doktor Roth imestas, miks poolakad artikli ilmumise järel midagi ette ei võtnud. Ta ei välistanud võimalust, et autorile ei heideta armu: mis siis ikka, ta oli valmis selle keskpärase agendi kaotamisega leppima, sest tasuks oleks ta Poola salaluure vastu vägeva trumbi saanud. Olgu kuidas on, igatahes oli tarvis sündmuste käiku kiirendada, ning doktor Roth tegi korralduse: Družilovski Andrejevski kontorist töölt ära võtta, ühiselamusse «Staniitsa» tagasi saata ja panna puhvetipidajaks restorani «Peterburi», kus poolakad tihti käisid.

Juba teist nädalat seisis Družilovski baarileti taga tubakasuitsus, sõneles kelneritega ja kuulas emigrantide kurbi pihtimusi. Ent tarvis oli oodata, ja ta jälgis poolakaid teraselt. Ta kartis ja ootas seda kohtumist. Kui see doktor Rothile vajalik oli, siis oli see ka temale vajalik. Ta kirjutas tookord oma päevikusse: «. . . Olen juba korduvalt riskinud, ka siis, kui riskida oli eriti ohtlik, sest ma olen tegutsenud üksi. Riskin ka praegu, ent nüüd on mul kõva seljatagune — suur organisatsioon ja soliidsed inimesed, seepärast kardan ma vähem. Poliitikas ongi kõige tähtsam, kes su selja taga seisab. Varemalt, kui mu selja taga seisis major Bratkowski, tundsin ma end nagu jänes küti püssitoru ees, ja mu elu polnud punast pennigi väärt. Nüüd on mu selja taga doktor Roth ja koos temaga kogu Saksamaa — ja pole kerge minu kõri pihku võtta, riivamata kõiki neid, kes mu selja taga seisavad. Poola salaluure on jõuk viletsaid sulisid, kellel pole häbitunnet ega südametunnistust, siin aga on luuretegevus tõsine, riikliku tähtsusega töö. Kõigile on arusaadav, et suurt poliitikat ei tehta mitte Varssavis, vaid siin. Siverti õpetussõnad on õiged: sakslased teavad, mida nad teevad, sina ainult täida nende käske, siis käib su käsi hästi . . .»

Baarileti taga seistes vaatas Družilovski tihti kaua aknast välja, kus tänavalaterna valgel keerlesid lumehelbed — sadas laia lund. Ta ei sallinud sügist ja talve, ei talunud külma, täna aga oli ta rahul — külastajaid oli vähe, kes viitsib säärase ilmaga kodunt välja tulla. Võis koguni istet võtta, ja kui peremees kontorisse läks, napsi konjakit juua.

Sisse tuli väikest kasvu mees kollases nahkmantlis. Ta sammus mantlit seljast võtmata leti kaugemasse otsa. Družilovski haaras riiulilt viinapudeli ja napsiklaasi ning läks külalise juurde.

«Ei, ei, pole tarvis,» ütles külaline vene keeles, poola aktsendiga. Ta võttis taskust nimekaardi. «Ma ootan teid homme kell üksteist hommikul sel aadressil. See kohtumine on vajalik niihästi teile kui ka meile. Nägemiseni.»

«Waclaw Morawski — Poola Punase Risti esindus Berliinis. Gardenstrasse 7», oli nimekaardile poola ja saksa keeles trükitud.

Kui Družilovski lugemise lõpetas ja pea tõstis, oli nahkmantliga mees juba kadunud.

Ta helistas doktor Rothile.

«Suurepärane, tingimata minge,» kuulis ta sakslase rahulolevat häält.

«Härra Roth . . .» alustas ta, kuid tal ei lastud lõpetada.

«Te pole Varssavis, te olete Berliinis.» Doktor Roth rääkis nüüd nagu tavaliselt — monotoonse häälega, ilma intonatsioonideta. «Pealegi võtame me teie kohtumise oma kontrolli alla. Ja lõpuks, me tunneme härra Morawskit väga hästi. Kui ta teeb teile ettepaneku taastada sidemed defensiiviga, siis nõustuge, kuid nõudke head tasu. Neile tuleb tunda anda, et teil on kindel pind jalge all ja te võite nad rahumeeli kuradile saata. Kas te saite minust aru?»

«Sain küll,» lausus Družilovski hämmeldunult.

Järgmisel päeval sisenes ta täpselt kell üksteist Gardenstrasse 7 asetseva kolmekorruselise maja ainukesest uksest.

«Pan Morawski juurde,» ütles ta hooletult uksehoidjale, kes teda nähes püsti oli tõusnud, ning uksehoidja osutas ühele uksele siinsamas alumisel korrusel.

See oli harilik kontoriruum. Pika madala barjääri taga istusid ametnikud. Klõbises kirjutusmasin. Seinal rippus plakat — murelik naine halastajaõe riietuses. Plakatile oli trükitud: «Poola Punane Rist otsib kogu maailmast teadmata kadunud poolakaid!»

Morawski tuli lahkesti naeratades talle vastu, aitas tal mantli seljast võtta, pakkus kohvi ja sigarit. Ta tundus Družilovskile sümpaatsena.

«Pan Družilovski, ma asun kohe asja tuuma juurde . . .» alustas Morawski leebelt. «Lugu, mis teiega Poolas juhtus, on väga kahetsusväärne. Ta vaatas Družilovskit targa uuriva pilguga. «Liiati polnud selle kõige põhjuseks kaugeltki mitte ametihuvid. Süüdlased said karmilt karistada, ja ma palun teie käest ametlikult vabandust.»

Družilovski vaatas, silmad vidukil, poolakast mööda, silmitses tema selja taga rippuvat plakatit, millel kujutati mehe ja naise liigutavat kohtumist. Mõlemad naeratasid õnnelikult. Plakati ülaserval olid sõnad: «Poola Punane Rist aitas neil teineteist leida.»

Družilovski jäi oma solvatud väärikuses surmtõsiseks — esimest korda tema elus paluti tema käest vabandust; ta ei osanud aimatagi, et see nii meeldiv on.

«Te peate möönma, et teiste suu läbi vabandust paluda . . .» alustas ta.

«Aga jutt on ju ametiasjust,» katkestas Morawski teda leebelt ja mõtles: «Kui sa teaksid, millest ma sind päästsin, siis sa ei eputaks . . .» Morawskil oli olemas vastasistuja üksikasjalik iseloomustus ning ta ei pidanud tarvilikuks Družilovskiga eetikaprobleemidesse süveneda. Ta võttis laualaekast paksu rahapataka ja pani selle Družilovski ette: «Siin on teie palk kogu selle aja eest, mille vältel meil teiega sidet ei olnud.»

Družilovski kibrutas kulmu, irooniline muie kergitas tema vurruotsi.

«Te tahate mul suud kinni toppida?»

Morawski kallutas end ettepoole, tema heasüdamlik tõmmu nägu näis kurvana.

«Miks te minuga niiviisi räägite?» küsis ta vaikselt.

«Kellega te siis käsite mul rääkida?» valjendas Družilovski häält, ja tema mustades silmades välgatas teesklematu viha. «Teil kästi minu käest vabandust paluda, kellele ma aga siis peaksin ütlema, mida ma sellest arvan!»

Seda öeldes mõtles ta: «Asi on klaar, nood rajakad vajavad mind, nad koguni kardavad mind.» Ta oli täna kõike

muud oodanud, aga poleks osanud uneski näha, et tema käest palutakse vabandust ja talle kingitakse raha ka veel . . .

Morawski vaatas tema ilusat vihast nägu ja mõtles, et major Bratkowski eksis — see polegi nii primitiivne sell.

«Ikkagi on ebameeldiv teiste eest lopse saada,» ütles Morawski solvunult mulates.

«Ta võite mu sõnad Bratkowskile edasi anda,» vastas Družilovski ägedalt ning jätkas: «Ja öelge talle või kellele tahes veel midagi: senikaua kui temasugused inimesed teie ametkonnas töötavad, ei ole häid tulemusi loota.»

Morawski vaikis natuke aega ja ütles:

«Temale ma seda ei ütle . . .» — ta rõhutas intonatsiooniga, et ütleb seda edasi kellelegi teisele, ning jätkas: «Pealegi pole Bratkowskil ei teiega ega minuga enam midagi tegemist. Teate, tehkem parem uus kaardipakk lahti, nagu ütlevad kaardimängijad. Kas te ei nõustuks jälle Poola kasuks töötama?»

Družilovski vaikis hulk aega, ehkki mõtlemisaega ei vajanud. Hea oli näha, kuidas Morawski vastust ootas.

«Mida te minult konkreetselt tahate?» küsis ta viimaks.

«Ma pean teie küsimust vastuseks.» Morawski ulatas talle paberilehe.

See oli Družilovski värbamisdokument, mille toimetaja Ljachnicki Tallinnas oli vormistanud.

«Ma palun, kirjutage siia veel kord alla ja pange uus kuupäev ka,» lausus Morawski lipitsevalt.

Družilovski viivitas veel veidi, siis ohkas, võttis laualt sulepea ja kirjutas alla.

«Mul on hea meel, et see kõik on nüüd möödas,» ütles Morawski sõbralikult. «Nüüdsest alates tehkem ainult head, ja ma olen kindel, et me saame isekeskis hästi läbi. Kas te olete endiselt härra Andrejevskiga kontaktis?»

«Teatud määral.»

«Meie teada peab ta vene monarhistide liidritega kogu maailmas elavat kirjavahetust ja on nende plaanidest bolševistliku Venemaa suhtes hästi informeeritud. Te mõistate, kui tähtis meil on neid plaane teada.»

Družilovski noogutas.

«Hästi. Tähtaeg?»

«Nii ruttu kui võimalik.»

«Ja see on kõik, mis teil öelda on?» Družilovski tõusis, kummardus jahedalt ning suundus ukse poole. Ta jättis rahapaki lauale ja ootas, et teda tagasi hüütaks.

«Pan Družilovski, te unustasite midagi! . . .» Morawski tõusis laua tagant ja ütles naerusui, pakki peos otsekui kaaludes: «Nii halb mälu võib kalliks maksma minna.»

«Aga Poola Punane Rist aitas mind.» Družilovski nõksas peaga plakati poole, pistis rahapataka hooletult taskusse ja kummardas.

Morawski vaatas talle hetke järele, pöördus siis laua juurde tagasi ja kirjutas Varssavisse saatmiseks telegrammi:

«Flirdi algus läks täielikult korda.»

Družilovski-vastase operatsiooni leppenimetus oli «Flirt».

Samal päeval rääkis Družilovski konspiratiivkorteris doktor Rothile üksikasjalikult oma jutuajamisest Morawskiga; erilise mõnuga, matkides isegi intonatsiooni, kordas ta, mida tema poolakale oli öelnud. Sakslane kuulas, kahvatu käega hiljukesi juukseid siludes. Ta oli endaga rahul: tema arvestus osutus õigeks. Täna Družilovski lausa meeldis talle.

«Soovin teile õnne,» ütles doktor Roth oma õhukesi huuli peaaegu avamata, ent äkki hakkas ta rääkima katkendlikult ja järsult, otsekui käskkirja dikteerides: «Teil pole enam tarvis restoranis töötada. Tänasest päevast hakkate siin korteris elama. Andrejevski kirjavahetuse koopiad poolakate jaoks saate meie käest. Iga kohtumist nendega kasutame ära meie huvides. Nüüd on teil oma pale,» — sakslane võttis portfellist masinakirjatekstiga paberilehe. «Te avaldate selle kuulutuse vene ajalehes «Rul». Arve saadate mulle. Kuulutus teatab: te avate teadeteagentuuri, et võidelda Moskva Kominterni vastu. Kontor on siin, selles korteris. Mida te tegema hakkate, sellest räägime hiljem. Ja lõpuks veel midagi: kunagi mainisite te oma Berliini-tuttavate hulgas härra Sivertit. Teil tuleb teda tarvis. See on kõik.»

Doktor Roth tõusis, ajas rinna sõjaväelaslikult ette, võttis portfelli ja küsis äkki:

«Kui palju raha poolakad teile andsid?»

«Viissada marka,» vastas Družilovski, ehkki ta oli saanud tuhat.

«Rõõmustav kuulda.» Doktor Rothi näole ilmus vaevumärgatav naeruvine. Mine võta kinni, kas ta teadis, kui palju tema agent tegelikult sai, või rõõmustas tema kordamineku üle.

Hommikul väljus Družilovski oma uuest korterist ja läks oma nappi varanatukest «Staniitsast» ära tooma.

Kodunt väljudes märkas ta, et tänavaristmel seisnud politseinik tuli kiirel sammul üle tänava.

«Palun esitage dokumendid!»

Družilovski otsis ruttamata välja ajutise isikutunnistuse, mille doktor Roth talle oli andnud

«See pole kellegi dokument,» ütles politseinik, vaevumata lugema, mis tunnistusele kirjutatud oli. «Lähme Politseipresiidiumi.»

Politseipresiidiumi massiivses sünges hoones läksid nad ühte tuppa alumisel korrusel. Politseinik käskis oodata.

«Kas ma tohin telefoneerida?» küsis Družilovski.

«See ei kuulu minu kompetentsi,» vastas politseinik ja väljus.

Družilovski vaatas ringi. Tuba sarnanes vangikongiga: laud, tool, seina ääres puust pink. Hauavaikus . . . Ta täheldas seda kõike kõrvaltvaataja pilguga, sest ta oli kindel, et arusaamatus kohe laheneb. Ent möödus kümme . . . kakskümmend . . . kolmkümmend minutit . . . Ta läks ukse juurde, sikutas — uks oli lukus.

Pagan võtaks, mida see siis tähendab? Doktor Roth pidi ju ometi teadma, et see polnud õige isikutunnistus. Vahest on see lõks? Ent see oli uskumatu! Eile oli doktor Roth temaga rahul, õnnitles teda kordamineku puhul. Ja siis veel see kontori avamiskuulutus. Ta võttis selle taskust välja ning luges veel kord läbi. Võib-olla siia ongi koer maetud? Igaks juhuks peitis ta kuulutuse saapasse. Ootame ära . . . Ta hakkas oma eilset kõnelust doktoriga üksikasjalikult meelde tuletama. Miks sakslane naeratas, kuuldes, kui palju raha poolakad talle olid maksnud? Vahest mängib doktor Roth poolakatega kokku?

Viljatust peamurdmisest piinatuna istus Družilovski noruspäi pingil, olles valmis kõiksugu ootamatusteks.

Poolteise tunni pärast politseinik naasis, käskis tal kaasa tulla ja viis ta kabinetti, kus istus eakas mees, kelle mundrikaelusel olid läikivad paelad. Mundrimees hoidis Družilovski isikutunnistust käes ja ütles, niipea, kui Družilovski üle läve astus:

«Kui teil mingeid muid dokumente ei ole, siis ma ei mõista, kuidas te Saksamaale sattusite.»

«Ma palun teid . . . helistage . . . Välisministeeriumi, doktor Rothile.»

«Misjaoks?» kehitas politseiametnik õlgu. «Ministeeriu-

mil on omad ülesanded, meil — omad. Parem öelge, kust te selle paberi saite?»

«Sealt . . . Välisministeeriumist.»

«Issand jumal, mis on Välisministeeriumil sellega tegemist — jutt on Saksamaal elamise õigusest!» Ametnik hakkas kurjaks saama.

«Ma ei tunne hästi teie seadusi . . .» pomises Družilovski; ta oli juba päris kindel, et teda aeti meelega lõksu.

«Mina jälle tunnen neid seadusi,» jätkas ametnik. «Ja seepärast olen ma sunnitud teid arreteerima.»

Samas astus kabinetti mees, kelle Družilovski kohe ära tundis. Selle mehe tulek kinnitas, et kõik, mis temaga sündis, polnud sugugi juhuslik.

Tulnukas noogutas ametnikule hooletult ning jäi äkki Družilovskit uudistama, otsekui poleks ta uskunud oma silmi.

«Alamporutšik Družilovski? Ega ma ei eksi?» küsis ta peenikese käheda häälega.

«Just nii, härra Sivert,» vastas alamporutšik.

«Te tunnete teda?» küsis politseiametnik Sivertilt.

Nad rääkisid midagi kiiresti omavahel saksa keeles; Družilovski sai aru, et Sivert püüab teda hädast välja aidata.

«Hea küll. Ma annan talle dokumentide kordategemiseks kolm päeva aega,» ütles ametnik, Družilovskile isikutunnistust tagasi andes.

Družilovski ja Sivert väljusid koos Politseipresiidiumist.

«Näita mulle korraks oma dokumenti,» palus Sivert heatujuliselt. Heitnud pilgu isikutunnistusele, kägardas ta seda peos. «Selle paberilipakaga võid tagumikku pühkida. Homme annan ma sulle õige dokumendi. Tule hommikul minu büroosse. Ja nüüd — peatse jällenägemiseni, mul on hirmus kiire.»

Ja ta tõttas kergel, tantsiskleval kõnnakul minema.

BERLIINIST KESKUSESSE. *4. jaanuaril 1923.*

«Ma olen võitnud Pavlovi «Valge Risti Ühingu» usalduse, ehkki mul pole seal veel kindlat ametikohta. Pavlov on mind oma lähemate mõttekaaslaste hulka arvanud. Need on Drozdov, Kulagin, Gorski, Bobrov, Zavjalov, Ernštrem, Sahharov, Fedotov ja Rõmarjov. Niisugune on ühingu juhtkond. Kõik nad on endised vene aristokraadid või rikastest mõjukatest perekondadest pärit. Kõik olid

ohvitserid, kuid vist ainult üks on rinnet oma silmaga näinud, teised teenisid kaugel tagalas mitmesugustel ametikohtadel. Nad on haritud inimesed, ent millised poliitikud nad on, selgub edaspidi.

Ühingul pole dokumendiks vormistatud programmi, on olemas üksnes projekt, mille kohaselt ühing tulevasel bolševike võimu alt vabastatud Venemaal peab saama laitmatu minevikuga haritud meestest koosneva uue valitsuse loomiks. Tsaarist ja monarhiast ei lausu projekt sõnagi. Teisest küljest aga peavad nad endid Vene ohvitserideks, kes on monarhiale truudust vandunud ja keda keegi pole sellest vandetõotusest vabastanud . . . Ühing peab sidet Kirilliga, ja selle liikmed räägivad tihti, et Kirill on ainuke Romanovite dünastia liige, kes väärib Venemaa trooni. Kolmandaks orienteerub ühing lääneriikide ja Ameerika tähtsate poliitikategelaste toetusele ning loodab, et nad tunnustavad tema poliitilist kurssi ning võtavad Venemaa tuleviku üle nõu pidades seda arvesse. Ühing on Wilsoniga kontaktis.

Mul on esialgu veel raske otsustada, kuivõrd tõsiselt seda kõike saab võtta, ent üks on kindel — ühing on tõepoolest omaette emigrantidekoondis ja muidugi mõista urhikontrrevolutsiooniline, kuid ta tahab respektaabel välja näha ja korrektselt tegutseda. Ühingu liikmed mõistavad — vähemalt suusõnal — emigrantlikku ajakirjandust tema valelikkuse pärast hukka, sest ta petvat venelaste lootusi. Nad ironiseerivad kindralite üle, kes löövad Moskva ristiretke korraldamiseks kogutud raha Pariisis läbi.

Ühingul on mingid filiaalid Londonis, Pariisis ja Genfis. Rajatakse uusi filiaale. Edaspidi saadan nende kohta ühishuspalikumaid ja täpsemaid teateid. Antakse välja brošüüre. Mõned neist saadeti teile ametliku kanali kaudu.

Siin ilmus nähtavale üks minu Riia tuttavatest (vt. mu eelmised kirjad). Vene kadettide ajalehes «Rul» avaldati järgmine kuulutus: «Vene teadeteagentuur «Russina» võtab vastu tellimusi informatsiooni hankimiseks Kominterni tegevusest kõigis maailma maades. Sõnumid ja teated olukorrast Venemaal. Vajatakse kirjasaatjaid. Tasu kokkuleppel. Vastuvõtt kl. 5.30 kuni 7.30 õhtul. Direktor S. M. Družilovski, sekretär D. T. Tipp.»

See kuulutus ilmus ajalehes «Rul» kaks korda silmapaistval kohal. Ma murran praegu pead: miks tegutsetakse antud juhul nii varjamatult ja jultunult? Olen esi-

algu vaid ühe seletuse leidnud — sellega püütakse Siverti grupi ja Orlovi grupi tegevuselt tähelepanu kõrvale juhtida.

Küsimus: kas ma pean Družilovskiga tutvust värskendama? Meie kohtumine oleks täiesti loomulik. Minu käitumist meie eelmise kohtumise ajal — Riias — saab täiesti usutavalt seletada: ma olin juba Riias Pavlovi mõttekaaslane. Ootan teie arvamust selle kohta.

Keith

Ettekandel on resolutsioon:

Keithile edasi anda:

1. Agentuur «Russina» ei saanud tekkida ilma Saksa võimude loata. Selgitage välja, millega seal tegeldakse, kuid kohtumine Družilovskiga tuleb hästi läbi mõelda, sest ta ise ja tema agentuur on kindlasti kõva kontrolli all. Teile on Pavlov ja tema ühing tähtsamad.

KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK

Hommikul, kui kuulutus oli ajalehe «Rul» toimetusse viidud, suundus Družilovski Siverti büroosse. Eilsed ebameeldivused olid juba meelest läinud — doktor Roth ise oli talle helistanud, oli öelnud, et kõiges olid süüdi tema alluvad, ja kinnitanud, et asi aetakse kähku korda.

Berliini pehme päikesepaisteline talveilm tegi meele rõõmsaks. Raske rahakott kuuetaskus ja mahe tuul, mis paitas hoolikalt raseeritud nägu — kõik valmistas rõõmu. Družilovski heitis aeg-ajalt pilgu läikima viksitud saabastele. Talle näis, et tema kõnnak oli kerge ja kaunis. Majaseinad, kuulutustulbad, trammid ja kaupluste vaateaknad kirendasid plakatitest, mis lärmakalt isekeskis vaidlesid, tõotasid, kutsusid üles, selgitasid . . . Plakateid oli väga palju — raske oli aru saada, kelle omad nad olid . . . Üks needis Versailles'd, teine ülistas Ameerika vägevust ja tarkust, kolmas pobises midagi jumalast ja jumalikust ettehooldusest, neljas anus: ärge unustage sõjas langenuid.

Ja see kõik oli poliitika! Kõige silmatorkavamad olid sotsiaaldemokraatide värvitrükis, läikpaberil plakatid — kohe näha, et neil oli raha, nad tõotasid Saksamaa kiiret taassündi, tööd ja jõukat elu. Kommunistide plakatid olid odavat halli paberil, neis kiruti sotsiaaldemokraate ja kutsuti sakslasi punasesse paradiisi.

Selleist kõigest — päikesepaistest ja plakatite kirendusest — tärkas Družilovski hinges rõõmus enesekindlus, ta tajus enda tähtsust: ka tema teeb poliitikat. Veel enam — ta on salateenistuses.

Sivert võttis teda vastu nagu vana head tuttavat. Ta viis Družilovski kohe laua juurde, kuhu olid valmis pandud õllepudelid ja soolakuivikud, pakkus talle istet ning lukustas oma kõrge kabinetiukse.

«Pöörane lugu!» naeris ta, välgutades tugevaid valgeid hambaid ja niheldes toolil. «Ena, milline kokkusattumus! Läksin politseisse — sinna röövlikoopasse — oma asju ajama, ja sina olid parajasti seal. Tead, poleks ma sinna juhtunud, siis poleks sa neile eluilmas selgeks teinud, et sa pole kaamel. Ma tunnen neid, kogu maailmas pole hullemaid formaliste. Olgu pealegi, lõpp hea — kõik hea!» Ta kallas õlut ning tõstis klaasi, kus sädelesid mullid, tema elav nägu oli rõõmus, hallikassinised silmad aga täiesti ükskõiksed: «Meie kohtumise ja ühise ürituse auks!»

«Hea, et te mu ära tundsite, Gerald Ivanovitš.» Družilovski ei söandanud Sivertit sinatada.

«Ool Miks ma ei pidanud sind ära tundma?» nihutas Sivert end tugitoolis. Tegelikult mäletas ta nende kohtumist Tallinnas õige häguselt. Tollal oli tema jalgealune veel tuline olnud, ta oli alles hiljaaegu sõjakohtu küüsist pääsenud ja Tallinna kolinud, ootas viisat Saksamaale sõitmiseks, kuid polnud sugugi kindel, kas selle üldse saab. Tal oli olnud muidki muresid kui mingit alamporutšikut meelde jätta — Tallinn oli neid kubinal täis. Veel enam, kui talle oleks praegu antud võimalus iseseisvalt otsustada, mida selle alamporutšikuga peale hakata, siis oleks ta esmalt järele mõtelnud, kas temaga maksabki jännata — teda saab kasutada vahest ainult kõige tühisemate juhuülesannete täitmiseks. Družilovski ei paistnud tõsine, töökas mees olevat. Ent doktor Roth soosis teda ja koguni arvas, et tal on tulevikuväljavaateid . . . Tema, Sivert, ainult täidab käsku — ta tegi kaasa tolle tobeda etenduse politseis ja aitab nüüd Družilovskil agentuuriga harjuda. Kuid Družilovskiga peab ikkagi väga ettevaatlik olema.

«Millest me alustame?» küsis Sivert ruttu, vaevumata seletama, miks ta alamporutšiku asjadega kursis on. Ta vaatas Družilovskile ainiti otsa, nagu oleksid tema silmad jäätunud. «Sinu agentuuri pole kerge tööle panna, kuid ega jumalad savipotte põleta; töötad veidi minu büroos, küll ma su välja õpetan. Muide, tead, mida ma sulle ütlen . . . Mind huvitab väga punaste saatkond Berliinis. See on valge laik minu maakaardil. Ega sul seal mõnda tuttavat ole?»

«On küll,» vastas Družilovski endalegi täiesti ootamatult ning täpsustas kähku: «Tõsi küll, objekt pole kuigi soliidne.»

«Kes see on?» küsis Sivert, hämmeldunult tagasi põrgates — ta ei oodanud Družilovskilt midagi mõistlikku, seetõttu üllatas niisugune jutu algus teda väga.

«Seal töötab . . . üks naisterahvas . . . tähtsusetu isik . . .» kostis Družilovski takerdudes, palavikuliselt oma ühtäkki keelelt lipsanud valele järge otsides.

«Masinakirjutaja on samuti tähtsusetu isik, aga kui ta ühe koopia rohkem teeb, siis on tal meie jaoks hindamatu väärtus. Kes see naine sul on?» küsis Sivert tungivalt.

«Ta . . . aitab seal majapidamistöid teha . . . vist kõigest toatüdruk. Või ümmardaja.»

«Venelanna?»

«Jah.»

«Kust sina teda tunned?»

«Ta teenis varem Riias, Nõukogude saatkonnas . . . Ma tegin seal poolakate käsul saatkonnas luuret ja sain ta kord oma käpa alla. Ja nüüd äkki kohtasin teda hiljuti Berliinis. Ta teenib siin samuti saatkonnas.»

See kõik sarnanes tõega — Sivertit oli kunagi informeeritud, et mõned Nõukogude saatkonna töötajad olevat Berliini üle toodud.

«Me teame mõnda inimest sealt majast, kirjelda mulle tema välimust,» palus Sivert.

«Keskmist kasvu . . . tüsedavõitu pihaga, lühikeste jämedate jalgadega . . . veidi vaaruva kõnnakuga . . . punakasblondide juustega . . . hallide silmade ja kollakate silmavalgetega.» Družilovski kirjeldas kosmeetikut, kes oli Tallinnas tema naisel iluravi tegemas käinud. Oleks ta hakanud oma naistuttavat ülepeakaela välja mõtlema, siis oleks vilunud luureagent Sivert kohe taibanud, et ta valetab.

«Nimi? Eesnimi?» küsis Sivert järsult.

«Veera Dmitrijevna Aralova,» vastas Družilovski kõhklematult ning lisas: «Tähtsusetu isik.»

«Meie töös kehtib rohkem kui kuskil mujal ütlus, et iga algus on raske. Temast me alustamegi,» lausus Sivert. «Tutvu temaga lähemalt, aga vaata, et sa teda ära ei hirmuta. Ja üldse, ma tahan sind kohe alguses hoiatada: Kominterni Kominterniks, aga meie peamised vaenlased on härrased Moskva Kremlist. Kui poleks neid, siis poleks ka Kominternigi.» Sivert kergitas end tugitoolist, võttis laualt ühicklaasi, rüüpas sõõmu ning jätkas: «Nii et kui meil selle naisega saatkonnast midagi välja tuleb, siis avaneb meil tee põhieesmärgile jõudmiseks. Pea seda silmas.»

«Ma mõistan,» noogutas Družilovski oma lakutud soenguga pead.

«Tühja sa mõistadki!» lausus Sivert tasa ja otsekui sõbralikult, ent Družilovski tajus tema sõnades irooniat.

«Muidugi mitte nii hästi kui teie,» alustas ta solvunult.

«Ühesõnaga, leppigem kokku: hommikuti pühenda paar tundi Aralovale, otsi temaga kohtumisvõimalusi, selgita välja, kuidas teda õnge võtta, süvenda tutvust. Seejärel tule siia, ma annan sulle muidki ülesandeid. Väljakuulutatud vastuvõtutundidel aga töötad oma agentuuris . . .»

«Ja mida ma pean seal tegema?»

«Kogud andmeid, mis aitavad Kominterni salasepitsusi päevavalgele tuua. Ole mureta, küll sulle hakatakse pärast kuulutuse ilmumist kaupa pakkuma. Aga vaata sa ette: kõige kardetavam on paljast õngekonksu suhu ahmida. Kas sa oled kunagi oma silmaga lugenud, mida ja millisel teemal bolševikud kirjutavad?»

«Muidugi. Andrejevski juures töötades lugesin iga päev nende «Pravdat,» vastas Družilovski kulmu kibrutades.

«See on hea. Ma annan sulle paar raamatut. Ja jumala pärast, ära mossita, ma pole su konkurent, aga ma pole ka lahke tädi,» Sivert mügistas naerda. See alamporutšik polnudki vist nii lootusetu, nagu talle algul näis.

Kogu hommikupoolik kulus Družilovskil Siverti käest saadud ülesannete täitmisele. Ta tegi avalikus raamatukogus Nõukogude ajalehtedest väljakirjutisi ja koostas mitmesugustel teemadel referaate. Kirjutas vene emigrantide ajalehtede sisuülevaateid. Jälgis inimesi, keda Sivert jälgida käskis. Käis vene emigrantide koosolekuil ja kirjutas nende kohta hiljem üksikasjalikke aruandeid. Tal polnud

ainustki vaba päeva, kuid ta ei nurisenud, ning küsis pärast järjekordse ülesande täitmist: mida nüüd teha?

Sivertile, kes ei sallinud loodreid, hakkas Družilovski üha rohkem meeldima — mees oli arukas, omandas kiiresti kogemusi, ja kui ta ka edaspidi niiviisi tööd teeb nagu praegu, siis on tal tõepoolest häid tulevikuväljavaateid.

Kuulutuses teatavaks tehtud tundidel istus Družilovski oma agentuuris «Russina» ja võttis külastajaid vastu. See polnud hoopiski mitte nii lihtne, nagu ta algul arvas. Tulid mingid tumedad tüübid, peamiselt venelased, ja kinnitasid, et neil on ülirikkalikke andmeid Kominterni tegevuse kohta. Sivert seletas talle, kuidas võltsinguid ära tunda; siingi olid oma nipid — mõni võltsing võis väga kasulikuks osutuda.

Kabinetti tuli hiilival sammul keegi härra, pikk ja kõhn nagu teivas, õige kulunud suvepalitu seljas.

«Minu nimi on Marek . . . Josef Marek. Tulin teie juurde tähtsa asja pärast,» ütles tulnukas rutakalt, oma vibalikku keha looka painutades.

«Võtke istet. Mis teil siis on?» sõnas Družilovski tähtsalt.

Külastaja istus tooliservale.

«Ma olen Tšehhoslovakkiast pärit kommunist,» alustas ta, Družilovskile lipitsevalt otsa vaadates. «Või õigemini endine kommunist. Ma pettusin sügavalt. Kominterni asjaajamisega kokku puutudes taipasin ma, kui kuritegelik see organisatsioon on, ja lõin oma parteist lahku. Aga ma tahaksin, et kogu maailm saaks mu avastusest teada . . .»

«Mida te konkreetselt pakute?» küsis Družilovski.

«Ma sooviksin esmalt tingimusi kuulda.»

«Tingimused sõltuvad pakkumisest.»

Külastaja avas palituhõlmad, võttis taskust mõned kokkumurtud paberilehed ja ulatas need üle laua Družilovskile.

Družilovski hakkas lugema, ja tema süda hüppas rõõmu pärast — see oli ajalehest «Rul» sõna-sõnalt mahakirjutatud artikkel, mida ta alles nädal aega tagasi Siverti käsul tehtud ülevaates oli tsiteerinud. Ena, juba teda proovitigi palja konksuga õnge võtta, ja ta tundis ise pettuse ära!

«Kui palju te selle eest siis tahate?» küsis ta asjalikult, juba ette nautides, kuidas ta petise teolt tabab.

«Mitte alla kahesaja marga,» vastas tšehh ruttu.

«Tohoh?» Družilovski vaatas tšehhile hämmeldunult

otsa, nende pilgud kohtusid, ning «pettunud kommunist» lõi kähku silmad maha.

«Vähemalt kakssada,» kordas ta vaikselt.

«Kas ajalehtedest mahakirjutamine maksab nüüd nii palju?»

Tšehh sirutas ruttu käe oma paberite järele, aga Družilovski tõrjus selle tagasi.

«Kui ei kakssada, alla ei jäta?» Družilovski võttis telefonitoru.

Tšehh kargas püsti ja tormas kabinetist välja.

«Suitis!» hüüdis Družilovski talle järele.

Uks avanes ja kabinetti astus keigarlikult riietatud noormees massiivse jalutuskepiga. Ta tuli laua juurde ja silmitses Družilovskit lähemalt.

«Kas teie oletegi agentuuri direktor?» küsis ta viletsas saksa keeles.

«Jah, mina olen direktor. Mida te soovite?» vastas Družilovski samuti saksa keeles; tal oli ikka veel raske saksa keeles asju ajada.

«Itaalia telegraafiagentuuri kirjasaatja,» esitles noormees end.

«Istuge, ma kuulan teid. Kas te suitsetate?» Družilovski ulatas talle sigarikarbi.

«Millega te kaubitsete?» küsis itaallane lustakalt, laua äärest istet võttes.

«Siin pole pood, vaid poliitiline agentuur,» vastas Družilovski kuivalt.

Itaallane noogutas mõistvalt, kuid jätkas vandeseltslase ilmega:

«Mida teil on pakkuda teemal «Komintern ja Itaalia»?»

«Minu agentuuril on üsna laialdast ja mitmekesist informatsiooni,» vastas Družilovski väärikalt. «Palun konkreetsemalt — mis teid huvitab?»

«Ma ütlesin selgesti: Komintern ja Itaalia.»

«Selgesti küll, kuid ebakonkreetselt; teie teemal on hulk erisuguseid aspekte . . .» Družilovski võttis end kokku ja kaalus järele iga sõna, mis ta ütles. Sivert oli teda hoiatanud, et kõige ohtlikumad on ajakirjanikud, taevas hoidku teda nende elukogenud ja hästiinformeeritud sellide kriitika ohvriks langemast.

«Nimetage mulle siis vähemalt üks aspekt,» palus ajakirjanik.

«See pole asjalik jutt,» kostis Družilovski.

«Emba-kumba,» lausus ajakirjanik ja tõusis tugitoolist,

«kas te laostute oma ettevaatlikkuse tõttu või on teie kott tühi. *Arrivederci!*» Ta viipas käega ja väljus kabinetist.

«Pääsesin terve nahaga . . .» See oli juba neljas ajakirjanik, kes pöördus tema agentuuri poole. Mõni päev tagasi käis tema juures üks ameeriklane, jultunud tüüp, kes söandas öelda, et agentuur müütab paljast õhku, või õigemini — paha haisu . . . Ainult ühe türklasega oli õnnestunud kokkuleppele jõuda ja saada temalt tellimus informatsioonile, et Komintern kavatseb Dardanelle vallutada. Türklane oli isegi avanssi andnud. Kuid Sivert ei kiitnud seda tehingut millegipärast heaks.

Družilovskil polnud kerge poliitikat teha. Keerulisemat olukorda, kui temal oli, on raske kujutleda. Tuli töötada doktor Rothi kasuks — see tagas Saksa politsei soosingu, ja sealt sai raha. Tuli täita Sivertilt saadud ülesandeid — Družilovski oli Siverti suur tänuvõlglane. Ja siis olid veel poolakad. Nad maksid hästi, kuid nendega pidi kogu aeg valvas olema. Neilt võis mistahes alatust oodata.

Ta kohtus iga päev inimestega, sõlmis uusi tutvusi. Lausa ime, kuidas ta suutis meeles pidada, kes on kes, ja ei ajanud segi, millist peremeest keegi teenib; ja kõikidega tuli asju ajada. Kummatigi õppis ta Berliini spioonidepesas orienteeruma.

Ent iga tööülesanne nõudis nuputamist, kaalutlemist, kuidas seda arukalt, tõhusalt täita, kõrvetamata sealjuures oma näppe. Ta mõistis, et tal on üksainus pääsetee — kõrvalekaldumatult täita kõik käsud. Ja ta ei tohtinud omapoolsete algatustega esile tikkuda. Pagana pihta, oli tal tarvis Sivertile seda Vene saatkonnas teenivat naist, Veera Dmitrijevna Aralovat, välja mõelda. Nüüd tuli veel tolle naise käest informatsiooni hankida.

Pärast esimest «kohtumist» Aralovaga ütles ta Aralovalt kuulnud olevat, et saatkonnas kehtib hirmus vali kord, saatkonna töötajail on keelatud kellegagi nelja silma all rääkida, teenijad ei tohi ilma saadiku loata välja minna (see keeld oli mõeldud järgmiste «kohtumiste» raskendamiseks), nad tõusevad ja heidavad magama ühel ajal, üldsignaali peale. Kõik saatkonna töötajad on muidugi mõista GPU agendid.

«Vähevõitu, vähevõitu, aga hea seegi,» ütles Sivert, kui oli esimese teate läbi lugenud.

Hiljem muutus Veera Dmitrijevna pisut jutukamaks ning «teatas» Družilovskile kõike, mida Družilovski ise Nõukogudemaa esindajate kohta oli kuulnud. Družilovski

oli küllalt nutikas ja kaval, et kuuldut omaenda sõnadega ümber jutustada. Ent tema tõhuvaist ütles talle, et see naine peab võimalikult ruttu kaduma. Veera Dmitrijevna muutus informaatorina üha kasutumaks. Seejärel võeti temalt saatkonnast väljumise õigus ja viimaks saadeti ta Saksamaalt Venemaale tagasi. Sivert ei saanudki teada, et Družilovski oli talle luisanud, ning jõudis koguni järeldusele, et mees töötab ausalt ega püüa paljast veest võid teha nagu teised.

Družilovski kohtus korrapäraselt Morawskiga. Ta andis Morawskile jaokaupa edasi koopiaid Andrejevski kirjavahetusest vene monarhistide liidritega kogu maailmas. Need koopiad sai ta doktor Rothi käest. Ta andis poolakatele ka koopiad «informatsioonist», mida ta hankis tolleilsamalt Veera Dmitrijevna Aralovalt.

Kord kohtas Družilovski Morawski pool kaht võõrast. Üks neist — pigimustade juuste, tõmmu jume ja hästitreenitud sportlase kehaehitusega noormees heledas ruudulises ülikonnas — sarnanes menuka filminäitlejaga. Teine, vanem mees oli kõhn ja luine, tigeda kollase näo ja jaheda põlgliku silmavaatega.

«Saage tuttavaks, pan Družilovski, need on minu sõbrad,» ütles Morawski. «Prantsuse armee major Lorraine.» Noor keigar vastas Družilovski kummardusele armastusväärse naeratusega. «Te ju teate,» jätkas Morawski heatujuliselt, «et Poola ja Prantsusmaa vahel ei valitse ammust aega mitte ainult poliitiline üksmeel, ka meie rahvaste hingelaadis on palju ühist. Ega me ilmaaegu oma Varssavit väikeseks Pariisiks nimeta.» Morawski ja major Lorraine puhkesid naerma. Vanema mehe kollane nägu ei muutnud ilmet, ta silmitses Družilovskit karmtõsise pilguga.

«Minul isiklikult pole major Lorraine'i ees mingeid saladusi,» jätkas Morawski. «Loodan, et temal minu ees samuti mitte.»

Major Lorraine noogutas ning ütles midagi prantsuse keeles.

«Major on kindel,» tõlkis Morawski, «et ajaloolased avastavad kunagi, et Pariis tähendabki poola keeles Varssavit.»

Jutt kaldus kuidagi märkamatult tööasjadele. Prantslane ütles, et ta soovib Družilovskiga lähemalt tutvuda, ja kui Družilovskil midagi selle vastu ei ole, siis koguni tema teeneid kasutada.

Morawski tõlkis tema jutu ja hüüatas heatujuliselt:

«Issand, kes sellest ära ütleks! *Monsieur* Družilovski ei hakka ometi salgama, et ta tahab Pariisi näha . . .»

Poole tunni pärast oli Družilovski juba Prantsuse salaluure «Sûreté Générale'i» akordtasuline agent. Kõik läks nii kähku, ja härrad pressisid nii peale, et ta kirjutas lepingule alla, saamata mahti seda sammu kellegagi kooskõlastada. Muide, sakslased ei tarvitsenudki seda teada . . . Major Lorraine andis uuele agendile kolmsada marka, öeldes sealjuures midagi, mis tegi Morawskile palju nalja, ning jättis kohe nendega hüvasti. Morawski saatis ta esikusse ja sealt naastes tutvustas lõpuks ka akna juures istuvat vanahärrat.

«Pan Pieracki. Minu kolleeg, või õigemini — mu ülemus.»

Poolakas noogutas Družilovskile ja pakkus talle käeviipega enda kõrval istet. Sellal kui Družilovski oma tugitooli lähemale nihutas ja istet võttis, jälgis Pieracki teda tursunud laugude varjust morni pilguga.

«Ega teil Berliinis raske ei ole?» küsis Pieracki vaikselt.

«Ei.»

«Kuidas teil eraeluga lood on?»

«Mul pole selleks aega.»

«Kas teie naine ka siia sõidab?»

«Ei . . . ma ei usu . . .» kohmetus Družilovski. Pagan võtku seda luist poolakat — iga tema küsimus oli mõistatus. Ja tema hallid, otsekui laugude raskuse tõttu kissis silmad vaatasid jahedalt, tigedalt. Družilovski vastas igaks juhuks hästi lühidalt, ta tundis üha suuremat hirmu.

Pieracki vaikis kaua, ja tema rasked laud sulgusid. Ta otsekui vabastas Družilovski viivuks oma pilgu võimusest.

«Ma tahaksin teile südamele panna — olge ettevaatlik ja tegutsege läbimõeldult,» lausus ta viimaks väga vaikselt, ja Družilovski pidi end talle lähemale kallutama, et paremini kuulda. «Ei tohi mitut isandat teenida. Teil võib olla mitmesuguseid kohustusi . . .» Poolaka kollane käsi, mis lebas tooli käetoel, tegi napi halvakspanužesti. «Aga teil peab olema üksainus jumal.» Poolakas tõstis nimetissõrme. «Üksainus. Ja see on Poola. Teie juured on seal, ja senikaua kui te seda ei unusta, ei ähvarda teid mitte mingid ebameeldivused. Meie töös on väga tähtis, et seljatagune oleks kaitstud.»

(Sellist nõu andes ei osanud Pieracki muidugi aimata, et veidi hiljem, kui temast on juba saanud Poola siseministeri, tulistavad ukraina natsionalistid talle mitu surmavat kuuli just nimelt selga.)

Veendudes, et tal vähemalt praegu midagi karta ei ole, kuulas Družilovski poolaka moraalijutlust läbitungimatu ilmega, ainult kergitades veidi oma õhukesi kulme, justkui imestanuks ta, miks talle seda räägitakse.

«Siitpeale hakkate te minuga kohtuma,» sõnas Pieracki veidi valjemini.

Družilovski vaatas üllatunult Morawski poole, kuid too luges ajalehte.

«Ma pean teid hoiatama . . . mul on halb iseloom. Aga ma ei saa ennast ümber teha, ega pea seda ka vajalikuks.»

«Ma ei mõista, miks te seda räägite,» lausus Družilovski solvunult.

«Sellepärast, pan Družilovski, et ka teie iseloom mulle eriti ei meeldi, ja ma ei jõudnud säärasele arvamusele mitte täna. Liiati kardan ma, et pan Morawski üldtuntud leebus pole teile kasuks tulnud.»

Alamporutšiku imalilusale näole tardus solvunud väärikuse ilme. Vidukil silmil vaatas ta plakatit, mis kõneles Punase Risti poolt ülesleitud poolakatest ning millest ta ammuilma tüdinud oli.

«Asugem asja juurde,» ütles Pieracki. «Poola vajab Nõukogude dokumenti, mis riivab Ameerika huvisid. Mõistate? Ameerika-vaenulikku Nõukogude dokumenti.»

«Ma ei mõista,» pomises Družilovski kohkunult. Ta arvas, et talle antakse sihilikult niisugune ülesanne, mida ta ei suuda täita.

«Ma väljendusin üsna selgesti, siin pole ometi gümnaasiumi esimene klass,» ütles Pieracki äkki valju häälega.

«Kust ma selle võtan? Mul pole Nõukogude ametiasutustega sidemeid,» vastas Družilovski kategoorilisel.

«Pan Družilovski,» vangutas Pieracki pead. «Ma lootsin teie taibukusele, millele pan Morawski kõrge hinnangu andis. Või te viisite ta eksitusse?»

«Ta lihtsalt on liiga tagasihoidlik,» kostis Morawski ajalehte käest pannes leebe naeratusega nagu ikka.

«Miks te siis minust aru ei saa?» küsis Pieracki. «See on ju nii lihtne — me vajame dokumenti, tähendab, dokument tuleb muretseda. Meid ei huvita, kust see pärit on.»

«Hea küll, ma püüan,» lausus Družilovski pärast pikka pausi. Ta tahtis siit võimalikult ruttu minema pääseda. Ja mis peaasi, ta mõtles järsku, et vahest tahavad poolakad

talle tõeliselt tähtsa ülesande anda, tema aga puikleb vastu.

«Nii oleks tulnud kohe vastata.» Pieracki heitis pilgu Morawski poole. «Kas teil on midagi lisada?»

«Minu meelest on asi selge, ja meil jääb vaid pan Družilovskile edu soovida.» Morawski läks Družilovskile sõbralikult ja julgustavalt naeratades laua juurde.

BERLIINIST KESKUSESSE. *11. aprillil 1923.*

«Valge Risti Ühingul» näib päris palju raha olevat; püüan välja uurida, kust ta raha saab. Pavlov hoiab seda hoolega saladuses.

Poolakas Pieracki, kes teid huvitab, on Poola Punase Risti Berliini esinduse juhataja. Ta saabus siia alles hiljaaegu. Püüan saada Pavlovilt mõne niisuguse ülesande, et mul oleks asja tema juurde minna. Peale Pieracki töötab esinduses veel keegi Morawski: Pavlov tutvustas meid hiljuti ja ütles, et kõik need esindused on üks suur spioonipesa ning poolakad tahavad ilmselt tema ühingu plaane ja võimalusi välja nuhkida.

Pavlovi juures käis oma teeneid pakkumas Gavrilov, kes teid varem huvitas ja kes Viinis oli Siverti teenistuses. Ta jättis Pavlovile halva mulje, pärast nende jutuajamist ütles Pavlov: «Vene emigrantide tragöödia teeb veelgi rängemaks see, et nende hulgas leidub ka sääraseid, lihtsalt tumedaid tüüpe, kes kasutavad Venemaa draama ära räpasteks mahhinatsioonideks; nende saamahimu tõttu peab Euroopa kõiki emigrante ahnepäitsudeks, ning see õõnestab ka nende autoriteeti, kellele võitlus Venemaa päästmise eest on otsekui teine — aga võib-olla just esmane — usk . . .» Kui ma küsisin, milliseid teeneid Gavrilov pakkus, vastas Pavlov: «Milliseid tahes.»

Agentuurist «Russina». Jälgisin neli päeva vastuvõtuajal maja, mille aadress kuulutuses anti. Külastajaid käib, kuid õige vähe, ja ma ei tea, kes nad on. Väljastpoolt ei paista agentuuril keegi silma peal hoidvat. Iga päev väljus sealt varsti pärast vastuvõtuaja lõppu umbes neljakümneaastane kehvalt riietatud naisterahvas ning läks vaeste emigrantide ühiselamusse «Staniitsa». Ma püüan tema isiku kindlaks teha, võib-olla õnnestub tema kaudu agentuurile ligi pääseda.

Teie juhend on täidetud — ma üürisin endale Hammerstrasse 7 kahetoalise omaette korteri. On olemas varuväljapääs õue — rõdu ja tuletõrjeredeli kaudu. Maksin poole uusta üüri ette, sain selleks Pavlovilt raha, ja minu meelest mitte laenuks, vaid ühingu poolt toetuseks. Ta käis koos oma naisega minu pool soolaleival. See oli tagasihoidlik ja sõbralik koosviibimine. Pavlov ütles minu ja kõikide haritud ohvitseride auks toosti. Samas leppisime kokku, et minust saab tema isiklik referent. Pavlovi naine on miskitmoodi vene töösturi Mantašoviga suguluses ja kirjavahetuses, ning nagu ma tema jutust aru sain, toetab Mantašov ühingut materiaalselt. Vestluse käigus arutas proua agaralt ühingu asju, pahandades sellega oma meest. Ent ta pole kerglane naine, ta on haritud ja oma mehest silmanähtavalt targem. Mõnele Pavlovi ütlusele reageeris ta heatahtliku naeratusega, jäi aga siiski oma arvamusele truuks, vahetevahel vaidles talle vastu, öeldes talle: «Oh teid naiivset lapsukest.»

Selle ettekande toimetab kätte «Uus». Kui võimalik, andke «Vanale» edasi minu lugupidamine ja tänu, temaga oli huvitav ja õpetlik koos töötada.

Keith

Ettekandel on resolutsioon:

Keithile edasi anda:

1. Tema töö tulemustele anti Number Esimese käskkirjas hea hinnang. Soovime edu.
2. Vastuseks meie protestinootidele väidavad Austria võimud, et Aleksandr Gavrilovi asukoht on neile teadmata. Andke tema täpsed Berliini koordinaadid. Mida ta praegu teeb?
3. Kuidas edeneb Družilovski tegevuse tähema uurimise versiooni väljatöötamine? Tema juures töötav naisterahvas pakub küll huvi, kuid tegutseda tuleb väga ettevaatlikult, ei tohi unustada «Russina» saksa päritolu.

NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK

DRUŽILOVSKI PÄEVIKUST:

«. . . See on õigupoolest mu esimene tõeline töö, ja ma pean kõigega iseseisvalt toime tulema. Ma mõistan väga hästi selle töö tähtsust. On olemas Ameerika oma rahatuusadega ja Venemaa oma bolševikega. Bolševikud tahavad likvideerida Ameerika rahatuusi, nood jälle — bolševikke. Kogu maailm vaatab: kes keda? Kes alustab? Mismoodi heitlus lõpeb? Ja äkki asun mina nende kahe kolossi vahele. (Poola on siin üksnes vahetalitaja.) Mulle tehti ülesandeks kiirendada heitluse algust. Kerge öelda, aga kui järele mõtled, hakkab pea pööritama ja hing jääb kinni. Kas ma suudan? Ega ma sealt kõrgest tipust alla ei prantsata? Hirm ajab mõtted segi, liiati ei osanud ma alles nädal aega tagasi niisugusest ülesandest unistadagi. Ma ei tea, millest alustada. Sivert võiks aidata, kuid ei taha, talle vist ei meeldi, et dokumendi lasevad käiku poolakad. Või tahab ta mu võimeid kontrollida? Ent mis tal sellest, kelle kaudu dokument käiku läheb, ja mistarvis peaks ta mind sedaviisi, poliitika huvisid ohtu saates kontrollima? Talle peaks ju tähtis olema lõpptulemus, ta ise pürib sama lõpptulemuse poole. Kuid pagan teda teab, poliitika pole lihtne asi, siin peab igal sammul silmad lahti hoidma — kas sa ikka talitad õigesti . . . Sivert ütles, et poliitika on nagu ämblikuvõrk: niipea kui sa seda puudutad, kargab ämblik urust välja. Asja ees, teist taga ämblikuvõrku puudutada oskab iga loll, ja see ainult ärritab ämblikke. Aga pista ämblikuvõrku kärbes, siis ei karga ämblik mitte ilmaaegu urust välja . . .

Jah, kuid esmalt tuleb see kärbes kinni püüda, kärbseroju aga muudkui lendab ega anna end niisama lihtsalt kätte. Ühesõnaga, mul pole valikut: kui ma selle tööga toime ei tule, siis mul ei lastagi poliitikat teha, mind jäetakse Siverti jooksutada.»

Rothi ootused läksid täide — «kõikvõimalike teenuste» kontori peremees Orlov huvitus Družilovski kuulutusest agentuuri «Russina» asutamise kohta. Družilovski nimi oli talle tuttav, Judenitši ajal oli ta Tallinnas käinud ja lugenud seal vene ajalehest Družilovski mälestusi Moskvas, tšekaa piinakambrites läbielatud kannatustest. Hiljem oli talle kuskil kõrtsis tutvustatud nende mälestuste autorit, imalilusat alamporutšikut, kes tema meelest oli tühine

pugeja staabi kantseleist. Kuid Judenitši vastuluures öeldi talle, et Družilovski on tõepoolest tšekistide küüsis olnud ja Moskva vanglast põgenenud. Orlov oli varsti Tallinnast ära sõitnud ja selle nägusa ohvitserikergatsi unustanud . . . Ja säh sulle, nüüd ilmus too mees äkki Berliinis nähtavale ning hakkas toppima oma nina säärastesse asjadesse, mida Orlov oma monopoliks pidas. Piisas sellestki, et Orlov oli sunnitud oma tegevussfääri Sivertiga jagama.

Orlov teadis, et uut, liiati veel nii reklaamitud agentuuri ei saa asutada ilma sakslaste õnnistuseta, ning otsustas sellest Sivertiga rääkida — Sivert kuuleb sakslaste kavatsusi otse algallikast.

Sivert ei hajutanud tema kahtlusi — ütles esmalt, et sellest agentuurist on vara rääkida, lapsuke teeb alles esimesi samme, ent kui jutt Družilovskile endale kaldus, siis ütles Sivert, et see on üks kahtlane tüüp, kuid tal on sidemeid.

«Sakslaste hulgas?» küsis Orlov otsesõnu.

«Tont teab,» lõi Sivert käega. «Elame — näeme.» Ja lisas tõsiselt: «Aga Družilovski pärisperemehed on poolakad, seda tean ma täpselt.»

«Kas teie arvates on poolakail võimalik Berliinis säärast agentuuri asutada?»

«Miks mitte? Berliin on praegu ehtne Noa laev.» Sivert muidugi teadis doktor Rothi kaalutlusi ning õhutas praegu igati Orlovi huvi Družilovski vastu. «Mis minusse puutub, siis mina ootan veidi. Kui selgub, et see alamporutšik mind segab, küllap ma siis temaga midagi ette võtan.»

Orlov tundis Sivertit liiga hästi, et tema juttu uskuda, ta otsustas Družilovskit ise kontrollida. Ent ta pidas kasulikuks nõu pidada esmalt oma ülemusega, kes tema silmis oli suuri autoritesti.

See oli inglise luuraja, «Venemaa-spetsialist» Sidney Reilly. Paraljasti koostas ta koos oma agendi Orloviga väga tähtsat dokumenti. Nad lihvisid üht võltsingut — Kommunistliku Internatsionaali juhi Zinovjevi kirja inglise kommunistidele. See võltsing pidi inglise konservatiive võimule aitama.[1]

Reilly tuli igal õhtul Orlovi kontorisse, nad tõmbasid akendele eesriided ette ja töötasid hilisööni selle doku-

[1] Kuna nimimetatud «Zinovjevi kiri» asub kommunismivastase võitluse kroonikas eriti tähtsal kohal, siis peab autor tarvilikuks tuua järgmises peatükis ära ehtsad dokumendid, mis olid selle häbiväärse looga seotud.

mendi kallal. Inglase informeeritus ja raugematu töövõime hämmeldasid Orlovi. See suurt kasvu, atleedi kehaehituse ja energilise, kauni näoga mees oli ikka rõhutatult soliidselt ja maitsekalt riides ning äratas juba ainuüksi oma välimusega lugupidamist. Orlov teadis, et Reilly on legendaarselt vapper mees, — ta oli kaua ja kartmatult punasel Venemaal, otse tšekistide nina all tegutsenud, kuid neile tabamatuks jäänud. Ta tundis bolševistlikku Venemaad nagu oma viit sõrme ning valdas vene keelt kõnes ja kirjas nagu pesuehtne venelane.

Tol õhtul andsid nad kirjale viimase lihvi... Orlovi üllatas jälle inglase informeeritus. Kirjas oli sõna «связи», Reilly asendas selle sõnaga «узы»[1] ja seletas, et Zinovjev oli viimasel ajal oma kõnedes kaks korda just nimelt seda sõna kasutanud. Samal põhjusel kirjutas ta teisal sõna «keskus» asemele «aju» ning «lepluse» asemele «kompromiss».

Seesugused peensused — õpetas ta Orlovi — on mõnikord olulisemad kui kirja mõte.

Viimaks sai kiri lihvitud. Reilly tõusis ning sirutas mõnuga selga, nii et liigesed naksusid.

«Imelik asi see ajalugu!» lausus ta, vetruvalt kikivarvule tõustes. «Londonis käib maruline poliitiline võitlus ministrikohtade pärast. Peetakse programmkõnesid, avaldatakse deklaratsioone, tehakse avaldusi. Vaekausid kõiguvad. Parteiliidrid ei saa öösel magada, aina murravad pead, mida veel vaekausile heita. Meie aga kirjutame sedaaegu kolmelehekülgelist dokumenti, mis kaalu lihtsalt ümber paiskab. Ma helistan tänapäev Londonisse, ütlen vaid kolm sõna: «Töö on tehtud!» — ja konservatiivide liidrid võivad rahumeeli magada, sest me juba kinkisimegi neile võimu... Ajalugu...» Reilly läks laua juurde, võttis kirja, vaatas selle põgusalt läbi ja viskas hooletult lauale. «Nagu öeldakse, *finita la commedia!*...»

Orlovi naine tõi kabinetti inglase traditsioonilise õhtusöögi — kruusi sooja, pruunika kirmega ahjupiima ja viilu röstitud leiba, ning oma mehele — rostbiifi ja klaasi kanget teed.

«Sel puhul võiks ehk võtta üks naps?» vihjas Orlov ettevaatlikult.

«Ei,» vastas Reilly järsult. Ta lõhkus teelusikaga piimakirme ja rüüpas paar sõõmu. «Tarkade kuningate jook.

[1] Mõlemal sõnal on sama tähendus — sidemed. (Tõlk.)

Tarkade. Rumalad eelistavad viskit või — taevas hoidku — vodkat. Brr!»

«Ega minagi muidu... kui põhjust ei ole...» ütles Orlov.

«Kõigist neist loendamatuist põhjustest, mille puhul venelased viina joovad, tunnistan mina vaid üht — peiesid. Surm on ikka saladuslik, sellele ei saagi kaine peaga mõelda. Ma annan teile sõbra poolest nõu,» jätkas Reilly, «pidage piiri. Üritus, mille teenistusse ma teid võtsin, on selleks liiga grandioosne, et teda ohtu saata.»

Orlov tahtis vastu vaielda, kuid Reilly tõstis käe.

«Jätke, härra Orlov. Ma tean kõik ja seepärast ütlengi teile veel kord — meie üritus on selleks liiga grandioosne.» Ta vaikis viivu ja ütles siis naerusui: «Rääkigem millestki huvitavamast. Mis Berliinis uudist on?»

«Pole midagi eriti huvitavat,» vastas Orlov. «Sotsiaaldemokraadid püsivad minu meelest kindlalt ja vankumatult võimul, neil pole Saksamaal võistlejaid.»

«Aga kommunistid?»

«Sotsiaaldemokraadid surusid nad nurka ja lasksid neil äädrit.»

«Oleks meil Inglismaal sääraseid sotsiaaldemokraate!» lausus Reilly unistavalt ning jätkas äkki energiliselt, vihaselt: «Meie sotsialistid on igavesed tossikesed. Mõtlesid välja müütilise paradiisi, kus hundid ja lambad elavad rahulikult ja leplikult koos. Ja mis kõige imelikum — paljud lambad usuvadki seda paradiisi! Siin aga püstitas härra Ebert rabava loosungi: me oleme rahvuse taassünni poolt ja seetõttu kommunistide vastu! Ja ta ütleb seda niihästi Kruppile kui ka töötatöölisele, kelle Krupp töölt valtandas. Ja mõlemad aplodeerivad Ebertile ja hääletavad tema poolt. Geniaalne! Esmaklassiline demagoogia! Ah? Kas mul pole õigus?»

«Jah, kavalad on nad igatahes,» möönis Orlov. «Ja nende leping Nõukogude Liiduga on ka tugev käik. Oma kommunistidel nõõrivad kõri kinni, aga Moskva omadega sõlmivad lepingu.»

Reilly raputas pead — ta polnud Orloviga nõus.

«See on veel küsitav, kumb tegi kavalamalt, kas Berliin või Moskva. Kuid just sellest tulenebki meie põhiülesanne — kõik, mis miskitmoodi Moskvaga seotud on, dünamiidiga õhku lasta.» Ta heitis pilgu lauale, kus lebas kiri. «Pärast seda aktsiooni pole Moskva aktsiad Inglismaal

kaua aega krossigi väärt. Nuputage veel mõni niisugune käik.»

«Muide ... Berliinis on asutatud uus agentuur, mis samuti tegeleb Kominterniga. Kuidas sellele reageerida?»

«Kes asutas?» küsis Reilly.

«Vene alamporutšik Družilovski.»

«Igaüks tahab endale ilmtingimata oma kapsaaeda.» Reilly jõi oma piima ära. «Kas te tunnete seda alamporutšikut?»

«Ma tutvusin temaga mõni aasta tagasi Tallinnas, ta avaldas seal vene ajalehes mälestusi oma elamustest tšekaa piinakambrites. Muide, ta andis mõista, et ta oli Venemaal kuidagiviisi Lockharti organisatsiooniga seotud.»

«Družilovski?» kibrutas Reilly laupa. «Ei olnud! Millega tema agentuur tegeleb?»

«Ei tea. Ma kohtasin tema nime ajakirjanduses.»

«Kuidas ajakirjanduses?»

«Ta kuulutas ajalehes «Rul», et on asutanud Kominterni kohta teadete kogumiseks agentuuri.»

«Ah kohe nii avameelselt?»

Orlov võttis kirjutuslaualt ajalehe ja ulatas Reillyle.

«Emba-kumba, kas Družilovski on loll või seisavad tema selja taga sakslased,» ütles Reilly, kui ta kuulutuse läbi oli lugenud. «Teate mis, uurige see ettevaatlikult välja. Kui ta loll on, siis me peame ta oma käpa alla saama, et ta meid ei segaks. Võib-olla on teil temast midagi kasu ka. Aga kui seal on sakslastega tegemist, siis jätke ta rahule.»

Družilovski murdis sedaaegu ikka veel pead, kuidas poolakatelt saadud ülesanne täita. Ta kartis Pierackile tunnistada, et ta ei tule sellega toime. Ta kartis saamatuks osutuda.

Riputanud uksele sildi: «Täna vastuvõttu ei ole», istus ta oma kabinetis ja tuhnis ajalehevirnas, püüdes leida mingit lähtepunkti selle üle jõu käiva töö kallale asumiseks. Oli hall sügisilm, see tegi lootusetuse veel kibedamaks.

Esikust kostnud uksekell pani ta võpatama. Sildil oli selgesti öeldud: vastuvõttu ei ole. Ta ootas. Uksekell helises jälle ning talumatult pikalt.

Ust paotades nägi ta suurt mehekolakat musta värvi palitus.

«Tere, härra Družilovski. Ma olen Orlov.»

«Issand!» hüüatas alamporutšik rõõmuga; ta taipas silmapilk — ena, kes võib aidata. Ja vilksatas veel teinegi mõte: doktor Roth oli käskinud selle mehega tutvust värskendada. Kähku avas ta ukse: «Siin on pime. Palun, astuge sisse. No muidugi Orlov! Tallinn! Võtke palitu seljast.» Külalise käest palitut vastu võttes haistis ta vänget viinalehka.

«Ma tulin vaid hetkeks,» ütles Orlov, hõõrudes külmakartlikult käsi. «Läksin siit oma pärastlõunasel jalutuskäigul mööda, ja äkki meenus teie kuulutus ... teie aadress ... Mõtlesin, et astun õige sisse. Vaatan — vastuvõttu ei ole. Heakene küll, mõtlesin, vastuvõttu ei ole, aga vahest on firma peremees ikkagi kohal?»

«Tulge siia.» Družilovski tõmbus kõrvale ning laskis külalise enda ees kabinetti. Orlov tuikus, ja peremees haaras tal käe alt kinni. «Siia, siia.»

Orlov räntsatas raskelt sügavasse tugitooli.

«Tähendab, see ongi teie staap?» küsis ta, toas ringi vaadates.

«Tagasihoidlik tööruum,» muheles Družilovski, külalise vastas istet võttes.

«Jah, ajad muutuvad, olgu nad neetud,» lausus Orlov ringi vaadates, ja raske oli mõista, kas ta ütles seda rõõmsalt või kurvalt. Ta nägi täiesti soliidset kabinetti, mille taolist paljudel kõlava nimega emigrantidelgi ei olnud. Nägusal alamporutšikul, kellega ta Tallinnas oli tutvunud, olid Berliinis mingid trumbid peos. Ei tea, kes talle need andis.

Nad meenutasid Tallinna päevi, ja Orlov sõnas mõtlikult:

«Me olime muretud, kohe lollisti muretud. Me ei mõistnud veel, et see pole mitte ainult meie, vaid kogu maailma tragöödia. Ja siis neelas see veekeeris meid kõiki.» Ta lõi käega.

Družilovski ei lausunud selle peale musta ega valget, ta ei saanud aru, kas Orlov on purjus või kaine, ent seda oli äärmiselt tähtis teada.

«Aga üks viga on meil tänini küljes,» jätkas Orlov. «Me pole ikka veel õppinud koostööd tegema, igaüks nokitseb omaette, ja tihtipeale me ei aita, vaid segame üksteist.»

«Meid ühendab meie vaen bolševike vastu,» ütles Družilovski soliidselt, piieldes külalist.

«See on tõsi,» noogutas Orlov. «Aga mistarvis ühe naela pihta kahe haamriga taguda? Te kuulutasite, et uurite

Kominterni tegevust. Mina teen peaaegu sedasama. Miks me ei võiks koostööd teha? Ah?»

«Kas me ei võtaks meie jällenägemise auks üks naps?» küsis Družilovski, kes ei söandanud seda jutuajamist ilma doktor Rothi heakskiiduta jätkata.

«Mul on küll lõunane annus juba võetud, aga niisugusel puhul on patt ära öelda.»

Družilovski tõi söögitoast küpsiseid ja pudeli konjakit ning kallas klaasid täis. Orlov mõtles teda jälgides, et alamporutšik kindlasti teab, kui soliidne ettevõte tal on, ja koostöö pakkumine peaks talle ahvatlev olema. Ent alamporutšik tegi kohe teist juttu, järelikult ei saa ta seda iseseisvalt otsustada. Kellega tal tuleb nõu pidada? Kas poolakatega või sakslastega? Arvatavasti ikkagi sakslastega.

«Ärge pange pahaks,» ütles Družilovski, osutades oma napivõitu suupistete-valikule. «Poissmehe asi, mul pole suurt midagi pakkuda.»

«Tulge mulle külla,» vastas Orlov. «Ma võtan ka Berliinis vene külalislahkusega vastu, ikkagi kodukolle ja nii edasi . . .»

Nad jõid jällenägemise auks. Järgmine naps võeti selle sooviga, et Venemaa rutem bolševike ikke alt vabaneks.

Orlov heitis pilgu kirjutuslauale, mis oli üleni ajalehti täis.

«Kuidas äri läheb?»

«Me teeme alles esimesi samme, pole veel millegagi kiidelda,» muheles Družilovski.

«Kui me kord oma iidsesse pealinna tagasi jõuame, küll siis kiitleme üksteise võidu,» ütles Orlov järsku tigedalt. Ta võttis pudeli, kallas endale ise konjakit ja tühjendas klaasi. «Kurat võtku kogu seda kupatust,» mühatas ta, ja jäigi selgusetuks, mille kohta see käis. «Aga minu ettevõte on ammu sisse töötanud ja heal järjel. Kõik läheb nagu lepse reega. Töö käib isegi siis, kui ma magan. Ma ei pruugi nädal aega oma nägu kontoris näidata. Vaat nii tuleb tööd teha!»

«Ta on purjus, muidu ta nii ei hoopleks,» arvas Družilovski ja täitis klaasid.

«Olgu teil edu.»

«Teil samuti,» tõstis Orlov klaasi. Ta tühjendas selle kähku ja ahnelt ning jätkas: «Äri tuleb ajada suurejooneliselt, vastasel korral pole üldse mõtet poodi lahti teha. Ma ostsin möödunud aastal mõisa. Noh, ääretuid viljavälju,

nagu Venemaal, seal muidugi pole, aga ikkagi . . . Kahekorruseline kivimaja, tornidega, nagu Saksamaal kombeks. Teenijaskonna jaoks eraldi hoone. Hobusetall. Park. Ja kivimüür ümberringi. Kindlus!»

«Milleks teil seda tarvis on?» küsis Družilovski, ilmutamata vähimatki huvi; ta mõtles parajasti, kuidas oma murest rääkima hakata.

«Milleks?» Orlov vaatas teda üleoleva muigega. «Kinnisvara, kulla sõber. Kin-nis-va-ra! Mitte miski, mitte keegi ei saa seda minema viia! Te ei tea, kui mõnus on kas või üheksainsaks päevaks Berliini närvesöövast melust välja rabelda, sõita oma mõisasse, süüdata kaminas tuli ja tuua keldrist pudel veini.» Ta vaikis hetke unistavalt ja lisas siis ootamatult: «Mu naine on vürstisoost. Ja mu vürstitarist tütrel peab ka loss olema.»

«Mina ei saa niisugustest asjadest unistadagi,» lausus Družilovski tasa ja nukralt.

«Ehee, kulla sõber, unistused siin ei aita!» Orlov tõstis nimetissõrme. «Tarvis on tegutseda! Ja veel — ei tohi oma jõudu tühja-tühja peale raisata. Pidage seda meeles. Mina isiklikult võtan ainult suuri asju ette. Siis on ka huvi suurem ja noos priskem, ja sul on suuremate ninadega tegemist. Ma viisin just äsja ühe tehingu lõpule. Töötasin koos ühe inglasega, kes teenib soliidses firmas. Ministriajudega meesl Teab iga riigi telgitaguseid ja tunneb Venemaad nagu oma viit sõrme. Temaga on lausa lust koos töötada. Ja me tegimegi midagi niisugust, mis paneb kogu maailma ahhetama. Nii tuleb töötada, sõbrake!»

«Kas te ei võiks mind, algajat ärimeest, väheke aidata?» küsis Družilovski.

«Teineh sellest, mida te soovite,» kostis Orlov asjalikult.

«Sõjal on tarvis mingit Nõukogude dokumenti, või veel parem — puhast Nõukogude blanketti.»

«Kas see teile väga tarvilik?» Orlov kissitas kavalalt silmi.

«Jah . . . väga . . . ja te ju ise ütlesite, et tuleks koostööd teha.»

Orlov tõusis energiliselt tugitoolist ja pani kõik kuuenõõbid kinni.

«Räägime sellest siis, kui me juba teeme koostööd,» lausus ta kuivalt.

«Hea küll, ma saan ka ilma selleta läbi,» ütles Družilovski.

«Solvusite? Ilmaaegu. Kes siis niiviisi asju ajab: tere,

andke aga dokument. Tulge millalgi minu kontorisse. Rääkige lähemalt. Mõtleme järele. Arutame seda asja. Võibolla nuputame midagi välja.» Orlov rääkis ja käitus nii, nagu oleks ta täiesti kaine. Jah, doktor Rothil oli õigus: ta hoiatas tõsiselt, et Orlov on kaval nagu rebane ja temaga peab kogu aeg silmad lahti hoidma.

«Tänan, ma saan ilma selletagi läbi,» pomises Družilovski.

«Hästi. Piirdugem siis esialgu sellega, et me värskendasime oma tutvust, ja ärgem unustagem teineteist,» ütles Orlov palitut selga pannes heatujuliselt.

Družilovski surus lõdvalt Orlovi kätt, ja kui uks külalise järel sulgus, ütles ta tigedalt:

«Upsakaks läinud, lurjus.»

Järgmisel päeval kandis ta Rothile Orlovi visiidist ette. Ta teadis: kui doktor Roth hakkab oma õhukesi huuli muigutama, nagu lutsiks ta kompvekki, siis on ta millegagi rahul. Kuid millega? Vahest jättis ta ilmaaegu ütlemata, et ta palus Orlovilt abi, ja Orlov keeldus teda aitamast?

«Tore . . . tore . . .» lausus doktor Roth hajameelselt. Ta oli nüüd päris kindel, et Sidney Reilly on Berliinis ja käib igal õhtul Orlovi pool. Tuli välja uurida, mida nad seal teevad.

Družilovski võttis äkki südame rindu:

«Härra Roth, mul läheb poolakatega raskeks. Aidake.»

«Mis juhtus?» küsis sakslane.

«Nad nõuavad minu käest Nõukogude dokumente, aga kust ma neid võtan? Ähvardavad minuga arveid õiendada.»

Doktor Roth vaatas talle üllatunult ja pahaselt otsa:

«Õppige ometi kord analüütiliselt mõtlema, te ei oska seda absoluutselt! Kas te siis ei tea, et meil on Moskvaga diplomaatilised suhted? Ah teate? Ja te tahate mind, Saksa riigiametnikku, poolakate Nõukogude-vastasele kihutustööle kaasa tõmmata!»

«Ma arvasin . . .»

«Mind ei huvita, mida te arvasite, härra Družilovski. Võtke teatavaks, et te olite eksiarvamusel.»

Družilovski jooksis ühe leivaisa juurest teise juurde, hirmuga oodates kohtumist Pierackiga.

Viimaks jõudis see päev kätte. Olgu nad kõik neetud, doktor Roth kaasa arvatud! Ise käskis tal poolakate teenistusse astuda, nüüd aga ütleb temast lahti — ena mul

tähtsat ametimeest! Sivert on samuti tore, võiks selle asja üks-kaks-kolm korda ajada, aga teeb, nagu poleks tema asigi.

Pieracki küsis teretusele vastamata:

«Kas tõite?»

«Pole veel valmis,» vastas Družilovski.

«Selge,» urises Pieracki, mäludes äranäritud sigarit. «Te lihtsalt ei taha Poola heaks tööd teha. Eks see ole muidugi teie enda asi, aga ma ei kadesta teid.»

«Väga raske ülesanne . . .» alustas Družilovski.

«Pidage suu, *psia krew*!» pahvatas Pieracki vihaselt ja puhus suust sigarisuitsu. «Kerge on ainult raha vastu võtta. Või arvate, et ma pean teile maksma ainuüksi selle eest, et teie haput nägu näha? Te eelistate nagu prostituut neid, kes teile rohkem raha maksavad!»

Družilovski jäi veel hetkeks, põrnitses Pierackit vihaselt, teda peaaegu nägemata, pöördus siis ümber ja väljus aeglaselt kabinetist. Kibe solvumus sai hirmust võitu.

Kohe, kui ta oli oma agentuuri tagasi jõudnud, helises telefon. Ta ei tahtnud toru hargilt võtta, kuid telefon helises tungivalt, vahetpidamatult. Ta läks telefoni juurde.

«Morawski räägib,» kuulis ta tuttavat lipitsevat häält.

«Mida te soovite?»

«Ma palun, ärge tehke sellest vahejuhtumist väljagi, jätkake oma tööd. Mul on hirmus kahju, et mind kohal ei olnud. Ta ise on samuti väga tujust ära ja . . .»

«Ma vilistan tema tujudele!» hüüdis Družilovski ägedalt ja viskas toru hargile.

Päev läbi murdis ta pead, miks nad kartma lõid, õhtul aga läks Sivertj juurde.

«Ton kaega ja unusta ära,» ütles Sivert, kui oli tema jutu ära kuulanud. «Poolakad on poolakad, pole meie võimuses neid ümber teha, töö juures juhtub mõndagi, ja üldse — vihapidamine on naiste komme. See, et Morawski sulle helistas, teeb asja heaks.»

Sivertil oli tarvis Družilovskit rahustada — doktor Roth oli talle selle eest noomituse teinud, et ta ei olnud aidanud alamporutšikul poolakate jaoks dokumenti valmistada.

«Kuule, mida nad sinu käest konkreetselt tahavad?» küsis Sivert.

«Ma ju ütlesin teile.»

«Kas sa siis ei mõista, et mul on mu enda äriasjadega küllalt muret?» katkestas Sivert tema jutu. «Ütlesid, ütlesid . . . aga mina ei kuulnud ega mäleta.»

«Nad nõuavad mõnda Ameerika-vastast Nõukogude dokumenti,» lausus Družilovski mornilt.

«Ja muud midagi? Mine kohe Gavrilovi juurde, ta teeb kõik, mida sul tarvis on. Annad talle viiskümmend marka — ja dokument on sul niisama hästi kui taskus. Ja asi klaar.» Sivert pöördus äkki kanna peal ringi ja küsis: «Tahad raha teha?»

«Kes siis rahast ära ütleb!»

«Mul seisab ees üks väga tulus privaattehing. Kui sul midagi selle vastu ei ole, ma võtan su kaasosaliseks. Omavahel öelda, on ikkagi hea, kui sul raha on,» pilgutas Sivert silma ja hakkas mööda tuba edasi-tagasi sammuma.

«Mina alt ära ei hüppa — ega ma loll ole,» muheles Družilovski.

«Oleme rääkinud. Aga ainult ühel tingimusel — sa vaikid nagu haud. Ei kõssa kellelegi. Suudad sa vaikida?»

«Ma suudan kõike.»

«Ma kuulsin, sa olevat endale armukese soetanud?» küsis Sivert heatujuliselt.

«Ja mis siis — kas ei tohi või?» muigas Družilovski.

«Miks mitte, see on nii tavaline asi,» möönis Sivert ning jätkas tõsiselt ja karmilt. «Sa tegid vea, et valisid venelanna ja pealegi veel siniverelise. Su teine viga on see, et sa pead teda näljapajukil. Tõelised mehed ei koonerda, kui nad on armunud. Mis sa põrnitsed mind, ma ütlen sulle, kust ma seda kõike teada sain. Sinu tüdruku isa liigub emigrantide hulgas ja mustab sind kõikjal, sõimab lurjuseks. On's sul seda tarvis? On olemas kuldne reegel: kui sa suuri tegusid teha kavatsed, siis peab su jalgealune puhas olema.»

Alamporutšik mõtles: Sivertil on õigus.

«Mõtle selle üle järele,» jätkas Sivert. «Sa hakkad niisuguses ürituses kaasa lööma, et on lausa kuritegu mingi tüdrukulipaka pärast riskida. Sul on ju õilis ettekääne — tema isa on sinu vastu, seepärast pole sul õigust ja nii edasi . . . Aga tuba, mille sa talle üürisid, hoia alles, meil läheb seda tolle privaattehingu jaoks tarvis.»

«Jaa, jaa, tõepoolest, sellele meeletusele tuleb lõpp teha ja uut elu alata . . .» otsustas Družilovski.

Gavrilov andis talle kolm Nõukogude Liidu Berliini Kaubandusesinduse puhast blanketti ja ühe Kominterni blanketi — kõik nad olid võltsitud, arvatavasti olid nad pärit tema Viini varudest. Lisaks andis ta ühe «tooriku» —

nõnda nimetati neis ringkondades näidiseid, mille järgi võltsdokumente valmistatakse. Toorikul olid ameerika kommunistide Rudbergi, Forsteri ja Stocklitzky nimed ning «neile Moskvast saadetud instruktsiooni» sisunäidis.

«Ma tahtsin ise sellest toorikust midagi teha, aga Sivert käskis selle sulle anda,» ütles Gavrilov ning lisas: «See kõik kokku maksab ilma ette küsimata sada marka.»

Lepiti kokku viiekümnele.

Družilovski läks oma agentuuri, lukustas end kabinetti ja vorpis valmis «Kominterni instruktsiooni», mille järgi Kominterni agendid pidid Ameerikas rahutusi organiseerima. Masinakirjutaja Solovjova trükkis selle blanketile. Kummatigi taipas Družilovski oma sulesepitsust lugedes, et see ei näinud soliidne välja — instruktsioon oli kahtlaselt lühike ja ebakonkreetne, kuid ta ei osanud enam midagi muud välja mõelda ning otsustas, et kui poolakad tema kirjatöö tagasi lükkavad, siis ta enam nende solvanguid ei talu.

Ta ei teadnud, kui hädasti poolakad isegi säärast dokumenti vajasid. Asi oli selles, et Poola sõjardid püüdsid juba ammust aega Ameerikat ükskõik millisel määral oma Nõukogude-vastastesse sepitsustesse kaasa tõmmata. Muide, seda ideed ei levitatud tookord mitte üksnes Poolas. Ka Saksa ajalehtedes kritiseeriti Ameerika isolatsionismi, seda nimetati Euroopa reetmiseks, ning ameerika rahamehi süüdistati koguni bolševikega sobingu sõlmimises. Prantsuse ajalehes «Temps» ilmus karikatuur: ameerika onu Sami kujutati Lenini käest kullakotti vastu võtmas. Joonise all olid onu Sami sõnad: «Andke mulle kulda, ja ma andestan teile kõik.»

Družilovski helistas Morawskile:

«Dokument on valmis.»

«Millal te tulete?» küsis Morawski leebelt.

«Siis, kui te olete üksi.»

«Ma mõistan. Ootan teid tunni aja pärast. Sobib see teile?»

Tunni aja pärast astus Družilovski tuttavasse kabinetti ning nägi Morawski kõrval Pierackit. Ta tahtis juba ümber pöörduda, kuid Morawski tõttas tema juurde, võttis tal kõvasti käe alt kinni ja viis ta laua juurde.

Družilovski istus tugitooli, vaadates pahaselt Morawski poole, too aga naeratas sõbralikult.

«Meie üritus on meile püha, ja rumal oleks emotsioone tööasjadesse segada,» lausus Pieracki vaikselt.

Družilovski võttis tema poole vaatamata dokumendi taskust.

«Just seda meil oligi tarvis,» ütles Morawski, olles dokumendile põgusa pilgu heitnud, ning andis selle Pierackile.

Pieracki luges dokumendi hoolega läbi ning tõstis pilgu Družilovski poole.

«Suurepärane!» ütles ta vaikselt, otsekui endamisi.

Družilovski ei liigatanud.

«Tuleb ainult hästi läbi mõelda, mismoodi me selle käiku laseme,» jätkas Pieracki; ta ütles seda Družilovskile, aga Družilovski vaikis.

«Kas te saate dokumendist kiires korras kaks fotokoopiat teha?» küsis Pieracki.

«Saan küll.»

«Või ei,» jätkas Pieracki. «Te lähete selle dokumendiga praegu kohe Ameerika konsulaati. Seal töötab üks venelane, härra Gamm.»

«Pjotr Aleksandrovitš?» küsis Družilovski masinlikult.

«Te tunnete teda? Seda parem. Näidake talle dokumenti, ja kui konsulaat on sellest huvitatud, siis las nad teevad teile kaks koopiat. Tähtis on, et asi neid huvitama hakkaks, siis on meie ülesanne täidetud.»

Družilovski taipas alles nüüd, et ta oli tõepoolest vajaliku dokumendi toonud.

«Kas ma annan selle neile tasuta?» küsis ta.

Pieracki nägu tõmbus pilve.

«Ärge te ise tasust juttu tehke. Lõppude lõpuks, te saate meie käest palka.»

Ameerika konsulaadis võeti Družilovskit umbusklikult vastu.

«Me ei anna Ameerikasse sõitmiseks viisasid,» sõnas valveametnik, laskmata teda vestibüüli. Ent kui Družilovski ütles, et tal on tarvis mister Gammiga kokku saada, siis lasti ta sisse.

Varsti tuligi Gamm vestibüüli: kõhetu elegantne mees kahvatu jume ja läbitungimatu ilmega. Just niisugusena oligi ta Družilovskile nende kohtumistelt Petrogradis kaardilauas meelde jäänud.

«Ma tulin teie juurde ühe tähtsa asja pärast,» alustas Družilovski.

«Lähme minu kabinetti.»

Dokumendi läbi lugenud, ütles Gamm:

«See on huvitav . . . Oodake pisut . . .» Ta suundus ukse poole.

«Mul on sellest dokumendist kaks koopiat tarvis,» ütles Družilovski talle järele.

«Misjaoks?» peatus Gamm.

«On kohe hädasti tarvis!»

«Hea küll.»

Gamm oli kaua aega ära, tagasi tulles andis ta Družilovskile dokumendist kaks oivalist fotokoopiat. Originaali pani ta ümbrikku ja kirjutas aadressi peale.

«Minge sinna, seal oodatakse teid.»

«Kes ootab?»

«Ameerika ajalehe «Chicago Tribune» Berliini kirjasaatja härra Soldes. Talle teatati teie tulekust ja koguni öeldi, et teile tuleb honorari maksta,» naeratas Gamm.

Mister Soldes — haiglaselt lihav pondunud näoga noormees — käitus üsna jämedalt.

«Noh, mis supi te oma põrguköögis valmis keetsite?» küsis ta teretamata.

Ta võttis ümbriku, tõmbas dokumendi sealt välja ning luges ruttu läbi.

«Oh teid vusskokki! Siin kõneldakse ameerika kommunist Rudbergist, aga niisugust meest polegi, on hoopis Rutenberg.»

«Trükiviga,» vastas Družilovski häirimatult.

«Sääraste trükivigade eest saame me valusasti sugeda,» ütles Soldes. «Nüüd tuleb veel lisatööd teha.»

«Las ma parandan ära.»

«Ei,» vaidles Soldes resoluutselt vastu. «See pole koolijõtsi kirjand, vaid dokument, igatahes on tarvis, et seda peetaks ehtsaks dokumendiks. Tuleb samal teemal veel mõdagi teha, pange sinna jälle Rudbergi nimi ja lisage sellele sidekriipsu abil Rutenberg. Las ameeriklased arvavad, et sel kommunistil on Kremlis veel teine nimi. Töö tuleb kiires korras, juba täna ära teha. Äärmisel juhul hommeks . . .»

Družilovskile meenus, et Bensted, kes elas nüüd Berliinis, oli kiidelnud, kui osavasti ta oli kord hankinud Moskva ajalehe «Izvestija» blanketi — saatnud ajalehe Berliini esindusse järelepärimise, kui palju maksab «Izvestijas» kaubandusreklaam, ning saanud blanketile trükitud vastuse, et neis äsjus peetakse läbirääkimisi ainult Moskvas.

Bensted oli selle teksti toimetuse blanketilt maha kustutanud, kuid polnud osanud selle blanketiga pärast enam midagi peale hakata . . .

Družilovski läks aega viitmata Benstedi juurde ja küsis selle blanketi endale. Oma agentuuris trükkis ta masinakirjutaja Solovjova abiga «Izvestija» blanketile uue teksti, millest selgus, et «Izvestija» esindus Berliinis kujutab endast Kominterni maskeeritud esindust ning on saatnud Ameerikasse kirja, teatamaks, et Komintern on panga «New York City Bank» vahetalitusel Rudberg-Rutenbergile raha saatnud.

Õhtu eel läks Družilovski Soldesi juurde tagasi.

Kui ameeriklane uue dokumendi läbi oli lugenud, hakkas ta naerma.

«Sõnnikuhais lööb juba miili kauguselt ninna, aga ma ostan selle siiski ära.»

Soldes võttis taskust viis kümnedollarilist paberraha ja andis need Družilovskile.

«Teie soperdis pole küll seda väärt, aga mul on täna hea tuju. Teate, mida te veel peate tegema — viige üks koopia meie esindusse ja andke oma tuttavale, mister Gammile. Ma tahan, et ka neil oleks see dokument. Ma viitan sellele, see otsekui kinnitab fakti ametlikult. Muide, neil on rohkem raha kui mul. Tingige. *Good bye.*»

Mõlemad võltsingud ilmusid 15. veebruaril ajalehes «Chicago Tribune», ja Ameerika ajakirjandus alustas kommunistide vastu häbitut laimukampaaniat.

Ühe koopia müüs Družilovski Pieracki loal kahesaja marga eest Prantsuse luureagendile major Lorraine'ile.

Nüüd oli ta jälle üsna heal järjel. Ja see oli vist väga tähtis moment tema elus — ta taipas, et ka suures poliitikas ei põleta savipotte mitte jumalad.

VÄLJAVÕTE NSV LIIDU ÜLEMKOHTU ISTUNGI STENOGRAMMIST — DRUŽILOVSKI SÜÜASJA ARUTAMISEST

Prokurör Katanjan: Kui te selle blanketi Ameerika konsulaati viisite, kas seal mõisteti, et «Izvestija» blankett ei ole Kominterni või Nõukogude valitsuse blankett?

Kaebealune Družilovski: Ma kirjutasin, nagu siin juba juttu oli, et «Izvestija» kontor on Kominterni filiaal. Niisama hästi oleksin ma võinud kirjutada, et «Izvestija» kontor on Ülemkohtu filiaal. (*Naer saalis.*)

BERLIINIST MOSKVASSE. *27. veebruaril 1925.*

Olin koos Pavloviga neli päeva Pariisis «Valge Risti Ühingu» asju ajamas. Kohtusin monarhistlikult meelestatud emigrantide ninameestega, mind tutvustati Kirillile ja ma kuulsin teda lootusrikkalt kõnelemas bolševike peatsest krahhist.

Vastan teie kiireloomulisele järelepärimisele. Lugesin teile huvi pakkunud võltsingut, mis on adresseeritud Ameerika kommunistidele, Pariisis viibides Prantsuse ajalehtedest. Kuulsin isegi Kirilli lähikondlasi selle üle ironiseerimas. Äärmiselt raske on välja selgitada, kus need võltsingud on fabritseeritud. Nähtavasti kas Siverti või Orlovi grupis või teile juba tuntud Družilovski uues agentuuris «Russina». Mul pole veel õnnestunud kindlaks teha, kus nimelt. Kas ma ei peaks siiski Družilovski agentuuris ära käima? Ma mõtlesin selle sammu hästi läbi — võin saada Pavlovilt ametliku ülesande: uurida järele, mis agentuur see on. Pavlov kurdab viimasel ajal tihti Nõukogude-vastaste jõudude killustatuse üle ja otsib teed nende ühendamiseks. Ma tunnistan Družilovskile üles, et ma desinformeerisin teda Riias, — olin juba seal Pavlovi ja tema ühingu teenistuses. «Chicago Tribune'i» Berliini kirjasaatja Soldesi käest oleks võinud kõik teada saada, kuid ta viidi Saksamaalt Itaaliasse üle. Kas mitte Ameerikas asuvate Nõukogude esindajate protesti tagajärjel? Katsuge Soldesiga Itaalias kontakti luua, pidage silmas, et ta on äärmiselt küünilise tegelinski, tema meelest pole maailmas midagi püha. Ainult raha.

Keith

Otsuseks on resolutsioon:

1. Teatada Keithile, et see variant — ametlik visiit «Russinasse» — on vastuvõetav.
2. Nõutada Keithilt üksikasjalik ettekanne Kirilli lähikonna kohta.
3. Teha Itaalias kellelegi ülesandeks Soldesiga kontakti astuda.

VIIETEISTKÜMNES PEATÜKK

Me alustame dokumentide publitseerimist Inglise Välisministeeriumi noodist, mis esitati NSV Liidu täievolilisele esindajale sm. Rakovskile:

Välisministeerium
24. oktoobril 1924

Armuline härra!

Mul on au juhtida Teie tähelepanu kirjale, mille ma lisan; Briti Kommunistlik Partei sai selle kirja Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee Presiidiumilt, kirjal on kuupäev 15. september ja Presiidiumi esimehe G. Zinovjevi allkiri. Mainitud kiri sisaldab mõningaid instruktsioone Briti alamatele Suurbritannias kehtiva korra vägivaldseks kukutamiseks ja sel eesmärgil Tema Majesteedi relvajõududes õõnestustöö tegemiseks.

2. Pean oma kohuseks teatada Teile, et Tema Majesteedi valitsus ei saa säärast propagandat lubada ning näeb selles välisriigi otsest vahelesegamist Suurbritannia siseasjadesse.

3. Mitte kellelgi, kes on tuttav Kommunistliku Internatsionaali põhikirja ja sidemetega, pole vähimatki kahtlust, et see organisatsioon on tihedalt seotud ja kontaktis Nõukogude valitsusega. Ükski valitsus, kellel on mõne välisriigi valitsusega tavakohased diplomaatilised suhted, ei saa sallida, et tolle välisriigi valitsusega vahetult seotud organisatsioonid samal ajal ässitaksid kõnesoleva valitsuse alamaid revolutsiooni toime panema ja seda valitsust kukutama. Niisugune käitumine kujutab endast mitte ainult tõsist üleastumist rahvusvahelise suhtlemise üldtuntud reeglitest, vaid ka selle lubaduse rikkumist, mille Nõukogude valitsus Tema Majesteedi valitsusele ametlikult andis.

4. Alles möödunud aasta 4. juunil sõlmis Nõukogude valitsus Tema Majesteedi valitsusega ametlikult järgmise vastastikuse kokkuleppe: «Nõukogude valitsus kohustub mitte toetama materiaalselt ega ka mingil muul moel üksikisikuid, gruppe, agente või institutsioone, mis püüavad mõnes Briti Impeeriumi osas rahulolematust või ülestõusu esile kutsuda . . . ning oma ametiisikuile südamele panema, et neid tingimusi täielikult ja pidevalt täidetaks.»

5. Sellele lisaks on Tema Majesteedi valitsuse ja Teie valitsuse vahel hiljaaegu sõlmitud lepingus tehtud edasisi täpsustusi selle kohustuse õigeks täitmiseks, mis on vajalik selleks, et mõlema maa vahel saaksid püsida head ja sõbralikud suhted. Tema Majesteedi valitsuse arvates tuleb neid kohustusi täita niihästi nende tekstist kui ka nende vaimust lähtudes, ning ta ei saa leppida sellega, et samal ajal, kui Nõukogude valitsus võtab endale teatud kohustused, üks teine poliitiline organisatsioon, mis on nõusama võimas kui valitsus ise, teeb ja toetab rahaliselt säärast propagandat, mis kujutab endast ametliku lepingu otsest rikkumist. Emba-kumba, kas Nõukogude valitsusel on täielikud volitused niisuguste lepingute sõlmimiseks, või tal ei ole neid. Kui ta on selleks volitatud, siis peab ta oma kohustusi täitma ja jälgima, et teist lepinguosalist ei petetaks. Kui tal aga ei ole sääraseid volitusi ja kui vastutus, mis teistes maades lasub riigil, on Venemaal vastutustundetute eraorganisatsioonide kätes, siis poleks Nõukogude valitsus pidanud lepinguid sõlmima, teades, et ta pole võimeline neid täitma.

6. Olen Teile tänulik, kui Te olete nii hea ja teete mulle viivitamatult teatavaks, mida Teie valitsus sellest arvab.

Mul on au jne.

Välisministri nimel (tema eemalviibimise tõttu)
G. D. Gregory

«ZINOVJEVI KIRI»[1]

Täiesti salajane. Briti Kommunistliku Partei Keskkomiteele. Kolmanda Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee Presiidium. Moskvas, 15. septembril 1924.

Kallid seltsimehed, lähemal ajal hakkab Inglise parlament arutama Suurbritannia valitsuse ja Nõukogude valitsuse vahel sõlmitud lepingut, et seda ratifitseerida. Maruline kampaania, mille Briti kodanlus sel puhul valla on päästnud, näitab, et kodanlaste enamus on koos reaktsioonilisi ringkondadega lepingu vastu ja tahab takistada niisuguste kokkulepete sõlmimist, mis tugevdaksid mõlema maa proletariaadi vastastikuseid sidemeid ning viiksid normaalsete suhete kehtestamiseni Inglismaa ja Nõukogude Liidu vahel. Suurbritannia proletariaat, kes ütles oma kaaluka sõna, kui eelmisi läbirääkimisi ähvardas

[1] See tekst oli lisatud Inglise Välisministeeriumi esimesele noodile, mis esitati NSV Liidu täievolilisele esindajale sm. Rakovskile.

katkestamisoht, ning sundis MacDonaldi valitsust lepingut sõlmima, peab ilmutama äärmiselt suurt energiat edasises võitluses selle lepingu ratifitseerimise eest ja seisma vastu Briti kapitalistide katsetele sundida parlamenti lepingut annulleerima.

Tarvis on Briti proletariaadi hulki tegutsema õhutada ja panna liikvele töötute proletaarlaste armeed, kelle olukord võib paraneda üksnes pärast seda, kui NSV Liidule majanduse taastamiseks laenu antakse ning koostöö Briti proletariaadi ja Vene proletariaadi vahel laabub. Tarvis on, et see tööerakonna rühmitus, kes lepingu vastu sümpaatiat tunneb, avaldaks valitsusele ja parlamendile veel tugevamat survet lepingu ratifitseerimise toetuseks. Pidage hoolikalt silmas tööerakonna liidreid, sest pole raske märgata, et nad aitavad kodanlusel tema kavatsusi teostada. Tööerakonna praegune poliitika kujutab endast niigi juba Cursoni valitsuse poliitika viletsat koopiat. Organiseerige MacDonaldi välispoliitika paljastamiskampaania. Meil on rohkesti andmeid Briti imperialismi aktsioonidest Kesk- ja Lähis-Idas, KITK annab need meeleldi Teie käsutusse. Senikaua aga tehke kõik, mis on võimalik, et leping ratifitseeritaks ning jätkataks läbirääkimisi NSV Liidu ja Inglismaa suhete normaliseerimiseks. Mõlema maa vahel normaalsete suhete kehtestamine aitab niihästi rahvusvahelise proletariaadi kui ka Briti proletariaadi revolutsioneerimisele paremini kaasa kui edukas ülestõus Inglismaa mistahes tööstuspiirkonnas, sest tiheda kontakti sisseseadmine Briti proletariaadi ja Vene proletariaadi vahel, delegatsioonide ja tööliste vastastikused külaskäigud jne. võimaldavad meil laiendada ja arendada leninismi ideede propagandat Inglismaal ja asumaadel.

Relvastatud võitlusele peab eelnema võitlus kompromissile kaldumise vastu (see kalduvus on omane enamikule Briti töölistest), kapitalismi evolutsiooni ja tema rahulikul teel likvideerimise ideede vastu. Ainult siis võib loota relvastatud ülestõusu täielikku kordaminekut. Iirimaal ja asumaadel on lugu teisiti: seal eksisteerib rahvusküsimus, ja see tegur on meie edu jaoks nii oluline, et me ei tohi töölisklassi pikaajalisele ettevalmistamisele aega raisata. Ent isegi Inglismaal, nagu ka teistes maades, kus töölised on poliitiliselt arenenud, võivad sündmused iseendast kiiresti hargnema hakata ja töölishulki tõhusamalt revolutsioneerida kui propaganda. Näiteks streigiliikumine, valitsuse repressioonid jne. Teie viimasest ettekandest selgub, et

armees on agitatsioon ja propaganda halval järjel, ja ka laevastikus pole lugu parem. Teie seletus, et kaasatõmmatud parteiliikmete kvaliteet on tähtsam kui kvantiteet, on põhimõtteliselt õige, ent ikkagi oleks hea, kui kõigis väeosades oleksid parteirakukesed, eriti aga neis, mis paiknevad riigi suurtes keskustes, samuti relvatehastes ja sõjaväe ladudes. Palume viimati mainituile erilist tähelepanu pöhendada. Sõjaohu korral saab laotöötajate ja transpordiõõliste kaasabil halvata kõik kodanluse sõjaettevalmistused ning alustada imperialistliku sõja muutmist klassisõjaks. Me peame praegu olema valvsamad kui kunagi varem. Interventsioonikatsed Hiinas näitavad, et ülemaailmne imperialism on ikka veel energiast tulvil ning püüab oma kõikumalöönud positsioone taastada ja valla päästa uut sõda, mille lõppeesmärk on Vene proletariaadi lüüasaamine ja õitselepuhkenud revolutsiooni mahasurumine, selle tagajärjeks aga oleks koloniaalrahvaste orjastamine.

Te peate rahvahulkadele tutvustama loosungeid «Sõjaoht», «Kodanlus taotleb sõda, kapital — uusi turge». Need loosungid avavad Teile tee hulkade südamesse, aitavad Teil neid oma mõju alla saada ja kommunismi lipu all edasi minna. Liiati, nagu Te teate, kannatab kommunistliku partei sõjaväesektsioon spetsialistide — Briti Punaarmee tulevaste väejuhtide — vähesuse all.

Teil on aeg mõelda niisuguse grupi loomisele, kes ägeda streigi puhkemise korral võiks koos parteijuhtidega saada partei sõjalise operatiivorgani ajuks. Uurige hoolikalt sõjaväe parteirakukeste nimestikke, otsige seal välja kõige võimekamad ja energilisemad inimesed. Pidage silmas kõige andekamaid sõjandusspetsialiste, kes ühel või teisel põhjusel erru on läinud ja kellel on sotsialistlikud vaated. Kui nad soovivad proletariaati ausalt teenida ega taha tulevikus juhtida mitte kodanluse huvisid kaitsvat sõjamasinat, vaid rahvusarmeed, siis tõmmake nad kaasa kommunistliku partei ridadesse. Formeerige sõjaväesektsiooni operatiivselt juhtiv tuumik. Ärge jätke seda tuleviku hooleks, sündmused võivad äkitselt arenema hakata ning tabada Teid hetkel, mil Te pole selleks ette valmistatud.

Soovime Teile Teie organiseerimistöös ja võitluses igakülgset edu.

Kommunistliku tervitusega
KITK Presiidiumi esimees: Z i n o v j e v
Presiidiumi liige: M a c M a n u s
Sekretärid: K u u s i n e n, R e u t e r

Sm. RAKOVSKI NOOT

25. oktoobril 1924

Armuline härra!

Sain kätte Foreign Office'i 24. oktoobri noodi, millel on hr. Gregory allkiri. Mul on au sellele vastata:

1. Alles hiljaaegu, möödunud aastal, pärast mais asetleidnud diplomaatilise konflikti reguleerimist, jõudsid Nõukogude Liidu valitsuse esindaja Londonis ja Foreign Office kokkuleppele, et mõlema maa vaheliste sõbralike suhete tugevdamiseks püüavad mõlemad pooled kõiki tekkida võivaid intsidente lahendada otseste läbirääkimiste teel ning saadavad teineteisele noote üksnes sel juhul, kui niisugune sõbralik talitusviis ei anna soovitavaid tulemusi. Pärast minu saabumist Londonisse kinnitas Foreign Office otsesõnu, et me jätkame ka tulevikus säärast mõistlikku poliitikat, sest see kõrvaldab arusaamatused, mida on võimalik vältida, ning hoiab ära tulevased konfliktid.

Selle reegli järgimine võimaldas meil sõbralikult likvideerida mitu intsidenti, mis puudutasid mõlemat poolt. Toon näiteks fakti, et minu valitsus ei protesteerinud avalikult ega tekitanud konflikti seoses ülimalt tähtsa intsidendiga, mis riivab Nõukogude Liidu kõige elulisemaid huvisid ning sai alguse Briti valitsuse esindaja professor Gilbert Murray deklaratsioonist Rahvasteliidu konverentsil, — see deklaratsioon oli vastuolus meie möödunudaastase lepinguga ja uue, 8. augustil sõlmitud lepingu selle paragrahviga, mis keelab meie siseasjadesse vahelesegamise, ning ilmselt ka Briti valitsuse noodiga Nõukogude Liidu tunnustamise kohta.

2. Minu suureks kahetsuseks rikub noot, mille ma eile sain ja milles Foreign Office esitab Nõukogude valitsusele täiesti alusetuid süüdistusi momendil, mil inglaste tähelepanu keskpunktis on Inglismaa ja Nõukogude Liidu vahelised lepingud ning Suurbritannia ja Nõukogude Liidu tulevased suhted, ootamatult meie poolt kooskõlastatud protseduuri.

3. Vastuseks mr. Gregory eelmainitud noodile kinnitan ma kõige kategoorilisemalt, et noodile lisatud dokument on ilmne võltsing, jultunud katse meie maade vahel sõbralike suhete arengut takistada. Kui Foreign Office oleks kehtestatud protseduurireeglite rikkumise asemel minu käest kohe seletust küsinud, oleks mul hõlpus olnud

Foreign Office'it veenda, et ta on Nõukogude Liidu vaenlaste pettuse ohvriks langenud. Mitte ainult selle dokumendi sisu, vaid ka pealkiri ja allkiri tõestavad vastuvaidlematult, et selle on fabritseerinud kurjategijad, kes tunnevad halvasti Kommunistliku Internatsionaali põhikirja. Kommunistliku Internatsionaali tsirkulaarides (neid võib ajalehtedest lugeda, sest Kommunistlik Internatsionaal ei tegutse salaja) ei nimetata teda kunagi Kolmandaks Kommunistlikuks Internatsionaaliks — sel lihtsal põhjusel, et esimest ega teist Kommunistlikku Internatsionaali pole kunagi olnud. Ka allkiri on niisama kohmakalt võltsitud. See on niiviisi tehtud, nagu oleks Zinovjev Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee Presiidiumi esimehena alla kirjutanud, kuid tegelikult on ta Täitevkomitee esimees ning kirjutab alati niiviisi alla. Liiati on kogu dokumendi sisu kommunisti vaatevinklist täielik absurd, mille eesmärk on lihtne — Briti avalikku arvamust Nõukogude Liidu vastu üles ässitada ning ajada nurja jõupingutused, mida mõlemad maad on teinud pikaajaliste sõprussuhete sisseseadmiseks.

4. Selle dokumendi ilmne võltsitus teeb tarbetuks vastamise Foreign Office'i noodis sisalduvale järeldusele, nagu vastutaks Nõukogude valitsus Kommunistliku Internatsionaali tegevuse eest, kuna see järeldus tuleneb eeldusest, et dokument on autentne.

5. Ma protesteerin kategooriliselt võltsdokumentide kasutamise vastu Nõukogude Liidule vaenulikel eesmärkidel ning nende protseduurireeglite rikkumise vastu, mis vastastikusel kokkuleppel kehtestati kõikide intsidentide uurimiseks, mis mõlema maa vahel võivad aset leida. Ühtlasi avaldan veendumust, et Briti valitsus astub vajalikud sammud selle võltsingu autori kindlakstegemiseks, kes kuriategelikult püüdis kahe valitsuse vahel konflikti provotseerida, ilma oleks sääraste intsidentide kordumise võimalus välditud.

Võtke vastu jne. . . .

Rakovski.

Välisminister MacDonaldile,
Foreign Office

Selle nootidevahetuse järel alustasid inglise kodanlikud poliitikud pöörast Nõukogude-vastast kampaaniat, mis faktiliselt viiski Inglismaa ja Nõukogude Liidu vaheliste diplomaatiliste suhete katkemiseni. Härrased konservatiivid

aga kasutasid seda Nõukogude-vaenulikkuse sogast lainet enda huvides, nad hirmutasid inglise väikekodanlust kommunismiohuga ning tõusid väikekodanluse kaitsjatena võimule.

Nii tähtsat rolli mängis «dokument», mis sepitseti valmis avantüristist poliitiku Orlovi kontoris.

Nüüd aga toome ära ühe hilinenud ülestunnistuse.

Inglise ajaleht «Sunday Times» avaldas 8. veebruaril 1968 oma esiküljel järgmise sõnumi:

«Kui keegi tunneks ära, kelle käekirjaga on kirjutatud meie ajalehes reprodutseeritud kirja venekeelne tekst, siis leiaks ta ehk ühele Britannia poliitikaelu käesoleva sajandi süngele mõistatusele lahenduse.

Võimalik, et see on «Zinovjevi kirja» originaal; seda traagiliste tagajärgedega poliitilist läkitust peavad vasakpoolsed tänapäevani põhjuseks, miks esimene leiboristlik valitsus 1924. aasta valimistel täielikult lüüa sai. Vasakpoolsed on alati kinnitanud, et see kiri on võltsing, mida Välisministeerium, konservatiivide partei ja Intelligence Service kasutasid «kommunismiohu» vastase laimukampaania õhutamiseks.

Kuna hiljaaegu avastati «Zinovjevi kirja» originaal, siis avanes võimalus kontrollida hüpoteesi, mille järgi see kiri on võltsitud. Venekeelse teksti leidis (mis te arvate, kust? — Harvardi ülikooli õigusteaduskonna keldrist!) noor teadur William Butler.

Butler taipas kohe, kui tähtsad on need kuus fotoplaati, millele on jäädvustatud «Zinovjevi kirja» neli lehekülge ja veel kaks lehekülge mingist teisest, ilmselt samuti võltsitud dokumendist. Pruuni paberisse pakitud negatiivid, mis keegi ameerika sovetoloogiaspetsialist Harvardi ülikoolile on pärandanud, vedelesid 40 aastat ülikooli arhiivis, ilma et neid oleks katalogiseeritud.

Uurimistöö, mille tulemused Butler Harvardi ülikooli raamatukogu viimases almanahhis avaldas, viisid ta järeldusele, et see kiri on arvatavasti võltsitud.

Niinimetatud Harvardi tekstil on Välisministeeriumi poolt 1924. aastal avaldatud ingliskeelse eksemplariga võrreldes ainult mõned tühised erinevused, mis seletuvad põhiliselt sellega, et tegemist on tõlkega.

Harvardi tekstil on samuti kui ingliskeelsel variandilgi Moskva Kommunistliku Internatsionaali esimehe Grigori

Zinovjevi allkiri, ja selles kirjas kutsutakse Suurbritannia Kommunistlikku Parteid üles armeed mässudele ja proletariaati ülestõusudele õhutama.

Niihästi Välisministeeriumi eksemplaris (mille venekeelset originaali keegi iial pole näinud) kui ka Harvardi tekstis on mõningaid sisulisi vasturääkivusi, mis viivad mõttele, et kiri on võltsitud. Kõikide sel puhul esitatud teooriate hulgast kaldub Butler eelistama arvamust, et loo peategelane oli Poola salaluure. Poola oli tollal leiboristliku partei poliitika — Nõukogude Liiduga suhete parandamise — äge vastane.

Ent järeldused, millele Butler dokumenti analüüsides jõudis, ei sobi kokku selle teooria konkreetsete aspektidega, mis kõige üksikasjalikumalt on esitatud ajalehe «Sunday Times» kaastööliste brošüüris «Zinovjevi kiri». Teadlased, kes oma uurimistöös toetuvad eraisikute valduses olevaile dokumentidele, mida tänini pole trükis avaldatud, ja vene kontrrevolutsionääri lese Irina Belgardti ülestunnistusele, jõudsid järeldusele, et selle võltsingu originaali fabritseeris grupp Berliinis töötanud emigrante ja seda levitas Poola salaluure.

Kui käsitsi kirjutatud Harvardi tekst ongi kirja originaal, siis tekib üks vastuolu: Irina Belgardtile meenus, et tema mees fabritseeris selle dokumendi oma mõttekaaslaste abiga 1924. aasta suvel; tekst trükiti vana kirjutusmasinaga. Ent on täiesti võimalik, et Harvardi tekst on vaid kirja hilisema variandi ärakiri . . .»

Ja veel üks väljavõte samast ajalehest:

«Zinovjevi kiri» on Inglise spiooni kätetöö?

Möödunud nädalal pakkusime me oma lugejaskonnale võimalust aidata üht ajaloomõistatust lahendada: me avaldasime oma ajalehes osa «Zinovjevi kirja» hiljaaegu avastatud originaalist; see dokument olevat põhjustanud esimese leiboristliku valitsuse kukutamise 1924. aastal. Me oletasime, et kui keegi käekirjast tunneb ära, kes selle kirja kirjutas, siis vahest aitab see mõista, miks seda ässituskirja, mis, nagu ajaleht «Sunday Times» kindlaks tegi, kujutab endast võltsingut, peeti ehtsaks ja kasutati ägedas valimiseelses kampaanias «punase ohu» vastu võitlemiseks. Üks meie lugejaist andiski selle mõistatuse lahendamiseks võtme.

Nüüd on päevselge, et «Zinovjevi kirja» põhitranskript-

siooni, s. t. varianti, mis veenis Välisministeeriumi selle kirja ehtsuses, pole kirjutanud venelane, igatahes mitte Kominterni juht Grigori Zinovjev, nagu omal ajal väideti.

Kaudsed tõendid ja kalligraafia iseärasused kinnitavad, et kirja autori käekiri sarnaneb võrratu Inglise spiooni Sidney Reilly käekirjaga. Reilly — Winston Churchilli usaldusmees — oli oma põlvkonna parim luureagent.

Möödunud nädalal andis keegi Michael Ketty — kõnesolevat ajalooperioodi uuriv ajaloolane — meile selle ülesande lahendamiseks võtme. Ta esitas Reilly käekirjanäidise raamatust «Sidney Reilly seiklused», mille spiooni naine redigeeris ja 1931. aastal trükis avaldas. Seal leidub muu hulgas reproduktsioon Reilly kirjast naisele, mis on kirjutatud 1925. aasta septembris. Reilly kõneleb selles kirjas oma eelseisvast reisist Moskvasse ja Petrogradi-reisist, millelt ta enam ei naasnud.

Kettyle torkas silma selle kirja ning meie ajalehes pühapäeval, 8. veebruaril avaldatud «Zinovjevi kirja» teksti grafoloogiline sarnasus.

Reedel näidati Reilly kirja fotokoopiat ja «Zinovjevi kirja» täielikku venekeelset teksti, mis leiti möödunud aastal Harvardi ülikooli õigusteaduskonna arhiivist, vaieldavate dokumentide eksperdile John Conwayle. Briti Kriminalistika Akadeemia liige Conway ütles:

«Ma võrdlesin mõlemaid tekste, lähtudes käekirja iseloomust, s. t. käe survest, tähtede vahekaugusest, tähtede kujust, mõõtmeist ja muudest karakteersetest iseärasustest, ning veendusin, et mõlemad tekstid on ühe ja sama inimese kirjutatud. Eriti torkab silma suure «D» ja väikese «d» kirjutusmaneeri sarnasus. Ka teiste tähtede kuju on iseloomulik... Võrdlemist raskendab mõnevõrra see, et tekstid on kirjutatud keeltes, millel on erinev tähestik, kuid tähtede välisilme ja kirjutusmaneer langevad ühte. Ühtki neist tunnustest eraldi võetult ei saa pidada vaieldamatuks tõendiks, ent üheskoos viivad nad arvamusele, et tegemist on ühe ja sama inimese käekirjaga.»

Kui venekeelne tekst on tõesti Reilly kirjutatud, siis seletuvad sellega ka mõistatuse paljud üksikasjad. William Butleri ütluse järgi, kes kirja venekeelse teksti Harvardi arhiivist leidis, ilmus see tekst kõigepealt päevavalgele Pariisis. Ameerika konsul Westcott kirjutas 1924. aasta sügisel mitteametlikus memorandumis, et ta sai selle dokumendi agendilt, kelle koodimärk on ABI.

Reilly naine ütleb oma raamatus, et Reilly viibis tolle

aasta juulis ning augustis Pariisis[1] *ja võttis osa väga «tähtsast poliitikaaktsioonist, mille üksikasju mul pole õigust avaldada».*

Reilly oli tookord väga heades suhetes Poola salaluurega, keda ammust aega kahtlustati dokumentide võltsimises ja võltsingute müütamises tolleaegsetele Euroopa luureametitele. Poolakad olid Nõukogude Venemaa ja lääneriikide mistahes lähenemiskatse ägedad vastased.

Reilly kodumaal Inglismaal heidab tema osavõtt sellest ülaärist valgust veel kahele mõistatusele. Saab selgeks, miks nii paljud Inglise võimumehed uskusid, et kiri on ehtne: Reillyl oli Inglise salaluures laitmatu reputatsioon. Tema seletused, miks dokument on tema käega kirjutatud, ei äratanud tema lähimates kolleegides vähimatki kahtlust. Küllap Reilly tegi neile selgeks, et ta sai originaali ainult mõrikeseks ajaks enda kätte ja pidi kibekiiresti ümber kirjutama, enne kui selle kadumist oleks märgatud.

Pole teada — ja vahest ei saadagi seda iial teada —, kas Reillyt ennast ei veetud ninapidi ja kas ta ei uskunud täiesti siiralt «Zinovjevi kirja» autentsust, või hankis ta selle, teades, et see on võltsing. Kolm aastat tagasi tegid kolm ajalehe «Sunday Times» reporterit oma raamatus «Zinovjevi kiri» kindlaks, et selle kirja ideekavand — kui mitte kogu fraseoloogia — on pärit vene emigrantide «võltsingutevabrikust», mis tegutses Poola salaluure toetusel Berliinis. Vahest teadis seda ka Reilly?...

Lõpetuseks öeldi ajalehes:

Kapten Sidney Reilly õige nimi on Sigmund Georgi poeg Rosenblum. Välisministeeriumis hüüti teda spiooniks, kes kunagi ei tee viga. Ta oli igatahes erakordselt võimekas mees. Ent kahjuks armastas Sidney Reilly enesereklaami teha, ja legendid, mida temast räägiti, olid osalt tema enda luuletatud.

Kahekümnendate aastate algul tegi ta koostööd emigrantide organisatsioonidega Lääne-Euroopas, ja tema sidemed nende ringkondadega aitasid teda «Zinovjevi kirja» avantüüri kaasa tõmmata. Reilly oli hasartne inimene ja pani mitu korda oma elu kaalule. Ühes jutustuses, mille tegelane ta on, öeldakse, et tema südamesoov oli «hästi romantiliselt surra». Ta lasti Venemaal maha.

[1] Nähtavasti oli spiooni naine oma mehe reisidest «ebatäpselt» informeeritud.

KUUETEISTKÜMNES PEATÜKK

Družilovskil oli kollases nahkköites märkmik. Selle kaanel on kuldses vermitrükis sõna «Päevik» ja nimetähed «S. D.». Esilehel on pealkiri «Kõige tähtsam» ja selle all midagi epigraafitaolist: «Elu on meri, kus sõidavad laevad. Aga meres leidub ka karisid, merel on tormid ja üheksas laine, mis kisub nõrgad põhja, tugevad aga tõstab taeva alla. Kus on minu üheksas laine?» Päevikust on näha, et Družilovskil olid üpris piiratud võimed, kuid ääretult kindel usk sellesse, et talle on saatusest määratud teiste elus silmapaistvat rolli mängida. Siis, kui ta oli oma karjääri tipul, kui tema võltsingutega tegelesid mitme maa riigimehed, kirjutas ta oma päevikusse: «Teeme bolševikele lõpu peale ja pöördume kirikukellade helina saatel Venemaale tagasi. Aga Sivertil on muidugi õigus — seal läheb kohutavaks trügimiseks, kõik ihkavad endale sooja kohta. Küllap mu teeneid arvesse võetakse. Ma riskin oma unistust paberile panna — tahaksin saada kogu Venemaa politseiülemaks, sest kes sellele ametikohale pääseb, saab kõik teised oma käpa alla . . .»

Ta nimetab oma päevikus kõiki, kes teda on petnud, solvanud ja alandanud, lurjusteks, omaenda alatust aga peab ta mitte ainult vooruseks, vaid ka kõige sobivamaks relvaks võitluses väärilise koha eest elus: «Küll ikka satub mu teele kõiksugu lurjuseid, mõnikord teeb see lausa viha; mina püüan kõigest väest, raban tööd teha, aga mingisugused lurjused saavad minu arvel kuulsaks.»

Eriti tähtsal kohal on märkmed sissetulekute kohta. Need on ilmtingimata omaette leheküljel: summa, kelle käest ja millal saadud, ning lühikommentaar, näiteks: «Üpris viisakas tasu» või «Ihne lojus.» Ja kõigile säärastele sissekannetele on korralik raam ümber tõmmatud.

Kõik ülejäänud päevikumärkmed kujutavad endast selle jäletise omapärast pihtimust. Toome näiteks ülestähenduse, mis näib pärinevat ajast, millest meil parajasti jutt on:

«Kihutasin Njuska minema; toas, kus ma varem tema peale raha raiskasin, teen ma nüüd ise raha. Saksa njuskasid on ju jalaga segada, neid saab päris jumalamuidu. Aga Njuskast on ikkagi kahju — ta tuletas mulle kangesti Venemaad meelde ja nuttis ka valju häälega nagu ehtne vene naine. Aga mis parata — me oleme poliitika orjad . . . Mulle on siiski hingelähedasem see, mida sakslased nimetavad «Geschäftemacher», siin on kõik klaar — teed äri ja

saad oma dividendid. Kogun kapitali ja hakkan ärimeheks. Poliitika jätan lisatuluallikaks. Sivert — tõeline sõber, kes oskab mind vääriliselt hinnata — võttis mu oma tulusasse ettevõttesse abiliseks. Nii tulus ots, et mine või lolliks! Küllap tal on alati midagi niisugust varuks; ma pean hästi püüdlik olema, et tema käest alatiseks usaldusvekslit ära teenida. Ühesõnaga, elu on ilus.»

Varsti avaneski võimalus tulusaks tehinguks, millest Sivert oli rääkinud. Varssavist saabus Berliini kamp valerahategijaid: kaks poolakat ja üks venelane, kõik vilunud meistrid. Kaks aastat tagasi olid nad Lõuna-Ameerikas grandioosse operatsiooni toime pannud ning seejärel Hollandis paos olnud ja uuteks sulitempudeks valmistunud. Nad tõid Berliini kaasa trükipressi, millega sai valedollareid vorpida.

Jõuk alustas iga uut operatsiooni politsei äraostmisest — niiviisi oli jõugu liikmeil kolmeks kuuks julgeolek garanteeritud. Berliinis muretses Sivert neile säärase garantii. See eest seadis ta neile ühe tingimuse: nad tohtisid valedollareid müütada kus tahes, ainult mitte Saksamaal, kõige eelistatavam aga oli teha seda Poolas.

Sivert oli kõik viimse pisiasjani läbi mõtelnud. Berliini äärelinnas üüriti tühi üksikelamu, mille uksele kinnitati silmapaistmatu silt:

VENNAD KOWALSKID. NIMEKAARTIDE JA KUTSETE VALMISTAMINE. TELLIMUSED TÄIDETAKSE KIIRESTI.

Palun astuge sisse, ja te näete vendi Kowalskisid väikese trükimasina juures tööd rügamas ja oma toodangut korralikult lauale virna ladumas. Ja kui te olete maksuametist, siis olge lahke, siin on kontoriraamat, kuhu kõik klientide tellimused sisse kantakse.

Kell kuus õhtul sulgesid vennad oma väikese trükikoja ning läksid linna, Leipzigstrassele, kus Družilovski neid juba ootas; nagu Sivert ettenägelikult kavandanud oli, sobis tuba, mille Družilovski alles hiljaaegu oma Njuska jaoks oli üürinud, neile hästi kohtumispaigaks. Vennad lugesid dollarite trükkimiseks valmispandud paberipoognad vaikides hoolikalt üle ja kirjutasid kviitungi ning seejärel luges Družilovski vendade poolt kaasatoodud uhiuued krabisevad dollarid niisama hoolikalt üle ja andis

neile šifreeritud kviitungi. Vennad lahkusid sõna lausumata.

Öösel, kui äärelinnamajake kõikide uudishimulike arvates magas sügavat und, kõik aknasilmad kõvasti kinni, käis keldris keeruline töö. Družilovski ei saanud esiti aru, miks vennad nii aeglaselt töötavad, ent kui ta kord nägi, kuidas dollareid tehakse, taipas ta, et ühe ööga on võimatu tervet dollarimäge valmis vorpida — iga pangatähe trükkimisele kulus vähemalt kümme minutit.

Võtnud Družilovski kaasabil jõugu töö oma kontrolli alla, mõtles Sivert läbi, mismoodi dollareid Poolasse toimetada. Kord nädalas sõitis üks tema agent, ilmsüütu välimusega kohvrike käes, Danzigi, kus keegi usaldusväärne varssavlane teda täpselt samasuguse kohvrikesega ootas.

Äri õitses juba kolm kuud: Sivert ja tema kompanjon, kumbki oli teeninud kümme tuhat marka. Nii palju raha polnud Družilovskil veel kunagi olnud. Ta unistas juba, kuidas ta ajab kokku sada või koguni kakssada tuhat ning mahutab nad soliidsesse äriettevõttesse. Rikkakssaamine oli tema südamesoov, ta teadis, milline imettegev võim on rahal.

Selle laupäeva veetmiseks olid tal plaanid ammu tehtud, ta nimetas seda mõttes «minu laupäevaks» ja tahtis sel päeval saada maigu suhu säärasest elust, mida ta ihkas elada. Raha tal oli, ja raha eest saab Berliinis kõike, mida süda iganes soovib. Omast arust oli tal õigus niisugusele pidupäevale, ta oli selle ära teeninud. Ootusrõõmu rikkus vaid see, et tal ei läinud meelest poolakad. Pieracki oli otsekui unustanud tema kordamineku — Ameerika jaoks hangitud «Nõukogude dokumendi» — ning nõudis temalt võimatut: ta pidi leidma sissepääsu Nõukogude saatkonda. Pieracki oli igal kohtumisel jälle kõvasti sõimanud ja ähvardanud, ning alamporutšik oli viimaks lihtsalt kohtumisele minemata jätnud, saatnud endamisi kõik poolakad kuradile. Pöörane raha andis talle julgust.

Tema laupäev jõudiski kätte... Õhtu eel läks ta Kurfürstendammile, kuulsasse juuksurisalongi ning ootas nimme, kuni teda võttis ette prantslasest meister monsieur Raymond.

«Kas te võiksite minust prantslase teha?» ütles ta meistrile aegsasti valmismõeldud fraasi.

«Oo! Selleks pole mul tarvis peaaegu mitte midagi teha!» hüüdis monsieur Raymond vaimustatult, vaadates oma

klienti peeglist. «Võib-olla ainult siin-seal pisut järele aidata, kui lubate.»

Družilovski lubas armulikult.

«Vurrud võtame veidi õhemaks, et teie kaunikujulised huuled mõjule pääseksid,» kudrutas monsieur Raymond, sõrmeotstega õrnalt puudutades tema nägu. «Suudlust alustavad huuled, alles seejärel tulevad vurrud. Mitte korraga — mitte mingil tingimusel!» hüüatas ta kohkunud ilmega, ülitõsiselt. «Ja kulmud... kulmud peavad palju ütlema.»

Selleks väikeseks järeleaitamiseks kulus üle tunni aja.

Nägu õhetas pärast habemeajamist, kompresse ja kerget massaaži mõnusasti, tihedad mustad juuksed, mis olid külje pealt moekalt lahku kammitud, läikisid, väikesed vurrud laskusid sõõrmete juurest suunurkadeni ning nurklikuks pöetud kulmud andsid näole mõtlikult imestava ja kurvameelse ilme...

Kodus riietus ta ümber. Ta oli juba eelmisel nädalal lasknud heal rätsepal helehalli smokingi ja kitsad sinised trippidega püksid õmmelda. Lakknahast džimmikingad oli ta ostnud Friedrichstrasselt, kõige kallimast kauplusest. Kõik oli aegsasti läbi mõeldud ja valmis pandud, kaasa arvatud sinine rätik smokingi rinnataskus. Ta otsustas minna üksi — nii näib ta huvitavam, äratab uudishimu.

Pimeduse saabudes väljus ta oma kodust Passauerstrasse — ta oli nüüd endale nimme siin rikaste linnajaos korteri üürinud. Wittenbergi väljak säras juba öistest reklaamtuledest. Ta ei peatunud siin, vaid läks mööda Tauenzienstrasse Gedenkniskirche juurde. Siin oli jõukate inimeste kohtumiskoht, siin tavatsesid nad õhtuti jalutamas käia. Seisnud hetke uhkes üksinduses, nagu oleks ta kiriku teravatipulise halli kolossi ees palvetanud, suundus ta kiirel sammul Kantstrasse taksopeatusse. Ta valis hästi suure ja uhiuue auto ja ütles taksojuhile Friedrichstrasse kõige sikima maja numbri — ka see oli juhi ja juhuslike möödaminejate jaoks aegsasti valmismõeldud trikk. Kui auto peatus ning juht ümber auto tõttas, et talle tagaust avada, astus ta majesteetlikult kõnniteele ja ütles veidi valjema häälega kui tarvis:

«Oodake.»

Ruttamata sisenes ta paraaduksest, läks trepist üles teisele korrusele, seisis seal neli-viis minutit ning väljus siis uuesti. Taksojuht tormas talle ust avama, tema aga seisis auto ees, närviliselt näppides valgete kinnaste sõrmi ja

joobudes sellest, kuidas tänav teda vaatas. Kõik läks just nii, nagu ta oli kavatsenud.

«Restoran «Bär»,» ütles ta hooletult taksojuhile, laskudes istme pehme seljatoe najale. Auto võttis sujuvalt paigalt ning sukeldus ettevaatlikult õhtusesse liiklusvoolu. Kõik, kõik toimus tema kavatsuste kohaselt.

Ka see, et ta kõigepealt sõitis restorani «Bär», oli aegsasti läbi mõeldud. Seal olid kelneriteks kuulsaist aadlisuguvõsadest Vene ohvitserid. Äkki on nende hulgas mõni tema tuttav?... Külastajate hulgas aga võis näha kunagisi kardetud tsaarikindraleid ja tuntud vene poliitikuid. Ta näitab neile, kuidas tema, plebei — Rogatšovi politseiispravniku poeg — siin Berliinis elab...

Ülemkelner, tüse hallipäine soliidne mees, mitme Petrogradi restorani endine omanik, juhatas ta lauda ja tahtis kutsuda kelneri, kuid Družilovski ütles:

«Üks hetk. Ma tahaksin just nimelt teie endaga nõu pidada. Ma tulin siia esimest ja võib-olla ka viimast korda. Seal, kus ma elan, räägitakse sellest restoranist legende. Ma tahaksin näha, kas need vastavad tõele. Leppigem kokku: korraldage mulle täna niisugune õhtu, nagu te iseendale korraldaksite.»

Ülemkelner kallutas end tema poole ja naeratas:

«Ei soovita. Mul on maks haige. Ma lihtsalt teen kõik, mis mu võimuses on, et te meid ka edaspidi külastaksite. Öelge mulle ainult kaht asja: kas te armastate hästi süüa ja mida te joote?»

«Ma armastan isegi väga hästi süüa, mulle maitsevad ka head joogid, aga ma ei joo ennast kunagi täis, niisugust kommet mul ei ole.»

«Selge... selge...» noogutas ülemkelner mõistvalt. «Vahest on teil mingeid... erisoove...» kallutas ta end veel lähemale.

«Ei,» vastas Družilovski järsult, ja ülemkelner läks pettunult ära.

Džässorkestri trummid hakkasid mürtsuma, saksofonid ulguma. Ammu plaanitsetud etendus jätkus. Družilovskit teenindasid kaks vene rahvusest kelnerit, mõlemad juba eakad ja ilmselt üpris haritud härrasmehed. Ta lubas endale lõbu kujutleda, et mõlemad on endised polkovnikud.

Söögi ootel vaatas ta tantsupõrandal foksirütmis sebivaid ja rüsivaid paare; seal sätendasid prožektorikiirtes väärisesemed — mine võta kinni, kas võltsid või ehtsad —, välkusid eredavärvilised kleidid, helkisid valged maniskid.

Söönud praetud kanapoegi ja rüübanud peale valget veinveini, hakkas ta daame silmitsema. Talle meeldis väga üks nooruke blondiin, see istus tema naabruses kavaleriga, kes oleks talle isaks kõlvanud. Kindlasti ei jaksa too vanatoi kõiki tantse kaasa teha, ning siis ta läheb ja palub ise blondiini tantsima... Ja siis... Kurat teeb ju kõiksugu tempe, kui vanajumal magab...

Natuke närveerides püüdis ta jälle blondiini pilku, kui äkki keegi käe tema õlale pani.

«Družilovski! Sina?»

Ta vaatas seljataha — seal seisis vägimehe kasvu porutšik Kirjanov, tema kursusekaaslane Gatšina lennukoolist, ilus ja vaimukas rahatuusa poeg.

«Nojah! Muidugi, tema'p see ongi!» jätkas porutšik valju häälega. «Tere, relvavend! Tere!»

Tema käsi oli kuum ja niiske, higine nägu punetas, ta oli kõvasti vintis. Luba küsimata võttis ta naaberlaua äärest tooli ja istus Družilovski lauda. Porutšik oli kehvalt riides ja kõhn, tema silmaalused olid paistes, ja Družilovski mõtles kahjurõõmsalt, et see rikas meesiludus, keda ta kunagi nii väga kadestas, kadestab nüüd teda.

«No kust sina siis välja ilmusid, hiiretäkuke?» küsis Kirjanov, silmitsedes jääanumas seisvat veinipudelit, ning lisas vastust ootamata: «Telli mulle, vennas, karahvin viina, suupistet pole tarvis.»

«Mis teiega juhtunud on?» ei mallanud Družilovski küsimata jätta. «Vanasti tegite teie kõigile välja!»

«Oli aeg, mil kõigile ma andsin...» laulis Kirjanov kähisevat bassihäälel ja palus uuesti, et Družilovski talle viina telliks.

Tuli ülemkelner: «Härra Kirjanov, kas te jätate juba järele? Te ju lubasite mulle, et lahkute restoranist.»

«Ma tapan su ära!» urises porutšik ja tegi vaevalise katse tõusta. Družilovski surus ta jälle istuma ja ütles ülemkelnerile, et kõik on korras.

Kirjanov jutustas oma loo, tühjendades ühe viinaklaasi teise järel. Isa oli end kaheksateistkümnendal aastal maha lasknud... Ta kuulis sellest alles siin... Isa kompanjon läks välismaale ja toetas teda algul, siis aga läks ise läinud afääriga pankrotti... Mis tööd Kirjanov küll polnud teinud! Kõikjalt kihutati ta joomise pärast minema... Keegi ei tahtnud mõista, et ta joob mure pärast.

«Ja mis sai suurvürsti nõotütrest?»

«Kärvas möödunud aastal Pariisis,» vastas Kirjanov. «Siin see lita ei tahtnud mind enam tundagi . . . mind visati hotellist välja . . . Ja keda siis sina lüpsad?» küsis porutšik äkki, Družilovskit vaenulikult põrnitsedes. «Sinu väljanägemise järgi otsustades on sul õige hea lüpsilehm.»

Ta rääkis järjest valjemini, neid vaadati pahase pilguga, ja siis jäi orkester justkui nimme vait.

«Palun teid, härra Kirjanov, see on juba täiesti talumatu,» ütles ülemkelner porutšiku kohale kummardudes.

Ülemkelner ja üks kelner võtsid Kirjanovil mõlema käe alt kinni ja vedisid ta saalist välja. Purjus porutšik tänitas ja püüdis lahti rabelda.

«Ma palun väga vabandust,» alustas ülemkelner, kuid Družilovski peatas teda käskiva žestiga.

«Legendid on ikka legendid,» ütles ta jahedalt. «Ma tahtsin teie juures rahulikult õhtut veeta, kuid selgus, et see on võimatu.»

«Jumala pärast, olge mureta, me viskasime ta välja.»

«Palun arve,» käskis Družilovski järsult.

«Pole midagi,» rahustas ta end restoranist väljudes. «Ma kavatsesin kell üks öösel siit ära minna, nüüd lähen tund aega varem — mis see mulle loeb, kõik on alles ees. Kahju ainult, et blondiiniga midagi välja ei tulnud.»

Täissuitsetatud, umbne ööbaar «Am Rhein», kuhu ta oma plaani järgi nüüd läks, oli puupüsti inimesi täis. Mängis balalaikaorkester, keset saali seisis tõmmu lauljanna ihukarva beežis tualetis. Ta laulis veniva mustlannahäälega saksa keeles laulu, mida laulis tollal kogu Berliin:

Sonja, Sonja, ma tuhandeid kordi
unes suudlen su tumedat tukka.
Habras lilleke Volgamaa kaldailt,
sinu ilu mind saata võib hukka!

«Siingi on meie vene laulud moes,» muigas Družilovski ja läks baarileti juurde.

Ta istus pukile, kuulas lauljannat, rüübates vähehaaval konjakit, ning plaksutas iga laulu järel aina valjemini. Ta mäletas, et pärast istus lauljanna tema kõrval baaris ja rääkis talle midagi, nad lõid klaasid kokku ja jõid, lauljanna rääkis talle midagi ja naeris laginal, kui Družilovski katsus teda suudelda. Ent kuidas ta ka ei pingutanud mälu, ei suutnud ta meenutada, mis hiljem juhtus.

Sellal kui Družilovski niiviisi oma plaani järgi lõbutses, otsis politsei teda mööda kogu Berliini taga, õhtulehed aga olid juba kõigile kuulutanud, et avastati valerahategijate jõuk, kes trükkis dollareid, mida turustati Poolas. Avaldati ka protestinoot, mille Poola Saksa valitsusele sel puhul oli saatnud.

Hilisõhtul jõudis politsei üürituppa Leipzigstrassel, leidis sealt täpselt samasugust paberit nagu see, millele dollareid oli trükitud, ning tegi ilma suurema vaevata kindlaks, kes selle toa oli üürinud.

Družilovski ärkas külmatundest. Talle kallati ämbrist külma vett kaela, ta lamas märjas määrdunud smokingis kivipõrandal ja tema kohal kõrgusid mustas mundris politseinikud. Kui ta lõplikult meelemärkusele tuli, püsti tõusis ja küsis, mis siin sünnib, pistsid politseinikud hirnuma.

Seejärel viidi märg, lõdisev Družilovski ülekuulamisele. Uurija, vanapoolne erariideis mees, ei suutnud teda nähes muiet varjata, kuid pakkus talle viisakalt tooli, mis oli tema lauast hästi kaugel.

«Te olete härra Družilovski?»

«Just nii,» vastas ta ning taipas alles nüüd, kus ta asub.

«Te peate vastama mu küsimustele selle toa kohta, mille te endale Leipzigstrassel üürisite,» ütles uurija.

«Aga mis siis juhtunud on?» küsis Družilovski, pöörase peavalu pärast nägu krimpsutades.

«Ah jaa, te ju ei teagi,» kostis uurija kaastundlikult. «Juhtus ebameeldiv lugu — Berliinis tabati jõuk valerahategijaid. Politsei otsis operatsiooni käigus teie üüritud toa läbi ja leidis sealt kahtlase paberivaru.»

«Ma ei tea mingist toast midagi!» hüüdis Družilovski.

«Oot-oot,» krimpsutas uurija nägu. «Lugu võis ju niiviisi olla. Te üürisite toa . . . et oma daamiga kohtamas käia. Teie sõbrad teavad, et te juba nelja kuu eest selle daamiga suhted katkestasite. Ja sestsaadik pole te enam seal toas käinud. Aga üüri maksite edasi. Lõppude lõpuks, vallalisel noormehel peab ju olema omaette tuba . . . niisuguseks otstarbeks. Eks ole?»

Uurija ulatas talle abistava käe — oli selge, et uurija selja taga seisab kindlasti Sivert.

«See on juba minu eraasi,» lausus Družilovski väärikalt. «Mind huvitab praegu pigem, kes selle eest vastutab.» Ta soputas oma märga, lotendavat smokingit.

«Jätke see,» soovitas uurija sõbralikult ja võttis sulepea. «Tähendab, nii me panemegi kirja. Te katkestasite neli kuud tagasi daamiga suhted. Teil on õigus daami nime ütlemata jätta . . . Ja ongi kõik. Mingeid muid süütõendeid teie vastu ei ole, ja me laseme teid kohe vabaks, aga te peate meie esimesel nõudmisel kohale ilmuma.»

«Kuidas ma niimoodi koju lähen?» küsis Družilovski pahaselt. Tema välimus oli muidugi kohutav: määrdunud smoking oli kortsus nagu lõõts, särk oli püksist välja tulnud ja ulatus põlvini, jalas aga olid läikivad lakk-kingad.

«Teid sõidutatakse koju.»

Kogu korter oli pahupidi pööratud, madrats voodist välja kistud, padjad ja tekk vedelesid põrandal, paberid olid põrandale laiali pillutud.

Družilovski tormas laua juurde — alumises laekas oli peidik. Raha ja päevik olid alles. Ta rahunes korrapealt ja hakkas tuba korda tegema. Seejärel võttis ta vanni ning otsustas minna lähimasse õllepoodi pead parandama — pea ähvardas valust lõhkeda, ja ta ei andnud veel endale aru, mis oli juhtunud.

Esikust kostis uksekella helin. Ketti eest ära võtmata avas ta ukse ning nägi üht noormeest, doktor Rothi alluvat.

«Härra Družilovski, doktor Roth ootab teid.»

«Millal . . . kus?»

«Otsekohe. Auto on ukse ees.»

«Kas me ei võiks härra Siverti «Ostbüro» juurest läbi sõita?» küsis Družilovski, kui nad autosse istusid.

«Doktor Roth ootab teid,» vastas noormees rangelt.

Ta viidi konspiratiivkorterisse. Doktor Roth istus väikeses mugavas võõrastetoas ja luges ajalehte. Družilovski nägi sakslase ees seistes ajalehe tagant ainult tema läikivat kiilaspead. Kõrvaltoas rääkis keegi telefoniga, Družilovski kuulis selgesti lauset: «Doktor Roth tuleb kahekümne minuti pärast teie juurde!» ja mõtles: «Eksekutsioon ei kesta kaua; kui ma vaid teaksin, kuidas see lõpeb!»

Doktor Roth murdis ajalehe korralikult kokku, pani enda ette lauale ja silus peoga sirgeks, siis ütles ta vaikse kuiva häälega:

«Me otsustasime teid Poolasse välja saata.»

«Kuidas?»

«Nagu ikka, politsei valve all,» kostis doktor Roth teda silmitsedes.

«Te olete suli, osalesite Poola-vastases kriminaalkuriteos, las poolakad mõistavad teie üle kohut.» Sakslase kalgid silmad vaatasid teda täiesti ilmetult.

«Aga minu vastu pole mitte mingeid süütõendeid, mind kuulati üle ja lasti vabaks, uurija ütles . . .»

«Mind ei huvita, mida uurija teile ütles,» katkestas sakslane teda. «Te olete suli ja teate seda väga hästi, mina aga olin andestamatult kergeusklik, et ma teid usaldasin.»

«Ma arvasin . . . arvasin . . . et teie ja Sivert . . .»

«Mida te arvasite?» Doktor Rothi õhukesed huuled kõverdusid muigeks. «Võib-olla te arvasite, et ma pean kõik teie tembud välja kannatama? Minu kannatus on otsas. Teile antakse tänane päev asjade kokkupanemiseks, homme saadetakse teid teele. Kasige minema!»

Družilovski tõttas koju. Ta teadis väga hästi, et doktor Roth ei tee nalja, ja ikkagi oli tal mingi ähmane lootus.

Sivert! Sivert! Ainult Sivert võib teda päästa!

Ta kahmas oma raha, üüris takso ja kihutas Siverti juurde.

Siverti toatüdruk laskis ta esikusse ning ütles, rahulolematult õlgu kehitades:

«Oodake, kui tahate, aga ma ei tea, millal ta tuleb.»

Družilovski istus seal hilisõhtuni. Ta mõistis, et raiskab oma kallist aega, kuid ta ei tihanud lahkuda, tal oli säärane tunne, et see on ainuke paik, kus teda ei ähvarda mingi oht, ent kui ta väljub võib temaga teab mida kõike juhtuda. Kui ta äsja läbi linna sõitis, karjusid ajalehemüüjad valerahategijate jõugust, nende kisa jälitas teda kõikjal.

Sivert ei ilmestanud sugugi, nähes Družilovskit noruspäi esikus istumas.

«Noh, kehkenpüks, said nüüd?» küsis ta palitut seljast võttes heatujuliselt.

Družilovski järgnes oma leivaisale kabinetti, kus valitsesid kord ja puhtus nagu ikka. Poleeritud laud läikis, kõigil tugitoolidel oli lumivalge katteriie peal, nurgas tiksus monotoonselt suur kappkell.

«Sul on niisugune nägu peas, et naera või surnuks,» lausus Sivert naerdes ning istus laua servale. Ta kallutas end ettepoole: «No räägi siis, pöetud kulmudega kehkenpüks.»

«Mind tahetakse Poolasse välja saata.»

«Tean. Mis veel?»

Sivert oli doktor Rothiga nüüdsama kohtunud, nad olid terve tunni hiljutisi sündmusi arutanud. Siverti olukord

polnud kerge. Ta polnud Politseipresiidiumi ametnike suhtes kitsi ning oli seetõttu kindel: nad vaikivad sellest, et tema, ja järelikult ka nemad ise on dollariteloosse segatud. Ent kas Družilovski peab suu, kui nad ta nagu kord ja kohus käsile võtavad? Sivert ei uskunud seda hästi ning kirus end armutult selle eest, et ta oli Družilovski oma kompanjoniks võtnud. Politsei pärast võis ta muretu olla — ta oli politsei selles suhtes kahjutuks teinud. Kuid doktor Rothi alluvad võisid Družilovski kähku rääkima panna.

Sakslasega kõnelust alustades püüdis Sivert kõigepealt selgusele jõuda, mida Roth teab Družilovski rollist dollariafääris, ning taipas peatselt, et Rothil pole mingeid täpseid andmeid, aga ta on kindel, et Družilovski on sellesse asjasse segatud. Sivert ei teinud katsetki doktor Rothi arvamust muuta, ta koguni tuletas Rothile meelde, et ega temagi Družilovskit algul hästi usaldanud. Ta tabas märki: sakslane ei tahtnud sugugi möönda, et ta oli põhjendamatult kergeusklik olnud.

«Ta on siiski üsna hästi töötanud,» lausus Roth mõtlikult.

«Ma olen teiega nõus, ka mina olen muutnud ajapikku oma suhtumist temasse,» kiitis Sivert järele. «Aga tuleb arvestada fakti, et tema peale ei või kindel olla.»

«Mis seal enam arvestada?» küsis doktor Roth pahaselt. «Liiati peame me poolakaile kondi hambusse viskama, las nad mõistavad tema üle kohut.»

«Poolakatel pole tema vastu otseseid süütõendeid, samuti kui meilgi,» jätkas Sivert. «Aga nad hakkavad temalt hoopis muid asju välja pinnima, ja siis võib see kont meile väga kalliks maksma minna.»

«Ka mina olen sellele mõtelnud,» kostis doktor Roth pärast pikka pausi.

Ja nad hakkasid arutama, kuidas Družilovskile ikkagi mõned mõjuvad õppetunnid anda.

Praegu valmistuski Sivert esimest õppetundi andma.

«Mida sa teha kavatsed?» küsis ta, vaadates Družilovskile otsa terase, tähelepaneliku pilguga.

«Parem juba . . . surm kui Poola,» vastas Družilovski.

«Sul on õigus,» möönis Sivert ja vaikis kaua; oli kuulda ainult tema sõrmeliigeste naksumist ja kella tiksumist. «Aga ma tahan sulle öelda, senikaua kui sa veel elus oled, et su teistkordne vabastamine politseist läks mulle maksma viis tuhat,» lausus Sivert. «Kuna me oleme kompanjonid, siis teeme kulud pooleks. Lao raha lauale.»

Družilovski tõmbas rahapataka taskust ja ulatas Sivertile. Too loendas pedantse täpsusega kaks ja pool tuhat, võttis need endale ja andis ülejäänud raha talle tagasi:

«Pane ära. Võib tarvis minna.»

Jälle vaikiti.

«Sinu õnn, et sa oled tüüpiline kergats,» ütles Sivert, kargas lauaserva pealt vetruvalt maha ning jäi Družilovski ette seisma, kiikudes kandadelt varvastele ja tagasi. «Oled jah kergats. Ajasid pöörast raha kokku ja kaotasid aru. Kust sa küll nii lolli mõtte peale tulid, et sul ei tarvitse sakslastest hoolida? Elad nende majas, sööd nende leiba, ja nad tahtsid sinust inimest teha, sina aga kukkusid pummeldama.»

«Ma tean . . . et ma loll olen . . .» ütles Družilovski siirult, kannataja näoga.

«Viimaks ometi jõudsid asja tuumani välja. Aga loll ollakse kaua aega, vennas, ja see on teistele ohtlik,» venitas Sivert põlglikult.

«Aidake mind,» pomises Družilovski pisarsilmil. «Ma tõotan, tõotan . . .»

«Põrgutee on algusest lõpuni heade kavatsustega sillutatud — oled niisugust ütlust kuulnud?» Sivert istus tugitooli, tema nõtke keha niheles hetke ja tardus siis paigale; ta silmitses oma kompanjoni. Ta oli praegu väga vihane, kuid ei tahtnud seda märgata lasta. Sivertit vihastas see, et Družilovski oli ohtlik; ta ise ei tohtinud seda jumala pärast taibata.

«Aidake mind, ja ma teen teie heaks kõik, mida te iganes tahate,» ütles Družilovski ja nuuskas kurvalt nina. «Mul pole kedagi peale teie. Ma usaldan teid nii väga.»

«Sa ei pea mitte mulle, vaid ennekõike doktor Rothile ustavust vanduma.»

«Tema ongi see, kes mu välja saadab!»

Sivert vaikis kaua, andmaks Družilovskile veel kord tunda, kui lootusetu tema olukord on, ning mõeldes, et seda tüüpi saab ehk veel mõned kuud kasutada. Ta on nüüd hästi püüdlik, hiljem aga võib ta päris julgesti prügimäele visata.

«Hea küll. Ma ajan doktor Rothiga asjad korda,» ütles Sivert lõpuks. «Ole vait, ma ei vaja su tänusõnu. Teen seda ohvitseride solidaarsuse nimel, ehkki mu mõistus seda heaks ei kiida. Sinult ei vajata mitte tänusõnu, vaid tööd. Sa pead tööd rügama, nii et nahk seljas märg. Pead nii hästi töötama, et inimestel ununeks, kuidas sa end

nende ees täis tegid. Ja ära unusta, enam ma oma pead sinu pärast silmusesse ei pista. Mitte kunagi!»

Družilovski lahkus Siverti juurest kindlas usus, et tal on üksainus ustav sõber maailmas. Ta ei osanud aimatagi, et Sivertile ei läinud tema vabastamine politseist mitte punast pennigi maksma, sest seda tehti garantiiraha eest, mis politseiametnikud valerahategijate käest afääri alguses olid saanud. Ja ta ei tulnud üldse selle peale, et ta on nüüd Sivertile lihtsalt ohtlik. Ta kirjutas tollal oma päevikusse:

«Ma olen tõepoolest eesel. Ma tean ju ise, et minus peitub kergats. Mu suurim lollus oli see, et ma tahtsin lennata kõrgemale, kui mu tiivad kannavad. Saatus hoiatas mind küll, saates tolsamal õhtul mu teele pätistunud Kirjanovi, aga ma ei võtnud saatuse hoiatust kuulda ja kukkusingi maha haljalt oksalt, kuhu ma nii suure vaevaga olin roninud. Lollpea, esmalt tõuse päris tippu, alles siis, kui sa kõikidest üle oled, võid endale kõiksugu asju lubada. Ühesõnaga, ma sain õppetunni, mis mulle surmatunnini meelde jääb. Aga Sivertile olen ma kõigest südamest tänulik . . .»

SEITSMETEISTKÜMNES PEATÜKK

Läbielatud hirm kainestas Družilovskit. Ta püüdis nüüd kõigest väest ja teenis usinasti kõiki oma isandaid. Doktor Rothi ta enam ei näinud, konspiratiivkohtumistele tuli nüüd härra Weber, noor ja upsakas mees, kes ei vaevunud juttu ajama. Ta võttis sõnagi lausumata tema ettekande, tegi lühidalt teatavaks uue ülesande ning lausus ikka ühteviisi jahedalt: «Te olete vaba.» Družilovskile tundus iga kord, et neil sõnadel on mingi varjatud tagamõte, ja ta tahtnuks vastata: «Ma ei pea ennast vabaks, olen teie käsutuses.» Ta püüdis seda tegudega tõestada — täitis kõik sakslastelt saadud ülesanded tähtajaks ja väga hoolikalt. Ent ülesanded olid tühised, ja tal jäi mõnikord niisugune mulje, et doktor Roth ootab ja tahab kontrollida, kas ta jälle mõnda prohmakat ei tee. Ühesõnaga, tuli teha kõik, mis oli tema võimuses, et sakslased teda jälle usaldama hakkaksid.

Ta tahtis, et ka Sivert hakkaks uskuma, et ta on valmis kõigest väest tööd rügama. Iga nädal käis Družilovski tema pool ja rääkis talle oma tööst. Sivert kuulas ta ära

ning kurjustas heatujuliselt: «Nojah, hüva, ainult et sul, vennas, on ikka veel paha lehk juures ja doktor Rothil on hea nina.» Sivert ise ei andnud talle enam mingeid ülesandeid, ainult naljatas: «Sina vea parem oma vankrit.»

Poolakad ei käinud enam peale, nähtavasti olid nad sellega leppinud, et ta neilt saadud ülesande — leida tee Nõukogude saatkonnast luureandmete hankimiseks — täitmata jättis. Selle asemel tegi ta nende tellimusel kaks võltsingut — kaks «Kominterni kirja» poola kommunistidele: ühes kiideti heaks ettevalmistused valitsusvastasteks väljaastumisteks konstitutsioonipäeval, teises anti instruktsioon iga hinna eest sokutada oma inimesi kõigisse tähtsamaisse riigiasutustesse ja ennekõike sõjaväeasutustesse. Hiljem luges ta Saksa ajalehtedest, et Poolas peeti tema võltsingute tagajärjel kommunistide üle mitu kohtuprotsessi. See kõik tuli poolakaile kasuks, ning koguni Pieracki ise maksis talle võltsingute eest sada viiskümmend marka lisatasu. Ühesõnaga, näis, et poolakatega on asi korras.

Prantslastest ei maksnud rääkidagi, nende teenistuses oli hõlpus olla, ta müütas neile kõiksugu tühja-tähja, neilt saadud ülesandeid polnud raske täita, ja major Lorraine'iga oli lausa lust kohtuda — tema suust ei kuulnud eales kurja sõna, ta aina naeratas ja tegi nalja.

Suurema jao päevast veetis Družilovski agentuuris «Russina» oma abilise, endise Vene senaatori poja Aleksei Belgardti seltsis. Kaks kuud tagasi oli Belgardt Družilovski juurde tulnud ja talle õige tagasihoidliku tasu eest oma teeneid pakkunud. Üürikese jutuajamise järel jõudis Družilovski otsusele, et sellest mehest võib kasu olla, kuid esmalt läks ta Siverti juurde nõu küsima.

«Ma tunnen teda,» ütles Sivert. «Varem tiirles ta Orlovi kontori ümber, aga teda äkki sealt sinu takka nuhkima pole saadetud? Ära otsustamisega kiirusta, ma uurin järele. Aga head abilist on sul tarvis küll, sinust endast ju suurt asja ei ole.»

Družilovski noogutas — Sivertile andis ta kõik andeks.

Sivert kandis Belgardti pakkumisest doktor Rothile ette. Ta oli kindel, et too on Belgardti ja Orlovi omavahelistest sidemetest teadlik ega poolda Belgardti töölevõtmist «Russinasse».

«See on hea mõte,» ütles Roth täiesti ootamatult. «Sinna on tarka meest hädasti tarvis.»

Sivert ei lasknud oma hämmastust märgata, kuid järel-

das sellest, et ta ei tea kaugeltki mitte kõike. Oli päevselge, et ka Belgardt on sakslaste teenistuses, — kes muu kui doktor Roth ise saatiski ta «Russinasse».

Družilovski jäi oma abilisega väga rahule, niisugust kaastöölist oli igale kliendile kasulik juba lihtsalt näidatagi: Belgardt oli ilus pikk laiaõlgne šatään ja alati moodsalt riietatud. Alamporutšik ei jõudnud küllalt imestada, kui palju tema abimees teadis — Belgardtil oli kaks diplomit ja ta valdas kolme keelt.

Lühike märtsipäev hakkas õhtule jõudma. «Russina» kabinetis põles juba lamp. Družilovski ja Belgardt istusid vestiväel kõrvuti laua taga. Neil hakkas üks Prantsusmaa tellimusel tehtud töö valmis saama. Nad olid hommikust saadik nuputanud Moskva tšekaa direktiivi mingisugusele salapärasele «allosakonnale Prantsusmaal», mis pidi seal organiseerima «permanentseid sotsiaalseid konvulsioone ja desavueerima populaarseid riigimehi». Major Lorraine oli palunud, et direktiiv oleks hästi udune. «See meeldib prantslastele,» ütles ta oma võluva naeratusega. Ja Belgardt püüdis tema soovi täita.

Praegu kirjutasid nad ümber nende endi koostatud kirja, mida nad kavatsesid esitada usaldusväärsete inimeste kaudu Venemaalt saadud läkituse pähe; kirjas kõneldi ühest bolševike hirmuteost — bolševikud olevat hakanud kodanlaste lapsi Siberisse saatma, et neid seal hävitada. Belgardt osutus jälle erakordselt andekaks — küllap prantslased valavad ohtrasti pisaraid, lugedes, kuidas kaubavagunitest kostab laste nuttu, kuidas aru kaotanud emad viskuvad õudse rongi rataste alla, ning Siberi talupojad ühtelugu leiavad raudteetammi äärest tillukesi laipu.

Družilovski, kellel oli väga kena käekiri, muudkui kirjutas Belgardti etteütlemise järgi, ja mõlemad naersid, kui Belgardt kõige jubedamaid kohti traagilise häälega ette luges.

Töö sai valmis, ja nad tahtsid koos minna õhtust sööma. Äkki pani uksekella vali helin neid võpatama. Helin kordus.

«Vaadake, kes seal on,» sosistas Družilovski, pabereid laualt kokku korjates ja laekasse toppides. Ta oli viimasel ajal kartlikuks muutunud.

«Keegi teie tuttav Riiast,» ütles Belgardt kabinetti tagasi tulles. «Üsna viisaka välimusega.»

«Nimi?» Družilovski pani kähku kuue selga.

«Ma ei kuulnud hästi. Sain ainult aru, et ta on Vene armee porutšik.»

«Võtke revolver ja olge valvas.»

Družilovski paotas ust ja nägi pikakasvulist heleda mantli ja kaabuga meest, kes naeratas heatahtlikult.

«Andke andeks, ma nagu ei mäleta teid,» ütles Družilovski võõrast silmitsedes.

«See pole teist ilus, Sergei Mihhailovitš, ei ole ilus,» sõnas külaline naeratades. «Ma olen porutšik Kroško. Me tutvusime Riias, näitlejanna Lanskaja pool.»

«Ah jaa, muidugi,» hüüatas Družilovski, võttis keti eest ära ning avas ukse. «Astuge sisse, astuge sisse.»

Aidates külalisel palitut seljast võtta, tegi ta nalja, kurtis, et tema mälu hakkab vanadusest töntsiks jääma, ise aga püüdis meenutada, mis tal selle porutšikuga Riias oli, ning murdis pead, miks porutšik nüüd Berliini ilmus ja talle külla tuli.

Ta palus, et Belgardt jätkaks oma tööd teises toas, ning kutsus külalise kabinetti.

«Te ei teatanud mulle oma tulekust ette, ja töö, teate isegi, ei kannata edasilükkamist,» seletas ta.

Nad istusid vastamisi tugitoolidesse. Družilovski vaikis äraootavalt, Kroško aga vaatas talle lahkelt naeratades otsa.

«Te pole sugugi muutunud,» ütles Kroško, endamisi täheldades, et tema Riia tuttava imalilus nägu oli kaotanud jume ning tema pilgul polnud enam endist ahnet läiget. Praegu aga oli mees ilmselt kohkunud. «Kõigepealt peate teadma, kellega teil tegemist on,» jätkas Kroško. «Olen porutšik Nikolai Nikolajevitš Kroško. Kõik muu, mida Lanskaja või Vorobjov teile minust rääkisid, on tühi jutt. Mul pole kunagi nõukogude inimestega mingeid sidemeid olnud ega saagi olla. Ma töötan Pavlovi «Valge Risti Ühingus» — loodetavasti olete te meie organisatsioonist kuulnud.»

Družilovski kuulas vaikides. See sissejuhatus ei meeldinud talle eriti, kuid ta teadis, et Pavlovi organisatsioonil on rohkesti raha. Sinna kuulusid aadlisoost kõrgemad sõjaväelased. Hiljaaegu oli ajaleht «Rul» teatanud, et Vene troonipretendent suurvürst Kirill ise andis Pavlovile ja tema kaastöölistele audientsi.

«Ma püüdsin Riias meie organisatsiooni filiaali asutada, selle tagamõttega ma käisingi Lanskaja salongis,» jätkas

Kroško. «Muide, käisin seal üksainus kord. Niipea, kui ma taipasin, et härra Vorobjov — tema see oligi, kes mind Lanskaja juurde viis — on kahtlane isik, ei läinud ma enam sinnapoolegi.» Kroško puhkes naerma ja küsis: «Kas te Vorobjovi mäletate?»

«Ähmaselt,» vastas Družilovski kuivalt, ehkki ta Vorobjovi väga hästi mäletas ja talle meenus nüüd ka tookordne jutuajamine Kroškoga.

«Tohoh! Ta ju lootis teie käest raha saada selle eest, et ta teid minuga tutvustas, minu olematute tutvuste eest Nõukogude saatkonnas. Ma selgitasin hiljem välja, et Vorobjov on lihtsalt Poola luureagent. Poola luure aga korjab teatavasti kogu maailmast kõiksugu jätiseid üles.»

«Aga mäletatavasti rääkisite te ise ka, ja veel nii liigutavalt, et leidsite punaste juurest oma sugulase,» ei mallanud Družilovski õelutsemata jätta.

Kroško nägu tõmbus pilve, tema vastust andis oodata. Ta küsis vaid, kas tohib suitsetada, ja läitis ruttamata sigari.

«Mul on väga raske tunnistada, et ma valetasin, aga ma olen sunnitud seda tegema ja teie käest vabandust paluma,» alustas ta, vaadates Družilovskit oma sinisilmadega, mille pilk oli tõsiseks muutunud. «Vorobjov . . . Tookord ma ei teadnud veel, mis lind see on. Ta pakkus mulle meie ühingu filiaali rajamisel abi, tutvustas mind huvitavate venelastega. Kord rääkis ta teist kui venelasest, kes ei lobise, vaid tegutseb, ja kellel on häid ideid, aga ta hoiatas, et teis tuleb esmalt huvi äratada. Ütles, et teid huvitavad millegipärast punased diplomaadid. Ma siis valetasingi teile oma ürituse nimel. Ja kahetsesin seda kohe. Aga oli juba hilja. Järgmisel päeval sain ma juba teada, kes Vorobjov on, ja jätsin selle mängu katki; ma ei läinud enam Lanskaja poole, sest ma ei söandanud enam teiega kohtuda. Palun veel kord andeks. Kahjuks on vale emigrantide hulgas nõutav kaup, aga meie ühing on kategooriliselt valede vastu.»

Kroško rääkis ülitõsiselt, ilma oma tavalise võluva naeratuseta, ja tema pilgus oli kibedust. Družilovski kuulas tähelepanelikult, piieldes vidukil silmil Kroško ilusat avalat nägu, ning oma valvsusest ja hirmust hoolimata ei saanud ta teda uskumata jätta — kõik, mida Kroško ütles, vastas tõele. Vorobjov — Poola agent ja suli — pressis tema käest tookord tõepoolest selle porutšikuga tutvustamise eest raha välja. Tõsi küll, hiljem, kui Družilovski

juba Poolas viibis, nimetas Bratkowski Vorobjovi ikka vene seaks. Kroško vahest ei tea seda, ta ei peagi seda teadma, vastasel korral oleks asi kahtlane.

«Aga sedapuhku tõid mind teie juurde meie ühine üritus ja mõned meie ühingu plaanid.» Kroško tõmbas sigarisuitsu sügavale kopsu. «Me püüame võimalikult kõiki valgekaartliku liikumise enam-vähem soliidseid jõudusid ühendada. Loodetavasti võin ma teid kui aumeest usaldada? Ma räägin teiega äärmiselt avameelselt.»

Družilovski noogutas vaikides: see peaks ju sõnadetagi selge olema.

«Siverti ja Orlovi tüüpi mehed meid ei huvita,» jätkas Kroško, «ehkki me mööname, et nende tegevus on objektiivselt kasulik. Aga miks me siis otsustasime teie poole pöörduda? Meie liidrit Pavlovit hakkas huvitama ajalehekuulutus teie agentuuri asutamise kohta. «See peab olema aus ja julge mees — ta teeb kõike varjamatult,» ütles Pavlov teie kohta. Ma tahan olla absoluutselt otsekohene ning tunnistan üles, et tookord ma avaldasin teie suhtes kahtlust. Mulle meenus proua Lanskaja salong, mulle näis, et te olite seal omainimene, ja see äratas minus umbusaldust.»

«Juhuslik tutvus,» lausus Družilovski hooletult.

«Ka minus ei äratanud sealne publik vähimatki sümpaatiat, ja ka mina lakkasin seal käimast. Igatahes nüüd tulin ma teie juurde ja rääkisin teile kõik ära. Kas teate, mida meie ühing endast kujutab?» küsis Kroško.

«Olen üht-teist kuulnud.»

«Siis pean ma teid lühidalt meie asjadesse pühendama. Meil on tõsine poliitiline organisatsioon. Ühepäeva-tulevärgid, mis ainult petavad vene inimeste lootusi, on meile võõrad. Meie ei tulista Kremli pihta raketipüstolitest. Me kaevame Kremli alla sügava augu. Meid ei huvita ajalehekõmu, vaid Venemaa tulevik, sest me oleme vastutuse Venemaa saatuse eest enda peale võtnud. Meie käsutuses on piiramatul hulgal raha ja meil on laitmatu reputatsioon, mistõttu emigrantide paremik meid usaldab. Hiljaaegu andis suurvürst Kirill Vladimirovitš Pavlovile ja mulle audientsi. Me loome vahetud suhted paljude valitsustega. Nojah,» naeratas Kroško, «ja nüüd tulime teie juurde.»

«Mismoodi siis mina teile kasulik saan olla?» küsis Družilovski tagasihoidlikult, püüdes varjata oma uhkust ja rõõmu. Ta oli juba päris kindel, et teda ootab tulus ots.

«Meie nõrk koht on trükisõna. Jutt on brošüüride, ajakirjade ja meie poliitiliste dokumentide väljaandmisest. Meil lihtsalt pole kedagi, kes tunneks kirjastustööd.»

«Te tahate, et ma asutaksin agentuuri?» küsis Družilovski imestunult, andes seega mõista, kuivõrd absurdne säärane ettepanek on.

«Ei, ei! Me tahame teile vaid mõned ülesanded anda,» vastas Kroško.

«Ma pean järele mõtlema.»

«Pole sul ühti mõtlemisaega tarvis, sa pead minu visiidist sakslastele ette kandma ja nende käest instruktsiooni küsima,» muigas Kroško endamisi ning ütles:

«Kas ma tohin teid hakatuseks meie ühingusse külla kutsuda? Ma tutvustan teile meie kirjastamisplaane ja näitan, mida me selles valdkonnas juba ära teinud oleme. Millal te saaksite meid külastada?»

Lepiti kokku, et järgmisel nädalal.

Porutšik Kroško tõusis.

«Ma ei raiska kauem teie aega. Kohtumiseni. Mul on hea meel, et meie vahel valitseb nüüd selgus, me saime nüüd päriselt tuttavaks ja võib-olla hakkame koostööd tegema.» Kroško naeratas hüvastijätuks võluvalt ja usaldavalt.

Družilovskil jäi niisugune mulje, et ühingu esindaja lipitseb tema ees.

«Eks me näe... eks me näe...» ütles Družilovski endale, külalist ära saates. Mõttes koostas ta juba doktor Rothile ettekannet.

Järgmisel päeval nägi Družilovski konspiratiivkorterisse jõudes seal oma üllatuseks ja kohkumuseks doktor Rothi. Ta peatus keset tuba, võttis sõdurlikult valveseisangu ning vaatas sakslasele vaikides ustava pilguga otsa, söandamata isegi teretada.

«Istuge,» noogutas Roth talle. «Rääkige, mis eile juhtus.» Tal oli juba Belgardti kirjalik ettekanne eilse visiidi kohta, ja ta tahtis nüüd teist agenti ära kuulata.

Družilovski jutustas areldi, takerdudes, kuid püüdlikult, hoidudes ainustki üksikasja vahele jätmast.

«See huvitab meid väga, aga te ei tohi üht unustada.» Doktor Roth vaikis puhu aega, silitades oma kiilaspead, ja jätkas siis: «Ühingut toetavad praegu Saksamaal väga mõjukad inimesed. Ma ütlesin «praegu», sest ma ise olen kindel — ja säärasel arvamusel pole mitte mina üksi —, et see allianss on perspektiivitu. Asi on selles, et mõjukad inimesed, kellest ma rääkisin, näevad ühingus otsekui mõnede oma tõekspidamiste ja plaanide kajastust. Lühidalt, nad tahaksid, et Venemaal pääseks tulevikus võimule rahvusliku taassünni partei, samasugune kui see partei, mida nad Saksamaal püüavad võimule upitada. Küsitav on vaid, kuivõrd reaalsed on ühingu võimalused ja kuivõrd kindlad tema tõekspidamised. Te võite aidata meil seda välja selgitada, kui suudate ühingu usaldust võita.»

Družilovski kuulas äärmiselt tähelepanelikult, ta ihkas kirglikult seda tähtsat ülesannet täita, kuid kahjuks ei saanud ta aru kaugeltki mitte kõigest, mida doktor Roth ütles. Ja sakslane arvatavasti taipas seda.

«Aga ei maksa enneaegu nii suuri plaane teha,» ütles ta. «Praegu on teie ülesanne usaldust võita. Tegutsege väga ettevaatlikult. Me teame, et seal on palju tarku ja osavaid inimesi. Eriti pange tähele, milliseid ettepanekuid nad teile teevad. Ärge nõustuge liiga ruttu. Eile ütlesite te hästi: teil on oma soliidne ettevõte, mida te ei kavatse sinnapaika jätta. Kui nad teid tõepoolest vajavad, eks me siis hiljem näe, millega võib nõustuda. Ja ma palun teid, käituge seal soliidselt, sõltumatult ja — kui suudate — targasti.» Doktor Rothi õhukestele huultele ilmus midagi muigetaolist.

«Ma püüan,» vastas Družilovski, irooniast välja tegemata.

Družilovski vajutas suletud värava taga kellanupule, ja varsti väljus majast Preobraženski polgu mundris ohvitser. Ta tuli ruttamata värava juurde, küsis Družilovski nime ja avas siis värava.

«Teid oodatakse, alamporutšik.»

Družilovski järgnes Preobraženski polgu ohvitserile läbi tiheda pargi, mis ümbritses villat.

Vestibüülis võttis uksehoidja tema palitu, ja ohvitser juhatas ta laiast vaipadega kaetud trepist üles, teisele korrusele, kus Kroško teda mademel ootas.

Suures kõrges toas, kuhu nad läksid, seisid seinte ääres raamatukapid. Rohelise kaleviga kaetud pikka lauda ümbritsesid kõrge nikerdatud seljatoega toolid.

Kroško pakkus külalisele istet, kohe tõi nooruke tärgeldatud põllega toatüdruk kandikul kohvi, konjakit ja

küpsiseid, ning juba tuli toosama Preobraženski polgu ohvitser brošüürivirnaga.

«Siin ongi meie diletantlik produktsioon,» ütles Kroško, kui nad kahekesi jäid. «Olge nii hea, vaadake seda vilunud asjatundja pilguga, ja ma palun teid, andke sellele armutult objektiivne hinnang.»

Družilovski sirvis keskendunult kulmu kibrutades brošüüre, ja mõtles, et tema ei saa niisuguste luksustrükiste väljaandmisest undki näha. Suurepärane paber ja trükitehnika, mitmekesised illustratsioonid, fotodest kuni värvitrükis akvarellideni. Ent kõik need brošüürid sarnanesid Venemaad tutvustavate turismiprospektidega — neis kirjeldati Petrogradis ja Petrogradi lähistel asuvaid losse, Moskva Kremlit ja Volga-äärseid linnu.

«Ma arvan, et neist kõigist võiks punases Moskvas kordustrüki välja anda,» muigas ta.

«Teid häirib, et siin pole poliitikat näha?» küsis Kroško. «Aga just see ongi poliitika, nagu meie sellest aru saame. Nende väljaannete ülesandeks on meenutada meie emigrantidele, mis on meie Venemaa, kui rikas ja kaunis ta on. Arutud lobasuud-poliitikud näevad Venemaa probleemi kitsalt: bolševikud on pahad, nad tuleb minema kihutada, asendada.» Kroško puhkes naerma. «Aga küsige, kellega neid asendada, siis läheb lahti niisugune mokalaat, et pretendentide lärmi tõttu emakese Venemaa enda häält üldse ei kuule. Venemaa armastamise asemel vihatakse bolševikke.»

«Aga kas teie positsioon pole liiga passiivne?» kahtles Družilovski. «Bolševikke võimult kukutamata me oma kaunist Venemaad ei näe.»

«Me ei valmistu bolševikke mitte trükisõna abil kukutama, see on nõrk relv,» vastas Kroško.

«Ei, meie oleme teistsugusel arvamusel,» vaidles Družilovski talle vastu.

«Kas teie kavatsete bolševikest agitatsiooniliste sulesepitsustega võitu saada?»

«Me anname neile juba praegu tugevaid hoope.»

«Näiteks?» Kroško ootas huviga vastust.

«Noh . . .» takerdus Družilovski. «Näiteks diskrimineerime me neid maailma avaliku arvamuse silmis, mis ei tohi bolševike eksisteerimisega leppida.»

«Tooge näiteid, näiteid,» nõudis Kroško.

«Ajalehti lugedes võite te neid meie hoope ise märgata,» vastas Družilovski ettevaatlikult.

«Kominterni käsi Ameerikas?» küsis Kroško irooniliselt.

«Kas või . . .»

«Kas te usute, et Ameerikas võib toimuda revolutsioon?»

«Tähtis on, et seda jääks uskuma ameerika kodanlus, kellel Oktoobrirevolutsiooni õudused juba ununema on hakanud.»

«Minge ikka,» vastas Kroško leebelt. «Võtke teatavaks, et ameeriklased on oma demokraatia vaimus üles kasvanud, nad tervitasid Vene revolutsiooni, mistahes ainuvalitsus on neile vastik. Jumalast seatud isake tsaar oli nende silmis lausa koomiline kuju, ja isakese asendamine mistahes sünkliidiga, kasvõi bolševikega, on nende meelest progressiivne nähtus.»

«Aga me peame neile säärase progressi ees hirmu nahka ajama,» väitis Družilovski visalt.

«Ega ometi teie seda Kominterni kirja välja mõelnud?» küsis Kroško ükskõikselt.

«Eks minugi käsi olnud siin mängus,» ei mallanud Družilovski kiitlemata jätta ning hakkas naerma, pöörates oma ülestunnistuse naljaks.

«Aga Orlovi grupp ütleb, et see olevat nende kätetöö. Saa siis teie konkurentsist aru.»

«Igaühel on omad ülesanded,» lausus Družilovski põiklevalt, naerusui, ning jäi vait, ootas, mida Kroško ütleb.

«Hea küll, jätkem kauge Ameerika rahule,» ohkas Kroško. «Pöördugem tagasi omaenda asjade juurde. Me tahaksime teid algul iga-aastase poliitikaentsüklopeedia väljaandjana tööle rakendada.»

«Mis see on?» küsis Družilovski. «Palun rääkige.»

«Meie plaanides kannab see väljaanne tinglikku nimetust «Maailma aasta». Kaks-kolm köidet, mis sisaldaksid kõiki aasta tähtsamaid sündmusi, teie kommentaare, hinnanguid nendele sündmustele jne. See väljaanne peab saama kõigi poliitika vastu tõsist huvi tundvate venelaste asendamatuks käsiraamatuks, teatmikuks, mis neid poliitiliselt arendab ning aitab mõista meie planeedil asetleidvaid olulisemaid protsesse. Muidugi mõista on see vaid üldpilt, et teile ettekujutust anda.»

«Ma pean mõtlema.» Družilovskil oli selge, et talle pakuti tööd, mis käib tal üle jõu.

«Muidugi mõtelge. Ja kui te nõusoleku annate, siis

kannan ma juhtkonnale ette.» Kroško tõusis. «Kas te kavatsete kaua mõelda?»

«Ma helistan teile,» vastas Družilovski ebamääraselt.

Preobraženski polgu ohvitser saatis teda väravani.

BERLIINIST MOSKVASSE. *21. märtsil 1925.*

Külastasin Družilovskit tema agentuuris «Russina». See jättis viletsa mulje. Õnnestus kindlaks teha, et tema agentuuris töötavad ainult senaator Belgardti poeg ja masinakirjutaja Solovjova. Hiljem käis Družilovski minu juures ühingus. Ta paistab olevat õige puuduliku haridusega, samuti kui enamik sõjaeelseid Vene alamporutšikuid — võin selle üle otsustada oma endise ja praeguse ümbruse järgi. Kuid ta püüab ülbelt niisugust muljet jätta, nagu oleks ta mõtlev isiksus, ning näeb seetõttu lausa naeruväärne välja. Ta möönis kaudselt, et tema käsi oli Ameerikas avaldatud võltsingu juures mängus, aga ta võis ka hoobelda. Igatahes tunnistas ta seda vähimatki kohmetust või — jumal hoidku! — häbi tundmata. Olen kindel, et meie kohtumisel ei kahtlustanud ta midagi. Ma pakkusin talle ühingu nimel tööd, ja nimme sedavõrd keerulist, et ta oma ülbusest hoolimata oli sunnitud faktiliselt ära ütlema.

Meie ühingu olukorrast. Mulle näib, et Pavlov viib ühingu krahhini. Vähemalt siin, Saksamaal. Alguses kuulutas ta välja oma poliitilise platvormi, mida Saksamaa poliitiliste jõudude kõige parempoolsem tiib, kes on endale eesmärgiks seadnud Saksamaa rahvusliku, sõjalise ja poliitilise taassünni, kohe tunnustas ja toetas. Ühing proklameerib samuti Venemaa rahvuslikku taasssündi. Just sellepärast niisugused tähtsad Saksa poliitikategelased, nagu krahv Reventlow, Cube, Wulle jt. Preisi Maapäeva tegelased ühingut moraalselt ja materiaalselt toetasidki. Kuid Pavlov ei mõistnud, et sakslastele tuleb võlg tasuda. Ta hoidus ehtaristokraatliku pirtsakuse ja kergemeelsusega (meie käed peavad puhtaks jääma, me oleme ideelised võitlejad!) praktilistest tegudest, mis oleksid tõendanud, et tema ühingust võib tuleviku-Venemaal saada samasugune poliitiline partei, nagu Reventlow ja Ruhri magnaadid Saksamaal kavatsevad asutada; paistab, et nende eesmärgiks on sõjalise revanši partei, mis kasutaks natsionalismi ja rahva petmist muukraudadena, avamaks endale ust tulevikku.

Hiljaaegu kohtus Pavlov Reventlowiga. Reventlowi poolt tagasi jõudes ütles ta: «Peame oma väljaminekuid järsult vähendama, mulle näib, et jääme sakslaste toetusest ilma.» (Nagu ma juba teatasin, mängivad sakslased ühingu finantseerimises kõige suuremat rolli.) Seejärel rääkis Pavlov, et Reventlow teinud talle teatavaks nende poliitiliste jõudude põhimõtted, kellest arvatavasti sõltub Saksamaa tulevik, ning sealjuures tulnud ilmsiks uus asjaolu. Et Antandilt Saksamaa sõjalise taassünni plaanidele toetust saada, seavad need poliitilised jõud oma programmis endale eesmärgiks suure sõjalise võimsusega Saksamaa loomise, mis on võimeline mitte üksnes läänemaailma ja bolševistliku Venemaa vahelise barjääri osa täitma, vaid ka tsivilisatsiooni sõja teel bolševismiohust päästma. Pavlov ütles Reventlowile, et ta ei kujuta ette, kuidas võib loota, et sõdadest laastatud Venemaal saab populaarseks poliitiline partei, mis toetab Saksamaa sõjaplaane; tema peab oma programmi, mida ta Venemaale pakub, lõppkokkuvõttes rahu ja rahva heaolu programmiks. Selle peale vastanud Reventlow jõhkralt: «Sel juhul orienteeruge neutraalsele Šveitsile ja otsige sealt toetust.»

Ja nüüd suhtutakse siin, Saksamaal, Pavlovi ühingusse märksa halvemini. Pole juhus, et Saksa ajalehtedes vilksatasid sõnumid: Saksamaal viibivate vene emigrantide tegusad jõud on asutanud uue ühingu, mis sai nimeks «Vene Õiguse Ühing» ja mille eesotsas seisab Orlov. Teatatakse, et ta oli Venemaal kohtu-uurija, kelle kompetentsi kuulusid tsaarivalitsusele eriti tähtsad kohtuasjad, ning juhtis bolševikevastase sõja ajal kindral Wrangeli vastuluuret. Pavlov on kuskilt teada saanud, et sakslased ei jända Orloviga mitte esimest päeva, temaga on sidemed loonud Rau ja Lieser Saksa Riigipäevast, Prantsusmaa sõjaväeatašee Saksamaal Lorraine ja Inglismaa poolt Sidney Reilly. Lisaks on Orlovil doktor Bartelsi kaudu head suhted Berliini Politseipresiidiumiga . . . Kas mul poleks seetõttu mõttekam Pavloviga tülli minna ja Orlovi ühingule ümber orienteeruda?

Keith

Ettekandel on resolutsioon:

Teatada Keithile:

1. Orlovi tegevust tuleb raugematu tähelepanuga jälgida.

2. Pavloviga on vara sidemeid katkestada, ilma Pavlovita jääb Keith kuivale ja tal pole enam head suitsukatet vastavates ringkondades. Aga selle võib lõppeesmärgiks seada.

3. Družilovskit ei tohi silmist lasta, kuid temaga ei maksa enam kontakti astuda.

KAHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK

Loomulikult huvitasid Keithi ettekanded autorit väga. Nad aitasid jälgida Družilovski käänulist elu ja tegevust. See lugu juhtus ju ammu, peaaegu pool sajandit tagasi, ning näis, et Keithi ettekanded, neis kajastunud sündmused ja vapper luuraja ise on juba kauge minevik. Ent kord välgatas mul mõte: «Aga äkki on Keith elus? Mul on korduvalt õnnestunud teiste niisama kaugete sündmuste elusaid pealtnägijaid leida.»

Ma ei teadnud alguses muud, kui et Keith oli Nõukogude luuraja, kes kahekümnendail aastail tegutses Balti riikides, Poolas ja Saksamaal, ning tema tõeline nimi oli Nikolai Nikolajevitš Kroško. Ent mis mees ta oli? Milline saatus talle osaks sai? Tarvis oli andmeid koguda, ja tundus, et see pole kerge ülesanne.

Hakkasin asja uurima ning sain teada, et Nikolai Nikolajevitš Kroško on elus . . . Mulle anti koguni tema Moskva aadress ja telefoninumber.

Hirmus erutatult valisin numbri. Vastust tuli kaua oodata — mul oli niisugune tunne, nagu oleksid pikkade helinate vahel terved aastakümned mööda lennanud. Viimaks vastas vaikne naisehääl.

«Kas ma tohiksin Nikolai Nikolajevitši paluda?»

«Nikolai Nikolajevitš on surnud, täna matsime ta maha,» vastas naine ja puhkes nutma.

Kuu aja pärast helistasin ma uuesti ja küsisin, kas tohin korraks sisse astuda. Varsti olingi tagasihoidlikus korteris, mis asub ühes Stretenka vaikses põiktänavas, ning tutvusin Nikolai Nikolajevitši lese Sofia Spiridonovna ja venna Vladimir Nikolajevitšiga.

Palusin neid jutustada Nikolai Nikolajevitšist.

«Ta oli ennekõike tagasihoidlik, lausa haiglaselt tagasihoidlik inimene,» ütles Vladimir Nikolajevitš.

«Jah, seda ta oli,» lausus vaikselt tema lesk.

«Ta ei mõtelnud kunagi endale,» sõnas Vladimir Nikolajevitš. «Alati pühendas ta end tervenisti oma tööle. Ta armastas kodumaad ja pidas seda pühaks. Eriti tänulik oli ta selle eest, et kodumaa teda usaldas ka siis, kui ta ise polnud kindel, kas ta kodumaa usaldust väärib.»

Milles oli asi? Miks polnud ta kindel, kas ta kodumaa usaldust väärib? Minu meelest polnud sünnis seda praegu pärida.

«Ta suri vähktõppe,» jätkas Vladimir Nikolajevitš. «See haigus piinas teda kaua. Ta tegi läbi kaks rasket operatsiooni, aga teda ei õnnestunud päästa. Ta põdes ja suri niisama mehiselt, kui elaski. Ta oli viimse hetkeni teadvusel.»

Ma küsisin, kas temast ei jäänud järele mingeid märkmeid, päevikuid või dokumente, mis puudutavad tema tööd raja taga.

«Minge ikka!» vastas Vladimir Nikolajevitš. «Isegi pensionil olles ei rääkinud ta kunagi oma tolleaegsest tööst. Aga kui ta juba lõplikult haigevoodisse jäi, kirjutas ta mitu päeva midagi, pitseeris kirja oma käega kinni ja palus viia see Riikliku Julgeoleku Komiteesse.»

Nikolai Nikolajevitši endised töökaaslased näitasid mulle koolikladet, mis oli algusest lõpuni pliiatsiga täis kirjutatud. Käekirjast, mis kord oli selge, kord vaevu loetav, oli näha, millal ta kirjutama oli hakanud ja millal kirjutamise rammestunult lõpetanud. Viimased leheküljed on ilmselt kiiruga kirjutatud, üha sagedamini kasutatakse lühendeid või jäetakse äkki midagi vahele: «Edasi läks loogiliselt . . .», «loo lõpp pole tähtis . . .», «siin ei saa ma oma mälu usaldada . . .»

See oli omamoodi konspektiivne ülevaade tema elust ja tööst. Muide, oma elust kirjutab ta õige napilt.

«Ma sündisin Tambovis 1898. aasta novembris. Mu ema oli Voroneži kubermangu talutüdruk. Isa — Tambovis paiknenud ratsaväepolgu ohvitser. Tal polnud õigust talutüdrukuga abielluda, ja kui sellest juttu tuli, siis eelistas ta perekonna maha jätta.»

Rohkem ta oma päritolust ja lapsepõlvest ei kirjuta.

Talutüdruku pojal, liiati veel vallaslapsel Nikolai Kroškol tuli võidelda suurte raskustega, et elus läbi lüüa. Ta sooritas gümnaasiumi sisseastumiseksami väljaspool kon-

kurssi ja sai nii head hinded, et talle tehti erand — ta võeti vastu. Perekond oli vaene, tarvis oli tööle hakata, ja viieteistaastane gümnasist andis laiskadele õpilastele tasulisi järeleaitamistunde, suvel aga teenis raudteekontoris. Sellest hoolimata lõpetas ta gümnaasiumi hõbemedaliga. Ta luges palju ning hakkas juba elu üle järele mõtlema. Sõda, laos, tsaariarmee lüüasaamised, raspuutinlus — maailm oli hulluks läinud, ja kohutav oli, et ei teatud, millega see kõik lõpeb.

Tal oli kaks sõpra: Leonid Fjodorov ja Fjodor Špeer. Nad hoidsid esseeride poole, jumaldasid Savinkovi ja uskusid, et ta rajab uue, õiglase Venemaa. Nikolai Kroško tahtis kangesti millessegi uskuda ja läks sõpradega kaasa.

Oktoobrirevolutsioon kiskus ta esseerluse udust ajutiselt välja. Ta luges suure huviga Plehhanovit, tutvus bolševikega, nende entusiasm nakatas teda, nende usk oli talle lähem — nemad ei rajanud mingit arusaamatut, teab millist Venemaad, vaid tööliste ja talupoegade riiki. Ent ta elas tookord Kiievis, ja 1918. aastal tulid sinna sakslased. Ta kohtus jälle oma vanade sõprade esseeridega, nad rääkisid talle augu pähe, kutsusid ta kaasa Doni äärde: nad olid kuulnud, et nende ebajumal olevat seal.

Suurivaevu jõuti Denikini valgekaartlaste leeri. Selgus, et Savinkovi polnud seal, — öeldi, et viibis siin vaid mõne päeva ning sõitis siis minema, sest ei saanud kindralitega läbi.

Nikolai Kroško ja tema sõbrad pöördusid Kiievisse tagasi. Ukraina pealinnale lähenes parajasti Punaarmee. Kodanlus levitas paanilisi kuulujutte, linn kartis «punast terrorit». Sõbrad otsustasid Odessasse pageda. Sealt sõitsid nad ühe Inglise laevaga Salonikisse ja sattusid lõppude lõpuks Belgradi. Sõbrad kadusid kuhugi, ja Nikolai jäi üksi. Ta töötas restoranis koristajana ja otsis kojusõiduvõimalust. Oli võimalik Krimmi sõita, kuid üksnes Wrangeli sõdurina, ja sellega polnud Kroško päri.

Äkki ilmus Belgradi üks tema kadunud sõpradest — Leonid Fjodorov. Ta oli ikkagi Savinkovi Varssavis üles leidnud ning nüüd tema ülesandel Belgradi sõitnud, et «Venemaa tõelisse revolutsiooniarmeesse» mehi värvata. Nikolai Kroško asus pikale teekonnale, sõitis Ungari ja Tšehhoslovakkia kaudu Poolasse.

Varssavis võttis Fjodorov Nikolai esialgu enda juurde hotelli, kuid mitte kauaks, seejärel majutas ta sõbra Varssavi lähedale ohvitseride laagrisse, tehes selleks võltsdokumendi, mille abiga Nikolaist sai tsaariarmee porutšik. Selle kõige eest tuli tasuda, ning Nikolai Kroško astus operatiivgruppi, mida juhtisid Boriss Savinkovi vend Viktor ja polkovnik Perhurov. See oli Savinkovi luureagentuur.

Nikolai Kroško otsesteks ülemusteks said polkovnik Semjonov ja kapten Gamolitski. Sedaaegu hakkasid tema silmad avanema.

Polkovnik Semjonov oli sel ajal, kui inglastest interveniid Põhja-Venemaal võimutsesid, olnud Tšaikovski «valitsuse» vastuluureülem; ta allus otseselt Inglise kindralile Aronside'ile. Ta ei varjanud oma vaenu vene rahva vastu, keda ta ei nimetanud kunagi teisiti kui tõntsideks lojusteks, ning arvas, et üksnes Inglismaa võib Venemaad «olematusest» välja aidata. Kord ütles ta Kroškole, et kõige parem oleks, kui Kroško oma vene päritolu unustaks. Kapten Gamolitski aga oli Nikolaile algul väga sümpaatne — see rõõmsameelne mees, kes kunagi ei norutanud, uskus, et Savinkov päästab paljukannatanud Venemaa bolševike küüsist ja pöörab tema ajaloos uue lehekülje.

Nikolai Kroško sõitis koos Gamolitskiga esmalt Lvovi ja seejärel Sarnõsse; nad organiseerisid seal agentide saatmist Nõukogude Liitu. Nikolai töötas vahetult piiri ääres, saatis ja võttis vastu agente ning koostas nende käest saadud andmete järgi ettekandeid sellest, kui õudne elu on bolševistlikus põrgus. Ent ei möödunud kuudki, kui talle juba täiesti selge oli, et agendid toovad «sealt» nimme valeandmeid. Ta rääkis sellest Gamolitskile, too aga vastas: «Aga mida muud need, kes agentidele palka maksavad, tahavadki?...» Äkki kutsuti Gamolitski Varssavisse, — oli välja tulnud, et ta oli kogu Venemaalt saadud informatsiooni omal käel edasi müünud Prantsusmaa esindusele Varssavis. Ärasõidu eel ütles ta Kroškole: «Ära minu pärast muretse, mind võib tabada üksainus ebameeldivus — edaspidi tuleb tulusid kellegagi jagada.»

Sellal toimetati Poolast Nõukogudemaa territooriumile Tjutjunniku kõrilõikajatejõuk, kuu aja pärast aga tulid tagasi vaid selle armetud riismed. Ellujäänud bandiidid rääkisid: «Seal on kõik puha punased, nad on oma hinge Leninile müünud.» Tjutjunnik aga ütles vihaselt: «Te kinnitasite, et meid oodatakse seal. Õigus jah, oodatakse küll, aga kaigastega.»

Nikolai Kroško pöördus Varssavisse tagasi kindla kavatsusega savinkovlastest lahku lüüa. Samal ajal ilmus sinna

ataman Krasnovi esindaja kindral Djatškov. Nikolai läks tema juurde. Kindral oli tulnud maad kuulama, ehk saab Savinkovi käest Venemaa päästmise püha ürituse jaoks raha pumbata. Ta võttis Kroško oma kaaskonda ja tegi talle ülesandeks esseeride finantsolukorda uurida. Nikolai Kroško ei puigelnud vastu, ta palus, et kindral jutustaks Krasnovi plaanidest. Djatškov ajas igavest jama, lõpuks aga teatas suure saladuskatte all, et Krasnov olevat Lenini endaga kirjavahetuses. Arvatavasti lahenevat kõik probleemid rahulikul teel... Oma surmaeelsetes märkmetes kirjutab Kroško selle kohta nõnda: «Õnneks olin ma juba alatuseülikooli läbi teinud ja taipasin kohe, et mul oli jälle tegemist avantüristide jõuguga; lahkusin Djatškovi juurest, olles kindlalt otsustanud, et ma ei taha teda enam kunagi näha . . .»

Ent nüüd kerkis Kroško ette veel teravamalt küsimus: mida teha? Ja äkki kohtas ta Varssavi tänaval oma teist sõpra Fjodor Špeeri. Selgus, et ka Špeer oli kuni viimase ajani Savinkovi propagandaosakonnas töötanud ning nüüd temast lahku löönud. Ta ütles Kroškole, et kavatseb kodumaale tagasi pöörduda ja oma süü lunastada . . .

Möödus mõni nädal. Nad kohtusid aeg-ajalt, ja kord teatas Fjodor, et on tutvunud ühe mehega, kes teda Venemaale tagasipöördumisel aidata lubab. Ka Nikolai Kroško otsustas selle mehega kohtuda.

See oli Nõukogude luuraja, kes elas ärimehena Läti passiga Varssavis. Ta võttis Nikolai lahkelt vastu ning kinnitas nende jutuajamise lõpus, et kui ärimehel on tal võimalik aidata Nikolail Kiievisse tagasi pöörduda. Ta palus, et Nikolai oma eluloo üksikasjalikult kirja paneks.

Peaaegu kolm tundi kirjutas Kroško oma pihtimust. Ta ei varjanud midagi, ja kui ta mõni päev hiljem uuesti Sergei Ivanovitši — see oli luuraja nimi — juurde tuli, küsis Sergei Ivanovitš, kas ta on nõus oma kodumaa heaks midagi tegema. «Jah,» vastas Kroško kindlalt. Ta pühendab end tervenisti kodumaa teenimisele ja kardab vaid üht — kodumaale kasutuks osutuda. Sergei Ivanovitš ütles, et ta võib kodumaad väga tõhusalt aidata, ent selleks tuleb kojusõiduga viivitada ning jääda välismaale — tema sidemed Nõukogude-vastaste emigrantidega osutuvad väga kasulikeks.

Kroško alustas kindral Djatškovist, kelle kaudu sai välja uurida, millised olid ataman Krasnovi reaalsed võimalused. Sellal võitles Djatškov juba avalikult savinkovlaste

vastu ning püüdis neid sedavõrd diskrediteerida, et Poola ja Prantsusmaa neid rahalisest abist ilma jätaksid. Ent ilmselt ülehindas ta oma jõudu. Enne kui Kroško kindrali tegevusse nagu kord ja kohus süveneda jõudis, saatis Poola valitsus Djatškovi Savinkovi nõudel Poolast Danzigi vabalinna välja.

Seejärel tegutses Nikolai Sergei Ivanovitši ülesandel mõnda aega Baltimaades, muu hulgas ka Riias, sellal kui seal tehti ettevalmistusi Leedu, Läti, Eesti, Poola ja NSV Liidu vahel rahulepingu sõlmimiseks.

Naasnud Varssavisse, töötas ta Sergei Ivanovitši juhtimisel savinkovlaste hulgas, selleks tuli tal taas polkovnik Perhurovi ja Viktor Savinkoviga koostööd teha. Ta polnud veel küllalt vilunud ja tegi arvatavasti mõne vea, sest kord märkas ta, et teda jälitatakse. Suurivaevu «sabast» lahti saanud, läks ta südaööl Sergei Ivanovitši juurde. Too soovitas tal hommepäev Danzigisse sõita, otsida seal üles kindral Djatškov ning püüda tema abiga pääseda ühe teise Vene kindrali — Glazenapi lähikonda; Glazenap huvitas Nõukogude luuret väga.

Kuid samal ööl arreteeris defensiiv Kroško. Teda kuulas üle uurimisosakonna ülem Sparski. Ta nõudis: Kroško tunnistagu üles, et ta on ühenduses Nõukogude luurega, kuid Kroško eitas kõike kategooriliselt. Teda peksti, nagu defensiivis kombeks oli, kuni ta kaotas teadvuse. Meelemärkusele tulles jäi ta oma ütluste juurde kindlaks. Sparski nõudis, et ta seletaks, miks ta savinkovlastest algul lahku lõi, nüüd aga pöördus nende juurde tagasi. Kroško ütles, et ta tegi seda kindral Djatškovi ülesandel. Ega see päris vale olnudki. Defensiivil polnud nähtavasti Kroško vastu tõsiseid süütõendeid, ja lugu lõppes sellega, et ta saadeti välja . . . Danzigi vabalinna.

Muhud alles paranemata, jõudis Kroško Danzigisse ja ilmus kindral Djatškovi palge ette kui mees, kes tema pärast savinkovlaste intriigi tõttu kannatada oli saanud. Kindral jättis Kroško enda käsutusse, ja varsti tutvuski Nikolai tema kaudu Glazenapiga. Ta sai äärmiselt tähtsaid andmeid Glazenapi grupi kohta, mis koosnes elukutselistest luurajatest.

Andmeid lisandus järjest, aga meest, kelle Sergei Ivanovitš oli lubanud parooliga tema juurde saata, ei tulnud ega tulnud. Ja peatselt luges Nikolai Kroško kohalikust ajalehest, et Poolas oli sisse kukkunud üks Nõukogude luuraja, kes nimetas end Sergei Ivanovitšiks ja mängis

ärimeest. Kuid teda ei õnnestunud arreteerida, ta põgenes.

Mida teha? Kindral Djatškov oli parajasti Pariisi sõitnud ja kadunud nagu vits vette. Raha oli otsas. Kroško otsustas illegaalselt Danzigist Saksamaale, Berliini kolida ja otsida seal üles inimene, kelle aadressi Sergei Ivanovitš talle igaks juhuks oli andnud. Ta viis oma plaani täide ning taastas Berliinis sidemed Nõukogude luurega.

Talle tehti ülesandeks võita Berliinis kanda kinnitanud valgekaartlastegruppide tegevust juhtivate keskuste usaldus ning nende järele pidevalt luurata, uurida välja nende kavatsused ja teod.

Algul aitas teda tõhusalt üks vana tutvus. Juba enne Poolasse sõitmist oli ta Belgradis kohanud tsaari-Venemaa mereväeohvitseri Pavlovit. Võõrsile paisatud sõjaväelaste kirevas hulgas hoidus Pavlov omaette, pahandas Vene ohvitseride moraalilanguse üle ja oli fanaatiliselt andunud mingisuguse «Venemaa ausate poegade väe» organiseerimise ideele. Kroško, keda samuti masendas kõikjal tema ümber valitsev põhimõttelageda müüdavuse õhkkond, pani oma nime Pavlovi väkke kirja. Kuid sellest ei tulnud midagi välja — nendega ei liitunud kolmekümmendki ohvitseri. Pavlov seletas seda sellega, et saatuse tahtel polnud Belgradi sattunud mitte Vene ohvitseride koorekiht, vaid sõjaaegsed tõusikud. «Siniverelised ohvitserid» olid tema teada Prantsusmaale koondunud, ja ta sõitis Pariisi . . .

Berliinis sai Kroško teada, et Pavlov oli siin asutanud Nõukogude-vastase organisatsiooni, «Valge Risti Ühingu», kuhu kuulusid aristokraatse päritoluga ohvitserid.

Nikolaist sai varsti Pavlovi parem käsi; Pavlov ise oli piiratud mõistusega inimene ega kõlvanud poliitikuna kuhugi. Ta vajas toimekat, tarka porutšik Kroškot nagu õhku hingamiseks ning usaldas teda täielikult.

Pavlovi käest saadud soliidse dokumendiga sõitis Nikolai Kroško mööda Euroopa riike, et selgitada, kas seal ühingu filiaale asutada on võimalik, ning ühtaegu täites Nõukogude luure ülitähtsaid ülesandeid. Ühtki ühingu filiaali ei asutatud. Kroško teadis, kuidas võtta Pavlovilt filiaali asutamise isu — piisas sellest, kui ta ütles, et see või teine emigrantidegrupp on mõne luureagentuuri teenistuses. Aristokraatse Pavlovi arvates oli luure küll vajalik, kuid räpane asi. Ennast pidas ta nende vaimsete jõudude ühtekoondajaks, kellest kunagi saab uue Venemaa

poliitiline alusmüür. Tal polnud selget ettekujutust, milline see tuleviku-Venemaa on.

Lugu lõppeski nii, nagu Keith-Kroško oma ettekannetes oli ennustanud: «Valge Risti Ühing» läks hingusele ja Pavlov ise nii-öelda kadus ajaloo areenilt — temast sai taksoomanik.

. . . . . .

Siin on mõned Nõukogude luuraja Nikolai Kroško hiilgavalt läbiviidud aktsioonid.

. . . Nikolai Kroško sõitis Keskuse ülesandel Münchenisse, et koguda andmeid isehakanud troonipärija suurvürst Kirilli[1] lähikonna kohta. Ta saabus sinna Pavlovi soovituskirjaga ning teda võeti üpris külalislahkelt vastu. Ta sõbrunes suurvürsti sekretäride — parun Medemi ja vürst Kazõm-bekiga. Võttis osa Kirilli pooldajate nõupidamistest ja kogus terve selle jõugu kohta mitmesugust informatsiooni, muu hulgas hankis ta dokumendid Kirilli sidemete kohta feldmarssal Ludendorfiga ja Saksa fašistliku parteiga, mis tookord oli loomisjärgus.

. . . Pariisis oskas Nikolai Kroško võita tsaari-Venemaa tuntud poliitikategelase esseer Tšernovi usalduse ning õppis põhjalikult tundma tema lähikonda.

. . . Koos Nõukogude luuraja Sokoloviga tungis ta jälgendite järgi aegsasti valmistatud valevõtmetega ühel laupäeva hilisõhtul Denikini ja Wrangeli vägede esindusse, mis asus Berliinis Wittenbergplatzil. Nad tõid sealt välja kaks kohvritäit dokumente, tegid neist öö jooksul fotokoopiad ning viisid siis dokumendid tagasi.

. . . Pavlovi soovituskirjaga ning tema pooldaja Kivolovitši abiga tutvus Nikolai Kroško Saksa fašistliku partei vene sektsiooni juhi, baltisakslase doktor Milleriga, uuris välja sektsiooni tegevuskavad ja sidemed emigrantidega. (Huvitav on, et paljude sellesse ringkonda kuulunud tegelaste nimed, mis Nikolai Kroško tookord teatavaks tegi, said hiljem, aastail, mil fašistlik Saksamaa Nõukogude Liiduga sõdis, kurikuulsaks.)

. . . 1923. aastal toimus Barmen-Elberfeldis (praegu kannab see linn Wuppertali nime) saksa revanšistide sõjaväestatud organisatsiooni «Stahlhelm» («Teraskiiver») kongress. Doktor Miller saatis Nikolai Kroškole kui «Valge

[1] Kirilli peakorter asus üksvahe Saksamaal.

Risti Ühingu» esindajale ametliku kutse sellele kongressile. Kroško sõitis sinna koos porutšik Kivolovitšiga. Nad majutati ühe «Teraskiivrit» finantseerinud rikka töösturi villasse ning neid lasti kõigile kongressi istungitele. Nikolai Kroško tutvus seal kogu «Teraskiivri» juhtkonnaga.

. . . Nikolai Kroško käis veel kord Pariisis, Kirilli juures. Rahapuuduse ettekäändel elas Kroško Kirilli sekretäri Kazõm-beki korteris. Kroško tegi selle Pariisis-viibimise ajal Kirilli kantselei dokumentidest ja paberitest sadakond fotokoopiat.

Nõukogude luure organiseeris Nikolai Kroškole «illegaalseid» üleminekuid Soome ja Nõukogude Liidu piirist, et tõsta tema aktsiate kurssi valgekaartlikes ringkondades. Seda «kangelastegu» sooritama minnes sai ta Pavlovilt kaasa Venemaal elavate «usaldusväärsete inimeste» aadressid. Tagasi tuli ta «ülirikkalike» luureandmetega, mis Nõukogude luure tema jaoks valmis oli pannud. Nende sõitude ajal nägi Nikolai Kroško viimaks oma kodumaad, sai Nõukogude passi ning kohtus oma ema ja vennaga.

Kaks luureretke NSV Liitu, mille edukust tõendas Soome salaluure, tegid Nikolai Kroškost emigrantide hulgas silmapaistva tegelase.

. . . Pavlovi ühingu krahhi järel asus Nikolai Kroško tööle Wrangeli vastuluure töötaja Orlovi kontorisse ning võitis tema täieliku usalduse. Tänu Inglise salaluure ja Saksamaa mõjukate poliitikute toetusele laienes Orlovi tegevuspiirkond tollal kiiresti. Tema kontor avas filiaalid Helsingis, Viiburis ja Harbiinis . . . Kord, kui Orlov sõitis nädalalõpuks oma mõisasse, mis asus Mecklenburgi lähedal, avas Kroško tema seifid ja pildistas kõige salajasemaid dokumente, sealhulgas ka Orlovi valmistatud poliitiliste võltsingute dublikaate, kaasa arvatud kurikuulus «Kominterni kiri» inglise kommunistidele. Ta pildistas ka dokumente, mis tõendavad, et Orlov oli ühenduses Saksa Kindralstaabiga.

. . . Kord kiitles Orlov Kroškole, kui vägevad sidemed tal on: Saksa politsei teeb talle ülesandeks Nõukogude luureagente jälgida. Kroško ei uskunud teda. Siis võttis Orlov seifist mitu politseifotot. Ühel fotol tundis Kroško ära oma kaaslase, luuraja Sokolovi.

Sokolov pääses Saksamaalt õigel ajal minema.

. . . Kroško võttis Orlovi seifist selle võltsingu mustandi, mis «tõendas», et Ameerika senaatorid Borah ja Harrison olevat Nõukogude valitsuse käest raha saanud. Hiljem anti see mustand Ameerika ajalehe «New York Evening Post» kirjasaatjale Arthur Nickerboker juuniorile, kes kunagi oli selle võltsingu Orlovi käest ostnud. Nickerboker kaebas Orlovi kohtusse, ja Saksa politsei oli sunnitud kogu tema jõugu arreteerima. Puhkes rahvusvaheline skandaal. Selle tagajärjel lahkus Orlov poliitikareenilt.

. . . . . .

Orlov taipas vist, kes «konfiskeeris» temalt selle võltsingu mustandi, siitpeale laskis ta oma abilist vahetpidamatult valvata. Kuid Nikolail läks korda Hamburgi pageda. Ta jõudis õigel ajal Nõukogude laevale «Herzen» ja oli varsti kodumaal.

Juba siis, kui ta alles koduteel oli, korrutati kogu maailma ajalehtedes alalõpmata saladuslikult kadunud porutšiku nime. Teda nimetati «Kremli spioonide kuningaks», «punaseks saatanaks Kroškoks», «meheks, kes tungis läbi seinte», «tsaar Kirilli salaseifide valdajaks», «tölplastekollektsiooni koostajaks» jne.

Niisugune mees oli KEITH, kelle ettekandeid te siin raamatus loete.

ÜHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK

Kuulanud ära, mida Družilovski rääkis oma visiidist «Valge Risti Ühingusse», istus doktor Roth natuke aega vaikides, terav lõug õieli, silmad valkjate ripsmete varjus.

«Ärge nendega enam kontakti astuge,» lausus ta viimaks ja hakkas pikkade valgete sõrmedega laual trummeldama.

«Kas ma tegin mõne vea?» küsis Družilovski ärevalt.

«Mul pole teile midagi ette heita,» kostis sakslane.

«Aga kui nad mu otsust teada tahavad?»

«Oelge, et töö, mida nad teile pakkusid, pole teile vastuvõetav.»

«Aga kui nad midagi muud pakuvad?»

«Ei paku. Tehke aga oma tööd edasi.» Doktor Roth tõstis pilgu Družilovski poole, ja Družilovski taipas, et juttu-ajamine oli lõppenud. Kuid talle tundus, et sakslane solvavalt rõhutas sõna «oma», ja see ajas teda veel enam ärevile.

Doktor Rothil polnud tahtmist sellele tühisele ja mitte eriti usaldusväärsele funktsionäärile midagi seletada. Liiati polnud tal enam tarvis oma agenti Pavlovi ühingusse sokutada — oli teatavaks saanud, et Reventlow ja teised metseenid olid ühingule rahalise toetuse andmise lõpetanud ning ühing oli hukkumisele määratud. Ainult üks asi jäi doktor Rothile arusaamatuks — miks püüdis ühing Družilovskist nii varjamatult lahti saada? Kas nad taipasid, et agentuurilt «Russina» polnud mingit raha loota? Või nägid nad, et agentuuri omanik oli liiga tühine tegelane, kelle käest polnud mõtet abi paluda? Ühing oli igatahes omadega läbi, ja sellele ei tarvitsenud enam mõelda.

Družilovski jätkas sakslaste, poolakate ja prantslaste tellimusel kõikvõimalike poliitiliste võltsingute valmistamist . . . Tööd üldiselt jätkus, kuid ta kaotas millegipärast selle vastu huvi. Teda vaevas üha valusamalt mure, et ta töötab teiste heaks, ise aga jääb suurest poliitikast eemale. Kroško ja tema soliidne ühing pöörasid talle lihtsalt selja, ning doktor Roth pidas tarvilikuks öelda, et ta ei topiks oma nina asjadesse, mis pole temasuguste jaoks. Kas talle on siis saatusest määratud tundmatuks käsutäitjaks jääda? Miks? Miks?

Nähtavasti sellal kirjutaski ta oma päevikusse:

«Sivert ütles, et minu elu on nüüd enam-vähem rööpasse läinud. Aga see rööpasseläinud elu on mulle igav. Ka Belgardt iriseb ja tahab minu juurest ära minna, ta olevat leidnud midagi põnevamat. Noh, pagan temaga! Ta on mind oma erudeeritusega ära tüüdanud — ma maksan talle palka, tema aga kelgib minu ees iga päev oma haridusega. Aga ühes suhtes on tal õigus: me veame alandlikult nagu eeslid võõrast koormat. Ma olen väsinud hirmu tundmast kõikide ees, kes võivad mul kaela kahekorra käänata. Surmigav on ihuüksi lukustatud ukse taga nina täis juua. Aga kellega ma siin joon, kui ma kedagi ei usalda? Ah, saaksin ma ometi midagi niisugust teha, mis tekitaks kõmu ja tooks mu nimele kuulsust . . .»

Õhtu eel läks ta Siverti poole. Ta ei püüdnudki oma tusatuju varjata. Ei rääkinud isegi oma tööst, nagu tal tavaliselt kombeks oli. Alles eelmisel päeval Pariisist naasnud Sivert seevastu oli heas tujus ja otsekui uut energiat täis laetud. Kergel sammul, elavalt žestikuleerides kõndis ta mööda tuba, ja tema hele, kime hääl ei vaikinud hetkekski.

«Ma ütlen sulle, Pariis — see juba on midagi, seal on hoopis teistsugune õhk, ausõna!» pajatas Sivert, hetkekski peatumata. «Ja inimesed on teistsugused! Kõik on teistmoodi! Kohe ma näitan sulle.» Ta tõttas kapi juurde, võttis sealt kahvatusinise triibulise kuue, millel oli põõn seljal, ning tõmbas selle kihku-kähku selga. «Vaata, kui hästi istub! Justkui valatud! Näed? Ja sulgkerge! Ja tead, missugused püksid siia juurde käivad? Valged!» Ta jooksis kapi juurde, kahmas sealt püksid ja hoidis neid enda ees: «Valge flanell! Vaata, vaata ometi — piltilusad! Eks ole?»

Družilovski ainult noogutas nukralt.

Sivert laskus tugitooli ja tõstis jala üle põlve.

«Mis on? Kas sa tegid jälle mõne nurjatuse?»

«Miks? Te ju ise ütlesite, et kõik on korras.»

«Mis siis viga on?»

«Tuju on millegipärast vilets.»

«No tead sa . . . Kui sa mu juurde halisema tulid, siis lase jalga.» Ta kargas püsti, läks üle toa, peatus akna juures ning küsis taha vaatamata: «Kas Elsa andis sulle hundipassi?»

«Mis Elsa siia puutub?» solvus Družilovski.

«Sinusugune hiiretäkk võib ju pea silmusesse pista, kui ta kuu aega naisterahvast ei näe.»

«Töö ei paku lõbu, vaat mis!»

«Töö pole tsirkus.» Sivert istus jälle tugitooli, võttis kahe käega põlve ümbert kinni ja vaatas alamporutšikule kelmikalt otsa. «Mida sa siis tahad?»

«Mul on härraste teenimisest isu otsas,» vastas Družilovski, põrnitsedes teda mornilt, kulmud kortsus.

«Sa teenid hoopis proua Poliitikat, ja siin on igaühel omad ülesanded. Ega igast poliitikust ministrit saa. Mina näiteks ei trügigi ministriks.»

«Ülesande ja ülesande vahel on vahe,» vastas Družilovski.

«Ah sina tahad tipp-poliitika juurde pääseda?» naeris Sivert. «See on kaval lind, vennas: sa arvad, et said tal sabast kinni, aga tema — ku-ku!»

«Mul pole naljatuju,» nähvas Družilovski.

Siverti elav nägu väljendas teeseldud kohkumust:

«Vabandust, ma unustasin, et sa oled tõsine inimene. Mida sa minult, kergemeelselt mehikeselt, siis tahad?»

«Nõuannet.»

«Kõigest?» Sivert kargas püsti ja hakkas jälle kõndima mööda tuba. «Hea küll, ma katsun sulle üht-teist selgeks teha. Aga palun, ära pane pahaks, ma räägin sinuga nagu vend vennaga. Enne kui teisi arvustada, sõbrake, pead oskama iseennast kaine pilguga näha. Sa teed oma tööd räpakalt ja üsna oskamatult. Sa kukutasid isegi meie privaat-tuluallika läbi — juhtisid ise politsei endale jälile. No kas on inimesel aru peas — tema üürib oma õige nime peale toa! Mõtle ise, kas sakslased võivad sulle nüüd veel mõnda tähtsat ülesannet anda? Või poolakad? Nii et ära otsi süüdlast mujalt, sõbrake, sa ise oled süüdi!»

Sivert peatus Družilovski ees, kes istus, korrektselt kammitud pea norus, ning vaikis löödult.

Õpetajaroll näis Sivertile meeldivat — ta hakkas jälle kõndima mööda tuba, nautides oma õpilase alandlikku vaikimist.

«Paiskasid kümmekond dokumenti turule ja pead ennast juba poliitikuks? Ruttad, vennas! Vaata, kuidas sa töötad. Sinu jaoks on töö tehtud, kui sul honorar käes on; sa ei mõtle enam muule, kui sellele, kas sulle ehk liiga vähe ei antud. Aga dokumendi müümisest poliitika alles algab. Tarvis on hoolega jälgida, kuidas su dokument vastu võetakse. Millisel määral teda usutakse. Millised jõud on tema poolt, millised vastu. Kui dokumendi ehtsuses kahelda kse, siis tuleb seda viivitamatult tõestada. Oskad sa seda kõike ette näha, siis peetakse sinust lugu. See tähendab: sulle antakse uusi ja üha tähtsamaid tellimusi . . . Aga sina? Tuleta näiteks meelde dokumenti, mille sa ameeriklaste jaoks tegid. Sa kirjutasid kiiruga ühe kommunisti nime valesti. Vea parandamiseks viisid neile uue dokumendi. Traagelniidid olid versta kaugusele näha. Moskva tõstis lärmi, avaldas protesti. Ameerika aga kavatses parajasti bolševikega kasulikult kaubitsema hakata — see asjaolu jäi sul hoopis silmapaari vahele. Ja lõpptulemus? Ümmargune null. Kui jätta arvestamata, et meile kõigile väga kasulik ameerika kirjasaatja, kes ka sinuga ei koonerdanud, kutsuti Saksamaalt ära. Sina pistsid raha taskusse ja pugesid põõsasse. Aga õige poliitik oleks sellest alles alustanud.»

«Kirjasaatja ise ütles, et ma teeksin teise dokumendi veel,» ägestus Družilovski järsku.

«Kas sul endal siis polegi pead otsas?» kurjustas Sivert. «Vaata, kuidas mina töötan. Kui Gavrilov jäi Viinis Nõukogude blankettidega vahele ja tõusis lärm, sõitsin ma jalamaid Viini, sest skandaali ajal on ikka võimalik võitlust jätkata. Ma leidsin kähku tee nende juurde, kes kavatsesid Gavrilovit ja Jakubovitšit kohtu alla anda. Tegin neile selgeks nagu ükskordühe, et selle eest oleksid üksnes kommunistid neile tänulikud. Tagajärg — Jakubovitš pääses seetõttu löögi alt, tema oli mulle Gavrilovist kallim. Nüüd on Gavrilov samuti vabaduses, kõik mu abimehed on väljaspool hädaohtu. Ja nad tegutsevad edasi. Noh? Said aru, mis su peamine puudus on?» Sivert seisis jälle Družilovski ees, kes istus, pea norus. Äkki läks Siverti pahameel üle, ja ta lausus leplikult: «Hea küll. Õppetund on lõppenud. Loodan, et see tuleb sulle kasuks. Ja kuna sa minu käest nõu küsisid, ma annan sulle nõu — püüa Bulgaaria saatkonnaga sidemeid luua. Nad proovisid minuga ühendusse astuda, mina jälle ei saa neile vastu tulla, mind see asi ei huvita. Aga neil paistab midagi tähtsat teoksil olevat, see võib suurt kõmu tekitada. Pealegi on Bulgaaria ikkagi omaette riik, seal on isegi oma tsaar, oma poliitika ja oma riigikassa. Proovi õnne. Kuid ära sa sinna oma agentuuri visiitkaardiga vägisi sisse trügi. Sul peab mingi raudne ettekääne olema.»

«Mis neil siis teoksil on?» huvitus Družilovski.

«See uuri ise välja,» vastas Sivert. «Aga kui sa seal kas või muuseas minu nime nimetad, siis on su laul lauldud.»

Družilovski hakkas Bulgaaria saatkonnaga kontakti otsima. Ta lonkis tihti saadiku villa ümbruses, lootes õnnejuhusele.

Ühel õhtul otsustas ta magamamineku eel teha jalutuskäigu villa juurde, kuhu ta nii väga ihkas sisse pääseda, ning kohtas juba esimesel tänavaristmel Gavrilovit.

«Kas sa, vana võllaroog, ei taha mind enam tundagi?» hüüdis Gavrilov, nii et kogu tänav kajas.

Nad teretasid. Gavrilovi suust tuli viinalehka.

«Ma ei salli sihukesi tüüpe: kui neil sind tarvis on, siis on nad sinuga lahked, aga kui pole tarvis, siis teevad, nagu ei näekski sind,» rääkis Gavrilov valju häälega, tigedalt mulates. «Täna on sul ilus palitu seljas ja kaabu peas,

aga pea meeles, vennas, ega see elulõpuni nõnda jää. Mul on ka palituid olnud, vennas, Viinis lasksin endale koguni piibrinahast kasuka õmmelda, aga nüüd, näed, käin talvel kuueväel, justkui elaksin Aafrikas.»

«Ma ei mõtelnud midagi niisugust, ma lihtsalt ei tundnud teid ära,» ütles Družilovski tusaselt, ta märkas, et möödaminejad vaatasid nende poole tagasi.

«Noh, kui sa niimoodi ei mõtelnud, siis läki õllepoodi, joome kannukese õlut ja räägime saatuse käänulistest teedest. Sa võid mulle veidi välja teha selle eest, mida ma sinu heaks tegin, kui sul mind tarvis oli.»

Gavrilov rääkis kurjal toonil ja välgutas ägedalt silmi — vaata et hakkab veel tänaval skandaalitsema.

«Hea küll, läki, ainult mitte kauaks, mul on veel asju ajada.»

«Mistarvis siis kauaks!» naeris Gavrilov käheda häälega. «See võtab õige vähe aega.»

Õllepood oli inimestest tulvil. Ja maast laeni täis suitsetatud. Külastajad röökisid laulda. Mehed ootasid, kuni baari hämaras nurgas vabanes väike laud, ja tellisid õlut.

«Kaotasid sõja, aga näe, laulavad. Saa neist nüüd aru!» nooksas Gavrilov peaga.

«Mis neil viga laulda — õlut jätkub,» kostis Družilovski.

«Jaa . . . Kas tuleb kunagi aeg, mil ka meie oma laule laulma hakkame?» küsis Gavrilov äkki.

Družilovski vaatas teda üllatunult: miks ta järsku lüüriliseks muutus?

Nad vaikisid puhu, kuulates lärmakat marsirütmis laulu. Sakslased istusid suurte kampadena lauas, hoidsid üksteisel kaela ümbert kinni ja õõtsutasid end rütmiliselt.

«Kõik nad on lurjused. Sivert samuti,» ütles Gavrilov mornilt, kummardudes laua kohale. «Näe, mina olen nüüd tema meelest jätis, aga kes ta ise on? Ah?»

Družilovski ei vastanud midagi, ta arvas, et Gavrilov provotseerib teda Sivertist kõnelema, pärast aga räägib kõik Sivertile ära.

«Teeb näo, nagu päästaks ta Venemaad,» jätkas Gavrilov. «Aga tegelikult? Vaatab, kust saaks rasvasema suutäie; Venemaa peale ta vilistab. Aga kui mina Viinis tahtsin natukenegi ilusat elu maitsta, siis tõukas ta mu auku.»

Družilovski mõistis, et ta ei tohtinud kauem vaikida, see oleks Gavrilovile kahtlasena tundunud.

«Ajalugu ei tehta, valged kindad käes,» kordas ta ütlust, mida ta oli kord Siverti suust kuulnud.

«Just, just! Sivert ütles mulle ka sedasama!» noogutas Gavrilov. «Ja mina, loll, mõtlesin: London . . . Pariis . . . Suured pealinnad! Suured poliitikud! Inimkonna saatuse määrajad! Ptüi!» Gavrilov sülitas põrandale, hõõrus sülje-täraka kinganinaga laiali ja tänitas: «Ühed lurjused ja saamamehed puha! Mul, va eeslil, oli ju natuke raha kõrvale pandud, oleksin võinud endale poe osta, naise võtta ja kõikide Sivertite peale kõrgelt puuladvast sülitada.»

«Huvitav, et siin pole ühtki naist,» püüdis Družilovski teemat vahetada.

«Sakslane on lapsepõlvest saadik kokkuhoidlik, naiste eest tuleb maksta, nad tahavad ju ka õlut juua,» seletas Gavrilov ja lisas unistavalt: «Viinis on naisi laialt, kõik tänavad täis, vali nagu laadal . . .»

Družilovski mõtles äkki oma Juulale. Hiljaaegu oli ta Juula käest Tallinnast meeleheitliku kirja saanud — naine anus, et Družilovski aitaks tal Berliini kolida. Temaga oli Poolas mingi äpardus juhtunud, ja ta oli sunnitud olnud Eestisse tagasi pöörduma. Ta ei kirjutanud, mis temaga juhtus, andis ainult mõista, et Družilovski ei tuleks Tallinna: see olevat ohtlik. Ega Družilovski kavatsenudki sinna sõita — milleks talle kolkalik Eesti, on ju olemas päris-Euroopa! Ta ei tahtnud ka Juulat Berliini — see veel puudus, tal oli ju nüüd midagi kõmulist näkkamas.

Õllepoodi tuli mees, kes sarnanes mustlasega. Ta jäi ukse juurde seisma ja otsis pilguga vaba kohta. Gavrilov viipas talle, ja mees sammus nende laua poole.

«See on üks . . . serblane või makedoonlane,» sosistas Gavrilov. «Neid on siin terve jõuk, ja ma tean, et nad kavatsevad kedagi tappa.»

Družilovski ei saanud nende uue lauanaabri nimest aru — mees rääkis üldse nii halvasti vene keelt, et teda oli raske mõista. Jutt ei klappinud, mehed jõid vaikides külma õlut ja vaatasid peegliklaasist aknast välja, kus reklaamtuled asjatult püüdsid sünge veebruariõhtu hämarust hajutada.

«Ega te mõnda Bulgaaria saatkonna töötajat ei tunne?» küsis Družilovski; ta arvas lihtsameelselt, et serblased ja bulgaarlased on üks ja seesama.

Serblane vaatas raevunult tema poole.

«Miks peaksin mina neid tundma?»

«Noh . . . ma arvasin . . . et võib-olla juhuslikult,» vastas Družilovski.

«Ühte ma tunnen. Angelov! Me tapame ta!» hüüdis

serblane vihaselt, viskas õlleraha äkki lauale ja lahkus hüvasti jätmata.

«Miks sa teda solvasid? Ta on kodutu nagu meiegi,» noomis Gavrilov kurvalt.

«Mis ma talle siis halba ütlesin?» küsis Družilovski hajameelselt. Tema mõtted olid juba hoopis mujal — ta oli vist oma õnnejuhuse leidnud.

«Mees ihub bulgaarlaste peale hammast, sina aga astusid talle otse konnasilmale,» jätkas Gavrilov. «Hea küll, jumal temaga, telli veel kaks kannu.»

Gavrilov jõi õlut ja hakkas oma elust Viinis roppe anekdoote rääkima. Ta rääkis valju häälega ja naeris laginal, ning naaberlaudades kuulati uudishimulikult tema jauramist.

«Maksame ära,» tegi Družilovski ettepaneku. Ta kiirustas koju: tarvis oli ruttu läbi mõelda, kuidas serblase käest kuuldud uudist ära kasutada. «Angelov . . . Angelov . . .» kordas ta endamisi.

KAHEKÜMNES PEATÜKK

Järgmisel hommikul seadis ta sammud Bulgaaria saatkonda. Tal oli seljas moodne pikk kitsas palitu, peas tume kõvakübar, mida tavatsesid kanda kroonuametnikud, ja õhukesest kollasest nahast kindad käes. Ta oli hoolikalt raseeritud ja kammitud, rõivad pressitud — ta tahtis kõige soodsamat muljet jätta.

Ta astus massiivsest uksest sisse, saatkonna halli. Uksehoidja mõõtis teda vilunud pilguga ning kummardas aupaklikult, söandamata midagi küsida.

«Kas ma võin härra Angeloviga kokku saada?» küsis Družilovski kinnast käest tõmmates soliidselt.

«Kuidas käsite teatada?»

«Öelge: Vene ohvitser, kellel on üks väga tähtis teade.»

Uksehoidja kadus ukse taha. Siiani oli kõik hästi läinud, kuid piinlik oli seista keset halli, kübar käes, — hallis polnud ühtki mööblieset peale uksehoidja laua ja tooli. Silmates seinal gravüüri, läks Družilovski selle juurde ja hakkas seda uurima, käed selja taga. Ta valmistus koguni küsima, kes selle suurepärase kunstiteose autor on.

Uksehoidja saatel sisenes pikk bulgaarlane suure tõmmu näo ja peaaegu hallide sassis juustega. Ta peatus Družilovskist ohutul kaugusel, uuris teda väikeste tigedate silmadega ja küsis:

«Mis teil siis on?»

«Väga tähtis, kuid konfidentsiaalne asi.» Družilovski kõõritas uksehoidja poole.

«Kellega on mul au?»

«Vene ohvitser Sergei Mihhailovitš Družilovski,» vastas Družilovski sõjaväelasliku selgusega ja lõi kannad kokku.

Bulgaarlane tegi, teda ikka veel valvsalt tunnistades, sõnagi lausumata kutsuva žesti.

Nad läksid väikesesse võõrastetuppa, mis oli sisustatud vanaaegse punasest puust mööbliga. Bulgaarlane pakkus külalisele seina ääres seisvat tugitooli, ise aga võttis istet semal, paokile jäetud halliukse juures.

«Kas te olete härra Angelov?» Družilovski vaatas bulgaarlast osavõtliku ja äreva pilguga.

«Jah, ma olen Angelov.»

Družilovski kallutas end ettepoole ja ütles vaikselt:

«Teid tahetakse tappa . . . serblased . . . ma tean seda täiesti kindlalt, nii-öelda algallikast.»

«See pole mulle mingi uudis,» vastas Angelov täiesti rahulikult. «Nad ise on seda mulle korduvalt kirjutanud.»

«Ma mõtlesin . . . arvasin, et minu kui Vene ohvitseri kohus on . . .» ütles Družilovski kiiruga, nähes, et Angelov kavatseb tõusta.

«Tänan, ma olen teie hoolitsusest liigutatud,» lausus bulgaarlane. Ta tõusis ning lisas ükskõikselt: «Selles ilmneb meie, slaavlaste verevendlus.»

Družilovski kargas kähku püsti.

«See on Vene ohvitseri kohus,» ütles ta kandu kokku lüües. «Üks küsimus, kui lubate: kas teie saatkond ei vaja Kominterni salasepitsusi paljastavaid dokumente?»

«Kust te . . . niisugused dokumendid saite?» küsis Angelov üllatunult. Viimastel päevadel saatkonnas muust ei räägitudki, kui säärastest dokumentidest. Sofiast oli üks kaitsepolitsei vastutav töötaja sellepärast spetsiaalselt nende juurde sõitnud.

«See on juba ise küsimus, ja mitte kõige olulisem,» naeratas Družilovski.

«Oodake natuke.»

Angelov väljus ning naasis varsti eaka mehe saatel, kes kandis lotendavat ülikonda. Angelov tutvustas talle Družilovskit.

«Ma olen saadiku sekretär,» ütles tulnukas. «Olge hea, täpsustage, millistest dokumentidest on jutt.»

Družilovski astus Siverti instruktsioonist üle, ta ulatas nimekaardi, kus seisis kirjas, et ta on teadeteagentuuri «Russina» juhataja ning tema agentuur kogub Kominterni tegevuse kohta andmeid.

«Palun öelge, kas te tunnete härra Sivertit?» küsis bulgaarlane, uurides teda teraselt läbi paksude prilliklaaside.

Družilovski tegi ebamäärase žesti.

«Hea küll,» naeratas bulgaarlane. «Aga meid võivad huvitada ainult Bulgaariaga seotud dokumendid.»

«Võib ka niisuguseid muretseda,» lausus Družilovski.

«Me vajame väga konkreetseid dokumente.»

«Mul läheb selleks teie abi, teie nõuandeid tarvis; omalt poolt teen kõik, mis minu võimuses, uskuge mind.»

Eakas bulgaarlane kutsus Družilovski oma kabinetti.

Družilovski taipas, et see on saadiku enda kabinet. Ja sellest, kui peremehelikult bulgaarlane istus massiivse kirjutuslaua taha, mille kohal rippus Bulgaaria tsaari suur portree, ning kui hooletult ta laual lebavad paberid kõrvale lükkas, järeldas alamporutšik rahuldustundega, et tegemist on saadiku endaga.

«Ma tahan teile üht-teist seletada,» alustas bulgaarlane.

«Kuulan teid tähelepanelikult.» Družilovski ajas kaela õieli, tal oli tõsine ja keskendunud ilme.

«Kommunistid mürgitavad meie maal kogu õhkkonna, ei lase üldse elada . . .»

«Nagu mujalgi, nagu mujalgi,» pistis Družilovski osavõtlikult sekka.

«Aga meil eriti,» jätkas bulgaarlane. «Sest meil on venelaste ja Moskva suhtes väga suur traditsiooniline sümpaatia, ja paljud lihtsalt ei mõista, et nüüd pole bulgaarlastel Moskvalt midagi head oodata.»

«Täiesti õige,» möönis Družilovski.

«Me tahaksime kõikide bulgaarlaste silmi avada . . .»

«Just sellega minu agentuur tegelebki,» lausus Družilovski soliidselt. «Kas te ei konkretiseeriks veidi, mis teid huvitab?»

«Hea oleks, kui meil oleks näiteks dokument, millest Bulgaaria saaks teada, et Moskva õpetab bulgaaria kommuniste meie maal eri rahvuste vahel vaenu õhutama, et rahutusi esile kutsuda.»

«Selge,» Družilovski võttis taskust märkmiku. «Öelge, millistest rahvustest on jutt.»

«Bulgaarlastest . . . serblastest . . . makedoonlastest . . . harvaatidest . . . rumeenlastest . . . türklastest . . .» dikteeris bulgaarlane aeglaselt.

Družilovski kirjutas üles.

«Tähtaeg?» küsis ta.

«Võimalikult ruttu,» vastas bulgaarlane. «Ja see on alles algus.»

Družilovski sõitis Gavrilovi juurde.

«Laenake mulle üks puhas Kominterni blankett.»

«Blanketid on otsas,» vastas Gavrilov mornilt; ta oli jälle purjus. «Muusika lõppes, hauakaevajad asusid tööle.»

«Vahest vedeleb kuskil kas või mõni rikutud blankett. Ma tellin selle järgi uued ja annan osa neist teile. Maksan kohe, sularahas.»

Gavrilov otsis ühe pooleldi lõhkirebitud võltsblanketi, nad kleepisid selle kokku ja kustutasid teksti maha.

Družilovski võttis kähku kodunt raha ja tõttas tema agentuuri lähedal, Lutherstrassel asetsevasse trükikotta. Ta oli sellel väikesel puhtukesel trükikojal ammu silma peal hoidnud. Vaateaknal oli reklaam: «Siin võetakse vastu tellimusi trükitöödele kõigis Euroopa keeltes ja vene keeles.»

Tema tellimus ei üllatanud trükikoja omanikku sugugi, mees ei küsinud midagi, ja kui talle tasu ette maksti, ütles ta, et hommepäev on kõik valmis.

Sada blanketti, ja kõik tema omad! See oli terve varandus. Družilovski hakkas Belgardti ja masinakirjutaja Solovjova abiga võltsingut valmistama. Esimese blanketi rikkusid nad ära. Masinakirjutaja ei saanud mustandil tehtud parandustest aru ja trükkis ühe sõna kaks korda.

«See on pagan teab mis — kes siis niimoodi tööd teeb!» pragas Družilovski temaga.

Nüüd dikteeris ta masinakirjutajale ise. Sedapuhku läks asi korda. Družilovski tegi hoogsa, loetamatu allkirja, kägardas dokumendi, murdis selle neljaks ja silus sooja triikrauaga sirgeks. Siis hõõrus ta märja sõrmeotsaga paberi nurgad karvendama, ning nüüd jäi niisugune mulje, nagu oleks see juba paljude inimeste käest läbi käinud . . .

Võltsingut saatkonnas üle andes kõnetas ta oma vestluskaaslast juba «härra saadik», ja teine ei vaielnud talle vastu.

Lugenud dokumendi läbi ja silmitsenud seda igast küljest, naeratas bulgaarlane:

«Ma näen, et teie agentuur tunneb asja, seepärast annan ma teile kohe uue tellimuse. Aga esmalt vormistagem meie suhted . . .» Ta ulatas Družilovskile palgalehe, millel Družilovski nägi nime «Šidlovski» ja selle all teksti: «Bulgaaria saatkonna ülesandel tehtud uurimistöö eest — 100 marka.»

«See pole ju minu nimi,» ütles Družilovski.

«Nii on parem. Lõppude lõpuks, mis see teile loeb? Raha saate ju teie. Kirjutage alla. Võtke raha ja asugem tööle.»

Ka järgmine ülesanne polnud eriti keeruline, liiati oli bulgaarlane dokumendi mustandi juba valmis kirjutanud. See oli Moskvast saadud teade, et Komintern on saatnud kellelegi härra Pasternadžijevile kümme tuhat dollarit põrandaaluse töö hoogustamiseks sõjaväes. Ja veel mõned udused, kahemõttelised fraasid, millest võib aru saada, kuidas soovitakse. Neid võib pidada ka šifreeritud instruktsiooniks.

«See dokument saab härra Pasternadžijevi surmaotsuseks,» ütles bulgaarlane, kui ta oli dikteerimise lõpetanud.

«Kes see Pasternadžijev on?» uudishimutses Družilovski.

«Bulgaariale väga ohtlik mees.»

Kõige keerulisemaks oli Družilovskile kolmas võltsing.

Enne, kui seda dokumenti koostama hakati, pidas bulgaarlane Družilovskile väikese loengu Bulgaaria siseasjadest.

«Meie paljukannatanud kodumaa elas tuhande üheksasaja kahekümne kolmanda aasta sügisel läbi õudse kõmaari,» sõnas ta kurvalt ja paatosrikkalt. «Kommunistid üritasid riigipööret toime panna ja võimu haarata. Suurivaevu õnnestus nende kuritegelikku plaani nurja ajada, kuid meil ei läinud korda oma maad kommunistidest puhastada. Me tegime paljud neist kahjutuks, kuid sanatsiooni lõpuleviimist takistavad kõiksugu liberaalid, keda kahekümne kolmanda aasta sügis põrmugi targemaks ei teinud — nad sarnanevad lammastega, kes nõuavad huntide amnesteerimist. Me peame neile näitama, millisesse kohutavasse rappa nad Bulgaariat tõukavad. Kui nad aru pähe ei võta, siis hävitavad kommunistid ka neid endid.»

Družilovski oli üksainus suur kõrv.

«Nüüd dokumendi sisust,» jätkas bulgaarlane. «Ma usun, et te teate tuntud «Kominterni kirja» inglise kommunistidele. Meie dokument peab olema samalaadne. Ma arvan, et te peaksite üht-teist üles tähendama. Palun, kuulake tähelepanelikult: see, mida ma teile dikteerin, on absoluutse täpsusega läbi kaalutud ja Bulgaaria autoriteetsete instantside poolt soovitatud.»

Ta ootas, kuni Družilovski valmistus kirjutama, ning hakkas siis dikteerima:

«Esiteks. Kominterni Välissuhete Osakond Moskvas käsib bulgaaria kommunistidel mobiliseerida kõik jõud nüüdsest relvastatud ülestõusuks. Selge?» Družilovski noogutas ja jätkas kirjutamist. «Teiseks. Ülestõusu tähtaeg — öö vastu 16. aprilli. See kõik olgu öeldud käsutoonil . . . Kolmandaks. Mõned konkreetsed üksikasjad. Näiteks . . . Maha lasta sõjaminister Gordijev ja . . .» Bulgaarlane dikteeris veel kaks nime. Družilovski kirjutas need oma märkmikku raskesti loetavalt, ning võltsingusse ilmusid nimed Matko ja Kašemirov.

«Tarvis lisada veel mõned nimed.» Bulgaarlane võttis laualt paberilehe, heitis sellele pilgu ja dikteeris: «Russinov . . . Jantšev . . . Zotov . . . Las tekstis olla mingid arusaamatud lühendid, mida Moskvas nii väga armastatakse. Noh, näiteks OUN või ONG jne. — need võite ise välja mõelda. Allkiri mõelge samuti ise välja, kuid soovitav oleks, et dokumendil poleks mitte venelase, vaid mõne välismaalase allkiri.»

Družilovski noogutas, ta otsustas, et kirjutab alla «Dorot» — mine võta kinni, mis rahvusest see Kominterni tegelane on. See nimi mõlkus tal ammust aega mõttes, ta ei mäletanudki enam, kus ta seda oli kuulnud.

Võltsingu valmistamiseks kulus peaaegu kaks nädalat. Tuli mitu korda saatkonnas käia, et täiendavaid andmeid ja selgitusi saada. Družilovski mõistis juba, et ta teeb väga tähtsat dokumenti, ent ta ei osanud vist aimatagi, et see võltsing läheb tal ajalukku. Bulgaaria fašistlik valitseja Tsankov loeb selle parlamendis ette, paljude maade ajalehed toovad selle ära, ning selle kõige tagajärjel hukkuvad tuhanded ausad inimesed — nad puuakse üles, lastakse maha või piinatakse tsaari-Bulgaaria piinakambreis surnuks.

3. aprillil viis Družilovski võltsingu saatkonda. Bulgaarlane luges dokumenti kaua ja tähelepanelikult. Družilovski jälgis hingevärinal, kas saadik märkab tema lohakusviga.

Asi oli selles, et blanketi embleemil olid sõnad «Välissuhete Osakond», tekstis aga — «Rahvusvaheliste Suhete Osakond». Ent bulgaarlane ei pannud seda tähele.

«Soovin teile õnne,» ütles ta viimaks. «Bulgaaria ei unusta kunagi teie teeneid.» Ta vaikis viivu ja ütles: «Homme sõidan ma Sofiasse. Ma tahaksin teada, kas ma võin väga kõrge positsiooniga isikutele kinnitada, et keegi teine ei saa meie ärialastest kontaktidest teada?»

«Ei iial!» hüüatas Družilovski. «Ma juba hävitasin oma käega kõik mustandid.»

«Aga märkmik, millesse te siin ülestähendusi tegite?»

«Ka see on hävitatud.»

«Kes peale teie veel meie asjadesse on pühendatud?»

«Ainult issand jumal.»

Družilovski kirjutas veel kord palgalehele Šidlovski nime ja sai sedapuhku 500 marka.

. . . Nüüd oli Družilovski oma karjääri tipul! Kogu maailma ajalehed pasundasid Kominterni salasepitsustest väikese Bulgaaria vastu, koputasid inimkonna südametunnistusele ning nõudsid, et punase hädaohu vastu halastamatult võideldaks. Družilovski oli uhkusest lõhkemas — see kõik oli tema kätetöö!

Pariisis arutas suurriikide saadikute nõukogu päev otsa, kuidas päästa Bulgaariat surmaohust. Inglise saadik vehkis «Kominterni direktiiviga Bulgaaria kommunistidele» ning tegi ettepaneku: lubatagu Bulgaaria valitsusel oma armeed viivitamatult suurendada. Ettepanek võeti ühel häälel vastu. Družilovskil hüppas süda rinnus rõõmu pärast — see oli tema kätetöö!

Saksa kommunistide ajaleht «Rote Fahne» avaldas päevast päeva sõnumeid massilistest hukkamistest Bulgaarias. Družilovski luges neid sõnumeid jubedusvärinaga — ka see oli tema kätetöö!

Sivert telefoneeris talle ise:

«Pean möönma — sul läks korda bulgaaria lehma lausa kolossaalselt lüpsta,» alustas ta lustakalt nagu ikka. «Siit võid järeldada: kui sa teed oma tööd hoolega, siis tuleb sul ka midagi välja. Ega sa pole unustanud, kes sind bulgaarlaste juurde juhatas?»

«Ei ole.»

«Siis annad mulle matti — kakssada marka!»

«Sada!»

«Olgu. Palju sa kärnaselt lambalt ikka villa tahad. Astu vahetevahel sisse. Ära uhkeks mine.»

Ena, kui hästi kõik lahenes! Oli kevad. Puhkesid aromaatsed pärnaõied. Parkides vidistasid kuldnokad. Uhke kurfürstendamm oli kauneid, värvika kleidi ja kübaraga naisi täis. Õhtuti mängisid parkides sõjaväeorkestrid. Ja mis peaasi, see kõik oli talle kättesaadav! Kõik!

Nüüd meenus ta ka ameeriklastele. Teda kutsuti konsulaati, ja Gamm tellis tema käest mitu võltsingut korraga. See näitas talle kõige veenvamalt, kui tähtsaks teda peeti — ta oli lootusetust viletsusest välja rabelnud, omasuda tee leidnud ja kogu maailma endast kõnelema pannud.

Ameeriklaste tellimuse täitis ta kiiresti, enesekindlalt, õhinal. Ta valmistas «Kominterni instruktsiooni oma esindajale Ameerikas». Dokumendi alguses avaldati tänu suuka agitatsiooni eest Ameerikas NSV Liidu tunnustamise kasuks ning teatati, et selle töö jätkamiseks on salafondist üle kantud kakskümmend tuhat dollarit. Ühtaegu teatati, et Rahvakomissaride Nõukogu kannab Nõukogude Liidu täievolilisele esindajale Mehhikos Pestkovskile samaks otstarbeks üle veel kakskümmend tuhat; arve avatakse ühes Stokholmi pangas. Seejärel anti juhend Warreni «füüsiliseks likvideerimiseks», keda Coolidge parajasti tahtis peaprokuröriks määrata. Millegipärast pidi see aktsioon Coolidge'i ja senaator Borah' seisukohti lähendama ning vähendama vastuseisu NSV Liidu tunnustamisele.

Teine võltsing oli «Kominterni instruktsioon Ameerika Kommunistliku Partei reorganiseerimise kohta». Kolmandas oli juttu sellest, nagu müüks Komintern Ameerikas isaari briljante. Kominterni agendile Ameerikas tehti ülesandeks tugevdada kontrolli nende operatsioonide ning õõnestustööks määratud kasumieraldiste üle. Selle võltsingu andis Družilovski ajalehe «New York Herald» Berliini kirjasaatjale Chaplin-Kaplanile.[1]

[1] N. N. Kroško sai Orlovi arhiivist kätte Belgardti kirja, milles on juttu niihästi sellest kui ka teistest võltsingutest, mis Družilovski Ameerika jaoks tegi. Seal on öeldud: «Moskva olevat Kominterni agentidele Ameerikas raha saatnud — see käik on arusaadav, aga kõik muu on arusaamatu ja koguni rumal. Coolidge'i ja Borah' seostamine ja Warreni likvideerimine sarnanevad mõistatusega, mida isegi Ameerikas ei suudeta lahendada. Briljantide müügi lugu on totter. Mistarvis peaks Komintern hendega Ameerikas kaubitsema, kui oleks targem nad mis tahes rikkal maal (näiteks Šveitsis) maha müüa ja valuuta Ameerikasse saata! Aga tema (nähtavasti Družilovski. — V. A.) tõi agentuuri juba valmis tekstid ja ei lubanud mingeid parandusi teha. Talle makstakse hästi. Te lasksite selle võimaluse ilmaaegu käest. . .»

Kõik need võltsingud tõid Družilovskile soliidseid sissetulekuid dollarites, mida ta, tõsi küll, pidi jagama Gammiga, kes aitas tal tekste ette valmistada.

Ja lõpuks, veel üks võit — vali Pieracki ise õnnitles teda tema edu puhul ja oli sealjuures tundmatuseni lahke.

Ainult sakslased ei reageerinud millegipärast üldse tema edule. Weber oli viimasel kohtumisel üleolev ja kõrk nagu ikka:

«Doktor Roth käsib teil kirjutada üksikasjaliku ettekande sellest, mis asju te ameeriklastega ajate. Aga kirjutage ainult tõtt. Te olete vaba.»

BERLIINIST KESKUSESSE. *12. aprillil 1925.*

On päris kindel, et kõik võltsingud, mis puudutavad Bulgaariat, on teinud Družilovski oma agentuuris «Russina». Masinakirjutaja Solovjova kinnitas fakti, et ta on kõik need dokumendid võltsblankettidele ümber kirjutanud. Ka Belgardt on kaastegev olnud . . .

Pavlovi ühing on lõplikult omadega läbi. Ta ütles mulle hiljuti: «Meil on raha otsas, otsige endale uus töökoht.» Ma rääkisin sellest uudisest otsekohe Orlovile ja tema ütles: «Paras neile aadlikuäbarikele.» Ta kutsus mind oma kontorisse tööle. Nii et ettevalmistused, mis ma tegin Orlovile ümberorienteerumiseks, andsid tulemusi. Orlov usaldab mind ja on minuga täiesti avameelne. Ta rääkis, kui soliidselt ta asju ajab, rõhutas veel kord, et oli Inglismaa jaoks määratud «Kominterni kirja» valmistamisel kaastegev, ja nimetas teiste kaasosalistena Žemtšužnikovi, Gumanskit ja Belgardti, lõppinstantsiks oli selle töö teostamisel Churchilli sõber, Inglise spioon Sidney Reilly. Viimase seiga tõi ta oma taktika näiteks: tänu sellele ei vii nüüd jäljed mitte tema juurde, vaid Inglismaale ning teevad selle dokumendi Inglismaa silmis «juba põhimõtte pärast ehtsaks». Belgardt ei tööta Družilovski agentuuris palga pärast — nähtavasti jälgib ta «Russina» tegevust Orlovi, järelikult ka inglaste ülesandel. Ent võib-olla tegutseb ta seal ka sakslaste huvides. Družilovskist räägib Orlov halvustaval toonil. Ta ütles: «Družilovski langeb paratamatult lõksu nagu näljane hiir ikka.»

Keith

Ettekandel on resolutsioon:

Anda Keithile edasi:

1. Peamine ülesanne on uurida Orlovi tegevust ja selgitada välja tema sidemed Londoniga.

2. Keskus töötab välja taktikavõtte, mis peab kindlustama tema positsiooni Orlovi juures.

VÄLJAVÕTE S. DRUŽILOVSKI ÜLEKUULAMISE STENOGRAMMIST, MIS ON TEHTUD KOHTUPROTSESSIL (8. juulist 12. juulini 1927)

Esistuja Ulrich: Läheme üle kolmanda «Bulgaaria dokumendi» juurde, mis on dokumentide üldloendis seitsmes. Instruktsioon Bulgaaria Kommunistlikule Parteile relvastatud ülestõusu asjus. Kuidas see dokument koostati, kes selle sisu kohta näpunäiteid andis, kes selle tehniliselt teostas ja kellele see anti?

Kaebealune Družilovski: Selle dokumendi sisu oli järgmine: tuleb anda signaal kommunistliku partei liikmete mobiliseerimiseks, nad tuleb ööl vastu 16. aprilli relvastada. Ülestõus pidi toimuma 16-ndal Keskusest saadud signaali peale. See dikteeriti täiesti sõna-sõnalt, ja ma kirjutasin selle täiesti sõna-sõnalt üles. Hiljem läksin uuesti saadiku juurde ja andsin dokumendi temale.

Esistuja: Kas te kirjutasite sellele dokumendile oma käega resolutsiooni ja allkirjad?

Kaebealune: Kirjutasin alla «Bužanski»; võtsin selle nime ajalehest «Rul».

Esistuja: Pean tarvilikuks, et see dokument tervenisti ette loetaks.

Kohtu liige Kameron (*loeb dokumenti*):

Täiesti salajane. Pärast täitmist hävitada.

Kõigi maade proletaarlased, ühinegel

KITK
Sirbi ja vasara kujutis
Välissuhete Osakonna
Kesksektsioon
Nr. 2960
Moskva

Käesolevaga teatame, et vastavalt KITK juures asuva Balkani Kommunistliku Föderatsiooni k. a. 12. märtsi otsusele, et otsekohe pärast selle instruktsiooni kättesaamist peate te meie sektsiooni poolt Makedoonia «OUENA OJUKA

TAUEB'sse» saadetud kontrollkomisjoni sm. esimehega vahetult ühendusse astuma ja talle teatama, et ülalmainitud otsusega kinnitab Balkani Kommunistlik Föderatsioon Makedoonia «OUENA OJUKA TAUEB» resolutsiooni Russinovile ja Garžitsile langetatud surmaotsuse täideviimise kohta ning nõustub sellega, et otsuse täideviimine tehakse ülesandeks sm. Matkole ja sm. Kašemirovile kui Terroristide Operatiivosakonna vilunud töötajaile.

Sellele lisaks kohustab sama otsus meid kõigile vahetult meie käsutuses olevatele seltsimeestele Balkani Keskuse kontrollkomisjonist teatavaks tegema:

1. Alates 15. aprillist kuulutatakse kõik Balkani Keskuse kontrollkomisjoni töötajad mobiliseerituiks.

2. Need kontrollkomisjoni töötajad, kes on kolme-, vile- ja kümneliikmelistesse võitlussalkadesse organiseeritud, peavad 15. aprillil kell 12 nende alluvuses olevaile seltsimeestele nimekirja järgi mobilisatsioonikäsu teatavaks tegema ning andma neile edasi käskkirja KITK instruktsioonis nr. 47001 (10. mai 1924) ettenähtud tööjaotuse kohta.

3. Relvajaotuspunktide juhatajad peavad k. a. 15. aprillil kell 1 päeval valmis olema kõigile rajoonidele amunitsiooni välja jagama sellisel hulgal, nagu rajoonid võitlussalkade juhtide arvates vajavad.

4. Relvad antakse välja 15. aprilli õhtul ja ööl vastu 16. aprilli ning hoitakse salgajuhtide juures nende isiklikul vastutusel. Jne.

Need korraldused tuleb otsekohe vahetult algorganisatsioonidele teatavaks teha, kasutades selleks koodi ALZ; käskige nad pärast läbilugemist hävitada.

Vastavalt Kominterni Täitevkomitee otsusele

Välissuhete Osakonna sekretär

A. Dorot

KITK
Sirbi ja vasara kujutis
Rahvusvaheliste suhete
Kesksektsioon
Nr. 2960
Moskva.

Sellele dokumendile on kirjutatud järgmine pealdis:

Sm. Zotovile.

Tehke surmaotsus viivitamatult sm. Jantševile teatavaks, šifreerige instruktsioon ALZ koodi järgi, paljundage vajalikul arvul salaeksp. osak.

Säilitada minu isiklikus arhiivis.

S. Bužanski

19. III 1925
Reg. nr. 346/a
1925 KONT üldosak.
Välissuhete Osakond.

Prokurör Katanjan: Palun, öelge, kas te tegite mingeid parandusi... või jätsite dokumendi nii, nagu ta oli... Kas teie tähelepanu juhiti dokumendi puudustele?

Kaebealune Družilovski: Millistele puudustele?

Prokurör: Näiteks vasturääkivustele. Kas te tegite parandusi või ei teinud?

Kaebealune: Ei teinud.

Prokurör: Tähendab... see dokument võeti vastu?

Kaebealune: Jah.

Prokurör: Miks esineb siin neli korda kuupäev 15. aprill?

Kaebealune: See oli ülestõusu tähtpäev.

Prokurör: Tähendab, teile anti see daatum, 15. aprill. Ma esitan hiljem veel mõned küsimused. Aga nüüd palun lugeda ette dokument, mis avaldati ajalehes «Bulgaria» nr. 552 — kohtuprotsess Sofia katedraalis atentaadi toimepanijate üle, prokuröri sõnavõtt plahvatusest Sofia katedraalis. Usna imelik kokkusattumus. Võltsingus on öeldud, et väljaastumine peab aset leidma 15.—16. aprillil, ja just 16-ndal toimuski Sofia katedraalis plahvatus. Kusjuures kaebealune Družilovski kinnitab, et see daatum dikteeriti talle...

(Loetakse ette prokuröri kõne ajalehes «Bulgaria» nr. 552 avaldatud kujul.)

Kaitsja Komodov: Öelge, Družilovski, mis keeles see võltsing on kirjutatud?

Kaebealune Družilovski: Vene keeles.

Kaitsja: Kas te kirjutasite selle ise, oma käega?

Kaebealune: Jah, ise, oma käega.

Kaitsja: Ja pärast kirjutati see masinal ümber?

K a e b e a l u n e: Jah, pärast kirjutas Solovjova selle masinal ümber.

K a i t s j a: Kas te panite kõik need numbrid — 27001, 2960 — omast peast?

K a e b e a l u n e: Omast peast . . .

K a i t s j a: Nüüd öelge, palun, ega te ei mäleta, millal te selle dokumendi koostasite? Templijäljendil on kuupäev 12. märts; kas te koostasite selle dokumendi ammu enne seda või vastupidi, pärast seda kuupäeva?

K a e b e a l u n e: Ma ei mäleta täpselt.

P r o k u r ö r: Kas see, et teie dokumendid põhjustasid Bulgaarias äärmiselt julmi arveteõiendusi, ei teinud teile hingepiina?

K a e b e a l u n e: Ei, kodanik prokurör, ma arutasin nõnda: minu asemel oleks võinud olla keegi teine, välismaal on ju tuhandeid inimesi, keda oleks võidud panna sedasama tegema, ja nad oleksid teinud samasuguse võltsingu kui minagi.

P r o k u r ö r: Oleksid sellesama kuriteo toime pannud?

K a e b e a l u n e: Oleksid sellesama kuriteo toime pannud.

. . . . . .

Lugejal võib tekkida küsimus: kas siis lääneriikide kõrge positsiooniga poliitikategelased, vilunud diplomaadid, kes kuulusid Saadikute Nõukogusse, ei teadnud, et Tsankovi valitsus opereeris läbipaistva võltsinguga? Praegu võib sellele küsimusele täie kindlusega vastata: t e a d s i d k ü l l! Seda kinnitavad paljud dokumentaalteosed ja memuaarid, mis hiljem paljudes maades ilmusid. Ent vahest saadi seda alles tagantjärele teada? Ei, seda teati juba siis.

Nii näiteks on teada, et Vandervelde väitis, toetudes eraviisil saadud informatsioonile, et Bulgaaria fašistlik valitsus on terrori õigustamiseks kahtlasi dokumente kasutanud, ja tegi seetõttu ettepaneku anda Bulgaariale krediiti üksnes tingimusel, et terror lõpetatakse. Chamberlain vaidles talle ägedalt vastu, koguni vihjas sellele, et Vanderveldet võidakse laimu eest vastutusele võtta, ent seesama Chamberlain väitis ju, et ka «Zinovjevi kiri» inglise kommunistidele on ehtne, ehkki ta väga hästi teadis, kus see on tehtud ja kes selle tegi. Saksa kommunistide ajaleht «Rote Fahne» tõi Bulgaaria jaoks valmistatud võltsingute

päritolu kohe päevavalgele, tegi teatavaks nende autori nime ja aadressi.

Ennekõike pidid dokumentide päritolu kindlasti teadma nende riikide luureametid. Saksa salaluurest me ei räägigi — sellel oli teada Družilovski, Siverti, Orlovi jt. iga samm. Inglise salaluure sai Orlovilt ja oma teistelt agentidelt kõige kohta andmeid. Sidney Reilly ütles, et kõik, mis Berliinis toimus, oli Briti salateenistusel juba samal päeval nagu peo peal. Ega Prantsuse salaluuregi pime olnud. Me teame, et selle esindaja Lorraine kasutas Družilovski teeneid. Ka Ameerika salaluure oli kõigest teadlik, ka tema kasutas Družilovski ja teiste sulide teeneid.

Ja kui luureametid teadsid, siis teadsid ka valitsused. Nad teadsid kõike! Ent mis sundis neid siis teesklema, et nad ei teadnud midagi?

Selle probleemi lahenduse leiame ajaloost.

Balkanimaad köitsid juba ammust aega Lääne suurriikide tähelepanu. Juba Bismarck ütles, et iga Euroopa riik peab suureks sõjaretkeks valmistudes Balkani oma seljakotti toppima. Lääneriikide huvi Balkanimaade vastu läks sellel poolsaarel elavaile rahvastele kalliks maksma. Winston Churchilli päevikuis on Balkani probleem tähtsal kohal, ta nimetas seda närvesöövaks probleemiks. Ta mõistis hästi, et XX sajand lisas sellele probleemile ärevakstegeva ja väljastpoolt kontrollimatu nähtuse — Balkani rahvaste rahvusliku ja riikliku sõltumatuse taotluse. Selle ohu likvideerimiseks kasutas imperialism oma vana meetodit — jaga ja valitse. «Jagamise» ülesannet lahendati standardselt — Balkanimaade vahel puhkesid ühtelugu «kohalikud sõjad», mille kulissidetagusteks organisaatoriteks olid lääneriigid. Mis aga «valitsemisse» puutub, siis see oli palju keerulisem ülesanne, sest Balkani jagamisel mõjupiirkondadeks läksid härrased imperialistid juba omavahel kisklema.

Üks lääneriikidele kõige isuäratavamaid Balkanimaid oli Bulgaaria. Kõiki imperialiste ahvatles juba üksnes selle maa geograafiline asend: Bulgaarial oli ühine piir Türgiga, Kreekaga, Rumeeniaga ja pärast Austria-Ungari Impeeriumi lagunemist tekkinud Jugoslaavia Kuningriigiga ning merepiir Nõukogude Venemaaga.

Ei või öelda, et saksa imperialism polnud ettenägelik: ta tikkus juba sajandi algul agaralt Bulgaariasse, kolmekümnendail aastail aga oli see maa tal — kui kasutada Bismarcki ütlust — juba faktiliselt seljakotis. Bulgaaria

tsaariks sai igatahes juba möödunud sajandi lõpus Ferdinand Coburg, endine Austria armee ohvitser, kelle emakeel oli saksa keel, 1918. aastal aga asus troonile tema poeg Boriss, kes oli Saksamaale väga kuulekas. Ja ehkki Bismarck soovitas terve Balkani seljakotti pista, alustas saksa imperialism targu Bulgaariast, mõistes, et Bulgaaria kaudu avaneb talle strateegiliselt soodus väljapääs kõigile Balkanimaadele. Tulevik kinnitas täielikult seda kaalutlust . . .

Meid aga huvitavad praegu kahekümnendad aastad. Pärast Esimest maailmasõda, millest Bulgaaria võttis osa Saksamaa poolel, oleks võinud oodata, et talle saab osaks võidetud maa liitlase saatus koos kõigi sellest tulenevate tagajärgedega. Ent nii paradoksaalne, kui see ka ei ole, just lüüasaamine aitas Saksamaal Bulgaaria majandust ja poliitikat kindlalt oma mõjusfääri haarata.

Kohe pärast meie 1917. aasta revolutsiooni ähvardas Bulgaarias puhkeda revolutsioon. Bulgaaria sõdurid tõusid üles. Raevunuina sellest, et neid sunniti Venemaaga sõdima, meie eeskujust innustatuina lähenesid nad juba Sofiale, ning nende eesmärk oli enam kui selge — tööliste ja talupoegade võim. Sõduritega liitusid igal pool proletaarlased ja kõik Bulgaaria ausad patrioodid. Lääs tundis tõsist ärevust. Isegi Ameerika oli häiritud, ehkki asub Bulgaariast kaugel. Just nimelt USA diplomaadid tõttasid oma Euroopa kolleegidele appi: Bulgaaria kisti sõna tõsises mõttes kahekümne nelja tunniga sõjast välja ning Saksa väed paisati ülestõusu maha suruma.

Bulgaaria valitsejad võtsid kursi fašismile. Bulgaarias kehtestati sõjaväeline fašistlik režiim varem kui Saksamaal, Tsankovit võib pidada Hitleri eelkäijaks.

Vooruslik Lääs vaatas seda samasuguse olümplasliku rahuga pealt, nagu ta hiljem vaatas pealt, kuidas natsid Saksamaal võimule tulid. Veel enam, Lääs kiitis bulgaaria fašistide tegevuse koguni heaks. Bulgaaria ajalehed avaldasid tollal ühtelugu oma esiküljel väljavõtteid Lääne-Euroopas ja Ameerikas ilmunud artiklitest Bulgaaria kohta. Siin on näiteks väljavõte Inglise ajalehest «Times»: «Bulgaaria valitsuse ees seisab erakordselt keeruline ülesanne, kui ta tahab oma maad vulkaaniliste vapustuste eest kaitsta. Rahva revolutsiooniline vaim, mis hiljaaegu aitas teda võitluses võõramaise diktatuuri vastu, on nüüd vastsündinud riigile ohtlikuks muutunud, sest iidse russofiilsusega liitudes viib see lausa automaatselt mõttele pimesi

järgida Vene revolutsiooni eeskuju, mida ka punane Moskva ise praegu tungivalt soovitab.»

Selgemini ei saagi väljenduda.

Veel üks näide. Sedapuhku väljavõte Prantsuse ajalehest «Temps»: «Enne kui ma Bulgaariasse sõitsin, hoiatasid meie liberaalid mind, et Tsankovi valitsus pole bulgaaria rahva hulgas populaarne. Nüüd, pärast kahenädalast reisi mööda seda rahus elavat maad, tahaksin ma endalt ja ühtlasi meie liberaalidelt midagi küsida: mida tähendab üldse valitsuse populaarsus või ebapopulaarsus? Või kui täpsemalt küsida: mis on ükskõik millisele maale tähtsam — kas erakordselt populaarne peaminister, kellele daamid aplodeerivad, kuid kelle ideid keegi ei taha ellu viia, või peaminister, kelle nime kuuldes närviliste daamide silmad kohkunult suureks lähevad, kuid kelle sõna on tema maal seaduseks? Jah, kui Tsankov oleks püüdnud traditsiooniliselt, demonstratiivselt populaarseks saada, siis oleksid kommunistid ta ammu üles poonud. Riigis, kus punasel ohul ja vene ohul on harimatute rahvahulkade näol hea toitepinnas, ei nõuta valitsuselt populaarsust, vaid resoluutsust . . .»

Ka see on enam kui selgelt öeldud. Ühesõnaga, Lääs toetas Tsankovit otseselt ja varjamatult.

Ent mis toimus tollal Bulgaarias endas? Riik oli ennekuulmatu terrori verisesse kuristikku paisatud. Tsankovi ja tema jõugu hirmutegusid suutis hiljem ületada vaid Hitler koos oma käealustega. Tsankovi timukad tapsid vanglate piinakambreis, võllas, kaitsepolitsei keldrites ja otse tänavatel tuhandeid Bulgaaria patrioote, esmajoones muidugi kommuniste. Püüti hävitada kõiki ausaid ja mõtlemisvõimelisi inimesi.

1923. aasta septembris puhkes Bulgaarias ülestõus. See oli otsekui meeleheitepurse, niiviisi loodeti veresaunale lõppu teha ja rahvust päästa. Ülestõus uputati verre. Lääs aplodeeris fašistlikule timukale Tsankovile ametlikult. Ja just sel momendil otsustas Tsankov, kes sai väga hästi aru, et ülestõusu mahasurumine tegi teda rahvale veel vihatumaks, valla päästa uue terrorilaine. Ta ihkas — tema enda ütluse järgi — kõik ülestõusu juured Bulgaaria pinnasest välja rebida. Selleks oli vaid ettekäänet tarvis. Ettekäändeks sai Družilovski võltsing — «Kominterni direktiiv» bulgaaria kommunistidele uue ülestõusu organiseerimise kohta. Lääs andis Tsankovile oma õnnistuse mueks koletuks verevalamiseks, tehes sealjuures niisuguse

näo, nagu ta ei teaks, et timuka käes on rohmakas võltsing. Mu jumal, mis tähtsust sellel on, kui kõne all on Balkani päästmine kommunismiohust! Chamberlain ütles otsesõnu, nõudes tungivalt Tsankovi valitsuse abistamist: kui Balkani keskkohas, Bulgaarias, võidaksid kommunistid, siis oleks see üle-euroopaline katastroof. Moskva rajaks sinna platsdarmi edasiseks ekspansiooniks Läände.

Niiviisi — hoopiski mitte juhuslikult — sattus aferist ja suli Družilovski ajalukku. Mis parata, ta ei olnud esimene ega jää ka viimaseks.

KAHEKÜMNE ESIMENE PEATÜKK

Družilovski otsustas, et täna ei tee ta tööd, vaid naudib elu. Hommikul väljus ta oma korterist Passauerstrassel ning suundus Wittenbergi väljakule. Tal oli kogu päevaks ja õhtuks programm valmis mõeldud. Kõigepealt ostab ta ajalehti, et sirvida neid kohvilauas, luksusrestoranis «Berlin», kus sel ajal linna kõige rikkamad inimesed aega surnuks löövad.

Ta pani hiljuti ostetud halli ruudulise ülikonna selga, lakknahast ninaga kollased kingad jalga ning pistis kirju kaelasideme sõlme suure rubiiniga lipsunõela. Talle näis, et ta on täna väga ilus ja elegantne, ja ta jälgis kiivalt, millise pilguga vastutulijad teda vaatavad. Linna kohal kummus kõrge kahvatusinine taevas, päike oli alles madalal ning läkitas majade vahelt tänavatele kuldseid kiirtevihke.

Družilovski jõudis väljakule ja peatus kaubamaja «Kaufhaus des Westens» peegliklaasist vaateakna juures, et tunda silmarõõmu vikerkaarevärvilistest siidijugadest, mis papjeemašeest kaunitaride õlgadelt alla voolasid. Seisis viivu kaubamaja pöördukse ees, vahetpidamatult keerlevatelt ukseklaasidelt peegelduvad päikesehelgid panid ta silmi kissitama. Kui ta oli vaateaknalt oma peegelpilti küllalt imetlenud, läks ta ajalehti ostma. Astunud mõned sammud kioski poole, tardus ta soolasambaks. Kaks elatanud sakslast lugesid ajalehte, hoides seda lahti, ja Družilovski nägi otse enda ees suurt karjuvat pealkirja:

AFERIST DRUŽILOVSKI JA TEMA PROVOKATSIOONID!!! BULGAARIAS VALATAKSE VERD!!!

Need mustad hüüumärgid tabasid teda otse südamesse — ta seisis paigal, kartes end liigutada, ega suutnud pilku hirmuäratavatelt tähtedelt kõrvale pöörata. Seejärel leiges ta ajalehe nime: «Rote Fahne». Saksa kommunistid! Äkki pimestas teda — taevas värvus mustaks.

Oodanud, kuni sakslased ära läksid, vaatas ta aralt ringi — talle tundus, et kõik vahivad teda. Ta ostis ajalehe, pistis selle tasku ja läks järjest sammu lisades poolpõstes koju.

Ajalehesõnum oli lühike, ainult paar rida, ja ilma allkirjata. Toimetus teatas, et tema käsutuses on ümberlükkamatud andmed, mis heidavad valgust koletule provokatsioonile bulgaaria kommunistide vastu. Edasi öeldi, et «Kominterni kiri» Bulgaaria Kommunistlikule Parteile, mille ümber nii palju lärmi löödi ja mida arutas sõja võitnud riikide suursaadikute nõukogu, on võltsing — selle valmistas Berliinis vene päritoluga aferist Družilovski; ta tegi seda Bulgaaria valitsust Saksamaal esindavate ametlike isikute tellimusel.

Sõnum oli jalustrabavalt lühike ja kategooriline. Oleks see pikem olnud, siis oleks seal ehk leidunud mõni ebatäpsus, millest ta oleks võinud kinni hakata ja protesteerida, siin aga oli ainult paljas fakt — sirgjooneline nagu taak, mis vastu rinda surutud.

Mis teha? . . . Mida teha? . . . Družilovski saalis mööda tuba, kabuhirmus kiigates laual lebava ajalehe poole. Kohe tulevad Belgardt ja masinakirjutaja — vahest ei tea nad veel midagi? Ta kahmas ajalehe ja pistis selle laualaekasse.

Tarvis oli otsekohe Bulgaaria saatkonda helistada! See asi puutub esmajoones neisse! Nad võivad talle mingit nõu anda, peavad nõu andma!

Kuuldes telefonis tuttavat bassihäält, küsis Družilovski, ilma et oleks tere öelnud:

«Kas te olete juba lugenud?»

«Kes räägib?»

«Družilovski.»

«Olete oma agentuuris? Ma helistan teile kohe.»

Telefon helises. Družilovski haaras toru.

«Jaa, jaa . . . ma kuulen . . .»

«Kas teie helistasite mulle praegu?»

«Jaa, jaa . . . olete lugenud?»

«Ma tegin juba ajakirjandusele avalduse. Kui keegi teie

käest midagi küsib, soovitan vastata, et te ei loe punast ajakirjandust, ja kõik.»

Telefonist kostis ärakell.

Nüüd oli ikkagi kergem — ta vähemalt teadis, mida öelda, kui pärima hakatakse. Kuid kergendustunne asendus kohe uue ärevuselainega: mis saab edasi?

Ta hakkas jälle mööda tuba jookslema.

Lävele ilmus Belgardt. Neetud ajalehte pea kohal lehvitades hüüdis ta heatujuliselt:

«Soovin õnne!»

«Ah teie veel mõnitate!» kiunatas Družilovski; ta oli valmis oma abilisele kätega kallale tormama.

«Ma näen, et olete endast väljas ega taipa tuhkagi.» Belgardt viskas ajalehe lauale. «See on teile kolossaalne reklaam. Võtke aru pähe. Nii vägevast reklaamist võis teie agentuur ainult unistada.»

Družilovski vaatas teda pärani silmil — mis ta ometi jahvatab?

«Saage aru, see tähendab, et teid tunnustati,» jätkas Belgardt. «Te olete punastele tõsiselt ohtlik, ja nad hakkasid häirekella lööma.»

Esikust kostis uksekella helin. Belgardt läks avama, ning hetk hiljem tungisid tuppa kolm võõrast meest. Üks neist avas käigu pealt fotoaparaadi. Nad ütlesid ühekorraga ja segaselt, milliseid ajalehti nad esindavad. Fotoaparaadiga mees tõttas akna juurde ja tõmbas kardina kõrvale — ta vajas valgust.

«Kumb teist on härra Družilovski?» küsis pikk punapäine reporter.

«Mitte mina,» lausus Belgardt. Ta läks akna juurde, tõmbas kardina ette ja ütles fotoreporterile: «Pange oma aparaat ära. Kähku.»

Reporter mõõtis õlakat Belgardti pilguga ja sulges kuulekalt aparaadi. Teised kaks ründasid Družilovskit, kes seisis, pea õlgade vahel, silmades tige läige nagu lõksulangenud loomal.

«Kas te olete lugenud, mida ajaleht «Rote Fahne» kirjutab?»

«Ma ei loe punaste lurjuste ajalehti.»

«Nad teatavad, et te olevat Bulgaaria valitsuse tellimusel võltsinud Kominterni direktiive. Kas te soovite seda ümber lükata?»

«Ei.»

«Tähendab, te möönate, et see on tõsi?»

«Ei.»

«Lubage, härrased,» segas Belgardt vahele. «Teie käitumine on tagasihoidlikult öeldes veider. Ütleme, ma süüdistan teid avalikult selles, et te olete kõik kolmekesi homoseksualistid. Teie juurde tõttavad kohe reporterid ja küsivad, kas te tahate seda süüdistust ümber lükata. Mida te teeksite?»

Lehemehed hakkasid naerma.

«Siin pole midagi naljakat,» jätkas Belgardt. «Kommunistid laimavad oma sopalehes härra Družilovskit, esitavad talle valesüüdistuse, aga teie, soliidsete ajalehtede esindajad, kavatsete kommuniste aidata, selle asemel, et neile vastulööki anda. Andke andeks, ma tahaksin teie nimekaarte näha.»

«Meil pole nimekaarte,» vastas üks.

«Peab olema,» tõstis Belgardt häält ja läks reporterite juurde.

«Lähme ära!» kamandas punapea ja hüüdis lävelt: «Teie endi käest tuleks dokumente nõuda!»

Üks paugatas. Vaikus.

«Tänan,» lausus Družilovski vaikselt.

«Teil, Sergei Mihhailovitš, pole üldse võitlusvaimu, te lööte kohe verest ära. Andke mulle muidugi andeks. Tuleb võidelda, Sergei Mihhailovitš. Kui me taotleme suuri eesmärke, siis peame võidelda oskama.»

Järgmisel päeval oli Družilovskil planeeritud järjekordne kohtumine Weberiga. Ta kartis seda kohtumist väga, ehkki lootis, et sakslased teda toetavad. Kuid Weber helistas hommikul.

«Täna ärge tulge,» ütles ta kuivalt. «Järgmisest kohtumisest teatatakse teile aegsasti.»

«Andke mulle nõu . . .» alustas Družilovski ruttu, kuid kuulis kohe ärakella.

Tal tulid hirmujudinad peale. Ent Weber oli öelnud, et järgmine kohtumine ikkagi leiab aset, järelikult polnud kõik veel kadunud.

Ta helistas Sivertile. Üks Siverti kaastööline teatas, et Sivert on kümneks päevaks Berliinist ära. Poolakatele ei söandanud ta helistada — mistarvis ise endale õnnetust kaela tõmmata!

Ta maksis masinakirjutajale kahe nädala palga ette ja

ütles, et pole enam vaja agentuuri tulla, enne kui ta kutsub. Belgardt ei näidanud ise enam oma nägu.

Družilovski istus nüüd päevad läbi kodus. Alles siis, kui pimedaks läks, vaatas ta, kas tänav on tühi, ning läks kiiruga odavasse restorani, mis asus siinsamas lähedal. Kuid ta kordas endale päev-päevalt üha enesekindlamalt: «Pole viga, aeg ravib kõik haavad terveks.»

Sellal ilmusid tema päevikusse üksteise järel kaks sissekannet. Esimese tegi ta siis, kui oli oma menu tipul:

«Jah, mu tee polnud sirge, aga ta viis mu ikkagi tippu, kus tehakse suurt poliitikat; ma näen siit kogu maailma koos kõikide tema telgitagustega ning tunnen ajaloo iilinguid.

Muidugi, Bulgaaria pole veel Ameerika, aga mind tuntakse ka Ameerikas, nii et üks samm sinnapoole on mul juba tehtud, ja võib-olla ootab mind just seal mu järgmine karjääriaste. Süda aimab, et seal avaneks mul avar tegevusväli . . . Mis aga Bulgaariasse puutub, siis seal ma juba olengi ajalukku läinud, mul on Bulgaaria ajaloos oma kindel koht, suvatsege seda arvesse võtta, mu härrad. Nagu öeldakse — laulust ei saa ühtki sõna välja jätta . . . Tore oleks inkognito Bulgaarias ära käia . . . Pagana mõnus oleks vaadata tuleaset, mille minu visatud pomm järele on jätnud. Sealsed inimesed näeksid mind, kuid ei oskaks aimatagi, et see ilus, elegantselt riietatud noormees tegi koos nende valitsejate ja tsaari endaga Bulgaaria ajalugu. Aga see kõik on lüürika, või nagu Sivert ütleb, roosamanna. Praegu on peaasi, et ma tulevikus jälle mõnda prohmakat ei tee. Ent arvatavasti on doktor Roth ja kõik teised nüüd taibanud, milleks ma olen võimeline, ning leiavad mulle suuri ülesandeid, nagu ma väärin . . .»

Ja teine sissekanne:

«Kas tõesti kõik nende kolm korda neetud kommunistide sopalehe sõnumist ära kohkusid ja teevad nüüd, nagu ei tunneks nad mind! Ei või olla! Ma ju mäletan, kuidas doktor Roth ükskord naljatas, et kommunistide arvamust arvestada on sama hea, kui pea peal seista ja teha kõik vastuoksa . . . Aga vahest peame me kõik lihtsalt natuke aega vahet pidama?

. . . Jube olukord, hirm on kodunt välja minna, kogu aeg tundub, et nähtamatu varitseja on mu kirbule võtnud ja kohe kõlab lask, mida mina enam ei kuule. Kommunisti-

deli võib kõike oodata . . . Kuid võib-olla tuleb mu hirm ainult harjumatusest? Iga suur poliitik satub ju millalgi minu olukorda, tema kohta avaldatakse hirmuäratavaid artikleid, aga see on talle nagu hane selga vesi. Teinekord jälle jääb keegi ministriportfellist ilma, aga tema nägu vilksatab ikka ajalehtedes ja tema käest võetakse intervjuusid . . . Võib-olla otsitakse mind taga, oodatakse, sellal kui mina konutan oma korteris justkui hiir urus? Varem, kui mind tarvis oli, siis osati mind küll üles leida, nüüd aga vaikib mu telefon teist nädalat, mitte keegi ei tule külla, ja postkast on tühi. See on ju totrus, kui meenutada, mida ma suure poliitika heaks, neetud kommunistide vastu peetava püha sõja heaks olen teinud.

Aga võib-olla käitun ma ise valesti — unustan, et poliitika on libu, ja ootan temalt õilsaid tegusid, selle asemel et rusikaga vastu lauda põrutada. Mis see siis olgu? Olin juba omadega mäel, aga nüüd, mil ma peaksin julgesti üha ülespoole rühkima, on mul äkki kõrgusehirm. Nii ei saa, härra Družilovski, võtkem end kätte . . .»

Ei, see härra Družilovski ei mõistnud midagi. Asi oli väga lihtne — temasugustel tähtsusetuil palgasulastel pole kunagi õnnestunud suurt ja kestvat karjääri teha.

Saksa luureameti endine ülem ooberst Nikolai, kes oli kuulus kõiksugu poliitiliste provokatsioonide organiseerimise oskuse poolest (ta provotseeris muu hulgas ka Esimese maailmasõja), kirjutab: «Ilma seesuguste täidesaatjate teeneteta on peaaegu võimatu toime tulla, kui tahetakse järgida esmast moraaliprintsiipi — mitte mässida meie rahvuskaaslasi, meie ringkonna inimesi asjadesse, mille nurjumise korral riskitakse seltskonna lugupidamist kaotada . . . Kirurg opereerib inimesi skalpelliga, ja ka meie leiame eriülesannete täitmiseks säärase skalpelli, mille võib hiljem kindlasse kohta peita või ära visata. Parem ära visata — ei tohi unustada, et mida tähtsam oli operatsioon, seda radikaalsemalt tuleb hiljem talitada. Üks edu tähtsamaid eeldusi ongi see, et ei kasutataks liiga kaua üht ja sama skalpelli. Paljud tuntud skandaalid leidsid aset ainuüksi seetõttu, et pärast edukat operatsiooni ei hakatud mitte kirurgi, vaid skalpelli fetišeerima.» Ooberst Nikolai toob ajaloost selle kohta mõned õpetlikud näited ning lõpetab: «Mida tulemusrikkamalt väljastpoolt võetud täidesaatja oma töö on teinud, seda radikaalsemalt tuleb

temaga talitada, — niiviisi satutakse konflikti üheainsa inimesega, vastasel korral aga võib tekkida konflikt kogu ühiskonnaga.»

Doktor Roth otsustas Družilovskiga just selle nõuande järgi talitada, ent ta oli sellega ohtlikult hiljaks jäänud ega saanud seetõttu päris resoluutne olla. Kummatigi käskis ta skalpelli ära visata.

Ka poolakad otsustasid samal ajal meetmeid võtta; nad kartsid, et Družilovski sidemed defensiiviga võivad avalikkusele teatavaks saada. Nad arvestasid muidugi seda, et sakslased Družilovskit antud situatsioonis kaitsma ei hakka. Hoopis vastupidi. Nende plaan oli niisugune: diskrediteerida Družilovskit sakslaste silmis, saavutada, et nad kas õiendaksid ise temaga arved või saadaksid ta Saksamaalt välja. Mujal on hõlpsam talle lõppu teha.

Ka härra Tsankov närveeris Sofias väga. Bulgaaria saladuurel kästi Družilovski likvideerida — muid vahendeid Tsankov ei tunnustanud.

Družilovski aga muudkui redutas kodus ja ootas, millal teda jälle kutsutakse suuri tegusid tegema.

Helises telefon. Družilovski ei läinud kohe vastama — tal oli hirm, telefon aga aina helises, ning viimaks võttis ta siiski ettevaatlikult toru.

Ta tundis kohe ära Pieracki rämeda hääle ning jäi vait, kartes mingit õnnetust, kuid see, mida ta nüüd kuulis, oli lausa rabav — ta ei osanud aimatagi, et õel poolakas võib nii viisakas ja koguni südamlik olla; tema käest päriti, kuidas tema tervis on ja kas ta ei vaja raha, ning lõpuks paluti kohtumist. Just nimelt paluti.

Nad kohtusid järgmisel päeval.

«Ma tervitan päevakangelast,» ütles Pieracki, surudes Družilovski kätt ja kahjurõõmsalt silmitsedes tema halli loppis nägu. «Me oleme teie üle uhked. Te andsite kommunistidele nii valusa hoobi, et nad ulguma pistsid. See ei lähe mitte igaühel korda. Ma lihtsalt kadestan teid.»

«Need olid siiski ebameeldivad päevad,» tunnistas Družilovski tagasihoidlikult. Ta ei uskunud hästi, et poolakas räägib siiralt.

«Miks ebameeldivad?» imestas Pieracki. «Me peame alati valmis olema vaenlase vastulööke taluma ja iga vastulöögi järel kolm uut hoopi andma — niisugune on võitluse loogika, kui tahetakse võita. Me tahamegi võimaldada

teil nüüd just nimelt saksa kommunistidele vastulööki anda.»

Poola salaluure oli usaldanud selle operatsiooni oma Berliini residendile doktor Rettingerile, kelle olemasolust alamporutšik siiani midagi ei teadnud. Kui Pieracki ütles, et on tarvis selle mehega ühendusse astuda, muutus Družilovski valvsaks:

«Kes see on?»

«Meie kolleeg,» vastas Pieracki.

Samal päeval helistas Družilovski Rettingerile, ja Rettinger määras talle kell kaheksa õhtul restoranis «Königsberg» kohtamise. Družilovski pidi teda vestibüülis ootama.

Oli laupäev. Restoranis oli juba palju rahvast. Družilovski jälgis vestibüülist, kuidas ülemkelner külaliste ees lipitses, valge nelk nööpaugus. Äkki nägi ta end peeglist, ja tal hakkas häbi, et tal oli seljas kortsunud ülikond — kuidas ta küll polnud taibanud viisakamalt riietuda. Aga ta muretses ilmaaegu. Pikk sihvakas hallipäine mees kerges suvepalitus, õlgkaabu käes (nii oligi doktor Rettingeri talle kirjeldatud) tuli tema juurde ja kutsus ta endaga kaasa.

Nad sammusid mööda kaldatänavat, läksid siis üle silla kanali vastaskaldale ning sisenesid seal väikesesse võõrastemajja. Teisel korrusel võttis Rettinger hämara koridori lõpus võtme taskust ja avas ukse.

«Palun, pan Družilovski,» ütles ta ning laskis alamporutšiku enda ees sisse. «Need pole küll, õigust öelda, kellegi kuninglikud apartemendid, aga kahjuks peame me oma vaese Poola huvides kokkuhoidlikud olema.»

Toas oli ainult üks tool, Družilovski oli sunnitud ülestehtud voodile istuma.

Rettinger naeratas.

«Pan Pieracki ütleb, et te olete viimasel ajal edukalt töötanud, isegi teie peamine vihamees Bratkowski on sunnitud seda möönma.»

«Tema arvamus mind ei huvita,» ütles Družilovski läbi hammaste.

«Oo jaa, muidugi, isiklikud vahekorrad ei tohi meie töös mingit rolli mängida,» nõustus Rettinger.

Družilovski noogutas väärikalt, vaevumärgatavalt. Tal oli säärane iseloomujoon: kui temaga räägiti jõhkralt, siis

lõi ta araks, ent kui teda koheldi inimese moodi, siis läks ta sedamaid ülbeks.

«Kas te olete ajalehest lugenud, et Danzigi koridoris toimus rongiõnnetus?» küsis Rettinger.

«Muidugi olen.»

«Tarvis on teha dokument, kus sellest juttu oleks. Te teate paremini kui mina, kuidas seda teha, aga mõte peab olema niisugune: õnnetuse organiseerisid kommunistid, kes astusid selleks parempoolsete saksa natsionalistidega sobingusse. Mõistate?»

«Mis siin mõista.»

«Aga et dokumendis kõik usutav oleks, tuleb teil härra Benstedi konsulteerida. Te ju tunnete teda? Väga hea. Tema teab kõiki selle õnnetuse üksikasju. Ja mis eriti tähtis, ta tunneb asja tehnilist külge. Härra Bensted elab praegu hotellis «Algier», ta teab, mis meil teoksil on.»

Družilovski visandas kodus võltsingu mustandi ja läks Benstedi juurde. «Pole midagi, pole midagi,» julgustas ta end, «näib, et rong hakkab jälle liikuma.»

Ta ei tundnud Benstedi kohe ära. Vana tuttav Danzigist oli habeme maha ajanud ja nägi seetõttu märksa noorem välja.

«Mis see siis olgu, härra Družilovski, tänu minule tegite te vägeva karjääri, aga nüüd ei taha mind enam tundagi? Küll lähevad edukad inimesed ruttu uhkeks!» noomis Bensted heatujuliselt. «Muide, kui te Danzigis minu korterisse tormasite, mõistsin ma kohe, et teie peale võib panuse teha. Teie pilk oli nii söakas, et ma ütlesin endale: see mees murrab, kui tarvis, kivimüürist läbi, ja sääraseid mehi ei kohta kahjuks kuigi tihti.»

Družilovski kuulas umbusklikult ja jälgis Benstedi salamahti. Kõige kahtlustäratavam oli see, et Danzigis oli Bensted defensiivi vaenlane, nüüd aga tegi sellega koostööd.

«See oli saatusest määratud, et me mõlemad nüüd jälle Poolat aitame,» ütles Bensted. «Muide, saatus saatuseks, aga poliitikasse tuleb kainelt suhtuda. Te vist taipasite nagu minagi, et Poola on praegu bolševikevastases võitluses kõige leppimatumal positsioonil. See, et seal kuskil on keegi Bratkowski, keda me ei salli, on juba puhtisiklik asi. Eks ju?»

Družilovski jäi vastuse võlgu.

«Hakkame siis tööle,» tegi Bensted ettepaneku.

Nad istusid laua taha.

«Ei, ei, parempoolsete natsionalistidega pole lugu nii lihtne, nagu teie arvate,» ütles Bensted, kui ta oli Družilovski tehtud «tooriku» läbi lugenud.

«Ma tegin nii, nagu Rettinger ütles,» seletas alamporutsik.

«Tähendab, ka tema ei saa aru, milles on meie käigu kavalus,» jätkas Bensted. «Tuleb kirjutada niiviisi: rongiõnnetust ei organiseerinud mitte kommunistid, vaid parempoolsed natsionalistid. Aga selleks tegid nad mõnele oma inimesele ülesandeks kommunistlikku parteisse astuda ja alles seejärel kommunistideks maskeerunult õnnetus esile kutsuda.»

«Mistarvis siis lööki kommunistidelt kõrvale juhtida?»

«Esiteks satuvad nad niikuinii löögi alla, ja teiseks setakse kõik alati kommunistide süüks; see aga on nii ära tüüdanud, et keegi ei usu seda enam. Ühesõnaga, kirjutame mustandi valmis.»

Poola salaluure oli kõik täpselt ette arvestanud.

Kesköö oli juba möödas, kui Družilovski Benstedi juurest koju läks, võltsingu lõplikult viimistletud mustand taskus. Hommikul hakkas ta seda puhtalt ümber kirjutama, ent kella kolme paiku, kui suurem osa tekstist juba blanketile oli kantud, ilmus politsei ja arreteeris Družilovski. Süütõendina esitati talle võltsingu mustand: ta olevat kavatsenud Saksamaal poliitilisi rahutusi provotseerida. Teatati, et tema kohtuprotsess leiab aset kahe kuu pärast.

Vanglas paigutati Družilovski üksikkongi.

See kõik toimus nii kiiresti, et ta ei saanud üldse mahti järele mõtelda, mis on lahti. Alles vanglas tuli tal meelde, mis viimastel päevadel oli juhtunud, ja ta taipas, milles oli asi. See oli poolakate kätetöö. Kõik algas Pieracki telefonikõnest, olgu ta kolm korda neetud. Družilovski ei mõistnud oma viimase «dokumendi» kõiki peensusi. Ta tegi nagu ikka, mis tal kästi teha, ja oli kindel, et dokument on igatahes mingil moel saksa kommunistide vastu suunatud. Ent miks panid siis sakslased ta selle dokumendi tegemise eest vangi ja kavatsevad teda kohtu alla anda?

Päev möödus päeva järel, Družilovskit ei kutsutud ülekuulamisele, ja ta arvas juba, et asjasse on sekkunud Sivert. Družilovski lootis nüüd üksnes temale.

Sivert polnud tõesti Družilovskit unustanud. Ta küsis doktor Rothilt, kas Družilovskit ei peaks kuidagiviisi hoiatama, et ta mitte mingil tingimusel ühegi sakslase

nime ei nimetaks? Sivert küsis seda seetõttu, et ta kartis ennekõike enda pärast.

«Sel pole absoluutselt mingit tähtsust, mida ta Politsei-presiidiumi uurijatele räägib, temaga ei hakatagi üldse rääkima,» vastas doktor Roth, põlglikult kirtsutades oma valget aneemilist nägu. «Seda meest pole enam olemas, temale ei maksa mõtelda.»

Sivert rahunes. Ent juhtus midagi ootamatut. Kord tuli tema kabinetti suurt kasvu mees inglise frentšis ja kollasest lakknahast säärekaitsmetega. Sivert oli pagana hea inimesetundja. Nähes, kui enesekindlalt see mees käitus, millise harjumuspärase sundimatusega ta nimekaardi taskust võttis ja lauale pani, sai Sivert kohe aru, et tegemist on võimuka, järelikult ka ohtliku inimesega. Lugenud nimekaardilt tema nime, võttis Sivert kogu oma tähelepanu kokku, pani oma leidliku mõistuse tööle. See oli tuntud vene rahatuus Brizol, kes elas nüüd Ameerikas ja töötas kõikvõimsa Henry Fordi juures.

«Ma tulin teie juurde tähtsa asja pärast,» alustas Brizol kohe, raiskamata asjatult aega, kuid Sivert ei lasknud tal jätkata.

«Palun saage minust õigesti aru...» lausus ta ebalevalt. «Kas teil on veel mõni dokument kaasas?»

Brizol naeratas mõistvalt ja pani oma Ameerika passi tema ette lauale.

«Palun vabandust,» ütles Sivert kuivalt, talle passi tagasi andes.

«Teid õigustab vene vanasõna: «Kellega sa läbi käid, selle kombed võtad omaks...»» sõnas Brizol muiates ja hakkas rääkima, mis asjus ta oli tulnud.

Ameerikas oli Fordi ja ajakirjanik Herman Bernsteini vahel aset leidnud kõmuline intsident — ajakirjanik oli autokuningat laimamises süüdistanud ja tema vastu hagi esitanud, nõudnud õige suurt kahjutasu. Fordil on nüüd hädasti tarvis dokumente, mis tõendaksid, et tal on õigus. Kas ei saaks muretseda dokumenti, millest nähtuks, et Bernstein kasutas oma Fordi-vastastes sõnavõttudes Kominterni agentide ja Ameerika kommunistide käest saadud andmeid?

«See läheb väga kulukaks,» ütles Sivert. Ta kaalus silmapilk situatsiooni plussid ja miinused läbi — Ford ei mõista nalja, ülesanne pole kerge, kuid selle täitmise puhul võib saada nii ränka raha, et tasub vaeva näha.

«Ford ei koonerda, kui kõne all on tema aus nimi, see on

seletamatagi selge. Meid huvitab ainult tulemus. Aga kõigist aspektidest. Kõigist,» rõhutas Brizol.

Sivert noogutas mõistvalt, tema elav tõmmu nägu omandas sügavalt keskendunud ilme.

«Ma tõstan esile kaks peamist aspekti,» alustas ta ruttamata. «Esiteks — lehemehele, kes söandas Fordi vastu kätt tõsta, tuleb anda hea õppetund. Teiseks — pärast operatsiooni ei tohi...» Ta takerdus ning lõpetas põgusalt naeratades: «Ei tohi mingit kära tõusta.»

«Täiesti õige,» nõustus Brizol; ta mõtles, et säärane tegelinski, nagu tema vestluskaaslane, peaks Fordil alati käepärast olema.

«Aga seda teist aspekti on Ameerika oludes äärmiselt raske garanteerida,» jätkas Sivert. «Mister Ford on silmapaistev inimene; kõik, mis temaga juhtub, kujuneb sensatsiooniks, ja ajakirjanike uudishimu on arusaadav. Nood sellid aga oskavad leida laiba ka sealt, kus seda polegi.»

«Just. Mister Ford ütles sedasama.»

«Mul on hea meel, et me oleme temaga mõttekaaslased,» muheles Sivert. «Aga see ainult suurendab mu muret.»

«Te ütlete ära?»

«Ei,» vastas Sivert kindlalt. «Aga ma pean just nimelt selle aspekti hoolega läbi mõtlema.»

«Millal ma võin tulla?» küsis Brizol ja tõusis.

«Homme samal ajal.»

Järgmisel päeval oli Sivertil tegevuskava juba valmis.

«Ma usun, et ma leidsin lahenduse... Mul on üks mees, kes võib sellega toime tulla, nii et pole karta mingit lärmi. Aga see mees istub praegu Saksa vanglas.»

«Algus ei meeldi mulle,» ütles Brizol.

«Meid ei huvita ju mitte algus, vaid lõpptulemus. Eks ole?» jätkas Sivert elavalt. «Seda meest tuntakse kui Kominterni tegevuse jälgimisele spetsialiseerunud teadete-agentuuri omanikku. Ka teie ajakirjanikud on tema teeneid kasutanud. Neile võib seda vajaduse korral meelde tuletada. Ühesõnaga, pole mingit kahtlust, et see mees on Kominterni tegevusest hästi informeeritud. Ja kui ta on teinud kõik, mida teil tarvis on, siis ta kaob.»

«Kas päriselt?» küsis Brizol kähku.

«Ei, see oleks ettevaatamatu samm, päriselt kadumine ärataks antud olukorras otsekohe kahtlust.»

«Aga lehemehed topivad oma nina kõikjale,» ütles Brizol.

«See mees mõistab, et talle kingitakse elu ja vabadus

tingimusel, et ta jääb tummaks. Ma tunnen teda hästi, temast saab eeskujulik tumm.»

Brizol mõtles kaua, näppides taskust võetud palvehelmeid.

«Aga kõik teised praod?» küsis ta viimaks.

«On olemas veel üksainus pragu,» vastas Sivert. «Berliini Politseipresiidium. Aga seal on ametis üks üpris soliidne mees, kes teeb kõik, mida tarvis, ning jääb samuti tummaks — ma ei pruugi seletada, mispärast.»

«Ma tahaksin ainult teiega asju ajada.»

«Minuga ja selle mehega, kes vangis istub. Kõik muu jätke minu hooleks.»

Nüüd kaldus jutt honorarile, ning küllap see operatsioon läks Henry Fordile üsna kulukaks.

Ettevalmistusteks kulus üle nädala.

Družilovski istus endistviisi üksikkongis ja ootas kohut, kus ta kavatses kinnitada, et võitleb leppimatult kommunismi vastu.

Sel hommikul harjutas ta kõval koikul lebades kõnet, mille ta kohtus peab. Lõksatas riiv, kiunatasid roostetanud uksehinged ning kongi sisenes võõras härrasmees, drappalitu seljas ja suur ruuduline soni peas.

Družilovski laskis jalad koikult rippu ja uudistas teda üllatunult.

«Ma võtan istet, kui te lubate,» ütles võõras heas vene keeles. Ta istus taburetile, võttis taskust portsigari ja pakkus Družilovskile: «Palun.»

«Tänan, ma ei suitseta,» vastas Družilovski käheda häälega, ehkki tal käisid kanged suitsuneelud.

Kongis levis kalli tubaka meeldiv aroom. Võõras vaatas ringi ja ütles:

«Vangla on vangla, isegi kui see on Saksa vangla.» Ta vaikis hetke. «Mu nimi on Brizol. Olete kuulnud?»

«Miks ei ole. Ma tunnen teid,» vastas Družilovski. «Aga ma arvasin, et te olete Ameerikas.»

«Praegu viibin ma siin,» lausus Brizol. «Aga ma tulin asja pärast, mis puudutab ameeriklasi, ja mind juhatas teie juurde härra Sivert — ta saadab teile tervisi.»

Seejärel ütles Brizol, mida ta soovib.

«Kas härra Sivert siis ei mõista, et vangis istudes ei saa ma midagi teha?» küsis Družilovski.

«Mõistab küll. Ja me teeme nii,» jätkas Brizol. «Te tunnistate siin kongis vande all, et te nägite neid dokumente, millega Bernstein opereerib, kunagi ühe Kominterni agendi käes, keda te tunnete.»

«Nõus», vastas Družilovski.

«Selgel Sivert ulatas abistava käe,» välgatas tal mõte. Ent ta lausus: «Kas see pole siiski imelik, et ma vangis istudes mingeid tunnistusi annan?»

«Ma nõutan sakslastelt tõendi: teid hoiti lihtsalt vanglas peidus, et kommunistid ei saaks teile kätte maksta,» ütles Brizol.

Družilovski vaikis ootusrikkalt.

«Tasuks lastakse teid vabaks. Pean ütlema, et see läheb üsna kalliks maksma.»

Družilovski tegi kõik, nagu kästud — ta tunnistas vande all ja koguni õigeusu preestri juuresolekul, mida temalt nõuti.

Temaga hüvasti jättes ütles Brizol:

«Te saate oma tasu kindlasti kõige lähemal ajal.»

Kuid möödus veel kaks nädalat, vabadusest aga polnud veel midagi kuulda, ning juba määrati kindlaks kohtupäev — 3. november. Družilovski arvas, et on jälle petluse ohvriks langenud, ja kui teda kohtumajja sõidutati, tundis end reedetuna kõikide poolt, keda ustavalt oli teeninud. No tema juba ei lase ennast nii lihtsalt põlvili suruda! Ta paneb kõigest väest vastu ega heida kohtus kellelegi armu!

Ent ta ägestus ilmaaegu. Kohus ei hakanud asja arutama. Talle kuulutati kohe kohtuotsus. Aeg, mis ta vangis oli istunud, võeti karistusena arvesse. Teda kohustati neljakümne kaheksa tunni jooksul Saksamaalt lahkuma. Družilovski andis allkirja, et ta tuleb kahe päeva pärast Politseipresiidiumi ärasõiduks vajalike dokumentide järele, ja ta lasti vabaks.

BERLIINIST KESKUSESSE. *14. mail 1925.*

Lugu lõppes sellega, et ajaleht «Rote Fahne» paljastas k. a. 24. aprillil Družilovski võltsingud, mis ta Bulgaaria tellimusel oli teinud. Õiendus, mille Bulgaaria saadik kohalikus ajakirjanduses avaldas, tundub abituna — paljasõnaline eitamine pluss raev. Sakslased koristasid Družilovski ära, et midagi huliemat ei juhtuks; nad panid ta mingi võltsingu eest, mis puudutas rongiõnnetust Danzigi koridoris, vangi. Ei tea, millal kohtuprotsess toimub, seda on juba

kaks korda edasi lükatud ja ajakirjanduses pole sellest enam juttu olnud. Igatahes agentuur «Russina» lakkas olemast. Orlovi grupp tegutseb edasi, ja väga agaralt, ma teen siin kõik, mis minu võimuses on, ning loodan, et me saame paari kuu pärast ka siia hoobi anda.

Keith

Ettekandel on resolutsioon:

Andke Keithile edasi:

1. Tarvis on jälgida, mis Družilovskist edasi saab.
2. Orlovile hoobi andmiseks on enne kõike vaja dokumente, mis teda paljastaksid.

KAHEKÜMNE TEINE PEATÜKK

Družilovski väljus kohtuhoonest; talle lõõtsus näkku külm tuul. Sel hommikutunnil olid Berliini tööinimesed juba tööle hakanud, jõudeinimesed aga võisid veel voodis lesida, ning tänav oli tühi. Tuul keerutas tänavalt lund üles ja pildus vastu jalgu. Trammid sõitsid mürinal, helistades signaalkella, autod kihutasid unnates ja turtsudes mööda; Družilovski vaatas seda kõike ärapõlatu pilguga — Berliin oli temast lahti öelnud. Ta arvas tänavamüras kuulvat armutuid sõnu: «neljakümne kaheksa tunni jooksul . . .», «neljakümne kaheksa tunni jooksul . . .» Ja kui politseinik tänavaristmel teda äkki teraselt vaatas, lisas ta tahtmatult sammu.

Varsti ta väsis, hakkas hingeldama, teda piinas talumatu külmatunne. Tal oli õhuke suvepalitu seljas ja hele suvekübar peas. Harvad vastutulijad vaatasid teda imestunud ja kahtlustava pilguga. Teadmine, et ta tallati mutta ja teda ootavad ees uued alandused, tõi talle klombi kurku ja silmad hakkasid kipitama. Ta puhkes nutma.

Üks vana naisterahvas ulatas talle peopesal mõned vaskmündid.

«Mida te minust tahate?» taandus Družilovski jahmunult.

«Ma tahtsin . . . teid aidata . . .» kohmetus naine ning läks ruttu minema.

Jalamaid Siverti juurde! Tema üksi võib veel päästa. Ainult temal! Kõik teised on müüdavad hinged, nad püüavad ka ligimese õnnetusest kasu lõigata. Sivert — ei keegi muu — päästis ta vanglast. Sivert aitab teda ka nüüd.

Kaua helistas ta oma ainsa lootuse ukse taga. Ta arvas juba, et Sivertit pole kodus, kuid helistas üha edasi.

Lukk klõpsatas pahaselt ja uks läks praokile. Sivert, kellel oli hommikumantel õlgadele võetud, vaatas teda tursunud laugude alt mõistmatu pilguga. Družilovski trügis uksest sisse.

«Andke andeks . . . ainult paar sõna . . .»

«Issand jumal,» hädaldas Sivert. «Kas sa ei osanud veel varem tulla? Ma tegin kella viieni hommikul tööd, pea lõhub valutada.» Tegelikult oli ta Družilovski tulekut oodanud, kuid arvanud, et Družilovskit kohtus kauem kinni peetakse.

«Ma palun . . .» hingeldas Družilovski.

Nad läksid kabinetti. Sivert potsatas pehmesse tugitooli.

«Noh, mis on?» küsis ta, krimpsutades valuliselt nägu ja kiskudes hommikumantli hõlmu koomale.

«Ma tahaksin teid tänada.»

«Mille eest?» kergitas Sivert kulmu.

«Abi eest. Härra Brizol . . . Kui ta mulle teie käest tervisi tõi, sain ma kõigest aru. Tänan teid.»

«Oot-oot, mis sa jahvatad!» Sivert ajas end sirgu. «Mis Brizol? Mis tervisi? Oled sa arust ära, vennas?»

Družilovski jahmus viivuks, kuid taipas kohe, et Sivert ei taha sellest rääkida.

«Ma mõistan,» ütles ta vaikselt, sõbrale ustava pilguga silma vaadates. «Aga mul kästi neljakümne kaheksa tunni jooksul Saksamaalt lahkuda.»

«See pole sinu jaoks veel kõige halvem variant,» ütles Sivert äkki selgesti ja kalgilt, ning tema kerge keha vajus taas tugitooli. «Ma võin sulle vaid üht soovitada — ei maksa ärasõiduga nelikümmend kaheksa tundi viivitada. Sa imestad? Issand jumal, kas sa tõesti nii taipamatu oled? Oled sa loll või on sul lapsearu? Jõlgud mööda linna, kui sind iga nurga peal varitsetakse, et sul hinge võtta.»

«Kellel minuga enam pistmist on? Ma olen niigi juba omadega läbi,» ütles Družilovski nukralt.

«Noh, siis ma seletan sulle.» Sivert pöördus tugitoolis, nii et hommikumantli hõlmad lahti läksid ning punakate karvadega kaetud rind paistma hakkas. Ta tõmbas hõlmad

koomale ja ütles: «Poolakate, eriti aga bulgaarlaste silmis oled sa alles siis omadega läbi, kui sa laip oled ja ei saa enam midagi meenutada või välja lobiseda. Ega sa, idiot, ometi kavatse nende käest abi otsima minna? Võib-olla sakslased ainult selleks andsidki sulle nelikümmend kaheksa tundi aega, et neil seda operatsiooni hõlbustada?»

Družilovski vaatas Sivertile otsa, silmad hirmust pärani. Alles nüüd sai ta asjast aru! Enne ei tulnud tal seda mõtessegi.

«No mis sa nüüd silmad suureks ajasid, ilmsüütu lapsuke?» küsis Sivert. Vanglas nudiks pöetud peaga, vurrudeta ja otsekui kokkukuivanud Družilovski nägi haletsusväärne välja. Ent Sivert mõtles teda vaadates tigedalt, et see armetu tõhk on talle ohtlik.

«Kuhu sind tahetakse välja saata?» küsis ta, ehkki teadis väga hästi, et Družilovski saadetakse Eestisse.

«Seda mulle ei öeldud.»

«Oleksid pidanud küsima. Vahest pakuvad nad sulle Pariisi-reisi?» õelutses Sivert, valged hambad irevil. «Ma annan sulle viimast korda nõu — palu, et sul lastaks naise juurde Tallinna sõita ja ole seal vähemalt paar-kolm aastat vagusi. Justkui poleks sind olemas ja poleks kunagi olnud. Tee, mida tahad — hakka saapapuhastajaks, mesinikuks või kirjakandjaks, ükskõik, ainult vaata, et sind ei nähtaks ega kuuldaks. Muidu saad kähku kuuli kuklasse — kolmerealine sõnum kriminaalkuritegude kroonikas. Ja võta arvesse, et mul pole mingit mõtet sind ilmaaegu hirmutada. Kahjuks on mul niisugune rumal tunne, nagu oleksin ma sinu eest kuidagiviisi vastutav, ja ma ei taha, et sa kärvaksid nagu kodutu peni. Tont teab, võib-olla ma veel vilistan sind kunagi.»

«Ma teen justament nii, nagu te ütlete,» lausus Družilovski alandlikult.

«Kas sul raha on?»

«Õige vähe.»

«Ära valeta, sa kühveldasid viimasel ajal kahe käega raha kokku. Ära karda, ega ma laenu küsi. Ja veel üks nõuanne. Tuleta meelde — iga kord, kui sa priiskama hakkasid, lendasid sa kohe sopaauku. Nii et siitpeale ela nõnda, nagu poleks sul üldse raha. Raha jääb ikka rahaks, ja kui pilved kord hajuvad, aitab ta sul kähku jalule tõusta. Aga nüüd lase jalga ja unusta mu nimi ja aadress, kuni ma ise sind kutsun. Mõistad?»

«Jaa, jaa. Aga ma ei unusta kunagi, mida te minu heaks teete,» ütles Družilovski ruttu.

Sivert kargas tugitoolist üles ja ulatas talle käe.

«Ela hästi, vennas. Ja ära kiru saatust. Meie töös on niisugused äpardused paratamatud; oskasid suuri asju korda saata, siis pead oskama ka suurtest ebameeldivustest üle saada. Soovin edu.»

Družilovski väljus ja teda valdas metsik hirm. Iga vastutulija tundus talle ohtlikuna ning nähes kedagi eespool seismas, pöördus ta ringi.

Kodus võttis ta raha ja päeviku, pakkis kõige hädavajalikumad asjad väikesesse kohvrisse ning läks Politseipreesidiumi.

Tal tuli peaaegu kolm tundi ooteruumis oodata, kuid see eest tundis ta, et ta oli seal väljaspool hädaohtu.

Viimaks juhatati ta pikka kitsasse tuppa, mille trellitatud aknast paistis hall taevas.

«Noh, mida te kavatsete teha?» küsis priske punapõskne ametnik mustas politseimundris.

«Ma tahan Eestisse sõita, seal elab mu naine.»

«*Estland*?» kordas ametnik, heitis pilgu mingitesse paberitesse ning noogutas: «Võib küll. Me anname teile niisuguse dokumendi, mille alusel te saate seal kohaliku passi, võib-olla koguni Nanseni passi. Ja teil veab: paarikolme päeva pärast saabub üks Eesti laev Hamburgi.»

Õhtul istus Družilovski Hamburgi rongi. Terve tunni varjas ta end vaksali kõrvalistes nurkades, ja alles siis, kui rongi väljumiseni oli jäänud viis minutit, läks ta, krae üleval ja kaabu silmile tõmmatud, ruttu oma vagunisse.

Pole mõtet kirjeldada kõike, mis Družilovskiga pärast Berliinist lahkumist juhtus, — see ei paku meile huvi. Ta kirjutas ise kroonikat, mis annab ettekujutuse tema edasiliikumisest mööda kanalisatsioonitorustikku, ja me kasutame tema märkmikku:

«14. jaanuar. Kirjutan auriku «Saaremaa» pardal. Sakslased vedasid mind enne eesriide langemist veel kord alt — mind ei lastud nende käest saadud dokumendiga laevale, olin sunnitud 300 marga eest ostma Rootsi passi kellegi Nils Svenssoni nimele; sinna kleebiti minu foto. Seda aitasid teha sandarmipolkovnik N. P. Neumann ja K. I. Hetzen — tunnen neid ajast, mil ma teenisin Judenitši staabis, ning nüüd kohtasin neid Hamburgis. Ma olen

neile muidugi tänulik, ehkki need lurjused mind hirmsasti nöörisid.

Meri on rahutu, ja minu hing samuti. Kuid siin on ikkagi parem kui Saksamaal, kus ma tõepoolest iga silmapilk võisin kuuli kuklasse saada. Hea, et Sivert mind hoiatas ja ma olin viimaseil päevil valvas. Olgu neetud kõik, keda ma suures poliitikas oma võitluskaaslasteks pidasin. Kõik nad on lurjused, hundid — kõik peale Siverti. Aga ma tõusen veel jalule, sain kasuliku õppetunni; hoidke end, rajakad! Ma hakkan nüüd teie hundimoraali järgi elama ja tegutsema. Te veel kuulete minust, kui mu vaikse paosoleku aeg täis saab.»

Järgmise sissekande tegi ta päevikusse rohkem kui aasta pärast — 27. veebruaril 1926, kui ta juba Riias oli:

«See, mis minuga Tallinnas juhtus, on nagu hirmus unenägu. Juula ei lasknud mind sisse, vaid ütles läbi ukse, et ta on abielus, käigu ma minema, kui ma tahan, et mu nahk terveks jääks. Vähe sellest, ta andis mu kaitsepolitseile üles, ja samal ööl võeti mind võõrastemajas kinni. Nad uurisid, miks ma sõitsin nende Eestisse. Kui ma ütlesin, et tahtsin perekonnaelu elama hakata, hirnusid nad nii, et mul sai kõik selgeks. Aitäh, Juulake, ka seda ma ei unusta. Hakati peksma ja muudkui päriti, miks ma sõitsin siia. Et nad mind rahule jätaksid, valetasin neil suud-silmad täis, nagu oleks mul täpselt teada, et Eestisse saabus hiljaaegu Nils Svenssoni nimele väljaantud passiga väga tähtis Kominterni agent. Tabasin otse naelapea pihta — nende piirivalvurid olid mind ju selle passi alusel oma registrisse kandnud, mina aga hävitasin selle kohe pärast maabumist, nagu Neumann ja Hetzen olid käskinud, ja mulle jäi ainult Saksa *Ausweis*. Peaaegu kaks kuud ei tülitanud nad mind, aina otsisid Kominterni agenti, aga viimaks nuhkisid ikkagi välja, et minu sissesõitu polnud kuskil registreeritud, ja taipasid, et mina ise saabusingi selle Rootsi passiga. Jälle võeti mind käsile, jälle peksti, aga ma ei tohtinud neile tõtt öelda ega osanud ka midagi mõistlikku välja mõelda. Nad hoidsid mind talveni türmis ja tegid siis ootamatu käigu — värbasid mind oma täitanud salaluuresse, õpetasid välja ning saatsid Lätisse. Nad meisterdasid mulle koguni passi. Idioodid! Ma talitan Siverti nõuande järgi ega mõtlegi Riias oma elu nende armetu Eesti pärast kaalule panna. Aga mu vaikse paosoleku aasta ongi juba möödas.»

BERLIINIST KESKUSESSE. *19. jaanuaril 1926.*

Berliini Politseipresiidium avaldas lakoonilise teate, et vene emigrant Družilovski rikkus eeskirju, mida Saksamaal elavad emigrandid peavad täitma, ning saadeti vastavalt kohtuotsusele Saksamaalt välja. Teates ei öelda, kuhu ta välja saadeti, ja mul pole õnnestunud seda kindlaks teha. Minu oletuse peale, kas ta ehk ei sõitnud sinna, kus tal kõige rohkem edu oli — Bulgaariasse, lausus Orlov: «Bulgaarlastel oleks eriti ohtlik seda haisvat laipa oma maale lasta; Družilovski on lihtsalt surnud, unustagem ta, nagu unustatakse löödud kaart.»

Keith

KAHEKÜMNE KOLMAS PEATÜKK

Väljavõte Riia Politsei-Keskvalitsuse registreerimisraamatust (22. II 1926):

Perekonna- ja eesnimi	— *Družilovski, Sergei.*
Rahvus	— *venelane.*
Kust saabus	— *Tallinnast.*
Siiasõidu eesmärk	— *ajutine siinviibimine, elatusraha on olemas*
Dokument	— *pass Nr. 111371, välja antud Tallinnas 10. IV 1925.*
Märkus	— *ta on tulvunud eeskirjadega, mida isikud, kellel pole Läti kodakondsust, Lätis elades on kohustatud täitma . . .*

Niisiis, ta ilmus päevavalgele Riias. Asus elama odavasse võõrastemajja Suvorovi tänavas ja käitus väga tagasihoidlikult. Ta kandis autojuhijoppi, kalifeepükse ja säärekaitsmetega saapaid. Kuid ta ei hakanud saapapuhastajaks või kirjakandjaks, nagu Sivert talle oli soovitanud. Ta ei hakanud ka autojuhiks. Tal oli veel raha. Tema märkmikus on kaks lehekülge arvudetulpasid — nähta-

vasti arvestas ta oma markasid Läti rahaks ümber. All on mingi arv, millele on ringjoon ümber tõmmatud, küllap vist kogusumma. Seejärel on ta seda summat mitu korda jaganud, proovides üksteise järel mitut jagajat, mis tähendasid tema kuueelarve suurust. Lõpuks otsustas ta arvu 150 kasuks ja tähistas ka lõpptulemuse — 14 kuud — ringjoonega. Selle arvu kõrval on hüüumärk.

Õhus oli juba tunda kevade hõngu — lähenes 1926. aasta märts... Pärast hommikueinet võõrastemajas — võileibu ja teed — läks Družilovski linna, uitas mööda vaikseid, rahulikke tänavaid, õhtuti vaatas ta võõrastemaja lähedal väikeses kinos uusi filme. Ta ajas endal ise habet, ja kord nädalas laskis ühes ja samas tillukeses juukselõiklas, kus töötas üksainus juuksur, vurrusid pügada ja juukseid lõigata. Silmitsedes ennast seal peeglist, märkas ta, et ta oli näost priskemaks ja jumekamaks muutunud. Tema tervis oli hea ja ta tundis elust mõnu. Ta kirjutas oma päevikusse: «Pagan võtaks, võiksin elu lõpuni niiviisi elada, kosiksin siin endale hea rikka naise, soetaksin lapsi ja sülitaksin oma haljalt oksalt poliitika peale, olgu ta kolm korda neetud!»

Riia oli sääraste unistuste jaoks nagu loodud. Mõne aasta vältel, mis ta Riiast eemal oli viibinud, oli elu siin üllatavalt muutunud. Lätlased olid sõdimisest surmani tüdinud, nüüd seadsid nad innukalt oma elu joonde, kõik rääkisid talle seda — võõrastemaja koristaja, juuksur ja tubakapoodnik. Ta ise nägi seda samuti igal sammul.

Ka vene emigrandid püüdsid siinse eluga kohaneda. Varem istusid nad oma kohvrite otsas ja lootsid Venemaale tagasi pöörduda, seetõttu torkasid nad kõigile silma. Nüüd oli enamik neist kohvrid lahti pakkinud ja uut elu alustanud.

Vene ajaleht kirjutas ärritatud toonil neist, kes on unustanud, et nad vastutavad Venemaa saatuse eest ning on isamaa vabastamise ülla ideaali vahetanud mõnusa oleskelu vastu võõra katuse all. Ühtaegu avaldas ajaleht lausa võimatuid valesid sellest, kui hirmus on elu «bolševistlikus põrgus» ja kui lähedal on Venemaa päästmise tund.

Družilovski luges seda kõike spetsialisti pilguga ning muigas: käpardid! Ent siiski äratas vene ajalehe lugemine temas mõnikord äkki soovi siingi sellel räämas, söötis tööpõllul tööle asuda. Rahulik elu hakkas teda juba tüütama, liiati selgus, et tema kulud ei mahtunud kindlaksmääratud

eelarve piiridesse — ta kulutas palju rohkem raha. See tegi talle tõsist muret.

Sellal kohtas ta Riias alamporutšik Ufimtsevit, oma kaaskursanti Moskva lipnikekoolist, kellega ta hiljem Tallinnas oli kohtunud. Ufimtsev töötas nüüd kohvikus «Espanaad» kelnerina. Družilovski küsis, kuidas tema tuttavate käsi käib, kuid Ufimtsev ei teadnud neist midagi. Ta olevnes alles rittmeister Kanukovi nime kuuldes:

«Oo jaa! Kanukovil on nüüd Mežapargis oma ettevõte. Ka mina kogun raha. Hakkan kunagi omal käel äri ajama,» lisas Ufimtsev unistavalt.

Družilovski istus trammi ja sõitis Mežaparki.

Kanukovi «oma ettevõte» osutus väikeseks õllepoeks.

Paksuks läinud rittmeister rõõmustas teda nähes, nad kaelustasid teineteist, suudlesid ja istusid lauda. Kanukov tõi ise õlut.

«Kuidas elu läheb?» küsis Družilovski.

«Ei või nuriseda, ja loodetavasti hakkab veel paremini minema,» vastas Kanukov. «Äri toob üht-teist sisse. Paarikolme aasta pärast proovin mõne soliidse ettevõtte osanikuks hakata või asutan omaenda firma.»

Družilovskil välgatas mõte: kui õige paigutaks oma järelejäänud raha samuti mõnda ettevõttesse; kuid samas mõtlesi Kanukov, rääkides, kuidas venelased Riias elavad, Vorobjovi nime.

«Missugune Vorobjov?» huvitus Družilovski.

«Ma tunnen ainult üht Vorobjovi,» kostis Kanukov. «Muide, ta kirjutas teist ajalehes.»

«Mida ta siis kirjutas?» kohkus alamporutšik.

«Ma ei mäleta hästi. See oli ammu.» Kanukov vaikis hetke, püüdes meelde tuletada. «Midagi Poola spioonidest Riias. Kuidas nad venelasi oma püünistesse peibutasid, misjärel nood venelased saladuslikult ja jäljetult kadusid. Ta ise olevat hädavaevu eluga pääsenud.»

Družilovski arvas, et küllap see on sama Vorobjov, kes tahtis talle Lanskaja salongis hea vaevatasu eest tutvustada Kroškot — meest, kellel pidi Nõukogude saatkonnas tutvusi olema. Ta mäletas kavalat, kärmast, ideedest pakatavat Vorobjovi väga hästi. Just niisugust inimest oligi tal praegu tarvis. Kui Vorobjov defensiivi salasepitsusi paljastab, siis on neil nüüd hõlbus ühist keelt leida.

«Kus ta praegu on?» küsis Družilovski.

«Minu meelest töötab vene ajalehe toimetuses, ta kir-

jutab seal tihtilugu poliitikast,» vastas Kanukov. «Nii et ka teie pääsesite poolakate küüsist?»

«Jah, mul vedas.»

«Siis joogem teie pääsemise terviseks,» tõstis Kanukov õllekannu, rüüpas sõõmu, kargas püsti ja tõttas õllepoodi astunud külastajaid teenindama.

Järgmisel päeval leidiski Družilovski vene ajalehe toimetusest Vorobjovi. See oli tõepoolest seesama Vorobjov, ainult et vahepeal oli ta endale musta lokkis habeme ja kaharad vurrud kasvatanud. Ning oli nüüd hoopis teisiti riides — laitmatult istuv kuub seljas ja isegi moodne lips ees. Vorobjov algul ebales veidi ja jutt ei võtnud vedu. Ent kui Vorobjov ääri-veeri päris, kuidas nende ühiste tuttavate poolakate käsi käib, kukkus Družilovski vihaselt kiruma: ta laseks nad kõik oma käega maha nagu marupenid.

Vorobjov muigas.

«Noh, porutšik Kleciga võite seda teha. Ta töötab nagu ennegi siin, nende saatkonnas.»

Vorobjov võttis kapist kausta vanade ajalehtedega ning andis talle lugeda oma artikleid defensiivi salasepitsustest.

Seal oli üks vale teise otsas, aga Družilovskit kujutati poolakate salakavaluse ohvrina, ja ta ei hakanud sellele vastu vaidlema. Oli sulaselge, et niisuguste artiklite kirjutamise järel ei saanud Vorobjov enam poolakate teenistuses olla.

«Ja kuidas proua Lanskaja elab?» küsis Družilovski.

«Ta leiti möödunud aasta detsembris surnuna oma voodist. Räägiti, et ta olevat liiga palju unerohtu võtnud, aga ma olen kindel, et ka see oli defensiivi kätetöö, ma võtan selle loo veel käsile.»

«Aga kas see pole nende ajaleht?»

«Ammust aega ei ole. Kes mind muidu siin tööl peaks. Nüüd on see puhtvene ajaleht ja ilmub kohalike võimude heakskiidul,» vastas Vorobjov.

«Mille eest teil ajaleht siis võitleb?»

«Sellele küsimusele ei oska ka toimetaja ise vastata,» naeris Vorobjov. «Meie ajalehel on vaid üks kindel seisukoht: bolševikud on röövlid.»

Nad jätsid üpris sõbralikult hüvasti ja kohtusid siitpeale sageli. Vorobjov soovitas Družilovskil varjus püsida ning lubas talle säärase koha otsida, kus saaks head raha ja töö oleks huvitav, kuid mitte riskantne. See langes

siiretti nõuandega ühte, ja alamporutšik ootas kannatlikult. Ent aeg läks, Vorobjovil aga polnud talle ikka veel midagi mõistlikku pakkuda.

«Saage aru, siin Lätis on raskem tööd leida kui kuskil mujal,» seletas ta. «Vene emigrantidesse suhtutakse siin umbusklikult, lätlased ei taha ega söanda Moskvaga tülli minna. Moskva on ju nii lähedal. Mina, näete, kirjutan oma välispoliitikast, aga bolševikest — mitte poolt sõnagi. Pagan nendega, mine tea, mis võib juhtuda . . . Mistarvis peaga vastu kivimüüri joosta? Ma ei soovita ka teil ilmaaegu pead tulle pista.»

«Jaa, jaa, pole mõtet,» nõustus Družilovski siiralt.

Vorobjov tutvustas talle oma sõpra, kohaliku vene teatri näitlejat Baškirtsevit, alati heatujulist seltskonnamimest; Vorobjov ütles, et Baškirtsev oli enne Riiga kolimist Poolas elanud ja seal Poola kaitsepolitsei käe läbi kõvasti kannatada saanud. Baškirtsev ise ei armastanud sellest rääkida.

«Mis möödas, see möödas,» pööras ta jutu naljaks. «Ma pean defensiivile tänulik olema, et ma siia õnnistatud maanurka sattusin.»

Baškirtsev oli tugeva kehaehitusega mees neljakümne ringis. Oma punaste juuste, inetu rohmaka näo ja suurte pahklike käte tõttu sarnanes ta pigem talumehega. Tal oli alati raha, ja ta oli helde käega. Restoranis tegi ta meeleldi kõigile välja, korrates ikka üht ja sama nalja: «Poissmehel on alati viinaraha.» See äratas Družilovskis esialgu kahtlust, varem oli ta arvanud, et näitlejad on puruvaesed. Kord küsis ta Vorobjovilt seletust.

«Jah, see mees elab priskelt,» vastas Vorobjov mõistatuslikult, siludes oma kaharaid vurrusid. «Muide, suvila pole tema oma, vaid pika aja peale üüritud.»

«Ma arvasin, et näitlejatel on vähe raha,» tähendas Družilovski.

«Oleneb sellest, vennas, millises teatris näitleja mängib,» naeris Vorobjov.

«Aga kuidas tal ikkagi nii palju raha on?»

«Ma võin öelda vaid üht — tema raha on ausal teel saadud.»

«Kas te tunnete teda ammust aega?»

«Peaaegu sündimisest saadik. Me oleme mõlemad venelased, Varssavis sündinud. Käisime koguni ühes gümnaasiumis, ainult et tema oli minust paar klassi ees. Tõsi küll, me polnud siis veel tuttavad. Aga meie edasine käekäik

on väga sarnane. Me mõlemad vihkame poolaka Bratkowski sulikampa, kelle käe läbi Baškirtsev muide sai valusamalt kannatada kui meie. Lisaks abiellusime me nõostega, tõsi küll, tema lahutas oma abielu ära. Ja lõpuks on ta, nagu te juba olete märganud, lõbus kambamees, ja mis peaasi, usaldusväärne inimene. Minul isiklikult on norumeelsetest ja ebausaldatavatest inimestest villand. Noh, kuidas teile tundub — kas ma tunnen teda hästi?»

Vastamise asemel küsis Družilovski uuesti:

«Aga kust ta ikkagi raha saab?»

«Seda küsige tema enda käest,» põikles Vorobjov ja kordas: «Tema raha on ausal teel saadud. Ma võin selle eest pea anda.»

Baškirtsev suhtus Družilovski kohaotsinguisse Riias skeptiliselt.

«Venelaste järele pole nõudmist, sel kaubal on paha lehk,» muhatas ta. «Ärge rutake. Це дило треба розжувати.[1]»

Vorobjov viis jutu sellele, et Družilovski võiks bolševike käest ränka raha saada, kuid ta kardab nende juurde sõita; kas ei saaks kuidagi niiviisi korraldada, et ta ei peaks ise sinna sõitma? . . .

Baškirtsev pööras end järsult tema poole ning ütles väga tõsise ilmega:

«Ma ei kuulnud seda. Mõistad? Ei kuul-nud.»

Ta ütles seda säärasel toonil ja jäi nii harjumatult tõsiseks, et Družilovski vaatas neid mõlemaid üllatunud pilguga, mõistmata sealjuures, et teda ei üllatanud mitte mõte, et ta võiks bolševikega äri teha, vaid üksnes toon, millega tema sõbrad sellest rääkisid.

Jälle läks aeg omasoodu edasi, kuid töökohta ei leitud.

Siis aga ütles Vorobjov kord äkki:

«Minge õige Nõukogude saatkonda, pakkuge seal oma teeneid.»

«Mis te räägite! Nad panevad mu juba saatkonnas raudu!» pahandas Družilovski.

«Ärge pabistage,» jätkas Vorobjov tõsiselt. «Te võite neile pakkuda andmeid, mis paljastavad Lääne salasepitsusi Moskva vastu. Sel puhul nad ei koonerda, ja neil on hirmus palju raha. Nende saatkond on kõige rikkam saatkond.»

---

[1] Seda asja tuleb järele kaaluda. (Ukraina k.)

«Te teete minuga lihtsalt halba nalja,» jätkas Družilovski pahaselt. «Esmalt võitlesin ma nende vastu, ja nüüd äkki — tere hommikust, ma olen teie poolt. Kes seda usub?»

«Ma tean vaid üht — sajad venelased on juba Lätist Venemaale tagasi pöördunud. Nende hulgas on palju niisuguseid, keda alles eile peeti bolševike surmavaenlasteks. Aga nüüd kirjutavad nad sealt, et neile anti tööd ja nad elavad hästi. Eks võinud teiegi ümber orienteeruda? See on ju poliitika, ja poliitikas on kõik võimalik.»

«Miks siis teie sinna ei sõida?»

«Te ju teate, et ma olen Varssavis sündinud ja mul on Põola kodakondsus. See on hoopis teine tubakas.»

Algul näis Vorobjovi ettepanek Družilovskile täiesti absurdsena, ent mida kauem ta selle üle järele mõtles, seda vähem see teda kohutas. Tema arutluste loogika oli sealjuures väga lihtne: õigus jah, poliitika on segane asi, ja muidugi võib ta anda bolševikele väärtuslikumaid andmeid kui keegi teine. Ja tal välgatas veel üks mõte: niiviisi saaks ta kõigile neile, kes ta halastamatult prügimäele viskasid, kätte maksta.

Ta tunneb oma tööd ja võib niihästi bolševismi vastastele kui ka bolševikele endile ühteviisi kasulik olla.

Ta otsustas kõigepealt isiklikult veenduda, kas Nõukogude saatkond Riias venelastesse, kes soovivad kodumaale tagasi pöörduda, tõepoolest sallivalt suhtub. Mitu korda kõndis ta Nõukogude konsulaadist mööda. Konsulaadi juures oli alati palju venelasi, kes ihkasid koju, Venemaale tagasi pääseda. Ta sai jutule ühe venelasega, kellel viisa juba käes. Ta päris, kas neile esitatakse palju küsimusi.

«Kõigest kolm: sünniaasta ja sünnikoht, kutseala ja miks te Venemaalt lahkusite.»

«Ja mida te viimasele küsimusele vastasite?»

«Tõtt: olin sõjaväes, ei mõistnud, mis sünnib, ja uskusin oma komandöre.»

Saabus päev, mil ka Družilovski konsulaati sisse astus. Talle anti seal küsitlusleht, kus tõepoolest oli vaid kolm küsimust, ja pöördel paluti teatada, milline isikuttõendav dokument viisa taotlejal praegu on. Aga kui Družilovski nimetas oma nime, näis talle, et konsulaadi töötaja silmis välgatas üllatus.

Družilovski ütles, et ta tuleb mõne päeva pärast tagasi, kuid ei läinud enam selle maja lähedalegi.

RIIAST KESKUSESSE. *9. juunil 1926.*

Ettevalmistused on tehtud, operatsioon on faktiliselt alanud. Täidesaatjad: Sumarokov ja Dalni[1]*. Nad on Družilovskiga pidevalt kontaktis. Meil mõlemal on temast ühesugune mulje — väga ennast täis, kuid piiratud mõistusega ja arg mees. Viimane asjaolu teeb meie ülesande ilmselt eriti raskeks.*

Seadke piiril kõik valmis. Läti poolel jõudis Sumarokov kõige suhtes juba kokkuleppele, ja palju odavamalt, kui me algul arvasime. Mul jäi niisugune mulje, et Piirivalvur[2]*, keda teiegi teate, annab meile üha selgemini mõista, et ta on valmis meid tasuta aitama. Kas temaga ei võiks avameelselt rääkida?*

Sepp

Ettekandel on resolutsioon:

Kiires korras Sepale.

1. Piiril on kõik valmis, kuid ei maksa rutata; ei tohi unustada, et argus on umbusklikkuse õde.
2. Ettepanek Piirivalvuri suhtes kiideti heaks, ta on meid juba küllalt aidanud, et oma olukorda mõista.

---

[1] Sumarokov — Vorobjovi varjunimi. Dalni — Baškirtsevi tõeline nimi. Mõlemad tegid Nõukogude luurega koostööd. Mõlemad olid tõepoolest Varssavis sündinud venelased ja olid Poola defensiivi käes vintsutada saanud. Pärast Poolast pagemist asusid nad Riiga elama ja astusid varsti Nõukogude luurega kontakti. Nad töötasid Lätis vene emigrantide hulgas ja aitasid paljudel ausatel inimestel kodumaale tagasi pöörduda või hoiduda välisriikide luureametite püünistesse sattumast, — need luureametid värbasid Balti riikides inimesi Nõukogude-vastaste diversioonide toimepanemiseks. Vorobjov ja Baškirtsev aitasid tõhusalt ka meie riigi vaenlasi paljastada.

Družilovski-vastase operatsiooni ettevalmistamise ajal kirjutas Vorobjov Moskvasse: «Me pole kogu oma tegevuse kestel veel juhtunud nägema nii paadunud ja nii vastikult müüdavat inimest, kes ise peab end poliitikategelaseks. Kui te vaid teaksite, kui uskumatult raske meil on kuulata, kuidas see kaabakas oma kunagistest teenetest räägib, liiati veel talle järele kiita. Parandamatu küünik. Bulgaariast kõneldes ütles ta näiteks: «Tänu minule uppusid sealsed punased omaenda verre.» Ja seejärel hakkas kohe rääkima (tõsi küll, veel mitte eriti veendunult), kui väga Kreml peaks rõõmustama, kui ta Kremlile oma teeneid pakub. Ühesõnaga, selle inimese — kui teda üldse inimeseks saab nimetada — alatusel pole piiri . . .»

[2] Jutt on ühest Latgales töötanud Läti piirivalvekaptenist, kes hiljem hakkaski Nõukogude luuret aitama.

Saabus palav suvi. Paljud riialased kolisid mereranda või sõitsid maale. Ühel laupäevahommikul Elisabethi tänaval kõndides sattus Družilovski ootamatult silm silma vastu kolm korda neetud Poola porutšiku Kleciga. Mõlemad olid nii jahmunud, et teretasid teineteist, kuid kohe läks poolakas näost punaseks ja küsis tulivihaselt:

«Kes teid siia laskis?» Ta vaatas ringi, justkui otsides politseinikku.

Heitunud Družilovski tõttas Vorobjovi juurde toimetusse ja rääkis talle sellest kohtumisest.

Vorobjov vajus murelikult mõttesse, näppides habet.

«See on tõesti ebameeldiv kohtumine,» lausus ta viimaks. «Nüüd oleneb kõik sellest, mida Klec ette võtab, ja temast võib kõike oodata. Igatahes pole tal kuigi raske teid Riias leida.»

«Ma võin Eesti saatkonnalt kaitset paluda,» ütles Družilovski. «Mul on Eesti pass.»

«Te peaksite seal liiga paljust jutustama, et nad taipaksid, milline oht teid varitseb,» jahutas Vorobjov tema indu. «Liiati ei hakka Eesti saatkond teie pärast Poola saatkonnaga suhteid rikkuma.»

«Aga ma olen nende silmis teatud mõttes ametlik isik,» vaidles Družilovski talle vastu, pidades silmas seda, et ta oli Eesti luuresse värvatud.

«Mismoodi?» Vorobjov oli juba ennegi aimanud, miks alamporutšikul on Eesti pass.

«See pole tähtis,» põikles Družilovski. «No mida ma peaksin siis tegema?»

Kaua istusid nad vaikides. Družilovski ootas lootusrikkalt nõuannet, Vorobjov aga mõtles sedaaegu, et kohtumine alamporutšik Kleciga võib operatsiooni kiirendada, seda ootamatut olukorra muutust tuleb ära kasutada.

«Tarvis Baškirtsevi käest nõu küsida,» ütles ta energiliselt. «Temal on suuremad võimalused kui meil mõlemal kokku. Sõidame kohe praegu tema suvilasse ja jääme esmaspäevani sinna. Pealegi olete te seal täiesti väljaspool hädaohtu. Ta just helistas pool tundi tagasi, kutsus külla.»

Mereranda sõideti kolmekesi.

Vaguniakendest paistis linnalähedaste suvitusrajoonide kirev panoraam — mändide merevaikkollased küünalsih-

vakad tüved, eredavärvilised villad ning nende üle hele sinine, ainult mere kohal veidi tumedam taevas. Aga vaatad vastaspoolsest aknast välja — seal kilgendab jõgi päikese käes ja teisel kaldal laiub haljas lagendik kuni silmapiirini, kus sinab sämbuline metsaviirg.

Baškirtsev oli heas tujus ja elevil nagu ikka, ta rääkis oma teatrist, kus alailma juhtus kõiksugu naljalugusid. Eile läks esimesel armastajal roll meelest, suflöör aga oli oma putkas tukkuma jäänud.

«Kujutage ette, kangelanna ootab armuavaldust, millest oleneb tema saatus,» Baškirtsev näitas, millise tobeda ilmega kangelanna ootas, et tema armastatu rääkima hakkaks, «meie kangelane aga kõnnib mööda lava edasi-tagasi nagu tiiger puuris ja mõmiseb. Hm... Hm... Viimaks läks ta suflöörikasti juurde ning virutas selle pihta jalaga. Suflöör ehmus, unest üles ja hakkas kähku juba ammu mängitud teksti lugema. Kangelane ei saanud asjast aru ja muudkui kordas järele. Ka kangelannal ei jäänud muud üle, kui tagasi võtta. Publik hirnus naerda, meie väänlesime samuti kulisside taga naerukrampides. Aga miks teie ei naera?» küsis ta äkki.

«Meie sõbral on mure südamel.» Vorobjov rääkis, mis oli juhtunud.

«Jaa, Klec on ohtlik lurjus,» nõustus Baškirtsev ja puhkes järsku naerma. «Ja siiski pole pan Klec kõige ohtlikum kiskja, me vist lihtsalt tunneme elu lõpuni defensiivi ees hirmu. Küll me midagi välja nuputame, mul juba ongi üks kurikaval plaan, aga unustagem see praegu. Laupäev ja pühapäev on meie päralt, ja me ei lase tol kaabakal meie puhkust rikkuda. Unustagem!»

Kogu ülejäänud päeva ja õhtu jõid nad suvila verandal külma õlut, mängisid atškood ja rääkisid kõiksugu tühjast-tähjast. Baškirtsev jutustas oma teatri peanäitejuhist.

«Teist temasugust seelikukütti ei leidu vist terves maailmas,» lobises ta heatujuliselt, jagades kaarte. «Pealegi on ta ilus mees: lõvilaka, puhmaskulmude ja sinisilmadega atleet. Hääl — seitsme oktaaviga harmoonium. Ja käitub aumehelikult — oma pesa ei reosta, meie trupi näitlejannasid ei puutu, seikleb mujal. Iga paari-kolme kuu tagant toimub meie teatris kannatanu vanemate kaastegevusel tasuta lisaetendus. Meie lõvi jääb siis äkki haigeks ja kaob. Ainult helistab kuskilt administraatorile ja küsib: «Kuidas teatris lood on?» Kui administraator vastab: «Kõik on korras,» siis ütleb ta: «Määrake homseks proov, ma

tulen.» Kui aga vastus on ebasoodus, ütleb ta: «Mul valutab maks, pean veel voodisse jääma.» Nii et administraator võtab temale määratud saatuselöögid enda kanda, ja mees on kuri kahtlus, et ta saab selle eest meie lõvi käest eritasu. Aga ükskord...» Baškirtsev jäi vait ja vaatas Družilovski poole, kelle nägu oli pilves. «Sergei Mihhailovitš, me ju leppisime kokku — unustagem. Te vist mõtlete: mis tal viga lõbus olla, poolakad loevad talle niisama vähe kui mullune lumi.» Baškirtsev pööras äkki selja Družilovski poole ja kergitas oma särgisaba. «Vaadake! Näete, mida poolakad mulle tegid!»

Kogu tema selg oli punaseid vorpe täis.

«Mu selg tehti kirjuks defensiivis,» jätkas Baškirtsev. «Lugege ära, mitu hoopi tuli mul ära kannatada! Ja ma kannatasin ära, Sergei Mihhailovitš! Nad nõudsid: tunnistagu ma üles, et ma olen Nõukogude agent, ja kuna ma vaikisin, siis katsusid nad mind terasvarraste abil rääkima panna. Nii et teil ei tarvitse kahelda — ma olen valmis teiega liidus Kleci vastu tegutsema!»

«Kas sa mind ei võtagi arvesse?» küsis Vorobjov.

«Me mõlemad oleme teie liitlased, Sergei Mihhailovitš! Nii et olge mureta, küll me Kleci kammitsasse paneme. Unustage ta ära!»

Družilovski püüdiski unustada. Vähemalt nendeks kaheks päevaks, mis ta kavatses sõprade seltsis veeta.

Pühapäeval läksid nad pärast hommikueinet mere äärde ja lesisid kuumal liival. Päike kõrvetas nagu juulis. Rannast kostis puhkpilliorkestri mängu. Kaugel-kaugel merel, otse silmapiiril, purjetasid valgetiivulised jahid.

«Mis nii viga elada — muudkui tunne elust mõnu, ja pole sul mingeid ebameeldivusi,» mõtles Družilovski kadedalt, kuulates Vorobjovi ja Baškirtsevi muretut lobisemist.

Päevitamise ja supluse järel naasid nad suvilasse, lõunastasid ning tegid Baškirtsevi ettepanekul tunniajalise lõunauinaku. Družilovskil ei tulnud und. Mis saab temast homme, kui ta omaenda elu väljapääsutusse reaalsusse tagasi pöördub?

Õhtul jalutasid nad kaua inimtühjaks jäänud plaažil ja nautisid päikeseloojangut — päike vajus merre, pritsides taevalaotusse rohekat valgust.

Järgnes õhtusöök suvila verandal.

«Ma tõstan klaasi õnneliku kokkusattumuse auks — harva juhtub, et kohtuvad kolm meest, kes üht nime kuuldes viha pärast kooris hambaid kiristavad.»

«Kui tegemist on naisenimega, siis pole säärased juhused sugugi haruldased,» lausus Vorobjov.

«Mis naistest sa räägid? Ma mõtlen pan Kleci ja kogu poolakate sulikampa,» ütles Baškirtsev raevukalt ja lisas pärast pausi vaikselt: «Joogem, härrased, — tabagu nõid kaabakaid kättemaks!»

«Ei meie hammas nende peale hakka,» ohkas Družilovski.

«Kuulge!» jätkas Baškirtsev õhinal. «Kas ma tohin siin lauas täiesti otsekoheselt rääkida?»

«Ma usun, et jah,» kostis Vorobjov.

Baškirtsev rüüpas konjakit ja pöördus Družilovski poole:

«Vastake mulle — keda defensiivi panid kõige rohkem kardavad?»

«Noh . . . arvatavasti venelasi,» vastas Družilovski.

«Mitte arvatavasti, vaid kindlasti ja ainuüksi venelasi!» hüüdis Baškirtsev. «Kui nad lausuvad sõna «GPU», siis klaasistuvad neil silmad hirmu pärast. Olen seda ise näinud. Ja eks venelastelgi ole defensiivi panidega omad arved õiendada. Sellele situatsioonile ma rajangi oma kättemaksuplaanid. Ma leidsin kanali, kustkaudu idapiirist üle pääseb, ja informeerin juba teist aastat venelasi defensiivi räpastest sepitsustest, ja rahuldustundele lisaks olen selle eest saanud veel . . .» — ta tegi laia žesti — « . . . kõik, mis siin on: suvila ja mere. Ja selle konjaki, tont võtaks! Joogem minu kättemaksu auks!»

Nad jõid. Družilovski uuris Baškirtsevit pinevalt.

«Miks te vahite mind justkui kummitust?» küsis Baškirtsev. «Nojah, tõsi küll, niisugune uudis tundub algul ikka üllatav. Õigus?»

«Õigus.» Družilovskil välgatas mõte: «Siit, siit võibki alata mu tee uue kuulsuse tippu!»

«Te nägite mu selga — nad ise ütlesid mulle ette, mida teha,» jätkas Baškirtsev. «Aga kahjuks on mul üha vähem andmeid. Ma olen kuival. Tõsi küll, Vorobjov päästis mind hiljaaegu hädast välja, ma panin tema abiga teie porutšik Klecile säärase põõna, et ta kindlasti ei saa enam öösiti sõba silmale, muudkui mõtleb, kuhu küll pakku pugeda. Ja nüüd teeme talle teie pärast ka veel elu kibedaks. Ma usun, et teie, Sergei Mihhailovitš, olete lausa lõhkemas informatsioonist, mida venelastel nii väga tarvis on. Koopereerugem. Makskem koos kätte ja nautigem koos elu. Nõus?»

Družilovski ja Baškirtsevi vahel kujunes peagi välja ühe koostöö. Nad kohtusid üha sagedamini ja arutasid, kuidas Družilovski käsutuses olevaid andmeid paremini kasutada.

«Argem olgem ülearu helded, Sergei Mihhailovitš,» ütles Baškirtsev. «Alustagem tagasihoidlikult, iga uus informatsiooniportsjon olgu eelmisest väärtuslikum, venelased on taibukad inimesed, nad saavad aru, et meie kaev on põhjatu.»

Družilovski kirjutas üksikasjaliku ülevaate Poola spionaažikeskuse ja rahvusvahelise spionaažikeskuse tegevusest Rovno linnas, Nõukogude Liidu piiri ääres. Peatselt sai ta oma osa honorarist. Tasu oli üpris korralik. See andis talle julgust: talle maksti raha — tähendab, teda vajatakse tõepoolest. Ta töötas plaani järgi, mille nad koos Baškirtsevigа olid koostanud, kuid tegi iga kord rohkem, kui plaanis ette oli nähtud.

«Ei maksa, ärge rutake,» hoidis Baškirtsev teda tagasi. «Pidage meeles, et kaevul on põhi ikkagi olemas.»

Honorar suurenes kord-korralt. Družilovski rahunes päriselt. Ta sai oma enesekindluse tagasi ning mõtles juba salamahti, et hea oleks Baškirtsevi vahetalitusest vabaneda, siis ei tarvitseks temaga tulusid jagada. Liiati tunnistas ka Baškirtsev ise, et tal on piinlik.

«Teie künnate,» ütles ta heatujuliselt. «Mina ainult käin teie adra taga ja lõikan vilja. Teeme parem õiglaselt: ma aitan teil venelastega vahetult ühendusse astuda, siis saate vähemalt üle ühe korra tulu tervenisti endale.»

Družilovski ei söandanud tema pakkumist otsekohe vastu võtta, ta mõtles ja kaalutles kaua, ent saabus päev, mil nad koos piiri äärde sõitsid. Baškirtsev näitas oma «kanalit», kustkaudu ta venelaste juurde pääseb. Pimeduse saabudes jättis ta Družilovski paksu võssa ja läks üle piiri. Kahe tunni pärast naasis ta sealt rahaga.

«Lugege üle. Pool on teie oma.»

Nad sõitsid Riiga tagasi ja leppisid kokku, et kohtuvad kolme päeva pärast.

Tänutäheks kasuliku tutvuse eest tegi Družilovski Vorobjovile välja õhtusöögi «Lidos», Riia ranna parimas restoranis.

«Edu on kindel,» ütles talle Vorobjov. «Nagu ma aru sain, olete peale kõige muu veel spetsialist kõikvõimalike poliitiliste dokumentide valmistamise alal. Arvate, et venelased ei vaja sääraseid dokumente? Ma mõtlen, et

võiksite järgmine kord koos Baškirtseviga üle piiri minna. Mistarvis oma honorari temaga jagada! Otsige välja midagi hästi põnevat, mis teid kohe kõige paremast küljest tutvustaks, ja rääkige ise venelastega läbi. Ainult ärge te liiga odavalt käest ära andke: teie teadmised on venelaste jaoks kulda väärt.»

Družilovski kuulas ja mõtiskles. Tal tärkas ja küpses tema enda meelest lausa grandioosne idee — sõlmida venelastega kindlamad sidemed, seejärel anda Sivertile märku ning tema kaudu taas doktor Rothi ametkonnaga ühendusse astuda. Družilovski teadis, kui kõrgelt sakslased hindasid agente, kes pääsesid Nõukogude Venemaale. Ja kui tema selja taga seisab vägev Saksa luureamet, siis võib ta Moskvasse kolida ja teenida seal kaht isandat korraga.

«Aga kui kanal äkki enam ei funktsioneeri?» küsis Družilovski. «Kas ma metsas Baškirtsevit oodates veel vähe närveerisin!»

Vorobjov puhkes naerma.

«Muidugi, kes hunte kardab, ärgu metsa mingu. Aga ärge kartke, Baškirtsevil on asi hästi organiseeritud. Tal on Läti poolel kõik ära ostetud, venelased ise annavad talle selleks raha. Ja vastaspoolel oodatakse teda igal öösel pikisilmi.»

28. juunil 1926 sõitis Družilovski koos Baškirtseviga piiri äärde.

Ööl vastu 29. juunit läksid nad ilma mingite komplikatsioonideta üle piiri ja kohtusid varsti Nõukogude piirivalvuritega. Nad viidi kordonisse. Družilovski kutsuti kordoniülema majja. Seal võttis teda vastu Nõukogude vastuluure ülema asetäitja Puzitski. Ta pakkus Družilovskile istet ja küsis:

«Kas teil relva on»

«Ei ole, ei ole,» vastas Družilovski kähku; ta tundis juba ärevust. «Aga kus Baškirtsev on?»

«Baškirtsevist räägime hiljem,» lausus Puzitski kuivalt. «Teie perekonnanimi, ees- ja isanimi?»

«Družilovski, Sergei Mihhailovitš.»

«Te olete arreteeritud, kodanik Družilovski. Siin on order.»

«See on provokatsioon!» kiunatas Družilovski.

«Te otsustasite ja tegite kõik vabatahtlikult,» ütles Puzitski rahulikult.

«Ma protesteerin! Ma! . . .» hakkas Družilovski karjuma, kuid hingeõhust tuli puudu.

«Soovitan teil rahuneda ja vaadata olukorda kaine pilguga,» jätkas Puzitski.

«Mispärast mind arreteeriti?» küsis Družilovski järsku hädise häälega.

«Kõigepealt — Nõukogude Liidu piirist illegaalse ületuleku pärast,» vastas Puzitski. «Sellele lisaks olete te paljude aastate vältel toime pannud alatuid provokatsioone, mis on mitmel maal tuhandete inimeste elu nõudnud. Te diskrediteerisite meie riiki kogu maailma silmis ja oskusite vist, et te sellest kõigest puhtalt välja tulete? Ilmaaegu. Nüüd tuleb teil kõige eest vastust anda.»

«Mind sunniti, ma olen vaid ettur suures mängus,» lausus Družilovski tasa.

«Me teame seda,» ütles Puzitski. «Ja teil on kõige parem, kui te räägite Nõukogude kohtule, kes seda kohutavat, veristi mängu teie räpaste kätega mängis.»

Mitu päeva kestis Moskvas kohtuprotsess. Družilovski üle mõistis kohut NSV Liidu Ülemkohtu Sõjakolleegium.

Protsessil paljastati halastamatu selgusega Družilovski ja teiste temataoliste moraalne pale.

VÄLJAVÕTE KOHTUPROTSESSI STENOGRAMMIST:

P r o k u r ö r: Te ise ütlesite meile, et teil pole aimu, mis on au seadused.

D r u ž i l o v s k i: See tähendab, ma tean neid küll, aga nad olid mulle ülearused. Niisuguste asjadega tegeldes tuleb aumõiste unustada.

P r o k u r ö r: Missuguste asjadega?

D r u ž i l o v s k i: Teate isegi.

P r o k u r ö r: Ma tahan, et te ise ütleksite, miks teie tegevus au ja südametunnistusega ühte ei sobi.

D r u ž i l o v s k i: Kodanik prokurör, te ju teate, mida ma endast kujutan. Parem küsige, mis on au, nende käest, kes mulle mu tegevuse eest raha maksid ja lisaks veel rääkisid, et ma võtan osa ajaloolistest sündmustest ja koguni mõjutan sündmuste käiku.

P r o k u r ö r: Ka nende käest päritakse kunagi aru... Tähendab, niihästi teid kui ka haritud professorit ja diplomaati ühendas alatu võitlus kommunistide vastu?

D r u ž i l o v s k i: Nad ei saanud selles võitluses tõepoolest ilma minuta läbi.

Kohus paljastas kogu maailma ees laimajate ja poliitiliste provokaatorite jälestusväärsed teod.

Bulgaariat puudutavate võltsingute episoodi arutamisel esines tunnistajana üks Bulgaaria Kommunistliku Partei asutajaid ja juhte Vassil Kolarov.

VÄLJAVÕTTEID TUNNISTAJA V. KOLAROVI ÜTLUSTEST S. DRUŽILOVSKI PROTSESSIL

«... Esimesed kommunistlikku parteid laimavad võltsingud ilmusid Bulgaariasse juba 1923. aasta juulis ja augustis. Nende võltsingutega taheti tollal Bulgaaria avalikku arvamust ette valmistada — ees seisid verised repressioonid kommunistliku partei ja töölisorganisatsioonide vastu. Neis võltsinguis öeldi, et bulgaaria kommunistid on Moskva agendid, nad saavad Moskvast raha ja täidavad Moskva juhendeid. Nende juhendite eesmärgiks on Nõukogude Liiduga suhted katkestanud Bulgaaria fašistliku valitsuse vägivaldne kukutamine.

Selle ässitustöö tagajärjel pani Bulgaaria valitsus 1923. aasta 12. septembril toime tuntud provokatsiooni — saatis laiali kõik töölisorganisatsioonid: poliitilised organisatsioonid, ametiühingud, kooperatiivid, kultuurhariduslikud organisatsioonid jt.

See põhjustaski tuntud septembriülestõusu puhkemise Bulgaarias. Tõestamaks, et ülestõusu organiseeris Moskva, fabritseeriti võltsing. Selles võltsingus oli käsk: «Ülestõusu alustada 15. septembril.» Muidugi mõista on see vale. Tegelikult oli lugu hoopis teisiti. Ülestõus puhkes valitsuse ennekuulmatu provokatsiooni tagajärjel. Nüüd oli valitsusel tarvis töölisorganisatsioonide laialisaatmist kuidagi õigustada. Fabritseeriti uus võltsing, sedapuhku Kommunistliku Internatsionaali kooperatiivide sektsiooni nimel. Tarvis oli spetsiaalselt tõestada, et tööliskooperatiiv «Osvoboždenije» — tolleaegse Bulgaaria suurim kooperatiiv — oli kommunistliku partei intendant ning

muretses talle relvi. Võltsing täitis selle ülesande: Bulgaaria kassatsioonikohus otsustas kooperatiivi laiali saata.

Seejärel ilmusid Družilovski võltsingud, mis ta oli Berliinis teinud, ja Jakubovitši võltsingud, mis olid fabritseeritud Viinis.

Neis kahes keskuses — Berliinis ja Viinis — valmistati kõikvõimalikke võltsinguid. Jakubovitš tegi Viinis võltsingu, milles väideti, et Viinis eksisteerib spetsiaalne Balkani revolutsioonikeskus, mis Kommunistliku Internatsionaali ja Nõukogude valitsuse ülesandel valmistab ette bolševistlikku revolutsiooni kõigis Balkani riikides. Ühes võltsingus öeldi, et Viinis leidis minu eesistumisel aset erinõupidamine, kus otsustati kõigis Balkanimaades lähemal ajal väljaastumisi organiseerida.

Mul on meeles veel üks tolleaegne võltsing, milles jällegi figureeris minu nimi. Ka see ilmus trükis. Võltsingus öeldi, et Odessas olevat minu kui Kommunistliku Internatsionaali peasekretäri eesistumisel toimunud sõjanõupidamine, kus töötatud välja Nõukogude Liidu kallaletungiplaan Rumeeniale. Võltsingus nimetati kõiki armeesid, nende ülemjuhatajaid jne.

Ajal, mil need võltsingud Bulgaariasse ilmusid, valitses Bulgaarias erakordne pinevus. Bulgaarias kehtis ennekuulmatult julm fašistlik režiim. See tekitas üldist rahulolematust, mis ei vallanud mitte üksnes töölisklassi, mitte üksnes väiketalupoegi, vaid ka linna- ja maakodanluse keskkihte ning haritlasi.

Selle üldise rahulolematuse mahasurumiseks tuli valitsusel tarvitusele võtta erakorralised abinõud. Esiteks kehtestati spetsiaalne riigikaitseseadus. Koletult julm seadus, mida ei saa võrreldagi Poola, Jugoslaavia, Rumeenia või mistahes muu riigi samalaadsete seadustega. Seejärel organiseeris valitsus vabatahtlikest ja kaitsepolitseinikest eriväeüksused terrorirežiimi kehtestamiseks kogu Bulgaarias, eriti maal, sest seal oli rahulolematus kõige suurem.

Faktiliselt algas «gerilja» — nii nimetati Bulgaarias seda sõda, mille valitsus kuulutas kogu rahvale. Suurtes piirkondades kuulutati välja sõjaseisukord, seal pandi ilma kohtuotsuse ja mistahes muude formaalsusteta toime veriseid arveteõiendusi. «Gerilja» väesalgad tapsid, lasksid maha ilma ülekuulamiseta, ilma kohtuotsuseta. Seetõttu muutus Bulgaarias õhkkond niivõrd pinevaks, et oli oodata uue ülestõusu puhkemist. 1923. aastal valiti terrorist hoolimata parlamenti seitse kommunisti. Kuid kaks neist

tapeti Sofias päise päeva ajal, otse tänaval, kaitsepolitsei sandarmi nähes, ja mõrtsukad jäid muidugi mõista tabamata. Need mõrvad organiseeris valitsus. Ülejäänud kommunistidelt võeti mandaat ära, ja nad aeti parlamendist minema. Suurte linnade tänavail tapeti iga päev mõni töölisliikumise kunagine tuntud tegelane. Iga jumala päev. Ent ka sellest oli veel vähe. Sellest olukorrast oli lõppude lõpuks tarvis välja rabelda, tarvis oli ette valmistada ja organiseerida mingi suur provokatsioon, et revolutsioonilisliikumist Bulgaarias jäädavalt maha suruda. Ja siis hakkasid ajalehed uusi võltsinguid avaldama, ning me teame millist osa need antud olukorras mängisid.

Esiteks oli tarvis mingil moel tõestada, et need õudsed tagakiusamised ja verised repressioonid, mida Bulgaaria valitsus toime pani, on Bulgaaria riigi enesekaitseaktid võitluses bolševike vastu, Moskva vastu, Nõukogude valitsuse vastu, ning et kõik, kes Bulgaarias tapetakse, on Moskva agendid. Just sellal ja sel eesmärgil avaldatigi Družilovski tuntud võltsingud. Neis võltsinguis oli terve rida nimesid ning neist nähtus, et Moskva maksab oma agentidele Bulgaarias tohutult palju raha, et nad provotseeriksid terrorit, organiseeriksid terroriakte ja -jõukusid ning valmistaksid ette revolutsiooni.

Teiseks oli valitsusel tarvis kogu kodanlust, kõiki kodanlikke parteisid ühte koondada, sest kodanlik opositsioon oli Bulgaarias valitseva olukorra pärast ikkagi mures, ta oli valitsuse vastu, nende meetmete vastu. Selleks tuli dokumentaalselt tõestada, et see liikumine on suunatud ka Bulgaaria kodanliku opositsiooni vastu. Ma tean, et ühes võltsingus oli juttu demokraatliku partei liidrist Malinovist. Olevat antud raha ja määratud terroristid, kes peavad tapma peaminister Tsankovi, kindral Lazarevi (Bulgaaria Sõjaväeliiga juhi), välisminister Kolarovi ja opositsioonilise poliitikategelase Malinovi. Muidugi mõista kahanes pärast sääraste dokumentide ilmumist kogu kodanliku opositsiooni opositsioonilisus, ta hakkas valitsust vähem ning leebemalt kritiseerima. Märtsis ja aprillis aga deklareeris kodanlik opositsioon parlamendis pidulikult, et võltluses Moskva salasepitsuste vastu ja Bulgaarias tegutsevate Moskva agentide vastu on ta täielikult valitsuse poolel...

Edasi: tarvis oli võita Makedoonia autonomistide poolehoid. See makedoonlaste natsionalistlik revolutsiooniline organisatsioon on bulgaaria kodanlike natsionalistide ja

Bulgaaria valitsuse mõju all. Tarvis oli võita selle organisatsiooni poolehoid. Sellel organisatsioonil on terroriaktide toimepaneku alal suured kogemused. Seal on hulk inimesi, kes on tapnud ja terroriakte toime pannud ja kes on valmis bulgaaria kodanlusele ka edaspidi sääraseid teeneid osutama. Kuid esmalt tuli sellele organisatsioonile tõestada, et bulgaaria kommunistid on Moskva agendid ning Makedoonia organisatsiooni vastased. Ühes Družilovski võltsingus leidub spetsiaalne vihje: Moskva olevat saatnud terroriste, kelle ülesandeks on tappa kaks Makedoonia organisatsiooni pooldajat... Ja lõpuks: oli tarvis võita Lääne-Euroopa avaliku arvamuse poolehoid. Või vähemalt leevendada tema suhtumist Bulgaaria sündmustesse. Tõestada Lääne-Euroopa avalikule arvamusele, et Bulgaaria valitsus on sunnitud ennast kaitsma, ja mis peamisi — et ta võitleb sõjaka rahvusvahelise bolševismi vastu, mis valis oma esimeseks ohvriks väikese, nõrga Bulgaaria, et hiljem, kui ta on Bulgaarias juba kanda kinnitanud, laiendada oma revolutsioonitegevust teistes Balkani riikides ja hõlmata sellega kogu Euroopat. Säärases vaimus leiti kõigis maades propagandat, säärases vaimus koostati võltsinguid.

Kõigis neis võltsinguis väideti, et Moskva — ja mitte ainult Komintern, vaid ka Nõukogude valitsus — valmistab Bulgaarias ette revolutsiooni. Pole vähimatki kahtlust, et need võltsingud saavutasid oma eesmärgi. Kõik need võltsingud ilmusid Ameerika, Inglismaa ja Prantsusmaa ajalehtedes, kõikide kapitalistlike maade ajalehtedes, ning neile võltsinguile toetudes ei alustatud mitte ainult bulgaaria kommunistide, bulgaaria revolutsionääride, vaid ka Kominterni ja Nõukogude valitsuse vastu otsekohe laimukampaaniat...

Niisiis, Bulgaarias kujundati teatud õhkkond, hirmuäratav õhkkond. Tehti ettevalmistusi selleks, et õiendada arved kõikidega, kellel kunagi on olnud midagi tegemist bulgaaria kommunistliku ja töölisliikumisega. Otsekohe pärast katedraalis toimunud plahvatust kuulutati kogu maal välja sõjaseisukord. Sedamaid katkestati telegraafi- ja telefoniühendus kogu maailmaga. Mobiliseeriti reservohvitserid, allohvitserid ja kohalikud fašistid, ning arveteõiendamine algas. Aegsasti koostatud nimestike järgi arreteeriti kõik, kellel, nagu ma juba ütlesin, töölisliikumisega minevikuski midagi tegemist oli olnud. Arreteeriti inimesed, kes olid parteist ja revolutsiooniliikumi-

sest ammuilma lahku löönud ning kellel polnud nendega enam midagi ühist. Mitte ainult Sofias, vaid absoluutselt kogu Bulgaarias, kõigis linnades ja külades toimusid arreteerimised, ja rõhuv enamik neist, kes arreteeriti esimestel päevadel, hukati umbes poolteise kuu vältel. Mis nendega tehti, kus ja kuidas see sündis, on saladus. Valitsus andis mõne aja pärast seaduse niinimetatud teadmata kadunud isikute kohta. Ja alles nüüd, kaks aastat hiljem, teevad tsiviilkohtud nende jäljetult kadunute nimesid kindlaks ja reguleerivad nende pärijate tsiviilvahekordi. Alles nüüd. Ohvrite täpset arvu veel ei teata, aga me teame täiesti kindlalt, et tapeti vähemalt mitu tuhat inimest.

Tapeti kõik tööliste parlamendisaadikud, niihästi toonkordsed kui ka endised, kõik kommunistliku partei endised juhid, kõik ametiühinguliikumise liidrid, kõik ajakirjanikud, poliitiliste organisatsioonide ja ametiühingute häälekandjate ja kõikvõimalike muude poliitika-alaste, ühiskonnateaduslike, teaduslike jne. väljaannete toimetajad, kes Bulgaaria töölisliikumisega miskitmoodi ühenduses olid. Hukati hulk Maaharijate Rahvaliidu deputaate ja tegelasi — ka neid peeti revolutsiooniliikumise juhtideks, ka neid arvati kommunistliku parteiga liidus olevat.

Arvutused näitavad, et kogu selle aja jooksul käis vanglatest ja kaitsepolitseist läbi vähemalt viiskümmend tuhat inimest — meest, naist, rauka ja last; nende hulgas oli töölisi, talupoegi ja haritlasi — arste, advokaate, kirjanikke jne. Muide, tapeti ka tuntud noor proletaarne luuletaja Jassenev — suur, paljutõotav bulgaaria poeet. Keegi ei tea, miks. Tapeti veel üks proletaarne poeet — Geo Milev... Inimesi mitte ainult ei tapetud, vaid ka piinati lausa uskumatul kombel. Ma pean mainima üht iseloomulikku üksikasja — Sofia Töölismaja, tohutu suur hoone, kus kunagi paiknesid kõik töölisorganisatsioonid, anti kaitsepolitsei käsutusse. Selles Bulgaaria tööliskласsi veeringute eest ehitatud hoones tapeti ja piinati bulgaaria proletariaadi esindajaid. Inimesi visati tulle — see on kindlakstehtud fakt. Neid piinati elektrivooluga. Noorte tüdrukute suguelundeisse pisteti piinariistu või kallati ammoniaaki jne. See on häbiväärne lehekülg Bulgaaria fašistliku režiimi ajaloos. Seda kõike valmistati mitmel viisil ette, ka need võltsingud aitasid muide arveteõienduste jaoks soodsat õhkkonda luua...

E e s i s t u j a: Kas Bulgaaria peaministril Tsankovil

õnnestus Pariisis Saadikute Nõukogult revolutsiooniliikumise mahasurumise ettekäändel relvajõudude suurendamiseks luba saada?

K o l a r o v: Teatavasti võeti Bulgaarialt Verssailles' lepingu järgi relvad, ta desarmeeriti. Tal on õigus omada kolmekümne kolme tuhande mehelist armeed, sandarmeeria kaasa arvatud. Ja muidugi toetab kogu bulgaaria kodanlus Versailles' lepingu tingimuste tühistamise poliitikat.

Just nimelt sel eesmärgil kasutaski Bulgaaria valitsus järgmist argumenti: Moskva on valinud Bulgaaria platsdarmiks, kus alustatakse maailmarevolutsiooni organiseerimist. Mitte üksnes Bulgaaria, vaid kogu Euroopa kaitsmiseks bolševismi pealetungi eest tuleb lubada Bulgaaria valitsusel suurt armeed omada. Seepärast luges minister Tsankov kõik need võltsingud parlamendis ette. Nad avaldati kõigis Bulgaaria valitsuse ametlikes häälekandjates. Bulgaaria välisminister esiteks näitas kõiki neid võltsinguid spetsiaalselt välisriikide diplomaatilistele esindajatele Sofias, teiseks võttis ta nad Belgradi kaasa ja näitas neid Belgradi valitsusele, ning seejärel viis ta nad Pariisi, kus neid näidati Antandi saadikute konverentsil. Seetõttu andis saadikute konverents tuhande üheksasaja kahekümne viienda aasta aprillis Bulgaaria valitsusele loa suurendada armeed veel kümne tuhande mehe võrra, et Bulgaarias rahutusi ja mässe maha suruda.

...Kuigi Inglismaal kõlavad juba protestihääled verise terrori vastu Bulgaarias, suhtub konservatiividest koosnev inglise valitsus, kellel on ülisuur mõju Bulgaaria valitsuse poliitikale, Bulgaaria valitsuse veriste arveteõienduste poliitikasse soosivalt ning kaitseb avalikult kõiki selle valitsuse terroristlikke surveabinõusid. Hiljaaegu teatas Vandervelde Genfis Rahvasteliidu Nõukogu istungil, et tema käsutuses olevate andmete kohaselt valitseb Bulgaarias fašistlik režiim, ning nüüd, mil Bulgaaria valitsusele antakse laenu, tuleks temalt nõuda selle terroristliku kursi muutmist. Seepeale võttis sõna Chamberlain, kes juhatas istungit, ning vastas Vanderveldele, et Rahvasteliidul pole õigust sekkuda Bulgaaria valitsuse siseasjadesse, sest need on tema siseasjad... Inglise võimud on Inglise parlamendis kõiki Bulgaaria valitsuse terroriakte alati kaitsnud ja õigustanud, viidates sellele, et on dokumente, mis vaieldamatult tõendavad: kõikide nende sündmuste puhul on Moskva käsi mängus."

Prokurör: Ma esitan kohtule taotluse, et loetaks ette ühe kirjasaatja sõnumid «Times'is». Need sõnumid läkitas «Times'ile» tema Sofia kirjasaatja Collins. Sõnumite peal kirjad on järgmised: «Pommiplahvatus Sofias», «Nõukogud õhutavad revolutsiooni», «Kommunistlikud rakukesed». Oleks kasulik, kui loetaks ette kõik sõnumid. Nende üldmaht on kaks lehekülge.

Eesistuja: Palun.

Sekretär loeb ette sõnumid 1925. aasta 20. aprilli «Times'ist», mis täielikult toetavad terrorit Bulgaarias.

Eesistuja Ulrich: Kas kellelgi on tunnistajale sm. Kolarovile veel mõni küsimus? (*Kaebealusele Družilovskile*). Kas teil on tunnistajale küsimusi?

Kaebealune Družilovski: Ei ole.

Kohtuprotsess oli avalik. Nõukogude ajalehed andsid sellele oma veergudel rohkesti ruumi, tõid sellest üksikasjaliku ülevaate. Ent asjatult otsiksite te sääraseid ülevaateid lääneriikide ajalehtedest. Juba teisel kohtupäeval ei tulnud enamik väliskorrespondente protsessile — mistarvis asjatult aega raisata?

Kohus mõistis Družilovski surma mahalaskmise läbi.

Armuandmispalvet koostades püüdis Družilovski siiski leida veenvaid argumente kohtuotsuse pehmendamiseks. Ühes palvekirja variandis kirjutab ta:

«Nagu ma aru sain, peetakse minu peamiseks kuriteoks ja peamiseks süüks seda, mis juhtus Bulgaarias. Bulgaaria on väike riik ja mängib ajaloos samuti väikest rolli. Liiati on juriidiliselt ebaselge, miks aulik Moskva kohus sealseid asju arutab. Mis minusse puutub, siis pole ma kunagi Bulgaarias käinud, ja kõike, mida ma tegin, palusid minult kõrgel ametikohal olevad bulgaarlased ise, kinnitades, et minu töö on nende maale väga vajalik. Miks ei pidanud ma seda uskuma? Ma pole kunagi poliitik olnud ja pole kunagi poliitikas hästi orienteerunud, nagu kohus tuvastas. Ma olin vaid praktik, pärispoliitikute käsutäitja — nende üle tulekski täie rangusega kohut mõista. Nüüd aga aeti kõik ainuüksi minu kaela. Minusuguseid patuoinaid, keda teiste kuritegudes süüdlasteks tembeldatakse, on palju. Nagu kohtuprotsessil selgus, täitsid Bulgaaria tellimusi ka Jakubovitš ja teised Viinis, ning nemad jalutavad nüüd mööda Viini, nagu poleks neil sellega midagi tegemist, mind aga seatakse nende eest seina äärde, selle-

pärast et ma rumalast peast lõksu langesin. Kus on siin õiglus?

Kohtus räägiti palju sellest, et minu dokumendid kutsusid esile verevalamisi. Ent kas siis mina tapsin ja poosin? Ja kas ma ei võinud arvata, et bulgaarlased ise teevad seda, nad ise on oma harimatuse ja teadmatuse tõttu kommunistide vastu ning õiendavad nendega arveid? See on toppude lõpuks nende eneste asi, aga surma mõisteti mind. Kus on siin õiglus või vähemalt lihtne loogika? . . .»

Isegi temal jätkus mõistust selle palvekirjavariandi saatmatajätmiseks.

Hirmus on mõelda, et seda alatut jätist kutsuti poliitikat tegema ja tuntud riigimehed kasutasid tema teeneid.

Hiljuti kuulsin ma Bulgaarias viibides raadiojaama «Vaba Euroopa» — tänapäeva Ameerika täiesti ametlike ringkondade lemmiklapse — üht saadet bulgaarlastele. Keegi bulgaarlasest pagulaseniru püüdis oma kaasmaalasi veenda, et sõprus Nõukogude Liiduga laostavat nende kodumaa. Ja ta rääkis seda rahvale, kelle parimad pojad ja tütred on selle sõpruse nimel oma elu ohverdanud. Rahvale, kes päevast päeva maitseb oma õitsval kodumaal selle sõpruse vilju. Ent just sellepärast ja ainuüksi sellepärast Ameerika peabki säärast tüüpi nii heldelt ülal, et ta on valevorst ja provokaator.

Saabub päev, mil praegused valevorstid ja provokaatorid seisavad oma rahva kohtu ees. Küllap nad ütlevad siis samuti nagu Družilovski, et nad olid vaid suurte poliitikute käsutäitjad.

Vassil Kolarov ütles pärast kohtuprotsessi ajakirjanikele antud intervjuus targad sõnad: «See protsess ei tee veel lõppu kommunistide vastu peetavale räpasele ja verisele sõjale. Senikaua kui eksisteerib kapitalismimaailm, leitakse teisi müüdavaid, südametunnistuseta tüüpe, sest mida muud peale valede ja laimu saaksidki härrased kapitalistid vastu seada meie selgele ja helgele ideele — teha lõpp miljonite töötajate kisendavalt ülekohtusele ekspluateerimisele käputäie kaukameeste saamahimu nimel. Seepärast peabki meie loosungiks olema: valvsus täna, valvsus homme, valvsus ikka ja alati . . .»

. . . . . .

Mis Družilovskisse puutub, siis lasti ta pärast seaduses ettenähtud aja möödumist maha.

TEINE
RAAMAT

AU TEE

On olemas ainult üks tõde. Ma armastan oma rahvast ning olen teda kogu oma teadliku elu kestel truult ja ustavalt teeninud.

V. Zaimovi ütlustest fašistlikus kohtus.

Vladimir Zaimov oli nii tark, nii aus ja üllas, et ta ilmtingimata pidi asuma kommunistide poolele.

Tsola Dragoitševa, üks vanemaid bulgaaria kommuniste, praegune BKP Keskkomitee Poliitbüroo liige, kes tundis Vladimir Zaimovit kolmekümnendaist aastaist saadik.

Stalingradi lahing oli alles pidamata, ja kõik kommunismi vaenlased, kes olid Hitlerile panuse teinud, uskusid, et temast saab see hauakaevaja, kes kommunistide riigi maha matab. Prantsuse fašist Doriot kirjutas: «Peab ütlema, et me olime andestamatult naiivsed, kui me üht kommunisti hukates arvasime, et me õõnestame sellega kommunismi. Kommunismile lõputegemise — samavõrd raske kui ütsa ajaloolise missiooni — võtsid enda peale Hitler ja tema vägev Saksamaa. Füürer, kes on mõttetark ja väejuht ühes isikus, mõistab, et kommunismi algus ja lõpp on Moskvas.»

Just Moskva all saigi Hitleri armee esmakordselt lüüa. Aga lõpp oli veel kaugel. Nii kujuteldamatult kaugel, et isegi need, kes sellest unistasid, ei suutnud seda igakord uskuda.

1942. aasta mai hakkas lõpule jõudma.

Algas teine sõjasuvi. Üle kahesaja vaenlase diviisi, üle kolme miljoni hitlerlase laastasid meie maad. Pärast esimesi lüüasaamisi Moskva all ja mujal paiskas Hitleri väejuhatus Idarindele veel kolmkümmend viis diviisi. Hitler ütles, et Punaarmee hävitatakse sel suvel. Miljonid sõdurid täitsid sakslase kuulekusega oma füüreri käske. Iga päev, iga tund langes kõigil üheksal rindel meie sõjamehi, et päästa oma kodumaad. Hiljem, pärast sõda, tehti kohutav kokkuvõte — kakskümmend miljonit inimest! Kakskümmend miljonit nõukogude inimest ohverdas oma elu, kaitstes kommunismi helget tõde!

Meie verdnõretava maa kohal koitis kolmesaja neljakümne teine sõjapäev.

Põhja-Donetsi mõlemal kaldal kerkisid leinmustad suitsusambad koidu eel hahetavasse taevasse, katsid roosakalt kumava silmapiiri, mille tagant päike iga silmapilk pidi tõusma. Siin murdis parajasti osa meie vägedest, kes olid pealetungist Harkovile osa võtnud ning vaenlase diviiside poolt halastamatult ümber piiratud, piiramisrõngast välja. Harkovi lähedal aga nägid võib-olla viimast

korda päikesetõusu meie sõdurid ja komandörid, kes olid piiramisrõngasse jäänud. Kindralid F. J. Kostenko, A. M. Gorodnjanski ja I. P. Podlas ei näinud seda enam — nad langesid koos oma sõduritega.

Kõigil rinnetel saabus hommik. Ainult põhjas, kus oli algamas polaarsuvi, paistis päike läbi määrdunud-hallide pilveräbalate päevad ja ööd läbi tormisele Barentsi merele, kus väike vapper valvelaev juba teab kui kaua võitles elu ja surma peale kolme «Junkersiga», kord sukeldudes lainetevahelisse kuristikku, kord kerkides laineharjale. Põleval laevalael tulistas kuulipildujameeskonna ainuke ellujäänud madrus, käed krampis, õhutõrjekuulipildujast, vappudes tulipalava relva tärinast.

Maa peal, merel ja õhus käisid pöörased lahingud.

Neil maipäevil taandusid meie väed pärast ägedaid lahinguid Krimmist. Ainult Sevastoopol pani veel kangelaslikult vastu. 20. maiks koondasid hitlerlased kõik oma Krimmis asuvad väed siia ning hakkasid linna maruliselt pommitama ja suurtükkidest tulistama. Linnale langes kuni kuus tuhat pommi päevas. Sakslased tõid siia kolmekümne meetri pikkuse toruga ülivõimsa kauglaskesuurtüki «Dora» — terashiiglase, mille lafett oli kolmekorruselise maja kõrgune. «Dora» paiskas linna tohutu suuri mürske, mis purustasid isegi graniiti. Ent lõõmava linna kaitsjad sõdisid edasi. Suitsus ja tolmus jäi neil Suure Isamaasõja 342. päeva päikesetõus nägemata. Vaenlase väejuht Manstein kirjutas hiljem oma memuaarides: «Vastane tegi öösiti korduvalt katset itta läbi murda, lootes Jaila mägedes partisanidega ühineda. Tiheda massina, talutades mõnda sõdurit käevangus, et keegi maha ei jääks, jooksid nad meie liinidele tormi. Sageli olid kõige ees naised ja neiud — kommunistlikud noored, ka nemad innustasid võitlejaid, relv käes . . .»

342. sõjapäeva hommikul olid need neiud veel linnas, nad sidusid haavatute haavu, pesid hospidalides pesu ja kandsid lahingumoona eesliinile. Nende viimne kangelastegu, mis isegi fašistliku kindrali mällu sööbis, seisis alles ees, ehkki sinna polnud enam kuigi palju aega jäänud.

Öistelt lahinguretkedelt naasnud partisanid võtsid selle hommiku vastu metsas, oma baasides. Nad olid veel öisest taplusest elevil ega mõelnud sel hetkel ei kevadele ega metsale, mis kohas nende ümber, vaid meenutasid oma relvakaaslasi, kellele see lahing oli viimaseks jäänud.

Samal ööl, hommiku eel, laskusid Nõukogude luurajad

Fjodor Kravtšenko ja Aleksandr Korobitsõn Gomeli lähedal langevarjuga kaugele vaenlase tagalasse. Nad olid kodumaalt ülitähtsa ülesande saanud. Üks nende relvakaaslane aga alustas selsamal hommikutunnil väga, väga kaugel, Bulgaaria pealinnas Sofias, oma viimast lahingut.

Kell neli hommikul sõidutati Bulgaaria kindral Vladimir Zaimov vanglast kohtusse.

Vanglaauto oli akendeta. Tuhm laelamp, mida kattis ühe traatvõrk, vilkus auto rappumisest. Zaimovile meenusid need kolm sammu, mis ta oli astunud vanglauksest autoni. Õrna kevadise koidiku kargus värskendas teda, ta silmas kahkjat taevast. Kuid see kestis vaid hetke — autouks löödi kinni, ja kõik kadus.

Ajapikku harjusid silmad hämarusega, ning ta nägi vanglaauto määrdunud seinu ja vangivalvurit, kes istus temaga vastas — priske näoga noormeest, kelle pruntis huuli ümbritsid esile väikesed mustad vurrud. Noormees oli jalad pingi alla tõmmanud, otsekui valmistuks ta hüppeks, üks käsi lahtinööbitud ja kõhule nihutatud püstolikabuuril, teise käega hoidis ta pingist kinni. Vangivalvuri laia vahega pungis silmad vaatasid teda täiesti ilmetul pilgul. «Ta pole üldse bulgaarlase moodi,» mõtles Zaimov.

Kaks kuud kestnud ülekuulamiste ja piinamiste järel vanglas ja kaitsepolitseis tundus talle, et kõik need timukad polnudki bulgaarlased. Ent, kummaline küll, neil oli bulgaaria nimi ja nad rääkisid bulgaaria keelt. See näis uskumatuna — bulgaarlased pole kunagi loomult julmad olnud. Vaprad — seda küll. Kuid mitte julmad.

Muide, teda ei kuulanud üle mitte üksnes bulgaarlased. Sakslased tundis ta kohe ära — mis ka ei juhtunud, nemad jäid ikka rahulikeks ning asjalikeks, mõnikord isegi naeratasid. Kord võttis kaitsepolitseinik hoogu, et talle rusikaga virutada, kuid ta jõudis eest ära põigata, ja kaitsepolitseinik raksas rusikaga vastu seina. Sakslane, kes istus pisut eemal, muigas üleolevalt. Oo jaa, sakslased teevad ka seda paremini. Nad teevad kõike professionaali vilumusega: monteerivad masinaid ja piinavad inimesi.

Sakslasel oli hoolikalt pressitud hall tsiviilülikond seljas. Tal oli peen, intelligentne nägu. Ta vaatas seda kõike ükskõikse ilmega pealt; alles siis, kui kaitsepolitseinik oma käe katki lõi, andis ta märku, et järele jäetaks, ning lausus vaikse häälega, otsekui endamisi mõtiskledes:

«Ei, see on ikkagi metsik ja absurdne, et mingi tühine politseifunktsionäär peksab kuulsat kindralit.» Ta ütles seda saksa keeles, teades nähtavasti, et kaitsepolitseinik ei saa tema jutust aru. «Sellele mehele anti niisugune ülesanne ainult sellepärast, et tema vaimne areng on embrüonaalstaadiumis ja ta lihtsalt ei mõista, kui absurdne see on, mis siin toimub. Aga teie . . .»

Sakslane ootas natuke aega vastust ja väljus siis kongist. Kaitsepolitseinikele ei piisanud sellest, et Zaimov ei lükanud tema vastu tõestatud süüdistusi ümber, nad tahtsid temalt teiste vastu süütõendeid välja pressida, ja mis peaasi — selgitada välja kõik, kellega ta ühenduses oli.

Aeg-ajalt vastastati teda inimestega, kes olid oma südametunnistuse maha müünud; nähtavasti loodeti teda sel kombel kapituleerumismõttele viia. Tema aga vaatas neid inimesi kurva hämmeldusega: kuidas nad küll võisid südametunnistust ellujäämise vastu vahetada? Mis elu neil nüüd on? Talle oli see arusaamatu.

Politsei peainspektor Tsonev, kes juhtis Zaimovi ülekuulamist, teadis väga hästi, et mõistuse poolest temaalluvad kindralile vastu ei saa, seepärast käskis ta kindralit armutult piinata. Tal oli oma kontseptsioon — mida targem inimene on, seda raskem on tal valu kannatada . . .

Absurd . . . absurd . . . See sõna, mille sakslane tookord oli öelnud, tungis orana Zaimovi ajju ning nõudis temalt mingit otsust. Ja juba siis, valu pimeduses, välgatas tal esmakordselt mõte teha ise eluga lõpparve . . .

Valu . . . Ta oli selle üle nii palju mõelnud, et ta võinuks valust — valu filosoofiast — terve traktaadi kirjutada. Kui tal Bulgaaria-Türgi sõja ajal mürsukild jala purustas, siis tundis ta kohutavat valu, kuid jätkas oma suurtükiväelastele käskluste andmist, ja ka hiljem, hospidalis, aitas see õhin, millega ta lahingus oli võidelnud, tal valust võitu saada ning arstidel teda ravida. Kui ta hospidalist lahkus, ütles kirurg: «Ma tean, millist hirmsat piina te kannatasite, ja vaprus, mida te haiglas ilmutasite, äratab minus niisama suurt lugupidamist kui teie kangelastegu lahinguväljal.» Tal tuli järsku tahtmine öelda arstile, et niihästi lahinguväljal kui ka siin hospidalis aitas teda isamaearmastus, kuid ta sai neil talle mitteomastel pateetilistel sõnadel õigel ajal sabast kinni, surus vaid tugevasti arsti kätt ning sammus longates ukse poole.

Hiljem sai ta veel kord haavata — sedapuhku juba Esimese maailmasõja rindel, 1917. aasta alguses. Mõni päev

siis seda, uusaastaööl, vennastusid tema sõdurid venelastega, ta nägi seda pealt, ja tal ei tulnud mõttessegi vennastumist takistada. Ka vastasleeris ei takistanud seda keegi. Teilest ajast ta mõistiski sõda hukka.

Ent sõdurite vennastumine Vene-Bulgaaria rindel tekitas niihästi Sofias kui ka Peterburis ärevust. Anti vali käsk lahingutegevust taasalustada. Mõni päev hiljem tabas Vene mürsu kild Zaimovit pähe. Ja jälle imetlesid arstid tema vastupidavust operatsioonilaual. Kuid ta poleks enam saanud arstile öelda seda, mida ta oli valmis ütlema pärast esimest haavatasaamist. Valu, mida teine haav talle tegi, talus ta kui karistust, pidas ajaloo õppetunniks, ja see karm õppetund ei läinud tal elu lõpuni meelest.

Kuid peksu ajal helikindlas vangikongis tuntav valu on midagi hoopis muud. Muidugi mõista võis tuge otsida mõttest, et ta ka siin piinakambris võitleb oma Bulgaaria eest. Võis . . . Võis . . . Aga see mõte polnud püsikindel, see otsekui lahustus valus, ähmastus, ähvardas kaduda. Jäid üksnes vangikongi kivikast, trellitatud aknapilu kõrgel lae all, ilusa tigeda näoga lurjus, kes teda kõigest jõust peksis, ja timuka tönts pilk. Kästi peksta ja tema peksab. Kui käskakse tappa, siis ta tapab, pilgus ikka seesama nüri-meelne viha. Kas seda saab lahinguks, võitluseks pidada?

Zaimovit peksti peaaegu iga päev, piinati julmalt ja läbimõeldult, ta mõistis, et nad tahavad tappa tema inimväärikust, et neil ei tuleks tegemist teha tema enda ja ta võitlusvaimuga, vaid tühja kestaga. Igal säärasel ülekuulamisel tungis temasse valu, see valgus mööda kogu tema keha laialt, ei lasknud hingata, ähvardas teadvust kustutada. Mõte püüdis valust üle olla, samas aga uppus valusse. Ikka üks ja sama mõte — ta ei reeda kedagi, mitte mingid kannatused ei suuda teda sundida oma au määrima, relvavendlusele truudust murdma.

Ent kas ta peab selleks ilmtingimata säärast kohutavat valu kannatama? Teda ootab ju niikuinii surm.

Tänini oli ta ülekuulamistel nii vapralt piinamisi talunud, et see hämmeldas ja väsitas timukaid. Ent eile mõtlesid nad välja uue piinamisviisi — panid tulikuuma lambi vastu tema pead, otse keset pealage, sinna, kus vana haav lakkamatult valutas. Tal hakkas õudne — ta tundis äkki, et tema mõistus otsekui eraldus temast, ja ta võis seda kõrvalt vaadata. Ta kuulis timukat röökimas: «Räägi! Räägi!» ning nägi oma mõistust iga rööguatuse peale krampliikult kokku tõmbumas ja veritsemas. Ja ta imestas: miks

mõistus vaikib, miks ta ei tee seda, mida temalt nõutakse? Kuid samal hetkel võeti lamp tema pea pealt ära, ja õudne nägemus hajus aegamööda.

Öösel mõtles ta kogu aeg sellele, mida ta oli tol juhtumil lambiga ülekuulamisel läbi elanud, ning jõudis arusaamisele, et kui timukad seda hirmsat piinamist jätkavad, siis võib juhtuda, et ta ei pea enam vastu. See on hullem kui surm . . . Ei, ei! Ta ei tohi timukale välja anda inimesi, kellega ta on ühenduses ja kes teda kõigest hingest usaldavad. Aga kui nad jälle selle lambiga? . . . Kui jälle? . . .

Surm päästab ta valust, päästab alandustest, mis teda kohtus ootavad. Ta mäletas, kuidas tema üle kuus aastat tagasi esimest korda kohut mõisteti, mäletas, kui taluma tult raske oli eneseväärikust ja tagasihoidlikkust unustada ja kõikide kuuldes kinnitada, et ta pole reetur, vaid patrioot. Nüüd seisab tal ees veel alandavam kohtuprotsess, sest tema üle mõistavad faktiliselt kohut Hitleri bandiidid, kelle ainus seadus on omavoli ja ainus eesmärk tema hukkamine. Ta võtab neilt selle võimaluse!

Anna . . . lapsed . . . Surm katkestab tema ja nende vahel kõik sidemed, isegi mõttelised. Tema perekonnaelu oli õnnelik, see andis talle jõudu kõigeks, mida ta tegi. Alles hiljaaegu ütles ta Annale, et ta tuleb koju nagu tormist räsitud laev vaiksesse sadamasse. Ta ütles seda naljatoonil, kuid see oli tõsi.

Poja järel oli Anna talle tütre sünnitanud, ja nähes haiglas raskest sünnitusest kurnatud naist, tõotas ta endale veel kord, et ta hoiab Annat kõikide õnnetuste eest, mis inimest elus tabada võivad, Anna ei pea kunagi kahetsema, et abiellus temaga. Issand, kui valus oli nüüd omaste saatusele mõelda.

Ja äkki meenus talle miski! Bulgaaria seaduste järgi mõistetakse eeluurimise all olev inimene õigeks, kui ta enne kohtuprotsessi sureb. Surm otsekui võtab temalt süüdistused, mida kohus pole veel tuvastanud. Milline õnn! Kui hea, et see talle meelde tuli! Ta aitab Annat . . . lapsi . . . Ta päästab nad. Neilt ei saa isegi pensioniõigust ära võtta.

Nii! Otsustatud! Ta teeb seda hommepäev.

Kõlises vangivalvuri võtmekimp.

«Tule välja!»

Ta püüdis aeglaselt kõndida, et säästa jõudu. Vangivalvur kärkis, tõukas tagant. Kas tõesti jälle see tulikuum lamp?

Ta viidi ülekuulamisruumi, mida ta juba hästi tundis — põrandal seinal on hüübinud veri. See on tema veri.

Peatimukad Tsonev ja Pramatorov ootasid teda.

Ja kui nemad ülekuulamise juures viibivad, on valu tugevam. Nemad tulidki mõttele piinata teda lambiga. Tsonev ütles kord: «Ma tapan su ära, aga enne saad sa kõiki Kristose piinu tunda . . .»

Nüüd tuli ta Zaimovi juurde ja küsis, hambad irevil:

«Ikka veel kooberdad jalul, härra kindral? Kas pole juba aeg vedru välja visata ja kirstu kobida?»

Zaimov vaikis; ta oli pikk mees ja vaatas üle timuka pea.

Tsonev lõi talle rusikaga näkku.

«Küll me su rääkima õpetame,» ütles ta vaikselt, pühkides taskurätikuga sõrmenukkidelt verd.

Zaimov pandi seina äärde taburetile istuma, ja Pramatorov andis vahisõdurile käsu:

«Tooge sisse.»

Zaimov limpsas vere huulelt. Tähendab, jälle üks vastastamine. Kelle nad sedapuhku siia on toonud? Mida nad nõuavad?

Selja taga oli kuulda mingit kära, lohisevaid samme — keegi toodi sisse.

Pramatorov istus laua taga. Tsonev seisis tema kõrval. Vaikus.

«No vaadake siis ometi!» ütles Pramatorov heatujuliselt.

Zaimov vaatas selja taha . . . Poeg! Stojan! Kõhnaks jäänud, mullakarva näol tumedad verevalumid.

«Miks tema siin on?» küsis Zaimov suurivaevu, käheda häälega, hirmunult jälgides valu oma südames, mis oli kiiresti põksuma hakanud. «Te ju teate, et tal on sootuks teistsugused vaated elule ja üldse . . . kõigele . . .»

Ta ei tulnud sellele mõttele alles täna, ta oli juba arreteerimispäeval otsustanud kinnitada: poeg ei jaga tema tõekspidamisi ning usub, et Saksamaa võidab sõja. Kui kaitsepolitseinikud ta kodunt minema viisid, ütles ta pojaga hüvasti jättes valju häälega: «Tuleb välja, et sul on õigus — Saksamaa võidab . . .» Ta andis pojale mõista, kuidas käituda, ehkki ta juba tollal sai aru, et vaevalt sellest midagi abi on, sest kaitsepolitsei oli Varna grupile, kuhu tema poeg kuulus, jälile jõudnud, ning Zaimovil oli alles nädal aega enne arreteerimist korda läinud saavutada, et Stojan Varnast Sofiasse üle toodi.

Ja nüüd oli ka Stojan kaitsepolitsei küüsis.

«Noh, arutagem siis läbi, mis maailmavaatelised lahk arvamused teil on,» lausus Pramatorov pilkavalt: politsei ülema asetäitja oli ülekuulamistel alati sundimatus ja hea meeleolus, ning kui piinamine algas, tardus tema elavale näole õela vaimustuse grimass.

«Mis siin arutada, mu pojal ja mul on erinevad jumalu sed,» ütles Zaimov täiesti rahulikult ja selgesti ning prõõ vis koguni paistetanud huuli naeratama sundida. Ta näi tas jälle pojale, kuidas käituda.

«Vasta, miks sa hiljaaegu Varnas käisid?» küratas Tsonev.

«Ma käin tihti Varnas, millisest Varna-sõidust te räägite?» küsis kindral, et võita aega, kas või üksainus sekund.

«Ära keeruta! Viimasest sõidust! Viimasest!»

«Ah viimasest?... Ma pean teile pettumuse valmis tama — käisin seal puhtperekondlikes, koguni intiim asjus.»

«Intiimasjus?» osatas Pramatorov sapiselt. «Tuleb välja, et te isegi niisuguseid asju, nagu ohvitseride üleviimine teenistuskohuste täitmiseks ühest linnast teise, otsustate perekonnaringis.»

«See pole tõsi. Niisuguseid asju otsustatakse Sõjaminis teeriumis.»

«Jumal tänatud,» jätkas Pramatorov. «Siis jääb meil vaid välja selgitada, miks teil oli tarvis poega nii kibe kiiresti Sofiasse üle viia, ja kes teil seda teha aitas. Vii mane küsimus huvitab meid eriti, me tahame kõiki teie abimehi teada. Vastake.»

«Aga siis pean ma teile tõepoolest intiimasjadest rää kima,» alustas kindral aeglaselt ja vaikselt. «Umbes poolteist kuud tagasi saime me naisega teada, et meie pojal on seal sugenenud vahekord ühe naisterahvaga, kes... kui das teile öelda... et teda mitte eriti solvata... Ühe sõnaga, lugu on nõnda: kui mu poeg selle naisega abi elluks, siis oleks see talle endale ja kogu meie perele õnne tuseks.»

«Zaimov, ma ei taha su muinasjutte kuulda!» katkestas Tsonev teda.

«Te palusite oma küsimusele vastata, ja ma vastan. Sõit sin kiires korras Varnasse. Rääkisin pojaga ja taipasin, et teda võib päästa ainult viivitamatu üleviimine Varnast võimalikult kaugele. Sofiasse tagasi jõudes palusin Sõja-

ministeeriumilt abi, seal mõisteti minu muret, tuldi mulle vastu ja anti käskkiri tema üleviimise kohta.»

«Kas teile Sõjaministeeriumis nii lahkesti vastu tuli?» küsis Tsonev. Pramatorov võttis pliiatsi.

«Sõjaminister ise, ma palusin tema enda käest abi.»

Pärast pikka pausi hakkasid Tsonev ja Pramatorov omavahel vaikselt rääkima. Kindral Zaimov vaatas poega, ta nägi Stojanit viimast korda.

«Tänaseks aitab,» ütles Pramatorov ja tõusis.

«Aga vaata ette, kui sa härra ministri peale valetasid, siis läheb see sul kalliks maksma,» ütles Tsonev ja osutas nurgas seisvale lauale. «Sind ootab lamp.»

Esimesena viidi ära Stojan.

Zaimov läks oma kongi tagasi. Süda põksus alles pala-jikuliselt ja tuikas. Klomp kurgus mattis hinge. Ta sirutas käe veekruusi järele, kuid ei suutnud seda võtta — sõrmed ei kuulanud sõna. Rahu, rahu. Ta istus narile ja pani oma värisevad käed vaheliti, surus nad vastu rinda. Rahu, rahu. Midagi hullu polnud ju veel juhtunud. See vastasseisamine ei andnud timukaile mitte midagi. Ta rääkis neile tõsi — sõjaminister oli tema palvel käskinud Stojani teisele üle viia. Ent kaitsepolitsei teab tema pojast rohkem kui sõjaminister. Nüüd võtab ta Varna grupi käsile, et Stojanit ja Stojani kaaslasi koos Zaimoviga süüpinki panna. Zaimov ei teadnud, et Varna grupi liikmed, kes teilal olid juba arreteeritud, olid kokku leppinud kõik, nuda süüdistaja Stojanile süüks paneb, enda peale võtta ja teda sel kombel päästa.[1]

Zaimov ei suutnud poega enda kõrval süüpingis kujutleda. Seda poleks ta küll jaksanud taluda.

Poega endaga koos manalasse viia!... Ei!

Ta teeb seda hommepäev...

Tema surm päästab ka Stojani!

Lõsel, kui vangla jäi vaikseks, rebis ta paberossikarbi katki ja kirjutas papitükikestele jumalagajätuks:

Ülemused!

Ärge süüdistage politseinikke! Nad valvasid mind hoolega, aga kui inimene on otsustanud elust lahkuda, siis ei suuda keegi seda takistada.

[1] Selle ülesande täitis ennastsalgavalt ja täpselt Stojani relvavend, grupi liige Aram Hadželjan. Kohus mõistis ta surma, kuid surmanuhtlus asendati hiljem eluaegse vangistusega. Praegu elab ja töötab A. Hadželjan Sofias. — V. A.

Mu armsad, kallid Anna, Stjopa[1] *ja sina, mu väike Klavdinetka*[2], *kelle ma nii õnnetuks teen; teie, mu vanadusest väetid emakesed, mu õed, Veera ja Jossif ja kõik head sõbrad — andke mulle andeks, et ma teie juurest lahkun, ja uskuge, et ma talitasin vastavalt oma tõekspidamistele. See, et ma jätan teid puudust kannatama, tõestab teile, et ma ennast maha ei müünud.*

Ma usun, et saabub kord päev, mil selgub, et mul oli õigus. Mida rohkem ma mõtlen, seda kindlamalt ma veendun, et pean oma elule lõpu tegema. Sakslaste ustavad teenrid kutsusid sakslasi appi minu süüasja uurima, ja nad ei jäta mind ellu; kunagi edaspidi võib-olla hakatakse seda kahetsema.

Niisiis, mu kallid, Anna, mu truu, ennenägematult ustav ja üllameelne sõber, sa õrn ja habras lill, keda ma nii halvasti hoidsin, ehkki ma sind piiritult armastasin; Stjopa, mu hea ja õilis poiss, kui palju südamevalu ma sulle teen! Ole oma õnnetule emale ja väikesele õekesele toeks. Ja sina, mu väike Klavdia, kes sa nii hellitasid oma isa, kes sind nii väga armastab, sina, kes sa mu üle nii uhke olid, mida kõike tuleb sul nüüd läbi elada! Pea vähemalt meeles, et su isa sind väga, väga armastas. Ole emakesele hea, sõnakuulelik tütar. Ma tean, kui õnnetu ta on ilma minuta — armastage ja hoidke teda.

Ma tahaksin kangesti teid kordki veel näha.

. . . . . .

Vrõbnitsas, pühapäeval.

Tõusin. Pesin silmi. Ilm oli pilves. Sajab vihma. Ah sis niisugune ongi mu viimne elupäev?

Mu armsad, ma tahaksin kõigest hingest teid näha. Kuid ma näen, et meil kõigil on parem, kui ma teen oma elule lõpu. Hea oleks, kui see katse mul korda läheks.

Anjuta, sa rääkisid tihtipeale muinasjuttu emasüdamest, mis küsis: «Pojake, kas sa said väga haiget?» Sa saatsid mulle teiste ravimite hulgas vaseliini. Mul pole seda enam tarvis, aga see aitab mu surmavalu leevendada — oma viimasel silmapilgul näen ma sind, kallis, kuulen sind ütlemas: «Et sul nii valus ei oleks, Vladek! . . .»

---

[1] Nii hüüdsid omaksed Stojanit.
[2] Tütar Klavdia.

Anna, Stjopa, Bulitška, mu viimne rõõm on teile kirjutatud. Ma ei leia küllalt meeldivaid hellitusnimesid, mida teile öelda. Kui mu katse korda läheb, siis mõtlen ma viimse hingetõmbeni teile. Ärge ainult unustage, kui väga ma teid armastasin.

Vladja

. . . . . .

Ta tuli meelemärkusele haiglas. Enne kui ta millelegi mõelda jõudis, kuulis ta hääli ning mõistis kohe, et räägiti temast.

«Te ju ütlesite üleeile, et ta sureb . . .» Eksida oli võimatu — see oli politseiinspektor Tsonevi hääl.

«Aga ma lisasin, et niisugustel puhkudel sõltub kõik haige organismist. Nähtavasti tegi tema organism imet.» Seda mehehäält ta ei tundnud.

«Imede koht on tsirkuses, doktor.» Jälle Tsonevi hääl. «Parem öelge, kas tal võib halvemaks minna?»

«Ma ei usu. Kriis oli üleeile, praegu on tal peaaegu normaalne, hea täitumusega pulss.»

«Hea küll. Kurat võtaks seda . . . kriisi.»

Tsonev läks ära.

Vaikus.

Zaimov avas silmad ning nägi enda kohal suurt hallijuukselist pead ja teraseid halle silmi.

«Kas te näete mind?»

«Näen.»

«Tunnete ära? Palun, ärge liigutage.»

«Ei.»

«Ma paikasin teie sõjahaava, te nimetasite meid, kirurge, tookord «trifonõ zarezanõ».[1]»

«Ei mäleta, doktor . . . ei mäleta . . .»

«Kas teil südame piirkonnas valusid on?»

«Ei, valusid ei ole . . . ainult mingi ebameeldiv tunne . . . miski nagu pitsitab . . .»

«Või veel.» Doktor pani oma sooja käe tema laubale. «Te peate tervelt nädal aega hästi ettevaatlik olema, te ei tohi üldse liigutada, lamage täiesti rahulikult. Haav peab korralikult kinni kasvama.»

---

[1] Pagana lihunikud. (Bulgaaria k.)

«Hea küll. Doktor, kas siin käis härra Tsonev? Just nüüdsama?»

«Sel pole teie jaoks mingit tähtsust, siin on haigla.»

Ei. See oli Zaimovile väga tähtis.

Esimestel hetkedel pärast elluärkamist ei osanud ta veel endale seletada, kuidas võis juhtuda, et ta oma viimaseks sammuks valmistudes polnud mõtelnud kõige olulisemale — ennast tappes loobus ta vabatahtlikult võitlusest, mille huvides ta päevast päeva oma elu kaalule oli pannud ja mida ta oli kohustatud, just nimelt kohustatud lõpule viima. Tema surm oleks timukaid rõõmustanud. Tsonev oleks hõisanud: näete, tal endal hakkas häbi, see ei lasknud tal edasi elada!

Nüüd valdas teda tervenisti üksainus mõte. Kõik muu, kõik need tähtsad ja vaieldamatud motiivid, mis sundisid teda eluga lõpparvet tegema, jäid nüüd üheainsa lihtsa ja selge tõe varju — ta on kohustatud elama ja lõpuni võitlema.

Vanglaauto rappus teekonaruse kohal. Ta pidi äärepealt karjatama valu pärast, mis läbistas kogu tema keha. Timukad olid teda tihti seljaga vastu kiviseina paisanud. Järgnesid Tsonevi saapahoobid nimmekohta, misjärel talle tundus, nagu olnuks tema selgroog viimse võimaluseni pinguletõmmatud pillikeel — üksainus kerge puudutus, ja see katkeb. Vangivalvurit vaenuliku pilguga põrnitsedes, suurivaevu valust võitu saades ütles ta nüüd endale: «Pole viga, pole viga, ma elan. Elan. Ja teen teil täna kohtus elu kibedaks.»

Kohtuprotsessist pidi saama lahing, ja ta oli võitlusvalmis. Tema relv oli tõde. Ta teadis muidugi, milles teda süüdistati, kuid võimatu oli uskuda, et keegi nende valet tõeks peab.

Ta oli teiste arvamuste suhtes erakordselt salliv, ta pidas lugu inimestest, kes mõtlesid teisiti kui tema, kui nad siiralt uskusid, et neil on õigus. Ta ütles niisuguste inimeste kohta: «See on vääriline vastane.» Ent teda ajasid marru müüdavate tõekspidamiste ja müüdava südametunnistusega inimesed, kes kuulutasid tõeks üksnes selle, mis neile tulu tõi, ning kellel täna oli üks, homme aga teine jumal.

Tänasel kohtuprotsessil aga tuleb kõne alla miski, mille kohta bulgaarlasel ei saa kaht arvamust olla — suhtumine Venemaasse. Kui bulgaarlane on kas või ainult algkoolis

käinud, isegi kui ta on kuulnud üksnes seda, mida vanemad talle rääkisid, siis teab ta kindlasti, et Venemaa päästis tema kodumaa Türgi orjaikkest. Esimese maailmasõja ajal sunniti Bulgaariat Saksamaa poolel Venemaaga võitma — ja millega see lõppes? Vennastumistega rindel ja Bulgaaria sõdurite tormilise ülestõusuga, kes oma vene vendade eeskujul heiskasid revolutsioonilipu ja tahtsid kodud rünnata. Nii vastas rahvas sellele küsimusele.

Praegu seisis see küsimus iga bulgaarlase ees erilise, kõikumatu selgusega. Hitler oli avalikult kuulutanud, et elavi rahvad peavad saama sõnnikuks, millega Suur-Saksa härrasrass oma põlde väetab. Bulgaarlased teadsid, mida see tähendab — nad olid viissada aastat türgi orjastajate poolest sõnnik olnud. Venemaa võitles elu ja surma peale fašismi vastu, mis tõi kõigile rahvastele orjust ja hukatust. Iga laps mõistis, et praegu Venemaa vaenlane olla tähendas olla Bulgaaria vaenlane. See kõik oli vaieldamatult selge, ent miks mõisteti tema üle just selle pärast kohut, et ta polnud saanud Venemaa vaenlaseks, vaid aidanud Venemaal fašismi vastu võidelda. Seda nimetati ... Bulgaaria reetmiseks. Tal tuli mõnikord niisugune tunne, et ta näeb halba und.

Ta oli sellele palju mõtelnud, kaalutledes, kuidas kohtus käituda. Ta ei saanud fakte salata, kinnitada, et ta polnud Rahvakogude Liiduga ühenduses ega aidanud Nõukogude Liidul fašismi vastu võidelda. Faktid olid liiga ilmsed. Lõks, kuhu ta langes, oli seatud saksa hoolikusega, süüdistused olid vaieldamatud. Ent asi polnud ju mitte selles. Tema üle mõisteti kohut Bulgaarias, kohtunikud olid bulgaarlased, ja kõiges, mida ta oli teinud ja mida talle süüks pandi, avaldus tema üllas ja ustav armastus oma rahva vastu. Ta oli kohustatud selle kohtuprotsessi absurdsust ja kohtunike kuritegelikkust kõikide ees paljastama. Fakte salata tähendanuks salata seda ainukest ja selget tõde, mille teenistuses ta kogu eluaja ustavalt oli seisnud, seega oleks ta iseendale truudust murdnud, oma au rüvetanud.

Kõike, mida ta oma elus korda oli saatnud, poleks ka kurikavalaim vale väärata suutnud. Tema elus oli kõige olulisem sõjaväeteenistus, kodumaa kaitsmine. Ta tuletab kohtule meelde oma esimest, ammu lõppenud sõda türklaste vastu, mil ta ennastsalgavalt kaitses Bulgaariat ja teda peeti rahvuskangelaseks. Ta selgitab, et vahepeal ei muutunud mitte tema ja tema suhtumine Bulgaariasse, vaid Bulgaaria ise. Kuid kas võis Bulgaaria muutuda?

Rahvas on igavene ja muutumatu. Tähendab, jutt on ainult sellest, et härraste kohtunike vaated on muutunud. Selles ongi kogu asi. Nii tulebki öelda, ja peab kasutama iga sobivat võimalust, meenutamaks kohtunikele ajalugu, sest see kummutab nende valed.

Auto aeglustas järsult sõitu, keeras ringi ja hakkas aeglaselt tagurdama. Ta sõidutati võimalikult ukse ette, et kardeti, et keegi võib midagi näha, püüti oma häbitegusid pealtnägijate eest varjata. Meenusid isa sõnad: «Kõik pahateod hakkavad ka pimedas silma.»

Vanglaauto uks avanes, ja priske näoga vangivalvur ütles tuhmi häälega:

«Ronige välja.»

Auto oli hoonele nii lähedale aetud, et autouks otse trepikotta avanes. Taevast Zaimov ei näinudki.

Ta viidi teisele korrusele, ja ta tundis kohe ära sõjakohtu hoone.

Väikeses tpas kästi tal nurgas seisvale toolile istuda. Kaks vangivalvurit võtsid samuti istet — üks ukse kõrval, teine akna juures. Kuid tema nagu ei näinudki neid, ta vaatas aknast välja, kus vaevaltmärgatavalt õõtsus valgete õieküünaldega kaetud kastani latv, mille kohal õrnalt sinendas suvetaevas.

TEINE PEATÜKK

Valvuritel oli igav. See, kes istus ukse kõrval, jahtis oma säärikutega — kord tõmbas sääred üles, kord lükkas lõõtsaks kokku ning aina imetles neid, pea viltu. Teist, kes istus akna juures, vaevas uni, ja ta virgutas end aeg-ajalt, tehes oma kaaslasega juttu.

«Kaua me peame veel siin konutama — mine või hulluks. Ma jäin eile õhtusöögist ilma ja täna ka ei saanud mahti isegi kruusi piima juua. Sihukest tööd tehes viskad vedru välja . . .»

«Pole midagi, ei sa sure ühti.»

Akna juures istuja pea vajus äkki otsekui hingedel rinnale. Ta võpatas ja avas ehmunult silmad.

«Millal teised tuuakse?»

«Protsessi alguse ajaks.»

Need, keda pidi protsessi alguse ajaks kohale toodama, olid Zaimovi kaaslased salajases võitluses, nende kõikide

siis taheti täna kohut mõista. Kui Zaimov ülekuulamise käigus taipas, et keegi neist oli araks löönud, siis sundis ta end mitte mõistatama, kes see küll on; ta ainult otsustas, et ei otsi protsessi käigus kaaslastelt abi, aga mitte sellepärast, et ei usalda neid, ei, ta teadis, kui palju nad kõik läbi on elanud, ning arvas, et igaüks pole nii tugev, et vastu pidada, mitte murduda, mitte põlvili laskuda. Ja kas ta ise ei ilmutanud meelekindlusetust, ei katsunud end tappa? Igal inimesel on niipalju jõudu, kuipalju talle on antud, temal on vahest rohkem jõudu kui teistel, ja ta peidab oma kaaslasi aidata. Ta võtab, kus aga vähegi võimalik, nende süü enda peale. Ta tundis, et tema vastutab kõige eest, mis nendega on juhtunud.

See oli otsustatud.

Eile nägi ta Annat! Nägi tervelt viis minutit! Viis minutit. Ta tundis Anna käesoojust.

Ta viidi räpasesse eredalt valgustatud tuppa, mis oli tihedalt raudvõrega pooleks jagatud. Mõlemal pool võret seisid inimesed, nende rutakas, segane jutt täitis toa äreva suminaga.

Annat silmates sammus ta võre poole, naeratades ja pöördes mitte longata; ta tahtis paista rahulikuna ja tugevana, niisugusena nagu alati.

«Tere, Anja.»

«Vladja . . . Vladja . . .» Naine surus näo vastu külma võret, püüdis teda suudelda, puudutas sõrmedega tema nägu. «Vladja, kas sa oled haige?»

«Ma olen lihtsalt väsinud . . . Väsinud . . .»

Oli lausa uskumatu, et inimene võib kahe kuuga nii tundmatuseni muutuda, ja nähes Zaimovit halliks läinuna, jämedatoimses vangikuues, ei teadnud Anna, mida öelda, mida teha, varjamaks oma valu ja hella kaastunnet.

«Ära muretse, Anja, ma pole sugugi muutunud,» ütles Zaimov vaikselt, ja Anna mõistis, et sellega oli kõige tähtsam öeldud.

«Kas sa ei kahetse, et sa tookord . . . Nõukogude Liitu ei sõitnud?» küsis Anna äkki.

«Ei kahetse,» vastas Zaimov. «Ma otsustasin ammu: kui mulle on määratud hukkuda, siis peab see juhtuma siin, kodumaal.»

Anna surus oma näo vastu võret ja sosistas, sõrmedega silitavaatlikult ja õrnalt tema nägu puudutades:

«Sa oled mul . . . sa oled mu ainus . . . ilus . . . tugev . . . kõu õnn.»

Zaimov sulges silmad. Anja, kallis . . . Ta vajas just neid sõnu praegu rohkem kui midagi muud. Nad tõstsid ta nagu linnutiivul kõrgemale kõigest, mis ta nende kuuekümne päeva jooksul läbi oli elanud.

«Hei! Aitab! Kohtumisaeg on läbi!» käratas vangivalvur.

Kui ta ära viidi, ajas ta selja sirgu ning sammus, pea uhkelt püsti.

Ta oli vanglas õppinud oma perekonnaliikmeid nii reaalselt ette kujutama, et mõnikord tundus: tarvitseb vaid kätt sirutada, ja ta ulatub neid puudutama. Pikkadel öödel ajas ta nendega juttu ja kuulis justkui ilmsi nende vastuseid. Hääletud jutuajamised omastega muutusid talle eriti vajalikeks pärast enesetapukatset — tal oli tarvis neile nii palju öelda, selgitada.

Kõige raskem oli muidugi Annal. Nende õnnelik armastus sai Annale nüüd kõige hirmsamate piinade allikaks — kõik, mis tema mehega juhtus, lõi tema armuküllasesse südamesse haavu. Zaimov oli uhke seeüle, et poeg oli ise valinud ohtliku võitlustee, ta oli kindel, et Stojan talub mehiselt katsumusi, mis talle osaks saavad, ega murdu, ent praegu oli tema suurim soov, et poeg oleks saanud olla oma ema ja noorema õe juures. Anna oli üksi. Ja tal oli kaks muret korraga. Mees ja poeg — mõlemad trellide taga.

Anna . . . Nii naiselik, habras, tihtilugu haige, ent kui palju vaprust oli tema õrnas südames. Kui nende õnn oli ohus, muutus ta hoopis teistsuguseks. Kuus aastat tagasi, kui Zaimov samuti türmi heideti ja teda süüdistati reetmises, saavutas Anna, et neil lubati juba eeluurimise ajal kohtuda. Annat nähes hakkas Zaimov teda rahustama, lohutama, naine aga katkestas teda:

«Mis jutt see on? Kellele sa seda räägid?» Ta vaatas Zaimovit kuidagi rõõmsalt ja imestunult. «Ma ju tunnen sind ega kahtle hetkegi sinu võidus. Oleks lihtsalt naeruväärne kahelda. Ma koguni ütlesin advokaatidele, et ärgu nad sind kohtus väga segagu.»

Ja Zaimov ei suutnud tõsiseks jääda, ta puhkes naerma.

«Ena, milline sa mul oled.»

«Mida sina siis arvasid! Et ma olen kogu aeg aina põdur ja hädine? Jah? Kas sul häbi ei ole, Vladek!»

. . . Ei. Anna ei murdu ka nüüd. Viimasel õhtul enne arreteerimist, kui Zaimov oma pabereid põletas, istusid nad kõrvuti ahju ees. Puhanguline õhtutuul lõõtsus vastu akent, aknaklaas tinises ärevalt. Anna istus kumaras, käed

ritipes. Zaimov tundis oma õla vastas tema õla õrna soojust, hägi silmanurgast tema õblukest kaela. Millele ta mõtles, kahes õhkkerget tuhka koldes rahutult liikumas? Zaimov ei tahtnud esiti seda juttu alustadagi, ta kartis millegipärast, et nad ei saa sellest rahulikult rääkida, et ta ainult kisub Anna ärevile. Ent vaikida ei tohtinud.

«Tead, Anja, ma mõtlen tihti, et kuidas inimene ka ei püüaks oma elu kavandada, tema käekäik sõltub ikkagi teistest juhusest,» alustas ta rahulikult ja mõtlikult. Anna tõstis pea ja pööras näo tema poole. «Mõtle kas või sellele mürsukillule, mis mind sõjas pähe tabas. Arstid ütlesid, et kui see oleks sentimeetri võrra madalamale juhtunud, siis poleks mind enam elavate kirjas olnud. Ja sina oleksid mind arvatavasti paar aastat leinanud ja mehele läinud. Muide, ei, seda ma sulle ei andestaks. Või pead sa seda egoismiks?»

Ta püüdis rääkida sundimatult, kuid Anna kõikemõistvad, uurivad, ärevad silmad segasid teda.

«Miks sa räägid nii? Sa tead ju väga hästi, mida ma mõtlen,» vastas Anna ning langetas pilgu.

«Jah, sõjas on iga kuul juhus,» jätkas Zaimov.

«Praegu käib samuti sõda,» ütles Anna.

«Praegu on kõik teisiti,» polnud mees temaga päri. «Sõjas saab inimene enamasti surma selle kuuli läbi, mida ei tulistatudki tema pihta.»

«Ja ikkagi peab püüdma teha kõik, mis iganes võimalik,» lausus Anna järsku energiliselt ning lisas vaikselt, «et nad sind ei tabaks.»

«Kõik, mis iganes võimalik,» kordas Zaimov otsekui endamisi, vaatas siis Annale otsa ja küsis: «Mida tähendab — kõik, mis iganes võimalik? Pageda ohutusse kohta nagu argpüks?» Ta küsis seda lihtsalt ja otsekoheselt, et kohe peamises selgusele jõuda, sest siin ei saanud ega tahtnud neil vähimatki lahkarvamust olla.

Anna vaikis kaua.

«Sa oled ju neist targem,» ütles ta pilku tõstmata.

«Nad pole lollid, Anja. Muide, loll on veel ohtlikum. Ta võib teha midagi niisugust, mida targal lihtsalt pähe ei tule.»

Zaimov võttis tuletangid ja kohendas tukke.

«Anja, kuidas kodus lood on? Kuidas laste käsi käib?»

«Nende pärast võid mureta olla,» sõnas naine vaikselt, kuid kindlalt.

«Olengi, senikaua kui nad sinu juures on. Sa ütled neile

sedasama, mida minagi oleksin neile öelnud. Sina ja mina — me oleme ju üks, ja sina kasvatad neid kogu paremini, ma ei saa tööasjade pärast tihtipeale kodus mõeldagi.»

Nad vaatasid koldes rahutult liikuvat tuhka ja vaikisid.

«Hirmus . . . Hirmus . . . Nad müüsid Bulgaaria maha. Nad pole kellegi bulgaarlased, ei ole,» ütles Anna.

«Kuidas nii?» muigas Zaimov. «Tsaar Borissi nimetatakse esimeseks bulgaarlaseks.»

«Minule oled sina esimene bulgaarlane.»

«Tänan,» kostis Zaimov, klomp kurgus, ning jätkas meeleliigutusest võitu saades: «Me oleme sinuga hästi, üllalt elanud. Ma olen sageli mõtelnud oma heale saatusele, mis kinkis mulle sinu. Mul on kahju, et ma seda sulle sagedamini pole öelnud.»

«Ma arvan sedasama,» lausus Anna, ja tema kahvatu nägu värvus roosaks.

. . . Issand, kui väga Zaimov tookord Annat armastas ja kui kohutav oli mõelda, et temalt võidakse röövida see õnn. Nende õnn. Ta oli nii erutatud, et praegugi, mil see oli vaid mälestus, hakkas tal kurgus kipitama.

Ta heitis pilgu vangivalvuritele ja vihastas — lõppude lõpuks, mis need kaks meest talle loevad? Niisama vähe kui nood teisedki, kelle nime ja auastet ta ei teadnud ning kes teda üle kuulasid ja peksid, ja ka need, kes täna tema üle kohut hakkavad mõistma. Nad võivad temalt isegi elu võtta, kuid nad ei suuda teda karvavõrdki muuta.

Aknalauale maandusid hoogsalt kaks tuvi, nii et plekkkarniis tärises. Vangivalvurid võpatasid, nagu oleks püss paugatanud.

«Olge te neetud,» urises too, kes istus akna juures, ja põrutas rusikaga vastu aknaraami. Tuvid ei teinud temast väljagi. Ilus sinkjashall isatuvi, tiirutas armunult, saba kohevil, pärlmutrisäralised kaelasuled turris, ematuvi ümber, ja läbi aknaklaasi kostis tema kudrutamine.

Surmamõte kerkis Zaimovi ette alati nagu hall avadeta kivimüür, mille ees kõik peatuvad.

«Mine ümberringi, siis pääsed müürist mööda,» sosistas talle miski hämarast nurgast. «Sul tarvitseb vaid oma süüd kahetseda ja oma veendumustest lahti öelda.»

Süüd kahetseda? . . . Millist süüd? . . . Oma veendumustest lahti öelda? . . . See on ju hirmsam kui surm! Äkki viirastus talle nägemus uskumatult kaugest lapsepõlvest.

Oli ajaloo tund. Aknast tungisid klassi päikese viltused kiirevihud. Õpetaja jutustas sellest, kuidas inkvisiitorid hukkasid tuleriidal itaalia teadlase ja filosoofi Giordano Bruno. Timukad karjusid talle: ütle oma veendumustest lahti! Tema aga vaikis ja vaatas uhkelt, püstipäi põhjatuse taevalaotusse, kuni tuli põletas tema südame. Õpetaja rääkis seda pisarsilmil. Ka tema, väike Vladja Zaimov, nuttis. Suure itaallase märtrisurmast vapustatult läks ta koju.

Isa võttis tal ümbert kinni.

«Mis sul viga on? Sa värised?»

«Kas sa tead, kuidas suri Giordano Bruno?» küsis Vladja, nutt kurgus.

«Muidugi tean. Papid põletasid ta tuleriidal, sest ta oli neist targem,» vastas isa.

«Mul on temast kahju,» ütles Vladja, peitis pea isa rinnale ja puhkes nutma.

«Nuta, nuta, need on head pisarad,» ütles isa, paitades oma suure raske käega tema pead.

Ohtul tegi ta õppetükke, ning isa istus nagu ikka tema kõrval tugitoolis ja luges. Äkki sulges isa raamatu.

«Sa küsisid, pojake, midagi Giordano Bruno kohta. Sul on temast kahju. Miks sul temast kahju on?»

«Ma mõtlen sellele, kui valus tal oli.»

«Aga mina arvan, et niisugune surm on kadestusväärne. Jaa, jaa, ära imesta, pojake. See on kadestusväärne surm. Ta oleks ju võinud oma elu päästa, tal tarvitses vaid sellest, millele ta oli pühendanud oma elu, lahti öelda.»

«Miks ta siis ei teinud seda?»

«Kujuta ette, pojake, et tuleriidal pole mitte Bruno, vaid mina, sinu isa, ja minult nõutakse, et ma sinust ja emast lahti ütleksin. Ma ei teeks seda mingi hinna eest. Parem hukkuda tuleriidal, kui teist lahti öelda — öelda, et ma teid ei armasta. Mida sa minust arvaksid, kui ma oma elu päästmiseks äkki ütleksin, et sa pole mu poeg? Ei, pojake, ei, Giordano Bruno surma võib kadestada. Nii surevad kangelased . . . Inimesed püstitasid talle hiljem mälestussamba ja kirjutasid sellele: «Giordano Brunole — ajastult, mille saabumist ta ette nägi.»

Lapsepõlvenägemus haihtus. Zaimov ei tahtnud enam surmale mõtelda. Pealegi oli paralleel liiga otsene, ja see tundus talle lihtsalt ebadelikaatsena. Ta oli oma elus alles nii vähe korda saatnud, tema elu ja tema surm on vaid pisake tema rahva elu ja kannatuste ookeanis.

KOLMAS PEATÜKK

Vladimir Zaimov ütles kord oma sõbrale, Nõukogude polkovnikule Benediktovile, et kui ta oma rahva minevikule mõtleb, siis valdab teda hardus; minevikule pilku heites näeb ta alati veel selgemini tulevikku ja mõistab, milleks tulevik teda kohustab.

Tänasele kohtuprotsessile tuli ta kindlalt veendununa, et tema poolt on kogu tema rahva ajalugu ja et see on tema ustav liitlane, kes teda jõuliselt toetab.

Viissada aastat kestis Bulgaarias türgi ikke pilkane öö. Selles näiliselt lõputus orjaöös sähvisid äikest ennustavate põuavälkudena rahvaülestõusud. Iga sellise sähvatuse kustutasid orjastajad verega. XIX sajandil puhkesid ülestõusud kogu maal: põuavälgud liitusid äikeseks, mis tundus juba lähedal olevat. Vastuseks kehtestati veel hirmuäratavam terror. Diplomaat, kes esindas Türgis Suurbritanniat, kandis tollal oma valitsusele ette, et Türgi positsioonid Bulgaarias on vankumatud, sest neid positsioone «kaitstakse erakordse visaduse ja eht-aasialiku leppimatusega». Järgnevalt kirjutas ta Türgi võimu all olnud maade elanike kohta: «Vähimgi sõnakuulmatus läheb neile nii kalliks maksma, et tundub lausa arutuna . . .»

Türgi ametnik tappis kindral Zaimovi vanaisa selle pärast, et Zaimovi vanaisa oli teda kurja pilguga vaadanud. Ent Inglise diplomaadi arvamuse vastaselt ei teinud see mõrv Vladimir Zaimovi isa sõnakuulelikuks. Vastupidi! Juba koolipoisina hakkas ta bulgaaria rahva vabadusvõitlust juhtinud salakomitee käskjalaks. Võib-olla pühendas poeet Hristo Botev just Stojan Zaimovile oma värsid:

Mis seal teha — matsid isa!
Isaks saa nüüd ise, vennas!
Küll su soole sirgub lisa —
usu Jumalat ja ennast!
Nutad, sõber? Paha lugu!
Jäta hala, ole vahva!
Nutab ainult naistesugu,
tugevad on meesterahvad!

Türgi ikke kogu viimane sajand kõmab rahva ülestõusude äikesemürinast. Bulgaaria rahval tekkisid omad revolutsioonijuhid. Mälestus nende helgest kangelasteost, mis sarnaneb Gorki Danko kangelasteoga, kestab ajast

ajasse. Me näeme neid oma rinnast leegitsevat südant välja kiskumas, et sellega pilkaspimedas orjaöös teed näidata.

Siit lõõmas näiteks Karlovo käsitöölise poja Vassil Levski süda. Selle kutsuv, ärev lõõm heitis valgust kogu XIX sajandi teisele poolele, ning me näeme mägedes lõkkesid, mille ääres seisavad õlg õla kõrval Levski leegioni võitlejad. Lõkkevalgel näib, nagu oleksid nende näod pronksist valatud. Nende pilgud leegitsevad. Nad kuulavad Vassil Levski kirjutatud revolutsiooniüleskutset. Häirekellana kõlavad üleskutse sõnad: Revolutsioon! Võitlus! Vabadus! Kõigist Bulgaaria maanurkadest kogunevad Levski lõkete ümber inimesed, kes on valmis vabaduse eest oma elu ohverdama. Samal ajal lõõmas veel üks süda, selle oli oma rinnast välja kiskunud Levski sõber ja võitluskaaslane, kartmatu revolutsionäär ja suur poeet Hristo Botev. Ta kirjutas luuletusi, mis kõlasid kogu Bulgaarias nagu häirekell, mis kutsus rahvast võitlusse.

Kindral Zaimovi isa Stojan Zaimov polnud enam Bulgaaria Kesk-Revolutsioonikomitee käskjalg, vaid selle liige. Ta võttis osa Türgi satraabile Hadža Stavrile atentaadi toimepanekust.

Türgi kohus mõistis ta eluajaks vangi, ta saadeti Diarbekiri kindlusvanglasse. See oli hullem kui surmanuhtlus. See tähendas aeglast suremist päikesepaistest hõõguvas kivikotis. Diarbekirist polnud veel keegi eluga pääsenud. Stojan Zaimovi hea sõber, silmapaistev bulgaaria poeet Ivan Vazov kirjutas selle vangla kohta:

Seal, kus vägivald ja toorus,
kõrb ja leekiv taevavõlv,
raugeb jõud ja kustub noorus,
hauda viib seal vangipõlv.

Stojan Zaimov põgenes Diarbekirist — esimene põgenemine selle hirmuäratava vangla ajaloos. Mitu kuud rändas ta läbi kogu Türgimaa, et jõuda Musta mere äärde ning mööda selle rannikut Rumeeniasse. Ja ta jätkas võitlust oma rahva vabaduse eest. Peatselt mõistsid türklased Zaimovi surma kui Vratsis halastamatult mahasurutud ülestõusu ühe organisaatori. Surmaotsus kutsus esile kogu maailma progressiivsete inimeste protesti, eriti resoluutsed ja raevukad protestihääled kostsid Venemaal. Viimasel minutil enne hukkamist asendati surmanuhtlus eluaegse vangistusega, ja Stojan Zaimov pandi ahelaisse needituna Palestiinas Saint-Jean-d'Acre'i vanglasse.

Tabati Vassil Levski. Ta hukati Sofia äärelinnas. Türgi timukad kägistasid ta nöörsilmusega surnuks, aga tema leegitsev süda lõõmas edasi ja kutsus bulgaarlasi võitlusse.

2. juunil 1876 langes kahekümne kaheksa aastane Hristo Botev koos oma võitlussalgaga avalikus lahingus Vratšanski mägedes. Türgi kuul läbistas tema südame. Kuid kes suudab poeedi südant kustutada? See leegitseb tänini:

Oi memmeke, sõduri ema!
Jää hüvasti! Andeks veel anna,
et relva ma võtan ja lähen
nüüd verise vaenlase vastu,
sest relvile rahvas mind kutsub.
Ma kõigi eest võitlen, kes armsad,
ma ema ja isa eest võitlen
ja venna eest . . . Küll siis saab näha,
saab näha, mis mõõk mulle määrab
ja kuidas mu kohus mind käsib!
Kui, emake, katuse koha!
sa kuulide vingumist kuuled
ja võitlejad jõuavad siia,
siis vastu sa nendele tõtta
ja küsi, mis pojast on saanud.
Kui vastuseks öeldakse sulle,
et kuul minu südame leidis,
siis pisaraid, memm, ära vala
ja naabreid siis ära sa kuula,
kes ütlevad: «Polnud tast toitjat!»
Vaid perele teada sa anna
ja tõsiselt räägi siis kõigest,
et teaksid mu nooremad vennad,
ei unustaks vanemat venda,
kes lahinguväljal sai hukka,
sest, tobuke, türklaste ees
ta küüru ei tõmmanud selga,
ei viletsust kannatand kauem . . .
Sa räägi, et vennaksed teaksid
ja otsima läheksid koos
mu kahvatut keha nad sinna,
kus kotkal on kaljudel pesa.
Mu verd aga otsige maast,
te otsige kodumaa mullast!
Võib-olla on püsski teil kaasas,
on püss teil ja mõõkki ehk ühes
ja kui te siis kohtate vaenlast,
te kuuliga tere tall' öelge
ja saabel las silitab teda!

Botevi ja Levski eeskuju järgisid uued kangelased, vabastusvõitluse kartmatud juhid.

Hirmuäratav terror ajas loendamatuid ohvreid hauda. Terved külad hävitati. Linnad muutusid inimtühjaks. Türk-

lased tapsid naisi ja lapsi — olgu vähem orje, kes võivad ikes tõusta.

Ent kas siis sellal polnudki maamunal olemas tsivilisee-ritud ja vooruslikku Euroopat? Ja miks vaikis korrektne Inglismaa? Võib-olla seal ei teatud, mis Bulgaarias sünnib? Teati küll. Inglise valitsus oli väga ärevil. Türgi valitsejad said Inglismaalt ühe näpunäite teise järel: uputatagu bulgaarlaste mis tahes katsed vabadust kätte võita resoluutselt verre. Ja hiljem, kui Bulgaaria Venemaa abiga türgi ikke kaelast maha raputas ning kõne alla tuli sel paljukannatanud maal türklaste poolt toimepandud elajalike arveteõienduste hukkamõistmine, tõttas Inglismaa esimesena ja ainukesena türgi timukaid kaitsma ja püüdis maailma veenda, et teated türklaste metsikust julmutsemisest Bulgaarias olevat liialdatud. (Täpselt niisamuti püüdsid Inglismaa uued valitsejad pool sajandit hiljem maailma veenda, et kommunistlik propaganda liialdavat, kõneldes Tsankovi fašistidejõugu hirmutegudest Bulgaarias. Ei saa öelda, et Suurbritannia valitsejail puudub järjekindlus.)

Samal ajal, kui kogu maailma progressiivsed inimesed protesteerisid uskumatult julma türgi terrori vastu ja tõstsid häält bulgaaria rahva vabastusvõitluse toetuseks, tahtis inglise konsul Belgradis mister Longworth oma õpetatusega hiilata ja võttis Bulgaaria sündmuste kohta avalikult sõna. Aga ta hiilgas oma kohutava nõmedusega, mida tema suurbritlaslik enesekindlus veel enam esile tõstis. Ta kinnitas, et «bulgaarlased on nagu kodutud mustlased, neil pole kodutunnet, nad ei tunne end inimkonna osana ega taha isa saada inimkonna teadmistest. Nende rahvustunne on slaavlaslikult ebamäärane. Siinsed ekstremistlike emigrantide ajalehed väidavad koguni, et Bulgaaria sündmused ja Pariisis juhtunud kohutav draama olevat omavahel seoses. Ja midagi veel absurdsemat — nad olevat seoses ka üksikute haritlaskonna hulgast pärinevate, hullumeelsete saatuse heidikute opositsiooniliste väljaastumistega Venemaal; nende nimed on juba Venemaalgi unustusse vajunud. Kui siin üldse on midagi ühist, siis ainult niipalju, et ka bulgaarlaste hulgas leidub sääraseid aru kaotanud üksikisikuid. Ent lubage muide küsida, kas niisugust rahvust üldse eksisteerib? Isegi bulgaaria ajaloolane härra Mihhailovski kahtleb selles. Järeldus on silmanähtav — ajaloo käigus väljakujunenud olukorda tuleb kaitsta üksikisikute meeletuste eest . . .»

Bulgaaria ei olnud ega saanudki olla muust maailmast isoleeritud; kogu maailma ausate, arukate inimeste meelest polnud ta sugugi jumalast ja ajaloost hüljatud maa. Suur vene kirjanik Ivan Turgenev kirjutas romaani «Eelõhtul», mille peategelane, noor bulgaaria revolutsionäär, kes oli sunnitud Venemaale sõitma, igatseb kodumaale, et oma rahva vabastusvõitlusest osa võtta. Romaani süžee on otsekui kindral Zaimovi isa Stojan Zaimovi elust võetud — ka tema emigreeris pärast vanglast põgenemist Venemaale, elas seal, abiellus vene neiuga ja võttis ta hiljem kodumaale kaasa. Ka Hristo Botevi luulet on paljudesse Euroopa keeltesse tõlgitud.

Hristo Botev ja Bulgaaria Kommunistliku Partei asutaja Dimitar Blagoev, kartmatu revolutsionäär Georgi Rakovski ja Stojan Zaimov — kõik nad olid haritud inimesed. Nad tundsid Marxi ja Engelsi teoseid, olid lugenud Tšernõševskit, Herzenit, Ogarjovi ja Dobroljubovit, kelle võimas mõjujõud kujundaski välja nende revolutsioonilised tõekspidamised. Hristo Botev käis aastail 1863—1866 Odessa gümnaasiumis. Kogu vene haritlaskond luges tollal Tšernõševski «Sovremennikut» ja kuulas salamahti Herzeni «Kolokoli» häirekella, mille kumin kostis Londonist. Just sellal toimusid Poolas ülestõusud. Üle kogu Venemaa veeresid üliõpilasrahutuste lained, loodi uusi revolutsioonilisi salaorganisatsioone, ja üliõpilane Karakozov tulistas Vene tsaari. See oligi Hristo Botevi peamine kool. Selle poeedist revolutsionääri sõber Smilov kirjutab: «Hristo Botev luges tollal õhinal vene kirjandust. Ta deklameeris innukalt peast paljusid Puškini ja Lermontovi luuletusi, tema lahutamatud kaaslased olid Belinski, Dobroljubov ja Tšernõševski. Ajakirjad «Sovremennik» ja «Otetšestvennõje Zapiski» haarasid Botevit tervenisti. Peab ütlema, et Botevit peeti Odessa gümnaasiumis hooletuks õpilaseks ja 1865. aasta lõpus heideti ta sealt «halva edasijõudmise pärast» välja. Ent kaks aastat hiljem sai «õnnetu» gümnasisti nimi mehisuse ja leppimatuse sümboliks ning tema luule kuulub maailma kultuurivaramusse.

Timukad poosid Levski üles kümme aastat pärast seda, kui Tšernõševski häbiposti pandi; Levski kuulis sellest Siberis asumisel olles. Hristo Botev hukkus kolm aastat hiljem. Kõik nad tegutsesid ühel ja samal raskel ajal, neil oli üks ja sama õilis idee ja ühteviisi kuulsusrikas saatus.

Kuulnud Prantsuse revolutsioonist, saatis Hristo Botev Pariisi Kommuuni juhtidele telegrammi:

«Vennalik, südamlik tervitus Bulgaaria Kommuunilt. Elagu Kommuun! Revolutsionäärid-emigrandid Botev, Rajov.»

Samal päeval kirjutas Hristo Botev oma kuulsa Bulgaaria Kommuuni usutunnistuse:

«Usun inimsoo ühtsesse, ühisesse võimesse maa peal head teha. Ja ühtsesse kommunistlikku ühiskonnakorrasse, mis vennaliku töö, vabaduse ja võrdsuse läbi päästab kõik rahvad aastasadu kestnud orjusest ja kannatustest. Ja mõistuse helgesse eluandvasse vaimu, mis annab kõikide inimeste südamele ja hingele jõudu kommunismi edukaks kehtestamiseks revolutsiooni teel. Ja kõikide inimeste ühtsesse jagamatusse isamaasse ja ühisomandisse, mis kuulub kõigile. Usun ühtsesse helgesse kommunismi, mis ravib ühiskonna kõigist tõbedest terveks. Loodan, et rahvad ärkavad ja kogu maailmas kehtestatakse kommunistlik ühiskonnakord. Galatsis 20. aprillil 1871[1]. Hristo Botev.»

Kirjutanud need dokumendid, läks ta samal päeval mägedesse vaboduse eest võitlema.

Venemaa tõttas esimesena, relv käes, bulgaaria rahvale appi. 1877. aastal kuulutas ta Türgile uuesti sõja. Pikal teekonnal suuri raskusi ületades jõudis Vene soldat Bulgaariasse. Soldat ei mõistnud selle poliitika kõiki peensusi ja keerukusi, mille ajel Vene tsaar ta sinna kaugele saatis.

Ent Bulgaariasse sattudes nägi Vene soldat kõrgelt veriselt Šipkalt bulgaarlaste ajast aega kestnud mõõtmatut piina ning tema hinges tärkas klassisolidaarsus ja slaavlaste vendlustunne. Seepärast sõdis ta seal ennastsalgavalt. Kui türklased Šipkale tormi jooksid ning tema kaitsjail polnud enam püssirohtu ega mürske, siis tõstsid Vene soldatid oma langenud kangelaste surnukehad maast üles ja viskasid need ründavate türklaste tääkide otsa. Nende kõrval aga viskas bulgaarlane sineli seljast ja hüppas ise alla, et oma orjastajaid paljaste kätega kägistada.

Bulgaarias, Šipkal on sellele relvavendlusele vapustav mälestusmärk püstitatud. Mäetipul seisab kabelis valgest kivist skulptuur — kaks teineteise vastu liibunud, lummetunnusanud soldatit. Nad otsekui jagavad teineteisega oma ihusoojust.

See Venemaa ja Bulgaaria vendluse mälestusmärk, samuti Pleveni memoriaalmuuseum ning teised tänuliku

[1] Vana kalendri järgi.

Bulgaaria poolt Vene sõjameestele püstitatud mälestussambad rajati erikomitee juhatusel, mille eesotsas kuni surmani seisis kindral Zaimovi isa Stojan Zaimov.

Türgi ikke alt vabanemine ei toonud bulgaaria rahvale õiglust, veel vähem lootust oli tal saavutada neid ideaale, mille eest tema ennastsalgavad kangelased oma elu olid ohverdanud. Ajalugu arenes vastavalt oma igipõlistele seadustele. Vabaks ei saanud mitte üksnes bulgaaria rahvas, vaid ka bulgaaria kodanlus, kelle põli muide ka Türgi võimu ajal polnud paha. Sääraste bulgaarlaste kohta kirjutaski Hristo Botev luuletuse, mis kannab iroonilist pealkirja «Patrioot»:

Patrioot. Ta annab hinge,
nõudes haridust ja priiust.
Mõistagi, et rahva hinge —
ise hoidub igast riiust.
Teeb ta head, siis kasu lõikab,
taskutesse topib raha.
Kust on tal need kombed võikad?
Oma hinge müüs ta maha.
Ta on usklik, usub aga
ainuüksi kauplemisse.
Kuulab jutlust, nägu vaga,
seegi käib tal kauba sisse.
Teeb ta head, siis kasu lõikab,
taskutesse topib raha.
Kust on tal need kombed võikad?
Oma naisegi müüs maha!
Teda ihnuriks ei loeta,
ust ta ees ei kinni lööda.
Vennad, tema teid ei toeta —
rikkaks sai ta teie tööga!
Teeb ta head, siis kasu lõikab,
pügab sõpra, pügab venda.
Kust on tal need kombed võikad?
Ahnusest müüs iseenda!

Kapitalismi kiire areng Bulgaarias kallutas Bulgaaria ajalookäigu Botevi üllaist ideaalidest suuresti kõrvale.

XX sajandisse astus Bulgaaria imperialismi vähkkasvajast vaevatuna nagu kogu maailm. Kõik Balkanimaade rahvad said omal nahal tunda imperialistide välispoliitika igipõlist põhimõtet «jaga ja valitse». Nende ajalugu on omavahelistest sõdadest vermeline. Igal sõjal olid Londonis, Pariisis või Viinis omad ässitajad. Neil sõdadel olid erinevad põhjused, kuid üks eesmärk — takistada Balkanimaid omariiklust saavutamast. Selle kõige eest tuli Balkanimaade rahvastel verehinda maksta, kodanlus aga sai

siiihästi sõdadest kui ka tehinguist suurte lääneriikide võõra kapitaliga aina kasu.

Sel perioodil minetas Bulgaaria välispoliitika sootuks iseseisvuse. Isegi Bulgaaria tsaar toodi Viinist. Bulgaaria tsaariks sai Austria armee ohvitser Ferdinand Coburg.

Hiljem andis Prantsuse saadik Bulgaarias Maurice Paleologue sellele imporditud monarhile säärase iseloomustuse: «Kahtlemata võib tema juures märgata närvihaiguse tunnuseid ja psüühilise tasakaalu puudumist; ta on kergesti mõjutatav ja melanhoolne ning kannatab kinnisideede ja jälitusluulu all . . .» Nähtavasti upitatigi Ferdinand just tema mõjutatavuse pärast tsaaritroonile.

Esimese sajandivahetusel algas Bulgaaria ajaloos uus lehekülg — bulgaaria töölisklassi, kogu bulgaaria tubli töörahva võitlus tõelise vabaduse, au ja sõltumatuse eest.

Bulgaarias hakkas tegutsema uus poliitiline jõud. Marksist Dimitar Blagoev asutas sotsiaaldemokraatliku partei, mille ridades oportunismivastase võitluse käigus kujunes välja tugev revolutsiooniline tuumik; see koosnes Lenini ja tema «Iskra» pooldajaist, kes mõistsid, et tarvis oli asutada bulgaaria proletariaadi revolutsiooniline partei. Bulgaaria edasises ajaloos näitas bulgaaria rahvale tema pürgimisel vabaduse poole teed marksistlik-leninliku revolutsiooniõpetuse suur tõde. Bulgaaria rahva huvide eest astus võitlusse partei, millel seisid ees kangelasteod ja verised kaotused.

1905. aasta Vene revolutsioon ei jätnud bulgaaria rahvast ükskõikseks. Üle kogu maa veeres streigilaine. Bulgaaria töölised said aru, et nende jõud on ühtsuses, ning ühinesid ametiühinguisse. Tugevnes Blagoevi asutatud uus partei. Kui puhkes Esimene maailmasõda, kuulutas lääneriikidele kuulekas Bulgaaria valitsus Bulgaaria neutraalseks ning alustas mõlema sõdiva poolega ühtaegu läbirääkimisi. Saksamaa ja Austria-Ungari sõlmisid Bulgaariaga salalepingu ning lubasid anda talle Makedoonia ja osa Serbiast. Samal ajal kästi Türgil Maritsa jõest lääne pool asuvad maa-alad Bulgaariale loovutada. 14. oktoobril 1915 tungis Bulgaaria Serbiale kallale ja vallutas aasta lõpuks Makedoonia ja osa Serbiast. 1916. aastal astusid Bulgaaria valitsejad Saksamaa ja Austria-Ungari poolel Rumeenia vastu sõtta ja hõivasid Dobrudža lõunaosa. Selle kõige eest tuli bulgaaria rahval verehinda maksta. Pikaleveninud sõda laostas maa, kuid rikastas bulgaaria suurkodanlust. Nüüd veendusid kõik arukad inimesed

blagoevlaste selge leninliku tõe õigsuses ning nägid, kellele see sõda on tarvilik ja kes on bulgaarlaste tõelised vennad. Blagoevlased olid seda rahvale esimesest sõjapäevast saadik rääkinud. Ega Vladimir Iljitš neid ilma aegu tõelisteks internatsionalistideks nimetanud.

Venemaal toimunud Oktoobrirevolutsioon äratas Bulgaarias vastukaja, mis kohutas kodanlust. Bulgaaria kommunistid kutsusid töölisi üles vene vendadest eeskuju võtma. Kogu Bulgaarias ja Bulgaaria armees algasid revolutsioonilised rahutused. Bulgaaria armee kaotas oma lahinguvõime. Sõdurid küsisid üha valjema häälega: mispärast me sõdime? Blagoevi tesnjakid[1] tegid rindel ja tagalas selgitustööd, paljastasid selle vennatapusõja rahvavastast iseloomu ning näitasid sõduritele kartmatult, kes on nende peamine vaenlane nende endi tagalas. See aeg kujunes tesnjakkidele vastutusrikkaks eksamiks, just tollal otsustasidki nad oma parteile kommunistliku partei nime anda.

Bulgaaria rahva sise- ja välisvaenlased mõistsid olukorra ohtlikkust ning võtsid kiires korras meetmeid. Lääneriikide diplomaadid aitasid ruttu Rumeeniaga rahu sobitada; rahulepingu järgi sai Bulgaaria Dobrudža lõunaosa jälle endale. Seda tehti selleks, et bulgaarlastel ei jääks niisugust muljet, nagu sõdinuksid nad ilmaaegu. Kuid isegi Prantsuse kodanlik ajaleht «Temps» nimetab seda rahu «kiiruga määratud ravimiks, mis vaevalt küll aitab sõdurite mässu ära hoida». Võeti tarvitusele tugevama toimega ravim. 1918. aasta septembris alustasid Inglise, Prantsuse, Serbia ja Kreeka väed Bulgaaria armeele Makedoonias pealetungi. Rinne murti Dobropoli lähedal läbi. Bulgaaria armee taandus. Bulgaaria väeosades puhkes ülestõus. Sõdurid purustasid oma vägede peakorteri Kustendilis, hõivasid Radomiri linna ja kuulutasid välja vabariigi. Sõdurite ülestõus veeres tormilainena Sofia poole. Hõivati Vladaja küla, kust on kõigest viiskümmend kilomeetrit pealinna. Sõdurite miitingul kõlas üleskutse: «Edasi, Sofiasse!» Sõdurite ülestõusuga kaasnes bulgaaria proletariaadi äge streigivõitlus.

Bulgaaria tsaarile Ferdinandile tõttas appi kauge Ameerika. Ameerika diplomaadid Londonis, Pariisis ja Berliinis korraldasid Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa poliitikute «kainestusöö». Ja samal päeval, mil ülestõusnud Bulgaaria sõdurid Vladaja külas miitingut pidasid (29. septembril 1918), kirjutasid sõdivad riigid Salonikis vahejahukokkuleppele alla ning Saksa väed, kes olid juba Bulgaaria maadel revolutsioonide mahasurumise vilumuse omandanud, saadeti Bulgaariasse sõdurite ülestõusu maha suruma. Kuivõrd kriitiline olukord Bulgaarias valitses, näitab juba sellest, et Bulgaaria tsaar Ferdinand oli sunnitud troonist loobuma ja pagema; ta jättis oma poja Boriss enda asemel tsaaritroonile. Selle silmapaistmatu, täielikult isasse läinud ohvitseri saamine riigipeaks ei muutnud midagi.

Saksa väed, kes olid sõdurite ülestõusu maha surunud, läksid tagaplaanile. Inglise ja Prantsuse väed okupeerisid Bulgaaria, Lõuna-Dobrudža võeti jälle Bulgaarialt ära ja anti Rumeeniale. Osa Bulgaaria territooriumist läks Jugoslaavia valdusesse; see riik rajati pärast sõda. Et Bulgaaria edaspidi enam poleks nii palju sõdureid, lubati tal ainult kakskümmend tuhat meest püssi all hoida — varem oli Bulgaarial olnud peaaegu poolemiljoniline armee. Bulgaaria majandusele langes üliraske koorem. Bulgaaria pidi maksma üle kahe miljardi frangi reparatsioone. Tema majandus allutati täielikult niinimetatud Rahvusvahelisele Reparatsioonikomisjonile. Bulgaaria valitsuse kogu tegevust hakkas kontrollima lääneriikide Saadikute Nõukogu.

1920. aasta märtsis võitis Rahvakogu valimistel Maahaljate Rahvaliidu partei. Partei liider Stamboliiski kujundas üheparteilise valitsuse, ehkki tema partei sai valimistel ainult 38 protsenti häältest.

Bulgaaria pärisperemehed, kes rääkisid paljusid Euroopa keeli, välja arvatud bulgaaria keel, nägid Stamboliiskis juhuslikku võimuanastajat. Olles sunnitud oma toetajaile, kes tema partei poolt olid hääletanud, miskitmoodi võiga tasuma, teostas Stamboliiski mõned agraarreformid, mis riivasid väliskapitali ja kohaliku suurkodanluse huvisid. Ent peamine polnud mitte see, vaid bulgaaria kommunistide esimene märkimisväärne valimisvõit — nende poolt anti kakskümmend protsenti häälte üldarvust. Bulgaaria poliitikaelu välismaised niiditõmbajad mõistsid, et Stamboliiski ei saa kommunistidest jagu . . .

9. juunil 1923 toimus Bulgaarias välismaiste nõunike juhtimisel fašistlik riigipööre; tsaar Boriss kui kuulekas käsutäitja ei teinud katsetki seda ära hoida. Stamboliiski

[1] Nii nimetati sajandi alguses Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku Partei revolutsioonilist tiiba.

tapeti. Võimu haaras jõuk fašiste oma ninamehe Tsankovi eestvedamisel. Viinud riigiaparaadi kõigis lülides läbi puhastustöö ja loonud võimsa terroriaparaadi, alustas Tsankovi valitsus töölisklassile ja tema kommunistlikule parteile avalikult pealetungi.

Vastuseks puhkes Bulgaarias fašismivastane ülestõus, mida asus juhtima sõja-revolutsioonikomitee Georgi Dimitrovi ja Vassil Kolaroviga eesotsas. Reas piirkondades haarasid ülestõusnud võimu.

Ülestõus uputati verre. Kuid fašistid mõistsid, et sellest ei piisanud — tarvis oli kõik tema juured Bulgaaria pinnasest välja kiskuda, s. t. kommunistid ja kõik nende võimalikud mõttekaaslased füüsiliselt hävitada. Organiseeris äärmiselt alatu provokatsioon. Avantürist Družilovski fabritseeris Tsankovi valitsuse tellimusel Berliinis rea võltsinguid — «Kominterni kirju» bulgaaria kommunistidele. Võltsingute tagamõtteks ja eesmärgiks oli jätta saarane mulje, et Bulgaaria kommunistid ei teeni mitte bulgaaria rahvast, vaid on Moskva, Kominterni teenistuses, saavad sealt raha, relvi ja koguni käske, millal ülestõusu alustada. Võltsingud ilmusid Bulgaaria ajalehtedes ja paljudes lääneriikide ajalehtedes. Tsankov luges nad Rahvakogus traagilise häälega ette. Seejärel esitati nad Saadikute Nõukogule, mis otsustas kõik Tsankovi aktsioonid heaks kiita, ning verine terror jätkus Bulgaarias uue jõuga. Kommunistlik partei kuulutati lindpriiks. Võllas, kaitsepolitsei keldrites ja vanglate piinakambrites hävitati füüsiliselt tuhandeid kommuniste ja neile kaasatundnud patrioote. Tsankovi nimi sai julmuse ja õigusetuse sümboliks. Kommunistid laulsid surma minnes «Internatsionaali» ja vandusid oma rahvale truudust; nad pälvisid oma käitumisega rahva sügava lugupidamise.

Vladimir Zaimov teenis sel verisel ajal Bulgaaria väikelinna Sliveni garnisonis. Oma ametiseisundit kasutades päästis ta üle saja kommunisti arveteõiendusest. Ent ta polnud siis veel liidus nendega, keda ta päästis. Kummatigi polnud tema vapra ja õilsa teo ainsaks põhjuseks pime suuremeelsus — tema lähemate sõprade ringis kõneldi üha sagedamini, et Tsankovi väide, nagu olnuks ülestõusu juures «Moskva käsi» mängus, on valelik ettekääne terrori kehtestamiseks. Valitsuse julm sõda rahva vastu äratas Zaimovis üha suuremat pahameelt. Ja kui tal avanes võimalus kasutada oma võimu nende kaitseks,

kuda tsankovid tahtsid hävitada, siis tegi ta seda kõhklemata.

Töölisel üldrahvalik viha fašistliku timuka Tsankovi vastu sundis Bulgaaria poliitika pearežissööre Tsankovi lõpu aastal võimult kukutama. Kuid uus valitsus jätkas vana poliitikat, tehes üksnes moepärast mõned järeleandmised. Töölisklass kasutas need viivitamatult ära ning hakkas oma ametiühinguid taastama. Aasta hiljem hakkasid taas tegutsema töölispartei ja Töölisnoorsoo Ühing; nende tegevust juhtisid ellujäänud ja põranda alla läinud kommunistid. Jälle võttis hoogu laialdane streigiliikumine.

1929. aasta ülemaailmne majanduskriis halvendas ja laevdas veel enam Bulgaaria siseolukorda. 1931. aasta valimiste tulemusena pääses võimule niinimetatud rahva ühisrinde valitsus. Kuid see oli vaid nimi. Valitsuse poliitika jäi endiseks ja kommunistidevastane terror jätkus.

Uus valitsus osutus aga ebakindlaks, seda lõhestasid sõõmised lahkhelid. 1934. aasta suvel toimus Bulgaarias uus riigipööre. Selle organiseerisid ohvitserid, kes pidasid tsaar Borissi saksameelset poliitikat Bulgaariale hukatuslikuks. Selle riigipöörde juures oli kaastegev ka Vladimir Zaimov, ja meil tuleb sellest veel juttu. Praegu tähendagem vaid, et riigipööre osutus viljatuks.

Kõik Bulgaaria järgmised valitsused hoidsid kurssi Bulgaaria fašiseerimisele, tema täielikule allutamisele fašistlikule Saksamaale. Piisab sellest, kui ütleme, et juba 1939. aastal moodustas kaubavahetus Saksamaaga kaks kolmandikku Bulgaaria väliskaubanduse kaubakäibest.

Kui Hitler Teise maailmasõja valla päästis, kordasid Bulgaaria valitsejad sedasama trikki, mida maailm Esimese maailmasõja algul juba näinud oli. Bulgaaria kuulutati neutraalseks riigiks. Veel enam, Bulgaaria valitsus sõlmis 1940. aasta septembris Nõukogude Liiduga kaubandus- ja mereväidulepingu. Ent 1941. aasta märtsis kirjutas ta Viini alla kolme riigi — Saksamaa, Itaalia ja Jaapani — kurikuulsa Kominterni-vastase Berliini paktiga ühinemise protokollile ning andis nõusoleku Saksa fašistlike vägede toomiseks Bulgaariasse; need väed kasutasid seejärel Bulgaariat platsdarmina, et Jugoslaaviale ja Kreekale kallale tungida. 1941. aasta novembris jäid Bulgaaria valitsejad uskuma Hitleri võidukaid rindeteateid — Hitleri väed olid siis juba Moskva all — ning ühinesid niinimetatud Kominterni-vastase paktiga.

Bulgaaria territoorium sai üheks platsdarmiks, kust tungiti kallale Nõukogude Liidule. Piisab sellest, kui meenutada, et kõik Bulgaaria Musta mere sadamad muudeti Hitleri-Saksamaa sõjalaevastiku baasideks. Kõik Bulgaaria lennuväljad anti sakslaste käsutusse. Nii algas kõige häbiväärsem lehekülg Bulgaaria kodanlike valitsuste ajaloos, ja see saigi tsaar Borissi lõpu alguseks.

Bulgaaria valitsejate ülialatu kavalus seisis selles, et nad ei kuulutanud Nõukogude Liidule avalikult sõda, nad koguni säilitasid Nõukogudemaaga diplomaatilised suhted, viies need, tõsi küll, tühipalja formaalsuse tasemele — Nõukogude diplomaadid seati Sofias säärasesse olukorda, et nad ei saanud normaalselt tööd teha.

Ja jälle astusid kommunistid võitlusse Bulgaaria au eest. Neist said üldrahvaliku antifašistliku liikumise organisaatorid. Kommunistid organiseerisid relvastatud partisanisalku, kes hitlerlaste vastu elu ja surma peale lahinguid lõid. Nüüd juba gestaapo otsese abiga pidasid Bulgaaria valitsejad antifašistide — eeskätt kommunistide vastu halastamatut võitlust. Esimesel sõja-aastal tegid Bulgaaria sõjakohtud ligi tuhat karmi kohtuotsust, kuid terror ei suutnud enam kustutada oma au ja vabaduse eest võitleva rahva võitlustuld. Just sellal saigi Vladimir Zaimovist kommunistide liitlane nende ennastsalgavas võitluses fašismi vastu, Bulgaaria au ja vabaduse eest.

NELJAS PEATÜKK

See kõik oli Vladimir Zaimovil tol kohtueelsel tunnil, neljakümne teise aasta varajasel suvehommikul, selgesti meeles. Ja ta ei mäletanud seda mitte nii, nagu mäletatakse ajalooõpikust loetut, — see oli tema enda ja ta omaste saatus. Ajalugu oli korduvalt karmi käega selle perekonna ellu sekkunud.

Täna astub ta juba teist korda kohtu ette. Esimest korda mõisteti tema üle kohut kuus aastat tagasi; ka siis süüdistati teda reetmises ja teda ähvardas surmanuhtlus.

Kätte oli jõudmas kolmekümnendate aastate keskpaik. Maailm viskles palavikus. Keset Euroopat oli tekkinud ning aina paisus natsionalismi roiskunud verest toitav

mädapaise — saksa fašism, kuid see tõbi polnud tabanud mitte üksnes Saksamaad. Bulgaaria fašisti Tsankovit võib koguni pidada Hitleri eelkäijaks.

Enneolematust majanduskriisist vapustatud maailm siiski hakkas selle katastroofi järel rusude alt välja rabelema, ning inimesed arvasid, et sellest, mida nad kriisi ajal läbi olid elanud, ei saagi enam hullemat olla. Ent bulgaarlased teadsid juba, et fašism on veel hullem.

Ka Vladimir Zaimov mõistis seda. Kuid ta ei jõudnud selleni arusaamisele mitte korrapealt.

See noor ohvitser, kes oli juba jõudnud sõdades kuulsaks saada ja ametiredelil kiiresti ülespoole tõusis, nägi sündmusi, mis tema kodumaal aset leidsid, algul kuidagi ühekülgselt — nii, nagu need tema kalli armee elus kajastusid.

Sõdur oli tema silmis eeskätt inimene, kes on võtnud endale püha kohustuse kaitsta kodumaad ning seega saanud tema relvavennaks, teenistuskaaslaseks, sõjaväeteenistust aga pidas ta kõige üllamaks tegevusalaks. Ta korrdas oma ohvitseridele väsimatult, et armees on sõdur kõige olulisem, isegi geniaalne strateeg pole võimeline mudagi korda saatma, kui sõdur väejuhi kavatsusi ja käske arukalt ei täida. Sõdur läheb esimesena surma, ning tema komandörid vastutavad selle eest, et ta hästi sõdiks ja ilmaaegu surma ei saaks... «Iga sõdurihaua juures jeame me tõsiselt mõtlema endale,» tavatses ta ohvitseridele öelda. Kunagi ei püüdnud ta sõdurite südant võita järeleandmiste või meelitustega ega andestanud vähimatki loodetust teenistuskohustuste täitmisel, ent tema karmus oli alati õiglane. Ta ütles ohvitseridele: mistahes ebaõiglus solvab alati inimväärikust, kuidas tohib siis teist solvata, alandada ning seejärel käskida tal surma minna; kas on mõeldav, et ta sel juhul mõistab oma üllast kohust isamaad kaitsta?

Zaimovi mõtteavaldused ja teod tekitasid ohvitseride hulgas kumu, teda peeti järjekindlusetuks liberaaliks: kord nõuab raudset distsipliini, kord hoidub sõdureid karistamast. Kuid temale alluv väeosa oli kõigil manöövritel ja ülevaatustel ikka ja alati eeskujulikult välja õpetatud ja distsiplineeritud ning tsaar Boriss ise avaldas talle teenistuskohuste suurepärase täitmise eest mitu korda avalikult tänu.

Fašist Tsankov aga ei vajanud hoopiski mitte niisuguseid sõdureid, nagu Zaimov kasvatas. Ta vajas sõdureid,

kes omaenda rahva pihta kõhklematult tule avaksid. Ta deklareeris, et Bulgaaria peamine vaenlane on sisevaenlane. Armeed fašiseerimata ei saadud kogu maad fašiseerida. Terrori kehtestanud valitsus ei tundnud end kindlana, senikaua kui armee teda ei toetanud. Paljud ohvitserid osalesid valitsuse käsul selles häbiväärses sõjas rahva vastu.

Zaimov ei tahtnud uskuda, et see oli tõsi, ta tegutses edasi, nagu tema südametunnistus käskis — ei tema ise ega tema sõdurid ei võtnud osa veristest arveteõiendustest oma kodumaal. Ent ta ei tundnud sõjaväeteenistusest enam endist rõõmu, ta nägi, kuidas sõdurikohuse põhimõte porri tallati. Kui ta Sliveni linna sõjaväegarnisonis teenides hoidis ära verise arveteõienduse suure kommunistidegrupi kallal, siis tegi ta seda tänu oma tõekspidamisele, et armee peab kaitsma seaduslikkust. Alles hiljem, kui tema tegu tembeldati Bulgaarias kehtestatud sõjaseisukorra-seaduse rikkumiseks, hakkas ta taipama, kellele ja milleks seda seadusvastast arveteõiendust kommunistidega tarvis oli. Seda taibates oli ta vapustatud — selgus, et kommuniste tapeti sellepärast, et nad tahtsid Bulgaariat vabaks, demokraatlikuks ja Venemaaga sõprussuhetes olevaks maaks muuta. Kas ta ise ei ihanud Bulgaariale niisugust tulevikku? Kuid see avastus ei viinud teda kommunistide leeri, ta ainult leidis kinnitust oma veendumusele, et Bulgaarias on asjad halvasti, täbarasti. Kõige hullem oli see, et ta oli oma mõtetega väga üksi. Ta teadis vaid paari-kolme ohvitseri, kellega võis avameelselt rääkida. Paljud tema hiljutised teenistuskaaslased tegid «sõjas sisevaenlastega» õhinal karjääri, teised aga arvasid, et käsk on käsk, ja käsku tuleb täita . . .

Kord jagas ta oma mõtteid isaga, ja isa ütles talle: «Valitsus, kes on sõjajalal oma rahvaga ja isegi rahva poolt püstitatud minevikumälestistega, on hukkumisele määratud . . .»

Isal oli õigus: ei möödunud aastatki, kui Tsankov kukutati võimult, ja kõigile oli selge, miks seda tehti — tema verine sõda rahva vastu äratas üldist jälestust ja oli juba isegi monarhile ohtlik.

Kuid Tsankovi kukutamine ei muutnud Bulgaaria sisepolukorda. Terror jätkus, sellele püüti vaid näiliselt seaduslikkuse kuju anda. Jätkus ka Nõukogude Venemaale vaenulik poliitika. Ühtaegu ilmnes järjest selgemini, et kurssi hoiti liidu sõlmimisele Saksamaaga, kus fašistid juba võimule olid trüginud. Zaimov pidi jõudma arusaamisele, kuivõrd silmakirjalik oli Tsankovi kukutamine Saksamaalt ja kui kohutavalt ohtlik «uus kurss» Bulgaariale oli. Ta sai sellest aru. Bulgaarias ja kogu maailmas asetleidvad sündmused avardasid tema silmaringi kaugele üle armee argielu piiride. Temast sai tahes-tahtmata pikaajaline poliitik.

Fašistid haarasid Saksamaal võimu ja kuulutasid kogu maailmale, et on alanud saksa rahvuse ja Saksa riigi taassünniajastu. Bulgaaria ajalehtedes hakkas ilmuma artikleid sellest, kui ettenägelik on olnud Bulgaaria poliitika, mis juba ammu võttis kursi Saksamaaga liidu sõlmimisele. Zaimov taipas enne teisi poliitikuid, mida see tema kodumaale tähendab. Natside idee — Suur-Saksamaa rajamine — tõotas sakslastele sõjalist revanši, järelikult pidi Hitleri poliitiline demagoogia varem või hiljem sõjaga lõppema. Zaimov, kes oli hea sõjandusalase hariduse saanud, analüüsis arvuliste andmete alusel kõiki Saksa revanši praktilise teostamise võimalikke variante ning jõudis järeldusele, et milline ka ei oleks löögi suund, eelmisest sõjast ja Versailles' lepingust nõrgestatud Saksamaa ei saa sõda alustada, lahendamata eelnevalt reservide — inimressursside ja kõiksugu muude ressursside — probleemi. Selleks aga pidi ta Balkanimaad ilmtingimata oma poolele võitma.

Bulgaaria sündmused kinnitasid seda arvamust — Bulgaarias oli tunda Saksamaa üha tugevnevat survet. Niihästi majanduslikku kui ka poliitilist. Kõige enam tekitas ärevust asjaolu, et Bulgaarias ei pandud Saksamaa survele vastu. Lausa vastupidi, alatasa vahelduvad valitsused ja kogu aeg troonil püsiv tsaar Boriss võtsid üha varjamatumalt Saksa-sõbraliku kursi. See kõik ähvardas Bulgaariat katastroofini viia.

Zaimovile oli see kõik nii päevselge, et ta ei mallanud enam selle üle üksinda mõtteid mõlgutada. Ta rääkis oma kartusest sõpradele. Ühed jagasid tema kartusi, kuid arvasid, et pole midagi parata, sest tsaar ise toetab Bulgaaria praegust poliitikat. Teised uskusid teda, kuid ikkagi ei mõistnud, ei tajunud ohtu ning ütlesid talle, et ta muretseb liiga kauge tuleviku pärast, kõik võib veel teisiti minna. Zaimov vaatas üha ärevamalt ringi: kas tõesti keegi ei mõista läheneva ohu reaalsust?

Armees tegutses salajane Sõjaväelaste Liit, mis oli omal ajal asutatud ohvitserkonna huvide ja õiguste kaitseks.

Zaimov kuulis, et viimasel ajal räägiti selles liidus üha innukamalt poliitikast. Vahest pidanuks ka tema oma muredega sinna minema?

Ta otsustas kohtuda liidu ühe juhi, polkovnik Naidjonoviga, keda ta hästi tundis. Zaimovit veetlesid polkovniku siirus, julged arvamusavaldused ja mure rahva käekäigu pärast, kuid tõukas eemale ähmane, alateadlik aimus, et selle mehe peale ei või kindel olla. Sellepärast nad vist polnudki sõpradeks saanud.

Nad leppisid kokku, et lõunastavad koos kallis restoranis, kus päeval käis vähe külastajaid. Mõlemad tulid täpselt kokkulepitud ajal, ja riietehoidja, kes nende sinelid vastu võttis, imetles neid tahtmatult — mõlemad olid pikka kasvu, rühikad ja ilusad.

Nad istusid lauda orvas, orkestripoodiumi taga, mis sel kellaajal oli tühi. Kelner tõi neile nahkkaante vahele pandud söögikaardid.

«Näed? Kõik ainult bulgaaria ja saksa keeles, muid keeli kõnelevaid külastajaid siia ei oodata,» ütles Naidjonov.

«Hea, et veel bulgaaria keeleski on,» kostis Zaimov.

«Sina vist tahaksid, et oleks ka vene keeles? Aga see rikuks saksa külalise isu,» naeris Naidjonov. «Ma tellin ehtsa bulgaaria lõuna. Millist veini me võtame?»

«Muidugi «Liebfraumilchi»,» lausus Zaimov, ja mõlemad puhkesid naerma.

Nii nad jõudsidki selle juurde, millest rääkimiseks Zaimov siia oli tulnud. Kui kelner oli neilt tellimuse vastu võtnud ja ära läinud, ütles Zaimov:

«Sellest pole midagi, et söögikaart on saksakeelne, hullem lugu on, kui meie poliitikud enam muud keelt ei mõista.»

Naidjonov nõjatus vastu tooli seljatuge, vaatas maitsetut laemaalingut ja vaikis.

«Või ei taha sa sellest rääkida?» küsis Zaimov tasa.

«Me oleme oma liidus sellest küllalt rääkinud,» vastas Naidjonov, kallutades end äkki järsult ettepoole, ja tema rafineeritud nägu omandas kurja ilme. «Aga mis sellest kasu on? See pole meie süü. Meie poliitikud peavad ju kord ometi taipama, et nad tõukavad meid hukatusse!»

«Aga mis siis, kui nad ei taipa? Kas me sörgime edasi nende sabas ja hakkame sakslastega liidus venelaste vastu sõdima? Või vaatame pealt, kuidas teised sõdivad?» Seda peamist ja temale kõige valusamat küsimust esitades ei

suutnud Zaimov erutust varjata, ning Naidjonov märkas seda.

«Rääkigem rahulikult,» palus ta ning lisas naerusui: «Sina ju tunned mu iseloomu: kui mina ka oma tunnetele vali annan, siis pole head loota.»

«Küda valutab,» kostis Zaimov vaikselt.

«Mul ka.»

Kelner tõi külmi suupisteid, ja mehed jäid vait.

Naidjonov täitis klaasid.

«Alustagem vene vodkast, see on lausa sümboolne; saksa keeles on sellele märjukesele nimeks pandud *Schnaps*.» Ta puhkes naerma ja tühjendas napsiklaasi. «Täitsameeste jook,» ütles ta sööma hakates. «Sinule aga on see otse pühitsetud vesi.»

Zaimov tühjendas samuti klaasi, krimpsutas nägu ning lausus tõsiselt:

«Mina vodkast eriti ei hooli, ma eelistan head veini.»

«Tuntud russofiil vaatab vene vodkat kaine pilguga?» küsis Naidjonov, ja naeratus kadus tema näolt. «Et meie vahel kõik selge oleks, tahaksin ma üht küsimust täpsustada,» ütles ta. «Ma kardan, et sa pead sakslastele seljapööramist ja Venemaale käeulatamist imerohuks, mis aitab kõikide tõbede vastu. Ma pole kindel, et see on sinuke pääsetee. Aga miks mitte Prantsusmaa? Miks mitte Inglismaa, pagan teda võtaks! Ja üldse, miks me peaksime end ilmtingimata mingi võõramaise sõjavankri külge aheldama?»

Zaimov võttis salvrätiku eest ja pani lauale ning jättis söömise. Ta arvas, et pole mõtet Naidjonoviga vaidlema hakata, see võtaks liiga palju aega, ja ega ta selleks Naidjonoviga kohtamist polnud määranud. Lõppude lõpuks ongi see teisejärguline küsimus ning sõltub millestki olulisemast, millest praegu tulebki rääkida.

«Mida siis peaksid tegema inimesed, kes mõistavad, et Bulgaaria läheb paratamatule hukkumisele vastu? Näiteks meie?» küsis Zaimov.

«Meie oleme liivaterakesed veekeerises,» lausus Naidjonov vaikselt. «Kui ehk . . . tsaar?» Ta tõstis oma erutusest säravad mustad silmad Zaimovi poole. «Tsaar suudab kõike.»

«Nonoh,» vangutas Zaimov etteheitvalt oma suurt pead. «Ära ole nii naiivne. Mõtle, kumb on meie tsaarile südamelähedasem, kas Saksamaa või . . . sinu Prantsusmaa? Teist südant ei saa tõlle rindu panna,» ütles ta ja mär-

kas, et tema sõnad ei kohutanud ega pahandanud Naidjonovit.

«Kõik on nii sassi läinud, et ei leia ühtki niidiotsa,» sõnas Naidjonov ning lükkas kortsunud salvrätiku äkiladt kõrvale. Ja lisas äkki: «Sa hoiad ilmaaegu meie liidust eemale.»

«Ma arvan sedasama, aga mitte sellepärast, et . . .»

Kelner, kes oli nende laua juurde tulnud, tõstis neile ruttamata praadi, kallas kastet, lisas garneeringut.

«Tsaari peale ei maksa loota,» jätkas Zaimov, kui kelner oli läinud. «Aga kas meie, sõjaväelased, ei ole riigis suur jõud? Terve armee. Miks me ei võiks seda kord tsaarile öelda? Vaat miks ma tahaksin teie liidu liige olla.»

«Tsaar on ise ka sõjaväelane,» tähendas Naidjonov vaevumärgatava irooniaga.

«Tema on ainult paraadidel sõjaväelane, ja muide, kas just sealt ei pärinegi tema usk, et armee kõigest hoolimata tema järgi joondub? Teda tuleks ümber veenda,» ütles Zaimov kindlalt.

«Nii et — armee tsaari vastu?» küsis Naidjonov ärevalt.

«Armee on Bulgaaria valitsuse praeguse hukatuslikku poliitika vastu,» vastas Zaimov. «Ja armee tahaks, et tsaar — tema ülemjuhataja — jagaks tema arvamust.»

«Noh, hüva,» sõnas Naidjonov pärast kauast vaikimist. «Me läheme oma murega tsaari juurde, tema aga kamandab: «Ümberpö-örd, välja, härrased ohvitserid!»» Naidjonov mügistas sunnitult naerda ja küsis: «Mis siis?»

«Armeele ei saa säärast käsklust anda,» vastas Zaimov. «Muide, teie liit pole veel armee.»

Naidjonov kibrutas oma õhukesi kulme ja sõnas mornilt:

«Tuleb aeg, mil meie liidu suu läbi räägib kogu armee. Praegu on meie üle hõlpus ironiseerida.» Ta heitis Zaimovile uuriva pilgu: «Kas sa tõesti kavatsed oodata, kuni me kogu armee üles kihutame? Muide, oodata on loomulikult kergem. Anna andeks . . .»

«Ma võin su etteheite peale vaid üht vastata — ma otsustan siis, kui ma kõiges selgusele olen jõudnud,» kostis Zaimov leebelt. «Ja ma olen sulle selle jutuajamise eest väga tänulik.»

Naidjonov puhkes korraga naerma.

«Kui sa küsiksid minult, mida ma praegu sõin, — ma ei mäleta, ausõna!»

Zaimovil algas väga ränk ja piinarikas vaidlus iseendaga. Ta polnud teiste arvamust kunagi pimesi uskunud, ning nüüd pidi ta otsustama, kas ta astub või ei astu Sõjaväelaste Liitu. Ta teadis, et see liit oli tollal ainuke talle lähimult ja kutsealalt lähedaste inimeste ühing ning et see kujutas endast tõepoolest reaalset jõudu. Kas sõjaväelased ei saaks seda jõudu poliitilistel eesmärkidel kasutada?

Zaimov oli läbinisti sõjaväelane, tema arvates oli sõjaväemundri kandjail üksainus püha kohus — kaitsta kodumaad vaenlase eest.

«Aga kui Hitler Venemaale kallale tungib ja Bulgaaria on temaga sõjalises liidus, siis olen ma pimeda kohusetunde ajel sunnitud andma oma sõduritele käsu venelasi tulistada. Kas ma suudan säärast käsku täita? Ei iial! Kuidas võib seitsmeteistkümnenda aasta kibedat õppetundi unustada?» Tuleb välja, et ta on kohustatud tegema kõik, mis on tema võimuses, et niisugust situatsiooni juba eos ära hoida. Ja see on juba poliitika. Kas pole siis armee spoliitilisus üldse paljas pettekujutlus? Muidugi mõista on poliitikute asi poliitikat teha, kuid eks nemadki püüa endile alati armee toetust tagada? Lõppude lõpuks, mis on siis poliitilised parteid? Mõttekaaslaste organisatsioonid. Ja kas armee pole samuti organisatsioon? Muidugi. Ta on oma arvukuselt ja koosseisult kõige laialdasem ja kõige demokraatlikum organisatsioon. Võib-olla sellepärast hoitakseki armeed poliitikast eemal? Nähtavasti on kõige olulisem, et armee teeks tõepoolest sellist poliitikat, mis vastab rahva ja kodumaa huvidele. Antud situatsioonis oli see kahtlemata nõnda.

Niiviisi jõudis ta samm-sammult, endaga üha vaieldes otsusele, mis etendas tema elus äärmiselt tähtsat rolli — ta hakkas 1934. aasta algul Sõjaväelaste Liidu tegevusest osa võtma.

Sellal kõneldi seal juba varjamatult ja resoluutselt poliitika päevaküsimustest. Bulgaarias oli puhkenud üliraske majanduskriis, mis tõi elanikkonna enamikule laostumist, vaesust ja viletsust, ning ohvitserid said seda omal nahal tunda — nad pärinesid ju elanikkonna mitmetest kihtidest. Kõik nägid, millise peadpööritava kiirusega suurkodanlus rikastus ja milline ohjeldamatu korruptsioon valitsusringkondades võimutses. Nii et elu ise sundis liitu poliitikaga tegelema. Paraku polnud liidu võitlustahtelisel aktiivil, mis üksmeelselt taunis valitsevat olukorda, selgust ega

üksmeelt selle suhtes, mida ette võtta, mille poole konkreetselt püüda.

Öeldi: valitsus tuleks uuega asendada. Kuid milline see uus valitsus on? Kes sinna kuulub? Milline poliitiline ja majandusprogramm tal on? Kas säilitada monarhia või luua vabariik? Milline välispoliitiline kurss valida? Vaidlustel ei tulnud lõppu. Ühtede meelest oli kõik väga lihtne: valitsus asendatakse uuega, ja kõik laheneb iseenesest. Teised mõistsid järsu pöörde ohtlikkust ning pooldasid järkjärgulisi muutusi ja ettevaatust.

Liidul polnud mingit ettekujutust ka sellest, kuidas kujundada oma suhteid teiste Bulgaarias tegutsevate poliitiliste parteidega. Kõige resoluutsemad uskusid, et üksi partei ei saa olla nende liitlane, järelikult tuleb kõik parteid üle parda heita. Teised arvasid, et ilma elukutseliste poliitikute vilumuseta ei saa hakkama, seepärast tuleb kõige ausamatega nende hulgast läbirääkimistesse astuda ning veenda neid liitu toetama.

Eriti tegid Zaimovile muret jutud sellest, et nende liit on sõjaväe-eliit ning see annab talle õiguse argielust kõrgemal seista ja rahvahulkade arvamusest mitte hoolida.

Liidu juht kindral Damjan Veltšev, äkilise loomuga mees, kes ei sallinud vastuvaidlemist, juurutas kõigest väest oma isiku kultust ega tunnustanud ühtki autoriteeti. Ta alustas peaaegu iga lauset sõnaga «mina». Levisid kuulujutud, et tema meelismõtteks on lasta end tsaariks kroonida. Veltševi kõnemaneer oli järsk ja kategooriline, ja iga tema sõna oli tema meelest vaieldamatu tõde. Zaimov tegi katset talle vastu vaielda, kuid see ajas Veltševi alati marru. Nende vastastikune vaen oli kõigile näha ning viis natuke aega enne riigipööret nende omavaheliste suhete täieliku katkemiseni.

See sündis ühel järjekordsel mõttevahetusel Bulgaaria tulevase poliitilise kursi üle. Zaimov ütles, et normaalsete suhete taastamine Venemaaga jätaks rahvale hea mulje. See mõjus Veltševile nagu piitsahoop, ta tõmbas pea õlgade vahele ja lausus, pilk rusikas kätel:

«Bolševikud tegid teie Venemaale lõpu, ja meil pole mõtet sinnapoole pilku pöörata.»

«See fakt, et teil pole tahtmist sinnapoole pilku pöörata, pole ajaloo seisukohast eriti tähtis,» vastas Zaimov. «Palju tähtsam on, mida meie rahvas sellest arvab.»

Veltšev muidugi mõistis, et kõne all oli väga akuutne küsimus ja Zaimovil oli õigus ning leidus mõttekaaslasi, ent ta ei suutnud end ohjeldada või koguni — taevas hoidku! — tunnistada, et eksib.

«Ma pean ütlema, et meie russofiilsus tuleneb rahvusliku eneseväärikustunde vaegusest.»

Saabunud vaikuses sõnas Zaimov:

«See, mida te praegu söandasite väita, pole kellegi uudis, Berliini raadio räägib seda päevast päeva.»

Veltšev kargas püsti, tema vinniline nägu lõi punetama. Kuid järsku laskus ta taas toolile — nähtavasti taipas, et on liiale läinud.

«Jätkem praegu see jutt,» pigistas ta läbi hammaste. «Ma tahan vaid lisada, et kuna me võitleme Bulgaaria hüvangu eest — miks ei peaks rahvas meid siis toetama?» küsis Veltšev kõikide poole pöördudes.

«Selleks peab rahvas meie ideid ja eesmärke ikkagi tundma,» vastas talle Zaimov.

Veltšev muigas irooniliselt.

«Vahest te ütleksite, kes laseb meil oma ideid avalikult deklareerida, enne kui me võimule tuleme?» Ja lisas vastust ootamata ähvardaval toonil: «Ma ei luba fantasööridel liidus demagoogiat teha.»

Oli päevselge, et Veltšev ja Zaimov ei jõua kunagi kokkuleppele ning liidu kättemaksuhimuline juht leiab varem või hiljem ettekäände ohtlikust polkovnikust vabanemiseks.

Sõjaväelaste Liitu lõhestasid riigipöörde eel vastuolud, mille põhjuseks olid muidugi liidu tegelaste klassihuvid ning lisaks veel nende poliitiline naiivsus ja kogenematus ning juhi ohtlik avantürism. Ainult ühes suhtes oldi ühel meelel: võimuvahetus oli hädavajalik. Bulgaaria pidi saama ausa, autoriteetse valitsuse, mis oleks koosnenud tarkadest, äraostmatuist inimestest, kelle käsi poleks siduvad kohustused ühegi poliitilise partei vastu.

Tsaar oli kõigest, mis Sõjaväelaste Liidus sündis, täpselt ja üksikasjalikult informeeritud ning tundis asjade arengu pärast tahes-tahtmata muret. Ta mõistis, et mässava ohvitserkonna selja taga seisis armee, ja mitte ainult armee, sellepärast ei saanud ta liidu vastu radikaalseid meetmeid võtta. Veel enam, selliseid meetmeid polnudki praegu tarvis, sest liidu programmi hägusus võimaldas kavalat poliitilist mängu mängida. Tsaar Boriss teadis, et

Sõjaväelaste Liidul oli küllalt palju vägevaid ja tarku vastaseid, ning valmistus tihedas koostöös vilunud poliitikutega õigeaegselt riigipöörde vastu.

VIIES PEATÜKK

Riigipööre teostati 19. mail 1934. Kõik läks vaikselt ja rahulikult. Sõjaväelaste Liidu juhid sõitsid paleesse ja esitasid tsaar Borissile oma nõudmised. Tsaar käitus nii, nagu oleks ta seda visiiti juba ammu oodanud, ta oli täiesti rahulik, armastusväärne ja asjalik. Ta tutvus Sõjaväelaste Liidu nõudmistega üsna põgusalt, nagu oleks ta neid ammuilma teadnud, ega vaielnud millelegi vastu. Kõikide poliitiliste parteide laialisaatmise nõude kohta ütles ta, et see on tark mõte. Ta teadis väga hästi, et parteid ei loobu niisama lihtsalt oma õigustest ja privileegidest, ning neist saavad tema võimsad liitlased, kes aitavad tal alla suruda riigipöörde ohtlikke tendentse — need tendentsid olid ikkagi olemas. Tal oli juba oma plaan, kuidas kõiki ohtusid vältida. Ühesõnaga, võib öelda, et tsaar oli riigipöördeks paremini valmistunud kui selle organiseerijad.

Uue valitsuse koosseisu võeti sõjaväelaste nõudmisel säärased poliitikategelased, kes formaalselt polnud saksasõbraliku kursiga seotud. See Bulgaarias tõepoolest populaarsete inimeste ringkond kandis «Zveno» nime — loodeti, et ta seob kõik riigipöörde eesmärgid ja ülesanded ühte. Tegelikult aga oli «Zveno» otseselt või kaudselt — olenevalt tegelaste sotsiaalsest päritolust või poliitilisest meelsusest — suurkodanluse ja aadli külge aheldatud ja teenis tahes-tahtmata nende huvisid.

Uue valitsuse etteotsa asus Kimon Georgiev, endine sõjaväelane, kes ei varjanud oma Saksa-vastast meelsust ning avaldas arvamust, et Nõukogude Liiduga tuleks sõlmida diplomaatilised suhted. Ent tsaar teadis väga hästi, et uus peaminister ei astu ühtki radikaalset sammu, et tal pole selleks vilumust ega iseloomukindlust.

Zaimov taipas teistest varem, et nende liit kisti kaasa räpasesse poliitilisse mängu, millel polnud midagi ühist riigipöörde ideedega, ning ta rääkis sellest liidus otsekoheselt. Selle eest saatis Damjan Veltšev ta kohe pärast riigipööret Sofiast minema. Ta määrati Šumeni linna sõjaväegarnisoni ülemaks. Zaimov teadis, kes seisis selle määramise taga, kuid tal oli koguni hea meel, et tal avanes

võimalus sõdurite ja konkreetsete ülesannete juurde tagasi pöörduda. Kes teab, vahest saab ta seal otsast peale hakata.

Tema lootused osutusid naiivseteks — ta ei suutnud enam irduda elust, mis pulbitses väljaspool sõjaväegarnisoni. Provintsilinnas, kus kõik on nähtaval, nägi ta veel suurema selgusega kui Sofias, et riigipööre polnud inimestele midagi andnud.

Šumenis valitses politsei metsik omavoli, linn elas alalises hirmus, mitu hoonet oli arreteerituid täis — oli vahistatud sadu inimesi. Zaimov teadis, et Bulgaarias polnud lõpetanud kommunistidejaht, kuid see, mida ta Šumenis nägi, pahandas teda hingepõhjani. Ta püüdis vahele segada ja korrata tegu, mis tal kümme aastat tagasi Sliivnis oli õnnestunud — seal oli ta päästnud suure grupi kommuniste. Kuid sedapuhku ei suutnud ta midagi teha, ta kuulutati otsekohe «kommunistide kaitsjaks». Asjast huvitus kaitsepolitsei. Sofias jõuti otsusele, et Zaimovit on lihtsalt ohtlik küllaltki suure garnisoni ülemaks jätta. Ta oli endiselt üks Sõjaväelaste Liidu juhte ning oli sõjaväes väga populaarne. Ta kutsuti tagasi Sofiasse, siin oli ta vähemalt kaitsepolitsei silma all.

Pealinnas nägi Zaimov pealt alatu poliitilise mängu lõppu. Valitsust lõhestasid lõputud vaidlused selle üle, kuidas «Bulgaaria rahvusliku taassünni» programmi, mille riigipöörde toimepanijad välja olid kuulutanud, ellu viia. Samal ajal aga tegi riigipöördest puutumata jäänud riigiaparaat, kus oli rohkesti saksameelseid ametnikke, otseseid Saksa agente ja bulgaaria kodanluse ustavaid teenreid, kõik, mis oli tema võimuses, et riigipöörde ideid lõplikult diskrediteerida. Erilise agarusega mustati Nõukogude Liiduga sõprussuhete loomise ideed. Sel puhul ei valitud vahendeid. Zaimov veendus selles kohe esimestel päevadel pärast Sofiasse tagasipöördumist. Ta läks apteeki saksa peavalurohtu ostma, ning apteeker ütles talle, et valitsuse uue kursi tagajärjel on ravimite sissevedu Saksamaalt lõpetatud, Venemaal aga muidugi mõista ei ole niisugust rohtu. Samal päeval tegi Zaimov ilma erilise vaevata kindlaks, et keegi polnud ravimite sissevedu lõpetanud.

«Suletud» kodanlikud poliitilised parteid jätkasid tegutsemist, ka nemad levitasid osavasti kuuldusi Bulgaaria majanduse vältimatust ja täielikust krahhist juhul, kui katkevad sidemed Läänega ning need asendatakse sidemetega Idaga, kust pole midagi võtta peale laose ja viletsuse.

Bulgaaria kodanlus tegi kõik, mida ta iganes suutis, et seda arvamust levitada (ta oli selle nimel koguni valmis suuri kahjusid kandma), — ta desorganiseeris Bulgaaria kaubandust, järelikult ka majandust. Tulevikus kasu loo tes vilistas ta oma rahva kannatustele.

Nõukogude Liiduga diplomaatiliste suhete sissesead mine osutus puhtformaalseks aktiks. Sofias avatud Nõukogude saatkond seati säärastesse tingimustesse, et ta ei saanud normaalselt tegutseda. Bulgaaria kaubandusfirmad vältisid demonstratiivselt läbirääkimisi Nõukogude Liidu esindajatega.

Selle kõige taga seisid vilunud hitlerlikud režissöörid, kellest polnud puudust. Saksamaalt vooris Sofiasse loendamatu hulk nõunikke. Kui ajaleheteateid uskuda, siis sõitsid nad siia kord protokollireeglite-kohasele visiidile, kord objektiivse informatsiooni saamiseks, kord lihtsalt niisama, läbisõidul Türgisse. Hitlerlaste saatkond kasutas oma vanu sidemeid bulgaaria suurkodanlusega ning andis talle tiivustavat lootust, et juba lähimas tulevikus on kõik jälle vanaviisi. Hitlerlased teadsid, mida nad räägivad, sest nad uskusid, et neile kuulekas tsaar Boriss teeb kõik, mis on tema võimuses, et riigipöörde tagajärgi likvideerida.

Zaimovit piinas jõuetustunne. Sõjaväelaste Liit lagunes silmanähtavalt, lahkhelid muutusid üha teravamaks ja sügavamaks. Neid kutsus esile sündmuste käik ja tsaari taktika — tsaar mõjutas temale ustavate sõjaväelaste kaudu liidu kõige ohtlikumaid tegelasi. Zaimovi lähimad mõttekaaslased Naidjonov ja Dantšev olid veel elus, kuid Zaimov nägi sügava kurbusega, et isegi nemad polnud enam üksmeelsed. Tõsi küll, Dantšev polnud oma seisukohti muutnud, ta oli nüüd veelgi resoluutsem, kuid Naidjonov, kes varem oli ajuti lausa hirmuäratavalt vapper ja kannatamatu, oli nüüd loiuks muutunud ega uskunud enam, et liit suudab midagi reaalset korda saata. Püüti jätta nii sugust muljet, et tsaar ja valitsus ei pea liitu üldsegi vaenulikuks organisatsiooniks, vaid loodavad tähtsate riigiasjade otsustamisel tema toetusele.

Zaimov tajus seda üllatusega liidu istungil, millest võttis osa sõjaminister Zlatev. Minister ütles, et ta tuli Sõjaväelaste Liidu tegelastega nõu pidama, sest valitsus ja tsaar peavad nende arvamust väga oluliseks. Ta tunnistas usaldusliikult, et monarhile teeb muret praeguse valitsuse ebakindlus — sellel pole armee, elanikkonna ega ka mõjuvõimsate poliitiliste parteide tajutavat toetust.

«Teie esindate siin armeed,» ütles minister. «Andke nõu, mida teha, et armeest saaks riigivõimu kindel tugi.»

Puhkes äge vaidlus. Tulid päevavalgele kõik lahkhelid. Just seda sõjaminister arvatavasti taotleski — ta tahtis veenduda, et Sõjaväelaste Liidu tegelastel nagu ennegi puudub üksmeel.

Seejärel andis minister jutuajamisele uue suuna — milleks ilmaaegu tülitseda, kas poleks parem luua sõjaväelaste koalitsioonivalitsus, kus leiduks kõikide seisukohtade esindajaid? Ka see oli kaval käik, niiviisi püüti näiliselgitada, kuivõrd sügavad sõjaväelaste omavahelised lahkhelid on ja kas nad võivad kunagi üksmeelele jõuda. Selleks pakutigi neile kõige magusamat peibutist — võimu.

Jälle puhkes äge vaidlus, mille käigus minister sai selge pildi iga oraatori printsipiaalsusemäärast ning nägi, kes neist on valmis oma tõekspidamisi võimu vastu vahetama ja kes jääb äraostmatuks. Minister ootas polkovnik Zaimovi sõnavõttu — tema positsioon huvitas tsaari eriti.

Zaimov deklareeris selgesti ja kompromissitult, et ta ei sõjaväelastest koosneva valitsuse vastu, sest see tähendaks sõjaväe diktatuuri, mida rahvas ei toeta.

Minister teadis, et Zaimov jääb alati oma veendumustele truuks, ja jõudis teda kuuldes järeldusele, et tema ja võimulepürgijate vahel ei saa kompromissi olla.

Istung tagandas Damjan Veltševi ühel häälel liidu juhi ametikohalt — kõigil oli tema diktaatorlikust käitumisest ja suahnetest kavatsustest villand. Liidu etteotsa asus jõud Zlatev. Liidu sekretäriks said Naidjonov, Dantšev ja Usunov. Zaimov valiti sekretäri esimeseks asetäitjaks. Simon Georgiev tagandati peaministri ametikohalt, ka selle au päris Zlatev.

Pärast istungit rääkis Zlatev Zaimoviga nelja silma all. Ta ütles, et Zaimovi positsioon on kõige mõistlikum ja Bulgaariale kõige perspektiivsem.

«Ma olen kindel, sa saad varsti tunda, et tsaar sind toetab,» lõpetas Zlatev tähendusrikkalt naeratades.

Tõepoolest, peatselt ülendas tsaar Zaimovi kindraliks ja määras ta Bulgaaria armee suurtükiväe-inspektoriks. Siitpeale oli ohtlik Zaimov kogu aeg tema silma all, ja ametisõsund sidus Zaimovi käed.

Zaimov ei saanud tsaari armulikku soosingut tagasi võitata. Lõppude lõpuks võis ülendamisele vaadata ju kui vältimatule, puhtformaalsele etapile iga sõjaväelase elus.

Ja tal oli hea meel, et suurtükivägi siitpeale temale allub. Suurtükiasjandus oli teda kogu tema sõjamehe-elu vältel kõige rohkem huvitanud. Oma hingepuhtuse tõttu ei taibanud ta kohe, mis temaga oli juhtunud.

Natukese aja pärast määras tsaar Boriss ametisse uue peaministri. Selleks sai Andrei Tošev, vilunud, elukogenud politikaan, kes juba tsaar Ferdinandi ustavalt oli teenninud. Uus peaminister suunas oma valitsuse tegevuse nõnda, et Bulgaaria allutati veel suuremal määral Hitleri Saksamaale.

Ajalehed propageerisid kärarikkalt «uut» kurssi, kiitsid sellest otsekui mingist ilmutuslikust poliitilisest avastusest; see loob Bulgaariale ennenägematud õitsengutõotusi ja annab talle suure rahvusvahelise autoriteedi, mis muidugi mõista toetub uue Saksamaa vägevusele. Ajalehekäras vilksatas paar korda Zaimovi nimi — temal teeneid olevat vääriliselt hinnatud, ta sai tsaari käest kõrge aukraadi ja kõrge ametikoha. Näis, nagu oleks Zaimov uut kurssi toetanud või vähemalt heaks kiitnud.

Tugevdati terrorit teisitimõtlejate suhtes, ja see polnud mitte üksnes kommunistide vastu suunatud.

Zaimovit piinas teadmine, et ta oli jõuetu Bulgaarias toimuvaid sündmusi miskitmoodi mõjutama, kuid ta loodis vähemalt tema käsutusse antud suurtükiväes midagi Bulgaariale kasulikku teha. Ta püüdis peatada Bulgaaria suurtükiväe ümberkorraldamist Saksa suurtükiväe eeskujul, mida tema eelkäijad olid alustanud. Selleks oli olemas formaalne alus — tsaar Boriss oli korduvalt deklareerinud, et Bulgaaria ei kavatse vallutussõdu pidada ja et temal armee ainsaks ülesandeks on isamaa kaitsmine. Saksa sõjaväemäärustik aga allutab suurtükiväe täielikult peaistungioperatsioonide huvidele. Ja lõpuks, Vene suurtükiväemäärustikul oli silmanähtavaid eeliseid.

Peatselt andis tsaar uuele suurtükiväeülemale audientsi. Zaimov otsustas juba ette, et ta ei hakka monarhiga juteldes esimesena poliitikast rääkima, ta valmistus vaid suurtükiväe ümberkorraldamise küsimust tõstatama: tsaar oli ju lõppude lõpuks armee ülemjuhataja, ning temaga oli üsna loomulik säärastest asjadest kõnelda.

Ent nende jutuajamine kujunes õige kummaliseks. Monarh rääkis Zaimoviga nõnda, nagu olnuks tema ainus eesmärk Zaimovile selgeks teha, kui raske on tsaar olla. Zaimov oli sellega päri ega näinud põhjust vastu vaielda.

Lõpuks tegi Zaimov suurtükiväest juttu ja küsis, mida

ülemjuhataja selle ümberkorraldamisest arvab. Tsaar soovitas sõjandusspetsialistidega selle üle põhjalikult nõu pidada.

Zaimov meenutas veel korduvalt seda kõnelust, enne kui taipas, kui silmakirjalikult ja kahekeelselt monarh temaga oli rääkinud, praegu aga kurvastas teda üksnes see, et tsaar teda otseselt ei toetanud. Sellest hoolimata hakkas ta uut suurtükiväemäärustikku ette valmistama, koos sõjaminister ja needsamad sõjandusspetsialistid, kelle käest ülemjuhataja tal omal ajal oli soovitanud abi küsida, sellele visalt vastu seisid. Eriti segas teda üks polkovnik tema enda ametkonnast. See oli tark, asjatundlik ja väga kaval mees, nähtavasti oli talle spetsiaalselt ülesandeks tehtud Zaimovi algatatud ümberkorraldustööd takistada. Zaimov kummutas oma argumentidega kõik tema vastuväited ja kahtlused, ent kord, kui nad ägedalt vaidlesid, küsis polkovnik äkki:

«Te tahate meie suurtükiväge täiustada?»

«Muidugi,» vastas Zaimov.

Polkovnik tasandas häält:

«Kelle jaoks? Te ei saa aru? Kes teie poolt täiustatud suurtükiväge teie arust kasutama hakkab?» Polkovnik kallutas end Zaimovile lähemale. «Ma usun, härra kindral, et see jutuajamine jääb meie vahele.»

Mõte, et ta aitab Bulgaaria suurtükiväge Hitlerile kinkimise eesmärgil täiustada, põletas Zaimovit nagu tuli, ja peatselt loobus ta oma ümberkorraldusplaanidest.

Zaimovil oli sõpru, kellega ta võis enam-vähem avapuutselt rääkida. Ka nemad küsisid tema käest: kuidas suudab oma südametunnistusega vastuollu sattumast?

«Tuleb töötada nii, et sakslastel sellest hästi vähe kasu ülekas,» vastas Zaimov ning töötas siitpeale ka ise oma suurtükiväe Peavalitsuses just niiviisi.

Ent teda ootasid uued katsumused.

Ainuke asi, millega ta sõjas harjuda polnud suutnud, oli isivakaaslaste kaotamine. Kuid selgus, et veel raskem on rahu ajal kaaslasi kaotada.

Polkovnik Viktor Naidjonov, julge ja kindlameelne mees, kes alles hiljaaegu nii kirglikult toetas võitlust tsaari vastu, tegi äkki midagi niisugust, mida korrapealt oli raske uskudagi, — ta leppis tsaariga ära ning nõustus tsaari isikliku esindajana Poolasse, Pilsudski auks korraldatavalle pidustustele sõitma. Uskumatu! Zaimov ei uskunud, et tsaar võis Naidjonoviga ära leppida, ja nägi selles

mingit salakavalat riugast. Kas Naidjonov tõesti ei mõista seda?

Zaimov kohtus temaga, kui ta oli juba Varssavisse minekul. Sellest ei tulnud siirast, otsekohest jutuajamist.

«Ma ei taha sellest rääkida,» lausus Naidjonov väsinult. «Naiivsuselgi on omad piirid . . . Ma ei kavatse oma otsust muuta: ma sõidan.»

«Kuidas me liidus sinu otsust peame tõlgitsema?» küsis Zaimov.

«Kuidas soovite,» vastas Naidjonov ning lisas mulaiselt: «Üks viljatu kõnelus rohkem või vähem ei muuda midagi.»

Nad jätsid hüvasti, nagu lahkuksid teineteisest jäädavalt. Nii see oligi. Naidjonov naasis Varssavist raskesti haigena, räägiti, et ta oli seal haigestunud väga raskekujulisse angiini, millest pole pääsu. Varsti ta suri. Kogu Bulgaarias kõneldi: «Tsaari õukondlased tapsid Naidjonovi» — ja sellel jutul võis tõepõhi all olla.

Peatselt suri ka Uzunov, ja samuti väga imelikku surma: jumala terve mees hääbus äkki mõne päevaga.

Liidu juhtkonda jäi nüüd kaks meest: Zaimov ja kindral Hristo Dantšev. Veidi aega hiljem suri kindral Dantšev manöövritel viibides. Arstlik versioon — südamerabandus. Kogu Bulgaarias kõneldi: «Tsaari õukondlased tapsid Dantševi» — ja sellelgi jutul võis tõepõhi all olla.

Zaimov jäi Sõjaväelaste Liidu ainujuhtijaks. Sõbrad hoiatasid teda: «Vaata ette, nüüd on sinu kord.»

Aga Zaimov polnud ara verega. Liiati näitas Sõjaväelaste Liidu juhtide kahtlustäratav surm, et võimud olid liiduga sõjajalal ja nägid selles ikka veel ohtu, Zaimovil aga polnud kombeks lahinguväljalt põgeneda. Ta pühendas kogu oma jõu liidule, lootes koondada enda ümber väikesegi grupi ausaid ohvitsere ning hakata otsast peale.

Tsaari õukond vastas sellele üpris kummaliselt. Peaminister Tošev määras Zaimovile neutraalses paigas kohtumise.

Algul rääkisid nad üsna lüürilist juttu — Tošev meenutas oma kohtumisi Zaimovi isaga ja ütles, et küll võib ise õnnelik olla, nähes poega pälvitult karjääri tegemas. Rääkinud siis veel veidi aega sellest, kui raskeks ja keerulisseks elu on muutunud ja kui kiirelt ta mööda vilksatab, pakkus Tošev Zaimovile äkki oma valitsuses vastutusrikkast ametikohta. Ta tegi Zaimovile ettepaneku sõjaministriks hakata ja tõotas talle muinasjutulisi kasumeid Saksa relvade hankimisest Bulgaariale.

Kõlilise vastuse Tošev sai, seda võib ainult aimata. Zaimov ise ei rääkinud oma jutuajamisest Toševiga ühelegi lähedasele, ütles vaid, et talle tehti äärmiselt alatu ettepanek, ja ei ta andis niisuguse vastuse, mida talle vaevalt andestatakse.

Kuid enda jaoks tegi ta sellest kõnelusest ainuõige järeldusse: kui tema vastased on valmis nii kõrget hinda maksma, et ta kuuletuks, siis on ta neile ohtlik, ja see lihtsalt kohustab teda võitlust jätkama.

Sõjaväelaste Liidu ainukese ellujäänud juhina võttis ta kogu vastutuse liidu tegevuse eest enda peale.

Ta kohtus sõjaväelastega, keda ta usaldas, selgitas neile praeguse poliitika hukatuslikkust, hoiatas, et neist võivad saada Bulgaaria reetmise kaasosalised, ning vihjas, et saabub päev, mil armee bulgaaria rahva au eest välja astub.

Ta pidas läbirääkimisi poliitiliste parteide nende liidrite ga, kes talle kõige ausamatena tundusid, ning kutsus neid ühiskonna elu demokratiseerimisest osa võtma. Kuid juba esimesed kohtumised nendega tegid tema meele murelikuks. Vilunud poliitikud justkui ei mõistnud teda, nad kahtlesid kõikide tema ettepanekute reaalsuses või iseksid need tagasi.

Zaimovil soovitati Damjan Veltševi eeskujul emigreeruda ning hakata maapaos uut, radikaalset riigipööret ette valmistama. Tema aga ei uskunud, et kodumaast kaugel viibides on võimalik edukalt võidelda. Oht, mis teda varitses, ei suutnud teda takistada; kui ta oli kord endale tee valinud, siis jäi ta sellele lõpuni truuks.

Võitluses oma kohta otsides mõtles ta üha sagedamini kommunistidele, kadestas nende sangarlikku ideekindlust, kuid arvas, et tagakiusatuina, sügavale põranda alla surutuna ei suuda nad midagi märkimisväärset, reaalset ära teha, seetõttu näis ka nende idee ise talle idealistide täitumatu unistusena.

Mõnikord tundus talle, et temagi sarnaneb don Quijotega — tõepoolest, tuuleveskitega heitlemine on kurb ja naeruväärne tegevus. Ta ei suutnud don Quijote kombel siiruliselt seetõttu õnnelik olla, et ta käitub aumehelikult. Jah, ta võis endale öelda, et ta elab ja tegutseb ausalt, kuid mis teistel sellest kasu oli? Kas polnud tema katsed peaga läbi seina joosta lihtsalt naeruväärsed?

7. novembril 1935 kutsus Nõukogude saatkond Zaimovi oktoobripühade pidulikule vastuvõtule — suurtükiväeülemana oli ta Bulgaaria kindralkonna protokollinimistus.

Vastuvõtul oli vähe inimesi — paljud kutsututest jäid mitmesugustel ettekäänetel tulemata, kohale ilmusid ükskõnes need, kes olid lihtsalt kohustatud diplomaatia protokollireeglitest kinni pidama. Zaimov nägi nende võõrastest naeratusi ja kuulas nende tühiseid, silmakirjalikke kõnelusi Nõukogude diplomaatidega; see ei lasknud tal tunda, et ta on venelaste külaline ja viibib venelaste keskel. Ta oli kogude inimeste külaline, pagan võtaks. Võõrustajad aga ei teinud märkamagi, et paljud küllakutsutud olid demonstratiivselt tulemata jäänud — nad vestlesid bulgaaria poliitikategelastega sundimatult, väärikalt ja mõnel lausa tabamatu formaalse viisakusega, otsekui öeldes neile: «Te tulite siia sellepärast, et protokollireeglid kohustasid, ja ka meie võtame teid protokolli kohaselt vastu . . .»

Ta muigas tahtmatult, märgates, et ükski bulgaarlane ei vestelnud mõne Nõukogude diplomaadiga nelja silma all, vaid ikka ilmtingimata teiste bulgaarlaste kuuldes.

«Mis kindral Zaimovile lõbu teeb?»

Tema ees seisis lüheldane mees neljakümne ringis, selja hästiistuv Nõukogude armee polkovniku munder.

«Lubage esitleda — sõjaväeatašee polkovnik Suhhorukov.»

«Kindral Zaimov.»

«Vladimir Stojanovitš? Eks ole?» küsis Suhhorukov tema kätt lahti laskmata. «Mina olen Vassili Timofejevitš.»

See puhtvenepärane ees- ja isanime ütlemine tutvustamisel tekitas Zaimovis kummalise tunde. Talle näis, nagu oleks ta seda meest, kes talle oma lustakalt säravate elavate hallide silmadega otsa vaatas, juba kunagi varem kohanud.

«Kuidas teile meie pool meeldib?» küsis Suhhorukov heatujuliselt. Zaimov tahtis lausuda mõned tavalised viisakussõnad, mida külalistel on kombeks võõrustajatele öelda, kuid ei suutnud. Suhhorukov muigas kelmikalt ja lausus tasa:

«Mulle siin praegu küll ei meeldi.»

«Mulle samuti,» vastas Zaimov niisama vaikselt.

«Olin selles kindel, seepärast ma rikungi nii julgelt protokollireegleid,» jätkas Suhhorukov. «Ma arvan, et öeldes teile, nagu ma nüüdsama teie ministrile ütlesin, et tänavu on imesoe sügis, kuid kõige ilusam aastaaeg on Bulgaarias siiski kevad, teeksin ma end teie silmis lolliks.»

Nad hakkasid naerma.

«Kas te piljardit mängite?» küsis Suhhorukov.

Zaimov sai hetkelisest kõhklusest võitu ning vastas:

«Võib ju proovida.» Ta sai väga hästi aru, et Nõukogude polkovnik tahab temaga rääkida. Ta kirus end äsjase kõhklushetke pärast, ja nad läksid piljarditoppa.

Suhhorukov sättis piljardikuulid rohelisel kalevil püramiidiks, võttis kepi ja purustas ise püramiidi.

«Alustatakse kuuldavasti nõnda,» ütles ta. «Teie kord, Vladimir Stojanovitš.»

Zaimov sihtis kohmakalt, matkides Suhhorukovit — ta lihtsalt ei teadnud, kuidas see käib.

«Kepp hoitakse vist niiviisi . . . vasak käsi on siin,» tuli Suhhorukov talle appi.

Zaimov lõi — kuul kargas üles ja lendas üle lauaserva. Suhhorukov puhkes naerma.

«Esimene vasikas läheb ikka aia taha.»

Piljardimängust ei tulnud muidugi mõista midagi välja, nad veeretasid niisama kuule ühest lauanurgast teise ning vestlesid.

«Kuidas tuju on, Vladimir Stojanovitš?»

«Pole just kiita.»

«Arusaadav,» nõustus Suhhorukov. Ta lõi sihtimata. «Ka võitlesin Kodusõja ajal Denikini vastu. Meil oli suurepärane polgukomandör, endine Balti laevastiku madrus. Vapper sõjamees. Kui tema käest küsiti, kuidas tuju on, vastas ta: «Kui ma teaksin, kuidas Denikini tuju praegu on, siis teaksin täpselt öelda, kuidas minu tuju on. Muidu on mul kogu aeg võitlustuju.»

Zaimov sai Nõukogude polkovnikust väga hästi aru, ent ei vastanud midagi.

Suhhorukov pani piljardikepi lauale.

«Tehkem õige katset üheskoos ära arvata, milline meeleolu praegu Adolf Hitleril on,» jätkas ta. «Niisiis, muidugi istub ta praegu mugavas tugitoolis ja mõtleb . . . mida ta küll võib mõelda?» Suhhorukov kissitas heatujuliselt oma halle silmi ja tõstis pilgu lakke. «Jah, just. Ta mõtleb: «Varsti pistan ma kogu Euroopa nahka.» Kas ta võib seda mõelda?»

«Võib,» möönis Zaimov naerusui. «Aga tema hammas ei hakka veel peale.»

«Õigus, praegu veel ei hakka,» nõustus Suhhorukov. «Ta teab seda ise ka, ega ta loll ole. Mida ta veel mõtleb? «Kust ma saaksin head hambad?» Ta mõtleb, et tugevaks hambaks võiksid saada Balkanimaad, aga sel hambal on kahjuks ohtlik auk sees, otse keskkohas. Bulgaaria.»

«On see siis auk?» katkestas teda Zaimov.

Suhhorukov pööras näo tema poole.

«See ei paista kohe silma, hambaaukudega on lugu ikka nii,» ütles ta. «Aga see on auk, Vladimir Stojanovitš. Bulgaarlaste sümpaatia venelaste vastu on ajaloo käigus sündinud ja seda ei saa sõdurisaabastega mutta tallata. Hitlerile teeb see kindlasti muret, meile aga annab lootust.»

Zaimov kuulas vaikides. Polkovniku jutt oli tema meelest liiga üldsõnaline, liiga kauge sellest, mis praegu Bulgaarias toimus.

«Härra polkovnik, sõjaväemäärustik ei arvesta kahjuks ajalooõpikuid,» ütles ta.

«Tuletan meelde: mu nimi on Vassili Timofejevitš,» naeratas Suhhorukov. «Teie «härra polkovnik» ajab mind iiveldama. Niisiis . . . Sõjaväemäärustikku peavad täitma sõdurid, mitte ministrid, Vladimir Stojanovitš. Sõduri südametunnistus aga on puhas, see pole müüdav. Ma tunnen teid ja teie perekonnakroonikat üpris hästi, sellepärast ma võtangi endale voli niiviisi rääkida — olen kindel, et ma ei riski millegagi. Niisiis . . . Teie ülemused annavad mulle mõnikord võimaluse mööda Bulgaariat reisida. Kuidas nad ka ei püüaks mind mu reisidel protokollireeglite taraga ümbritseda, ma leian ikka võimaluse kõnelda lihtsate inimestega — talumehega põllul, kaluriga sadamas, teetöölisega. Ja iga kord tulen ma reisilt heas tujus. Nii ei ärge teiegi, Vladimir Stojanovitš, kõnelustest inimestega, kes millegipärast hulbivad pealispinnal, ennatlikult liiga kaugeleulatuvaid järeldusi tehke.»

«Aga neist ju kahjuks sõltubki kõik, just nemad teevadki poliitikat,» ütles Zaimov.

«Ei, Vladimir Stojanovitš! Nad ainult arvavad, et teevad poliitikat!» hüüatas Suhhorukov heatujuliselt. «Meie revolutsiooni tegi rahvas, keda tsiviliseeritud härrased üldse rahvaks ei tunnistanud, nüüd aga lööb noil härrastel meid nähes hirmu pärast süda sees külmaks. Nad mõistavad juba, et nende ees ei seisa nüüd enam keegi napi aruga polkovnik Nikolai Romanov, keda nad oma pilli järgi said tantsitada, vaid tema majesteet nõukogude rahvas. Ajalugu teeb rahvas, Vladimir Stojanovitš, kõik ausad bulgaarlased peavad rahvalt jõudu ammutama.» Suhhorukov naeratas ja lisas: «Ja head tuju.»

Zaimov vaikis. Ta mõtiskles. Hingepõhjas möönis ta, et

Vene polkovnikul oli õigus, ent ta ei kujutanud ette, mis praktilist abi tal sellest praegu võis olla.

«Kuidas te siis soovitate mul toimida, Vassili Timofejevitš? Jätta kõik sinnapaika ja minna rahva hulka, nagu teie narodnikud omal ajal tegid?»

«Eelteks ei saa ma teile, Vladimir Stojanovitš, midagi soovitada, mul pole selleks mingit õigust. Ma võin teiega vaid mõtteid vahetada. Minu meelest on erakordselt tähtis, et üksi aus bulgaarlane oma isiklikku positsiooni valides ja oma võimalusi vaagides ei unustaks oma kuulsusrikka rahva suurt jõudu. Ajalugu teeb rahvas, mitte aga . . .» Suhhorukov osutas kaugemal seisvale mustades frakkides diplomaatide grupile.

Juba järgmisel hommikul saabus siseministrile kaitsepolitsei ettekanne, milles teatati, et kindral Zaimov oli Nõukogude saatkonnas toimunud vastuvõtu ajal piljardimängu ettekäändel viibinud Nõukogude sõjaväeatašee polkovnik Suhhorukoviga nelja silma all.

Minister võttis seifist Zaimovi toimiku ja süvenes selle uurimisesse. Bulgaaria kaitsepolitsei oli Zaimovi kohta ammust aega hoolega andmeid kogunud. Eriti agaralt jälgiti teda sellest ajast peale, mil ta Sõjaväelaste Liidu tegevusest osa võtma hakkas. Jäädvustati kõik tema vaidlused liidu liidritega riigipöörde asjus ning isegi üksikud fraasid, mis ta juhuslike jutuajamiste käigus oli öelnud. Referreeriti ka tema läbirääkimisi poliitiliste parteide tegelastega, ehkki ta harilikult pidas neid nelja silma all. Omaette alajaotuse moodustasid toimikus Zaimovi mõtteavaldused Saksamaa ja Nõukogude Liidu kohta. Siia paigutas minister ka viimase ettekande. Alajaotuses «Kirjavahetus» säilitati väljavõtteid Zaimovi kirjadest ja ka temale adresseeritud kirjadest, mis kaitsepolitsei oli läbi valgustanud. Kaht paberilehte, kuhu oli üles tähendatud, mida Zaimov tsaar Borissi kohta öelnud oli, hoiti teistest eraldi, pitseeritud ümbrikus.

Siin oli ka üks tema enda iseloomustus, kuid see ei saanud teda pahandada, sest Zaimov nimetas teda «targaks ja kavalaks maidaks, tsaari õukonna pahaks vaimuks».

«Noh, mis siis ikka,» ütles minister toimikut sulgedes valju häälega. «Ma püüan teie arvamust õigustada, härra kindral.»

KUUES PEATÜKK

Liidu endine juht Damjan Veltšev, kes elas nüüd Jugoslaavias, jäi oma auahneile ja avantüristlikele plaanidele truuks. Saanud kodumaal viibivailt mõttekaaslastelt teate, et Bulgaarias on kujunenud tema tagasipöördumiseks sobidus olukord, tuli ta illegaalselt üle piiri. Ei tea, kas oli ületulek halvasti organiseeritud või oli siin siseministri käsi mängus, kuid juhtus nii, et Veltšev tuli just seal üle piiri, kus teda ei oodanud mõttekaaslased, vaid kaitsepolitsei agendid. Ta arreteeriti. Veltševi ja tema grupi vastu algatati kohtuasi, neid süüdistati reetmises ja riigivastases vandenõus.

Palees otsustati ka kindral Zaimov sama süüasjaga seoses kohtu alla anda. Politsei juurdlusosakonna ülem ja riigiprokurör said käsu Zaimovi toimiku põhjal kiires korras vastav otsus teha: sellele pidi järgnema Tema Majesteedi korraldus, et Zaimov reetmise eest kohtu alla antaks.

Zaimov mõistis, et tema pea kohale kogunes äikesepilvi. Eriti raske ja vastik oli tal ministeeriumis olla — teda koheldi seal nagu pidalitõbist.

Hommikul tundis Zaimov end haiglasena ja helistas oma asetäitjale, et ta täna tööle ei tule. Ent mõne minuti pärast helistati talle ministeeriumist: minister tahab teda kohe näha.

Ooteruumis istus adjutant, kes talle nüüdsama oli helistanud; Zaimov noogutas talle ja suundus sõjaministri kabineti ukse poole. Kuid adjutant ütles imelikult ükskõikse näoga, et minister on hõivatud.

«Ma olen oma toas, helistage, kui minister aega leiab,» ütles Zaimov.

«Minister ei võta teid vastu.»

Zaimov läks koju ja sulges end oma kabinetti: tema ärevus kasvas üha. Teda vaevas õnnetuse eelaimus. Ta mõistis, et tema tõekspidamised ja vaated ei meeldi ei tsaarile, ei valitsusele ega ka armeele. Ent mida nad kavatsevad temaga teha? See, mis äsja ministeeriumis juhtus, andis põhjust oletada, et teda ootavad teenistusalased ebameeldivused.

Talle meenus hiljutine kõnelus ühe ministeeriumis töötava kindraliga, kes näis tema vastu poolehoidu tundvat ning varem temaga üsna avameelselt oli rääkinud.

Nad väljusid koos ministeeriumist, ja selgus, et neil oli üks tee.

Akki küsis kindral:

«Miks te kipute poliitikat tegema?»

Zaimov vaatas talle üllatunult otsa.

«Ma ei tea, millele te vihjate, aga kui jutt on minu tööst sõjaväelaste Liidus, siis te ju teate, et ma jäin seal olude sunnil üksi ja olen kohustatud tööd jätkama.»

«Liit on juba ajast ja arust,» lausus kindral. «Teie õnnis sõber Naidjonov taipas seda ammugi, ja ainult surm takistas teda teisal karjääri tegemast. Kas te tõesti ei tea, et kui sõjaväelane hakkab poliitikat tegema, siis seab ta sellega oma sõjaväelasekarjääri ohtu.»

«Aga siis tuleks ju kõik need, kes miskitmoodi maipöördega on seotud, sõjaväest minema kihutada!» vaidles Zaimov ägedalt vastu.

«Riigipööre ei puutu asjasse,» kostis kindral mornilt.

«Millisest poliitikast te siis räägite? Mul võib mõne fakti ja nähtuse kohta oma arvamus olla — kas see on siis juba poliitika?»

«Zaimovi iga sõna kuuldakse, tema ütlused muutuvad poliitikaks,» vastas kindral. «Teie aga võtate endale voli kõla üpris riskantseid asju.»

«Mida ma siis öelnud olen? Või on mul silmapaari vahele jäänud mõni ukaas, mis keelab meil mõtteid avaldada ja isiklikku arvamust omada? Või on ehk olemas ukaas, mis tõed ümber lükkab?»

«Millised tõed?» küsis kindral.

«Ma nimetan vaid üht, peamist: sakslased on meile andnud üksnes tsaari. Venemaa ja venelased andsid meile vabaduse ja elu.»

«Te olete sellele tsaarile truudust vandunud, Zaimov,» lõstis kindral häält.

«Me ei vannu truudust mitte üksikisikutele, vaid rahvale, riigile,» vastas Zaimov järsult.

«Meie linnaväljakul seisab — muide teie isa kaastegevusel — venelastele tänutäheks püstitatud ausammas, ja see on Vene tsaari kuju,» ütles kindral muiates.

«Sõitke Šipkale, Plevenisse — sinna on maetud Vene sõdalaste luud,» sähvas Zaimov.

Kaua sammusid nad vaikides, siis ütles kindral:

«Te räägite minuga koolilugemiku tasemel. Aga maailm seisab suurte sündmuste lävel, ja liisk on juba langenud. Liisk on langenud, saage ometi aru!»

«See on saatuslik eksitus,» lausus Zaimov.

Nende hüvastijätt oli jahe.

Mälu taastas selle kõneluse sõna-sõnalt, ja Zaimov oli nüüd kindel, et niihästi see kohtumine kui ka kõnelus polnud juhuslikud, teda taheti ilmselt proovile panna, vaadata, kas ta pole pärast sõprade kaotamist oma positsiooni muutnud. Ja väga võimalik, et tsaar ise soovis teda kontrollida, ainult sellega on seletatav kindrali terav toon.

Hommikul leidis Zaimov postkastist ministeeriumist saadetud kirja. Ümbrikus oli käskkiri: ta saadeti põhjust nimetamata erru . . .

. . . . . .

4. detsembril 1935 helises õhtu eel esikus uksekell, ja Anna avas ukse. Politseisandarmid ja mingid eraõivais mehed läksid kiirel sammul tuppa, sandarmipolkovnik aga peatus Anna kõrval.

«Uskuge mind — see on kõige raskem päev mu elus,» ütles ta vaikselt.

Noor välisandarmeeria porutšik seevastu tegutses ülba agarusega, arvatavasti oli ta uhke, et tal oli avanenud võimalus kindrali arreteerimisest osa võtta. Kohe alustati läbiotsimist — rõivad ja asjad loobiti põrandale laiali, kirjutuslaua laegastest puistati paberid välja.

Zaimov vaatas seda kõike rahulikult, silma pilgutamata pealt. Sandarmipolitseinik ulatas talle vahistamiskäsu. Zaimov luges selle läbi, rebis äkki kahe käega pagunid õlgadelt ja viskas põrandale.

«Kui meie armees lugu nii kaugele on läinud, siis on pagunid häbirmärgiks muutunud,» ütles ta.

«Kuidas te julgete?» hüüatas noor porutšik kiunuva häälega.

Zaimov pöördus aeglaselt ringi ja ütles kurvalt:

«Tõepoolest, kuidas te julgete? . . .»

Juba esimesel ülekuulamisel teatas uurija Zaimovile, et teda süüdistatakse riigireetmises. Just nõnda uurija ütleski: mitte «ei kahtlustata», vaid «süüdistatakse». Arvatavasti lootis ta Zaimovit hirmuäratava süüdistusega segadusse ajada, kindrali tahtekindlusele hoopi anda ja kasutada seda ära kohtule tarvilike ülestunnistuste väljapigistamiseks.

Süüdistust kuuldes reageeris Zaimov sellele kui ülimalt jõhkrale solvangule, valele, lausa uskumatule absurdile.

Kogu tema elu, mis oli üldtuntud, iga tema samm, iga tegu läkkasid selle süüdistuse ümber.

Millised argumendid olid kaitsepolitseil sedavõrd raske süüdistuse tõestamiseks? Zaimovi läbirääkimisi poliitiliste parteide liidritega pärast riigipööret kvalifitseeriti salajase vandenõuna riigi aluste vastu. Kommunistide päästmist sõjavõimu peeti tõendiks, mis näitab, et Zaimov oli keelatud parteiga ühenduses. Süüdistus ei häbenenud endist peaministrit — timukat Tsankovit — selles küsimuses tunnistajaks kutsuda. Isegi Zaimovi positsiooni Sõjaväelaste Liidus, mida sõjaminister Zlatev omal ajal heaks oli kiitnud, kvalifitseeriti riigivastaseks. Ka see oli absurdne, et süüdistus pani ta Veltševiga ühe mütsi alla, ehkki kõik teadsid, et Zaimov ja Veltšev olid isekeskis vaenujalal . . .

Tundidepikkustest ülekuulamistest hoolimata ei õnnestunud uurijal midagi olulist protokollida. Ühendades Zaimovi süüasja nende ohvitseride protsessiga, kelle eesotsas seisis Damjan Veltšev, lootsid protsessi organiseerijad, et tema kuulus nimi kohtuliku arutuse segases, keerulises käigus oma sära kaotab ja tuhmub ning et teistele esitatud süüdistused heidavad temalegi varju.

Uurija, kes Zaimovit üle kuulas, kohtus päevast päeva oma kolleegidega, kes sedasama protsessi ette valmistasid, ning nad olid aegsasti kokku leppinud «puutepunktide» suhtes, kus Zaimovile ja teistele kohtualustele esitatavad süüdistused pidid ühte langema. Tookord oli kohtus veel võimalik kaebealust avalikult kaitsta, ning kaitsmise võtsid enda peale ülivilunud advokaadid Ognjakov, Naslednikov ja Bukurešliev. Nad kogusid juba eeluurimise ajal ümberlükkamatu tõestusmaterjali selle kohta, et Zaimovil polnud Veltševi ja tema kaasosalistega mitte midagi ühist.

Prokuratuur venitas uurimise pikale, lootes, et range rezhiimiga vangistus ning Zaimovi väsimus teevad oma töö ning ta hakkab lõppude lõpuks ülekuulamistel tegema taktikalisi vigu, mis võimaldaksid talle kohtus süüks panna, et tema ütlused uurimisel on vastuolulised ja koguni valed.

Ent mida kauem uurimine kestis, seda rahulikumaks ja enesekindlamaks muutus Zaimov ning seda selgemini nägi ta, kui alustu talle esitatud süüdistus oli.

Ta kirjutas tollal omastele:

«. . . Sain üleeile kätte kirjad ja asjad, mis Katja mulle tõi. Sain ka kasuka. Suur tänu teile kõigile tähelepanu ja hoolitsuse eest. Mul on praegu päris hea põli. Mul pole

külm ja ma ei tunne ka erilist igavust, sest leian endale pidevalt tegevust — kirjutan oma kaitsekõnet või loen midagi. Üksindus on rusuv, kuid talutav. Kui mu meel kurvaks läheb, siis mõtlen ma sellele, et mu isa istus nii palju aastaid Diarbekiris, Saint-Jean-d'Acre'is ja mitmes muus vanglas palju raskemates tingimustes, ning seda kõike ühise ürituse, oma rahva nimel. See annab ka mulle jõudu kõige talumiseks, mida minulgi tagakiusatud rahva huvisid kaitstes tuleb kannatada — ju see siis on ajast aega meie perekonna saatus.

Igatahes selles, milles mind süüdistatakse, pole ma süüdi, ja on hulk inimesi, kes seda tõestavad.

Ma olen rahulik ja loodan, et varsti algab protsess, ning need piinad lõpevad.

Ma kardan väga Anja pärast. Ta on haige, ning nüüd ootavad teda ees nii kohutavad mured. Ärge jätke teda üksi nagu tookord, sõja ajal. Niisuguste õnnetuste puhul saab ainult vastastikune hellus teile tuge anda.

Palju tervisi kõigile tuttavaile.

Kui minu järele päritakse, olge uhked ja ärge laske pead norgu. Ärge midagi paluge, vaid nõudke uhkelt . . .»

Protsessi algusest peale valitses kohtusaalis pinevus. Kohtunike arvestus, et Zaimov teiste kohtualuste hulgas silma ei paista, kukkus läbi, temast sai kohtule kõige rohkem muret tegev kaebealune. Niipea kui teda üle kuulama hakati, ei tulnud mitte Zaimovil, vaid prokuröril ja kohtunikel end kaitsta.

Kohtunik kutsus saali süüdistuse tunnistaja — endise peaministri, nüüdse ühiskonnategelase, bulgaaria rahva timuka Tsankovi. Ta pidi andma kõige ulatuslikumaid ja motiveeritumaid tunnistusi, tõestamaks, et Zaimov ja Veltšev olid koos teinud riigivastast õõnestustööd.

Kui Tsankov kohtulaua ette sammus, paiskas Zaimov valju häälega talle näkku:

«Te olete lurjus ja tahate uuesti karjääri tegema hakata!»

Saalis puhkes heakskiidusumin. Ja mida Tsankov pärast seda ka poleks öelnud, häbimärk «lurjus» hõõgus tema kuivetul kollasel näol.

Zaimovit kuulati üle tema riigivastase tegevuse asjus pärast ohvitseride riigipööret. Zaimov lükkas selle süüdistuse veenvalt ümber. Vastates kohtuniku märkusele, et tal on patriotismist väär ettekujutus, ütles Zaimov, et riik,

millel pole iseseisvat riiklikku poliitikat, peaks selle termini kasutamisega väga ettevaatlik olema.

Prokurör kargas püsti ning ütles vihase häälega, et nii võib rääkida üksnes halb patrioot!

Seepeale nõudis kaitse esindaja nende tunnistajate kohest ülekuulamist, kes Zaimoviga tema elu mitmeil etappidel kokku olid puutunud. Sääraseid tunnistajaid oli kaitsjail üle viiekümne. Kaks neist, Motšarski ja Ivanov, jutustasid kapten Zaimovi ennenägematust sõjamehevaprusest Tutrakani lahingus, kus ta sai raskesti haavata, ent suurest verekaotusest hoolimata jätkas oma suurtükiväelaste juhtimist. Iga nende sõna oli seda kaalukam, et nemad just olidki verekaotusest nõrkenud Zaimovi, kes meelemärkuse kadumiseni võitlust jätkas, viimaks lahinguväljalt ära toonud.

Pärast niisuguste tunnistajate sõnavõttusid näis absurdsena, uskumatuna juba ainuüksi fakt, et see mitu sõda läbisõitnud vapper kindral süüpingis istub.

Prokuröri ja kohtunike katse Zaimovi ja teiste kohtualuste ristküsitlemise teel olukorda parandada ei andnud mingeid tulemusi — iga süüdistus, millega Zaimovile kaudseltki varju püüti heita, muutus täiesti ebausutavaks.

Zaimov käitus rahulikult.

Ta vastas kõigile küsimustele, kui solvavad need ka ei olnud, ilma vähimagi ärrituseta, napisõnaliselt, veendumuskindlalt ja sellise täpsusega, mis välistas igasuguse väärtõlgendamise võimaluse. Tal oli niisugune tunne nagu lahingus, kui sa tead, et igast su sõnast võib oleneda su enda ja kaasinimeste elu. Ta võitles enda ja oma isa au eest, oma sõjaseltsimeeste au eest, kõikide eest, kellele isamaa-armastus polnud mitte muutlik poliitika, vaid elu ise ja ainuke tõde, millele nad alatiseks truudust olid vandunud.

Prokurör tõstatas küsimuse kaebealuste vaenulikust suhtumisest oma riigi välispoliitikasse — nad olevat püüdnud seda poliitikat maailma avaliku arvamuse silmis diskrediteerida ning sel kombel oma riiki alandada.

Zaimovi advokaat protesteeris kohe prokuröri katse vastu võtta kohtulikule arutusele süüdistus, mida tema kaitsealusele esitatud süüdistuskokkuvõttes ei ole.

«Aga kõik, mis siin saalis praegu toimub, ajendab sääraset süüdistust esitama,» katkestas teda prokurör.

Sõna palus Zaimov.

«Ei meie, kaebealused, ega ka meie kaitsjad pole küsi-

must, mille prokurör tõstatas, protsessil puudutanud,» ütles ta. «Niisiis võib arvata, et härra prokuröri ajendasid seda küsimust tõstatama süüdistuse esindajate kõned protsessil. Näiteks süüdistuse tunnistaja Tsankovi ja härra prokuröri enda sõnad. Omal ajal oli kõrgeim riigivõim sunnitud Tsankovit peaministri ametikohalt minema kihutama tema verise poliitika pärast, mis Bulgaariat kogu maailma silmis diskrediteeris. Kas on härra prokuröril nüüd sünnis siin kohtus mis tahes poliitilisi järeldusi teha, toetudes sääraste meie rahva poolt neetud isikute ütlustele, nagu on timukas Tsankov!»

«Siin ei mõisteta kohut mitte Tsankovi, vaid Zaimovi ja tema kamba üle!» hüüdis prokurör.

«Ma kasutan juhust, et kohtu käest midagi paluda,» vastas Zaimov rahulikult. «Kui kunagi Tsankovi üle kohut mõistma hakatakse — ja see on paratamatu —, siis kutsuge mind süüdistuse tunnistajaks. Minu süüdistused kõlavad veenvamalt .ega aseta härra prokuröri nii piinlikku olukorda.»

Kohtuniku, prokuröri ja advokaadi vahel algas vaidlus — vaieldi süüdistuse, kaebealuste ja kaitse õiguste üle kohtuprotsessil. Kohtunik nõudis, et kumbki pool ei rikuks protsessi korda, muu hulgas ka, et ei kaldutaks süüdistuskokkuvõttest kõrvale, ning ähvardas vastasel korral võtta karme meetmeid, kaasa arvatud kohtusaalist väljasaatmine.

Kohtunik mõistis, et küsimus, mille prokurör oli tõstatanud, võib viia riigi poliitika ohtlikesse rägastikesse, kuid kiiruga väljendus ta üpris kohmakalt — ega ta ometi kavatse ka prokuröri saalist välja ajada?

Kohus läks otsust tegema. Kohtu liikmete töö — süüdistuskokkuvõtte põhjal ja protsessi käigus ilmsiks tulnud asjaolude alusel iga kohtualuse konkreetse süü kindlaks tegemine ning karistuse mõistmine — sarnanes vitraažide valmistamisega väikestest värvilistest klaasikildudest. Teiste kaebealuste puhul tulid kohtunikud selle tööga miskitmoodi toime, aga Zaimov ajas nad ummikusse. Kuidas nad ka ei püüdnud süüdistuse kildudest kohtuotsuse musirit kokku seada, ei tulnud sellest midagi välja. Peakohtunik ei unustanud hetkekski, mida palee temalt ootab, kuid polnud parata — Zaimovi kohtuotsuses seisab kirjas: «Süütõendite puudumise tõttu õigeks mõista.»

Damjan Veltševile mõisteti surmanuhtlus, kohtunik nägi selles päästvat vastukaalu Zaimovi õigeksmõistmisele.

Sõbrad ja omaksed piirasid Zaimovi ümber. Teda õnnitleti vaimustatult, ta nägi paljude silmis rõõmupisaraid. Veel kaua aja pärast tulid tänaval tema juurde võõrad inimesed: ühed surusid vaikides tema kätt, teised ütlesid talle erutatult midagi head.

Veltševi mõttekaaslased levitasid kuuldust, et Zaimov olevat nende ebajumala maha müünud ja end tema elu hinnaga vabaks ostnud. Leidus inimesi, kes telefoneerisid Zaimovile ja solvasid teda ning saatsid talle alatuid anonüümkirju.

Kord peatas teda tänaval elatanud mees, kellel pikk arm hägu moonutas.

«Teie mind ei tunne...» ütles ta väga erutatult. «Ma olin sealsamas Tutrakani all jalaväeroodu komandör. Teie suurtükid päästsid tookord minu ja paljude sõdurite elu. Ma tahaksin teile midagi öelda...» Ta tõmbas hinge ning jätkas: «Te tulite ka kohtus võitjaks, aga... süütõendite puudumise tõttu... mina aga tahaksin, pagan võtaks... et süütõendid oleksid olemas! Ma nii armastan teid ja usun teisse...» Vana sõdur haaras tema käe, surus selle oma rinnale ja vaatas talle viivu niiskelt säravate silmadega otsa: «Pikka iga teile... Elage meie rõõmuks...» sai ta suurivaevu öeldud ja tõttas minema.

Zaimov ei hoidnud teda tagasi, ei küsinud isegi tema nime, ning vana sõdur sammus järjest kaugemale, Zaimovile aga tundus, nagu oleks ta ikka veel veterani säravaid silmi näinud.

Esimestel päevadel pärast vabanemist oli mõte, mille Tutrakani lahingu veteran välja ütles, talle endalegi korduvalt pähe tulnud, kuid ta oli selle eemale peletanud — polnud ju tema süü, et teda õigeks mõisteti, kohus lihtsalt ei saanud temast jagu. Ja nüüd ütles vana sõdur sellesama mõtte välja.

Kohe pärast kohut levis kuuldus, et Zaimov olevat õigeks mõistetud tsaari teadmisel ja heakskiidul; tsaar olevat tahtnud, et Bulgaarias nii populaarne mees olnuks teiste kaebealuste inetuisse tegudesse segatud või nendega kaudseltki seotud. See tsaari õukondlaste ülikaval käik pööras kõik pea peale ja otsekui võttis Zaimovilt õiguse kohtus saavutatud võidu üle uhkust tunda.

Zaimov sai veel ühe ränga õppetunni; see nõudis temalt niivõrd resoluutsete ja kaugeleulatuvate järelduste ning otsuste tegemist, milleks ta tookord, kohe pärast kohtuprotsessi, veel polnud võimeline.

SEITSMES PEATÜKK

Sellest oli nüüd kuus aastat möödas, kuid mälestused kõigest, mis ta tookord läbi oli elanud, olid nii värsked, et kohus, mida ta praegu ootas, näis talle tolle ammuse protsessi järjena ja lõpetusena.

Ta ei osanud elada päevast päeva, ta mõtles ühtelugu kogu oma elule tagasi. Räägitakse, et mis möödas, see mõtlest. Tema puhul ei vastanud see tõele.

Ta võpatas — keegi lausus ukse taga valjusti tema nime. Valvurid virgusid, tõmbasid jalad tooli alla ja jäid teraseli kuulatama.

Uks avanes ja tuppa astus keegi erarõivais härra.

Valvurid kargasid püsti, koon nagu penidel õieli.

Zaimov ei tundnud seda meest, ehkki ta oli ülekuulamistel paljusid neist näinud, küll erarõivais, küll mundris. Sellel mehel oli seljas hästiistuv must ülikond, tema lõug teatus tärgeldatud kraele ja mustal lipsul valendas lipsunõela pärl. Mees oli nii esinduslikult riides, nagu kavatseks ta pidulikule vastuvõtule minna.

«Kuidas teie enesetunne on, be-Zaimov?» küsis ta.

Zaimovit kõnetati esmakordselt nõnda, tema nimele lisati esmakordselt «be», rõve sõimusõna, mis väljendas ülimat põlgust.

«Hoiate oma nurjatut suuvärki protsessi jaoks?» küsis musta ülikonnaga härra. «Noh, mis siis ikka, kuulame teid siis seal.» Ta pöördus ukse poole.

Valvurid seisid natukę aega vaikides paigal, seejärel kostis toolide kägin — mehed võtsid istet. Zaimov pööras pead ja vaatas. Nüüd põrnitsesid nad teda tigeda pilguga. Ja kuidas see võikski teisiti olla? Peremees oli nad nüüdsama üles ässitanud.

Lärm ukse taga valjenes üha, kõnekõmin ei vakatanud enam. Zaimov sai äkki enda peale pahaseks: selle asemel et end kokku võtta peatselt algavaks lahinguks, leidis ta end mõtlemast neile verekoertele, kes tema ümber ringi jooksid.

Komandant tõi kohale kolm vahisõdurit, kõigil täägiga püss käes. Kaks neist asusid ukse juurde vahipostile, teine teisel pool ust. Kolmas jäi Zaimovi kõrvale seisma.

«Ma tulen siia, kui algab,» ütles komandant ja läks ära.

Ukse juures seisvad sõdurid uudistasid Zaimovit veidi ülalt. Neile oli vist öeldud: «Te hakkate ohtlikku kindralit valvama.» Ent nad nägid eakat, peaaegu täieliku hallinenud juustega meest kortsunud ja liiga lühikese varrukatega vangikuues, paelteta saapad jalas. Ja sel ainukul kindralil oli väsinud ning heatahtlik pilk.

Uks avanes vaikselt ja tuppa astusid kaks meest.

Üht neist Zaimov tundis — see oli üsna kuulus Sofia kriminaalasjade advokaat Tumporov. Tema ilus ja hoolitsetud nägu oli pabervalge. Kui ta sellele protsessile kaitsjaks määrati, nõudis ta Zaimovi omastelt 60 000 levi. Ta lootis, et Zaimovid ei jõua talle nii palju maksta ja ta keeldub protsessist osa võtmast. Kuid Zaimovi sugulane ärimees Konstantinov andis nõutud summa.

Teine härra oli samuti advokaat. Tema nimi — Botšarov — ei öelnud Zaimovile midagi. Botšarov ei varjanud oma hirmu, tema haiglane, kollane nägu tõmbles närviliselt. Kuid Zaimov tundis selle mehe vastu seletamatut sümpaatiat.

Vaist ei petnud teda. Advokaat Botšarov ei tulnud protsessile mitte üksnes seepärast, et niisugune oli advokaatide kolleegiumi otsus. Ta oleks võinud keelduda, tuues ettekäändeks haiguse — kõik teadsid, et ta kavatses tõepoolest haiglaravile minna. Aga enne kui ta jõudis ära minna, palus tema hea sõber, tuntud advokaat Georgi Stankulov, et ta sellest protsessist osa võtaks.

«Nad panevad ka minu kohe pärast kohut vangi,» ajas Botšarov vastu. «Sa ju tead, et mul on suur perekond.»

«Hea küll, ära tee kohtus midagi, mis sind ohustaks, Zaimovit ei suuda ükski kaitsja niikuinii aidata. Aga sa pead mind pidevalt kursis hoidma kõigega, mis seal toimub. Mul on seda hädasti tarvis, muidu ma ei saadaks sind riskima.»

Botšarov nõustus, teadmata, et aitab tõde jalule seada — Stankulov andis temalt protsessi kohta saadud informatsiooni antifašistidele edasi.

Advokaadid esitlesid end Zaimovile, tõid toolid ja võtsid tema vastas istet.

«Meid määrati teie kaitsjaiks,» ütles Tumporov, hoiduda kindrali pilku kohtamast.

«Miks nii hilja?» küsis Zaimov.

«Kohus pöördus alles eile advokaatide kolleegiumi poole,» vastas Tumporov. «Ja nüüdsama anti meile luba

teiega kohtuda. Aga asugem asja juurde. Ma olen nõus teie kaitsmise enda peale võtma ainult niisugustel tingimustel: emba-kumba, kas te eitate kõike või tunnistate puhtsüdamlikult, et teie tegevusel on olnud kuritegelik iseloom, et te kahetsete oma süüd ja palute armu.»

«Ei,» vastas kindral vaikselt, kuid kindlalt.

Teistsugust vastust Tumporov ei oodanudki.

Zaimov pööras pilgu Botšarovile.

«Ausalt öelda ei tea ma praegu, millele teie kaitset rajada.» Botšarov kõõritas valvurite poole.

«Kas pole hilja kohtus minu kaitsmiseks lähtekohta otsida?» küsis Zaimov vaevumärgatavalt muiates.

«Ei tea . . . Ei tea . . .» vastas Botšarov tasa.

Et poleks enam tarvis protsessi selle aspekti juurde tagasi pöörduda, öelgem kohe, et Tumporov püüdis juba kohtuliku uurimise algul kohut veenda, et tema kaitse-alune on ebanormaalne, ega ta muidu oleks tsaari ja isamaa vastu kätt tõstnud. Zaimov nõudis selle advokaadi eemaldamist protsessilt, ta ei vajanud seesugust kaitset. Botšarov aga ei võtnud protsessist tegelikult üldse osa, ta ainult esitas vahetevahel mõne ilmsüütu küsimuse, mis asja olemust põrmugi ei puudutanud, ja põikles kaitsekõne pidamisest kõrvale. Ent ta oli protsessi algusest lõpuni kohal ning pani kõik hoolega kirja.

Kohtu komandant astus paar sammu Zaimovi poole, peatus, tõmbas mundrikuue sirgu ja kohendas portupeed.

«Püsti! Tulge kaasa,» sõnas ta tähtsalt.

Zaimov viidi mööda hämarat inimtühja koridori kohtusaali. Ta kõndis longates ega näinud midagi peale komandandi pruuni selja — ta oli tervenisti oma mõtetesse süvenenud. Ta kuulis vaid tema selja taga sammuva vahisõduri halvasti rautatud saabaste plekikõlinat, ja see oli talle ebameeldiv — ta ei sallinud sõjaväelaste juures kunagi lohakust.

Komandant tegi ühe ukse ees järsu pöörde. Zaimov tahtis otse edasi minna.

«Siia!» käratas komandant.

Zaimov peatus ja vaatas üllatunult tagasi.

«Siia!» kordas komandant, osutades uksele.

Zaimov pöördus ringi; komandant vaatas ta pealaest jalataldadeni üle ning tonksas talle siis näpuga vastu rinda.

«Pange nööp kinni.»

«Nööpi ei ole,» vastas Zaimov ja tõmbas kuuehõlmad kokku — tal endalgi oli piinlik, et tema vanglariided polnud korras.

Komandant avas ukse.

«Minge!»

Zaimov astus üle läve ja peatus tahtmatult — ta nägi ärevaid nägusid, kõikide silmad olid tema poole pööratud ja saalis valitses selline vaikus, nagu poleks seal kedagi olnud.

Komandant tõukas teda takka, tõttas siis ette ning osutas ühele toolile teiste kaebealuste kõrval. Kohale minnes peatus Zaimov viivuks ja vaatas oma kaaslaste poole. Fjantšo Poptsvjatkov ja Nikola Belopitov vastasid julgelt tema pilgule, Tšemširov pööras näo kõrvale, nagu oleks ta kõrvetada saanud. Ent Zaimov ei märganud seda, ta nägi ainult, et tema kaaslased olid näost kõhnad ja kahvatud, et nende silmade all olid mullakarva varjud. Ta tundis jälle sisemevalu, et ta oli nad õnnetusse saatnud ja et nad peavad tema pärast piinu kannatama, ning otsustas sel hetkel vaid kindlamalt kui varem võtta kogu süü enda peale ja käituda nii, nagu oleks tema üksi süüpingis, tõrjuda tagasi kõik kohtu katsed tema kaaslasi sisse mässida. Ta ütleb, et nad ei teadnud tema tegevusest mitte midagi.

Kohut peeti väikeses kahe aknaga saalis. Akendeta seina ääres seisis suur kohtulaud. Selle kohal rippus tsaar Borissi portree. Ühel pool kohtulauda, akna juures, oli prokuröri väike laud, teisel pool, uksele lähemal, barjäär, mille taga istusid kaebealused. Publiku jaoks oli jäetud pool saali — sinna mahtus vaevu neli tooliderida.

Saal oli peaaegu täis, siin oli juba praegu umbne, aknad aga olid kõvasti suletud.

Zaimov tõstis pea ja vaatas publikut teraselt.

Ta silmas kõigepealt kindral Nikiforovi. Zaimov vaatas tema tõmmut, veidi idamaist sarnakat nägu, tema teineteisest kaugel asuvaid silmi. Ta tundis seda kindralit ammusest ajast ning polnud temasse kunagi hästi suhtunud. Zaimovile ei saanud meeldida mees, kes juba hulk aastaid seisis sõjakohtute tegevust juhtiva ja sõjaväelastega arveid hiendava ametkonna eesotsas. Ega ta praegugi juhuslikult siin saalis viibinud.

Kindral Nikiforovi oli sõnum Zaimovi arreteerimisest tabanud justkui välk selgest taevast.

Ehkki Zaimov oli kindral ja tema kohtuasi kuulus sõjakohtu kompetentsi, ei informeeritud Nikiforovi eelnevalt sellest, et Zaimovit kavatseti arreteerida. Kaitsepolitsei ja gestaapolased kasutasid ära asjaolu, et Zaimov oli ametning nimetasid teda kõigis arreteerimist ettevalmistavates dokumentides ärimeheks.

Asi on selles, et kuigi kindral Nikiforov oli Sõjaministeeriumi sõjakohtute osakonna ülema kõrgel ametikohal, oli ta ise ühenduses salajase antifašistidegrupiga, mida juhtis tema vana sõber, tuntud bulgaaria advokaat Pejev.

Zaimovi arreteerimisest kuuldes määras Nikiforov samal päeval Pejevile kohtamise.

Sombune märtsipäev hakkas õhtule jõudma. Nikiforov kõndis Püha Nädala peakiriku külggaleriis närviliselt edasi-tagasi ja silmitses möödakäijaid. Sel tunnil tõttasid linlased koju, omaste juurde — ainukesse kohta, kus ei tarvitsenud teeselda. Ei saadud enam sõpradega kohtuda nagu varem, see oli nüüd ohtlik — restoranid ja kohvikud olid tulvil sakslasi, nuhkisid ja imelikke bulgaarlasi, kellel oli säärases seltskonnas hea olla ja kes ei tundnud seal hirmu. Sakslased nimetasid selliseid bulgaarlasi kasulikeks inimesteks, bulgaaria rahvas aga — libahuntideks.

Nikiforovile meenus üks kõnelus Pejeviga neist imelikest bulgaarlastest, kellel Pejevi ütluse järgi oli hing pahupidi pööratud. Nikiforov oli seepeale öelnud: «Kõige kohutavam on see, et nad on ikkagi bulgaarlased.» Pejev oli vastanud: «Kui sa, For, ei loeks üksnes sõjandusalast kirjandust, siis sa teaksid, et inimesed otsustavatel hetkedel ei juhindu mitte vere, vaid teadvuse, mõistuse häälest. Ma ei kutsunud sind koos minuga selles hirmsas, ohtlikus võitluses kaasa lööma mitte üksnes sellepärast, et su soontes voolab bulgaarlase veri.»

Ka tookord oli neil kindral Zaimovist juttu olnud. Varnas tehti parajasti ettevalmistusi kohtupidamiseks patriootidegrupi üle, kuhu kuulus kindral Zaimovi poeg Stojan. Nikiforov arvas, et kui Stojan sõjaministri käskkirjaga Varnast Sofiasse üle viidaks, siis pääseks ta kohtu alt.

«Kas seda on väga raske korraldada? Ega see sulle ohtlik olla?» küsis Pejev.

«Ma püüan leida juhust, et kindral Zaimovile säärast abi anda,» vastas Nikiforov.

«Ära siis ikka, tee katset,» nõustus Pejev ja küsis: «Mis sa arvad, kas kindral ise . . . võiks meiega liituda?»

Nikiforov mõistis, kui tähtis tema vastus neile mõlemale oli, ning mõtles kaua.

«Sa ju tead,» lausus ta viimaks, «et Zaimov on erakordselt aus inimene ja hea patrioot. Ent ma ei oska sulle selgitada . . . me oleme temaga küll tihti kohtunud, aga pole sõpradeks saanud, veel enam, meie vahel pole kunagi lähemat kontakti olnud. Kui ta mulle otsa vaatab, näen ma temas pilgus vaenu.»

«Millise pilguga ta siis peakski kõikide sõjaväelaste pisimkohtunikku vaatama?» muigas Pejev. «Ma arvan, et temaga tasub rääkida. Ole hästi ettevaatlik, For.»

Ent Nikiforov ei jõudnudki Zaimoviga rääkida.

Pejev jäi kohtamisele pisut hiljaks, nad teretasid ja asusid mööda vaikset tänavat südalinnast.

«Mis juhtus?» küsis Pejev.

«Kindral Zaimov arreteeriti.»

«Mis põhjusel?»

«Samal põhjusel, mille pärast meidki kunagi võidakse arreteerida.»

Pejev peatus ja ütles vaikselt:

«Ma olen sellele mõtelnud.»

Nad läksid edasi.

«Kas see on kindel?» küsis Pejev.

«Ma vaatasin arreteerimiskäsku ja kahe esimese ülekuulamise protokolle. Tean kõike täpselt. Tema juurde saadeti provokaator.»

«Mida ta ülekuulamistel räägib?» küsis Pejev.

«Ta ei salga peaaegu midagi, kuid ei tunnista end reetmises süüdi, vaid ütleb, et ta on Bulgaariale ikka ustav olnud.»

Vastutulijat silmates jäi Nikiforov vait ja küsis alles siis, kui nad temast juba kaugel olid:

«Vahest peaksin ma katsuma teda aidata?»

«Ei, ei,» ütles Pejev resoluutselt. «Kuidas sa saaksidki seda teha?»

«Ma võiksin ära kasutada asjaolu, et Zaimov on ikkagi elupõline sõjaväelane, ja nõuda, et mul võimaldataks kohtulikku uurimist kontrollida.»

«Miks sulle ei teatatud, et teda kavatseti arreteeridagi?» küsis Pejev.

«Nad peavad teda tsiviilisikuks, ta on juba viis aastat erus olnud.»

«Aga miks nad siis arvesse ei võtnud, et ta on elupõline sõjaväelane, ja sind ikkagi ei informeerinud?»

«Ma olen päris kindel, et see kõik on gestaapo käetöö,» vastas Nikiforov. «Provokaator tuli tema juurde, nimetades end tšehhoslovakkia antifašistide sidemeheks — üpris kaval nõks. Meie omad poleks selle peale tulnud.»

«Kas ta võttis omaks, et ta on Tšehhoslovakkiaga ühenduses olnud?»

«Selle kohta on ümberlükkamatuid süütõendeid.»

Nad sammusid väga kaua vaikides. Äkki tundsid nad külma tuult näkku puhuvat. Tänav lõppes, nende ees oli lagendik.

Nad peatusid hetkeks ja pöördusid siis tagasi.

«Ma räägin sinuga otsekoheselt,» alustas Pejev tuhmi, pineva häälega. «Ja ilma emotsioonideta. Meie, For, ei ole endi päralt ega või oma emotsioonidele voli anda. Me oleme võitluses, millest oleneb kogu maailma ja meie Bulgaaria ajalugu. Ja meil on selles võitluses niisugune roll, et igast meie sammust sõltub väga paljude inimeste elu või surm. Tuleta meelde oma sõitu Türgi piiri äärde, kui sa kindlaks tegid, et seal pole märgata sakslaste ettevalmistusi Türgisse tungimiseks. Sinu ettekande põhjal võisid venelased Kaukaasia rinnet nõrgendada ja sealt vägesid Moskva alla saata. Võis ju nii olla? Mõtle järele, võis juhtuda.»

«Võis küll,» vastas Nikiforov vaikselt.

«No näed. Mõtle kõigile oma ettekannetele, ja sa saad aru, et sul lihtsalt pole õigust end Zaimovi päästmiseks ohverdada. Oleksid sa näiteks minu grupi radist, siis saaksin ma sind kellegagi asendada. Aga kust ma leian kellegi, kes iga päev kohtub sõjaministri, kindralstaabi ülema ja tsaari sõjandusalaste nõuandjatega nagu sina? See on minu vastus. Ma tean, et see on julm vastus, aga ma ei saa teisiti vastata.»

Nad läksid aeglaselt, nagu oleksid nad omaks lõbuks jalutanud, südalinna poole tagasi. Aeg oli hüvasti jätta. Pejev ütles:

«Nad ei söanda teda hukata. Lasta maha mees, kelle nüüd on Zaimov, on sama hea, kui tulistada Bulgaaria südamesse. Nad ei söanda.» Pejev surus kõvasti Nikiforovi käe ja lisas tasa: «Kui sa vaid teaksid, For, kui hästi ma sind mõistan.»

«Nad ei söanda . . . ei söanda . . .» See mõte andis Nikiforovile kogu eeluurimise vältel jõudu.

Sõjaminister Mihhovi käsul tutvustas kaitsepolitsei Nikiforovi pidevalt Zaimovi ja tema grupi ülekuulamisprotokollidega, ning Nikiforov pidi ministrit hiljem uurimise käigust lühidalt informeerima. Ent Nikiforov tegi ikkagi katset Zaimovit aidata. Saanud teada, et Zaimovit kaitsepolitseis ülekuulamistel pekstakse, juhtis ta ministri tähelepanu sellele.

«Ta teadis, mis teda ootab,» vastas Mihhov.

Teine kord ütles Nikiforov ministrile murelikult, et ülekuulamistel mainitakse tihtilugu Zaimovi isa nime:

«Tema isa oli ikkagi Levski ja Botevi võitluskaaslane, tähtis ajalooline isik.»

«Ma olen kindel, et uurijad ei püüa asja tuumast kõrvale kalduda, ajalukku põigata,» vastas minister. «Zaimov ise ei hooli oma isa heast nimest. Spiooniks hakata otsustades sülitas ta oma isa hauale.»

«See kõik on täiesti uskumatu, kui natukenegi järele mõelda,» oli Nikiforovil tahtmine hingepõhjast hüüda, kuid ta vaikis.

Mõne kuu pärast kukkus Pejevi antifašistlik grupp traagiliselt sisse, ja Nikiforov sattus surmaohtu. Ent Pejev võttis kogu süü enda peale ja kinnitas, et tema noorpõlvesõbral Nikiforovil polnud tema põrandaalusest tegevusest aimugi. Seda ei suudetud ei eeluurimisel ega kohtus ümber lükata.

Pejev hukati, Nikiforov aga saadeti ministeeriumist pensionile, ja tsaar küsis sõjaministrilt: «Kuidas te ometi ei näinud, et ta niisugune pime ohmu on? . . .»

Nikiforovil oli Zaimovi kohtuprotsessi oodates niisugune tunne, nagu oleks tema enda üle hakatud kohut mõistma.

29. mail, protsessi alguspäeval, tuli ta varahommikul ministeeriumi ning lukustas end oma kabinetti. Tal polnud kerge otsustada, kas minna kohtusse või leida mõjuv põhjus minemata jätmiseks. Pärast pikka arupidamist leidis ta, et kui ta kohtusse minemata jätab, võib see kahtlasena tunduda. Liiati on ta kohtualuste relvavennana kohustatud teadma, mis protsessil sünnib.

Pejevi ülirangest hoiatusest hoolimata murdis ta siiski pead, kuidas Zaimovit aidata.

Hiljaaegu oli tal ju ette tulnud niisugune juhus, mil näiliselt võimatu osutus võimalikuks — ta päästis grupi patrioote kohtulikust arveteõiendusest. Varnas toimus kohtuprotsess, kus viis kohtualust mõisteti surma. Varem oli sõjakohtute otsuseid kinnitanud tsaar Boriss ise, ja siis oli võimalik talle asju sellises valguses esitada, et ta surmamõistetuile armu andis. Tsaarile meeldis, kui teda peeti armulikuks. Ent nüüd, mil inimesi üha sagedamini surma mõisteti, otsustas tsaar selle kohustuse kellegi teise kaela veeretada. Kõrgeimaks instantsiks sai sõjaminister, praktiliselt aga pandi see kohutavalt raske koorem Nikiforovi õlgadele — tema pidi ministrile oma kaalutlused esitama. Ta uuris iga kohtuasja kaua ja põhjalikult ning kasutas ära kõikvõimalikud juriidilised peensused, et leida alust kohtuotsuse pehmendamiseks. Kuid minister võis vaadata asjale puhtpoliitilisest küljest. Nikiforov pidi ka selleks valmis olema.

Varna kohtuasja uurides leidis ta protokollist, et kohtu nõupidamisel, kus arutati karistusmäära, esines kohtunikke vahel lahkhelisid. Ta helistas viivitamatult kohtu eesistujale Varnasse, et nende lahkhelide kohta lähemaid andmeid saada.

«Härra kindral, ma tegin kõik, mis oli minu võimuses, et kogu seda kampa seina äärde seada,» selgitas polkovnik, kohtu eesistuja. «Kohtu liikmed vedasid mind alt, ei toetanud mind. Aga viis surmaotsust pole ka paha. Õhk saab puhtamaks.»

«Millega kohtu liikmed oma armulikkust põhjendasid?» küsis Nikiforov.

«Vana laul — süüdistuse tõendamatus. Kõik tahavad oma käsi puhtaks pesta,» vastas polkovnik ja küsis: «Mida teie, härra kindral, sellest otsusest arvate?»

«Ma ütlen oma arvamuse ministrile,» vastas Nikiforov.

Hiljaaegu sõjaministri ametikohale määratud kindral Mihhov ei võtnud vaevaks Nikiforovi üksikasjalikku aruannet Varna kohtuprotsessist ära kuulata.

«Uurige ise seda asja,» ütles ta. «Ja tehke oma ettepanek, ma loodan täielikult teie kompetentsusele.» Peale kõige muu ei tahtnud Mihhov alustada oma ministrikarjääri surmanuhtluse kinnitamisest.

Järgmisel päeval pani Nikiforov ette asendada surmanuhtlus pikaajalise vanglakaristusega, ja minister kinnitas tema ettepaneku.

Ent mõni päev hiljem elas Nikiforov Kõrgema Sõjanõukogu istungil läbi kohutava hetke. Kindral Kotšo Stojanov küsis äkki, miks Varna kohtuotsus ära muudeti. Ta ütles, et ta ei tahaks näha selles pretsedendis ohtlikku tendentsi, mis viib Bulgaaria vältimatu katastroofini. Kui ta poleks oma arvamust nii teravalt sõnastanud, siis oleks võidud otsustada asja täiendavalt uurida, ning mine tea, millega see Nikiforovile lõppeda võinuks. Ent Stojanovi sõnad riivasid kaudselt Mihhovit — teda tembeldati kohe pärast ministriks saamist ohtlike tendentside kandjaks. Liiati ei soovinud ta kuulda sääraseid süüdistusi kindrali suust, keda sakslastest nõunikud juba ammu sõjaministri ametikohale püüdsid sokutada. Nikiforov võttis sõna, et sõjanõukogu informeerida.

«Protsess oli ilmselt halvasti ette valmistatud,» ütles ta. «Protsessi käik ja kohtuotsus kutsusid isegi kohtu liikmete hulgas lahkarvamusi esile. Põhjendamatu surmaotsuse tühistamine ei anna tunnistust mingist ohtlikust tendentsist, vaid näitab kõigile meie jõudu. Minu meelest on riigile ja võimude autoriteedile palju ohtlikum, kui oskamatuid kohtulikke arveteõiendusi kasulikuks peetakse.»

«See juhtus ju teie enda ametkonnas, härra Nikiforov,» hüüdis kindral Stojanov vahele.

«Jah, see on mulle tõsine õppetund,» möönis Nikiforov. «Aga ma tegin juba pool aastat tagasi eelmisele ministrile kirjaliku ettekande, et on tarvis pöörata tõsist tähelepanu meie kohtute komplekteerimisele kvalifitseeritud töötajatega. Ma kasutan juhust, et taas teie tähelepanu sellele juhtida.»

«Jaa, jaa,» kiitis Mihhov talle järele. «Sõjakohus peab õigust mõistma, mitte arveid õiendama, siin pole millegi üle diskuteerida.»

Naasnud oma kabinetti, istus Nikiforov kaua liikumatult laua taga. Ta polnud veel kunagi nii ohtlikus olukorras viibinud. Ta ei rääkinud sellest juhtumist Pejevile. Mis nõu olekski Pejev andnud? Olla ettevaatlik? Nikiforov mõletas, et kunagi õige ammu oli Pejev talle näidanud antifašistliku keskuse juhtkonna dešifreeritud radiogrammi. Seal oli öeldud: «Hoidke igati Žurinit[1].»

«Kuidas seda mõista — «igati»?» naeris Pejev. «Ma

[1] Nikiforovi varjunimi antifašistide grupis.

tean vaid üht «igati» kindlat moodust, kuidas sind hoida. Sa ei tohi enam meiega koostööd teha, muud midagi.»

Rohkem nad kogu oma ühise põrandaaluse töö kestel sellest ei rääkinud.

Jaa, jaa, jaa, see kõik oli selge, aga kuidas Zaimovit aidata? Ükski idee polnud teostatav, iga katse võis Nikiforovi enda ohtu saata. Niisuguses hingesegaduses läkski Nikiforov Zaimovi protsessile.

ÜHEKSAS PEATÜKK

Zaimov vaatas jälle Nikiforovile näkku, ja Nikiforov lõi pilgu maha. «Sa ei suuda mulle silma vaadata, järelikult on su nurjatu hinge salasoppides veel südametunnistuse riismed alles. Seda halvem sulle,» mõtles Zaimov.

Peale Nikiforovi ja kindral Stojanovi — seda müüdavat orjahinge põlgas ta juba ammust aega — ei tundnud Zaimov publiku hulgast mitte kedagi, ja see oli hea. Järelikult polnud ta kätt andnud mitte kellelegi neist, kellele täna anti häbistav eesõigus siin viibida.

Zaimovi pilk langes korraks tsaari portreele. Põuavälguna vihvatas kauge, kauge mälestus: polk, mille ülem ta tookord oli, esines hiilgavalt sõjaväeparaadil, ja tsaar ütles: «Sina, Zaimov, teed Bulgaaria armee jälle kuulsaks.» Tema aga vaatas monarhile liigutatult, ustavalt silma. «Issand, milline häbi!» mõtles ta nüüd.

See mälestus torkas valusasti ta südant ja haihtus otsekohe, ent ka hiljem, protsessi käigus, seisis tsaari ükskõikne, ilmetu nägu tema silme ees, ja tal tärkas korduvalt niisugune tunne, et ta ei rääkinud mitte kohtunikega, vaid tsaariga, ja kohus suhtus tema sõnadesse ainult sellepärast nii hoolimatult, et ka tsaar, kelle portree nende peade kohal ripub, temast põrmugi ei hooli.

Saali sisenesid kolm sakslast ja istusid tagumisse ritta. Nad olid erarõivais, kuid kellelegi polnud tarvis selgitada, kes need härrad on. See paistis juba sellest, kuidas nad kedagi märkamata sisse tulid ja kuidas härrased Bulgaaria kaitsepolitseist neile vaikides kummarduse tegid. Ühe meest Zaimov tundis. See oli kord ülekuulamisel viibinud ning silmakirjalikult pahandanud, et mingi tühine politseifunktsionäär piinab Bulgaaria kindralit.

Äkki nägi Zaimov, et tema Anna astus saali ja võttis kohe ukse juures istet.

«Issand, misjaoks, misjaoks?»

Kõik vaatasid Annat. Ta istus, nagu ei näeks ta kedagi, käskott rüpes, kohendas kleiti, katsus ehtnaiselikult, kas soeng on korras, ning tõstis alles siis pilgu. Ta vaatas ainult oma meest.

Nad istusid õige lähestikku. Ainult mõni samm teineteisest eemal. Zaimovi pilk ütles Annale: «Mul on raske sind siin näha. Sul endal on samuti raske. Miks sa tulid!» Anna pilk vastas: «Kallis, kuidas oleksin ma võinud tulemata jätta? Sa oled ju siin üksi... nii üksi... Ma olen sinuga...»

Zaimovi meelekohtades hakkas veri kiiresti ja valjusti tuikama. Ta oli juba harjunud mõttega, et kõik saalis viibijad on tema vaenlased. Ja äkki Anna! Anna näeb tema ebavõrdset võitlust vaenlaste vastu. «Kas sa jaksad seda taluda, ega sa ei kaota meelekindlust?» küsis Zaimovi pilk. Anna noogutas vaevumärgatavalt vastuseks, ja tema näol vilksatas hella naeratuse vari. Zaimov rahunes korrapealt. Ta ütles Annale: «See on sinust tubli, Anna, et sa siia tulid; sa viid siit kaasa tõe kohtuprotsessi kohta, mida kõik teised varjata püüavad.» Ta oli korduvalt mõtelnud, et kohtusaalis pole kedagi, kes teda mõistab või vähemalt mõista püüab. Tähendab, kõik, mille üle ta nii palju on mõtelnud, mille pärast ta ühtelugu oma haavatud südant on valutanud, ei pääsegi kohtu seinte vahelt välja, samuti kui needki mõtted, mida ta vangla üksikkambris on mõlgutanud. Tema ainukeseks ja ikkagi kahtlaseks lootuseks jäi kohtuistungi protokollija.

Nüüd aga on Anja siin. Nüüd kuuleb Bulgaaria tema sõnu. Kuuleb jah.

Kohtulaua taga asuvast uksest tuli kohtusekretär, toimikutelasu süles. Ta ladus toimikud laual kolme võrdsesse virna, ütles ukse juures seisvale komandandile midagi ja kadus. Komandant tõmbas mundrikuue hõlmad sirgu, silus sõrmega vurrusid ja köhatas pihku.

Zaimov oli pinevil, ta ei jätnud seda kõike mitte puhtmasinlikult meelde, vaid jälgis tähelepanelikult. Tal oli samasugune enesetunne nagu sõjas lahingu eel — ta oli ka siis märganud, et mõnel ohvitseril oli habe hooletult aetud, et keegi oli staabi kaardile tindipleki teinud ja uuine telefonist tukkus aparaadi juures. Sel kõigel polnud selseisva lahingu jaoks erilist tähtsust, ja ta oleks selle

lihtsalt märkamata jätta võinud, kuid ta oli kord juba nii sugune inimene, kes kõike märkas.

Kohtuniketoa uks avanes jälle. Komandant võttis valvesei sangu ja ajas rinna ette, kuid laskis kohe veidi kohmetunult õhu kopsudest välja. Saali astus prokurör, alampolkovnik Nikolov. Toimikud mõlemas käes, turi vimmas ja pea kumaras, nagu oleks ta midagi häbenenud, läks prokurör kiirel sammul oma laua juurde, mis asus Zaimovi vastas, võttis istet ja süvenes paberitesse. Kuid Zaimov teadis, et sel härral puudub häbitunne ja tänane kohtuprotsess on kogu tema räpase karjääri kõige mälestusväärsem ja pidulikum moment. Zaimov oli juba varem, kohe, kui ta nägi süüdistuskokkuvõttel Nikolovi allkirja, kurvastanud, et tal tuleb kohtus lahingut pidada selle tõntsiarulise ja õela inimesega.

Lävele ilmus rässakas mees — kohtu eesistuja polkovnik Ignati Mladenov. Enne saali astumist seisatas ta kätte õpitult, ja komandant, kes seekord ei jõudnudki valvesei sangut võtta, hüüdis:

«Püsti, kohus tuleb!»

Kõik tõusid püsti. Komandant libistas, pea kuklas, võidurõõmsa pilgu üle saali, otsekui kontrolliks, kas keegi ei jäänud istuma. Need olid arvatavasti tema elu kõige õnnelikumad hetked — tema käsul tõusid ju kuulekalt kindralid ja teised tähtsad ninad, kes teda muidu tundagi ei tahtnud.

Kohtunikud istusid oma laua taha. Mladenov andis peanõkutusega mõista, et võib istuda.

Ta ootas, kuni lärm ja toolide kägin vaibus, ning hakkas siis tasase monotoonse häälega täiesti ilmetul toonil süüdistusakti ette lugema.

SÜÜDISTUSAKT

Registreerimisnumber sissekanderaamatus 4007/1942. a.
Kohtuasi nr. 442, 1942. a.

Erukindral Vladimir Stojani poeg Zaimov on Sofia linnas asetseva Nõukogude saatkonnaga juba 1935. aastast, mil ta oli veel tegevteenistuses, ühenduses olnud. Ta tutvus tookord Nõukogude sõjaväeatašee polkovnik Suhhorukoviga, kellega vesteldes ta rõhutas oma sümpaatiat Nõukogude Venemaa suhtes. Edaspidi oli ta Nõukogude saatkonnaga ühenduses Suhhorukovi asetäitja, polkovnik Benediktovi kaudu; Zaimov kõneles Benediktoviga viimase korteris, informeeris teda 19. mai riigipöördest osavõtnud ohvitseride omavahelistest tülidest ja lahkhelidest ning tutvustas talle Bulgaaria üldist siseolukorda. Polkovnik Benediktovi asemel tuli polkovnik Dergatšov, ning sellepeale kohtus ja kõneles Zaimov temaga. Kuna Dergatšov soovis Bulgaaria üldolukorrast ning sellest, kuidas tahvas Saksamaasse ja Venemaasse suhtub, sagedamini informatsiooni saada, ning et kõrvalised isikud neid ei seguaks ja võimud neile jälile ei jõuaks, üürisid nad Dergatšovi nõudel spetsiaalse korteri. Korteri üüris Gentšo Popsvjatkov Gurko tänavas, majas nr. 42, ja maksis selle eest 900 levi üüri. Zaimov kohtus seal Dergatšoviga mitu korda. Hiljem üüris Jevgeni H. Tšemširov proua A. Zlatarova majas korteri. Seal kohtus Zaimov Dergatšovi ja tema abi Seredaga. Nende korraldusel seati korteri välisuksele kirjakast, kuhu teatud isik kokkulepitud päevadel laskis luureandmed, mis Tšemširov või Zaimov Dergatšovi jaoks olid hankinud. Ühes kirjas teatati, et Prudkin nõuab mootorpaadi ostmiseks raha.

Pärast Dergatšovi ärasõitu kohtus Zaimov kas kindral Ikonnikoviga või tema sekretäri Savtšenkoga.

Zaimov kohtus Nõukogude saatkonna töötajatega veel Tšemširovi üüritud korterites Totlebeni bulvaril majas nr. 2, Paskalevi bulvaril majas nr. 52 ja Partševitši tänavas majas nr. 21.

Nüüd järgnes süüdistusaktis pedantne loetelu, kellega, kunas ja kus Zaimov oli kohtunud — ühesõnaga, kirja oli pandud kõik, mida teda kuust kuusse jälginud kaitsepolitseil oli õnnestunud välja nuhkida. Need andmed tunduvad süüdistajale täiesti küllaldastena, tuvastamaks fakti, et Zaimov oli Nõukogude poole esindajatega ühenduses. Ja kuna need esindajad olid sõjaväelased, siis peeti endastmõistetavaks, et ta oli spioneerinud nende huvides.

Zaimov vaatas, kuidas saalis istujad süüdistuskokkuvõttele reageerisid.

Kindral Nikiforovi pungis silmad vaatasid midagi nägemata otse enda ette, tema mõtted olid mujal. Ta ei kuulanud kohtunikku. Mistarvis ta pidanukski kuulama? Küllap oli seda süüdistuskokkuvõtet oma käega redigeerinud.

Anna vaatas kohtuniku poole. Sel oli nii keskendunud ilme, nagu poleks ta tihanud lasta ainsatki sõna kaotsi minna.

Zaimov oli juba enne protsessi algust kohtu vastu võitlusse astunud. Ta oli kohe pärast süüdistusakti kättesaamist vanglas sellele vastuse kirjutanud:

Härrased kohtunikud.

Ma ei tunnista end süüdi kuriteos, mida süüdistusakt mulle inkrimineerib. Palun kasutada asja kohtulikul uurimisel järgmisi tõestusmaterjale:

I. Politseidirektooriumis teostatud ülekuulamiste protokolle.

II. Kutsuda tunnistajatena kohtusse järgmised isikud:

1. Sõjaminister härra kindral Mihhov.

2. Relvastusinspektor härra kindral Russev.

3. Armee staabiülem kindral Lukaš.

4. Suurtükiväeinspektor polkovnik Georgiev.

5. Sõjaministeeriumi luureülem polkovnik I. Georgiev.

6. Erukindral Savva Sazov.

7. Meister Marko Pirumov (käsitööline).

III. Palun minu varandusliku seisundi kindlakstegemiseks võtta õiendid:

1. Sofia Rahvapangalt selle kohta, et ma võlgnen talle 200 000 levi.

2. Kindlustusseltsilt «Balkan» selle kohta, et ma olen talle võlgu 70 000 levi.

3. Rajoonipangalt selle kohta, et ma sain sealt 40 000 levi laenu, andes tagatiseks oma pensioni.

4. Bulgaaria Maaharijate Pangalt selle kohta, et ma võlgnen talle 40 000 levi.

5. Sofia III Notariaalkontori notarilt selle kohta, et ma olen võtnud 200 000 levi hüpoteegilaenu.

IV. Palun lubada mul süüdistuse tunnistajatele küsimusi esitada.

Sofia, 20. mail 1942.

Lugupidamisega V. Zaimov

Miks vajas ta tunnistajateks sedavõrd kõrge aukraadi ja ametikohaga sõjaväelasi? Kas ta tõesti lootis, et nad sõnakesegi tema kaitseks lausuvad? Muidugi mitte. Ta vajas neid hoopis muul eesmärgil. Tunnistajate nimekirja koostades mõtles ta Georgi Dimitrovi hiilgavale kahevõitlusele kõrge võimukandja Göringiga Leipzigi protsessil. Kuid tal oli vähe lootust, et kohtunikud ei aima tema

kavatsusi. Ent kui aimavadki — teadku nad, et ta valmistub neile vägevat vastulööki andma.

Süüdistuskokkuvõtte järgi tundus, et tema vastased käsitasid oma ülesannet lihtsustatult. Nende käes oli tõendeid, mis andsid neile alust loota, et neil õnnestub piirduda Zaimovi süüdimõistmisega kõige vulgaarsemas spionaažis — kohtul tarvitseb vaid juba teada olevaid fakte avalikult kinnitada. Ent nüüd seisis neil ees raskem ülesanne — nad ei tohtinud lubada, et kohut sunnitakse analüüsima riigireetmise mõistet. Süüdistuskokkuvõttes kõneldi ettevaatamatult kaebealuse sümpaatiast venelaste vastu ja tema fašisti-vastastest meeleoludest. See annab talle koguni juhtformaalselt õiguse suu puhtaks rääkida, öelda, mida ta Bulgaaria võimude praegusest hukatuslikust poliitikast arvab. Muide, tal polnud selle väljaütlemiseks ettekäänet tarviski. Kohus süüdistab teda riigireetmises, niisiis tuleb tal, et selgitada, miks ta end selles süüdi ei tunnista, paratamatult oma patriotismikäsitusest rääkida. Tema patriotism ei pea Venemaa saatuse pärast muretsemist reetmiseks. Säärases reetmises võib ju süüdistada rõhuvat enamikku bulgaarlasi. Ja kohtunikud saavad kindlasti aru, et tal on palju kergem seletada ja õigustada oma sümpaatiat Venemaa suhtes kui neil oma sümpaatiat fašistliku Saksamaa suhtes.

Lõpuks süüdistati teda mingisuguse rahalise tasu saamises — akti koostajad nähtavasti ei kujutanud ette, et inimene võib midagi omakasupüüdmatult teha. Õiendid pangalaenude kohta aitavad tal ka seda süüdistust ümber lükata.

Mladenov lõpetas süüdistuskokkuvõtte ettelugemise. Ta pani selle kähku kõrvale, võttis laualt teise kausta ja teatas valju häälega:

«Loen ette härra Floriani tunnistajaütlused.»

KÜMNES PEATÜKK

Floriani

Zaimov sulges silmad, ja tema kujutlusse kerkis juba nii mitmendat korda pisimategi üksikasjadega too 16. märtsi ehtu, mil ta seda meest esimest korda oli näinud.

Hämardus ruttu. Töö oli tehtud, ja ta kavatses juba koju minna. Kabinetti astus Marko Pirumov, tema kontori töö-

taja, kes valmistas kaupluste tellimusel pakendikarpe. Zaimovi kaubandus- ja vahetalituskontor «Slavjanin» tegi ka seda laadi äri. Marko oli tüüpiline käsitööline, lihtsüdamlik ja aus; Zaimov usaldas teda, ehkki ta teda oma salaasjadesse ei pühendanud. Ta pidas seda meistermees täiesti apoliitiliseks inimeseks.

Tol õhtul tuli meister ütlema, et kauplused ei osta enam karpe («Neil pole sinna midagi pakkida!») ja kontori kelder on neid maast laeni täis.

Zaimov vastas, et varem või hiljem saab Bulgaaria kaubandus jälle jalad alla, ja siis on karpidel hea minek.

«Kas te tõesti usute, et ta saab jalad alla?» kergitas Pirumov tihedaid kulme ning uuris teda tähelepanelikult oma sügavale aukuvajunud mustade silmadega.

«Kõik saab kunagi korda.»

Pirumov kostis mornilt:

«Aga minu arust veereb kõik allamäge . . . ja me seisame kuristiku serval.»

«Ei maksa tulevikku nii sünge pilguga vaadata.»

Pirumov istus veidi aega, pea norus, siis ajas ta end äkki sirgu, võttis taskust kortsunud paberilehe ja ulatas selle vestluskaaslasele.

See oli kommunistide lendleht. Lehe ülaservale oli suurte tähtedega kirjutatud: «Päästkem Bulgaaria rahvuslikust katastroofist» ning allaärel oli allkiri: «Bulgaaria Kommunistliku Partei Keskkomitee.» Zaimov oli seda lendlehte juba lugenud — juba möödunud nädalal oli kogu samasuguse lendlehe tema kirjakasti pistnud. Lendleht paljastas halastamatult end Hitlerile müünud valitsuse reeturlikku poliitikat ning kutsus bulgaaria rahvast üles tegusalt fašistide vastu võitlema, kutsus üles päästma oma kodumaad rahvuslikust katastroofist. Lendleht meeldis talle, ka tema mõtles, eriti pärast sakslaste lüüasaamist Moskva all, üha sagedamini, et on aeg julgemalt rahva poole pöörduda. Bulgaaria polnud enam samasugune kui pool aastat tagasi, mil sakslaste esialgne edu isegi aussa meelseid inimesi apaatseks oli teinud.

«Ja mida teie sellest arvate?» küsis ta, meistrile lendlehte tagasi andes.

«Kui teaks, mida teha,» vastas Pirumov ebamääraselt.

«Hea, et te seda teada tahate.»

Pirumov naeratas.

«Üks kiilaspäine vanapoiss tahtis eluaeg naist võtta, aga ei saanudki teada, kuidas seda tehakse.»

Pirumov tõusis, ulatas käe ja ütles tõsiselt:

«Aga kommunistid teavad, mida teha. Nemad teavad.»

Meister läks ära, Zaimov aga istus veel kaua laua taga ja mõtles erutatult äsjasele jutuajamisele.

Sellest õhtust, mil ta Nõukogude saatkonnas toimunud vastuvõtul oli tutvunud Vene polkovniku Suhhorukoviga, oli möödunud aastaid, ja kõik, mis temaga selle aja jooksul oli juhtunud, tõestas, kui õige oli olnud polkovniku nõuanne: «Otsige toetust rahvalt!» Ja nüüd oli tema juurde tulnud veel üks inimene rahva hulgast, oli talle käe sirutanud ja, kui järele mõelda, oma elu tema kätte usaldanud.

Zaimov ei pidanud kommuniste enam unistajateks, idealistideks. Ta tundis paljusid neist juba isiklikult, oli neid tegutsemas näinud, ja teda vapustas nende rahulik enesohverdamisvalmidus. Ta tundis uhkust, et ta oli selles võitluses kommunistide poolel, kuid küsis endalt viimasel ajal üha sagedamini: kas kommunistid usaldavad teda täielikult, nagu tema neid usaldab?

Tal polnud hõlpus sellele vastata. Alles mõne aasta eest olid kommunistid talle teinud ettepaneku seada parlamendivalimistel üles oma kandidatuur, et parlamendis nende poliitilisi ja majanduslikke nõudmisi kaitsta. Ta oli selle ettepaneku vastu võtnud ning teda ähvardavast suurest ohust hoolimata innukalt nende programmi propageerima hakanud. Kuid just enne valimisi soovitasid noodsamad kommunistid tal oma kandidatuur maha võtta, motiveerides seda sellega, et nad ei taha teda Bulgaarias üha tugevneva terrori hoopide alla seada. Mispärast nad tema eest nii väga hoolitsevad? Võib-olla ei usu nad, et ta jaksab tasket katsumust taluda? Nad ise jätkasid tugevnevast terrorist hoolimata võitlust. Ent hiljem, kui ta hakkas välja andma oma ajalehte «Volja», toetasid kommunistid teda jälle, aitasid tal poliitikasündmustele kõige täpsemaid hinnanguid leida. Ka see polnud eriti kindel liit — nad ainult aitasid teda, ta ei kuulunud nende hulka.

Kuid kas ei palunud kommunistid tema käest abi, kui neil oli tarvis luua Sofias salakeskus, mille kaudu nende vahetuskaaslased Tšehhoslovakkias saaksid Moskvaga sidet pidada? Ta mõistis, et see oli väga tähtis ja väga ohtlik üritus, kuid võttis selle kartmatult enda peale, ning varsti saigi konspiratiivkorter, mille ta Totlebeni bulvaril majas number kaks sisse seadis, Tšehhoslovakkia põrandaaluseid antifašiste Moskvaga ühendavaks sillaks. See

sild võimaldas silmapaistval Tšehhoslovakkia kommunistil Jan Švermal jälitajate küüsist põgeneda.

Ta aitas kommunistidel partisanisõda organiseerida, ja talle anti Moskvast edasi Georgi Dimitrovi tänu. Teist kord tehti talle ka ettepanek Bulgaariast lahkuda ja Nõukogude Liitu elama asuda. Motiveering oli jälle sama: siin ähvardab teda surmaoht. Kuid kommunistid ise jätsid ohust hoolimata Bulgaariasse. Ta lükkas tookord nende ettepaneku solvunult tagasi — talle tundus, et nad kahtlevad tema valmiduses mistahes ohule vapralt vastu minna.

Zaimov mõistis, et ta oli aasta-aastalt kommunistidega üha solidaarsemaks saanud, ent nüüd, mil võitlus Bulgaaria au eest oli äärmiselt ägedaks muutunud ja kaalul oli rahva saatus, tahtis ta kangesti selle võitluse eesliinil olla. Kuidas küll üle saada nähtamatust piirist, mis teda kommunistidest ikkagi eraldas?

Kui ta sellele mõtles, tundus talle, et ta teeb ka Venemaa heaks liiga vähe.

Otsustanud Nõukogude Liitu tema fašismivastases võitluses aidata, suhtus Zaimov sellesse kohustusse suure vastutustundega; kaadrisõjaväelasena tajus ta üliselgelt, mida kauge, kuid talle nii lähedane Moskva temalt ootas. Oli tarvis täpseid puhtsõjanduslikku laadi andmeid, tema teated aga olid tema enda meelest liiga üldsõnalised. Nii ta arvas ega teadnud, et Moskvas iga tema teadet kannatamatult oodati — neis analüüsiti Bulgaarias ja kogu Euroopas valitsevat olukorda ikka sügavalt ja läbinägelikult, ning selle analüüsi tegi tark, väga haritud inimene. Lõppude lõpuks oli Bulgaaria sõjalisel potentsiaalil selles hiiglaslikus sõjas vähe kaalu, ja selle kohta saadi niihästi Zaimovilt kui ka teiselt antifašistidegrupilt, mille eesotsas seisis Pejev ja kuhu kuulus kindral Nikiforov, põhjalikku informatsiooni. Ent niisama tähtis või mõnes suhtes kogumi veel tähtsam oli teada, kuidas elati maal, mis oli peaaegu täielikult Hitleri võimu all. See «peaaegu» hõlmas paljusid asjaolusid, mida tihtipeale oli raske konkreetselt määratleda; ometi sai nende põhjal teha kaugeleulatuvaid poliitilisi ja strateegilisi järeldusi. Väga väärtuslik oli näiteks tema sõnum sellest, millist mõju avaldas Bulgaarias sakslaste esimene lüüasaamine Moskva all, kuidas Bulgaarias viibivad sakslased ise sellele reageerisid ning mis näo tegid nende kannupoisid. Ja õige sageli täiendas tema informatsioon, mida ta ise liiga üldsõnaliseks pidas, ühtiselt Pejevi ja Nikiforovi grupilt saadavaid konkreetsemaid andmeid.

Tema aga ei teadnud seda, ja kuna ta oli enda vastu äärmiselt nõudlik, siis tundus talle, et ta teeb liiga vähe. Seepärast ta otsustaski tol sombusel märtsiõhtul bulgaaria kommunistidele sõna saata, et ta annab end tervenisti nende käsutusse.

Helises telefon. Ta võttis telefonitoru ja kuulatas, kuid ei vastanud.

«Sina, paps?» kuulis ta tütre häält.

«Jah, ma kuulan sind.»

«Sa pead kohe koju tulema, tule ruttu.» Tüdruk pani toru hargile.

Kümne minuti pärast oli ta juba kodus. Esikus ootas teda umbes kolmekümne viie aastane võõras mees. Tulnukal oli hall kevadpalitu seljas ja mõlkis kaabu käes; ta silmitses Zaimovit uuriva pilguga, ja tema tõmmul näol väreles, kord ilmudes, kord kadudes, ettevaatlik naeratus.

«Karel Michalik saadab teile palju tervisi,» ütles võõras tasakesi parooli, mis tähendas, et Zaimov pidi seda meest täielikult usaldama. «Ma tulin Tšehhoslovakkiast,» lisas külaline, ja ka selles polnud midagi ootamatut ega imelikku — ka eelmine sidepidaja Stefania Schwarz oli sealt samma parooliga tulnud.

«Ma ootan teid ammu,» vastas Zaimov samuti leppefraasiga, tabades samas Anna äreva pilgu.

Zaimov kutsus tundmatu võõrastetuppa. Nad võtsid istet ja vaikisid natuke aega.

«Kuidas ma tohin teid hüüda?» küsis Zaimov.

Külaline ei jõudnud vastata. Anna kutsus oma mehe kaasa, kohvi tooma.

Zaimov palus vabandust ja väljus toast.

«Volodja, see on spioon,» sosistas Anna ärevalt. «Ta tuli helistamata sisse, avas ukse oma võtmega.»

«Uks vist polnudki lukus,» arvas Zaimov.

«Vaata talle silma, tema silmad vilavad nagu hiired,» jätkas Anna.

«Rahune, ma kontrollin teda.»

Zaimov naasis võõrastetuppa kahe tassi kohviga. Ta märkas, et külaline segas ülearu püüdlikult suhkrut ning ütlepas esimese sõõmu nii sunnitult, nagu oleks ta rohtu võtnud. Külaline närveeris ilmselt. Ent see oli loomulik — ta oli ju eluga riskides kaugelt konspiratiivkohtumisele tulnud.

«Kui kaua te juba Sofias olete?» küsis Zaimov.

«Esimest päeva. Piiril oli ohtlik moment. Minult võeti pass ära,» vastas külaline pilku tõstmata.

«Ja nüüd teil siis polegi dokumente?»

«Loodetavasti saan ma nad homme kätte.» Külaline tõstis pea, ja Zaimov nägi tema pilgus uudishimu, nagu olnuks tal praegu kõige olulisem teada saada, kuidas tema sõnadele reageeritakse.

«Kõigilt, kes Bulgaariasse sõitsid, võeti dokumendid ära ja kästi neile Sofia politseidirektooriumi järele tulla.»

«Mis pass teil on?» küsis Zaimov.

«Täiesti usaldusväärne Bulgaaria pass.»

«Miks siis dokumendid ära korjati? Millega seda põhjendati?»

«Üldine kontroll.»

«Kas sakslastelt ka võeti ära?»

«Vist ainult bulgaarlastelt,» vastas külaline pärast lühikest viivitust.

«Kas tundus, et nad otsisid kedagi?»

«Ju siis mind ei otsitud,» muigas külaline.

«Ikkagi imelik,» mõtles Zaimov. «Algul ütles, et kõigilt võeti dokumendid ära, aga nüüd ütleb, et ainult bulgaarlastelt. Ja kust tema seda teab? Ta ei saanud ju kogu rongis järele pärida? Ja miks ta algul närveeris, aga nüüd on rahulik?»

«Kas te lähete oma passi järele?»

«Jah. Homme hommikul.»

«Kus te peatute?»

«Hotellis «Industrial».»

«Kas seal teie käest dokumente ei nõutud?»

«Nõuti küll, aga ma rääkisin kõik ära, nii nagu oli, ütlesin, et homme saan passi politseist kätte ja toon neile. Nad leppisid sellega.»

Külalise enesekindlus tegi Zaimovi üha rahutumaks.

«Mis on teie siiasõidu eesmärk?» küsis ta.

«Ikka seesama mis varemgi — meil on tarvis Nõukogude saatkonna töötajatega kontakti astuda. Meil on neidega üks väga tähtis asi ajada.»

Külalise viimased sõnad said Zaimovi ettevaatlikkusest võitu. Ta teadis, kui tähtsaks nõukogude seltsimehed pidasid sidekanalit, mis ühendas neid Tšehhoslovakkia põrandaaluste antifašistidega. Ta teadis, kui väga nad närveerisid ja kui suuresti nad riskisid, kui eelmine kuller Slovakkiast — Stefania Schwarz — Sofias viibis. Zaimov oli

talamisi seeüle uhke, et ta tookord tegelikult ohu nõukogude seltsimeestelt kõrvale juhtis ja kogu suhtlemise kulleriga enda peale võttis. Ja ta aitas slovakkia seltsimeestel taastada raadiosidet Moskvaga.

Stefania Schwarzil polnud Zaimovi aadressi; Sofiasse saabudes läks ta otse Nõukogude saatkonda, mille politsei oli ümber piiranud. Kõigis saatkonna naabermajades valgusid päevad ja ööd läbi kaitsepolitsei agendid, siinsamas jõudsal seisid sõiduvalmis nende autod. Ka gestaapolased hoidsid saatkonnal silma peal. Sakslased nõudsid juba sõnumist aega ja üha tungivamalt, et Bulgaaria võimud suleksid bolševike saatkonna, ning ainult ootasid parajat piiskäänet. Ja nüüd tuli äkki välismaalt saabunud salakuller kõiki konspiratsioonireegleid ja isegi elementaarsed ettevaatusabinõusid trotsides saatkonda. Ent vahest ajas just see, et naine — liiati veel silmanähtavalt rase — oli varjamatult tegutses, kaitsepolitsei segadusse? Kummatigi oli päevselge, et kui Schwarz saatkonnast väljub, siis ta vahistatakse või hakatakse teda jälgima.

Saatkonnas veenduti varsti, et tegemist oli tõelise kulleriga, kuid see noor naine oli konspiratsiooni asjus täiesti võõrastu, ning tarvis oli viivitamatult otsustada, mida temaga ette võtta.

Otsustati aidata Stefania Schwarzil saatkonnast märkamatult väljuda ning anda talle parool Zaimoviga ühenduse astumiseks — just Zaimovi hoolde oli tollal antud kogu sidepidamine Tšehhoslovakkia seltsimeestega. Schwarzile õpetati konspiratsioonireegleid, mida ta Zaimovi juurde minnes pidi järgima.

Inimesed, kes selle otsuse tegid, seletasid hiljem, et Stefania Schwarzi ei tohtinud saatkonda jätta, sest kaitsepolitsei oli tema tulekut märganud ning võis sel eteküsandel saatkonda rünnata või selle koguni sulgeda. Teda suskil linnas varjata, veendumaks, et kaitsepolitsei on temast jäljed kaotanud, poleks olnud mõistlik, sest see oleks võinud võtnud, kuller aga oli tulnud Tšehhoslovakkia seltsimeestele nii tähtsa asja pärast, et viivitus võis neile liiga kalliks maksma minna. (Selle motiivi põhjendatuses võib ühest kahelda — Tšehhoslovakkia seltsimeeste side Moskvaga oli juba ammu katkenud, ning oleks olnud loogilisem veel natuke — ütleme nädal aega — oodata, sest siis oleks kindel olnud, et selle ülitähtsa operatsiooni

teostamisel on rakendatud kõiki vajalikke ettevaatusabinõusid.) Muide, praegu, 30 aastat hiljem, kui me ei tajuneljakümne teisel aastal Sofias valitsenud ärevat õhkkonda, on kerge arutada, kas otsus, mis lõppude lõpuks tehti, oli õige või vale.

Stefania Schwarz toimetati nuhkidele märkamatult saatkonnast välja ning ta ilmus peatselt Zaimovi poole. Seejärel elas ta kaks nädalat ühes Zaimovi konspiratiivkortteris, oodates, millal asi, mille pärast ta Sofiasse tuli, saab aetud. Kaitsepolitsei kaotas nähtavasti tema jäljed. Zaimovi abilised hankisid vahepeal raadiolambi, mis Tšehhoslovakkia seltsimeeste saatejaamal läbi oli põlenud, ning tegid Stefania Schwarzile usaldusväärsemad dokumendid kui nood, millega ta oli tulnud. Kui kõik oli valmis, sõitis Stefania Slovakkiasse tagasi.

Ja nüüd saabus Tšehhoslovakkiast otse Zaimovi juurde uus kuller.

ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK

Sestsaadik, kui Saksamaa NSV Liiduga sõdima hakkas, tegutsesid Bulgaarias erakordse agarusega ja peaaegu varjamatult kaks hitlerlaste luureametit: Abwehr (sõjaväeluure ja vastuluure) ja SD (julgeolekuteenistus). Sõjakeskuseks Bulgaarias oli Saksa saatkond saadik Beckerlega eesotsas. Abwehril oli Sofias oma kontor, mille tööd juhtis doktor Delius. Teda tunti ka Otto Beinigeri nime all. See oli üks sõjaväeluure ässi — Abwehri ülem Canaris nimetas teda naljatoonil Balkanimaade kroonimata kuningaks.

Bulgaaria tegi mõlemale Saksa luureametile rohkem muret kui ükski teine Balkani riik. Siin ei läinud kõik nii libedalt nagu näiteks Ungaris. Elanikkonna sümpaatiat Venemaa ja venelaste vastu ei õnnestunud maha suruda. Sofias jätkas tegevust Nõukogude saatkond, ja juba ükskõnes see asjaolu kujutas endast, nagu doktor Delius Berliini saadetud ettekandes kirjutas, «pideva toimega Saksamaa vastast moraalset ja poliitilist faktorit».

Just sellal, kui Tšehhoslovakkiast teine kuller Zaimovi juurde Sofiasse saabus, kutsuti tsaar Boriss Berliini. Ajalehtedes kirjutati, et ta «sõitis ametlikule visiidile». Pole teada, millest tsaar Boriss Hitleriga rääkis. Teada on, et

tsaar Boriss kohtus Berliinis veel Abwehri ülema admiral Canarisega. On säilinud selle kohtumise resümee, mille on koostanud kas Canaris ise või mõni tema usaldust väärinud abiline, kes selle kohtumise juures viibis. «Deliusel on õigus,» öeldakse selles resümees, «ning siit saab teha ühesainsa järelduse: likvideerimaks ohtu, et meie poliitikarindest Balkanil võidaks selles lõigus läbi murda, peame me ise resoluutselt tegutsema ning Bulgaaria riigijuhtidele faktidega tõestama, kui ohtlik olukord Bulgaarias valitseb ja et nende kõhklemine võrdub enesetapuga . . .»

Selle resümee kätte saanud, asus Delius tegutsema. Tema jaoole ilmus terve virn toimikuid bulgaarlaste kohta, kes Abwehrile huvi pakkusid, ning nende hulgas ka toimik, mille kaanele oli kirjutatud Vladimir Zaimovi nimi.

Zaimovi kohta Abwehris koostatud toimikus oli teksti hõlal kõigest kolm lehekülge. Esimesel leheküljel oli Zaimovi õepoja Jevgeni Tšemširovi teade Saksa saatkonnale Sofias 1939. aastal. Tšemširov teatas, et kindral Zaimov saadeti sõjaväelaste tsaarivastasest vandenõust osavõtmise pärast erru ning käis salaluure agendina viinamarjaeksportööri nime all Berliinis; ta on väga ohtlik Nõukogude agent ning võib seista ka teiste välisriikide salaluure teenistuses.

Teisel leheküljel on informaator Tšemširovi enda lühike iseloomustus, mille nähtavasti kirjutas Saksa saatkonna ataašee Bruckmann, kes informatsiooni tema käest vastu võttis. Iseloomustuses on öeldud, et noormehel on silmanähtavalt nõrgad närvid, tal pole mingeid kindlaid tõekspidamisi, kuid ta tahab kangesti erakordselt suurt karjääri teha, jõukalt elada ja võimaluse korral kõrgemas seltskonnas liikuda. Oma kaastööpakkumisega lootis ta nähtavasti mõlemat eesmärki saavutada. Küsimusele, kas ta oma sugulase kindral Zaimoviga vaenujalal ei ole, vastas ta: «Ei, tema ja ta perekond suhtuvad minusse hästi.» Küsimuse varjatud mõttest ei saanud ta ilmselt aru. Mingit muud informatsiooni tal ei olnud.

Kolmandal leheküljel on kellegi kõrgema ametimehe arvamus antud informatsiooni sisust: «Zaimovi venemeelsus on üldtuntud. See on tema perekonnale iseloomulik juba möödunud sajandist, sestsaadik kui venelased ja bulgaarlased koos türklaste vastu sõdisid. Zaimovi sidemeid Nõukogude Liidu esindajatega ei saa samuti avastuseks pidada, sest see on endastmõistetav. Aktiivse venemeelse tegelasena on Zaimov juba ammu meid potentsiaalselt

huvitavate inimeste nimekirjas, kuid kuna ta on erus, siis on tema sõjaline potentsiaal väike. Tema sidemed teiste maade luureametitega nõuavad kinnitust ja on väheusutavad. Zaimovi Berliini-sõidu kohta tuleb julgeolekuteenistuselt lähemaid andmeid nõutada. Mis informatsioonialli kasse puutub, siis võib tema teeneid kasutada akorditasu alusel; tasu olgu puhtsümboolne. See, et temalt mingi muud kasulikku informatsiooni ei saadud, näitab, et ta piirdus üksnes nende andmetega, mis tal juhtusid käepärast olema . . .»

Delius luges need dokumendid läbi ning hakkas kaalutlema, mida Zaimovi vastu ette võtta, ja valima oma agentide hulgast kandidaate, keda selleks kasutada. Tšemširovit ei saanud ta usaldada . . .

Kuid Delius jäi hiljaks. Zaimovi olid juba käsile võtnud gestaapolased, ja need härrased tegutsesid resoluutsemalt. Nad olid oma agendilt, Sofia politseiinspektorilt Tsonovilt Zaimovi kohtą juba ammu hoolikalt koostatud toimiku saanud; seal olid agentuuri andmed tema kohtumistest, telefonikõnedest ja kirjavahetusest.

Gestaapolased tegid selle toimiku põhjal järelduse, et Zaimov pole mitte üksnes Bulgaaria, vaid pigem juba Suur-Saksamaa vaenlane.

Gestaapolastel jäi veel lahendada viimane ülesanne: arreteerida Zaimov kuriteokohal või vähemalt momendil, mil tema käes on mõni süütõend, olgu see kas või kaudne.

Ja just siis helistati neile Berliinist ja teatati, et Bratislavast saabub Sofiasse gestaapoinspektor Otto Kozlowsky, kellel on ülitähtsaid andmeid, mis nõuavad edasilükkamatut ja resoluutset tegutsemist.

Siin tuleb meil tegemist väga segase looga, millesse nähtavasti pole enam võimalik selgust tuua. On teada vaid nii palju, et sellal arreteeriti Tšehhoslovakkias põranda-alused Hans Schwarz ja Heinrich Vomfer, samuti Stefania Schwarz, kes käis kullerina Sofias ja keda Zaimov aitas. Selge on ka see, et Stefania Schwarz kas tahtlikult või tahtmatult reetis gestaapolastele Zaimovi salakorteri aadressi ja parooli. Kelleltki teiselt ei võinud nad seda teada saada.

Nähtavasti märkasid gestaapolased Stefania Schwarzi siis, kui ta Nõukogude saatkonda läks. Seejärel kadus ta nende vaateväljalt. Gestaapolased ei julgenud Nõukogude saatkonda rünnata, sest nad polnud kindlad, et nad leiavad ta sealt. Loomulikult saatsid nad tema «sõnalise portreeg» ning võib-olla ka foto kõigile oma osakondadele, ja kui ta Tšehhoslovakkiasse tagasi pöördus, arreteerisid nad ta piiril.

Olgu kuidas on, kuid ta arreteeriti ja teda «töödeldi» gestaapo meetoditega. On teada, et gestaapolased kasutasid rasedate naiste mõjutamiseks erimeetodeid, rajades oma arvestused sellele, et tulevane ema võib oma lapse päästmiseks kõigeks valmis olla.

Stefania Schwarzi võib mõista. Andestada on aga raske.

Kozlowsky ei saabunud Sofiasse üksi. Koos temaga saabus sinna elukutseline provokaator Florian. Nad tõid kaasa juba väljatöötatud operatsiooniplaani. Bulgaarias tegutsenud gestaapolaste ja kohaliku kaitsepolitsei abiga hakkasid nad seda kohe ellu viima.

Florian vajas Bulgaaria passi. Sellepärast võtsidki sandarmid kõigilt bulgaarlastelt, kes tol päeval Bulgaariasse saabusid, piiril passi ära. Valiti välja kõige sobivam. Sellele kleebiti Floriani foto ja löödi nimme valesti politseipitser — pass pidi sarnanema mitte eriti osava võltsinguga.

16. märtsil läks Florian Tšehhoslovakkia uue kullerina Zaimovi poole. Et Zaimov kulleri saabumisest viimasel silmapilgul kellelegi teatada ei saaks, avas Florian muukraudadega ukse ja sisenes Zaimovi majja. Anna avastas ta siis, kui ta juba esikus oli, ja külaline tundus talle kohe kahtlasena. Kuid tütre kutsel koju saabunud Zaimov ei jaganud oma naise kahtlust, — me juba teame, miks.

KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK

Florian jäi Zaimovi poole umbes tunniks. Kogu see aeg oli Zaimov kahevahel. Mida kauem ta Florianiga koos viibis, teda kuulas ja vaatas, seda vähem Florian talle meeldis. See polnud kahtlus või umbusaldus, mees oli talle lihtsalt ebasümpaatne — kuidagi ebamäärane, vahetpidamatult muutuv, libe. Isegi tema vanust oli võimatu ära arvata — algul näis ta Zaimovile õige noorena, lähemal vaatlemisel võis teda aga koguni kolmekümneseks pidada. Lähedalt paistis, et tema kollakas näonahk oli lodev ning silmanurkades olid peened kortsud. Kuid mees oli tulnud erakordselt tähtsa asja pärast, see kohustas Zaimovit antipaatiat alla suruma ja viivitamatult tegutsema.

«Me kohtume homme kell viisteist teie hotelli lähedal asuvas kohvikus «Serdika»,» ütles Zaimov.

«Nii vastutusrikas kohtumine — ja kohvikus?» imestas Florian.

«Olge mureta, me ei istu ühte lauda ja lahkume seal täpselt kell kuusteist,» vastas Zaimov, kuid ei öelnud, kuhu nad lähevad. See oli puht-intuitiivne ettevaatusabinõu.

Kui kuller oli läinud, teatas Zaimov kiireloomuliste teadete edasiandmiseks kasutatava sideahela kaudu kulleri saabumisest Nõukogude luurajale Savtšenkole.

Üks Zaimovi sidemehi oli Jevgeni Tšemširov. Ta usaldas seda nägusat noormeest. Ja mitte ainult seetõttu, et Tšemširov oli tema õepoeg. Ta uskus, et Tšemširov on tema tubli abimees, ega kahelnud noormehe vapruses ja leidlikkuses. Zaimovile ei meeldinud Jevgeni rahaahnus ja kergemeelsus, kuid ta arvas, et just see ohtlik töö kujundab noormehe iseloomu ümber.

Nõukogude luurajais äratas Tšemširov tõsist umbusaldust, kuid ka neil polnud oma kahtlustusi millegagi põhjendada — neid tegi valvsaks tema kerglane iseloom, muretu uljus, millega ta tegutses, ja isegi tema kartmatus. Nad ei söandanud aga sellest Zaimovile rääkida — nad teadsid, et Zaimov usaldab oma õepoega täielikult ja on tema tööga rahul. See oli nende andestamatu eksisamm. Nad võtsid küll mõningaid ettevaatusabinõusid tarvitusele — kui Tšemširovi abiga organiseeriti mõnda tähtsat kohtumist, siis muudeti viimasel silmapilgul ootamatult kohtumiskohta või -tingimusi, nii et ta sellest hetkest alates kuni kohtumise lõpuni oli nende silma all ega saanud mingit viga teha. See polnud sugugi ülearune ettevaatusabinõu, kuid kahjuks ei päästnud see olukorda.

Ka sedapuhku sai Tšemširov kõigest mõni minut enne kohvik «Serdikasse» minekut Savtšenko käest uue kohtumiskoha aadressi.

Viis minutit enne nelja tasus Zaimov arve ja suundus ruttamata ukse poole. Florian istus ukse juures, ning kui Zaimov temast möödus, tõusis ka tema lauast.

Riidehoiuruumis läks Zaimovil veidi aega, ning ta väljus kohvikust koos Florianiga. Tšemširov läks neid nähes ruttu üle tänava ja sammus ristmiku poole. Zaimov järgnes talle mööda vasakpoolset kõnniteed, Florian järgnes talle mõni samm tagapool.

Ees, tänavanurgal, silmas Zaimov Savtšenkot, kes seisis kuulutustulba juures ja luges kuulutusi.

Savtšenko vaatas ringi, kas õhk on puhas, kuid ei näinud midagi kahtlast. Ei võinudki näha. Gestaapo oli kattsepolitseil keelanud seda kohtumist jälgida, talle piisas teadmisest, et see leiab aset. Ja kui kohtumisele minejad oleksid märganud, et neil ollakse jälil, ning Zaimov halba aimates kohtumise ära oleks jätnud, siis oleks see kogu operatsiooni läbikukkumist tähendanud. Lõpuks polnud see kohtumine gestaapole kõige olulisem — ta ei uskunud, et Savtšenko läheb sinna, operatsiooni põhieesmärk aga oli otseste tõendite hankimine selle kohta, et Zaimov on Nõukogude luurega ühenduses. Tänasest kohtumisest saab gestaapo Floriani käest üksikasjaliku ülevaate.

Oli juba märtsikuu varajane videvik, kui nad konspiratiivkorterisse jõudsid. Tšemširov tõmbas kardinad ainukese akna ette ja süütas lambi. Soojus, mis külmalt poriselt tänavalt tulles nii mõnusana tundus, väikese toa kodusus ja lambi mahe valgus laua kohal, mille ääres nad istet võtsid, lõid kohe kodurahu ja koguni ohutuse mulje.

«No näete, miski ei takistanud meid kohtumast,» lausus Zaimov kullerile. «Me aitame oma sõpru ja võitluskaaslasi Tšehhoslovakkias hea meelega. Fašistide vastu võideldes on ennekõike tähtis, et neid ei kardetaks. Õigus?»

«Loomulikult . . . loomulikult . . .» nõustus Florian, siludes peoga oma lokkis juukseid. Ta pani oma rahutud sõrmed laual vaheliti ja tema kitsal näol oli aupaklik, tähelepanelik ilme.

«Meie tegevus on muidugi ohtlik,» jätkas Zaimov rahulikult, justkui valjusti mõtiskledes. «Aga mis oht meid ähvardab? Inimesed barrikaadi vastaspoolelt. Aga nemadki on ju vaid inimesed ja neil on kõik inimlikud nõrkused. Nad võivad meist täpselt sedasama mõtelda. See ongi kaine ohutunnetus. Ah jaa, kas te saite oma passi?» küsis ta.

Florian otsis taskust passi.

«Laitmatu saksa täpsus. Politseidirektooriumis anti pass mulle sõnagi lausumata kätte,» vastas ta.

Zaimov ja Tšemširov uurisid passi teraselt. See oli üsna kulunud ja nägi ehtne välja. Kuid Zaimov märkas kohe, et pitser oli fotole valesti löödud.

Passi Florianile tagasi andes ütles ta:

«See osa pitserist, mis fotol on, ei lange teisega kokku.»

«Te ei tea, kui raske meil on,» kostis Florian mornilt, silmitsedes passi. «Me teeme paratamatult vigu. Teiega võrreldes oleme me kollanokad.»

«Mis parata, iga asi tahab õppimist,» lausus Zaimov lep-

likult. «Ma nägin juba eelmine kord, kui Stefania siin käis, et teil on raske ja te olete vilumatud. Muide, kuidas ta koju jõudis?»

«Ma olen siin, järelikult läks kõik hästi,» vastas Florian. «Arstid kardavad ainult, et närvipinge võib lapsele mõjuda.»

«Jaa, jaa, mul tuli pisar silma, kui ma nägin, et ta ootab last,» sõnas Zaimov.

«Meil polnud kedagi teist saata,» seletas Florian. Ta silmitses Tšemširovi ilusat, laisalt ükskõikset nägu; see kõik paistis noormeest vähe huvitavat, ta mõlgutas omi mõtteid. Milliseid?

«Teie nägu tuleb mulle väga tuttav ette,» kõnetas Florian Tšemširovit.

«Pole ime — ma juhatasin teile siia tulles teed,» vastas Tšemširov.

«Ah jaa, muidugi,» möönis Florian. «Närvid on hirmus pinevil, sellepärast mu loogika vist lonkabki.»

«Närve tuleb vaos hoida,» manitses Tšemširov. Florian aimas, et neil sõnadel on mingi tagamõte, ning muutus valvsaks. Ja talle veel öeldi, et tolle mehe pärast ei tasu aega ega närve kulutada.

«Teie pass tuleb korda teha,» lausus Zaimov ja küsis Tšemširovilt: «Kas me saame sellega hakkama?»

«Proovime,» vastas teine pärast pausi.

«Me oleme kuulnud, mis Tšehhimaal toimub, aga mida te Slovakkias teete?» küsis Zaimov.

«Mina või?» küsis Florian.

«Teie grupp . . . ja teie ise ka.»

«Mul kästi seda nõukogude seltsimeestele öelda. Palun, ärge pange pahaks, aga mind saadeti ju nende juurde. Just nimelt nende juurde. Käsk on käsk . . .» Florian naeratas süüdlaslikult. «Me õpime . . . ka konspiratsiooni . . .»

«Vahest te räägiksite meile siis, milline teie kodumaal . . . üldine olukord on?» ütles Zaimov.

«Hea meelega,» vastas Florian, mõtles viivu ja hakkas rääkima. Gestaapo kaastöölisena teadis ta väga hästi, milline olukord Slovakkias oli, ja rääkis sellest konkreetselt, tuues elust palju näiteid. Tema jutu järgi tuli välja, et Slovakkias valitses veel verisem terror kui Bulgaarias, patrioodid olid sügavale põranda alla pakku aetud ning neil polnud faktiliselt võimalik vaenlaste vastu reaalselt võidelda.

«Aga meil kõneldakse, et seal tegutsevad vaprad partisanid,» ütles Zaimov.

Florian vaatas vilksti tema poole.

«Jätke illusioonid . . . Igaühe pea kohal ripub tapakirves,» sõnas ta kurvalt ja rusutult. «Mul on pisut kergem, sest saksa keel on mu emakeel. Sellepärast mind määratigi kulleriks.»

«Kuidas? Te olete sakslane?» päris Tšemširov üllatunult.

«Sudeedisakslane,» täpsustas Florian. «Natside skaala järgi oleme me kolmanda sordi sakslased. Muide, Hans Schwarz ja Heinrich Vomfer on samuti sudeedisakslased. Meile ei tähenda see midagi muud, kui et me langesime esimestena Hitleri ohvriks. Ja meist said tema esimesed vastased.»

«Sudeetide elanikkond tervitas Hitlerit,» muigas Tšemširov.

Provokaator vaatas talle teraselt otsa ja küsis:

«Võib-olla te ütlete, et ka bulgaarlased tervitasid Hitlerit?»

«See oleks küll vale,» kostis Tšemširov.

«Kõik Saksamaa aktsioonid on sääraste valedega kamufleeritud,» lausus Florian, sundides end rahulikuks. «Kust teie teate, kuidas Hitlerit Sudeetides vastu võeti? Goebbelsi sulide tehtud kroonikafilmidest. Ajalehtedest ja värvitrükis ajakirjadest! See kõik on vale, vale ja veel kord vale! Tõde seisneb selles, et meie, sudeedisakslased, oleme Hitleri esimesed ohvrid ja esimesed vastased.» Floriani tõmmudele põskedele ilmusid tumedad laigud.

«Jevgeni, sa pead ometi möönma, et meie külaline tunneb Sudeete lähemalt kui meie,» ütles Zaimov leebelt.

«Tähendab, teie grupp ei koosne tegelikult slovakkidest, vaid sakslastest?» ei jätnud Tšemširov.

«Me tegutseme Slovakkias,» vastas Florian. «Prantsusmaal teatavasti võitlevad inglased, poolakad, ja ma olen kuulnud, et isegi venelased koos prantslastega sakslaste vastu, ja mul ei tule ausalt öelda pähegi nende vahel rahvustunnuste järgi vahet teha, minu arust võitlevad nad kõik Prantsusmaa vabaduse eest. Meid paiskas saatus Slovakkiasse, ja me võitleme Slovakkia vabaduse eest.»

Tšemširov kuulas Floriani ägedat vastust ükskõikse näoga, ent ta ei kavatsenud sellega leppida.

«Ma olen päri kõigega, mida te ütlesite,» lausus ta, pööramata kullerilt oma teraseid musti silmi. «Aga ma ei mõista, miks te nii närveerite, — see, et te sakslane olete, ei loe ju lõppude lõpuks midagi.»

«Ma kordan: olen sudeedisakslane,» täpsustas Florian jälle ja küsis Zaimovilt: «Kas me ei asuks juba asja juurde?»

«Oleks aeg jah,» naeratas Zaimov, hoomamata, et kümme minutit tagasi oli Florian keeldunud sellest rääkimast.

«Huvitav, kuidas te Slovakkias hakkama saate, kui te slovaki keelt ei oska?» küsis Tšemširov äkki.

«Me ei tee ähmast demagoogiat, me räägime võitlejate internatsionaalset keelt,» sähvas Florian.

«Aga siin Sofias on teie emakeel väga kasulik,» segas Zaimov ruttu vahele.

«Ma olen seda juba kogenud,» naeratas Florian. «Kui ma hotellis portjeega saksa keeles räägin, tõuseb ta püsti. Ja ta on muide bulgaarlane,» lisas ta, pöördudes Tšemširovi poole.

«On igasuguseid bulgaarlasi,» vastas Tšemširov ja küsis: «Kas teie saatja töötab?»

«Kahjuks mitte . . .» ohkas Florian. «Meid ikka ei kuulda. Nähtavasti on uut saatjat tarvis. Praegusel polnud mitte ainult see lamp rikkis, mille asemele Schwarz teie käest uue tõi. Ma pean venelastega rääkima. Kas nad saavad aidata?»

«Ma ei tea,» vastas Zaimov.

«Või oleks meil parem teiega koostööd teha? Teie šifrit kasutada? Ja teie kaudu rajada Bratislava—Moskva raadioühendus? Kas Moskva teid kuuleb?»

«Meil on kindel side,» kinnitas Zaimov. «Aga teie ettepanekut on väga keeruline ellu viia. Tõsi küll, ma olen raadiotehnikas võhik. Tuleb meie radistiga nõu pidada.»

«Kas temaga saaks kohtuda?» küsis Florian. «Peaks jah temaga nõu pidama, venelastele on meie ideest nagu häbi rääkida.»

Zaimov märkas alles nüüd, et kulleril, kes algul oli kategooriliselt keeldunud oma siiasõidu põhjust ütlemast, olid äkki keelepaelad valla pääsenud. Ta vaatas vaikides Floriani poole, oodates seletust.

«Kallid sõbrad, te peate mulle kõik andeks andma,» alustas kuller südamlikult. «Närvid . . . ja järjekindlusetuse. Kui te vaid teaksite, millises olukorras me seal olemel Veel pisut, ja me lõpetame igasuguse võitluse. Kogu meie tegevusel on ju üksnes sel juhul mõtet, kui meil on side Moskvaga. Koguda venelaste jaoks hindamatu väärtusega informatsiooni ja visata see prügikasti! Hans Schwarz tahab kord juba luureandmetega jalgsi läbi rinde venelaste juurde minema hakata.»

«See on ju hüsteerika,» tähendas Tšemširov.

«Muidugi . . . muidugi . . .» nõustus Florian kähku.

«Tuleb vene seltsimeestele kõik ausalt ära rääkida, ja nad aitavad kindlasti,» ütles Zaimov.

«Kus ma nendega kokku saan?» küsis Florian.

«Me teatame teile hiljem,» vastas Zaimov.

«Ma teatan teile aegsasti kohtumiskoha ja -aja; palun, olge iga päev kell kaksteist hotellis,» segas Tšemširov vahele.

«Hea küll.» Florian noogutas. Ta tahtis võtta oma passi, mis lebas laual, kuid Zaimov peatas teda.

«Pass jääb meie kätte, me teeme ta korda.»

«Aga äkki läheb mul teda tarvis? Haarang? Paljugi, mis võib juhtuda . . .» erutus Florian.

«Ei maksa ilmaaegu hotellist välja tulla,» andis Tšemširov nõu.

«Homme õhtuks on pass valmis,» ütles Zaimov. «Ja nüüd lahkugem.»

Kõik tõusid.

«Mina väljun esimesena,» ütles Tšemširov. «Teie tulete kohe minu järel; seisate minut aega — mitte kauem — ukse taga ja väljute,» jätkas Tšemširov. «Ma ootan vastaspoolsel kõnniteel. Me läheme teie hotelli juurde, teie ühel pool, mina teisel pool tänavat. Selge?»

Florian ulatas Zaimovile käe.

«Nägemiseni.»

Zaimov sulges ukse, võttis siis taskurätiku ja pühkis oma käe puhtaks — hirmus ebameeldiv on higist kätt suruda.

Kustutanud lambi, lükkas ta kardina kõrvale ja vaatas aknast välja — seal polnud enam kedagi näha. Sadas harvu õhkkergeid lumehelbeid. Ja näis, nagu oleks valgemaks läinud.

Järgmisel päeval rääkis ta sellest kohtumisest Nõukogude luurajale Savtšenkole.

Ilus mustasilmne Jakov Savtšenko, kes sarnanes väga bulgaarlasega, kuulas, kulmud kipras, peatas teda tihti ja palus korrata. Zaimov kordas öeldut sõna-sõnalt. Seejärel palus Savtšenko tal kulleri välimust kirjeldada. Zaimov nägi, et Savtšenko oli mures, ning püüdis meest kirjeldada nii täpselt, kui ta iganes oskas.

«Väga kummaline lugu,» ütles Savtšenko, kui ta oli Zai-

movi jutu ära kuulanud, ning vaikis kaua. «See šifriga kaudu raadioühenduse sisseseadmise idee on lihtsalt kahtlane. Ja ta ütles kohe otsesõnu: «Hakkame teie šifriga tegelema»?»

«Nii ta ütles.»

«Säärane sidepidamine pole ju üldse otstarbekohane, ... see näib olevat otsene provokatsioon šifri väljauurimiseks! Või arvate te teisiti?»

«Aga võib-olla tuleb see tema vilumatusest?» oletas Zaimov.

«Ma kardan, et see pole nii, Vladimir Stojanovitš,» ütles Savtšenko; ta oli näost kahvatanud. «Miks ta tahtis teie radistiga kokku saada? Miks ta juba täna päris, kus ta minuga kohtub? Misjaoks? Edasi. Ma olen teiega nõus — Tšemširov ründas teda taktitult oma rahvusküsimustega. Aga miks kuller vihastus? Ta oleks ju Tšemširovile samal toonil vastata võinud, et on olemas igasuguseid sudeedi-sakslasi — ja lool lõpp. See kõik on täiesti loogikavastane.»

«Aga Tšemširov rääkis temaga samuti taktitult,» tuletas Zaimov talle meelde.

«Muide, kas teie käskisite Tšemširovil rahvusküsimusest juttu teha?»

«Ei.»

«Noh, jumal temaga. Tähendab, kulleri jutu järgi tuleks välja, et Slovakkias ei võideldagi natside vastu?»

«Jah. Ja kui ma slovakkia partisanidest rääkima hakkasin, soovitas ta mul jätta illusioonid.»

«Jälle imelik. Alles mõni päev tagasi kõneldi Nõukogude Informatsioonibüroo rindeteates partisanide võidukaist lahinguist Slovakkia mägedes. Ei, Vladimir Stojanovitš, tuleb viivitamatult midagi ette võtta. Ma ikkagi kohtun temaga ülehomme Totlebeni tänava korteris. Tšemširov kohtub temaga kuskil ja toob ta sinna.»

«Aga miks te riskite?» küsis Zaimov.

«Risk on esialgu ainult oletus,» vastas Savtšenko, pinevalt mõeldes. «Kui ta on provokaator, siis pole tema ülesmused lollid, nad tahavad mind tabada, raadiosaatja kaasas või šifr taskus, või vähemalt mõne dokumendiga. Mina aga tulen tühjade kätega. Aga ma luban talle midagi. Muide, palun, ärge teie ka seda unustage.» Nad olid juba hüvasti jätmas, kui Savtšenko äkki karmilt ja käskivalt lausus:

«Te peate kodus hävitama kõik, millest võidaks kinni haakata. Ärge pärige midagi, tehke seda juba täna, niipea kui koju jõuate. Hoidke end ise, siis hoiab teid ka jumal.»

Savtšenko astus Zaimovile lähemale, vaatas talle oma vilgaste mustade silmadega otsa, ja Zaimov nägi neis esmakordselt halvasti varjatud ärevust.

«Te tegite mulle kord suurt au, öeldes, et me oleme teiega vennad,» ütles Savtšenko surutud häälel. «Ma pole kunagi söandanud ... aga täna ... Kallis vend, ma aiman halbu. Aga taanduda ei tohi.»

«Me oleme ju sõjamehed, vend, ja see on ütlematagi selge,» naeratas Zaimov vaevumärgatavalt. «Sõda on sõda.»

«Ja meil võib ees seista otsustav lahing,» vastas Savtšenko.

Nende käepigistus kestis kauem kui muidu, nagu oleksid nad teineteisele veel midagi öelda tahtnud, aga ütlemata jätnud.

Zaimov läks ruttamata kodu poole. Seljataga oli raske päev, ja ta oli pagana väsinud. Haavatud jalg tuikas vasakult, ja ta mõtles: peaks ikkagi tunnikese vaba aega leidma ning jalga arstile näitama, viimasel ajal oli see milleipärast sagedamini valutama hakanud. Kuid ta ei saanud ka praegu veel voodisse heita — tuli täita Savtšenko päevakava. Kui vaid Anna muretsema ei hakkaks.

Kas Zaimov mõtles tol õhtul ohule, mis teda ähvardas? Anna vastab — ei, ta oli samasugune nagu ikka: rahulik, hell, veidi irooniline, ning heitis naise kartuste üle nalja.

Tol õhtul ootas Anna teda ega läinud magama. Viimasel aial ei leidnud Anna, kui Zaimov enne pimedat koju ei tulnud, endale kuskil asu, ta käis seletamatus ärevuses toast tuppa, otsides tegevust ning vaadates ühtelugu kella: ega see seisma ole jäänud? Hea seegi, et lapsed praegu kodus olid — poeg oli Varnast külla sõitnud, kuid Anna kartis, et nad võivad tema ärevust märgata.

Kodule lähenedes aeglustas Zaimov sammu ja vaatas teraselt ringi: ega tal nuhki sabas ole? Tänav oli tühi, ühestki aknast ei paistnud valgust.

Nuhk istus vastasmaja pimeda akna taga ja kandis telefoni teel ette, et «objekt» saabus koju. Kaitsepolitsei valvehvitser märkis kellaaja üles: «Kell 23.19.» Ja teatas seljast kohe politseiülem Dragolovile, kelle kabinetis viibis parajasti gestaapolane Kozlowsky.

«Kuhu ta siis pärast kontorist lahkumist kadus?» küsis Kozlowsky.

«Ma võiksin teile vastata, kui te poleks meil keelanud tema käike linnas jälgida,» vastas Dragolov. «Kui me neid hommepäev kinni ei võta, lipsavad nad meil peost.»

«Te teete seda siis, kui ma käsin,» vastas gestaapolane. «Nägemiseni.»

Zaimov ei jõudnud veel kellanupule vajutada, kui uks tema ees avanes ja ta nägi pimedas esikus Anna siluetti.

«Tere, kallis.»

Ta sulges enda järel ukse ning pani käed naise õlgadele. Anna surus põse vastu tema kätt.

«Miks nii hilja?» küsis Anna, kui nad juba Zaimovi toas olid.

«Mine magama. Ma teen veel natuke aega tööd.»

Zaimov istus laua taha ja avas kõik laekad.

«Tarvis paberid korda teha.»

«Kas midagi on juhtunud?»

«Igaks juhuks,» naeratas Zaimov. «Mine, mine, ma tulen varsti.»

Anna ei läinud ära, vaid aitas tal pabereid põletada. Nad heitsid magama alles hommiku eel.

Anna tegi, nagu oleks ta kohe uinunud. Ka Zaimov ei saanud kaua sõba silmale. Ümberringi valitses ängistav, ärev vaikus.

«Ma kardan seda kullerit,» kuulis Zaimov äkki pimedas Anna tasast häält.

Anna oli alalõpmata ärevil. Ta ei tahtnud sellele tundele voli anda, kuid oli võimatu seda kogu aeg varjata. Ta tahtis vaid, et Zaimov oleks ettevaatlik. Muud midagi. «Kallis, ole ometi ettevaatlikum . . . ettevaatlikum . . . Sa oled mul ju nii vapper . . . see on ohtlik. Ole ometi . . . ettevaatlikum . . .»

Zaimov vastas talle alles hulga aja pärast:

«Olukord on väga keeruline, mu armas.»

Ka temale oli see kuller ebasümpaatne, eriti nüüd, pärast kõnelust Savtšenkoga, ent ta ei kavatsenud araks lüüa — sõjas tuleb kõike ette, sealhulgas ka reetmist. Muidugi oli olukord pagana keeruline ja koguni ohtlik. Eks me näe . . . eks me näe . . .

«Mul on sinu pärast hirm, Vladja.»

Anna ei tahtnud seda välja öelda, kuid see purskus lausa tahtmatult tema murest piinatud südamest. Ja see oli midagi enamat kui armuavaldus.

Zaimov ainult puudutas vastuseks naise pehmeid juukseid, see oli tema vastus Anna pihtimusele. «Ma armastan sind, Anna.»

Anna võttis tema käe ja surus selle vastu oma meelekohta.

Ümberringi aga valitses ängistav vaikus — majas, linnas, kõiksuses.

KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK

Florian sai Tšemširovi käest tänaval kümme minutit enne kohtumist konspiratiivkorteri aadressi, ning sellest hetkest jälgis Savtšenko neid mõlemaid.

Florianile öeldi: uks on lahti, helistada pole tarvis; kui korter on tühi, oodaku kannatlikult.

Ta läks otseteed selle maja juurde, mille aadress talle oli antud; «saba» ei olnud.

Esiku lamp ei põlenud, Florian sulges enda järel ukse ja jäi selle juurde seisma. Aegapidi harjusid tema silmad pimedusega.

Ta oli gestaapo elukutseline nuuskur ja võis muidugi arvata, et ta meelitati lõksu, kuid vaevalt ta hirmu tundis.

Pimedasse esikusse tungis ahas valgusvihk. Florian põikas sammu kõrvale ja kuulis kohe Zaimovi häält, mis teda sisse kutsus.

Ta astus valgustatud tuppa ja kissitas tahtmatult silmi.

«Palun istuge.» Zaimov osutas toolile.

«Ma juba mõtlesin, et eksisin aadressiga,» ütles Florian laua äärde istudes ja vaatas kähku ringi.

See oli nähtavasti söögituba. Keset tuba seisis heleda linaga kaetud suur laud. Laua kohal rippus rohelise varjuga lamp, mis tegi toa mugavaks. Vanaaegse puhvetkapi vaatas, mille riiuleil olid sööginõud, rippus maal: kaks naist kallasid kuldseid viinamarjakobaraid korvi.

Esikus paugatas uks — Florian võpatas ja vaatas ringi.

«Kõik on vaikne,» ütles Tšemširov tuppa astudes ja istus samuti laua äärde.

«Ega teie midagi kahtlast ei märganud?» küsis Zaimov Florianilt.

«Absoluutselt mitte midagi,» vastas too, vaatas vilksti Zaimovi poole ning jätkas: «Meie Slovakkias kardame

sammugi astuda. Nähtavasti peame me teie käest enne kindlust õppima.»

«See pole suur kunst. Seda nimetatakse arukaks ettevaatlikkuseks,» tähendas Tšemširov, kullerile oma suurte must tade silmadega otsa vaadates.

«Ma juba ütlesin: meie vastased on samuti inimesed,» lausus Zaimov, kartes, et tema õepoeg läheb jälle kulleriga riidu. «Ja tavaliselt me . . .»

Uksekella helinat kuuldes palus ta vabandust ja läks esikusse.

See oli Savtšenko, kes saabus minutipealt nagu ikka.

«Tuli?» küsis ta vaikselt, võttes kerge palitu seljast ja kaabu peast.

«Jah.»

«Kuidas käitub?»

«Nagu eilegi. Ma hoiatasin Jevgenit, ta ei nori enam.» Nad läksid söögituppa. Florian tõusis püsti.

«Istuge, istuge, tere,» noogutas Savtšenko ning võttis istet kulleri vastas. Tema ilusast näost ei saanud midagi välja lugeda peale väsimuse. Ta peatas viivuks pilgu kulleril.

Vaikus. Ainult seinakell loendas rütmiliselt sekundeid. Tšemširov silmitses oma hästihoolitsetud küüsi, kergitades tihedaid kulme, nii et need järsu nurga moodustasid. Zaimov istus sirgelt ja vaatas raskete poolsuletud laugude varjust ootavalt Floriani poole, kes silmitses, pea kummaras, linasest riidest laudlina, kitsas otsmik kortsus, nagu oleks ta millegi üle pinevalt juurelnud.

Keegi ei alustanud kõnelust. Nii oli kokku lepitud — jutuotsa pidi lahti tegema Florian. Savtšenko uuris teda nüüd varjamatult. Kuller oli vähemalt kolmekümneaastane. Meeldejääv nägu: kitsas ja kõrge kortsus laup, jäisud kulmukaared, tugev lõug. Kollakas näojume tuli viid mingist haigusest.

Vaikimine venis juba liiga pikale.

«Ma tahaksin kuulda, mis eesmärgil te siia sõitsite,» küsis Savtšenko.

«Ma pean seda Nõukogude esindajatele ütlema,» vastas Florian vaikselt, tõstes pea. Ta teadis väga hästi, kellega ta räägib — ta oli kaitsepolitseis kõikide Nõukogude saatkonna töötajate fotosid hoolega uurinud.

«Siin ma olengi,» ütles Savtšenko.

Nad silmitsesid teineteist, ja Savtšenko nägi, kuidas värahtasid kulleri valkjad ripsmed, mis tema tõmmul näol nii ebaloomulikena paistsid.

«Kas ma tohin küsida . . . kellega mul on tegemist?» küsis Florian takerdudes; ta taipas liiga hilja, et antud olukorras poleks ta tohtinud nii pealetükkiv olla, see äratas koguni kahtlust.

«Argem raisakem aega, mul on kiire,» sõnas Savtšenko.

«Mul on õigupoolest üksainus eesmärk — side . . . Meil pole Moskvaga sidet,» alustas Florian, hoolikalt sõnu valides.

«Mis teie saatjaga juhtus?» katkestas Savtšenko tema jutu.

«Ma vastaksin teile, kui ma poleks raadiotehnika alal täielik võhik,» kostis Florian.

«Aga kuidas me siis teada saame, mida meilt tahetakse?» küsis Savtšenko nõudlikult.

«Arvatavasti on meil uut saatjat tarvis. Või tuleks pakata teie kaudu Moskvaga sidet pidama, me võiksime teie šifrit kasutada.»

«Imelik lugu, tõepoolest,» lausus Savtšenko pärast pausi, piiskui kuuldavalt mõtiskledes. «Teid saadetakse nii riskantsele reisile, nii vastutusrikka ja keerulise ülesandega, teie aga alustate asjalikku jutuajamist sõnaga «arvatavastis».» Savtšenko vaatas Floriani oma kipras puhmaskulmude varjust pigem kaastundlikult kui karmilt. «Te ütlete, et olete raadiotehnika alal võhik, aga tõstatate küsimuse sarmiselt keerulise retranslatsiooniühenduse loomisest teiega kaudu. Proovige asetada end meie olukorda — kuidas me peaksime teie «arvatavastile» vastama? Uus saatja . . . Kerge öelda . . . See pole ometi toos tikke.»

Florian pööras pea kõrvale, sooned tema meelekohtadel paisusid.

«Jah . . . Me oleme kõik vilumata inimesed,» ütles ta vaikselt. «Sellepärast me tulimegi teie juurde. Meil pole kuskilt mujalt abi loota.»

«See on lüürika,» lausus Savtšenko järsult, viivitas veidi ja küsis: «Kes teie radist on?»

«Heinrich Vomfer.»

«Miks siis tema siia ei sõitnud?»

«Teie juurde pidi sõitma hoopis teine, asjatundlikum mees, aga ta jäi haigeks. Ja siis otsustati mind saata.»

«Aga seltsimees Vomfer oleks võinud vähemalt asja puhttehnilisest küljest paar rida kirjutada, ta orienteerub

selles paremini kui teie ja teab, et te olete selles asjas võhik,» ütles Savtšenko kähku, pööramata Florianilt uurivat pilku.

«Teate . . . Selle lambiga, mille seltsimees Schwarz meile teie käest tõi, saatja töötab, aga signaal on vist nii nõrk, et Moskva ei kuule meid,» vastas Florian meeleheitlikul toonil.

«Kas Moskva teid enne lambi rikkiminekut kuulis?»

«Igatahes radiogrammidest, mis me Moskvast saime, paistis, et meid kuuldi.»

«Kas te saite kokkulepitud kinnitused, et teie sõnumid võeti vastu?»

«Iga kord, kui meie saatja tööle hakkas, ilmus kohe meie lainele Saksa segaja, mis ei lasknud meil kinnitusi kindla peale vastu võtta.»

«Ahah.» Savtšenko nõjatus vastu toolileeni. «Tuleb välja, et te polegi täielik võhik, nüüd on pilt pisut selgem.» Ta ohkas. «Kas te mõistate, kui raske ülesande te meile annate?»

«Ma aiman,» vastas Florian tasa.

«Aga me püüame selle siiski lahendada.»

Savtšenko tõusis ja kutsus Zaimovi kõrvaltuppa.

«Andke andeks, meil on tarvis nõu pidada,» seletas ta Florianile.

Toas, kuhu nad läksid, põles vaid peaaegu läbipaistmata varjuga laualamp, poleeritud laual helendas valgussõõr, ümberringi aga valitses hämarus.

«Ma olen kindel, et ta pole see, kelleks ta end nimetab, ta on provokaator,» ütles Savtšenko, uksest hästi kaugele hoidudes.

«Ka mulle tundub ta kahtlasena,» vastas Zaimov viivitades. «Aga ma pole päris kindel.»

«Kuidas nii? Tuletage meelde, mida kõike ta ütles,» ütles Savtšenko erutatult, rutakalt. «Seltsimehed ei võinud saata nii riskantsele reisile meest, kes õigupoolest ei tea oma reisi eesmärki. Ja samas pakub ta välja äärmiselt keerulise tehnika-alase idee — luua meie kaudu raadioside.»

Zaimov kuulas vaikides, ent kui Savtšenko lõpetuseks ütles, et provokaator tuleb viivitamatult kahjutuks teha, tõstis ta järsult pea.

«Mismoodi?»

«Kõige radikaalsemalt,» vastas Savtšenko valjusti ning lisas sosinal: «Madu tuleb tappa, enne kui ta hammustada jõuab.»

Zaimov tegi tiiru mööda tuba ja istus siis laua äärde, pani oma tugevad käed valgussõõri.

«Ma pole kindel, et ta provokaator on . . . ma ei saa selleest osa võtta,» lausus ta õige tasa.

«Ma võtan kogu vastutuse enda peale.» Savtšenko läks Zaimovi juurde ja jätkas: «Saage aru, Vladimir Stojanovitš, kui me teda kohe praegu kahjutuks ei tee, annab ta homme meile endile hoobi. Võib-olla juba täna. Ja te ju mõistate, et mitte ainult meile. Aga provokaator ta on, selles pole mingit kahtlust.»

«Aga kui säärane mulje jääb . . . tema vilumatuse tõttu?» küsis Zaimov, tõstes mureliku pilgu Savtšenko poole.

«Ei, Vladimir Stojanovitš, ei! Vilumatu inimese kohta on tema jutt liiga sile. Kõik, mida ta ütleb, tundub olevat läbi kaalutletud. Ta teeb ettepaneku, et me annaksime neile oma šifri! See paljastab ta lõplikult, niisugune mõte ei saa vilumatule inimesele pähe tulla, see on gestaapo riugas! Saage aru, Vladimir Stojanovitš, viivitamine võib liiga kalliks maksma minna. Ma kordan — ja mitte ainult meile.»

Zaimov mõtles hetke ja tõusis siis resoluutselt.

«Hea küll,» ütles ta. «Aga ma pean oma õepojaga rääkima. Saatke ta siia.»

Savtšenko naasis söögituppa. Kui Tšemširov väljus, muigas ta:

«Te andsite meile nii keerulise ülesande, et me ei tule isegi kolme mehega toime.»

«Kui see nii raske ja ohtlik on, võib-olla . . .» alustas Florian, kuid Savtšenko katkestas teda:

«Siis jätame tegemata? Jah?»

Nende pilgud kohtusid, ning Savtšenko mustade silmade tuline, elav pilk ristus Floriani lootusetu pilguga, nagu oleks kõrgepingeliinis lühis tekkinud. Ent hetk hiljem Savtšenko naeratas.

«Tuleb ikkagi ära teha, me ei tohi raskuste ega ohtude ees tagasi kohkuda. Ka teie võtsite ju endale kulleri kohustused, mis käivad teil üle jõu, ega teilgi kerge ole.»

«Muidugi,» ohkas Florian. «Mis parata, teine jäi haigeks, ja meil on nii vähe inimesi. Oli tarvis — ja tulin . . .»

«Te tundsite vist suurt hirmu, kui teie käest piiril pass ära võeti?» küsis Savtšenko, püüdes vestluskaaslast naeratusega julgustada.

«Ega minult üksi võetud . . .»

«Aga teil on ju valepass, pealegi oskamatult tehtud.

Mina küll poleks julgenud sellele hiljem politseisse järele minna.»

«Aga mida ma siis oleksin pidanud tegema?» küsis Florian.

«Salakorterisse minema ja uusi dokumente paluma. See on mõistlikum. Kas seltsimees Schwarz ei rääkinud teile, kui hea pass talle siin tehti?»

Florian vaikis, silmad maas, ta mõistis väga hästi, kui ohtlik see kõnelus oli, ega tahtnud seda jätkata.

«Politseis võidi ju kergesti märgata, et teie pass on vilets võltsing,» jätkas Savtšenko.

«Ah, mis sellest enam arutada, kõik läks ju hästi,» tõstis Florian häält.

«Ikkagi õppetund,» naeratas Savtšenko.

«Muidugi õppetund,» möönis Florian; ka tema naeratas. Nad vaikisid natuke aega.

«Öelge mulle ausalt — vahest te ei usu mind?» küsis Florian äkki.

«Miks te nii arvate?» imestas Savtšenko. «Kas ma oleksin praegu siin, kui ma teis natukenegi kahtleksin? Teid on Slovakkia põhjalikult ära kohutanud, nüüd näete paradiisiski kuradeid.» Savtšenko silus oma musti juukseid ja lisas: «Me peame aru, kuidas teile kõige kiiremas korras saatjat hankida. Te ju mõistate, et see pole lihtne.»

«Kas te arvate, et teie kaudu pole võimalik sidet pidada? Või olete te selle vastu?» küsis Florian.

«See on iseküsimus, tehkem kõigepealt esimene küsimus selgeks,» vastas Savtšenko. «Me ei tohi end killustada, meil pole nii palju jõudu ja võimalusi.»

«Ma saan sellest kõigest aru . . . ja mu kaaslased samuti,» ütles Florian, pea jälle norus. «Meie grupp on muidugi nagu piisake meres. Ja küllap te suhtute meisse kui mitte just umbusklikult, siis igatahes irooniliselt. Viiumatud inimesed — ja kohe nii suured pretensioonid. Aga mida me siis peaksime tegema? Laiali minema ja võitluse lõpetama?»

«Me teame, et Slovakkias tegutsevad tugevad patriootidegrupid, miks te nendega kontakti ei otsi?» küsis Savtšenko.

Florian ei vastanud kohe. Jutt oli kaldunud teemale, mis oli tema operatsioonis väga tähtsal kohal — ta pidi katsuma venelaste käest välja uurida, kuidas slovakkia partisanidega kontakti leida. See oli üks tema ülesande oluliisemaid punkte.

«Me proovisime seda teha,» vastas ta viimaks. «Aga tagajärjetult. Ei tea, kas me kobasime pimesi teed või on meie slovakkia seltsimehed õige sügavale põranda alla varjule läinud.»

«Rääkige, kuidas te seda tegite, võib-olla saame me teile nõu anda,» pani Savtšenko ette. Tema mustad särasilmad ei pöördunud viivukski kõrvale Floriani silmadelt, mida varjasid valkjad ripsmed.

Slovakkias oli hiljaaegu gestaapo kätte langenud grupp patrioote, kes olid liiga agaralt, kuid oskamatult püüdnud mõttekaaslastega kontakti leida. Florian oli selle asjaga väga hästi kursis, ta hakkas sellest jutustama.

Savtšenko kuulas, kulmud kipras — lugu oli tõetruu. Ent äkki tajus ta — algul vaevumärgatavalt, siis aga üha selgemini —, et kuller jutustas, kuidas grupp tegi katset teiste põrandaalustega ühendusse astuda, kõrvaltvaataja positsioonilt. Ja samas tegi Florian jämeda vea. Rääkides endast ja oma kaaslastest, ütles ta äkki: «Nad lootsid,» — ja tema jutt omandas iroonilise varjundi; ta hindas grupi tegevust nii, nagu seda võisid hinnata üksnes need, kellele põrandaaluste oskamatus kasuks tuli.

Ja äkki küsis ta:

«Kas te ei saaks mulle mõne slovaki võitlussalga parooli anda?»

«Ei,» vastas Savtšenko järsult ning lisas pisut leebemalt: «Meil pole sellist võimalust.»

Zaimov ja Tšemširov naasid söögituppa. Tšemširov istus Savtšenko kõrvale ning kustutas närviliselt sigareti tuhatoosis.

«Kuramuse keeruline lugu,» ohkas Zaimov. «Ma palun teid veel korraks teise tuppa. Tarvis saatja üleandmise protseduuri täpsustada,» naeratas ta Florianile sunnitult.

Savtšenko väljus kindrali kannul kähku toast.

«Mis on?» küsis ta kärsitult.

«Likvideerimine tuleb edasi lükata. Enne on tarvis kahtliste õigsust igati kontrollida.»

Savtšenko tundis Zaimovit küllalt hästi ning mõistis, et temaga polnud mõtet vaielda.

«Mu õepojal olevat võimalik teda miskitmoodi kontrollida,» lisas Zaimov. «Aga homme tuleme samal ajal siia, ja siis tehke nii, nagu te õigeks peate. Ainult mitte siin, mul pole õigust selle korteri pererahvast hukutada.»

«Ma sõidutan ta linnast välja,» ütles Savtšenko. «Aga ma pole nii kindel kui teie, et me homme veel kohtume.»

Zaimov pani talle käe õlale.

«Kuulake mind ära, Jakov Semjonovitš... Enne kui...» — ta takerdus, — «enne kui provokaatorit kahjutuks teha, peame me oma kahtluste õigsust kontrollima. Hästi kontrollima!»

«Meil pole selleks operatsiooniks võimalusi,» vastas Savtšenko.

Florian ja Tšemširov olid söögituppa jäänud; nad vaikisid. Florian silmitses käsipõsakil istudes mõttelagedalt lauda. Tšemširov nõjatus väsinult vastu toolikorju ja vaatas seinal rippuvat maali — tal oli kõik selge, jäi vaid see tüüp politseile üle anda.

Zaimov ja Savtšenko tulid tagasi.

«Ma usun, te soovite, et me asja kähku joonde ajaksime?» küsis Savtšenko Florianilt.

«Iga päev ilma sidepidamise võimaluseta on meile tragöödia,» lausus Florian.

«Te saate hommepäev kas saatja või šifri,» ütles Savtšenko kindlalt. «Uskuge, me saame teie grupi olukorrast aru ja püüame teha kõik, mis on meie võimuses. Muud ma ei oska praegu öelda. Homme kohtume, nägemiseni.»

Savtšenko lahkus esimesena. Tema järel väljusid Florian ja Tšemširov. Savtšenko kahtlusi kinnitas ka see, et Florian läks ära, küsimata oma passi, mille ta pidi täna tagasi saama. Tema olukorras on võimatu niisugust asja unustada.

Viimasena hakkas minema Zaimov.

NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK

SS hauptsturmführer Otto Kozlowsky, kes koos Floriani ga Sofiasse saabus, oli üks Hitleri julgeolekuameti kõrgemaid ametimehi Slovakkias. Ta seisis vastuluure selle osakonna eesotsas, mis võitles põrandaaluste antifašistidega. Tema tööd tõsteti esile gestaapoülema, gruppenführer Mülleri käskkirjas, kus leidis erilist äramärkimist tema resoluutne ja radikaalne tegutsemine. Ta oli selle kiituse ära teeninud paljude slovakkia patriootide vere hinnaga.

Pärast sõda, 1946. aastal, Otto Kozlowsky arreteeriti. Ta varjas end Austrias, Gladenbachi linnas. Ta toodi Slovakiasse, kus rahvatribunal tema üle kohut mõistis. 3. mail 1947 poodi ta üles.

Kozlowsky ütlusest selgub, millise hinnangu Sofia operatsioonile andsid gestaapolased ise.

Nad pidasid seda operatsiooni äärmiselt tähtsaks. Lisaks sellele, et niiviisi osutus võimalikuks sulgeda sidekanal, mis Slovakkia põrandaaluseid Moskvaga ühendas, said nad Berliinile tõestada, et Slovakkia vastupanuliikumise juured ulatuvad teistesse maadesse, ning et just sellega selgitubki Himmleri käsu — likvideerida vastupanuliikumine — täitmatajätmine.

Selle antifašistidegrupi arreteerimine, kes Stefania Schwarzi Sofiasse oli saatnud, ei andnud gestaapole Slovakkia—Sofia—Moskva «silla» tegevuse kohta andmeid. Ülekuulamistel põrandaalused vaikisid. Gestaapo lootis Zaimovi kaudu Nõukogude luure jälile jõuda.

Seepärast asuski Otto Kozlowsky operatsiooni isiklikult juhtima ja võttis kaasa vilunud agendi Floriani. Ent asi võttis algusest peale hoopis teistsuguse pöörde, kui Kozlowsky oli oletanud. Tšehhoslovakkia gestaapo juhtkond oli käskinud tal operatsiooni läbi viia ilma Bulgaaria kaitsepolitsei ja Sofias tegutsevate gestaapolaste aktiivse osavõtuta. Tal ei õnnestunud seda teha. Sofia kolleegid jõudsid Kozlowsky grupist ette; selgus, et nad olid Zaimovil ummu jälil ja valmistusid juba teda arreteerima. Kozlowsky kurtis, et see asjaolu põhjustas operatsiooni käigus «kahjulikku närvilisust ning tarviliku vastastikuse arusaamise ja usalduse puudumist operatsioonist osavõtjate vahel, see aga avaldas operatsiooni tulemustele halba mõju».

Pärast Floriani esimest kohtumist Zaimoviga arvas Kozlowsky, et operatsioon kulgeb normaalselt. Peaasi — Zaimov ei kahtlusta midagi. Järgmisele kohtumisele pidi gestaapo arvestuste kohaselt tulema Nõukogude luuraja Savtšenko, kes oli gestaapole niisama tähtis objekt kui Zaimov. Kozlowsky lootis Savtšenkolt Nõukogude agentuuri kohta teateid saada.

Küsimuses, millal Savtšenko arreteerida, tekkis Kozlowsky ja Saksa saatkonna politseiatašee Wipperi ning Sofia politseiülema Dragolovi ja tema asetäitja Pramatorovi vahel lahkarvamus. Wipper ja Bulgaaria politseiametnikud arvasid, et kõige parem on arreteerida Savtšenko kohe esimesel kohtumisel. Kozlowsky aga arvas, et ta tuleb arreteerida alles siis, kui tal on küllalt kaalu-

kaid süütõendeid kaasas. Esimesele kohtumisele tuleb ta tühjade kätega, ta on liiga vilunud, et Zaimovi informatsiooni usaldades kohe slovakkide jaoks saatjat kaasa tuua. Pole võimalik, et ta kullerit eelnevalt ei kontrolliks. Kozlowsky arvas, et Floriani esimesel kohtumisel Savtšenkoga tuleb taotleda ühtainsat eesmärki — panna Savtšenko kullerit uskuma ning püüda välja uurida Zaimovi sidemed teiste Tšehhoslovakkia põrandaalustega.

Kozlowsky helistas Sofiast Berliini, ja tema plaan kiideti heaks.

Seades pärast esimest kohtumist Savtšenkoga sammud konspiratiivkorteri poole, kus Kozlowsky teda ootas, Florian ei rutanud ning läks nimme ringi. Tal oli tarvis järele mõtelda ja rahuneda. Närvipinge ei andnud järele. Florian oli peaaegu kindel, et Nõukogude luuraja kahtlustab teda ja homne kohtumine kujuneb erakordselt ohtlikuks, rääkimata sellest, et kogu operatsioon võib nurjuda. Ta oli kohustatud seda Kozlowskyle ütlema ja kavatseski öelda, kuid ta ei tahtnud kogu süüd enda peale võtta. Ta oli kogu kohtumise vältel järginud skeemi, mille Kozlowsky ise välja oli töötanud.

Floriani ettekande ära kuulanud, oli Kozlowskyl päevselge, et Savtšenko osutus tema agendist osavamaks, kuid tal ei tulnud pähegi seda Florianile süüks panna.

Nad hakkasid arutama, kuidas operatsioon edasi võib areneda. Savtšenko oli lubanud, et toob homme slovakkide grupi jaoks raadiosaatja kaasa. Kui see on vaid sööt ning nad on otsustanud kulleri likvideerida, siis pole raske Floriani julgeolekut tagada. Ent siis arreteeritakse Savtšenko ilma süütõenditeta. Sel juhul tuleb vist kasutada Wipperi ideed ning võtta ise saatja — politseil leidub raadiosaatjaid — kohtumiskohta kaasa.

Tekkinud situatsiooni läbi arutanud, otsustas Kozlowsky oma plaani muutmata jätta, kuid teha selles mõningaid täpsustusi.

Niipea kui Kozlowsky Saksa saatkonda jõudis, ütles Wipper:

«Nad tuleb juba täna, otsekohe arreteerida.»

«Kellest te räägite?» küsis Kozlowsky rahulikult, istudes tugitooli.

«Kogu kambast.»

«Kuidas te kavatsete Savtšenkot arreteerida?»

«Härra Dragolov tegi ettepaneku arreteerida ta saatkonna juures ja vormistada see aktsioon ametlikult sõjaaja seaduste järgi.»

«Aga kui Savtšenko saatkonnast ei välju?» küsis Kozlowsky. «Zaimovi võime arreteerida millal tahes ja kus tahes, kuid Savtšenko pole meile mitte vähem tarvilik.»

«Te usute, et ta homme tuleb?» küsis Wipper.

«Jah. Ta tuleb minu agenti likvideerima.»

«Aga süütõendid?»

«Teie ettepanek saatja kaasavõtmise kohta tundub mulle sõrukana.»

«Ja te ei karda, et kogu kamp poeb täna öösel pakku?»

«Kas siis härra Dragolov ei kinnitanud meile, et ta hoiab neil päevad ja ööd silma peal? Kus Zaimov praegu on?» pöördus Kozlowsky politseiülem Dragolovi poole, kes viibis nende jutuajamise juures.

«Kodus.»

«Aga kui ta teeb öösel katset kodunt lahkuda?»

«Võimatu. Maja on kindlalt blokeeritud.»

«Kus Savtšenko on?»

«Läks saatkonda tagasi.»

«Kas ta saab saatkonnast märkamatult väljuda?»

«Võimatu.»

«Siis võib operatsiooni lõppu absoluutselt selgesti ette kujutada,» lõpetas Kozlowsky. «Kui nad üritavad täna öösel pakku minna, siis nabime nad kinni. Kui seda ei juhtu, teen ettepaneku arreteerida nad homme. Aktsiooni aja täpsustame hiljem tunni- ja minutipealt, aga skeem on järgmine: paar-kolm tundi enne pimeduse saabumist lülitame kõik Nõukogude saatkonna telefonid välja, et Savtšenko ei saaks oma inimestega kiires korras ühendusse astuda. Seejärel arreteerime Zaimovi ja tema kaasosalised. Viime raadiosaatja kähku kohtumiskohale ja arreteerime seal Savtšenko, niipea kui ta selle maja trepikotta astub. Väga tähtis on arreteerida ta kohtumiskohal, see on samuti süütõend.»

«Kus me Zaimovi arreteerime?» küsis Dragolov.

«Kodus, enne kohtumisele minekut. Edasi . . . Tšemširov tuleb arreteerida koos Florianiga. Ükskõik, kus. Seda tuleb teha selleks, et minu agent saaks ka eeluurimise ajal oma rolli edasi mängida, Tšemširov aga näeb tema arreteerimist pealt.»

Wipper oli sunnitud selle plaaniga nõustuma, ja nad jätkasid tööd peaaegu hommikuni, täpsustades kõiki operatsiooni elemente.

22. märts 1942.

Tšemširov tuli täpselt kell viis hotelli, Floriani juurde.

«Kas te magasite hästi?» küsis ta heatujuliselt, suruldes Floriani külma kätt.

«Kehvasti,» vastas Florian.

«Pole midagi, varsti on kõik joones.» Tšemširov tegi tiiru mööda tuba ja heitis pilgu aknast välja. «Õhus on juba kevade hõngu. Ma armastan kevadet.»

«Kui ma selle asja, mis mulle lubati hankida, täna kätte saan, tahaksin otsekohe koduteele asuda. Muide, kas mu pass on valmis?» küsis Florian.

«Siin ta on, võtke.» Tšemširov ulatas talle passi. «Klassika, — nüüd ei saa keegi kuskilt kinni hakata. Isegi välja sõiduviisa on sees.»

Florian pistis passi tasku, heitmata sellele ainsatki pilku.

«Tänan. Hea oleks kohe pilet tellida.»

«Pileteid saab meil lahedalt. Võtame vaksalis enne rongi väljumist. Läki nüüd värsket õhku hingama, siin paneb tubakasuits hinge kinni. Tulge, ma näitan teile linna.»

Nad väljusid hotellist ning jalutasid rahulikult mööda päikesepaistelist tänavat.

«Muide, meie kalendri järgi on täna esimene kevadpäev,» lobises Tšemširov elavalt. «Loodus teab seda, alles eile sadas lumelõrtsi — talv nuttis. Aga täna, näete, on kevad, pagan võtaks! Kas olete esimest korda Sofias?»

«Ma mõtlen oma kodulinnale,» vastas Florian morniil. «Mu kaaslased ootavad mind seal nagu Õnnistegijat.»

«Minu teada on kõik korras. Teie missioon meie kaunis Sofias jõuab esimesel kevadpäeval õnnelikult lõpule — olgu see teile hea enne. Te ei saa siit kaasa mitte ainult raadiosaatjat, vaid ka meie optimismi!» naeris Tšemširov.

«Hea oleks küll. Teie enesekindlus on meile niisama tähtvilik kui side Moskvaga.»

Nad jalutasid üle tunni aja mööda linna.

«Ja nüüd kulutagem mõni minut ühele väikesele asjaõiendusele,» ütles Tšemširov lustakalt. «Kevad on kevad, töö on töö. Ma pean korraks fotograafi juurde sisse astuma, tellitud fotod ära tooma. See on siinsamas lähedal.»

Kui nad fotograafi ukse ette jõudsid, jäi Florian seisma.

«Ei, ei, väljas ei tohi tolgendada, lähme koos sisse.» Tšemširov võttis tal käe alt kinni. «Muide, te näete ka fotoäri, see on üks meie konspiratiivkohtumiskohti.»

Fotoäri omanik naeratas mesiselt.

Выходитъ ежедневно

вечеромъ.

ЭКСТРЕННЫЙ БЮЛЛЕТЕНЬ

мѣстныхъ и иностранныхъ

телеграфныхъ сообщеній.

Выходитъ ежедневно въ 6 часовъ вечера.

РЕДАКЦІЯ И КОНТОРА: Александровскій бульваръ, 17-а.	Редакція открыта съ 2—4 часовъ дня. Контора — съ 11—2 часовъ дня.	ЦѢНА НОМЕРА 1 МАРКА. Плата за объявленія по соглашенію.

№ 7. Вторникъ, 18-го мая 1920 г. № 7

Послѣднія телеграммы.

(Получены Редакціей сегодня)

Съ 19 сего мая „Экстренный бюллетень телеграфныхъ сообщеній", переименовывается въ „ВЕЧЕРНЮЮ ПОЧТУ", будетъ выходить въ увеличенномъ размѣрѣ на ½ листа и не на ¼. Издательство „Бюллетень".

Teise bülletääni esikülg, mida S. Družilovski Tallinnas välja andis.

Deni karikatuur, mis ilmus «Izvestijas» Družilovski kohtuprotsessi ajal.

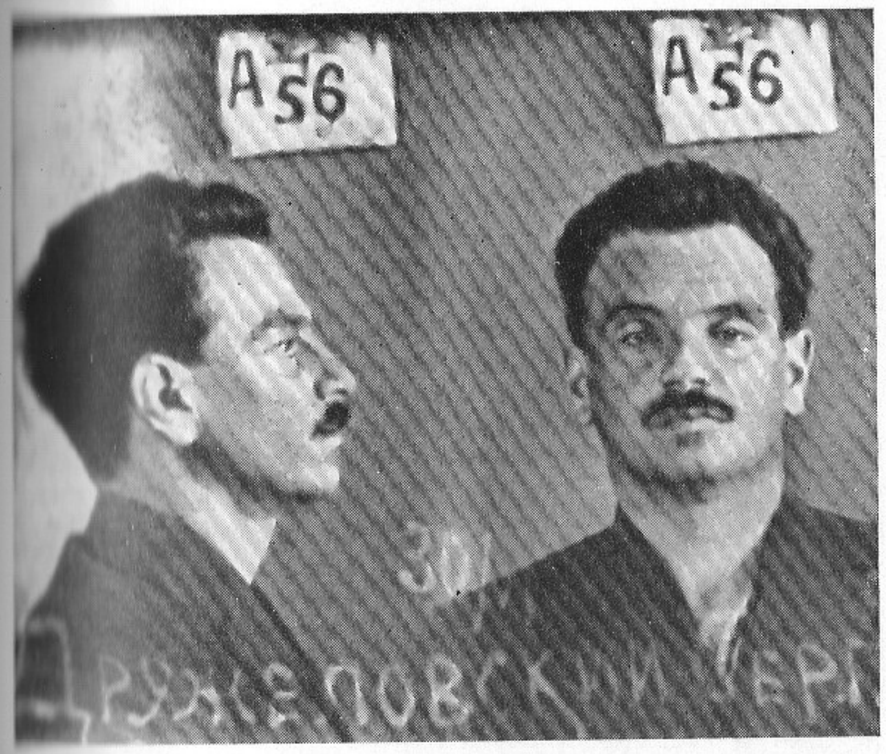

S. Družilovski. Vanglas tehtud foto.

Nõukogude luuraja N. N. Kroško (Keith).

— 107 —

3.

[illegible] 28-ми исчитанных инструкторами бывшего польско-советского кадра.

По тому же поводу т.Дмитриеву надлежит вступить в связь с т.Эмер передающим, согласно условию от 10 до 15 инструкторов советского кадра чехо-словацких группировок.

Исполком Коминтерна доводит до сведения Политического Оперативного Центра, что указанному польско, чехо-словацкому инструкторскому кадру надлежит держать югославскую границу , согласно руководящ тельства Внеш.Операт.Центра для сосредоточения и подготовки боевого кадра к моменту общенародственного румынско, польско, чехословацкого и югославского выступления контрагента Вл.Мирова, намеченного к периоду окончания сбора хлебов текущего года.

В отношении наказов инструкторскому советскому кадру, на передаваемому Внеш.Операт.Центром в распоряжение Комитета ЦК, надлежит уведать, что вербовка людей для организации помощи советским группам должна производиться не безлюдно учать участия родственных сил в апрельском выступлении в указанных областях, для тех активистов, которые привыкли дому апрельского выступления подвергнуть сам свой самопредательские симпатии, подвергнутым горенному наказанию или полному цензуре.

В отношении денежных сумм Исполком Коминтерна настоящим извещает Внеш.Операт.центр, что кроме обычного порядка денежных поступ ления после Внеш.Операт.Центра уведомляется всем поступлениям Испр'е от Европ.Полпредств Коминтерна.

По постановлению Исполкома Коминтерна

Генеральный Секретарь Коминтерна

Эйдемиллер

Совершенно секретно.

Berlin SW. 68, den 3-го мая 1925 г.

СОЮЗ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СОВЕТСКИХ РЕСПУБЛИК

ТОРГОВОЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО ГЕРМАНИИ

Финсчет Отдел

/01876

Финотдел И.К.К.И. Москва, Кремль.

[часть — Германия]

копия:Финотдел ДИКИ(секретариат)

Вена , Посольст.о.

Настоящим представляем выписку из ведомости выплат и расходов, произведенных на сумм нашего финсчетотдела по ордерам представителей И.К.К.И, Д.И.К.И. и по экстренным требованиям И.К.Г.К.П.

Просим за полным исчерпанием фонда возместить и пополнить его немедленно и образовать новый резервный фонд, согласно докладной записке т-ва Александровича.

И.о.Завед .финсчетотделом А.Андреев

Družilovski enda kirjalik ülestunnistus ühel võltsingul.

Üks Družilovski fabritseeritud võltsinguid.

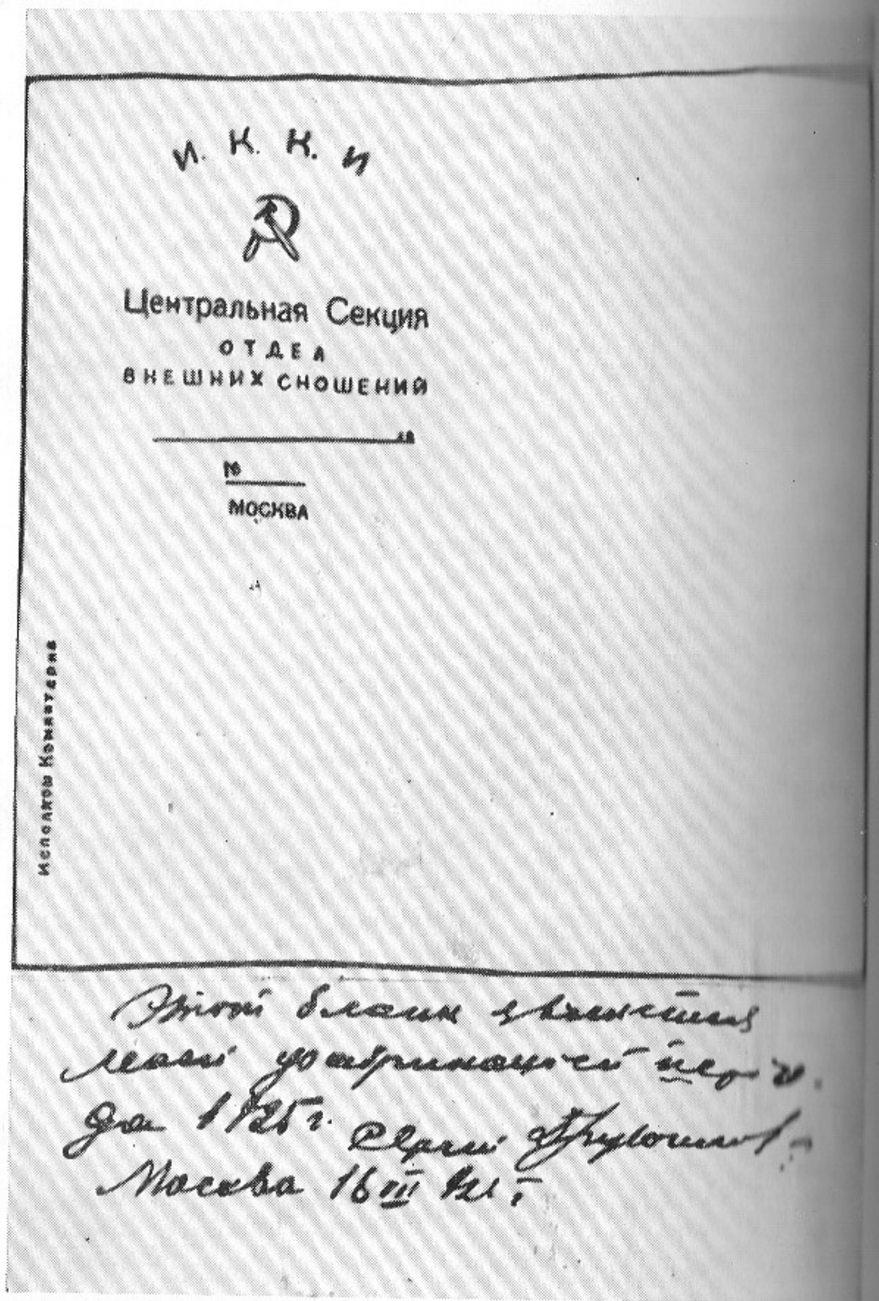

Võltsitud «Kominterni blankett» Družilovski ülestunnistusega, et see blankett on tema kätetöö.

Üks Družilovski võltsinguid, mis avaldati Bulgaaria ajalehes oma dokumendi pähe. 1925. a.

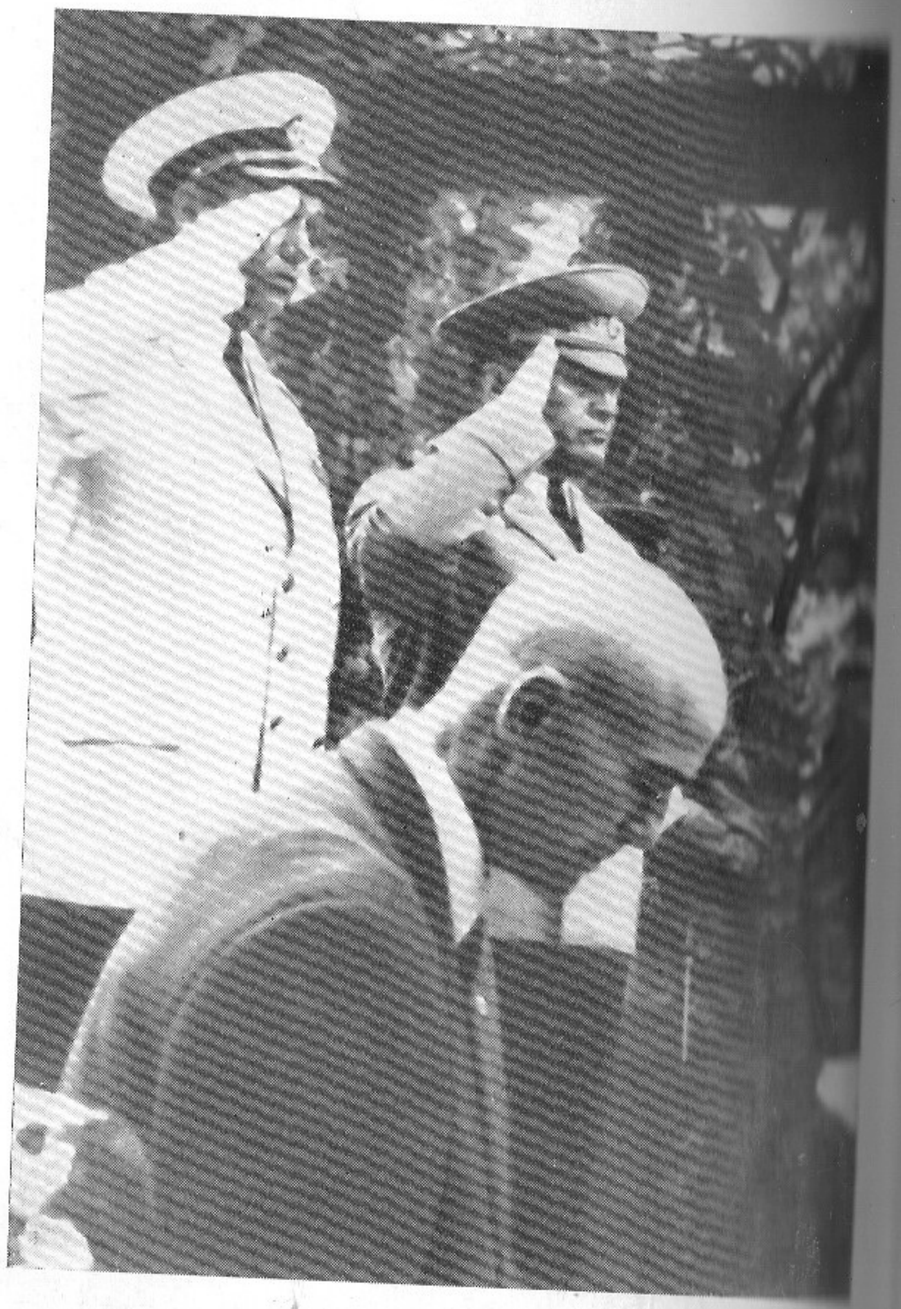

Nõukogude sõjaväedelegatsioon kindral V. Zaimovi haual. 1972. a.

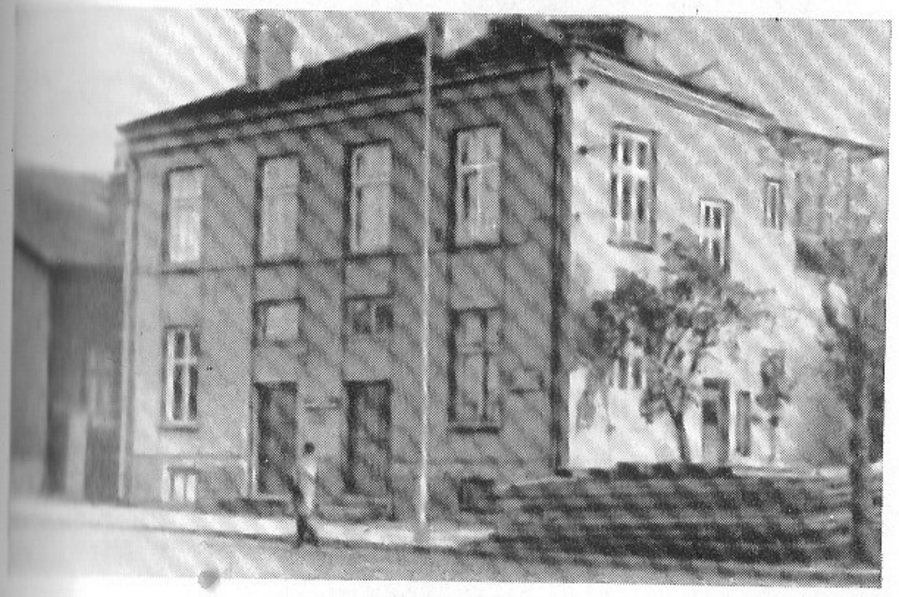

Kindral V. Zaimov. 1937. a. foto.

Maja Sofias, kus kindral Zaimov veetis oma viimased eluaastad.

...то за „размѣна на наблюдатели между съюзниците". Единъ отъ първите помощници на Молотовъ чиновъ ще роботи на „наблюдателите" може да се играе и се играе прекрасно отъ съответните дипломатически представители.

Осждени за шпионство

Владимиръ Стояновъ Заимовъ е разстрѣлянъ

Софийско военно-полевом сѫдъ съ присѫда отъ 1 т. м., за шпионство въ полза на чужда държава, е осѫдилъ софийскитѣ жители: Владимиръ Стояновъ Заимовъ и Тодоръ Лулчевъ Праховъ — на смъртъ чрезъ разстрѣлване, а Евгени Христовъ Чешмировъ — на доживотенъ строгъ тъмничавъ затворъ. Присѫдата е приведена въ изпълнение.

Испански работници

заминали за Германия

Мадридъ, 2 юний (ГТА). Днесъ 600 работници отъ Мадридъ, които отиватъ на работа въ Германия чиновъ отъ северната испанска гара изпратени съ знамена по случай заминаването имъ. (БТА)

ПРОИЗШЕСТВИЯ

Заловенъ контрабандистъ

Русе, 2 юний (По телефона) Никола Дим.

Ajalehesõnum kindral V. Zaimovi hukkamise kohta, mis anti vanglas tema pojale.

Kindral V. Zaimovi mälestussammas Sofias, tema nime kandval bulvaril.

V. Zaimov, Bulgaaria. Türgi sõja kangelane. 1912. a.

Nõukogude sõjavägede gatsiooni juht ja kindral Zaimovi lesk Anna Vladimirovna. 1972. a.

Pleven. Kindral Vladimir Zaimovi ja tema isa Stojan Zaimovi haud.

Мили, мили мои, колко искам
да ви видя, но
ви молиш, че за всички нещ
е по добре и съвършено. Само
само вината ми изглежда спорна
тлиа

Анчо ти честа си повтаряш
приказката за майчиното
сърце, което запитало сина
къде го е ударил
пратила си ми вазели
за здравето. Не мисли
нищо лошо за мене
Кирмяжата цаз в посл
ени, ми ті пре ге
вам дма казваш, по
малко за болчаладик

Lehekülg V. Zaimovi surmaeelsest kirjast omastele.

Kindral Vladimir Zaimov. 1935. a.

Kindral V. Zaimovi mälestussammas Plevenis, tema nime kandva tehase lähedal.

«Härra Tšemširov! Te olete täpne nagu ikka, ja teie tellimus on valmis.»

Fotograaf läks teise tuppa.

«Väga kasulik on selliseid abilisi omada — mistahes fotokoopia tehakse üks-kaks-kolm valmis,» ütles Tšemširov tasa.

Saanud fotod kätte, nad väljusid. Florian murdis erutatult pead: milleks neid fotosid tarvis läheb?

Ta peatus tänavaristmikul:

«Ma tahan WC-sse.»

«Ka see pole meil probleem,» ütles Tšemširov. «Läki. Näete kino, mille ukse kohal on silt? Seal on ka see koht, mida te otsite. Käige ära, ma ootan.»

Kuid Florian sööstis nurga taha jõudes taksofoni juurde ja helistas operatsiooni staapi.

«Me oleme kino «Slaveikov» juures; midagi on muutunud, ta tuleb otsekohe arreteerida.»

Kui ta kümne minuti pärast Tšemširovi juurde naasis, vaatas too kella.

«Meil on aeg kohtumisele minema hakata.»

Florian ei liikunud paigast — ta imetles linna.

«Jaa, teie Sofia on tõepoolest võluv. Ta tundub meie Bratislavaga võrreldes märksa rahulikumana, isegi soojemana.»

«See on hea enne, et te just siin kevade vastu võtsite. Mul tuleb esimesel kevadpäeval ikka tahtmine . . .»

Nende kõrval pidurdasid kaks politseiautot, kust väljusid erarõivais mehed. Nad lükkasid Floriani ühte ja Tšemširovi teise autosse.

Autod kihutasid minema. Möödaminejad, kes seda kõike pealt nägid, ei peatunudki — Sofia tänavail oldi sääraste stseenidega ammust aega harjunud.

22. märts 1942.

Zaimov lõunastas ja heitis puhkama — ta pidi tunni aja pärast konspiratiivkorterisse minema. Seal tuli lill aknalauale panna — see oli leppesignaal Savtšenkole — ning kannatlikult oodata teiste kohtumisest osavõtjate saabumist.

Möödunud unetul ööl oli ta mitu korda algusest lõpuni läbi vaadanud mälestustefilmi sündmustest, mis olid aset

leidnud sestsaadik, kui Florian tema poole ilmus, ning Savtšenko argumendid tundusid talle nüüd üha selgemaina ja veenvamaina. Kuid ta otsis ikka veel visalt vastuväiteid.

Kartes Annat äratada, tõusis ta ettevaatlikult voodist, väljus magamistoast ning läks ukse taha, trepimademele. Alt kostsid poja ja tema sõbra erutatud hääled — noormehed mängisid malet ja vaidlesid millegi üle ägedalt.

Ta seisis trepimademel, tundes rõõmu vaikusest ja rahust. Ta armastas oma kodu, kus valitses üksmeel ja hingesoojus. Tihtipeale oli ta raskeid, ohtlikke momente läbi elanud, ent niipea, kui ta koju jõudis, hajusid ja kaugenesid kõik mured. Tema suurim õnn oli perekond — Anna . . . lapsed. Tema meele tegi mõruks mõte, et ta ise polnud viimastel aastatel siia majja midagi head toonud, ainult oma kartusi ja muresid, mida ta kõigi eest varjas. Ta ei rääkinud neist sõnagi, kuid nägi neid ühtelugu Anna silmades peegeldumas. Kui palju vaprust oli Anna hellas südames! Kui palju usku sellesse, et Zaimov ei tee kunagi midagi halba või häbiväärset! Kogu selle aja jooksul, mis nad koos olid elanud, polnud Anna eales märgata lasknud, et tal on raske ja ta on säärasest elust väsinud. Vastupidi, nii mõnigi kord, mil Zaimovil endal tuli järsku niisugune tunne, et kõik on asjata ning et ta sarnaneb tuulevesikeid ründava don Quijotega, aimas Anna eksimatult tema meeleolu ning ütles, vaadates talle rahulikult silma: «Kõik on hästi, Vladja . . . Sa ei tea, kui õnnelik ma sinuga olen.» Ja korrapealt olid kõik Zaimovi mured justkui peoga pühitud. Viimasel ajal mõtles ta üha sagedamini: ilma Annata poleks ta kõike seda, mis tal tuli läbi elada, taluda suutnud; ta ei väsinud tänamast saatust, kes oli talle kinkinud Anna ning nende õnneliku armastuse.

All löödi uks kolinal ja raginal lahti, ning majja tungis hulk mehi. Ta ei näinud nende nägusid, nägi vaid musti mundreid ja musti säärikuid. See must laviin tormas jalgadega trampides trepist üles, tema poole.

«Te olete arreteeritud!» kuulis ta tigedat käratust. Tema ees oli kriitvalge, ilus, kuid vihast moonutatud nägu.

Temast vooris mööda, ujutades kogu maja üle, üha uusi musti mundreid, maja vappus säärikuis jalgade müdinast.

Ta viidi minema veel enne, kui läbiotsimine lõppes.

Annaga tal hüvasti jätta ei lastud.

All kaelustas ta poega ja ütles talle valjul häälel: «Sul on õigus — Saksamaa võidab.» Ta soovitas seega pojal mängida saksameelset ohvitseri.

Kui Zaimov kodunt minema viidi, nägi ta, et tänav oli politsei- ja koguni sõjaväeautosid täis. Ta naeratas politseiautosse istudes — teda kardeti.

22. märts 1942.

Õhtu eel hakkas Savtšenko pead murdma, kuidas saatkonnast märkamatult välja pääseda: kõigil tänavaristmikel tolgendasid kaitsepolitsei agendid. Auto, mis kuulus ühele Zaimovi sõbrale, oli ta juba öösel nende kohtumiskoha lähedale, vaikses põiktänavas asetseva maja hoovi parkinud.

Ta oli tegevusplaani hästi läbi mõelnud ja kõik minutipealt ette arvestanud. Zaimov tuleb kohtumispaika aegsasti, ja kui kõik on korras, paneb ta aknale leppesignaali: olen kohal. Juhul, kui kaitsepolitsei majas varitseb, ei ähvarda Zaimovit kuigi tõsine oht — ta läheb ju oma vanade sõprade poole, kes on alati valmis kinnitama, et nad just teda külla ootasidki; need on soliidsed, kogu linnarahvale tuntud inimesed, ja poliitikast ei taha nad teadagi. Savtšenko siseneb majja kümme minutit enne kohtumise algust ning ootab Floriani ja Tšemširovit trepikojas. Ta ütleb Florianile, et raadiosaatja tuleb teisest linnajaost ära tuua. Neil on tarvis vaid üle tänava minna, seal ootab neid auto. Kui Florian keeldub kaasa sõitmast, siis likvideerib Savtšenko ta sealsamas trepikojas, istub koos Tšemširoviga autosse ja sõidab minema. Zaimoviga on kokku lepitud — kui teised kohtumisele viisteist minutit hilinevad, läheb ta koju.

Savtšenko teadis, et see oli riskantne plaan, kuid ta ei osanud midagi muud välja mõtelda. Teda ennast ähvardav oht tegi talle kõige vähem muret, tema südant vaevas see, et oht varitses Zaimovit. Nad olid kõik provokatsioonilõksu langenud ja gestaapo oli nad juba kirbule võtnud. Jäi üle vaid antud olukorrast võideldes välja rabelda. Kuidas sündmused ka ei hargneks, provokaator tuleb likvideerida! Praegu seisis Savtšenko ees äärmiselt raske ülesanne — saatkonnast märkamatult välja pääseda. Milliseid plaane ta ka välja ei nuputanud, ühtki neist ei läinud korda teostada. Üks kaitsepolitseinik valvas otse saatkonna ukse ees.

Õhtu jõudis üha lähemale. Operatsiooni esimene etapp oli nurjumisohus — Savtšenko pidi kontrollima, senikaua kui veel valge oli, kas konspiratiivkorteri aknal on Zaimovi leppesignaal.

Äkki silmas ta saatkonna aknast üliõpilaste rongkäiku. Kõige ees sammus Bulgaaria lippu kandev neiu, talle järgnesid korratus rivis mõnisada noort. Ei tea, kuhu need üliõpilased suundusid ja mis puhul nad selle demonstratsiooni korraldasid, ning polnud aega seda uurima hakata.

Savtšenkol oli otsus silmapilk valmis. Tema kaaslane hüüdis avatud aknast midagi valju häälega ning tõmbas seega saatkonna ukse juures seisva kaitsepolitseiniku tähelepanu hetkeks kõrvale. Politseinik vaatas hüüdja poole, Savtšenko sööstis sedaaegu tema selja taga ukseest välja ning kadus noortesumma.

Poole tunni pärast lähenes ta Totlebeni bulvaril asetseevale majale ning nägi juba kaugelt, et konspiratiivkorteri aknal polnud lille. Ent võib-olla oli Zaimov pannud selle teisele aknale, mis oli nurga taga?

Teinud ringi ümber terve kvartali, lähenes Savtšenko majale teisest küljest — ka teisel aknal polnud lille.

Samas peatus tänavaristmiku lähedal politseiauto. Savtšenko vaatas taha — ka seal seisid politseiautod, kogu rajoon oli ümber piiratud. Ta tormas üle tänava läbikäidavasse hoovi ning kuulis selja taga hüüdeid:

«Seal ta on! Seal ta on!»

Kaitsepolitsei agendid jooksid tema poole, et tal põgenemisteed ära lõigata.

Savtšenko lipsas väravast sisse. Ta teadis seda läbikäidavat hoovi, ta teadis Sofias kümneid sääraseid hoove. Paralleeltänavale jõudes sammus ta rahulikult edasi, et mitte äratada vastutulijate tähelepanu, ning keeras siis väravast sisse, teise läbikäidavasse hoovi. Veerand tunni pärast oli ta juba väljaspool hädaohtu. Ent ta tegi veel kaua linnas jänesehaake.

«Mis juhtus? Mis juhtus?» tuikas tema meelekohtades, tema ajus. Ta oleks tahtnud end väga rahustada, et Zaimovit pole tabanud mingi õnnetus, et kaitsepolitsei operatsioonil Totlebeni bulvaril on mingi muu põhjus, säärased operatsioonid leidsid ju Sofias peaaegu iga päev aset. Kuid kohe tuli teine mõte — provokaator oli ohtu aimanud ja kaitsepolitsei oli otsustanud nad kõik tänase kohtumise ajal arreteerida. Sel juhul on Zaimov juba arreteeritud. Kuid mis mõtet on neil üksnes teda arreteerida?... Ärevus vaheldus ähmase lootusega, kuid süda valutas lakkamatult aimusest, et on juhtunud hirmus õnnetus.

Mida nüüd teha?... Ennekõike tuli saatkonda tagasi pääseda. Totlebeni bulvaril tegutsenud kaitsepolitseinikud

väidavad kindlasti, et nad nägid teda. See tõendab, ehkki ainult kaudselt, Zaimovi süüd. Ühesõnaga, tarvis oli iga hinna eest märkamatult saatkonda tagasi jõuda, siis on tal alust väita, et ta oli kogu päeva ja õhtu läbi seal. Pealegi nägid nuhid teda just õhtu eel — ta väljus meelega saatkonnast ja seisis veidi aega värava juures tänaval. Nad ei söanda tunnistada, et magasid maha hetke, mil ta saatkonnast lahkus — nad ju hoiavad oma nahka.

Saatkonnale lähenedes märkas Savtšenko, et kaitsepolitsei oli mitte ainult saatkonnahoone, vaid kogu kvartali blokeerinud.

Tänavaristmikel seisid politseiautod, tänavail patrulleerisid nuhid. Öö oli justkui kiuste vaikne ja selge. Alles eile oli linn uduähmas olnud, nüüd aga säras pea kohal tähistaevas ning näis, nagu oleks ka lumi, mis polnud veel kõikjalt kadunud, valgust kiiranud.

Savtšenko proovis saatkonnale läbikäidavate hoovide kaudu küll siit-, küll sealtpoolt ligi pääseda, kuid silmas kõikjal kaitsepolitsei tugevdatud vahiposte. Ja ikkagi otsustas ta ära oodata momendi, mil kaitsepolitseinikud jõuavad oma patrullkäigul selle lühikese tänavajupi lõppu, mis piki saatkonna kivimüüri laugelt mäest alla laskus, ning siis ainsa sööstuga üle müüri hüpata. Kuid arvestanud, kui palju selleks aega kulub, mõistis ta, et ta ei jõua märkamatult üle — müüri kohal oli kolmekordne okastraat, ja senikaua, kui ta selle tõkkega toime tuleb, pöörduvad nuhid juba tagasi.

Siinsamas oli vene kirik — kui õige prooviks kiriku katuselt üle müüri hüpata? Kiriku uks oli päevad ja ööd läbi lahti, tal tuli vaid üle madala tara ronida.

Kirikus puges Savtšenko kõige kaugemasse nurka ja oli hiirvagusi — tarvis oli veenduda, et teda ei märgatud, kui ta üle kiriku tara volksas. Teinud kindlaks, et kõik jäi rahulikuks, ronis ta kellatorni.

Siit ei pääsenud katusele, ja kitsalt ülemiselt trepimademelt oleks lootusetu hüpata — kellatorn asus saatkonna müürist üsna kaugel, tarvis oli aga hoogu võtta. Liiati segasid puud.

Savtšenko läks trepist alla, väljus kirikust ja surus end vastu saatkonna aia piirdemüüri. Kaks korda sammusid kaitsepolitseinikud temast mööda, teda märkamata. Kui nad tänavaristmiku suunas eemaldusid, võttis ta palitu seljast, jooksis hoovõtuks üle tänava, viskas palitu okastraadile, hüppas, haaras palitust kinni ja hakkas end üles vin-

nama. Käsi ja nägu veriseks kriimustades ronis ta üle okastraattõkke ja kukkus teisele poole müüri, saatkonna aeda. Mõne minuti lamas ta liikumatult — tänaval valitses vaikus. Jälle möödusid temast kaitsepolitseinikud. Nad ei märganud okastraatide küljes ripnevat palitut; kui nende sammude kaja vaibus, tõmbas ta palitu alla ja sisenes saatkonda.

Võib-olla leidub Läänes diplomaadistatuudi agaraid kaitsjaid, kes näevad käesolevas jutustuses ülestunnistust, et Nõukogude saatkonna sõjaväeatašee kaastöötajad tegelesid luurega. Tahaksin neile agaraile kaitsjaile midagi öelda.

Sofia oli tollal eriolukorras. Käis suur sõda, pool maailma oli sõtta kistud, ja selles heitluses oli kaalul inimkonna saatus. Ka Bulgaaria oli saanud ägeda võitluse areeniks. Hitlerlastele oli see maa väga tähtis strateegiline platsdarm, nende armee läbikäiguhoov. Ja nad tundsid end siin täieõiguslike peremeestena. Näiteks ei kujutanud natside saatkond Bulgaarias endast tollal midagi muud kui üht Balkanimaade suuremat luurekeskust. Juba enne Hitleri-Saksamaa kallaletungi Nõukogude Liidule kirjutas sealne Saksa saadik Berliini Ribbentropile, et «võttes arvesse Bulgaaria võtmepositsiooni kõigis situatsioonides, mis Balkanil tulevikus tekkida võivad... oa peamiseks ülesandeks kõige kiiremas korras komplekteerida meie saatkonna personal salaluure ja julgeolekuameti professionaalidest». Ühtlasi tegi ta ettepaneku «kasutada kõiki teisi Saksamaa ametlikke ja mitteametlikke esindusi Bulgaarias samaks otstarbeks».

Berliin toetas saadiku ettepanekut. Saksa andmeil oli Saksa saatkonnas Bulgaarias 1941. aasta lõpus ametis üle kahesaja Saksa esindaja. Oleks naiivne arvata, et saatkond vajas niivõrd arvukat töötajaskonda selleks, et Bulgaaria valitsusega diplomaatilisi suhteid arendada — Bulgaaria valitsus oli Hitlerile niikuinii täiesti kuulekas.

Lisaks tegutses Bulgaarias Hitleri sõjaväeluure, Abwehr. Abwehri Bulgaaria keskuse ülema Deliuse ütluse järgi oli tema käsutuses 1942. aastal üle saja kvalifitseeritud töötaja.

Mis puutub Nõukogude saatkonda Sofias, siis seal polnud kahtkümmendki töötajat, teenindav personal kaasa arvatud, ja juba enne sõda seati saatkond säärasesse olukorda, kus ta lihtsalt ei saanud oma diplomaatilisi funktsioone normaalselt täita. Saksa saadik tähendas 1941. aasta juulis Berliini saadetud ettekandes rahuldustunde ja varjamatu kahjurõõmuga: «Vene saatkond on kindlalt kinni kurgitud, sealsed töötajad on faktiliselt käsist-jalust seotud ja neil on tropp suus.» Ent sellest hoolimata soovitas saadik ettekande lõpus «leida ettekääne mis tahes Vene esinduse täielikuks likvideerimiseks Bulgaarias, sest selle olemasolek pole juba puhtpsühholoogilisest aspektist soovitav».

Säärases olukorras oleksime ilmutanud lubamatut naiivsust, kui me, omades formaalset õigust Hitleri-Saksamaa faktiliseks liitlaseks muutunud riigi pealinnas kas või blokeeritudki saatkonda säilitada, poleks seda oma püha fašismivastase võitluse huvides ära kasutanud.

Jah, nõukogude inimesed täitsid tollal eluga riskides oma rasket kohust, toetudes niisuguste bulgaaria patriootide ja antifašistide abile, nagu Zaimov, Pejev, Nikiforov ja paljud teised.

VIIETEISTKÜMNES PEATÜKK

Kohtunik Mladenov luges ette Floriani tunnistajaütlused. See oli koletu lasu kuritahtlikke valesid. Zaimovil oli vastik seda kuulata — issand, kui räpase ameti võib inimene endale valida!

Kui Florian eeluurimise ajal esimest korda vastastamisele toodi, läks Zaimovil südame alt külmaks — Savtšenko eksis, see mees pole provokaator!!! Kulleril oli piinatud välimus, nägu siniseid plekke täis; kui ta toolile istuma pandi, vajus ta jõuetult kössi ja pidi äärepealt kukkuma. Zaimov ei osanud aimatagi, et gestaapolased olid oma agendi sedaviisi uueks provokatsiooniks «ette valmistanud». Zaimov vaatas teda ja tänas saatust, et nad polnud seda meest tapnud.

«Kas te tunnete teda?» küsis uurija, osutades Zaimovile.

Florian vaatas teda paistetanud laugude alt ja lausus kindlalt:

«Ei, ma ei tunne seda meest.»

«Kas teie teda tunnete?» küsis uurija Zaimovilt.

«Ei,» vastas Zaimov pärast pausi. Ta ei tundnud seda

meest tõepoolest, oli teda alles kolm päeva tagasi esmakordselt näinud.

«Millal ja millistel asjaoludel teid arreteeriti?» pöördus uurija Floriani poole.

«Mind arreteeriti kahekümne teisel märtsil, tänaval, koos . . . kellegi teisega . . .»

«Kas te kohtusite selle teisega ka eelmisel päeval enne arreteerimist?»

«Ei.»

«Armetu vale,» ütles uurija. «Mees, kellega koos teid arreteeriti, on teie ees istuva kurjategija õepoeg, Tšemširov.»

«Ma ei tea midagi,» lausus Florian tasa.

Ta viidi ära. Zaimov vaatas talle täielikus segaduses järele, märkamata, millise pineva huviga uurija teda jälgis.

Gestaapolased alustasid uut provokatsiooni, nad tahtsid Zaimovit veenda, et Florian pole provokaator, — siis ei saa Zaimov tema ütlustele vastu vaielda.

Varsti leidis aset teine vastastamine. Algul läks kõik samuti kui esimeselgi korral, — mõlemad eeluurimisalused eitasid, et nad tunnevad teineteist. Kuid äkki märkas Zaimov kulleri käitumises midagi võltsi, ehkki ta veel ei tabanud ära, mis see on.

Uurija hakkas neid manitsema, et valetunnistused raskendavad mõlema süüd, mis on juba niigi raske, ning suurendavad vastavalt karistusmäära.

Florian langes järsku toolilt maha ja roomas põlvili Zaimovi jalge ette:

«Andke mulle andeks . . . Ma anun teid, andke andeks . . . Ma ei suutnud enam . . . Ma ise nean ennast . . . Mind peksti . . . taheti tappa . . . Ma rääkisin kõik ära,» pomises provokaator, kahe käega tema külge klammerdudes.

Samal silmapilgul märkas Zaimov, et uurija vaatas seda stseeni täiesti rahulikult pealt. «See kõik on teesklus, kokkumäng,» taipas ta.

«Oelge, et te annate mulle andeks . . . anun teid . . . mul on siis kergem surra,» jätkas Florian põlvitades.

Ta teeskleb. Valetab. Surmahirmus rääkis ta kaitsepolitseinikele kõik ära, nüüd aga tahab äkki ausa mehena surra ja palub andeks. Vale! Ta reetis end lõplikult!

Uurija kargas laua tagant püsti ja tormas Floriani juurde.

«Püsti, lurjus!» käratas ta.

Kaks kaitsepolitseinikku lohistasid Floriani minema.

Uurija pöördus oma kohale tagasi ja lausus halvakspanevalt:

«Ja teie, kindral, lõite sääraste tüüpidega mesti. Kas teil häbi ei ole, kindral?»

«Teil endal peaks selle näruse kometimängu lavastamise pärast häbi olema,» vastas Zaimov.

Nüüd kuulas Zaimov kohtuprotsessilt puuduva Floriani ütlusi, mis ei jätnud enam mingit kahtlust, et ta on provokaator.

Florian jutustas oma kõnelusest Savtšenkoga. Ta valetas jälle alatult, nagu oleks Nõukogude luuraja avameelsushoos rääkinud oma salajasest tegevusest Bulgaarias ning oma sidemeist Tšehhoslovakkia põrandaalustega. Seda, et tema vene sõpra laimati, oli raskem taluda kui tema enda kohta käivat laimu. Zaimov tõusis järsult.

«Ma nõuan, et mul võimaldataks härra Florianile küsimusi esitada.» Zaimov ei suutnud oma raevu talitseda, tema hääl kõlas pinevalt ja valjusti.

Kohtunik Mladenov pidas teiste kohtunikega nõu ning vastas:

«Kohus vaatab teie taotluse läbi.»

Tšemširov kargas püsti.

«Palun, et kutsutaks kohtusse . . . et . . .» alustas ta katkendlikult. «Vürst Borissi tänavas, majas number üks elab Pjotr Todorov. Ta võib tunnistada, et ma olen ammust aega Saksa atašeega, ooberst Bruckmanniga koostööd teinud.»

Zaimov, kes polnud veel oma vihasööstust jagu saanud, ei saanud õepoja palvest aru. Ta istus sirgelt, vaatas tsaari portreed ja mõtles: «Mu jumal, siin on kõik, kõik häbitule valele rajatud!»

Kohtunikud pidasid isekeskis nõu, ja Mladenov teatas kiirustades:

«Kohus ei pea vajalikuks Pjotr Todorovi tunnistajaks kutsuda. Ja mis kohtualuse Zaimovi taotlusesse puutub, siis seda pole võimalik rahuldada, sest härra Florian on teise riigi alam.»

Zaimov tõusis.

«Ma ei saa aru . . . Kohtutoimikus on valetunnistus, mis puudutab niihästi mind kui ka teisi isikuid. Kes see mees kohtu silmis on? Politseiprovokaator? Süüdistuse tunnistaja? Igatahes loeti tema ütlused kohtus ette, ja mul on

õigus seda meest siin näha, esitada talle küsimusi, saada vastuseid ja paljastada tema valed. Kui aga kohus, nagu äsja öeldi, ei saa teda siia kutsuda, siis nõuan ma tema tunnistajaütluste väljajätmist kohtumenetlusest.» Zaimov oli enesevalitsuse tagasi saanud, tema mõtted olid selged, hääl kõlas rahulikult ja kindlalt.

Kohtunikud pidasid jälle nõu. Saalis valitses hauavaikus.

«Teilt pole võetud võimalust kõnealuse isiku tunnistajaütlusi ümber lükata,» selgitas Mladenov. «Aga mis kõnealuse isiku siiakutsumisse puutub, siis jääb nii, nagu kohus ennist otsustas.»

«Aga eeluurimise ajal,» vaidles Zaimov vastu, «toodi üks teine tunnistaja, kes samuti pole meie riigi alam, välismaalt Sofiasse, ja mind vastastati temaga, samuti kui Florianiga. Ma mõtlen Stefania Schwarzi.»

«Kohus tegi oma otsuse teie taotluse asjus juba teatavaks ega pöördu selle küsimuse juurde enam tagasi,» vastas Mladenov.

Mladenovil oli hoolikalt läbimõeldud protsessiplaan, milles kõik oli üheainsa eesmärgi teenistuses — mitte lasta Zaimovil asja poliitilisse olemusse süüvida, sundida teda vastama kohtu konkreetsetele küsimustele, mis aitavad tuvastada fakti, et ta on tegelnud spionaažiga. Vastavalt oma plaanile oli kohtunik kohtusekretäri rangelt hoiatanud, et Zaimovi poliitilisi mõtteavaldusi ei protokollitaks.

Pärast Zaimovi kirjalikku vastust süüdistuskokkuvõttele oli selge, et kindral ei tunnista talle esitatud süüdistust õigeks. Kohtunik pidas Floriani tunnistajaütluste ettelugemist vahetult süüdistusakti järel kavalaks manöövriks, mis pidi tema plaani elluviimisele kaasa aitama. Ühest küljest ta nagu oli sunnitud protsessinorme rikkuma, sest ta ei saanud seda tunnistajat kohtusse kutsuda. Teisest küljest andsid Floriani ütlustest saadud andmete väljajätmine süüdistusaktist ja tunnistaja enda eemalviibimine aluse loobuda nende ütluste põhjalikumast arutamisest. Aga nad tehti teatavaks — üksnes sellepärast, et kohtul polnud õigust neid protsessi dokumentatsioonist välja jätta.

Peaasi, efekt oli saavutatud — Floriani ütlused, mis kohe süüdistusakti järel ette loeti, näitasid kohtuasja sellises valguses, nagu oleks tegemist vulgaarse spionaažiga, ning nüüd võis Mladenov oma plaani järgi ülekuulamist alustada.

«Millal ja kus teid spiooniks värvati ja kes värbas?» küsis Mladenov.

Zaimov tõusis kannatamatult ning lausus oma kähedavõitu häälega väga selgesti:

«Enne kui teie küsimusele vastata, pean ma mõndagi selgitama, et kohus mõistaks, miks selles, mida teie spionaažiks nimetate, avaldub minu patriotism, minu armastus kodumaa ja oma rahva vastu, ja lõpuks minu kindel veendumus, et fašism tähendab kõigile rahvastele surmaohtu.»

Prokurör Nikolov kargas püsti ja hüüdis tulivihaselt:

«Kuulge, be-Zaimov! Teie käest küsiti, millal te hakkasite Moskva spiooniks! Kes teid värbas? Küsimus on enam kui selge! Vastake!»

Zaimov istus toolile ning hakkas lehitsema pabereid, mis olid tema ees laual.

«Kas te vastate küsimusele?» küsis Mladenov.

Prokuröri solvav «be» oli nagu noatorge südamesse, ja Zaimov püüdis sellest valust, mis tal keskenduda ei lasknud, kõigest jõust võitu saada.

«Kas vastate?» valjendas Mladenov häält.

Zaimov vaikis. See, mida ta oleks vastata võinud ja mis oli ainuõige, polnud mingi kuritegelik saladus.

«Häbi pani tal suu lukku!» hüüdis prokurör.

Häbi? . . . See oli vahest tema elu kõige õnnelikum lehekülg, kui ümberringi toimuvate sündmuste mõttest arusaamine ja armastus oma rahva vastu aitasid tal astuda sammu, mille üle ta oma elu lõpuni uhke oli.

Teda polnud keegi kunagi värvanud. Lugu oli hoopis teisiti.

Tuhande üheksasaja kolmekümne viiendast aastast, mil Hitler seadis sisse sõjaväekohustuse, rääkis Saksamaa üha valjema häälega, et ta on kindlalt otsustanud ebaõiglase Versailles' lepingu relvajõul tühistada. Esimene samm oli tal juba tehtud — ta oli demilitariseeritud Reinimaa tagasi võtnud. Hispaania rinnetel oli ta oma relvi katsetanud. 1938. aastal hõivas ta Austria. Täpselt aasta hiljem vallutas ta Inglismaa ja Prantsusmaa mahitusel Tšehhoslovakkia.

Zaimov tajus selgesti suure sõja lähenemist. Hea sõjandusspetsialistina ja avara silmaringiga inimesena mõistis ta maailma kaarti vaadeldes, et Hitler rajab platsdarmi suure sõja vallapäästmiseks, millesse võidakse kiskuda

kogu maailm. Ent kuhu annab Saksamaa esimese hoobi? Zaimov kuulas päevast päeva Berliini raadiot — Hitleri propaganda ähvardas niihästi Läänt kui ka Ida. Kuid kuhupoole Saksa väed ka ei suunduks, Bulgaaria ei saa kõrvale jääda. Hitlerlased juba peremehetsesid teistes Balkanimaades, nad kippusid vägisi ka Bulgaariasse. Talle tundus, et vältimatu katastroof on lähedal. Hitler on juba süütenööri läitnud ja viskab täna-homme oma kohutava pommi.

Zaimovi hämmeldas kaasinimeste muretus ja ükskõiksus. Isegi sõjaväelased, keda see kõik otseselt puudutas, ilmutasid seletamatut, lausa fataalset apaatiat. Üks kindral ütles talle: «Jah, katastroof on vältimatu, aga on's meie võimuses seda ära hoida? Mistarvis ilmaaegu oma närve rikkuda?» Paljusid viisid Bulgaaria ajalehed ja raadio segadusse — nad pasundasid Saksamaa vastupandamatust jõust ning kõnelesid tõsisel toonil Bulgaaria neutraliteedipoliitika muutumatusest. Inimesed rahustasid iseennast ja üksteist: «Jumal on armuline, ta laseb sel karikal meist mööda minna.»

Zaimovil oli tahtmine hüüda: «Kas te ei mäleta, mis meie neutraliteedist eelmise sõja ajal sai?!» Ent mis kasu on ükskõiksuskõrbes hüüdmisest? Ainult sügavale põranda alla aetud kommunistid püüdsid häiret anda, kuid Zaimovile tundus, et ka neid ei võtnud keegi kuulda.

Tema perekonna sügav, traditsiooniline sümpaatia venelaste vastu oli üldtuntud, ja kedagi ei üllatanud, et ta sõbrustas Nõukogude saatkonna töötajatega. Sestsaadik, kui ta saatkonnas polkovnik Suhhorukoviga tutvus, käis ta üsna tihti seal. Ka see polnud mingi ime, et Zaimov kui elupõline sõjaväelane käis läbi peamiselt saatkonna sõjaväeatašeega ja tema abilistega.

Eriti head suhted kujunesid tal uue sõjaväeatašee polkovnik Benediktoviga. Zaimovile olid alati meeldinud sõjaväelased, kes ei näinud oma kutsealas mitte lihtsalt teenistuskohta, vaid elumõtet. Polkovnik Benediktov oli läbi ja lõhki sõjaväelane: tal oli sõjaväelase mõttelaad, iseloom ja koguni käitumismaneer.

Nende suhted arenesid kuidagi märkamatult suureks südamlikuks sõpruseks. Vladimir Zaimovile oli meeltmööda Benediktovi rahulikkus. Näis, nagu ei erutaks teda miski, mis ärevas maailmas toimus, ta mõtles kõige üle rahulikult, vaikides järele ning andis igale sündmusele ikka väga täpse, kindla hinnangu. Ta ei osanud imestada,

ükski asi ei viinud teda endast välja; arvatavasti ei sõltunud see ainult iseloomust, — ta sundis end niiviisi käituma. Kord ütles ta Zaimovile: «Imestus ei lase asju kunagi selge pilguga vaadata. Sestsaadik, kui Hitler oma globaalse avantürismiga maailmapoliitika areenile ilmus, on imestamiseks enam kui küllalt põhjust, ja ma mõtlen üha sagedamini: vahest tahabki Hitler, kes kõike teeb tagamõttega, maailma nõnda üllatada, et maailm jääks pärani sui ja käed rüpes uusi üllatusi ootama?»

Kui Zaimov kuulis Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel mittekallaletungipakti sõlmimisest, oli ta väga üllatunud, võiks koguni öelda — vapustatud. Teda hämmeldas, kuidas Bulgaaria ajalehed, mis temas oma orjameelse põhimõttelagedusega ammust aega põlastust äratasid, seda uudist serveerisid. Nad pasundasid, et Saksamaa ja Venemaa on anglosaksi plutokraatia poolt ähvardava ohuga silm silma vastu seistes leidnud ühise keele, et kaks suurriiki on sõlminud kaugeleulatuvad kokkulepped ja et siitpeale on füüreri ajaloolistel plaanidel Idas võimas garantii, jne.

Ta helistas Benediktovile ning pani ette teha väljasõit Vitošale. Benediktov nõustus meeleldi, ta sai väga hästi aru, miks talle äkki säärane ettepanek tehti.

Oli mõnus haljendav Bulgaaria august, kuid ilm polnud enam palav. Vitoša mäe kohal, kus puulehed veel ei kolletanud, rändasid kõrgel kahvatusinise taeva all läbipaistvad pilved.

Läbinud väikeste majakestega aedlinna, tõusis auto varjulist teed mööda mäkke. Benediktov istus kumaras ja vaatas otse enda ette teele, mis näis mäelt ise rataste alla voolavat. Zaimov ei katkestanud vaikust, ta mõtles, kuidas jutuajamist alustada, närveeris ja püüdis oma närvilisust varjata. Veel üks kurv, ja järsku avanes ühelt poolt vaade sügaval haljas orus asuvale Sofiale. Zaimov puudutas Benediktovi küünarnukki.

«Ma ei tüdine iial siit mäelt linna imetlemast.»

«Upris idülliline maastik,» vastas Benediktov hajameelselt, heites põgusa pilgu autoaknast välja.

«Kord käisin ma oma isaga Vitošal,» jätkas kindral. «Me vaatasime kaua alla, vaatasime linna . . . päike hakkas loojuma . . . oli vaikne nagu aegade alguses . . . see lõi mingi erilise meeleolu . . . Ja ma ütlesin, et need igavesed mäed ise kaitsevad meie pealinna. Isa aga vastas: mäed on vaid igavesed tunnismehed.»

Jälle vaikiti kaua. Uhteveest auklikuks uuristatud tee muutus üha halvemaks, auto sõitis aeglaselt.

«Isal oleks praegu raske,» ütles Zaimov.

«Ega minulgi kerge ole,» vastas Benediktov asendit muutmata.

Varsti jäi auto seisma.

«Edasi ei saa sõita,» ütles autojuht.

«Kas lähme jõe äärde, istume kividele?» lausus Benediktov. Ta teadis, et see on tema kaaslase lemmikkoht.

Nad väljusid autost ja läksid võsas looklevat jalgrada mööda mäest üles. Benediktov kõndis kergel sammul. Zaimovil hakkas haavatud jalg valutama, ta jäi maha. Benediktov aeglustas sammu, ja kuuldes selja taga sõbra hingeldamist, ütles:

«Te peaksite oma jalga ravima.»

«Pole aega,» vastas kindral.

«Ma ei usu. Teie naisel on õigus — te ei hooli oma tervisest. Sõjaväelase puhul on see niisama hea, kui relva lohakalt hoida.»

«Hästi, hästi, ma hakkan ravima.»

Benediktov peatus, pöördus ümber ja ütles tõsiselt:

«Ma palun teid südamest, Vladimir Stojanovitš.»

Viimaks viis rada neid puude vilus asuvasse nõkku, kus suurte rändrahnude vahel sätendas kiiresti voolav kristallselge vesi. Nad tõusid künkale, istusid murdunud puutüvele ja vaatasid kaua üles, nõo kaldale, kuhu oli kuhjunud halle kivimürakaid.

«Need rahnud kulutas siledaks mäest laskuv jääliustik,» sõnas Benediktov mõtlikult. «See juhtus teab millal. Liustik sulas ära, meie aga näeme veel praegugi tema hiiglasliku töö jälgi. Inimesel ei avane kuigi tihti võimalust näha nii selgesti seda, mis toimus tuhandeid aastaid tagasi, ja isegi kujutleda, kuidas see sündis . . .»

Zaimov heitis vestluskaaslasele üllatunud pilgu, Benediktov aga jätkas naerusui:

«Aga siis, kui jääliustik alles liikus, polnud tema tööd veel näha.»

«Aleksandr Ivanovitš, mina ei mõista, mis praegu maailmas sünnib,» ütles Zaimov kurvalt.

«Strateegiline manööver, muud mi-da-gi,» vastas Benediktov, kivikoselt pilku pööramata.

«Ma ei suuda neid allkirju koos näha, see on hea ja kurja, tule ja vee, teemandi ja sõnniku loomuvastane ühendus,» jätkas Zaimov tasa.

«Liustik liigub alles,» naeratas Benediktov. «Ka ajaloo kulg on kaasaegsetele mõnikord märkamatu ja arusaamatu. Tuletage meelde neppi meie maal — ka tookord ei saanud mitte kõik aru, et see päästis meid laosest.»

«Kui te vaid kuuleksite, Aleksandr Ivanovitš, mida teie sõbrad mulle ütlevad,» lausus Zaimov erutatult. «Mida neile vastata?»

Benediktov pööras end Zaimovi poole — tema ühtlaselt päevitunud intelligentne nägu oli rahulik ja tõsine nagu ikka ning heledad silmad vaatasid tähelepanelikult.

«Nii vastakegi, Vladimir Stojanovitš: strateegiline manööver, muud mi-da-gi.» Benediktov silus peoga oma lahkukammitud heledaid juukseid ning lisas: «Peaasi, et te ise seda mõistaksite. Ja teil on seda kergem mõista, te olete sõjaväelane ja oskate maailma kaarti väejuhi silmadega vaadata.»

«Talumatu on just psühholoogiline aspekt,» ütles Zaimov; tema suur tugevate joontega nägu väljendas siirast nõutust.

Nad vaikisid kaua, kuulates jõe vete jooksu.

«Vaadake sündmusi lähemalt,» võttis Benediktov jälle jutuotsa üles. «Kes suudab õnnetusel, mis kõiki ähvardab, tee tõkestada?»

«Nõukogude Liit!» vastas Zaimov erutatult.

Benediktov vaatas korraks tema poole, pööras siis pilgu kivide vahel kobrutavale jõele ja küsis:

«Miks müüs ülikombekas Lääs Hitlerile Reinimaa, Austria ja Tšehhoslovakkia? Miks vaatab Lääs nüüd rahulikult pealt, kuidas kõikide nähes valmistutakse sõjaks? Kas pole Lääne säärane positsioon Hitlerile tasuks selle eest, et ta tõotab Nõukogude Liidu hävitada?»

«Ei, Lääs ei saa Hitleri liitlaseks,» vaidles Zaimov veendunult vastu. «Täna võib seal ju pimedaid poliitikuid olla, aga homme saavad nad nägijaiks või tulevad võimule teised.»

«Me ei saa ehku peale loota,» ütles Benediktov. «Kas ei tahtnud seesama Lääs kaks aastat tagasi Hitleri sõjalise ja poliitilise bloki kaasosaliseks hakata?»

«Aga seda ei juhtunud!» hüüdis Zaimov.

«Kuidas nii?» küsis Benediktov rahulikult. «Aga Müncheni sobing — Lääs avas ju Hitlerile tee Tšehhoslovakkiasse! Me ei tea, millised läbirääkimised sellele sobingule eelnesid. Aga ma mäletan, me oletasime juba tookord, et Hitleri peamiseks veksliks selles tehingus võis olla üksnes

tema lubadus kaugemale läände mitte tungida ja pöörata oma pilk itta.»

«Aga pakt teeb teid tema liitlaseks võitluses Lääne vastu, ja see on käsitamatu, talumatu,» sõnas Zaimov.

«Ei, kallis Vladimir Stojanovitš. Te näete paktis seda, mida seal ei ole. See pakt aitab meil eeskätt sõda edasi lükata, meile on praegu iga rahupäev hirmus tähtis, et me saaksime vältimatuks sõjaks paremini ette valmistuda. Aga mis Hitleri sõnamurdlikkusse puutub, siis see on kõigil teada, sealhulgas ka meil. Ühesõnaga, Vladimir Stojanovitš, strateegiline manööver, muud mi-da-gi.»

Nõost õhkus külma, ja Benediktov tegi ettepaneku minna päikese kätte.

Kui nad jälle auto juures olid, ütles ta:

«Ja nüüd, mäe otsast jälle patuse maa peale jõudes, vaadakem hoolega järele, kas teie maja nurk juba ei põle!»

«Meie majas on lood halvad, väga halvad,» kostis Zaimov vaikselt.

Sündmused hakkasid arenema uskumatu kiirusega. Kui Hitler vallutas Poola ja Saksa väed venelastega otseselt kokku puutusid, oli Zaimov lausa endast ära. Ta mõistis, mida tähendas Venemaale võimalus oma kõige ohtlikumat piiri — läänepiiri — edasi nihutada, kuid ta mõistis ka seda, et Hitler oli nüüd saanud platsdarmi Nõukogude Liidu ründamiseks.

Praegu aga jälgis ta pahameelega oma kodumaa müüdavate poliitikute silmakirjatsemist. Hitlerlased tikkusid lausa vägisi Bulgaariasse. Nende kuulekad teenrid Bulgaaria valitsuses ja tsaar Boriss tegid niisuguse näo, nagu oleks Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel pakti sõlmimine neid rõõmustanud. Ent nüüd nägi Zaimov juba selgesti — nende rõõm oli silmakirjalik. Bulgaarias jäi kõik vanaviisi, nagu enne pakti sõlmimistki. Bulgaaria müüdavad ajalehed kirjutasid tollal, et siitpeale kooskõlastab Berliin kõik oma aktsioonid Moskvaga. Sel kombel taheti bulgaarlasi uskuma panna, et Nõukogude Liit kiidab nende kodumaa täieliku allutamise Hitleri-Saksamaale heaks. Samal ajal karjusid Bulgaaria ajalehed ja raadio hääle kähedaks: «Suur-Saksamaa!», «Uus Euroopa!», «Füüreri geenius», «Õnn on elada Hitleriga ühel ajal ja temaga liidus olla!» Kõige hullem oli, et paljud uskusid seda ega tahtnud mõista, et veel üks samm mööda seda teed — ja kuristik neelab nad . . .

Zaimov tõusis hommikul õige vara, läks oma kabinetti ning võttis raamatukapist saksa, inglise, ameerika ja prantsuse sõjandusteatmikud. Ta istus laua taha ja süvenes lugemisesse, tehes paberilehtedele väljakirjutisi.

Anna kutsus teda mitu korda hommikust sööma, tema aga palus, et Anna talle tassi kohvi tooks.

«Mis töö sul käsil on?» ei kärsinud Anna küsimata jätta.

«Ikka nood neetud äriasjad, Anja, mis muud,» vastas Zaimov pead tõstmata.

Ta oli nüüd kõikide silmis üksnes ärimees, vahetalitaja, Slaveikovi väljakul asetseva tagasihoidliku kaubanduskontori omanik. Oma armastatud naise silmis samuti. Ta ei tohtinud Annale öelda, et praegu olid tema silme ees säärase globaalse äri arvudetulbad, mida s õ j a k s nimetatakse, ning et ta kalkuleerib selle tulusid ja kulusid. Naine võib äkki küsida: mis see sinusse puutub? Mida talle siis vastata? Zaimov ei saa talle valetada, niisugust kommet nende peres ei ole. Niisiis, «äriasjad».

See, mida ta kavatses ja mille pärast ta juba aovalgel neid arvutusi tegi, oli täiesti isiklik, kuid talle väga tähtis asi; tehtud otsus pidi kogu tema elu teiseks muutma, ent ta ei tohtinud . . . tal polnud õigust seda isegi Annale öelda. Võib-olla ütleb ta seda kunagi hiljem või taipab Anna ise, aga praegu mitte.

Ta jätkas tööd. Nüüd koostas ta oma märkmete alusel dokumenti, mille ta pealkirjastas väga lihtsalt: «Minu arvamus». Selles dokumendis kasutas ta mõningaid väljakirjutisi tõestamaks oma arvamust, et Hitleri järgmine rünnakuobjekt on Nõukogude Liit. Ta koguni arvestas välja, et see juhtub 1941. aasta kevadel.

Dokumendi mustandi kolm korda ümber kirjutanud, lõi ta selle kohverkirjutusmasinal kahes eksemplaris ümber, kirjutas alla ja helistas siis Benediktovile.

Sedapuhku sõitsid nad Bankia alevisse. See pole Sofiast kuigi kaugel — vaevalt kakskümmend kilomeetrit. Ühe Zaimovi sõbra maja seisis tühjalt, ja Zaimov võis seda igal ajal kasutada.

Ent Benediktov keeldus majja sisenemast, ta tahtis olla vabas looduses. Nad jätsid auto tee äärde, läksid parki ning istusid kahara plataani all pingile. Nende jalge ees kõndisid kartmatult musträstad. Benediktov naeratas musträstaid nähes:

«Vaadake, justkui diplomaadid frakis, ainult et noortel on frakk hallitriibuline.»

Zaimov oli liialt oma mõtteisse süvenenud ega vastanud kohe. Viivu vaatas ta linde hajameelselt, siis puhkes naerma.

«On jah sedamoodi.» Ja lisas pausi tegemata: «Ma tõin teile midagi. Palun, lugege läbi.»

Ta võttis taskust korralikult kokkumurtud paberilehed, ulatas need Benediktovile ja vaatas, sellal kui teine luges, üksisilmi tema keskendunud näkku.

«Huvitav . . . Ja väga asjalik,» ütles Benediktov, läbiloetud pabereid tagasi andes.

«Kas teil võib seda tarvis minna?» küsis Zaimov pineva häälega.

«Isegi väga.» Benediktov lisas naeratades: «Teie arvamus on väga väärtuslik.»

«Jätke siis endale.»

«Tänan.»

Nad vaikisid kaua.

«Jah, nõnda see vist lähebki . . . ju vist,» katkestas Benediktov vaikuse. «Ma ei saa oma arvamust küll samavõrd täpsete arvudega tõestada, kuid ma kõnelesin hiljaaegu oma inglise kolleegiga. Ta on kindel, et Inglismaa kallale Hitler ei tungi.»

«Tema argumendid?» küsis Zaimov.

«Ta ei rääkinud pikalt. Ütles: Hitler teab väga hästi, et Ameerika pole Inglismaast nii kaugel, nagu kooliõpikuis kirjutatakse.»

«Ja tal on muide õigus,» tähendas Zaimov. «Aga kui see nii selge on, siis iga mõtlemisvõimeline inimene minu maal peab . . . ei, ta lihtsalt on kohustatud juba täna endalt küsima: kelle poolt ma olen? Ma tahtsin teile öelda: mina olen teie poolt.»

«Ma pole selles kunagi kahelnud,» vastas Benediktov.

«Tänan,» noogutas Zaimov. «Aga sellest ei piisa, kui öeldakse, kelle poolt ollakse; tuleb veel leida oma koht võitluses.»

«Kui te endast räägite, siis teie elus on juba küllalt palju sõdu olnud.» Benediktov naeratas. «Nüüd te veel kahetsete, et pole oma jalga ravinud.»

Zaimov tõstis protesti märgiks käe.

«Nood sõjad ei tule arvesse, Aleksandr Ivanovitš. See sõda on peamine, see otsustab kõik, otsustab ka minu Bulgaaria saatuse. Sest kui meie politikaanid oma Hitleri-hulgustuses Bulgaaria Venemaa vastu sõtta kisuvad, tõmbab see mu kodumaa kogu ajaloole kriipsu peale ja paiskab Bulgaaria tagasi türgi ikke aegadesse. Siis tuleb jälle otsast peale hakata.»

«Kas te usute, et Saksamaa võidab?» küsis Benediktov.

«Mitte mingil juhul!» hüüdis Zaimov. «Ei iial! Ei iial! Aga Venemaa võidab veriste lahingute hinnaga — tal on tähtsamatki teha, kui meie peale mõtelda. Ja mis peaasi — meile, meie lastele ja paljudele, paljudele põlvkondadele langeb talumatu häbi! Sellele on hirmus mõeldagi!»

«Teie valitsus nähtavasti ei karda seda,» tähendas Benediktov.

«Need jumalast neetud reeturid on Bulgaaria maha müünud,» lausus Zaimov tasa ning raevukalt.

«Neil on oma jumal — taskuväljaandes,» muigas Benediktov.

«Tsaar?» küsis Zaimov ja jätkas erutatult. «Tema soontes voolab ju saksa veri! Ta pole kellegi isiksus! Ta on tühisem kui teie Nikolai II.»

«Aga te ei saa ometi salata, et bulgaarlased austavad teda nagu tõelist tsaari.»

«Ma ei kavatse koos tsaariga tapalavale minna. Ma jään oma viimse hingetõmbeni Bulgaariale ja bulgaaria rahvale truuks ja olen kohustatud seda tegudega tõestama. Ma olen kõik igakülgselt läbi mõtelnud ja ennast fašismivastasele võitlusele pühendada otsustanud. Ainult nii saan ma Bulgaariat aidata!»

Benediktov vaatas Zaimovit rahuliku, veidi küsiva pilguga, kuid tal oli üha raskem hinges paisuvat erutust, rõõmu ja uhkust alla suruda. Ta tundis seda suurepärast inimest ammust aega, ja nüüd oli see just nimelt temale oma salajasima otsuse teatavaks teinud, tegelikult oma saatuse tema hoolde usaldanud. Ta luges Zaimovi sügavatest tumedatest silmadest pinevat ootust, kuid vaikis. Ta ainult puudutas õrnalt Zaimovi küünarnukki, ja see puudutus ütles rohkem kui mis tahes sõnad. Zaimov mõistis, mida muidu nii kinnise, temaga suhtlemisel alati vähimastki familiaarsusest hoidunud Benediktovi žest tähendas.

«Kallis vend,» lausus Zaimov tasa ning surus tugevasti Benediktovi kätt. «Tarvis on päästa Bulgaaria häbist, sellepärast on iga bulgaarlase kohus Venemaad aidata. Minul igatahes pole teist teed. Ei ole,» kordas ta.

Benediktovi hääl muutus järsku kähedaks, kui ta kätt teise peost vabastamata ütles:

«Ma ei ela seda üle, kui teiega midagi juhtub.»
Zaimov naeratas.
«Me oleme sõjamehed, ja ümberringi käib sõda, see aga tähendab meile mõlemale: kui sõdida, siis sõdida. Võib ka surma saada! Aga lahingus! Ainult lahingus.»

«Be-Zaimov!» hüüdis prokurör Nikolov. «Vastake kohtule: kes värbas teid Nõukogude spiooniks, kus ja millal see sündis?»
«Tõuske püsti, kui kohus teiega räägib!» nõudis kohtunik Mladenov.
Zaimov tõusis vaevaliselt, tundes seljas teravat valu. Ta vaatas kohtunikule otsa ja vaikis. Kogu oma olemusega oli ta ikka alles seal varjulises pargis, mille haljal murul tähtsalt kõndisid musträstad . . .

KUUETEISTKÜMNES PEATÜKK

Vaheajal läksid kohtu liikmed Ivanov ja Paskalev einelauda. Kohtuniketuppa jäid kohtunik Mladenov ja prokurör Nikolov.
Mladenov sai väga hästi aru, et protsess ei kulgenud organiseerijate tahtmist mööda. Kõrged ülemused, kes temaga sellest olid rääkinud, olid ennekõike nõudnud, et protsess ei kujuneks Zaimovile poliitiliseks tribüüniks. Ent ühtlasi olid nad rõhutanud, et Zaimov pole harilik kaebealune, tema nimi on Bulgaarias äärmiselt populaarne, seepärast tuleb tema üle juriidilisest küljest ilmlaitmatult kohut mõista — kõik peab seaduslikuna paistma.
«Tuleb ikkagi välja, et mitte tema ei tee kohtu tahtmist, vaid meie teeme tema tahtmist. Igale küsimusele vastab ta pika kuritegeliku kihutuskõnega, meie aga kuulame alandlikult,» ütles prokurör Nikolov, ehk küll kohtunik seda isegi teadis.
«Seda võis oodata,» vastas Mladenov pärast pausi. «Tema kuriteol on muidugi poliitilised motiivid ja kohtul on äärmiselt raske — kui mitte võimatu — tema konkreetseid seaduserikkumisi neist motiividest lahus hoida. Pean muide ütlema, et ka süüdistuskokkuvõttes, mis kannab teie allkirja, pole nende vahele piiri tõmmatud. Ja

see annab talle formaalse õiguse oma tegusid poliitiliselt motiveerida. Meie ühine ülesanne on nüüd seda õigust võimalikult piirata.»
Mladenov mõistis, et tema karjäär oli ohus, ta kartis iseäranis Saksa saatkonna politseiatašeed Wipperit — nende edutamine või kõrvaleheitmine sõltusid peamiselt temast.
Enne protsessi uskus Mladenov, et Wipper suhtub temasse hästi. Eks seegi olnud suuresti Wipperi teene, et ta seda protsessi juhatama määrati. Viimast korda olid nad kohtunud nädal aega tagasi ning ligi tund aega mõttekaaslaste kombel juttu ajanud.
«Ma pole eeluurimisega rahul,» ütles Wipper. «Nad lihtsalt ei mõistnud, mis mees Zaimov on, ning tegid oma töö primitiivselt ja labaselt. Selle asemel et veenda teda tema plaanide teostamatuses, millest omakorda järeldub, et kõik tema pingutused on mõttetud, ajasid nad ta veel rohkem kangust täis ja viisid koguni enesetapukatseni. Ärge korrake seda viga.»
«Ma kardan, et Zaimov kasutab kohut tribüünina lubamatute kõnede pidamiseks,» lausus Mladenov.
«Esiteks on teil kohtus märksa kõrgem tribüün,» vastas Wipper kalgilt. «Ja Suur-Saksamaa ideede abil pole kuigi raske väärata ideid, millest reeturid oma tegevuses juhinduvad. Teie võimuses on seda ka Zaimovile tunda anda. Ta on tark mees.»
Nüüd oli näha, et Mladenovist pole Wipperi nõuannete järgijat — Saksamaa suurte ideede üleoleku demonstreerimisest ei tulnud midagi välja. Ta oli kord juba proovinud Zaimovile püha Kominterni-vastast pakti meelde tuletada, kuid Zaimov oli tapva irooniaga vastanud, et ainult õige suured patuorikad võivad seda pakti pühaks pidada.
Mladenovi mõttemõlgutused katkestas telefonihelin.
«Mulle kanti ette, et protsess edeneb halvasti,» ütles Wipper teretamata. «Te vist ei mõista üldse, milles on asja tuum. Ma ütlen äärmiselt selgesti: toppige Zaimovil suu kinni! Saate aru?»
«Ma olen sunnitud opereerima eeluurimisel saadud andmetega,» hakkas Mladenov ruttu seletama, «ja nagu te ise mõõnsite, ei tulnud eeluurimise läbiviijad oma ülesannetega toime.»
«On's nii raske härra Dragolovi funktsionääridest targem olla?» küsis Wipper mürgiselt ning esitas Mladenovi vastust ära ootamata uue küsimuse: «Millal te Berliini-episoodi käsile võtate?»

«Täna . . . praegu kohe . . .» vastas Mladenov ebalevalt. «Me peame teada saama, kellega ta Berliinis kohtus. Ma hoiatan — see on väga tähtis.»

Mladenov pani telefonitoru hargile.

«Wipper?» küsis Nikolov.

«Jah.»

«Mis on?»

«Nõuab, et Zaimovil suu kinni topitaks.»

«Mina püüan seda juba ammu teha.»

«Aga nii ka ei saa, et kohtuistungi protokoll koosneks üksnes teie repliikidest,» tähendas Mladenov.

«Minu südametunnistus on igatahes puhas.»

Mladenov tegi, nagu poleks ta vihjet taibanud.

«Nüüd võtame käsile Zaimovi Berliini-reisi, tuleb tema sealsed sidemed välja selgitada,» ütles ta.

«Selle töö oleks pidanud härra Dragolov ära tegema,» torises Nikolov.

Pärast vaheaja lõppu kohtuistungit jätkates tundis Mladenov end ebakindlalt — Zaimovi Berliini-reisi episood polnud tal kuigi hästi läbi töötatud.

Kui kohtunikud saali sisenesid ja komandant teadustas: «Kohus tuleb!», tõusis Zaimov püsti ja hele päike paistis talle otse silma.

«Zaimov, jutustage kohtule oma Berliini-reisist 1939. aastal,» alustas Mladenov ülekuulamist.

Z a i m o v: Mis teid selle juures huvitab?

M l a d e n o v: Miks te sinna sõitsite?

Z a i m o v: Äriasjus . . . Äriasjus ja osalt ka huvi pärast.

N i k o l o v: Teie äriasjad meid ei huvita. Räägime huvist. Mis teid nimelt huvitas?

Z a i m o v: Saksamaa.

N i k o l o v: Geograafia, kliima?

Z a i m o v: Ei, sealsed inimesed . . . kuidas nad elavad.

M l a d e n o v: Konkreetselt — millised inimesed?

Z a i m o v: Igasugused.

N i k o l o v: Eriti sõjaväelased?

Z a i m o v: Ei, sõjaväelased kõige vähem.

M l a d e n o v: Kuidas nii? Te olete ise sõjaväelane, ja teie huvi sõjaväelaste vastu on üsna loomulik.

Z a i m o v: Sellegipärast ei pakkunud sõjaväelased mulle erilist huvi.

M l a d e n o v: Võib-olla saame me teist aru, kui te ütlete meile, kellega te seal siis kohtusite.

Z a i m o v: Mul pole enam hästi meeles.

N i k o l o v: Me juba veendusime, et teil on suurepärane mälu. Vastake!

Z a i m o v: Kõige erinevamate inimestega, tõsijutt.

M l a d e n o v: Tuletage üksainukegi nimi meelde.

Zaimov sai väga hästi aru, mida nad taotlesid, ja otsustas, et ta ei nimeta ainustki nime. Peaasi, et ta oli nende küsimustele tõtt vastanud.

«Noh, kuidas siis jääb, be-Zaimov, kas nimetame asju õige nimega?» käratas äkki prokurör. «Te ei taha oma kaasspioone üles anda?»

«Kahjuks polnud mul Saksamaal ühtki abilist,» vastas Zaimov kindlalt.

«Abilist spiooniülesannete täitmisel? Jah?» Prokurör löi rusikaga vastu lauda.

«Me tegime juba protsessi alguses selgeks: ma nimetan seda, mida teie spionaažiks tembeldate, hoopis teisiti,» vastas Zaimov rahuliku häälega.

«Nimetus pole tähtis, be-Zaimov, tähtis on asja olemus!» karjus prokurör. «Ja teie «kahjuks» tähendab, et teil ei õnnestunud Saksamaal oma spionaaživõrku luua. Muidugi, Suur-Saksamaa pole Bulgaaria, seal niisuguseid jätiseid ei leidu!»

«Keda te jätiste all mõtlete?» küsis Zaimov valju häälega.

«Vaadake ringi! Nad istuvad teie kõrval süüpingis!» tänitas prokurör näost punaseks minnes; tema kõhnale kollasele näole ilmusid tumedad laigud.

Zaimov pöördus Mladenovi poole:

«Kas kaebealuste solvamine kuulub nüüdsel ajal kohtu ülesannete hulka?»

«Prokuröril on õigus oma arvamust teile varjamatult välja öelda,» vastas Mladenov ning jätkas: «Pöördugem teie Berliini-reisi juurde tagasi. Rääkige kohtule täpsemalt selle reisi eesmärkidest.»

«Ma juba vastasin: äriasjad ja isiklik huvi.»

«Jaa, jaa, te täpsustasite — huvi Saksamaa vastu,» noogutas Mladenov. «Aga te peate möönma, et nii lühikese reisi kestel oli võimatu tutvuda kõigega, mis teid huvitas. Arvatavasti oli teil ka lokaalsemaid huviobjekte?»

«Ma vastasin täpselt: Saksamaa ja sealsed inimesed.» Zaimov laskus väsinult toolile, andes mõista, et ta ei kavatse enam midagi lisada.

Ta oli neile jälle tõtt öelnud. Ta oleks rääkida võinud, mis tookord Berliinis juhtus, jutustada kõigest üksikasjalikult, midagi varjamata.

...Ta oli tookord tõesti selleks Saksamaale sõitnud, et sealset olukorda oma silmaga näha. Ent ühtaegu oli ta kavatsenud järele uurida, kas seal on võimalik luua antifašistidegruppi, mille abile hiljem toetuda saaks.

Ta oli ka varem Saksamaal käinud ning uskus, et ta tunneb sealse elu iseloomulikke jooni, mis tulenevad sakslaste karakterist, nende pedantsusest, töökusest ja mõneski suhtes väikekodanlikust hingeelust. Talle tundus uskumatuna, et niisugune sakslane äkki pöörase avantüristi Hitleri tuliseks pooldajaks hakkab. Tal oli sakslaste hulgas palju häid tuttavaid, ja ta ei suutnud ühtki neist kujutleda röökimas: «Heil Hitler!»

Ta uskus, et enamik sakslasi saab aru, kui suur vaenlane Hitler Saksamaale on. Ja kui nõnda, siis on nende kohus protesteerida füüreri meeletute plaanide vastu, mis viivad Saksamaa katastroofini. Kui talle öeldi, et kogu Saksamaa on hulluks läinud, protesteeris ta pahaselt ja lausus: ei või olla, — igal rahvusel, igal rahval on olemas kaine mõistus, ning ülearu kergeusklike inimeste iga ajutine eksiarvamus hajub, kui neile selgitada, millisesse ohtu see neid endid ja nende kodumaad saadab. Ja ta tuletas meelde talupojatarkust: kui su kodu juures jõgi sogaseks läheb, siis mine ülesvoolu ja vaata, kes vett sogaseks teeb. Ta sõidabki nüüd sinna, kust voolab mürgine soga.

Berliinis otsis ta kõigepealt üles Sõbra, kes ammust aega seal elas. Sõber polnud sakslane, vaid bulgaarlane, ärimees, kellel olid Saksamaal laialdased sidemed, ja mis peaasi — kes oli arukas ning aus inimene; küllap Zaimov leiab temaga kohe ühise keele ja nad hakkavad kahekesi sakslastega sidemeid looma. Seda enam, et Sõber ise oli kunagi varem Sofias viibides rääkinud, et tema tuttavate sakslaste hulgas on palju selliseid, kes Hitlerit ei salli. Iga algus on raske. Nad alustavad tagasihoidlikult — organiseerivad väikese antifašistidegrupi, mis sidemeid laiendades ajapikku saab ausaid sakslasi ühendavaks keskuseks.

...Niisiis, Berliinis oli tal vastas Sõber. Zaimov, kes mäletas teda kui elavaloomulist, heatujulist ja seltsivat inimest, ei tundnud teda Berliini raudteejaama perroonil ära: mees oli morn ja sõnaaher, tema närvid oli pinevil. Arvates, et Sõber on nagu kõik ausad inimesed Saksamaal

toimuvate sündmuste pärast mures, ei hakanud Zaimov tema käest midagi pärima, ja nad läksid linna.

Väliselt ei paistnud Berliin kuigi palju muutunud olevat — Zaimov nägi tuttavaid massiivseid halle kivimaju ja piinlikku puhtust. Ent paraku võis seda vaid linna välisilme kohta öelda. Tänavapilt, koguni tänava hääled ja inimeste silmad — kõik olid sootuks teistsugused kui varem. Kogu elanikkond otsekui jagunes kaheks: ühtede pilgus peegeldus hirm ja alandlikkus, teiste — vististi enamiku — pilgus oli ülbust, julmust ja veel midagi vastikut, mis sarnanes liiderlikkusega.

Nad hakkasid Sõbraga jalgsi raudteejaamast ära minema, ja mida lähemale nad südalinnale jõudsid, seda raskem oli neil juttu ajada — neile vastu ja neist mööda marssisid pruunis mundris meeste kolonnid, punane või must haakristiga lint varrukal. Ühed marssisid orkestri saatel — mürtsus trumm, vingusid flöödid. Teised röökisid ise mingeid sõjakaid laule. Kõnniteel aga seisid berliinlased, kõigil heldinud nägu peas. Isegi neil, kelle silmad olid hirmu ja alandlikkust täis.

Sõber ütles, röökivat meesterivi pilguga seirates:

«Kõik on sõjasaagi ootel pööraseks läinud. Aga ma kardan neid, kellel hirm nahas, veel rohkem, nemad sarnanevad šaakalitega — kardavad kõike, aga laiba kallale tormavad esimestena.»

«Aga kui nad ei võida?» küsis Zaimov.

«Eks sa katsu seda nende käest küsida — otsemaid oled nende surmavaenlane. Ainult võit, ilmtingimata võit, mitte midagi muud peale võidu.»

«Kas tõesti on Hitler nii ruttu tugeva armee organiseerida jõudnud?»

«Ma käisin hiljaaegu Münchenis,» vastas Sõber, heitnud pilgu selja taha. «Teel näeb sõna tõsises mõttes igal sammul sõjaväelaagreid, lennuvälju ja kasarmuid. Natsidel on kõike: lennuväge ja tanke ja kui palju tahes sõdureid. Iga kaheksateistkümne kuni viiekümne aasta vanust meest võib sõduriks pidada.» Sõbra intonatsioonis oli midagi ärevat, pinevat, nagu poleks ta seda mitte lihtsalt niisama rääkinud, vaid Zaimovit millegi eest hoiatanud.

Nädal aega ajas Zaimov äriasju. Talle pakuti kohe kasulikku tehingut — Bulgaaria viinamarjade hulgimüüki Saksa hospidalidele. Puuvilja-hulgikaupmees, eakas flegmaatiline sakslane, tahtis väga seda tehingut kohe vormistada, kuid nõudis, et lepingu tingimustes märgitaks ära, et tal on õigus

ettenähtamatute asjaolude korral oma kohustustest lahti öelda, ega soovinud sealjuures neid asjaolusid nimetada. Oli täiesti selge, mida Zaimovi partner silmas pidas, kuid Zaimov tahtis seda sakslase enda suust kuulda.

«Mis viinamarjadest siin veel saab juttu olla, kui kõik, mis meil on, läheb sõja tarbeks!» lausus sakslane lõpuks.

Zaimov nõustus, tehing vormistati nõuetekohaselt ja nad läksid, nagu ärimeestel kombeks, restorani lepingulise tegema. Istuti lauda, kuid jutt ei laabunud. Sakslane vastas küsimustele lakooniliselt: jah või ei. Alles siis, kui tema käest küsiti, kuidas perekonna käsi käib, ohkas ta:

«Mul on kaks täisealist poega. Näete, milles on asi.»

«Jaa, teile on sõda ohtlik,» möönis Zaimov.

«Sõda on kõigile ohtlik,» lausus sakslane tasa. «Eelmine sõda laostas mu isa äri. Mina alustasin nullist.»

«Ka mina tean, mis on sõda,» ütles Zaimov osavõtlikult. «Sain kaks korda haavata.»

«Imelik, et mu pojad räägivad sõjast nagu pidupäevast. Kogu Saksamaa on justkui arust ära,» sõnas kaupmees mornilt.

Restorani suurtest peegliklaasist akendest möödus kolonn noori sakslasi, orkester kõige ees.

«Ka nemad ootavad kõik oma pidupäeva,» ütles kaupmees, peaga ühe akna poole osutades.

«Kas tõesti tahab kogu Saksamaa sõda?» küsis Zaimov vaikselt, kuid tema kaaslane jäi vastuse võlgu.

See puuviljakaupmees osutus ainukeseks sakslaseks, kes söandas Zaimovile öelda, et Saksamaa on hulluks läinud. Kuid Zaimov sai väga hästi aru, et tema partner rääkis nii sellepärast, et ta lihtsalt kartis sõda, mis tema perekonnale kord juba õnnetust oli toonud.

Kui Zaimov järgmisel päeval tänaval kõndis, kõlas sireeni ulgumine, ja rahvasumm tänaval hakkas silmanähtavalt hõrenema. Inimesed tõttasid värava poole, millele oli valge värviga maalitud nool ja «B» täht. Õppehäireid anti peaaegu iga päev, ent sedapuhku otsustas Zaimov esimest korda pommivarjendisse minna.

Punker oli inimestest tulvil — istuti toorestest laudadest kokkuklopsitud pinkidel, mis seisid reas nagu teatris. Seinad olid üleni plakateid täis, need selgitasid näitlikult, mida teha, kui puhkeb tulekahju, ja kuidas haavatuile esmaabi anda. Ühel seinal oli suur Hitleri portree, ja kõik istusid näoga selle poole. Nurkades seisid liivakastid ja labidad.

Zaimov uuris inimeste ilmet. Ta nägi siin samasuguseid pilkusid nagu tänavalgi. Tema kõrvu kostsid jutukatked:

«Meie tänaval mängib pommivarjendis muusika, sinna seati raadio üles.»

«Iga kord, kui ma poodi hakkan minema — jälle häire.»

«Minu mees ei lähe kunagi varjendisse. Mina jooksen tulistvalu, tema aga naerab.»

«Küll jookseb temagi, kui esimene pomm plahvatab.»

«Berliinis ei juhtu seda eluilmas.»

«Kust teie teate?»

«Te nähtavasti ei usu füürerit.»

Neile sõnadele järgnes pikk paus.

Zaimovi kõrval istuv punapäine mehekolge ütles valju häälega, kellegi poole pöördumata:

«Küll ikka inimesed on imelikud: virisevad, et toiduaineid saab kaartidega, aga kui neile rikkuse juurde teed murtakse, siis on neil jälle nina vingus — sõda. Süüa tahavad küll, aga oma rahvuse missioonisse ei usu.»

Inimesed istusid vaikides, pea norus, justkui noomida saanud koolijütsid tunnis.

Zaimovit rusus üha enam teadmine, et plaanid, millega ta siia oli sõitnud, olid naiivsed ja teostamatud. Jah, ta polnud osanud aimatagi, mida Hitler Saksamaa ja sakslastega oli teinud. Ta ei leidnud võitluskaaslasi, ausaid sakslasi, ehkki oli nagu ennegi kindel, et neid ikkagi on. Aga eks sa katsu neid selles üldise psühhoosi ja hirmu õhkkonnas leida, kui iga vestluskaaslane võib su gestaapole üles anda. Sõjauim osutus niivõrd magusaks, et valdas ka neid, kes alles hiljaaegu olid kainelt mõtelda suutnud. Ja siis veel hirm. See aitas samuti uimastada, sest äratas sakslastes aukartust mis tahes jõu, sealhulgas ka sõjalise jõu ees.

Zaimov kohtus nüüd peamiselt Saksamaal elavate bulgaarlastega. Nende abiga tahtis ta olukorras paremini selgusele jõuda. Neist kohtumistest jäi masendav mulje.

Peaaegu kõik tema tuttavad kuulusid edukate, jõukate inimeste hulka. Nad ütlesid, et Saksamaal avaneb teoinimestele avar tegevusväli. Zaimovit üllatas väga, et nad ei hoomanud kohutavat tõde — kes Saksamaal läbi lüüa tahtis, pidi tahes-tahtmata aitama selle fašismimaa röövellikku saamahimu rahuldada. Advokaat, kes varem Sofias poolnäljas elas, oli siin tapetud juudiperekondade pärandusasjade ajamisega terve varanduse kokku kühveldanud...

Insener, kes Sofias miskitmoodi silma ei paistnud, oli jõudnud haljale oksale, võttes osa armee bensiinikanistrite konstruktsiooni väljatöötamisest . . . Naine, keda Sofias peeti poolilmadaamiks, oli Berliinis kosjasobitajaks hakanud — avanud salongi, kus aadliperekondadest pruudid tutvusid kõiksugu nüüdistõusikutega, kes endale siniverelist suguseltsi ihaldasid . . . Sofia ülikooli harilik ajalooõpetaja oli Saksamaal peagi tehtud meheks saanud — kirjutanud Rosenbergi ametkonna tellimusel raamatu sellest, et slaavlased on ajast aega germaani rassile allunud . . .

Teised polnud teinud peadpööritavat karjääri, kuid neilgi oli siin parem põli kui Bulgaarias, ja nad olid karjääri teinutega mõneski suhtes ühel meelel. Ka nemad olid päri kõigega, mis Saksamaal praegu toimus. Ainult üks paljudest ütles, et ta kahtleb, kas juudivastased aktsioonid on õiguspärased. Üksainus!

Neid kõiki ühendas loomalik hirm natside karistava käe gestaapo ees. Ühesõnaga, need bulgaarlased sarnanesid sakslastega, Zaimov ei saanud loota ühelegi neist.

Aeg oli koju sõita. Zaimovi viimaseks lootuseks oli jäänud Sõber. Nad kohtusid enne ärasõitu ning otsisid kallis restoranis «Adlon» endile vaikse nurgakese. Peaaegu kõigis laudades istusid sõjaväemundris mehed. Orkester mängis vahetpidamatult kord sentimentaalseid, kord bravuurseid viise. Kui ta hakkas mängima Hitleri bandiidi Horst Wesseli mälestuseks kirjutatud laulu, mis Saksamaal kuulsaks oli saanud, siis tõusid kõik püsti, tõstsid klaasi ja hüüdsid kolm korda: *«Sieg heil!»*

Zaimov ja tema Sõber ajasid tasakesi juttu.

«Nii üksmeelne pole Saksamaa kogu oma ajaloo vältel veel kunagi olnud,» lausus Sõber.

«See kestab kuni esimese tõsise katsumuseni,» vaidles Zaimov vastu.

«Kas sa ei eksi?» kergitas Sõber oma puhmaskulme.

«Arvan, et ei, minu järeldus põhineb tõsistel kaalutlustel. Seda kõike tuleb vaadelda ühest küljest ajaloolisest aspektist, teisest küljest aga konkreetse sakslase, tema isikliku saatuse ja isiklike lootuste seisukohast. Siis näeme selles, mida sa üksmeeleks nimetad, suuri lõhesid.»

«Mina küll ei näe.»

«Ja mis järelduse sa sellest teed? Kapituleerud?»

«Kas sina tahad siis don Quijote vägitegu jäljendada?» küsis Sõber omakorda.

«Don Quijote elab inimkonna mälus kui hingepuhtuse ja õilsuse sümbol.»

«Mida see don Quijotele endale andis?»

«Ta ei mõtelnud endale.»

«Hüva, aga mida see siis teistele on andnud?»

«Aususe eeskuju, ja seda pole vähe . . .» Zaimov erutus üha enam — kas ta tõesti kaotab Sõbra? «Jätkem don Quijote rahule,» lausus ta ja küsis otseselt: «Kas me hakkame omavahel sidet pidama?»

«Ma ei tea, kas sa mõistad mind . . . õigesti,» alustas Sõber.

«Vasta selgesti, kindlalt, küllap mõistan.»

«Sa ju tead, et ma olen juba ühe katastroofi läbi elanud.»

«Finantskatastroofi,» täpsustas Zaimov.

«Jah, finantskatastroofi. Sa tead, kui väga ma oma naist ja lapsi armastan. Nüüd, mil ma olen hädast välja rabelnud ja mu äri läheb hästi . . .»

«Nüüd võib muidugi kodumaa peale sülitada. Võib sülitada oma au peale ja fašistide ees lömitada, sest nendega on tulus äri teha. Kas ma pean sinust nii aru saama?»

«Ma vihkan fašiste nagu sinagi.»

«Aga nende vastu võitlemise jätad minu hooleks.»

Samas juhtus saalis midagi. Kõik kargasid püsti ja tormasid pööraselt *«Hoch! Hoch! Hoch!»* karjudes keset saali. Seal moodustati tihe ring, pandi käed üksteise õlgadele ning hakati ühest suust valju häälega skandeerima:

«Heil Hitler! Sieg heil! Sieg heil!»

Puhkes aplaus, kõlasid vaimustushüüded. Orkester hakkas «Horst Wesselit» mängima ja publik laulis valjul häälel kooris kaasa.

Zaimov jälgis, millise pilguga Sõber seda kõike vaatas — Sõbra kahvatu hoolitsetud nägu, kissis silmad ja kriipsuks kokkupigistatud huuled väljendasid viha. Ta pööras end järsult Zaimovi poole.

«Mida me selle vastu teha saame? Mida?»

«Tasume arve,» vastas Zaimov.

Kaua kõndisid nad vaikides mööda heledalt valgustatud Unter den Lindenit. Tuul mängis pärnade kaharates kroonides, kuid lehtede kahinat polnud kuulda. Mööda tänavat kihutasid huilates sõjaväeautod.

Tuli hüvasti jätta. Zaimov ütles seda ja ulatas Sõbrale käe.

«Aga sa võid ikkagi minu peale loota,» kuulis ta äkki.

«Aitäh . . . Sa andsid mulle lootuse tagasi . . .» Zaimov surus tugevasti Sõbra kätt.

Aasta aega saatis Sõber informatsiooni, mõnikord õige väärtuslikku. Ent kui Hitler Nõukogude Liidule kallale tungis, katkes side. Zaimov arvas, et gestaapo arreteeris Sõbra.

Zaimov oli ka veel hiljem Saksamaal käinud — seda uurijad ei teadnud. Kohe esimesel korral püüdis ta selgusele jõuda, mis Sõbrast on saanud. Ta sai teada, et Sõbraga polnud midagi juhtunud. Ent kui nad kohtusid, nägi ta, et mees oli justkui ära vahetatud — hirmust halvatud, muserdatud, armetu.

«Jäta mind rahule,» anus Sõber. «See on ju naeruväärne — me tahame millelgi, mis on juba ajaloofaktiks saanud ja tervete riikide elu pea peale pööranud, paljakäsi teed tõkestada.»

«Ja ikkagi tõkestatakse sellel tee,» ütles Zaimov ja lahkus hüvasti jätmata.

Tal õnnestus siiski Berliini antifašistlik grupp luua.

Pärast 1939. aasta reisi saatis Zaimov Keskusse põhjaliku ettekande olukorrast Saksamaal. See oli psühholoogilise diversiooni ohvriks langenud rahva varjatud jõuvarude eeskujulik analüüs. Ta kirjutas: «Ka täiesti ausate ja tarkade inimeste hingeelu ja mõttemaailm on amoraalseks muutunud, koguni mittesakslaste oma. Nad ise ei märka seda muutust, sest neil kõigil on tunne, et Saksamaa uus kurss on neile toonud või toob tulevikus kaasa hüvangu. Mõned neist vihkavad fašiste ja fašismi, leidmata, et see nende positsiooniga argielus vähimalgi määral vastuolus oleks. Niisugust mõju avaldab natside demagoogia inimestele. Ja lõpuks veel hirm, mis võib isegi elutarkusena paista — kogu maailm põlvitab värisedes Saksamaa ees, miks siis mina pean vapper hull olema?»

M l a d e n o v: Zaimov, me pole teie ülekuulamist veel lõpetanud. Tõuske püsti ja vastake: kas te jäite oma Berliini-reisiga rahule?

Z a i m o v: Ei, ma naasin sealt rusutud meeleolus.

N i k o l o v: Teid rusus Saksamaa võimsus, mille vastu te olite käe tõstnud?

Z a i m o v: Ei, mind rusus rahva moraalne laostumine.

N i k o l o v: Kuulge, be-Zaimov! Kuidas julgete teie, oma rahva reetur, suurt saksa rahvast solvata?

Z a i m o v: Ma ei solva saksa rahvast, ma olen tema pärast kurb ja mõtlen, kui ränk saab olema tema ärkamine.

N i k o l o v: Meid aga kurvastab, et meil on tegemist inimesega, kel pole autunnet.

Z a i m o v: Meil on erinev aumõiste, härra prokurör.

SEITSMETEISTKÜMNES PEATÜKK

Vaheajaks viidi Zaimov sinnasamasse väikesesse tuppa, kus ta protsessi algust oli oodanud; ta istus kinnisilmi, nõjatudes vastu toolileeni . . . Niisiis huvitab neid üksnes tema Berliini-reis. Muust pole neil aimu. Muide, seda polnud kuigi raske välja uurida — just tollal kehtestati Saksamaal uus sissesõidukord, ja ta sai Saksa saatkonnast viisa. Leides nüüd oma arhiividest selle reisi jälgi, sattusid gestaapolased seda suuremasse ärevusse, et nende kolleegid Berliinis olid Zaimovi sealviibimise ilmselt maha maganud. Zaimov taipas juba eeluurimise ajal, et nad ei tea tema Berliini-reisist midagi muud, kui üksnes fakti, et ta on seal käinud . . .

Teda kurvastas ja häiris alati, et tal ei läinud selle reisi ajal korda midagi olulist ja hitlerlastele ohtlikku ära teha. Kuid nad ei teadnud midagi tema teistest reisidest, — ja mitte üksnes Saksamaa-reisidest . . .

Tšehhi antifašistidega sõbrunes ta juba enne sõda. Ta käis esimest korda Prahas 1937. aasta kevadel. Õhtul külastas ta oma sõpra, Tšehhoslovakkia kindralit, kelle pool olid koos sõbrad, enamalt jaolt sõjaväelased. Lauas valitses närviline meeleolu, nagu kogu maal, mille kohale oli kerkinud fašismi must pilv. Räägiti ainukesest lootusest — kaks aastat tagasi Nõukogude Liiduga sõlmitud lepingust.

Zaimovi kõrval istus neljakümne ringis mees ilusa mehise näo ja suurte tarkade silmadega, millest näis kiirgavat kurbust. Zaimov arvas, et küllap see kurbus tuleb mingist haigusest, mis ei lase sel mehel söögilauas veinigi maitsta. Võõrustaja ütles, tutvustades teda Zaimovile: «See on meie kuri sõber, seltsimees Jan.» Mispeale Zaimovi lauanaaber vastas: «Nii kuri ma ka ei ole, et sellega tasuks inimesi hirmutada.» Praegu käitus ta nii, nagu ei kuuleks ta, mida ümberringi räägitakse. Ent äkki küsis ta Zaimovilt:

«Kuidas Bulgaarias elatakse?»

«Ikka vanaviisi — Hitler seisab meie seljataga,» vastas Zaimov.

«Õigemini — ta seisab teie ees,» ütles seltsimees Jan mõtlikult, otsekui endamisi, ning vaatas Zaimovile oma suurte tumedate silmadega otsa. «Meil on seesama mure.»

«Teil on Nõukogude Liiduga leping, meil aga ei maksa sellest unistadagi,» ütles Zaimov. «Vastastikuse abistamise leping pole naljaasi.»

«Ei, ei . . .» raputas Jan pead. «Meie poliitikud käitusid juba lepingu ettevalmistamise ajal kahtlaselt. No milleks oli neil tarvis paragrahvi, et leping jõustub üksnes juhul, kui Prantsusmaa tuleb agressiooniohvrile appi? Öelge mulle, mis on Prantsusmaal sellega asja — leping puudutab ju kaht suveräänset riiki?»

«Olgu kuidas on, aga teades, kustpoolt agressioon kõiki ähvardab, võib kindel olla, et just nimelt Prantsusmaa ei astu agressorigà kunagi liitu,» vaidles teisel pool lauda istuv hallipäine sõjaväelane vastu.

Zaimov ei märganud, et kogu laudkond oli vait jäänud ja kuulas nende kõnelust.

«Ka prantsuse kodanlus on ikkagi kodanlus,» vastas seltsimees Jan. «Ja kui agressor tema huvisid ohustab, siis võib ta õige mööndlikuks muutuda, et aga hoopi mujale juhtida. Ärge unustage, et prantsuse kodanlus surus oma kodumaal mõlemad revolutsioonid maha.»

«Praegu pole üheksateistkümnes, vaid kahekümnes sajand, nüüd on ometi olemas riik, kus revolutsioon on võitnud!» hüüdis üks nooruke ohvitser õhinal.

«See'p see asi ongi, et on olemas niisugune riik,» noogutas seltsimees Jan ja lisas pärast pausi: «See riik ei saa prantsuse kodanlusele meeltmööda olla.»

«Minu arust meie Beneš lihtsalt kavaldas, visates Läänele selle prantsuse kondi,» ütles hallipäine sõjaväelane.

«Aga minu meelest on tõenäosem, et ta kavaldab Nõukogude Liidu ja meiega . . .» Seltsimees Jan vaikis viivu ja lisas: «Ma olen kindel, et Beneš murrab praegu pead, kuidas sellest lepingust päriselt lahti öelda.»

Keegi ei vaielnud talle enam vastu, nähtavasti peeti selle mehe arvamusest lugu, ja laudkond vaikis, mõlgutades muremõtteid.

Zaimovile meenus see kõnelus lauas jälle siis, kui ta kuulis raadiost Müncheni kokkuleppest, mis Tšehhoslovakkia Hitleri meelevalda andis. Beneš läks maapakku, tal ei õnnestunud kedagi kavalusega üle trumbata. Ent 1938.

aasta sügisel polnud München enam mingi ootamatus. Juba aasta aega varem oli Hitler ühes oma programmkõnes öelnud, et killustatud Ida-Euroopa tuleb Suur-Saksamaa ning uue Euroopa ideest lähtudes ühendada, muidu on ta hukkumisele määratud. Ta ei loopinud sõnu tuulde. Hitlerlased tegutsesid neis maades üha agaramalt ja jultunumalt. Ungaris oli võimul Horthy, kes ei varjanud oma fašistlikke tõekspidamisi. Seal kehtestati Hitleri eeskujul fašistlikud seadused. Selle eest kinkis Hitler oma järelkäijaile Ungaris Lõuna-Slovakkia ja Tagakarpaatia-Ukraina.

Austria muudeti Saksamaa provintsiks. Rumeenias kehtestati kuninga diktatuur, kuningavõimu sildi all aga peitus ülirange fašistlik režiim. Ka Bulgaarias märkas Zaimov samasugust tendentsi. Kõik viimase aja valitsused aina fašiseerisid Bulgaariat, hitlerlased aga tegutsesid Bulgaarias täiesti varjamatult, haarasid majanduse ja poliitika oma käpa alla.

Ent Zaimov teadis ka midagi muud. Kogu Bulgaarias üha tugevnes vastupanu fašismile. Bulgaaria Töölispartei, kuhu kuulusid ka kommunistid, kutsus rahvast kartmatult üles fašismi vastu võitlema. Zaimov kuulis ühtelugu seda kutset ja pidas oma aukohuseks vastata sellele tegudega, võidelda, ehkki teda korduvalt valdas masendav tunne, et sündmusi on võimatu peatada. Ta surus selle tunde resoluutselt maha ja püüdis oma tööd veel agaramalt teha. Ja ta ei unustanud Vene polkovniku ütlust, et tuleb oma rahva hulgast jõudu ja usku ammutada.

Tšehhoslovakkia antifašistide ees seisis esmajärgulise tähtsusega ülesanne — seada sisse side oma juhtkonnaga, kes mitmete asjaolude tõttu viibis kodumaast eemal, Nõukogude Liidus. Zaimov oli juba mitu korda Tšehhoslovakkias asuvate sõprade üksikuid palveid täitnud, oli aidanud neil Moskvaga sidet luua. Ent nüüd oli tarvis rajada pidevalt ja häireteta tegutsev sidekanal.

Zaimov sõitis Tšehhoslovakkiasse, oma kontori äriasju ajama. Ta valis säärase marsruudi, mis läks läbi Jugoslaavia ja Ungari. Jugoslaaviasse sissesõitu ei raskendanud ohtlikud formaalsused, ja Jugoslaavias oli hõlpus Tšehhoslovakkiasse sõitmiseks transiitviisat saada, seda enam et Zaimovil oli ette näidata ühe suure Tšehhoslovakkia kaubandusfirma kutse läbirääkimistele.

Teel jälgis Zaimov tähelepanelikult, kuidas elati maades, kust ta läbi sõitis, teeseldes ärimeest, kes on poliitikas naiivne võhik, ja juteldes reisikaaslastega . . . Jugoslaavia

jaamahoonetel rippusid veel Rahvaskupštšina valimisplakatid. Zaimov teadis juba, et need valimised olid olnud puhtfiktiivsed. Riigi praeguse kursi vastased olid saanud üle 40 protsendi häältest, kuid tänu riukalisele valimisseadusele andis see neile ebaproportsionaalselt vähe saadikumandaate.

Ühes väikeses jaamas Belgradi lähedal tuli Zaimovi kupeesse suurt kasvu vanamees. Tema arvukad kohvrid jõuti vaevu vagunisse tõsta, ja kui rong sõitma hakkas, paigutas ta need Zaimovi abiga pagasiriiulitele. Viimaks võtsid nad istet, vanamees pühkis näolt taskurätikuga higi ja küsis:

«Kas te sõidate Belgradi?»

«Jah, ja sealt veel edasi, Prahasse.»

«Või sealgi parem on,» urises vanamees, heitis Zaimovile uuriva pilgu ja lisas: «Ega minagi Belgradi jää. Ma sõidan Ameerikasse.»

«Pikk teekond,» naeratas Zaimov.

«Aga mis mul muud üle jääb,» torises vanamees.

Zaimovil oli juba pilt selge, aga ta tahtis vanamehe keelepaelad valla päästa.

«Ameerikas on muidugi kadestusväärsed elutingimused,» ütles Zaimov.

«Kellel on, kellel mitte,» raputas vanamees pead. «Mul elab noorem vend Ameerikas. Kolmkümmend aastat tagasi läks sinna õnnejahile, nüüd töötab hotellis uksehoidjana — säh sulle siis õnne.»

«Miks siis teie sinna sõidate, ja veel nii kõrges eas?» imestas Zaimov naiivselt.

Vanamees laskis kaua vastust oodata, ta vaatas aknast välja, pöördus siis Zaimovi poole ja sähvas vihaselt:

«Ma tahan rahus surra . . .» Ta vaatas Zaimovile otsa, mustad puhmaskulmud kortsus, mustad silmad välkumas. «Kes te olete?» küsis ta äkki.

«Bulgaarlane, ärimees,» vastas Zaimov meeleldi.

Vanamehe huuled tõmbusid vurrude all muigele.

«Äri on igal ajal tulus amet.»

«Praegu läheb äri kehvasti,» ohkas Zaimov. «Ma kauplen köögi- ja puuviljaga, aga meie päevil nõutakse hoopis muud kaupa.»

«Praegu tehakse südametunnistusega äri! Südametunnistusega!» lausus vanamees vihaselt. «Ja selle kauba ostjad ei koonerda.»

«Ma ei mõista.» Zaimov vaatas vestluskaaslasele naiivselt ja küsivalt otsa.

«Kas te tahate öelda, et teil Bulgaarias ei kaubelda sellega? Ma loen ju ka ajalehti.» Vanamees vaatas Zaimovile ainiti silma.

«Aga mina kauplen puuviljaga,» naeratas Zaimov.

«Ja arvate, et see annab teile õiguse rahus elada?» küsis vanamees raevukalt.

«Praegu ei ela keegi rahus — ajad on niisugused,» kostis Zaimov.

«Need, kes oma südametunnistuse maha on müünud, elavad suurepäraselt,» lausus vanamees kategooriliselt. «Nende elumõte on: pärast meid tulgu või veeuputus.»

«Ka meil leidub niisuguseid,» noogutas Zaimov. «Rahvas näeb neid läbi ega salli neid.»

«Sallib või ei salli — see on naiste vada, nemad aga muudkui teevad oma jõledat tööd ja vilistavad rahva arvamusele,» torkas vanamees pahuralt vastu.

Zaimov vaikis. Tarvis oli ikkagi ettevaatlik olla.

«Ma tegelesin kord poliitikaga, võib-olla sellepärast ma näengi kõike selgema pilguga,» sõnas vanamees veidi rahunenult, vaadates aknast välja. «Ma olin noorest peast hirmus keevaline nagu kõik serblased, ja kui moodustati meie ühendatud kuningriik ja serblased said seal võimuaktsiate kontrollpaki enda kätte, hakkasin ma poliitikat tegema. Ega ma tähtsaks tegelaseks saanud, ma ei taotlenudki seda. Tegutsesin ainult oma linnas. Ametikoht on mul kah enam kui tagasihoidlik — olen kõigest kooliõpetaja, alles hiljaaegu sain kooli direktoriks. Ma uskusin, pagan võtku, et poliitika on keeruline, kuid aus mäng. Kümne aasta pärast aga ei jäänud sellest usust jälgegi järele. Kõik on müüdav, kõik on ostetav. Viimastel aastatel ma uskusin vaid üht — et Jugoslaavia jääb alatust fašismist puutumata. Aga võta näpust! Möödunud aastal sõlmisime Mussoliniga igavese sõpruslepingu, ja nüüd on juba Berliini härrased meil omainimesteks saanud.»

«Ma pole sellest midagi kuulnud,» kallas Zaimov õli tulle.

«Lugu on väga lihtne,» selgitas vanamees. «Meil olid Austriaga tihedad majandussidemed. Nüüd Austriat enam ei ole. Austria on Saksa provints. Austria kapitalistidest on saanud saksa kapitalistid, nii et tere tulemast meie maale, külalised Berliinist. Ja nad ei lasknudki end oodata. Mida ma pean selle kohta ütlema oma kaaslinlastele, kes mind

usaldavad? Mida?» Vanamees ägestus jälle, kuid tema jutt katkes järsku — kupeeuks avanes ja lävele ilmusid kaks sandarmit.

«Ega üks sinise palituga naisterahvas siit mööda ei läinud?» küsis üks neist, kupeed hoolega uurides. Teine sandarm astus sedaaegu alumisele istmele ja heitis pilgu lae all asetsevale pagasiriiulile.

«Siit pole keegi mööda läinud,» vastas vanamees pahaselt.

Sandarmid läksid ära.

«No näete, tüüpiline Saksamaa elupilt. Kuidas see teile meeldib?!» hüüatas vanamees.

Rong lähenes Belgradile.

«Muidugi, maailm elab läbi raskeid aegu,» ütles Zaimov. «Aga kas on õige sellisel ajal oma rahva juurest pageda?»

Vanamees, kes juba õiendas oma kohvritega, pööras end Zaimovi poole:

«Pageda. Ainult pageda . . .»

Hiljem, edasi sõites, meenutas Zaimov seda kõnelust ja mõtles, et too vanamees on siiski aus inimene. Ja fašismi vaenlane. Kuid ta ei taha suure poliitika häbist ja alatusest osa saada ning pageb nüüd seepärast, et on kunagi selles poliitikas kaastegev olnud ja tal on nüüd häbi kaasinimestele silma vaadata . . .

Ungarist jäi mulje, et seal elati jõukalt ja koguni lõbusalt. Budapestis tormas rüsinal vagunisse kärarikas noortekamp. Nad lagistasid vahetpidamatult naerda ja laulsid. Zaimov vestles koridoris ühega neist — nägusa kaheksateistaastase noorukiga. Selgus, et kõik nad olid ümberasujad ning kolisid slovakkidelt äravõetud maa-aladele.

«Ungarist saab suurriik!» hüüdis nooruk ja tema silmad lõid vaimustusest särama. «Kõik saab meile, meile!»

Zaimov mõtles: «Jaa, jaa, just seda natsid ootavadki — et nende pettuse ohvreil säraksid silmad, sest neile anti lapike võõrast maad . . .»

Bratislava raudteejaam oli Ungari sõdureid puupüsti täis. Mängis puhkpilliorkester. Zaimov küsis vagunisaatjalt saksa keeles:

«Mis siin sünnib?» Vagunisaatja ei teinud teda kuulmagi. «Ta on vist slovakk,» arvas Zaimov ja kordas küsimust vene keeles. Nüüd vaatas vagunisaatja talle üllatunult otsa ning vastas muiates ukraina keeles:

«Mis muud, kui madjarid pühitsevad võitu.»

Ja kui rong liikuma hakkas, tuli vagunisaatja Zaimovi kupeesse, sulges ukse, võttis tema vastas istet ja küsis:

«Te valdate vene keelt?»

«Ma olen bulgaarlane,» vastas Zaimov kähku.

Vagunisaatja tõusis, avas jälle koridoriukse, vaatas mõlemale poole, pani ukse uuesti kinni ja istus.

«Meid müüdi oksjonil maha,» ütles ta vaikselt. «Oli oma riik, vabariik. Nüüd ei saa enam millestki sotti. Isegi riigipea laskis jalga.»

«Mida tal siin enam teha, kui riiki ei ole!» ütles Zaimov ettevaatlikult.

Vagunisaatja raputas pead.

«Targad inimesed ütlevad, et ta olevat meie vabariigile oma käega silmuse kaela pannud.»

«Misjaoks?» kahtles Zaimov teeseldud naiivsusega.

«Ta kartis meie endi vasakpoolseid.»

«Miks ta neid kartma pidi?» mängis Zaimov ikka veel kohtlast.

Vagunisaatja vaatas teda kaastundlikult, ohkas, istus veel natuke aega vaikides ja läks ära.

«Rahvas saab kõigest väga hästi aru . . .» mõtles Zaimov, vaadates aknast välja, kus laiusid elutud talvised põllud ja polnud ainustki hingelist, otsekui oleks riik tõepoolest surnud . . .

Zaimovil oli Prahas üks aadress, kus teda oodati.

Tšehhoslovakkia pealinn nägi hoopis teistsugune välja kui kolm aastat tagasi. Näis, nagu oleks linn leinanud. Inimesed kõndisid noruspäi, nagu oleks neil hirm või nagu poleks nad tahtnud hoonete fassaadidelt allarippuvaid haakristiga lippe, tänavail kihutavaid Saksa autosid ja isegi üksteist näha.

«Kas tõesti ka meid ootab sama saatus?» mõtles Zaimov ärevalt.

Maja, mida tal tarvis oli, asetses vanalinna vaikses kitsas tänavas. Majad seisid siin külg külje kõrval. Paksud kivimüürid, tükati mahavarisenud krohv ja tillukesed aknad tegid neid iidsete kindluste sarnaseks. Juba saabus varajane talvine videvik, kuid ühegi akna taga ei süüdatud tuld. Tänav oli inimtühi, Zaimovile oli see praegu muide soodsamgi . . .

Zaimov peatus maja ees, mis kandis otsitud numbrit ning oli kitsas nagu torn. Ust polnud, väike jalgvärav suures raudväravas viis kangialusesse.

Zaimov vaatas ringi ja astus väravast sisse. Hoovi ei

olnud. Ta leidis end ahtast kangialusest, kus tema siin vaevu seletas ust. See oli lukus. Uksekella leidmiseks tuli tikust tuld tõmmata.

Ukse avas mees, kelle kaela ümber oli mässitud soe sall. Tal oli küünal käes.

«Kas härra Slovaček elab siin?» küsis Zaimov tasa.

«Jah, aga ta sõitis Brnosse.»

«Ega ta ei jätnud härra Ruřečkale üht raamatut?»

«Ei tea. Ma pean naise käest küsima, astuge sisse.»

Zaimov astus kitsasse esikusse. Mees lukustas ukse ja ütles:

«Me ootame teid juba teist nädalat. Tere . . .»

Kolm päeva, mis Zaimov Prahas veetis, möödusid märkamatult, ehkki ta sellest vanast majast kordagi ei väljunud. Nii otsustasid tšehhi sõbrad, et mitte ilmaaegu riskida. Linnas tehti lakkamatuid haaranguid ja kontrolliti dokumente. Kõik, kellel oli tarvis Zaimoviga kokku saada, tulid siia. Hommikust õhtuni mõtles ta koos tšehhi seltsimeestega Praha—Sofia—Moskva sideahelale; kõik arutati viimse pisiasjani läbi. Nad püüdsid ette näha kõiki juhuslikke ohtusid, mis võinuksid Tšehhoslovakkia antifašistidel nende keskusega sidepidamist takistada . . .

Hiljem meenutas Zaimov Sofias mitu korda tänumeeli oma tšehhi sõpru, kes olid mõtelnud kõigele, sealhulgas ka tema enda julgeolekule . . .

Seda kõike meenutades jõudis Zaimov tahes-tahtmata taas tolle hirmsa päevani, mil slovaki seltsimeeste kullerina esinenud provokaator tema juurde tuli. Juba siis, kui nad Prahas kõiksugu sidevariante arutasid, kerkis küsimus slovaki antifašistidest. Tšehhi seltsimeestel polnud tollal slovaki antifašistidega sidet, ja nad ütlesid, et nood on veel raskemas olukorras. Sellepärast näitas juba esimese slovaki kulleri — äravintsutatud raseda naise — saabumine Zaimovile, kuivõrd raske oli slovaki põrandaaluste olukord, ja ta tegi nende heaks kõik, mida nad olid palunud, ning veel rohkemgi. Ent seejärel ilmus too lurjus. Tal oli parool, järelikult oli Zaimov lihtsalt kohustatud ka teda usaldama.

Juhtus, mis juhtus. Zaimov ei tahtnud enam sellele mõtelda. Egas iga lahing edukalt lõpe. Võiduni ei jõuta mitte üksnes edukate lahingute tulemusena, lõppkokkuvõttes tulevad arvesse ka need lahingud, mida kaotatuiks peeti. Zaimov polnud unustanud venelaste Borodino lahingut . . .

Ja nüüd mõtles ta jälle sellele tööle, mida ta oli tšehhi antifašistide heaks teinud, tööle, mis oli üsna hästi edenenud — tal polnud kuni viimase ajani midagi nurjunud. Ainult üks kord oli Zaimov päev läbi pinevil olnud . . .

Talle oli Prahast ette teatatud, et tema juurde saabub erandjuhtumite puhuks kokkulepitud parooliga üks seltsimees, kes tuleb saata Nõukogude Liitu. Selle radiogrammi toonist mõistis Zaimov, et tšehhi seltsimehed olid selle mehe elu pärast tõsiselt mures. Ta astus viivitamatult ühendusse Bulgaaria Kommunistliku Partei esindajaga, kes nagu temagi oli olnud kaastegev Praha—Sofia—Moskva sidekanali rajamisel. Zaimovile tundmatud «sillaehitajad» hakkasid operatsiooni ette valmistama, ning varsti teatati talle, et Sofiast Moskvasse pääsemine on tšehhi seltsimehele tagatud. Zaimov sai väga hästi aru, kui raske seda oli teha ja millega sealjuures riskiti. Seda kohusetundlikumalt valmistus ta oma otseseid ülesandeid täitma.

Prahalane saabus partei konspiratiivkorterisse õhtu eel. Ta ütles juba lävel parooli esimese lause, ja Zaimov laskis ta esikusse. Siia tuli valgust ainult naabertoast, ning Zaimov ei näinud nagu kord ja kohus tulnuka nägu. Mees võttis vihmamantli seljast ja kaabu peast ning silus mõlema käega oma küljelt lahkukammitud juukseid. Zaimov ütles sedaaegu väga keerulise parooldialoogi järgmise lause. Mees vastas, kuid jättis ühe sõna vahele ja ütles kaks sõna vales järjekorras. Zaimov kõhkles, teadmata, mida teha, tulnukas aga ootas ilmselt parooli järge. Zaimov ütles, mida tarvis, ja mees vastas, sedapuhku absoluutselt täpselt. Viimaks jõuti lõpulauseni. Külaline hakkas vaikselt naerma:

«Terve hiina tseremoonia selleks, et teada saada, kuidas bulgaaria ärimeeste käsi käib.»

Zaimov juhatas külalise tuppa, ja nad võtsid istet. Alles nüüd nägi Zaimov, et külaline polnud keegi muu kui seltsimees Jan, tema kunagine lauanaaber Tšehhoslovakkia kindrali pool.

«Kuidas reis läks?» küsis Zaimov rahulikult, ise aga murdis pead, mida ette võtta. Ta oleks tahtnud uskuda, et parooli segiajamine oli juhus. Mees oli pärast ohtlikku teekonda Prahast Sofiasse lihtsalt ühe sõna unustanud ja kaks valesti järjestanud. Ent ranged konspiratsioonireeglid ei andestanud ainustki eksimust.

«Meeldiv see teekond küll ei olnud,» vastas seltsimees Jan ning kuulis kohe oma üllatuseks, et Zaimov palus

paroolі algusest peale korrata. Tema ilus kõhn nägu omandas silmapilkselt äärmiselt pineva ilme. Prahalase lala vahega ja väsinud ilmega silmad sõna tõsises mõttes haakusid Zaimovi silmade külge. Mees ütles ühe paroolilause teise järel. Nüüd tegi seltsimees Jan selles kohas üheainsa vea — jättis ikka ühe sõna ütlemata.

Zaimov vaikis. Ta mõtles, mida teha.

«Kas ma ajasin paroolis midagi segi?» küsis seltsimees Jan.

Zaimov vaikis.

«Kas te ei tunne mind ära?» küsis Jan pärast pikka pausi.

Zaimov vaikis.

«Muide, ma mõistan teid,» lausus seltsimees Jan tasa, ja Zaimov nägi, et ta polnud mitte üksnes erutatud, vaid ka nõutu.

«Ma kohe ei tea, mida teha,» jätkas Jan. «Muide ma nii väga kartsin seda. Olen harjunud loogiliselt mõtlema ja rääkima nagu ajakirjanikud kunagi, paroolides aga on ikka midagi mõttetut või ebaloogilist.»

Zaimov vaatas talle teraselt otsa ja vaikis. Ka tema ei teadnud, mida teha. Liiati polnud tal õigust partei esindajatega nõu pidamata midagi radikaalset ette võtta.

«Vahest on võimalik Todor Pavloviga ühendusse astuda?» küsis seltsimees Jan äkki.

«Misjaoks?»

«Ta tunneb mind . . . isiklikult.»

«Kas see muudab asja?» küsis Zaimov kalgilt.

«Jah, teil on õigus,» noogutas seltsimees Jan, vaikis hetke ja kordas: «Teil on õigus.»

Rusuv vaikus kestis kaua.

«Teate mis, korrakem parooli,» palus seltsimees Jan. «Ainult aeglasemalt, palun.»

Nad kordasid uuesti leppefraase. Komistuskiviks saanud lause juurde jõudes takerdus seltsimees Jan ja ütles:

«Ma tunnen, et siin ongi viga.»

Ent ta ei osanud seda parandada.

«Vahest vaataksite mu dokumente,» ütles seltsimees Jan ja ulatas Zaimovile passi, mille vahel olid mingid paberid.

Zaimov vaatas. Kõik klappis, dokumendid olid just niisugused, nagu talle alalise sidekanali kaudu ette oli teatatud.

«Miks te Tšehhoslovakkiast lahkute?» küsis Zaimov, teadmata, miks ta sellest rääkima hakkas.

«Gestaapo sai mulle jälile — vist mõne provokaatori

abiga,» vastas seltsimees Jan. «Partei käskis mul ära sõita, aga ma viivitasin, lootsin, et gestaapo ei leia mind üles. Lahkusin sõna tõsises mõttes viimasel silmapilgul. Ühesõnaga, viimasel kahel nädalal oli palju närvitsemist. Küllap see mõjuski . . .» Äkki lisas seltsimees Jan energiliselt: «Aga seltsimees Todor Pavlov tunneb mind ikkagi niivõrd hästi, et ta kindlasti võtab mu käendusele . . . Ma saan muidugi aru, mida mu eksimus teile tähendab,» lõpetas ta.

«Ma pean paariks tunniks ära minema,» ütles Zaimov, jõudes viimaks otsusele. «Majas on inimesi, kes kontrollivad meie kohtumist . . .» Zaimov lõi silmad maha, teades, et pilk võib ta reeta — ta ei osanud valetada.

«Tagasi tulles leiate mu siitsamast tugitoolist,» naeratas seltsimees Jan väsinult. «Ma palun teid väga — leidke olukorrast mingi väljapääs, sellest oleneb meie ühises võitluses väga palju. Te mõistate loodetavasti, et ma ei mõtle endale.»

Zaimov läks ära.

Tal oli see õhtu veel praegugi sõna tõsises mõttes minutipealt meeles, sest ta teadis, kui kalliks viivitus võib maksma minna.

Kiirsideahela kaudu kohtus ta partei esindajaga ja rääkis talle kogu loo, unustamata lisada, et ta tunneb seda meest oma esimesest Praha-reisist saadik.

«Asi on ülitähtis,» ütles partei esindaja. «Me teeme kõik, mis on meie võimuses, et teda kontrollida, teie aga minge tema juurde ja oodake . . .»

Seltsimees Jan istus tugitoolis. Ta magas, käed lõdvalt rippu. Ta ärkas silmapilkselt ja vaatas ootus- ja lootusrikkalt Zaimovi poole.

«Tuleb oodata,» ütles Zaimov ning laskus samuti tugitooli.

«Ma mõistan,» noogutas seltsimees Jan süüdlaslikult naeratades ning lisas: «Ma olen äärmiselt kurnatud, minuga pole praegu mõtet rääkida. Laske mul magada.»

Enne kui Zaimov vastata jõudis, sulgusid seltsimees Jani silmad ning ta pea vajus õlale. Hetk hiljem hingas ta juba ühtlaselt ja rahulikult.

Alles järgmisel päeval tuli partei esindaja konspiratiivkorterisse ja tõi kaasa veel kellegi, keda Zaimov ei tundnud. Nad rääkisid tšehhi seltsimehega ligi tund aega, Zaimov vaatas sellal teise toa aknast välja, pidas tänavat silmas. Siis ütlesid seltsimehed, et kõik on korras, kuid tšehhi

seltsimees lahkub korterist alles õhtul, kui pimeneb, ning läksid ära.

Õhtul surus seltsimees Jan tugevasti Zaimovi kätt ja ütles naeratades:

«Noh, nüüd ma tean, et bulgaaria ärimehed on fašismivastase armee tublid võitlejad. Tänan, nägemiseni.»

Ja ta lahkus . . .

Alles märksa hiljem sai Zaimov teada, et see oli üks Tšehhoslovakkia Kommunistliku Partei juhte — Jan Šverma. Ta oli oma tegevuse sellele episoodile uhke.

Praegu seda meenutades mõtles ta: «Aga Praha—Moskva «sild» läks neile penidele kalliks maksma . . .»

Zaimov mõtles sellele, vaadates vangivalvureid, kes seisid tema kõrval, — ta tundis endas võitmatut moraalset jõudu vastupanemiseks neile ja kõigile teistele, kes uskusid, et ta on neil peos. «Ei, härrased, te olete küll kindlad, et ma omadega läbi olen, aga see on vaid illusioon, ja teile väga ohtlik illusioon.»

KAHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK

Kohtunik Mladenov sirvis kaua toimikut. Ta vajas paus, et mõtteid koguda.

Talle ei teinud muret mitte see, et Zaimov end spionaažis süüdi ei tunnistanud. Zaimov ju ei eitanud fakte, mis kohus talle esitas, ta ainult tõlgitses neid omamoodi. Kohtunikele tegi muret hoopis miski muu. Politseidirektor Dragolov oli Mladenovile kinnitanud, et Zaimovi vastupanu on kaitsepolitseis ülekuulamistel murtud. Ent nüüd oli Mladenov juba päriselt veendunud, et kohtu ees seisis vankumatu tahtejõu, selge mõistuse ja täiesti kindlate poliitiliste tõekspidamistega inimene.

Just see tegigi kohtule asja raskeks. Zaimov hakkab Bulgaaria saksameelset kurssi täielikult maha tegema ja räägib bulgaarlaste pühast, traditsioonilisest tänulikkusest Venemaa vastu. See probleem erutab praegu kogu rahvast, kogu maad. Valitsuse praegune kurss pole rahva hulgas populaarne, ja see ongi komistuskiviks, mis takistab Bulgaaria ja Saksamaa liidu sõlmimist; üksnes seetõttu ei sõandagi tsaar ja valitsus Bulgaaria armeed Hitleri käsutusse anda ja Nõukogude Liidule sõda kuulutada. Ja kui

nüüd niisugune lugupeetud ja üle kogu maa tuntud mees nagu Zaimov ütleb välja oma argumendid Saksamaaga liituastumise vastu, siis ei anna ei valitsus, tsaar ega sakslased seda kohtule andeks.

Need, kes protsessi kiiruga ette olid valmistanud, tõmbusid nüüd varju, piirdusid pealtvaatajarolliga, ning Mladenovil tuli nende vigu parandada.

Ta lootis, et prokuröri jõhkrus ja solvangud viivad kohtualuse endast välja, ei lase tal loogiliselt mõtelda ning ta jääb oma jutuga vahele, kuid seda polnud nähtavasti loota. Mladenov tundis kaebealuse vastu üha ägedamat vaenu; nagu olnuks Zaimov tema vihamees. Kuus aastat tagasi oli ta olnud kohtu lihtliige ja temast oli sõltunud vähe, kuid talle nagu teistelegi kohtunikele ei andestatud hulgal ajal Zaimovi õigeksmõistmist. Nüüd aga oli ta kohtu eesistuja, kõik olenes temast, ja ta pidi tegema, mida iganes suudab, et süüdi mõista seda märtrit, kes soovib maailmale tõestada, et ta on neist kõigist mitme peajao võrra üle.

. . . Raha! Näe, mis inimesi kõige rohkem huvitab! Ja kui jutt on reetmise eest saadud rahast, siis äratab see veel suuremat huvi. Kui kohus suudab Zaimovit sundida kaudseltki tunnistama, et ta on niisuguste asjade eest tasu saanud, siis tõmbab see kriipsu peale kõigile tema suuresõnalistele ilukõnedele isamaa-armastusest, sest raha eest armastamist nimetatakse teisiti. Kui kohus tuvastab Zaimovi müüdavuse, siis pole mingeid muid süütõendeid enam tarviski — see kaalub kõik muu üles, tõmbab musta risti kaebealuse kogu moraalsele palgele ja tema edasistele püüetele oma tegusid õilsate ajenditega põhjendada.

Mladenov tõusis.

«Palun tähelepanu . . .»

Ta luges ette kaebealuse Tšemširovi ütlused, et Zaimov olevat Nõukogude luure käest suurt tasu saanud, ja küsis, kas need ütlused on õigesti protokollitud.

«On küll,» kinnitas Tšemširov.

«Zaimov, mida teil on kohtule selle kohta öelda?»

Zaimov tõusis ruttamata ja tõmbas vangikuue hõlmad sirgu. Saalis oli kuulda, kuidas sekretär paberilehe lähemale vedas.

«Tšemširov ei tea minu rahaasjadest mitte kui midagi,» alustas Zaimov. «Ma andsin talle mõnikord pisut taskuraha kui oma õepojale, kes ilmast ilma oli rahahädas. Tegin seda sugulustunde ajel, ja seda ei saa kuriteoks pidada.»

«Be-Zaimov!» käratas prokurör. «Ärge püüdke meid lolliks teha! Rääkige tõtt! Ainult see võib teid päästa!»

Zaimov ootas, kuni prokurör lakkas karjumast, ja jätkas:

«Omaks tarbeks pole ma ühtki stotinkat saanud. Ma palun, et kohus lisaks toimikusse mitmesugustelt krediidiasutustelt saadud dokumendid. Neist dokumentidest nähtub, et mu varaline seisund jätab soovida. Isegi mu pension on laenu tagatiseks krediidipangale panditud. Mida te minu toimikust leiate peale vekslite? Ma elatasin end ärituludest, ja ka need jätsid soovida.»

«Te valetate, be-Zaimov!» põrkis prokurör jälle.

«Ma olen alati igasugust valet vihanud,» vastas Zaimov. «Ja kui kohus mind merkantiilsuses süüdistab, siis peab ta seda dokumentaalselt tõestama, nii nagu mina oma maksujõuetust kohtule tõestada saan.»

«Ta loodab, et raha ei haise,» ütles prokurör.

«Miks ei haise!» kostis Zaimov. «Haiseb küll, ja tihti peale väga pahasti.»

«Vastake kohtule, kui palju te oma reetmise eest saite?» sekkus kohtunik Mladenov resoluutselt.

«Ma juba vastasin: mitte stotinkatki.»

«Kaebealune Belopitov! Kas Zaimov maksis teile teie reeturliku kaastöö eest raha?»

«Meil pole Zaimoviga muid rahaasju kui üksnes need, mis puudutavad meie ühist äritegevust, ja need on raamatupidamises kirjas,» vastas Belopitov.

«Teil oli kahekordne raamatupidamine!» jätkas prokurör. «Meid huvitab see teine!»

«Ma tean ainult üht raamatupidamist, ja seal pole midagi, mis võiks teile huvi pakkuda,» vastas Belopitov, heitis pilgu Zaimovi poole ja võttis istet.

Zaimov silmitses parajasti prokuröri, kes oli niisama tige kui ennegi, ning tema halli paistetanud näo ilmest võis lugeda vaevumärgatavat irooniat. Oo, sellest, kuidas raha eest reedetakse, võiks ta kohtule mõndagi rääkida. Ta teadis, mis see on! Ta oli sellega alles hiljaaegu kokku puutunud . . .

. . . See juhtus neljakümne esimese aasta suve hakul. Ühel õhtul läks Zaimov restorani. Vabu laudu ei olnud. Ta tahtis juba ära minna, kui üks tuttav polkovnik teda hüüdis ja ta oma lauda kutsus; Zaimov oli kuulnud selle elumehe

ja parandamatu mänguri seiklustest. Polkovnik oli atleedi kehaehitusega mees neljakümne ringis, tal oli ilus ehtbulgaariapärane nägu — kotkanina, tihedad pigimustad juuksed, nooljad vurrud ja põhjatu sügavad mustad silmad, mille pilk tema äravalitud daame vististi lummas.

«Ma lähen varsti ära,» ütles polkovnik tõustes ja kummardades.

Zaimov tänas, võttis istet ja tellis ligirutanud kelnerilt õhtusöögi. Talle ei meeldinud istuda selle mehe seltsis; ta pidas polkovnikut põhimõttelagedaks inimeseks, kes on valmis teenima ükskõik keda ja ükskõik mida. Ent kui ta kord juba tema lauda oli istunud, siis pidi ta ka juttu ajama.

«Kuidas käsi käib, polkovnik?» Ta alustas nüüd juhuslikult kohatud inimestega alati niiviisi kõnelust. Vastuse järgi võis eksimatult ära arvata, millist jumalat keegi palub.

«Kehvasti: esiteks, teenistuskohustused väsitavad, ja teiseks — alaline rahapõud,» vastas polkovnik muretult ning ütles: «Aga teie tõestasite veel kord, et teil pea jagab. Äritegemine on praegusel ajal kõige tulusam amet, eks ju?»

«Ei või kurta.»

«Ma tahaksin kangesti millegagi äritsema hakata. Mida selleks tarvis on?» küsis polkovnik äkki.

«Ainult raha. Õiged ärimehed ütlevad: raha teeb ise raha.»

«Ja kui mul raha ei ole, aga häid ideid on?»

«Siis peate leidma kompanjoni, kellel raha on, aga ideid ei ole,» muigas Zaimov.

«Pagan võtaks! Kui õige katsuks tõepoolest äri alal õnne? Kas ma tohin kunagi teie kontorit külastada? Ma tahaksin lihtsalt näha, kuidas äri tehakse, ja millest alata.»

«Palun väga, tulge.»

«Teie kontor asub vist kuskil Slaveikovi tänavas? Tulen kindlasti. Aga nüüd pean ma kahjuks minema. Kohtamine.» Polkovnik naeratas kavalalt ja kutsus kelneri.

Järgmisel päeval tuligi polkovnik tema kontorisse.

«No näete! Öeldud — tehtud,» ütles ta juba lävelt, uudistades Zaimovi tagasihoidlikku kabinetti. «Nii et siin tehakse raha?»

Nad naljatlesid nagu restoraniski, kuid Zaimov tajus

äkki, et polkovnik tahab talle midagi öelda, kuid millegi pärast ei julge.

«Mida te müüte, kui see saladus pole?» küsis polkovnik.

«Kõike, mida meie käest ostetakse,» vastas Zaimov. «Mul on vahetalituskontor. Sõlmime hulgimüügitehinguid ja võtame oma vahetalitajatöö eest protsenti,» seletas ta tõsiasjalikult, ja talle näis, et polkovnik ei tundnud sedapuhku mitte ilma tagamõtteta tema äriasjade vastu huvi.

«Mul pole midagi müüa, ja ostmiseks pole raha,» ohkas polkovnik. «Teate, millisel ametikohal ma praegu olen?»

«Ei ole au teada,» vastas Zaimov kuivalt.

«Ma olen ameti poolest kana, kes haub dünamiidilaenguga mune,» ütles polkovnik resoluutselt ja tõsiselt. «Seda nimetatakse mobilisatsiooniplaani operatiivosakonnaks. Te teate väga hästi, mis töö see on — aina istu ja oota, millal mõni kõrge ülemus lahinguhäire nupule vajutab. Igavus ja . . . rahapõud ähvardavad hulluks ajada. Peaks midagi välja nuputama, andke ometi nõu!»

«Äri on algatusvõimelisele inimesele ääretu meri,» kostis Zaimov. «Aga nõu anda on väga raske ja ohtlik. Äri alal riskib harilikult igaüks omapead.»

«Ma mõistan . . . mõistan,» nõustus polkovnik ja küsis järsku: «Mis te arvate, kas Hitler võidab, kui ta Venemaaga sõdima hakkab?»

«Venemaa on ikkagi midagi muud kui Prantsusmaa,» tähendas Zaimov.

«See on tõsi. Aga kui ta Poola alistas, siis ütlesime: Prantsusmaa pole Poola. Muidugi mõista mängib Hitler panga peale, aga tal on hulk trumpe käes.»

«Küllap venelastelgi on trumpe varuks.»

«Te olete russofiilide perekonnast pärit ja ise ka russofiil, ning seetõttu optimist,» vaidles polkovnik talle vastu. «Aga mul on Venemaa pärast hirm.»

«Mul ka, aga elame — näeme.»

«Ka mina lohutan ennast niiviisi, kui ma kohe preferansipartii alguses kaotan, ja see hoiab mind paanikasse sattumast,» puhkes polkovnik naerma ja küsis: «Kas te töötate siin üksi?»

«Miks te seda arvate? Mu kompanjon on kõrvaltoas, ja meil on veel raamatupidaja ja ostuagent.»

«Kindrali kohta pole see kuigi suur armee,» muigas polkovnik ja jättis hüvasti.

Möödus veel mõni päev; ühel õhtul, kui Zaimov tahtis

koju minna, helistas polkovnik ja küsis, kas nad ei võiks kohtuda.

«Ma hakkan juba koju minema,» vastas Zaimov kuivalt.

«Väga hea, oodake kümmekond minutit, ja ma tulen teile Slaveikovi tänavale vastu.» Polkovnik pani telefonitoru hargile.

Zaimov väljus kontorist ning jälgis trepikojast, kustpoolt polkovnik tuleb ja kas ta on üksi.

Ta tundis polkovniku juba kaugelt ära, ehkki too oli täna erarõivais. Polkovnik tuli mööda vasakpoolset kõnniteed.

Zaimov läks talle üle tänava vastu. Nad teretasid ja sammusid koos edasi.

«Mida te kardate?» küsis Zaimov.

«Iseennast,» naeris polkovnik närviliselt. «Ja teid ka, ja veel kõiksugu muid asju.»

«Mis põhjust on teil mind karta?»

«Tõsi jah, teid kardan ma kõige vähem. Lähme siitkaudu,» ütles polkovnik, kui nad jõudsid ühe inimtühja hämara põiktänava nurgale. Ta närvitses.

«Ma ruttan koju,» ütles Zaimov.

«Ma ei raiska teil rohkem aega kui kümme minutit.» Polkovnik võttis tal kõvasti käe alt kinni. «Ma tahan teile oma äri-ideest rääkida.»

Nad sammusid piki kõlksuvat kivisillutist, möödusid taradest ja hallidest majadest, mille aknaist paistis valgus.

«Oelge mulle — teil on ju venelaste hulgas palju-palju sõpru,» lausus polkovnik. «Mis siis, kui kana pakub teile müüa mune, mida ta haub?» küsis polkovnik ja peatus, laskmata ka Zaimovil edasi minna.

«Ma ei mõista teid,» sõnas Zaimov.

«Ma ju ütlesin teile, et mul on kana amet. Niisiis, kas säärane tehing võib venelasi huvitada?»

«Kust mina tean?» küsis Zaimov.

«Uurige nende käest järele,» kostis polkovnik.

«Minu kontor kaupleb teistsuguse kaubaga,» naeratas Zaimov.

Polkovnik ei lasknud Zaimovi küünarvart lahti ja ütles talle kõrva sisse:

«Ma mõtlen seda täiesti tõsiselt. Ma vajan väga palju raha, vastasel korral ähvardab mind katastroof. Räägin teile kõik ära: kaotasin kaardimängus tohutu suure summa

ja panin ema väärtasjad panti; ema ei tea seda. Juba kuu aega kardan, et ta avastab nende kaotsimineku, ja otsin raha . . . Kerge öelda . . . Varsti saab pantimistähtaeg täis, ja ma ei saagi neid enam välja osta. Mõistate? Ma olen raha pärast kõigeks valmis.»

Zaimov nägi veel praegugi tema võikalt liusat lõhnastatud nägu.

«Mul on kõik läbi mõeldud,» jätkas polkovnik. «Kui me venelastega kokkuleppele jõuame, saavad nad minu käest pühapäevaks dokumendid, teevad endale koopiad ja toovad originaalid mulle tagasi.»

«Aga kui vahepeal vajutatakse lahinguhäire nupule?»

«Aah!» lõi polkovnik käega. «Siis lendab niikuinii kõik uppi. Ma loodan, et seda ei juhtu — nad kardavad liialt,» naeris ta sunnitult.

«Aga sel juhul pole venelastel teie kaupa tarvis,» ütles Zaimov.

«Neil pole tarvis Saksa armeega sidepidamise skeemi? Te teate paremini kui keegi teine, kui tähtis see on, ükskõik, millal nupule vajutatakse. Minu jutt on räägitud, nüüd on mu saatus teie kätes.»

Zaimov vaikis kaua, polkovnik oli näost kahvatu, tema silmad olid sügavale auku vajunud.

«Ma ei saa teile mingit lubadust anda,» lausus Zaimov viimaks.

«Tulen ülehomme teie kontorisse ja küsin, kuidas lood on,» ütles polkovnik kähku. «Kui te ütlete, et halvad, lähen ma ära. Ja tulen kahe päeva pärast jälle. Minu viimane tähtaeg on tuleva kuu viiendal. Aga kui te mind ei usalda ja oma vene sõpru minu ettepanekust ei informeeri, ei andesta nad seda teile kunagi.»

«Ma ei anna teile mingit lubadust,» kordas Zaimov.

«Ma tulen ülehomme,» sõnas polkovnik, ja Zaimovile näis, et tema hambad plagisesid.

Juba samal ööl said venelased polkovniku ettepanekust teada. Nad vastasid, et teevad otsuse alles pärast hoolikat kontrollimist.

Kolm päeva hiljem kohtus venelaste esindaja polkovnikuga, ja samal päeval saadi polkovniku käest ööpäevaks ülitähtsad Saksa dokumendid.

Pärast seda haudus polkovnik oma dünamiidilaenguga mune edasi, nagu poleks midagi juhtunud. Tema kaardimänguvõlg polnud vist väljamõeldis, kuid varsti sai teatavaks, et ta oli endale villa ostnud. Peatselt ilmus ühes

ajalehes foto: polkovnik seisis koos Saksa ohvitseridega maakaardi ees. Fotol oli järgmine allkiri: «Bulgaaria ohvitserid koos oma saksa sõpradega maakaardi juures sõjasündmusi arutamas.»

. . . Zaimov mõtles, et see polkovnik polnud ka praegu kohtuhoonest kuigi kaugel, ta istus Sõjaministeeriumis oma kabinetis ja ootas, millal nupule vajutatakse.

«Miks te vaikite, be-Zaimov?» karjus prokurör ikka ja jälle. «Kas te tõesti loodate meid uskuma panna, et te ei saanud oma reetmise eest Vene raha?»

«Mitte enda jaoks.»

«Kelle jaoks siis?»

«Te mõistate minu üle kohut.»

«Võib-olla eelistasite te, be-Zaimov, kulda? Või vene karusnahku?»

Rängemat solvangut oli võimatu kujutledagi! Zaimov poleks uskunud, et tal jätkub veel jõudu raevumiseks ja vihkamiseks. Kuid jõudu jätkus. Seda tuli vaid hoida, et vastu pidada ja mitte lasta end provotseerida . . .

Vene raha, vene karusnahad . . . Tal seostus sõnaga «venelased» hoopis midagi muud . . .

. . . Benediktov helistas talle hommikul ja palus teda tulla kell 22 neljandal aadressil. Viimasel ajal kohtusid nad õhtuti. Nad pidid juba konspiratiivreegleid järgima ja valisid välja seitse kohtumispaika. Zaimov tuli kokkulepitud kohta, ja kohe saabus sinna ka Benediktovi auto. Nad sõitsid inimtühja kohta ning jutlesid seal autost väljumata. Seejärel sõidutas Benediktov ta kuhugi äärelinna.

Seekord lausus Benediktov kohe, kui Zaimov oli autosse istunud ja teretanud:

«Ma sõidan Bulgaariast ära.»

«Hirmus,» pahvatas Zaimov.

Benediktov pani käe tema põlvele.

«Ma tuletan teile meelde teie enda sõnu: me oleme sõjaväelased. Käsk on käsk. Teiega kohtub edaspidi Jakov Savtšenko. Te võite teda usaldada nagu mindki. Ta tunneb oma tööd ja on julge mees. Tõsi küll, tal on üks oluline puudus — noorus. Pidage seda alati meeles ja . . . aidake tal mehistuda. Ta astub teiega lähemail päevil ühendusse.»

«Aga kuhu teid saadetakse?»

«Ma saan seda alles Moskvas teada. Sõtta. Mul on kahju teist lahkuda, aga ma tänan saatust, et me teiega sõpradeks

saime. Teie tarkus, teie tõearmastus ja hingepuhtus jäävad mulle eeskujuks.»

«Ma olen meie sõpruse üle uhke,» kostis Zaimov, klomp kurgus. «Ja ma ei unusta iial, et just nimelt teie juhatasite mulle . . . sel kohutaval, autul ajal . . . au tee.» Zaimov rääkis aeglaselt, suurivaevu sõnu otsides.

«Te ise leidsite selle tee,» ütles Benediktov. «Ma palun teid, hoidke end. Meil on veel paljustki rääkida . . . pärast sõda . . . Võidupühal.»

«Te ütlesite — sõtta. Kas meie arvestused osutusid õigeks?» küsis Zaimov.

«Jah . . . Nähtavasti,» vastas Benediktov lakooniliselt. «Teil oli õigus. Ma palun teid, Vladimir Stojanovitš, olge kolm korda, kümme korda ettevaatlikum. Te olete neile eriti ohtlik, Bulgaaria kaitsepolitsei teab ammust aega, et te olete slavofiil ja armastate venelasi, ega suuda teid teistsugusena kujutledagi, kuid Hitleri julgeolekuameti seisukohast transformeerub see kõik loogiliselt määratluseks «Suur-Saksamaa üliohtlik vaenlane». See tähendab, et seda, mis eile oli veel võimalik, homme teile enam ei andestata. Savtšenkot instrueeriti hästi ja ma palun . . . ma anun teid — kuulake kõiges, mis konspiratsioonisse puutub, tema nõuandeid.»

Benediktovi nägu polnud näha, kuid Zaimov tajus, kui erutatud tema sõber oli.

«Hea küll, võtan teadmiseks,» ütles ta.

«Te ütlesite mulle kord tunnistajate juuresolekul: te usute kaljukindlalt, et me saame Hitlerist võitu,» ütles Benediktov.

«Milliste tunnistajate juuresolekul?» küsis Zaimov üllatunult.

«Ärge unustage mustas frakis musträstaid, kes jalutasid meie ümber nagu raudile kutsutud diplomaadid.»

Muidu alati tõsine Benediktov püüdis nüüd naljatada. Nad vaikisid hetke, siis ütles Benediktov kuivalt, asjalikult:

«Mul pole enam aega. Sõidutan teid kodule lähemale, ja me jätame hüvasti. Ma sõidan ära juba täna.»

Auto peatus Rootsi Kaarli bulvaril.

«Noh . . .» lausus Benediktov kõlatu häälega.

Zaimov viivitas hetke, tahtes hüvastijätuks midagi öelda, ning äkki võttis Benediktov tal õlgade ümbert kinni ja embas teda tugevasti, pomisedes midagi — Zaimov ei saanud aru, mida.

«Minge!» Benediktov tõmbus tagasi ja kordas järsult: «Minge!»

Zaimov ronis autost kohmakalt välja, ning auto sööstis minema, kihutas pimedusse. Zaimov seisis liikumatult paigal ja vaatas, kuni punased tagatuled silmist kadusid.

Hiljem kohtusid temaga teised — Dergatšov, Sereda ja viimasel ajal Savtšenko. Talle tundus, et keegi ei suuda kunagi Benediktovit asendada. Savtšenko oli hoopis teistsugune. Kuid kahe aasta vältel sai see nägus ja julge noormees, kes oleks talle pojaks sobinud, talle armsaks. Savtšenko sarnanes pigem bulgaarlase kui venelasega, tal olid mustad juuksed ja mustad silmad, ta oli kärmas, alati heas tujus ja pisut sentimentaalne. Zaimovit liigutas piiritult, kui väga Savtšenko tema eest hoolitses ja teda hoidis, pannes tema pärast oma elu kaalule. Alles üsna hiljuti, talvel, pidid nad ühel ööl kokkulepitud kohas kohtuma. Savtšenko hilines veidi ja Zaimov oli teda oodates väga ärevil.

«Mis juhtus?» küsis ta, nähes, et Savtšenko parem käsi oli taskurätikuga kinni seotud.

«Ah, ei midagi, tühine asi,» vastas hingeldav Savtšenko hooletult.

«Ma palun teid öelda, mis juhtus, ma pean seda teadma.»

Savtšenko kohmetus, ta ei tahtnud sellest rääkida, kuid Benediktov oli keelanud tal Zaimovi eest midagi varjata, nii et tuli ikka öelda.

Ta polnud sõitnud autoga mitte kohtumispaika, vaid nagu ikka hoopis teise linnajakku, et jätta auto sinna ja tulla kohtumisele jalgsi. Ent siis märkas ta, et kaitsepolitsei auto jälitab teda, ning käskis autojuhil gaasi anda. Hulgal ajal polnud tal õnnestunud «sabast» lahti saada, ja viimaks oli Savtšenko autojuhil käskinud kohtumispaiga poole suunduda — aega jäi üsna napilt. Nad kihutasid Borissovo Gradino pargist mööda ning vahemaa nende auto ja politseiauto vahel hakkas pikkamööda suurenema. Savtšenko andis autojuhile peaga märku pöörduda ühte põiktänavasse, millele nad parajasti lähenesid, auto tegi pöörde kiirust kahandamata ja Savtšenko hüppas sõidu pealt välja. Ta põrkas vastu väravat, kuid jõudis jalgväravast sisse lipsata, enne kui politseiauto sealt mööda kihutas.

«Kui ma vastu väravat põrkasin, saigi käsi pisut kriimustada,» ütles Savtšenko kohmetunult.

«Palun teid tsirkusenumbrite tegemine järele jätta,»

tõrelès Zaimov, ja Savtšenko laskis pea süüdlaslikult longu.

Kord kohtusid nad Sofia äärelinnas, Zaimovi truu lapsepõlvesõbra pool. Nüüd elas sõber üksi, pidas lambaid ja käis ise neid linnalähedastel niitudel karjatamas. Ta näeris ikka, et ainult lammastega saabki nüüdsel ajal avameelselt kõnelda.

Kui jutud olid räägitud, ootasid Zaimov ja Savtšenko, millal ära minna saab. Maja peremees valvas nagu ikka väljas.

Märgates, et Savtšenko on väga kõhnaks jäänud, küsis Zaimov:

«Kas te saate korralikult süüa?»

«Mitte ainult korralikult, vaid koguni luksuslikult,» puhkes Savtšenko naerma. «Hitleri bulgaarlastest toapoisid ju hoolitsevad kõigest väest, et nende sakslastest isandail kõht täis oleks, ja mina käin just neis restoranides, kus nood saksad lõunastavad. See on kallis lõbu, aga süüa saab vägevasti.»

«Kui suur teie palk on, kui see pole saladus?» naeratas Zaimov.

«Ma olen jõukas nagu tsaar Boriss,» vastas Savtšenko tõsise näoga. «Aga mul on parem põli kui tsaaril, mul pole tarvis sakslaste ees lömitada. Aga kui meil jutt juba sinna kaldus, öelge parem, kuidas te ise elate.»

«Veel paremini kui teie,» vastas Zaimov. «Ma elan ju omas kodus.»

«Mulle näib, et politsei teeb meie kandis praegu haarangut,» ütles kohkunud peremees tuppa astudes.

Savtšenko väljus majast ning tuli varsti tagasi.

«Tõepoolest, nad kammivad ühe maja teise järel läbi, ja kogu tänav on ümber piiratud. Kas siin keldrit on?»

«Millise bulgaarlase maja siis keldrita on?» vastas peremees, nihutas vaadi kõrvale ja avas luugi.

«Palun teid,» ütles Savtšenko.

«Mitte mingil juhul,» vastas Zaimov. «Mina jään siia. Me oleme Ivaniga ammust aega tuttavad, ja kedagi ei üllata, et ma talle külla tulin. Mind kaitsepolitsei, jumalale tänu, tunneb. Aga teie peate küll peitu minema.»

Savtšenko tahtis vastu vaielda, kuid Zaimov käsutas:

«Jalamaid keldrisse!»

Kohe tulidki kaitsepolitseinikud, ja läbiotsimine algas. Politseinikud torkisid mõõkadega sulgmadratsit, voodialust ja ahjuauku, aga vaati nad ei puudutanud. Zaimov

tunti ära, tal lasti minna. Kõik lõppes tookord hästi. Savtšenko lahkus hommikul karjaserõivais, ajas peremehe asemel lambad niidule.

Jah, ka nemad olid tookord rahast rääkinud, nemad samuti . . .

«Ma tean, miks te vaikite, be-Zaimov!» karjus prokurör, raputades rusikaid; tal olid pikad peened käsivarred. «Teil on häbi, jaa, jaa, te häbenete! Te müüsite ju Bulgaaria Juuda kombel neljakümne vene hõbeseekli eest maha!»

Zaimov silmitses prokuröri mõtlikult, äraoleva pilguga, nagu oleks ta kõrge mäe otsast pimedasse kuristikku vaadanud.

ÜHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK

Mladenovil oli tarvis kõigutada Zaimovi positsiooni, kes eeluurimisel oli väitnud, et oli tegutsenud üksi, kedagi teist oma tegevusse pühendamata, ega olnud välismaiste põrandaaluste keskustega ühenduses. Zaimovile esitatud süüdistus, et ta on terve reeturiteorganisatsiooni juht ning ühenduses teiste maade põrandaalustega, oli ikka veel väga ebakindel, seda tuli põhjendada, kinnitada. Mladenov otsustas kõigile kaebealustele ristküsitluse korraldada, ta lootis nad Tšemširovi abiga segadusse ajada ning sundida neid ütlema seda, mida kohtul tarvis oli. Kuid kaebealused Prahhov ja Belopitov kinnitasid pöörase visadusega ühtesoodu Zaimovi ütlusi. Tšemširoviga aga oli sündinud kummaline muutus. Ta muretses nähtavasti ainult enda pärast. Ta püüdis kõigest väest end süüst puhtaks pesta ega öelnud enam niigi palju kui eeluurimisel. Küsimustele vastates lobises ta mitu korda välja, et ta seisab sakslaste teenistuses. Mladenov katkestas tema ülekuulamise, mõeldes kahjurõõmsalt, et lõppude lõpuks pole tema mure Tšemširovile ülekuulamise ajal sõnu suhu panna.

Mladenov oli väsinud ning tabas end üha sagedamini mõttelt — ah, lõpeks see kõik juba rutem! Saalis oli palav ja umbne, ta tundis kogu aeg selga higistamas ja särki selja külge kleepumas, võttis alatasa taskurätiku taskust ja pühkis otsmikult, kaelalt ja kleepuvatelt kätelt higi. Ja põrnitses vaenulikult Zaimovit. Kord kohtusid nende pil-

gud, ja Mladenovile näis, et kindrali silmades paistetanud laugude all välgatas muie.

Teised kohtu liikmed ei aidanud Mladenovit üldse. Kapten Ivanov ei esitanud kogu protsessi vältel ainustki arukat küsimust ning laskis Zaimovi vastuste järel äkki kuuldavale pikki tiraade, otsekui püüdes kellegi silmis õigustust leida ning demonstreerides oma truualamlikkust ja õiglust. Alamporutšik Paskalev lihtsalt ei tundnud sõjakohtu tööd. Ta oli harilik tsiviilasjadega tegelev jurist. Tema küsimused olid tarbetud ja segasid sageli, Mladenovil tuli neid korduvalt desavueerida või vajalikus suunas tõlgitseda. Mladenov mõtles täie õigusega, et ta võitleb Zaimovi vastu ihuüksi. Mis prokurörisse puutub, siis tema oli küll oma ülesannete kõrgusel, aga mis see aitas. Ega tema pidanud kohtuotsust põhjendama.

Vaheajal otsustas Mladenov oma abilistega lühidalt nõu pidada. Nad võtsid nõupidamistoas ligistikku istet. Mladenov nööpis mundrikuue eest lahti.

«Härrased, te pole küllalt agarad,» ütles ta. «Ja ei tohi kohtu aega raisata kolmandajärgulise tähtsusega küsimuste arutamisega. Protsess hakkab lõpule jõudma, ja meie kohus on lõpetada *crescendo*.» Ta pööras pilgu alamporutšik Paskalevi poole, kellel oli nagu protsessi ajalgi sügavamõtteline nägu peas. «Teie sisukas vaikimine, alamporutšik, ei rahulda mind,» sõnas Mladenov salvavalt.

«Mul pole . . . niisugustes asjades . . . kogemusi . . .» lausus Paskalev takerdudes ning tema kuivetule kortsulisele näole ilmus süüdlaslik, aupaklik naeratus. «Mind üllatab teie enesevalitsus, härra polkovnik, ja ma kardan kogu aeg teid segada.»

Surunud alla kiusatuse öelda alamporutšikule, et tema pisikavalus on liiga läbipaistev, pöördus Mladenov kapten Ivanovi poole.

«Kui mu mälu ei peta, kavatsesite te tõstatada küsimuse ustavusest Tema Majesteedile antud truudusvandele? On aeg . . .»

«Ma olen ammu valmis, aga selle teema käsilevõtmiseks tuleb leida taktikaliselt soodus moment,» vastas Ivanov, eesistujale julgelt silma vaadates. Ta oli gestaapolastega tihedas kontaktis ja teadis, et Saksa ülemused polnud Mladenoviga ja protsessi käiguga rahul.

«Olen teiega päri,» lausus Mladenov lepitavalt; muidugi oli ta kapteni suhetest gestaapoga informeeritud.

«Ma annan teile varsti võimaluse, jälgige tähelepanelikult.»

Vaheaja lõpuni istus Mladenov avatud akna all, lastes kergel tuulel näkku puhuda. Ta mõtles, et protsessi lõpus tuleb kogu tähelepanu Zaimovile koondada, lõppude lõpuks huvitab tema üksi kõiki protsessi organiseerijaid.

Istungit jätkates käskis Mladenov Zaimovil nagu ikka püsti tõusta. Kindral tõusis ruttamata. Iga kord, kui tal tõusta tuli, hakkas tal kitsais vangirõivais ahistavalt ebamugav. Ta tõmbas vangikuue hõlmad sirgu, tiris varrukaid, mis olid alandavalt lühikesed, ja peitis käed selja taha. Tema ilmest ei saanud midagi välja lugeda peale väsimuse, tursunud laugude alt vaatasid kohtunikke rahulikud, terased silmad. Ta oli valmis lahingut jätkama.

Mladenov köhatas hääle puhtaks ja lausus leebelt:

«Seletage meile, Zaimov, miks te 1912. aastal Bulgaaria vaenlaste vastu ennastsalgavalt võitlesite, nüüd aga hakkasite vaenlase käsilaseks?»

Zaimov vaatas eesistujale küsivalt otsa.

«Nonoh, me kuulame teid,» jätkas Mladenov niisama leebelt kui ennegi.

«Kas see pole siis seletamatagi selge, mis vahe neil sõdadel on?» küsis Zaimov. «Liiati ei saa ma aru, miks te Nõukogude Liitu vaenlaseks nimetate? Bulgaaria ei sõdi Nõukogude Liiduga ja on temaga diplomaatilistes suhetes.»

«Me oleme teie demagoogiast üpris väsinud, Zaimov,» alustas Ivanov ja pöördus eesistuja poole, sõnatult paludes luba ülekuulamist jätkata. Mladenov noogutas ja kapten jätkas: «Siin on sõjakohus, ja te teate väga hästi, et sõjaväeteenistuses ei sallita demagoogiat — armees rajaneb kõik Tema Majesteedile antud truudusvande ja ülemuste käskude pühakspidamisel. Niisiis, kas pole teie puhul lugu enam kui lihtne: 1912. aastal olite te Tema Majesteedile antud truudusvandele ustav, aga nüüd murdsite oma tõotuse.»

Kapten Ivanov püüdis sundimatult käituda ja kõnelda, kuid tema ilmest paistis, et ta oli äärmiselt pinevil — õhukesed huuled olid kriipsuks kokku pigistatud, silmad sügavale auku vajunud, laup kipras.

Zaimov vaikis natuke aega, ta näis mõtteid koguvat, seejärel ütles ta tasa:

«Jah . . . See on igale sõjaväelasele kõige rängem süüdistus.»

«Või veel!» hüüdis Ivanov võidurõõmsalt.

«Aga lugu pole nii lihtne, nagu küsija arvab,» Zaimovi kähedavõitu hääl kõlas üha kindlamalt. «Asi on selles, et iga arukas sõjaväelane ei näe monarhile antud vandetõotuses mitte truudusvannet mingile isikule, isegi kui see on kroonitud pea, vaid oma isamaale, oma rahvale, ja kui truudusvannet niiviisi mõista, siis pole ma oma vandetõotust kunagi murdnud.»

«Jälle demagoogia!» ütles Ivanov valju häälega, pöördudes Mladenovi poole, too aga lehitses keskendunult toimikut, jättes ohtlikust situatsioonist väljarabelemise kapteni enda mureks.

«Te käitusite alatult, rikkusite isegi kõige algelisemaid moraalireegleid!» jätkas Ivanov dramaatilisel toonil. «Tema Majesteet usaldas teid viimse võimaluseni, teie aga müüsite tema usalduse välisvaluuta eest maha! Meie tsaar — avasüdamlik, hea inimene — võttis teid oma lähikonda, teie aga tulite tema juurde, nuga selja tagal. Õigus?» Ivanov oli oma filipikaga rahul, ta nõjatus vastu toolileeni, oodates Zaimovi vastust. Saalis valitses pinev vaikus — kõne all oli tsaari püha isik, ja monarh ise vaatas kõiki pildilt.

«Siin on, nagu te ise ütlesite, sõjakohus,» Zaimovi hääl kõlas selles vaikuses hirmuäratavalt valjusti. «Ma lisan: see on poliitiline protsess, ja minu arust pole siin sünnis melodramaatiliselt suuri sõnu teha. Mis aga kohtu poolt ettevaatamatult tõstatatud küsimuse sõjalisse ja poliitilisse aspekti puutub, siis sellest olen ma juba küllalt rääkinud. Ma nähtavasti eksisin, lootes, et kohtunikud mõistavad mind.»

Zaimov võttis istet. Kapten Ivanov kehitas mõttetult õlgu ja pööras näo eesistuja poole, kes ikka veel toimikut lehitses.

Zaimov laskis pea korraks tahapoole, sulges viivuks silmad ja avas nad jälle. Tema silme ees pendeldas vahetpidamatult tsaari nägu portreel.

Varsti pärast seda, kui Zaimov kindraliks ülendati ja Sõjaministeeriumis kõrgele ametikohale määrati, sõitis ta koos sõjaministriga paleesse. See oli puhtformaalne visiit — minister oli kohustatud uut suurtükiväeülemat tsaarile kui sõjavägede ülemjuhatajale tutvustama.

Tsaar võttis neid vastu oma kabinetis, mille tohutud mõõtmed ainult rõhutasid valitseja kidurat kasvu —

eemalt paistis üle massiivse laua serva ainult tema pea. Ta oli, nagu seesuguste visiitide ajal on kombeks, sõjaväemundris, mida ta kunagi kanda polnud osanud. Ka nüüd unustas ta püsti tõustes mundrikuue hõlmad sirgu tõmbamata, tema pagunid olid ripakil ja rinnaesine kortsus. Zaimov püüdis seda mitte märgata, kuid ei suutnud.

Tutvustamistseremoonia ei kestnud minutitki, ning seejärel sugenes kabinetti piinlik vaikus. Tsaar heitis ministrile tõreda pilgu. Minister tõusis. Zaimov järgis tema eeskuju.

«Zaimovit palun siia jääda,» ütles tsaar naeratades, andes seega nähtavasti ministrile mõista, et ta tahab kindraliga mitteametlikult vestelda.

«Lähme meiegi siit ära, siin annavad juba seinad sõnadele hoopis teistsuguse, mõnikord sootuks väära mõtte,» ütles tsaar, niipea kui minister oli väljunud.

Nad läksid mööda jahedat hämarat koridori verandale. Tiheda võraga puud kasvasid otse akende all, ja tuule käes õõtsuvad oksad jätsid mulje, nagu elataks siin tavalist argielu.

«Minu lemmikkoht,» sõnas tsaar, istudes tugitooli ning pakkudes Zaimovile enda kõrval istet. «Loodus köidab mind lausa maagilise jõuga.»

«Te olete teda uurinud ja tunnete teda hästi,» vastas Zaimov naerusui. «Seepärast ta teid kutsubki.»

Tsaar tõstis valvsalt pilgu tema poole ja Zaimov mõtles, et tema sõnu võidi mingiks vihjeks pidada.

Pole kerge elada palees ja kanda krooni, kui sulle iga sõna puhul viirastub, et sellel võib olla varjatud tagamõte. Jah, eks ta ole — andkem keisrile, mis keisri kohus.

Tsaar vaatas tugitooli nikerdatud korjule nõjatudes parki — sügavalt keskendunud ilmega, nagu talle endale näis, kuid tegelikult kiskus tema väike ilmetu nägu sellistel hetkedel vägisi krimpsu, nagu oleks teda piinanud mingi valu.

«Mulle meenub tihti too paraad teie polgus,» alustas Boriss tuhmivõitu häälega. «Sellest on juba nii palju aega möödas, aga mul on ikka silme ees see suurepärane paraadmarss ja teie ise valge ratsu seljas, enesekindel ja õnnelik... ja teie sõdurid, kelle näol ma ei näinud alalist hirmu, et samm segi ei läheks, vaid marssimisjoovastust. Just nimelt joovastust. Tõtt öelda ma kadestasin teid tookord. Sõjaväeteenistus on ju vahest mu ainuke kutsumus, aga saatus tegi minust selle palee peremehe.»

«Teie kui tsaar oletegi ju armee ohvitseride hulgas esimene . . . te olete sõjavägede ülemjuhataja . . .» lausus Zaimov viisakalt.

Boriss vaatas talle etteheitva pilguga otsa.

«Aga teie ju teate, kui paljud tõkked mind armeest lahutavad.» Ta vaikis viivu, oodates Zaimovi vastust, ning jätkas: «Kahjuks pole minu ja sõdurite vahel mitte ainult subordinatsioonidistants, vaid ka hulk inimesi, kes ei hooli ei sõdurist ega minust, ja kelle ainus jumal ja ainus kirg on karjäär.»

Tsaari jutt oli õige, kuid Zaimov jäi talle vastuse võlgu.

«Te vaikite, sest teate seda niisama hästi kui mina,» sõnas tsaar kurvalt, pilk läbi veranda klaasseina parki suunatud.

Zaimov vaikis, mõistes, et tsaar võib pidada tema vaikimist nõusolekuks. Issand! Kui lihtne oli kõik olnud tolle paraadi päeval, millest rääkis tsaar. Tõepoolest, polk marssis justkui lauldes. Tsaar hüüdis valjusti: «Tänan, Zaimov! Te teete Bulgaaria armee jälle kuulsaks! Tänan!»

Tsaari kaaskond andis naeratades teed, tsaar tippis väikeste sammudega Zaimovi juurde ja ulatas talle käe. Neil oli tookord olnud hõlpus teineteisega jutelda, Zaimov rääkis sõjandusest, tsaar kuulas meeleldi, mõistvalt, ning kiitis heaks tema mõtted sellest, mida sõdurite heaks tuleks teha, et sõdur kogu oma mõistuse ja hingejõuga kodumaad teeniks.

Ja äkitselt märkas Zaimov, millise ilmega kaaskond nende kõnelust kuulas. Ja ta taipas, et kõik nad mõtlesid praegu: ega ometi kellelgi nende hulgast tule loovutada oma sooja kohta sõjaväehierarhia tipus?

«Miks te järsku kurvaks jäite?» küsis tsaar tookord.

«Oh ei,» kohmetus Zaimov. «Paraad on läbi, ma lihtsalt mõtlen juba homsetele argimuredele.»

«Teil ei tohi ega saagi muretsemiseks mingit põhjust olla,» lausus tsaar tõsiselt ja hoolitsevalt ning lisas: «Vastupidi . . .»

Hiljem naljatasid sõbrad sellest kõnelusest kuuldes: «Sa saad kindlasti sõjaministriks.» Ent lugu lõppes hoopis teisiti: peatselt saabus polku Sõjaministeeriumi komisjon ja kogus nädal otsa hoolega negatiivseid fakte, milliseid suure väeosa elus ikka leidub. Ausa mehena rääkis Zaimov ise komisjonile paljudest polgu hädadest ja vajadustest ning andis seejärel komisjoni koostatud aktile allkirja. Ta ei pannud tähele, et kokkuvõttes ei tehtud üldse juttu

neist headest külgedest, mida tsaar oli näinud ning esile tõstnud.

Tsaar Boriss pani oma kollase kuivetu käe Zaimovi tugitooli käetoele, kallutas end talle lähemale ja ütles:

«Ma oleksin pidanud teid palju varem teie praegusele ametikohale määrama. Aga parem hilja kui mitte iialgi. Eks ju?»

Boriss silmakirjatses nagu ikka. Zaimov oli tema silmakirjalikkusest ammu kuulnud ja seda viimastel aastatel ka omal nahal tunda saanud, kuid teiste käe läbi, nüüd aga nägi ta seda nii-öelda oma silmaga. Et vaadake, tsaar kahetseb, et ta oma armu kindralile varem üles polnud näidanud. Ent Zaimov teadis väga hästi, et just nimelt tsaar ise oligi kuni viimase ajani teinud kõik, mida iganes võimalik oli teha, et teda diskrediteerida ja muuta oma sõnakuulelikuks teenriks. Mõistatuseks jäi vaid see, mis eesmärk tal praegu oli, miks ta nüüd hirmu armu vastu vahetas. Vahest oleks seda pidanud tema käest otsesõnu küsima? Ei, ta on ikkagi tsaar. Temast võib mõtelda mida tahes, aga etiketist ei tohi üle astuda. Praegu oleks sobivam öelda mõni asjakohane tänusõna, Zaimov aga vaikis, ta ei suutnud end sundida sõnagi lausuma, ehkki teadis, et tema vaikimist võidakse jälle valesti tõlgitseda.

Muide, mõelgu tsaar mida tahes. Ega ta nii rumal ka ole, et aru ei saa: nende praeguse kohtumise ja tolle paraadi vahel on möödunud hulk aega ja toimunud palju sündmusi, mis on kõike — sealhulgas ka nende suhtumist teineteisesse — põhjalikult muutnud. Nüüd seisis poliitika nende vahel kõrge barjäärina, mida kumbki ületada ei suutnud.

Boriss sai sellest suurepäraselt aru. Alles eile oli ta selle kohtumise üle, mis neil Zaimoviga ees seisis, oma sõbra arhitekt Sevoviga nõu pidanud, ja too oli soovitanud tal kõneluse käigus igati vältida poliitikat ning püüda vaid ühes asjas selgusele jõuda: kas on loota, et kindralipagunid ja kõrge ametikoht sunnivad Zaimovit poliitikast loobuma? Sevov ise seda ei uskunud . . .

Tsaar vaatas parki ja ootas Zaimovi vastust.

«Ma sain enda käsutusse just selle väeliigi, mida ma kõige rohkem armastan ja kõige paremini tunnen,» katkestas Zaimov viimaks vaikuse.

Borissi rahuldas seesugunegi tänuvorm. Noogutanud vaevumärgatavalt — tänuavaldus on teadmiseks võetud —, lausus ta:

«Mina ja minister, me oleme mõlemad kindlad, et te tõstate selle väeliigi niisugusele tasemele, et ta õigusega võib suurtükiväe ülevat nime kanda.»

Zaimov ei kavatsenud juttu poliitikale viia, kuid kellele ta siis veel pidi esitama küsimuse, mis puudutas tema otseseid tööülesandeid, kui mitte ülemjuhatajale?

«Ma sain teada, et meil võetakse aluseks Saksa uus suurtükiväemäärustik. Millest säärane valik on tingitud?»

Boriss kehitas oma ahtaid õlgu ning vastas pikemalt mõtlemata, otsekui käiks jutt mõnest igapäevasest asjast:

«Ma pole seda probleemi uurinud ja pole teiega diskuteerimiseks ette valmistatud. Te teate isegi, et selle asjaga tegelevad spetsialistid, rääkige nendega. Niisugust küsimust ei otsustata ainuisikuliselt.»

Oli selge, et audients oli lõppenud, kuid Zaimovil polnud õigust esimesena tõusta. Tsaar vajus jälle millegi üle mõtteisse, vaatas jälle äknast välja, tema otsmik tõmbus kipra ja silmad justkui pöördusid endasse ega näinud enam midagi muud.

«Me elame nii keerulisel ajal,» lausus Boriss leebelt. «Teil pole kerge, ja ega minulgi kerge ole. Zlatov tegi ettekande Sõjaväelaste Liidu koosolekust, ja mind rõõmustab väga teie kaine suhtumine valitsuse võimalikku ümberkujundamisse. Kui mu valitsus koosneks nii tarkadest ja olukorda nii hästi mõistvatest ministritest nagu teie, siis võiksin meie kodumaa käekäigu pärast mureta olla.»

«Aga arvatavasti on meie ministrid samuti veendunud, et saavad olukorrast hästi aru, kui nad soovitavad meil orienteeruda üksnes Saksamaale,» ütles Zaimov pigem nukralt kui irooniliselt.

«Mul on väga hea meel, et kuulsin teie arvamust,» vastas tsaar elavalt. «Teadagi igal inimesel on oma vaated, ja ei maksa teiste vaateid üksnes seepärast aprioorselt kõrvale heita, et nad teie omadega ühte ei lange. Mõistlikum on üheskoos tõde otsida. Ja mis teie armsasse Venemaasse puutub, siis oleme temaga diplomaatilistes suhetes ja meie sidemed tugevnevad ajapikku. Aga see ei lähe ruttu ja lihtsalt. Mis edasi saab, see ei sõltu mitte niivõrd meie heast tahtest kui Venemaa võimalustest, mis paraku on äärmiselt piiratud. Tuleb kainelt mõõnda, et Saksamaa võimalused on suuremad. Me ei vaja mitte lüürikat, mitte sõnu vastastikusest sümpaatiast, vaid midagi sootuks praktilisemat. Teate isegi, kui raske meie majanduslik olukord on.»

Zaimov kuulas tsaari tardunud ilmega, tõsise näoga. Jälle silmakirjalikkus. Muidugi mõista polnud asi hoopiski mitte selles, kummal oli võimalik Bulgaariale tõhusamat abi osutada, vaid selles, et tsaar ja tema lähikondlased lihtsalt ei tahtnud teadagi siirast koostööst Nõukogudemaaga, kus rahvas oli oma tsaari troonilt kukutanud ja saamahimulisele kodanlusele lõpu teinud. Kasutu ning antud situatsioonis ka taktitu oleks olnud seda Borissile öelda — Zaimovil oli viisakus nii-öelda veres.

«Teate, mis mind kõige rohkem kurvastab?» küsis tsaar. «Keegi teist ei taha mõista, et riigi valitsemine on midagi muud kui patarei käsutamine.»

Tal oli solvunud, tusane ilme, ja Zaimov naeratas äkki.

«Te rääkisite patareist — kas see oli vihje minu mõistmatusele?»

Boriss vahetas tugitoolis asendit ja pööras rahulolematu näo Zaimovi poole.

«Jätke see komme igast tühjast asjast solvuda. Lõppude lõpuks pole praegu teie hoolde usaldatud mitte patarei ega polk, vaid kogu suurtükivägi.»

«Sellegipärast jääb mulle paljugi arusaamatuks,» ütles Zaimov vaikselt ja pööras nagu tsaargi pilgu parki.

«Ma ütlen teile avameelselt nagu sõjamees sõjamehele,» sõnas tsaar korraga. «Ma ise olen tihtilugu kimbatuses . . . ja mul on nii vähe inimesi, kelle targale nõuandele ma võin loota . . . teiesuguseid siiraid inimesi on mul samuti vähe. Ja ka teie jätate vist mõndagi ütlemata?»

«Ma lihtsalt ei oska teiega rääkida,» vastas Zaimov.

«Tuleb harjuda!» pahandas Boriss. «Ma loodan teie abile, teie mõistusele ja siirusele.»

Tsaar tõusis ja kohe tõusis ka Zaimov.

«Tänan teid avameelsuse eest. Viige oma perele minu poolt tervisi,» ütles tsaar kätt ulatades. «Ja jumala pärast, harjuge rutem minuga rääkima ilma nende ütlematajätmisteta.»

Hiljem kodus järele mõeldes kõige üle, mis talle audientsi ajal öeldi, nägi Zaimov valusa selgusega, kui salakaval tsaar oli. Ning kahetses, et mingi võlts tunne — nimetatagu seda siis viisakuseks või aupaklikkuseks — polnud lasknud tal Borissile öelda, mida ta temast ja tema poliitikast arvab. Tsaar võis Zaimovi vaikimist muidugi pidada tema armuliku soosingu ees kapituleerumiseks.

Just nõnda see oligi. Mõni päev hiljem pakkus peami-

nister Tošev Zaimovile ministri ametikohta ja head teenimisvõimalust armee tarninguilt.

Sedapuhku Zaimov enam ei vaikinud, vaid ütles oma arvamuse välja. Kohtumisele Toševiga järgnes kohe errusaatmine, arreteerimine ja kohus. See kõik võis toimuda ainult tsaari enda käsul.

Tol kohtuprotsessil ei säästnud Zaimov ei tsaari ega valitsust. Ta ütles, et Bulgaaria loomulik liitlane pole mitte Saksamaa, vaid Venemaa, ja tõestas kohtus vaieldamatult, et niiviisi mõtlemisel pole midagi ühist riigi reetmisega.

Kui aga Zaimov protsessi võitis ja vabastati, laskis salakaval tsaar lahti kuulujutu, et ta ise olevat nõudnud Zaimovi õigeksmõistmist.

. . . Kohtu protokollist puudub episood, kus oli kõne all Tema Majesteedile antud truudusvande pühadus. Embakumba, kas jättis sekretär hirmust ja aukartusest monarhi ees selle kirja panemata, või jäeti see hiljem protokollist välja. Kuid sellest kõneldakse kindral Nikiforovilt ja advokaat Botšarovilt saadud ettekannetes kohtuprotsessi kohta.

Eeluurimisel selgus, et Zaimov tegi kolmekümnendaist aastaist saadik tsaarile ja õukonnale suurt muret, seda enam et tema nimi oli Bulgaarias nii populaarne. Selgus, et tsaar oli Zaimovile omamoodi «Charcot' dušši» teinud, koheldes teda kord külmalt, kord südamlikult. Teeseldud südamlikkus vaheldus surveavaldustega rahaasjus. Taheti, et Zaimov viimaks ise arusaamisele jõuaks, et parem on tsaari lähikonnas ja soosingus olla.

Püha truudusvanne Tema Majesteedile! Vandetõotuse murdmine!

Kuid tsaar oli Zaimovi meelest salakaval, alatu silmakirjateener!

Las lurjused vannuvad alatusele truudust.

Tema oli oma rahvale truudust vandunud!

KAHEKÜMNES PEATÜKK

Mladenovile tehti teatavaks siseministri korraldus — ärgu ta protsessi pikale venitagu, ja kandku hoolt, et kohtuotsus oleks hästi motiveeritud. Vastasel korral võib see tsaari autoriteedile varju heita — kohtuotsus tehakse ju tema nimel.

Mladenov ei kahelnud hetkegi, et kõik, kellest ta olenes, ootasid temalt ainult surmaotsust, muud midagi. Surmaotsust Zaimovile — tema oli kõige tähtsam. Teistele kaebealustele langetatavad otsused võisid sellele üksnes raamiks saada. Todor Prahhov, keda kaitsepolitsei polnud suutnud tabada, tuli tagaselja surma mõista. Ja samuti mahalaskmise läbi.[1] Mladenovi arvates pidi see kõrvaldama kahtluse, et jahti peeti üksnes Zaimovile, ning tõestama, et kindral ei tegutsenud üksi, tal oli riigile üliohtlikke käsilasi. Selle surmaotsuse motiveerimisega polnud mingit muret — piisas, et kaebealune oli pakku läinud. Jääb niisugune mulje, et kohus teab temast kõike . . . Poptsvjatkovi ja Belopitovi võib süütõendite puudulikkuse tõttu õigeks mõista. See on suuresti Zaimovi teene, ta võttis ilmselt süü enda peale[2]. Kahe kaebealuse õigeksmõistmine näitab kõigile kohtu objektiivsust . . . Ja mis Tšemširovisse[3] puutub, siis oli Mladenov protsessi kestel juba taibanud, et kaitsepolitsei ja sakslased olid ta arvelt maha kandnud ning küllap praegu koguni sellest huvitatud, et ta inimeste silmist koristataks. Ta on Zaimovi õepoeg, järelikult Zaimovile kaebealuste hulgast kõige lähedasem inimene. Kuid teda ei maksa surma mõista, tema tunnistajaütlused olid kohtule kasulikud. Ta tuleb eluajaks vangi mõista. Eks seegi tõenda, et Zaimovil oli oma organisatsioon, olid ohtlikud abilised. Ja ühtlasi näitab see kohtu objektiivsust — igaüks saab sellise karistuse, nagu ta pälvib.

«Jah, just nii tulebki teha . . . Sündigu nõnda,» mõtles Mladenov, kuid ei leidnud sellegipärast hingerahu.

---

[1] Todor Prahhov pääses tookord arreteerimisest ja jätkas võitlust illegaalselt. Pärast oma kodumaa vabastamist on ta sotsialistliku Bulgaaria ülesehitamisest agaralt osa võtnud. Ta seisis palju aastaid Bulgaaria ametiühingute eesotsas ja juhtis Fašismivastase Võitluse Aktivistide Liitu. Praegu on ta vabariigi Rahvakogu saadik.

[2] Nikola Belopitov läks pärast protsessi lõppu põranda alla ja jätkas võitlust. Pärast seda kui Nõukogude armee oli Bulgaaria vabastanud, pühendas Belopitov kogu oma jõu tööle rahva hüvanguks ja temast sai väga võimekas sideinsener. Ta sai sidealaste avastuste eest Dimitrovi preemia. Töötas sideministri asetäitjana. Suri 1972. aastal.

Gentšo Poptsvjatkov läks pärast kohtuprotsessi lõppu samuti põranda alla ning jätkas võitlust, pärast Nõukogude armee saabumist aga hakkas aktiivselt rahvavabariiki rajama. Töötas ajakirjanikuna. Ta ei unustanud oma üllast relvakaaslast ja kirjutas kindral Zaimovist raamatu.

[3] Tšemširovit karistati pärast Bulgaaria vabastamist. Ta istus kolm aastat vangis ning vabastati seejärel. Suri 1970. aastal.

Siseministri korraldus, et kohtuotsus olgu motiveeritud, käis ainuüksi Zaimovi kohta.

Ja protsess tuli rutem lõpule viia.

Õhtul pärast istungi lõppu, kui kaebealused olid ära viidud, saal oli tühi ning Mladenov tahtis juba koju sõita, tuli tema kabinetti politseidirektor Dragolov.

«Noh, mida te ütlete?» küsis Mladenov temalt.

«Jaa . . . Zaimov on kõva pähkel,» vastas Dragolov; tema suur raske keha vajus tugitooli.

«Te ju kinnitasite, et tema tahe on murtud, et ta on muutunud omaenda varjuks,» ei mallanud Mladenov meenutamata jätta.

«Aga nüüd ta aimab, kuhupoole asi kaldub, ja paiskab oma viimased reservid lahingusse. Seda juhtub vahel,» jätkas Dragolov mõtlikult ja leplikult, pungitades oma suuri silmi. Korraga rapsas ta massiivse peaga järsult, otsekui selleks, et mõtteist virguda, ning ütles muiet varjates: «Ei maksa liiga dramaatiliseks minna, polkovnik. Teile anti muidugi üsna raske ülesanne, aga selle krooniks on kohtuotsus, mida te teate niisama hästi kui minagi. Nii et ärge unustage, te võlgnete mulle vägeva söömaaja, kui te selle protsessi eest kindralipagunid saate.»

«Kohtulik uurimine ei suuda eeluurimist täielikult asendada,» ütles Mladenov; tal polnud naljatuju.

«Minu ärust tegime kõik, mis meie võimuses,» lausus Dragolov ja pani oma lihavad käed tugitooli käetugedele, nagu kavatseks tõusta. Kuid ta ei tõusnud, vaid jätkas: «Me tabasime ohtliku hundi, sidusime ta kinni, kiskusime tal hambad suust ja panime ta teie jalge ette. Teil jääb vaid tuvastada, et see tõepoolest hunt on, ja hukata ta. Sellega te ju praegu ametis oletegi.»

«Ma nõustuksin meeleldi teie analoogiaga, kui see tõele vastaks. Jah, hunt on käes, aga ta on hooletult kinni seotud ja tema hambad on terved.»

Dragolov kuulas ega vaielnud vastu.

«Süütõendeid, süütõendeid on toimikus vähe!» hüüdis Mladenov, kes tundis tarvidust öelda välja, mis tal südamel pakitses. Dragolovi peale oli kasutu ja ohtlik laengut raisata, kuid ta ei suutnud peatuda. «Te nägite ju ise — alusta kust otsast tahes, kõik pudeneb peost! Ta sai nõukogude inimeste käest raha — aga kelle käest konkreetselt? Ei tea. Kui palju ta sai? Jälle ei tea.»

«Me arutasime seda asja: nimetage ise ükskõik mis

summa, ja las ta siis salgab pealegi, keegi ei kahtle selles, et venelased tema puhul ei koonerdanud.»

See «me arutasime seda asja» kõlas tähendusrikkalt, ja Mladenov oli sunnitud tagasihoidlikumal toonil jätkama. Liiati võis ta tõepoolest ükskõik mis summa öelda, küllap see avaldab mõju ning Zaimovil pole salgamisest miskit kasu.

Mladenov aga ei tahtnud seda jutuajamist vähem soodsal positsioonil lõpetada, tal oli protsessi ettevalmistajate vastu üks kindel trump varuks, ning ta käis selle välja:

«Kõige halvem on, et toimikus puuduvad vastaspoole ütlused. Ma lihtsalt ei mõista, miks Savtšenkot kaebealuste hulgas ei ole.»

Dragolov kirtsutas rahulolematult nägu.

«Oleks see üksnes minu teha, siis istuks Savtšenko Zaimovi kõrval süüpingis.» Dragolov teadis, et kohtunikul oli õigus, kuid tarvis oli talle selgeks teha, et sellest on targem vaikida . . . Dragolov pöördus kohmakalt ning puiselt Mladenovi poole ja jätkas: «Me sattusime selles asjas kolme lukuga lõksu. Esiteks ei õnnestunud meil Savtšenkot teolt tabada. Ta on kuratlikult leidlik. Me nägime teda, kui ta Zaimovi salakorterisse läks, tema aga tõestas hiljem, et ta polevat tol päeval üldse saatkonnast väljunud. Aga see pole peamine . . . Kõige kõrgem ülemus . . . kõige kõrgem . . .» kordas ta tähendusrikkalt, «nõudis meilt Nõukogude esindajate suhtes garantiisid, mis sääraste operatsioonide puhul on mõeldamatud. Isegi härra Wipperil ei läinud korda seda tingimust muuta. Aga see on juba ülemuste asi, meil pole õigust nende otsuseid kritiseerida. Pealegi ei salga Zaimov, et ta on Savtšenkoga kohtunud; ta ütleb, et need kohtumised olid tingitud tema ammusest sõprusest venelastega, mida ta pole kellegi eest varjanud. Öelge, kuidas me oleksime saanud neid kolme lukku avada?»

«Ma mõistan,» nõustus Mladenov, kuid ei saanud taas õigel ajal pidama. «Igaühel kerkib küsimus, miks ei arreteeritud Savtšenkot siis, kui ta Florianiga esimest korda konspiratiivkorteris kohtus, — eks olnud tookord kõik juba selge?»

Dragolov ohkas.

«Ma kordan: pole meie asi seda arutada.» Ta vaikis natuke aega, tahtes mõista anda, et ei kavatse sel teemal rohkem rääkida. «Pole midagi, küll kõik saab joonde.» Ta jätkas teisel toonil: «Härra Wipperil on üks tore ütlus:

«Kõige tähtsam on, et vastane kahjutuks tehtaks, pea maharaiumine on juba tehniline probleem.» Ja selle viimase on ta meile ülesandeks teinud.»

«Ma ei muretseks, kui meil poleks tegemist Zaimoviga,» lausus Mladenov tasa.

«Zaimovit pole enam,» lõi Dragolov üleolevalt oma pontsaka käega ja küsis: «Kas teile ei tundu, et ainuüksi Zaimovi ütlustest kohtus piisab täielikult kohtuotsuse põhjendamiseks?»

«Ei tundu,» vastas Mladenov.

Ent kui Mladenov hiljem kodus jälle protsessi käigule mõtlema hakkas, taipas ta äkki, et Dragolov polnud seda tema käest küsinud mitte niisama, asja ees, teist taga — ta oli kohtunikule hea idee andnud. Selleks ta tulnud oligi.

Peab laskma Zaimovil suu puhtaks rääkida, las ta räägib süüdistusele vastates pikalt ja laialt oma poliitilisest kreedost. Ta räägib ju nii kohutavaid asju! Seni oli kohus teda alatasa katkestanud, aga siitpeale tuleb ainult äärmisel juhul vahele segada — las ta räägib end tühjaks. Sekretärile tehakse korraldus viimne kui sõna ülima täpsusega protokollida. Mladenov uskus, et kõik, kes seda kohtuasja hiljem loevad, isegi tulevased ajaloolased (ta mõtles ka sellele), saavad Zaimovi ütlustega tutvudes aru, et kohus ei saanud teha mingit muud otsust peale surmaotsuse. (Vahemärkus: need, kellest olenes Mladenovi ülendamine kindraliks, ei kiitnud seda kohtuniku taktikalist «nippi», mis tema arust oli ainuke pääsetee, heaks.)

Prokurör taipas kohtuniku kavatsust, kuid ütles: «Vaevalt ma suudan seda taluda,» — andes seega Mladenovile mõista, et tema on kõiksugu valitsusvastaste juttude suhtes kohtunikust tundlikum.

Ja kohus jätkas oma tööd.

SELLE STSEENI KIRJUTAMISEL ON KASUTATUD VÄLJAVÕTET KOHTUPROTSESSI PROTOKOLLIST (Kriminaalasi nr. 434/1942. a.)

Kindral Zaimov. On olemas ainult üks tõde. Ma armastan oma rahvast ja olen teda kogu aeg oma teadliku elu kestel truult ja ustavalt teeninud. Ma pole Bulgaariale kunagi midagi halba teinud. Halba teevad meie maale fašistid ja nende palgasulased, kes tahavad, et slaavlased saaksid sõnnikuks, millega hitlerlased oma põlde väetavad. Neid joovastab lootus, et Saksamaa võidab ning vallutab Nõukogude Liidu. Nad unustavad, et kõik vallutussõjad on juba ette nurjumisele määratud, ja et inimühiskonna loomuliku ajaloolise arengu seadusi ei saa mitte mingisuguste tehnikavahenditega olematuks muuta. Te süüdistate mind selles, et ma olevat Nõukogude spioon, ma olevat oma kodumaa maha müünud. Ma pole spioon. Spioonid teenivad oma isandaid raha eest, mina aga pole end kellelegi müünud. Te süüdistate mind selles, et ma olevat osa võtnud vastupanukeskuste organiseerimisest slaavi maades. Aga kui säärased keskused tegelikult eksisteerivadki, mis kahju nad siis meie seaduste järgi meie Bulgaariale teevad? Bulgaarlase ja slaavlasena olen ma vaid täitnud oma püha kohust Bulgaaria ja slaavlaste suhtes. Ohvitserina ja kodanikuna olen ma ikka arvanud ja arvan praegugi, et ma pidin ja pean oma kohust täitma. Ma ei tohtinud lubada, et meie armee meie vendade vastu sõdima hakkaks ja ohvitserid meie sõjamehi nagu palgasõdureid takka sunniksid. Ma pidin hoiatama kodanikke, et nad ei sooritaks kuritegu, mis on ühiskonna seaduste järgi karistatav.

Eesistuja Mladenov: Kohus pole kihutuskõnede pidamise ja propagandategemise koht. Rääkige oma reetmisest, rääkige, milliseid luureandmeid te kogusite. Rääkige sellest, mille eest avalikkus nõuab teie surmamõistmist. Mõelge õiglasele kohtuotsusele, mis teid ootab.

Kindral Zaimov: Ma tean, millist otsust hitlerlaste käsilased teid tegema sunnivad, ja tahtsin teid vabastada selle ametikohustuse täitmisest, kuid paraku osutus mu naaskel liiga lühikeseks. Mulle ei loe see kohtuotsus midagi. Ma tahan vaid teatavaks teha, et ma pole kunagi midagi Bulgaaria-vastast teinud.

Eesistuja Mladenov: Aga teie kohtumised kõiksugu salakorterites Nõukogude saatkonna töötajatega nii paljude aastate vältel?

Kindral Zaimov: Meie seadused ei keela kellegagi kohtuda. Ma teadsin siis ja olen ka praegu kindlalt veendunud, et saabub päev, mil me peame Nõukogude Liidult andestust ja kaitset paluma.

Eesistuja Mladenov: Aga raadiosaatja, mille te tšehhi kommunistidele saatsite, — kust te selle saite?

Kindral Zaimov: Kui säärane saatja tegelikult eksisteeriks, siis peaks selle saaja praegu siin viibima, ja tema üle ei tohiks Tšehhoslovakkia seaduste järgi kohut

mõista. Ja mis ajast gestaapo oma agentide üle Tšehhoslovakkia seaduste järgi kohut mõistab?

Eesistuja Mladenov: Kaebealune, te olete teist korda sõjakohtu all ja teid süüdistatakse ülirasketes kuritegudes Tema Majesteedi ja isamaa vastu.

Kindral Zaimov: Härra eesistuja, mulle näib, et te eksite — ainult tsaari vastu, mitte isamaa vastu.

Eesistuja Mladenov: Te käitute halvasti. Mis vahe on teie meelest tsaari vastu või isamaa vastu toimepandud kuritegudel? Teie saatus sõltub praegu, samuti kui seitse aastat tagasi, Tema Majesteedi armulikkusest.

Kindral Zaimov: Kui ma olen kodumaa vastu kuriteo toime pannud, siis ei tohiks ka tsaar mulle armu heita.

Eesistuja Mladenov: Ärge unustage, et teid võeti ka eelmisel korral kohtulikule vastutusele paragrahv 8 põhjal, mis näeb ette kohaldada reetmise eest surmanuhtlus...

Kindral Zaimov: Ei unusta.

Eesistuja Mladenov: Või teie ei unusta — ise aga tegite tervelt seitse aastat, vanglast vabanemisest saadik kuni uue arreteerimiseni, Tema Majesteedi ja meie riigikorra vastu salajast õõnestustööd.

Kaitsepolitsei agent (*kohtusaalist*): Kaheksa aastat, härrased kohtunikud, me oleme teda kaheksa aastat püüdnud!

Kindral Zaimov: Härra eesistuja, meie vaidlus venib pikale, kui te ei asu kohe nende ülesannete täitmisele, mis tsaar ja valitsus teile on andnud. Tema Majesteedi nime pidev nimetamine näitab kohtuniku taktikavaesust — ta ei mõista ju kohut mitte tsaari, vaid Bulgaaria seaduste järgi. Kohtukometil, mida te siin mängite, on oma eesmärk, ja te teate, mis see on.

Eesistuja Mladenov: Teie sõnades, kaebealune, on terake tõtt, nimelt see, et kohus mõistab teie üle kohut Tema Majesteedi nimel. Politsei arreteeris teid kuriteokohal. Pidage meeles, et kõiki teie kuritegusid kvalifitseeritakse seaduse sääraste paragrahvide järgi, mis näevad ette surmanuhtlust kas poomise või mahalaskmise läbi, nii nagu kohus otsustab.

Kindral Zaimov: Ilmaaegu ajate asja keeruliseks. Praegu käib Teine maailmasõda, härra eesistuja, ja selle sõja rinnetel surrakse kas häbiväärset surma või kangelassurma.

Eesistuja Mladenov: Surmanuhtlus on alati häbistav, aga surm ise võib olla piinarikkam või kergem.

Kindral Zaimov: Mõni kohtuotsus häbistab kohut ennast. Kerge surm, millest te räägite, võib teinekord terve vaevarohke elu nulliks teha. Pean ütlema, härra eesistuja, et ma ei tunne endal isamaa ja rahva ees mingit süüd olevat, seepärast ei kavatse ma kohtul talle pandud ülesande täitmist hõlbustada — ma ei vali, mis surma ma pean surema. Kui mind politseis piinati, siis olin ma vahepeal valmis kohut sellest kohustusest vabastama, kuid see oli nõrkusehetk.

Eesistuja Mladenov: Mida te sellega öelda tahate? Mis momendist te räägite?

Kindral Zaimov: Ma arvan, et kohus mõistab, kui mõttetu on mis tahes katse salata kohtu sõltuvust politseist, eriti Hitleri politseist, mis sekkus minu süüasja uurimisse, — isegi need, kes pole üldse kohtu ja politsei saladustesse pühendatud, teavad seda.

Eesistuja Mladenov: Te solvate kohut, kaebealune; võib-olla te veel kahetsete seda.

Kindral Zaimov: Siin ei saa nii tundeline olla, härra eesistuja. Ma tean väga hästi, et mu vastused teile ei meeldi, aga see tuleb sellest, et teie olete kohtu eesistuja ja mina — kaebealune.

Eesistuja Mladenov: Te käitute nii jultunult, et teilt tuleks sõnaõigus ära võtta ja teie üle peaks kohut mõistma ainult teie eeluurimisaegsete ütluste ja tunnistajate ütluste põhjal.

Kindral Zaimov: Kohtul on ikkagi huvitav ka minu ütlusi ära kuulata. Ja mitte ainult kohtul, vaid ka neil, kelle käsku te täidate.

Prokurör Nikolov: Ta kuritarvitab meie kannatlikkust!

Kindral Zaimov: Kohtul peab kaebealuste ärakuulamiseks kannatust jätkuma, nemad on ju politseis kõiksugu piinu kannatanud. Mind viidi vangikongis säärase seisundini, et edasine kannatamine tundus mõttetuna, seepärast ma tegingi naaskliga enesetapukatse. Nüüd peab teil minu ärakuulamiseks kannatust jätkuma, sest seadused, mille põhjal te minu üle kohut mõistate, jäävad kehtima ka siis, kui need, kes kõik välja kannatavad, teie endi üle kohut hakkavad mõistma. Ma nägin ja kuulsin politseis niisuguseid asju, mis mind teiseks muutsid. Füüsilistest piinadest muserdatud inimesed, kelle hulgast

mõned olid õige noored, lausa lapseohtu, pigistasid äärmiselt julmade piinamiste ajal hambad risti ega oianudki. Ma pole kogu oma eluajal, üheski sõjas, vapramaid sõdureid näinud. Niisugused sõdurid on võitmatud. Ka mina püüdsin niisugune sõdur olla, seepärast ei korranud ma oma katset.

Eesistuja Mladenov: Te räägite kommunistidest? Kas tõesti teie, kes te Tema Majesteedi armust Bulgaaria armee kõrgeima aukraadi saite, nende käest õpite? Milline häbi! Te väärite juba üksnes selle eest kõige karmimat karistust.

Kindral Zaimov: Ma olen valmis okupeeritud, kuid alistumatu Bulgaaria nimel seda häbi taluma!

Prokurör Nikolov: Reetur! Äraandja! Ta söandas häält tõsta vägeva Saksamaa vastu, kelle võit teeb ka Bulgaaria vägevaks!

Kindral Zaimov: See vale on ka mulle kalliks maksma läinud, härra prokurör. Selle tõttu sain ma jalast vigastada ja peast haavata, Bulgaaria aga elas läbi kaks rahvuslikku katastroofi. Härrased kohtunikud, kas see oli siis nii ammu, et te olete selle juba unustanud? Kas te viibisite nii kaugel 1913. ja 1918. aasta sündmustest, mil Bulgaaria oli kuristiku äärel ja teda faktiliselt püüti kuristikku tõugata? Kas tõesti on raske ette näha, millega lõpeb praegune sõda, kus vana maailm, mis teaduse ja kunsti õitseajal ei osanud oma probleemidele rahumeelset lahendust leida, põleb tuhaks? Kas te usute, et miljonid inimesed jätavad karistamata selle kuriteo, mida sõda endast kujutab? Kes võib kindel olla, et ta jääb sõjakoledustest puutumata, kui sõditakse vahendeid valimata ning elementaarsemaistki õigusnormidest ja moraaliseadustest hoolimata? Lihtrahvas näeb seda, mida meie valitsejad ei näe — ta näeb, et sõja kaotab Saksamaa, mis on asunud rahvaste orjastamise ja paljaksriisumise teele. Homme seniste kergete võitude joovastusest toibudes kahetseb Saksamaa kibedasti, et ta on olnud mängukanniks tumedate jõudude käes, kes saksa rahvast tegid hävitust toova stiihia, ehkki ta oleks võinud võita teiste rahvaste armastuse ja lugupidamise, andes neile oma loova jõuga eeskuju.

Mõelgu sakslased ise, kui suurt õnnetust nad teistele rahvastele toovad ja millised õnnetused neid endid homme tabavad. Mina mõtlen Bulgaariale. Bulgaaria rahvas ei taha olla tumedate jõudude käsilane, aidata neid maade

laastamisel ja inimeste hävitamisel. Bulgaaria rahvas ei taha osa võtta kuritegelikust sõjast vene rahva vastu. Ta ei taha olla Saksa röövvallutajate sandarm Balkanil. Roll, mida Bulgaaria vägesid Jugoslaavias ja Kreekas mängima sunnitakse, on häbiväärne ja alandav, ning me näeme, et Bulgaaria sõdurid ei taha seda häbiväärset rolli mängida.

Kohtu liige Ivanov: Ta on hull!

Eesistuja Mladenov: Ei, ta on bolševike palgasulane!

Kindral Zaimov: Pole ilus, kui härraste kohtunike vahel on nii sügavad lahkhelid. Hull ei saa kellegi palgasulane olla. Ja sellise tegevuse eest, mida karistatakse surmanuhtlusega, ei maksta raha. Praegu ei aja omakasu taga mitte need, kes võitlevad oma kodumaa au ja vabaduse eest, vaid relvavabrikandid, sõjamoonaga hangeldajad ja marodöörid.

Eesistuja Mladenov: Teie viimane avaldus kinnitab üldmuljet, mille on jätnud teie ütlused politseis teostatud eeluurimisel.

Kindral Zaimov: Aga teie, härra eesistuja, tunnistate, et teie arvamus sõltub politsei arvamusest.

Eesistuja Mladenov (*loeb*): «Juba esimese sõbraliku vastuvõtu ajal Nõukogude saatkonnas, kuhu mind kutsuti, ütlesin ma vene rahva esindajale, et ma olen Bulgaaria taassünniajastu tegelase poeg ning armastan niihästi meie tänumeelset rahvast kui ka vene rahvast, kes vabastas meid viis sajandit kestnud orjapõlvest . . .» Kas te rääkisite sellest oma ülemustele, kes usaldasid saata teid diplomaatilisele vastuvõtule Bulgaaria armeed esindama? Kas te ei osanud tookord ega oska praegugi diplomaatiliste kõneluste ning ehtsate tunnete ja sentimentaalsuse vahel vahet teha?

Kindral Zaimov: Ma ei rääkinud nõukogude inimestega nagu diplomaat, ja ka nemad ei rääkinud minuga nõnda. Ma ei usu, et diplomaadid aina valetavad ja diplomaatilistele vastuvõttudele kutsutud külalised aina teeseklevad. Kas teie siis Hitleri saatkonnas vastuvõtul viibides valetate ja teesklete?

Eesistuja Mladenov: Miks te varjasite oma ülemuste eest, mida te seal rääkisite?

Kindral Zaimov: Mitmel põhjusel. Kõige olulisem neist on minu ülemuste kahekeelsus. Ma ei poolda kahekeelset poliitikat, ehkki seetõttu võidakse arvata, et ma

olen poliitikas naiivne võhik. Ma ei mõista, kuidas saab ennast Nõukogude Liidu sõbraks nimetada ja ühtaegu taga kiusata ja tappa neid inimesi rahva hulgast, kes tahavad, et seda sõprust tegudega tõestataks.

Eesistuja Mladenov: Kas te annate endale aru, et nende ülestunnistustega, mida te ei teinud isegi politseis, hukutate te end üha kindlamalt? Kas te siis ei mõista, et Bulgaariat ei vabastanud mitte Nõukogude Liit, vaid Venemaa? Bolševikud on internatsionalistid, kodumaata inimesed.

Kindral Zaimov: Ei mõista. Vene rahvas pani toime Oktoobrirevolutsiooni ja kehtestas Venemaal uue riigikorra, aga ta ei lakanud olemast vene rahvas, ja Nõukogude Liidus pole ükski rahvus kadunud ega keelatud, ühtki rahvust ei kiusata taga. Vastupidi, pärast revolutsiooni kuulsime meie ja kuulis kogu maailm esimest korda rahvustest, kes aastasadu olid elanud tsaari-Venemaa territooriumil, kuid kellest meil enne revolutsiooni ei olnud aimugi. Rahvused, kelle olemasolust me varem midagi ei teadnud, ilmusid ajaloo areenile ja võitlevad praegu Isamaasõjas, kaitsevad oma ühist sotsialistlikku kodumaad.

Eesistuja Mladenov: Te mõtlete aserbaidžaanlasi? Te tahate Bulgaariat näha Aserbaidžaani vabariigina?

Kindral Zaimov: See pole kellegi patrioot, kes armastusest oma kodumaa vastu tapab teisest rahvusest patrioote, sest et ka nemad armastavad oma kodumaad. Ma ei saa aserbaidžaanlasi ega ühtki teist rahvast vihata ja põlata, sest ma tahan kaitsta oma õigust armastada oma kodumaad ja tunda uhkust selle üle, et ma bulgaarlane olen. Kui te seda bolševistlikuks internatsionalismiks nimetate, siis tahan ma niisugune internatsionalist olla.

Eesistuja Mladenov: Aga kas te soovite, et Bulgaaria saaks kuulsaks?

Kindral Zaimov: Võõraste maade anastamine ja teiste maade orjastamine ei too Bulgaariale kuulsust. Kuulsaks saab iga rahvas, kes aitab orjaikkes olijail vabadust ja rahvuslikku sõltumatust kätte võita.

Prokurör Nikolov: Niisuguste sõnade eest pole võllaski küllalt karm karistus!

Kindral Zaimov: Niisuguste sõnade eest poosid türklased meie rahva paremaid poegi.

Prokurör Nikolov: Vait, reetur!

Kindral Zaimov: Ma ei solvu teie sõimust, sest

see ei käi minu kohta. Bulgaaria rahvas, kes armastusega ja tänumeeli vene rahvale ausamba püstitas, pole reetur. Šipka maakaitseväelased polnud reeturid, ja ka nende pojad, keda te selle eest, et nad oma isade jälgedes käivad, surma mõistate ja hukkate, pole reeturid.

Eesistuja Mladenov: Ma võtan teilt sõnaõiguse!

Kindral Zaimov: Kohtulik uurimine pole veel lõppenud, härrased kohtunikud, mille põhjal te muidu oma otsust teete? (*Erarõivais agendid kargavad püsti ja tahavad kindrali väevõimuga minema viia.*) Siin pole vangikong, vaid kohus, härrased politseinikud!

Eesistuja Mladenov: Kohtu solvamise eest võtan ma kaebealuselt sõnaõiguse, kuni ta teatab, et ta edaspidi vastab ainult küsimustele, mis talle esitatakse. Kas kuulsite, kaebealune?

Kindral Zaimov: Ma olen ka seni vastanud ainult küsimustele, mida mulle on esitatud, härra eesistuja.

Eesistuja Mladenov: Vastake lühidalt ja selgesti — kas te tunnistate end Nõukogude saatkonna töötajatega kuritegeliku ühenduse pidamises süüdi?

Kindral Zaimov: Ma ei tunnista end säärase ühenduse pidamises süüdi. Kui Nõukogude saatkond vabastataks politseiblokaadist, siis, uskuge mind, sinna tuleks kõigist meie maa nurkadest tuhandeid patrioote, et deklareerida: nad on selle vastu, et Bulgaaria muudetakse baasiks, kust saab Nõukogude Liiduga sõdida. Ma rikkusin seda politseiblokaadi. See ongi see ränk kuritegu, mille tõttu te minu üle kohut mõistate. Ka teisi Euroopa riike sunniti säärast blokaadi kehtestama, seepärast Euroopa langeski nii kergesti Hitleri röövvallutusarmeede saagiks. Maailm tardus hirmust, kui nende tankid mürinal sõitsid mööda Pariisi — kommunaaride linna — tänavaid. Moskva on maailma rahvaste ainukeseks lootuseks jäänud. Moskva annab praegu Euroopa orjastatud, kuid alistamatute rahvaste reeturlikult purustatud armeede igale sõdurile jõudu. Iga inimene, kes tahab, et tal oleks kodumaa, loodab Moskvale.

Eesistuja Mladenov: Aitab kõnede pidamisest! Ma olen juba kolmkümmend aastat sõjakohtu kohtunik, ma olen tüdinud süüdimõistetute kõnesid kuulamast. Milline arutu ambitsioon ajendas teid oma ringkonnast ning lugupeetud ja jõuka kõrgema sõjaväelase kõrgest positsioonist lahti ütlema?

Kindral Zaimov: See küsimus tundub mulle inim-

likuna, härra eesistuja, seepärast vastan ma teile puhtinimlikult, ehkki mind niikuinii ei mõisteta. Ühesõnaga, ma arvan, härrased kohtunikud, et minu lahtiütlemises privilegeeritud kindraliseisusest on süüdi peamiselt sõdurite, lihtsate kaevikusõdurite mõju. Ma võitlesin koos nendega mõlemas sõjas ja armastasin kuni oma sõjaväeteenistuse viimase päevani nende poegadega juttu ajada. Sõdurid meeldivad mulle millegipärast rohkem kui kõrgem seltskond. Lihtsõdurid, nagu me neid nimetame, teevad hea ja kurja vahel paremini vahet. Teie olete süüdimõistetute kõnesid kuulanud, mina aga kuulasin sõdurite juttu. Te olete kaebealuste kõnedest tüdinud, sest te olete nendega ikka otse vastupidisel seisukohal olnud. Mina olin koos sõduritega kaevikuis, lahinguväljal, ja meid ähvardas ühteviisi surm. Seepärast pole ma sõdurite jutust tüdinud. Kaevikus ja lahingus pole komandör mitte kohtunik, kes süüdistab ja mõistab kohut, — ta ise satub sõdurite kohtu alla, kui ta on nende vastu, ja tema süüdimõistmine või õigeksmõistmine oleneb sellest, kas ta viib neid võidule või saadab mõttetult surma.

Eesistuja Mladenov: Ma olen ka sääraseid kõnesid juba kuulnud.

Kindral Zaimov: Siis kuulake ära veel üks kõne, enne kui te järjekordse otsuse teete. Ma viisin lahingutes lihtsõdureid võidule. Ma kahtlen, kas mõlema sõja lahinguis langeski niipalju minu sõdureid, kuipalju teie olete surma mõistnud. Ja kui palju sõdureid on surnud nälga, haigustesse ja haavadesse, töötatöölise ahastusse, mis rindesangareid pärast sõda ootavad? Paljud sõdurid küsisid minu käest: «Kes lõikab meie vaprusest kasu? Kes irvitab meie kannatuste üle? Kes saadab meid sõdadesse, mis lõpevad katastroofiga?» Nemad küsisid, mina aga vaikisin, sest ma ei julgenud neile tõtt öelda. Nüüd ma tean, et just seda minu argust sõjaväe ülemjuhatus hindaski. Te küsite, milline arutu ambitsioon sundis mind lahti ütlema ringkonnast, kuhu ma praegugi kuuluda oleksin võinud, selle asemel et istuda süüpingis, vangirõivad seljas. Ma vastan teile: mul pole mingit muud ambitsiooni peale ausa soovi jääda ustavaks lihtsõdureile, kes lahinguis sooritatud kangelastegude eest vähimagi tunnustuse osaliseks ei saanud. Kohus nõuab: käitugu ma nõnda, et pälvida vähemalt kerget surma. Aga mul oleks häbi, kui ma, olles läbi elanud kaks rahvuslikku katastroofi, jätaksin küsimata: miks te Bulgaariat jälle hukatust

toovasse sõtta tõukate? Ma oleksin alatu argpüks, kui ma ei ütleks teile, et arulage on uskuda Nõukogude Liidu kaotusesse. Ma usun, et Nõukogude Liit on võitmatu, ja olen valmis selle usu nimel surema! Mul on alust sellesse uskuda, sest, näete, Nõukogude Liit eksisteerib ja võidab armeesid, mida kogu maailma relvatehased varustavad uusimate relvadega. Mind süüdistatakse reetmises. Kus on minu ütlustes, mis minult politseis välja pressiti, vähimgi tõend selle kohta, et ma reetsin Bulgaaria? Juba üksnes see, et mind Bulgaaria julgeolekuorganite hoones piinasid Saksa gestaapo töötajad, kes ei oska bulgaaria keelt, näitab päevselgelt, et Bulgaaria on okupeeritud, orjastatud, et tal pole isegi oma julgeolekuorganeid. Selle süüdistusakti järgi, mille alusel te minu üle kohut mõistate, pole ma Bulgaaria riigivõimu vastu mingit kuritegu korda saatnud, ma pole ühtki meie maa seadust rikkunud. Valitsus pole veel kehtestanud niisugust seadust, mis karistab kodanikke, kes tema välispoliitikat heaks ei kiida ja ütlevad välja oma arvamuse sõja lõpptulemuste kohta.

Ma olen süüdi ainult Bulgaaria okupantide ees ja nende ees, kes Bulgaaria okupeerimist on hõlbustanud. Mõistku siis Hitleri kohus minu üle kohut. Siin, Bulgaaria kohtu istungitesaalis, viibivad hitlerlaste esindajad, kes on Bulgaaria sõjakohtu oma järelevalve alla võtnud. Mina, kaebealune, avaldan pahameelt ja protesteerin selle vastu, et teid, Bulgaaria ohvitseri mundrit kandvaid kohtunikke, niiviisi alandatakse.

Prokurör Nikolov: Härrased kohtunikud, pärast kaebealuse sääraseid ütlusi ei jää mul kuigi palju lisada.

Kindral Zaimov: Protsess minu ja mu kaaslaste vastu on vaid üks paljudest protsessidest, mis algasid pärast Saksa vägede sissetungi Bulgaariasse. Mis sisendab jõudu ja julgust rahva nende poegade südamesse, keda vanglad ja koonduslaagrid on täis, keda ilma kohtuotsuseta puuakse ja tänaval maha lastakse? See on usk Nõukogude Liidu võidusse. Muud usku neil enam ei ole. Ka mina, kes ma kolmkümmend viis aastat tsaari ja kodumaad olen teeninud, ei usu enam millessegi muusse. Ma ei kahetse, et seisan oma usu pärast kohtu ees. Rahvad mõistavad reetureid hukka, häbimärgistavad neid oma needustega ning püstitavad armastusega, tänumeeli mälestussamba neile, kes langesid oma kodumaa vabaduse eest. Ka

meie rahvas püstitab Nõukogude sõduritele, meie vabastajatele, igavese ja vankumatu ausamba.

Eesistuja Mladenov: Aitab! Küllalt! Ma võtan teilt sõnaõiguse!

Zaimov tundis sügavat rahuldust — ta oli öelnud kõik, mida ta sel ebaõiglasel kohtuistungil oli kavatsenud öelda.

Ta nööpis määrdunud halli vangikuue eest lahti ja pani käe südamele, et selle ägedat põksumist vaigistada. Seejärel pööras ta näo Anna poole. Anna vaatas talle niiskelt läikivate silmadega otsa ja raputas mitu korda pead, huuled kõvasti kokku pigistatud.[1]

Anna kuulas teda! Järelikult kuulevad ka lapsed. Nad peavad tõtt teada saama. Zaimovil tuli tihti selline tunne, nagu ei räägiks ta mitte kohtuga, vaid Annaga ning oma poja ja tütrega. See tunne tegi ta vabaks, ta ei valinud isegi siis ettevaatlikumaid väljendeid, kui see võimalik oli.

Ta oli otsustanud rääkida täit tõtt, ta ei tahtnud lahti öelda üritusest, mille heaks ta oli töötanud, ta pidi kohtus ütlema, mis on tema elumõte. Ta pihtis oma rahva, ajaloo ja oma nõukogude sõprade ees, kellele ta oma tagasihoidlikkuse tõttu kunagi polnud nii pikalt rääkinud sellest, mis oli tema elu sisu ja mille eest ta nüüd oli valmis surema.

Ta ei lootnud, et kohus talle armu heidab, ega suutnud vaikides, tõtt ütlemata, hauda minna.

Ta vaatas jälle Anna poole.

Anna tõusis.

KAHEKÜMNE ESIMENE PEATÜKK

Prokurör võttis laualt paberilehed ja luges oma süüdistuskõne ette. Tema parem käsi elas sellal otsekui omaenda elu ja tegi kohatuid järske liigutusi. Mõne lause järel tõstis ta pilgu tekstilt, vaatas pahuralt saali, nagu oleksid tal silmad lugemisest pimedaks jäänud, ja kogu tema kõhetu keha tõmbles närviliselt. Zaimovile paistis päike aknast

[1] Bulgaarlastel tähendab pearaputus jaatust või heakskiitu, noogutus aga eitust. (*Tõlk.*)

otse silma, ta nägi prokuröri ainult musta koguna, seina taustal rabeleva siluetina. Ajuti oli tal niisugune tunne, nagu polekski see kõik reaalselt toimunud: väljas oli mahe bulgaaria suvi, saali tungisid päikesekiired, saalis istusid inimesed, enamalt jaolt bulgaarlased, ja kuulasid häirimatu ilmega, kuidas prokurör — samuti bulgaarlane — paatosrikkalt kõneles Bulgaaria pühast ustavusest fašistlikule Saksamaale! Uskumatu!

Kohtunik Mladenov kuulas prokuröri koduselt käsipõsakil, tema priske ja prink nägu oli täiesti ilmetu. Aeg-ajalt tegi ta asendit muutmata mingeid märkmeid. Ainult siis, kui prokurör otseselt kohtunike poole pöördus, noogutas Mladenov vaevaltmärgatavalt pead, otsekui vastates: jaa, jaa, me kuulame teid ja oleme teiega päri.

Suurema osa oma süüdistuskõnest pühendas prokurör Nikolov Suur-Saksamaa tarkade ideede ja plaanide ülistamisele, ta tegi suuri sõnu Bulgaaria ajaloolisest uhkusest — Bulgaariale olevat usaldatud au saada «uue korra» lipukandjaks Balkanil. Seejärel asus ta süüdistama «armetuid kääbuseid», kes olevat ajaloo enda vastu käe tõstnud. Zaimovile surmanuhtlust nõudes ütles ta: ajal, mil kogu maailmas käib suur võitlus «uue korra» eest, ei tohi meie kohus liberaalitseda, tal pole selleks õigust — ajalugu on nende vastu, kes tema arengut takistada püüavad, alati halastamatu.

Isegi siseminister ütles, et prokuröri kõne kujutas endast «avalikku vaenuavaldust Zaimovile ja armuavaldust Saksamaale», ning tema arvamus sattus Wipperi ettekandesse Julgeoleku Peavalitsusele. Samas ettekandes öeldakse: see protsess näitas veel kord piltlikult, kui oskamatult Bulgaaria võimud niisuguseid aktsioone läbi viivad.

Ent seda kirjutati juba pärast protsessi. Praegu aga kohtupidamine jätkus . . .

Pärast prokuröri kõnet pidid sõna võtma advokaadid. Tumporov kasutas ära asjaolu, et kaebealune oli keeldunud teda oma kaitsjaks tunnistamast, ning loobus kaitsekõnest. Advokaat Botšarov, kes ei suutnud varjata oma hirmu, pobises midagi kohtunike kristlikust armulikkusest. Teised advokaadid pidasid oma klientide kaitseks arglikud kõned.

Eesistuja Mladenov: Vladimir Stojani poeg Zaimov. Kohus annab teile viimase sõna, et te saaksite oma süüd kahetseda ja armu paluda.

Kindral Zaimov: Ma kahetsengi oma süüd, härrased kohtunikud, aga mitte seda, mille eest te minu üle kohut mõistate. Ma kahetsen, et ma juba 1918. aastal, mil meie sõdurid oma vene vendade eeskujul lahinguväljalt lahkusid ja läksid sõjasüüdlaste käest aru pärima, nendega ühes ei läinud. Ma kahetsen, et ma ei liitunud rahvaga, kui ta 1923. aasta septembris fašismi vastu üles tõusis. Üksnes nende minu rahvavastaste kuritegude eest, mitte aga minu kangelaslikkuse eest sõjas, ei kihutatud mind ammuilma armeest minema, ja ma jõudsin kindrali aukraadini. Ma annan nüüd endale aru, et kummaski sõjas, millest ma osa võtsin, ei ilmutanud ma tõelist kangelaslikkust, vaid üksnes täitsin distsiplineeritud sõjamehena oma kohust. Kui ma pärast 1934. aasta 19. mai fašistlikku sõjalist riigipööret ohvitseride enamiku võitlusliidu poliitilise sekretärina püüdsin kurja heaks pöörata ja võimu, mille riigipööre rahvalt ära oli võtnud, rahva kätte anda, siis mind arreteeriti, piinati, minu üle mõisteti kohut ja mind vabastati süütõendite puudumisel, selleks et mind nüüd uuesti kohtu alla anda; sel kombel tahetakse hirmutada armee komandöre ja sundida neid Nõukogude Liidu vastu ettevalmistatavas sõjas jälle rahva vastu võitlema.

Härrased kohtunikud, et võite langetada otsuse, mida Hitleri okupandid teilt nõuavad, kuid teadku nad, et neil pole minu surmast abi. Ma ütlen ka praegu, mil te loodate, et ma end süüdi tunnistaksin ja armu paluksin: bulgaaria rahvas ei hakka sõdima oma vendade ja vabastajatega, kes ta türgi ikkest vabastasid ja praegu kõikide orjastatud rahvaste vabaduse eest võitlevad.

Prokurör Nikolov: Aitab! Jätke!

Kindral Zaimov: Te andsite mulle viimase sõna. Härra prokurör, ma kuulasin üle kahe tunni teie laimu, kuulake nüüd ära minu paar viimast sõna.

On loomulik ja loogiline, et iga tööline, iga inimene, keda praegune ühiskond rõhub, igaüks, kes ei talu alatut valet, mida me oma halvasti korraldatud ühiskonnas kohtame igal sammul, astub võitlusse uue, parema maailma eest.

Olen Teise maailmasõja algusest saadik unistanud — mõnikord ka teiste kuuldes — sellest päevast, mil ma oma vaba rahva armee sõjamehena näen käesoleva sõja süüdlasi süüpingis, sõjamehena tunnistan nende vastu ja paljastan ka need kuriteod, mis nad minevikus toime on pannud.

Ma olen Balkani sõja ja Esimese maailmasõja ajal sadadest lahingutest osa võtnud, aga ma pole kunagi vaenlase sõdurit tulistanud, kui mul osutus võimalikuks võtta temalt tapmisvõimalus, säästes tema elu. Aga ma tapaksin selle, kes vahetpidamata organiseerib vandenõusid rahu vastu ja ässitab rahvaid sõdima, ise lahinguväljalt ikka eemale hoidudes. Ma tapaksin selle miljonite ilmsüütute inimeste mõrtsuka oma käega; teeksin seda puhta südametunnistusega ja täiesti teadlikuna, et ma seega täidan oma ülimat kohust inimkonna ees.

See on mu viimane sõna, härrased kohtunikud! . . .

Zaimov kaitses end ise.

Härrased kohtunikud . . . Kes mõistsid siis Bulgaaria ausaima patrioodi üle Bulgaaria reetmise eest kohut? Kas nad adusid tookord, et nende «õigusemõistmine» oli jälk kuritegu südametunnistuse ning nende endi rahva vastu? Või taipasid nad seda hiljem? Igatahes tunnistasid nad end süüdi, kui saabus aeg, mil nad oma kuritegude eest vastust pidid andma. Ainult et nad tegid sealjuures reservatsioone. Mladenov rääkis pikalt ja laialt, et tema kui polkovnik allus sõjaväedistsipliinile, mis ei luba käsku arvustada. Ent kui talle öeldi, et ta võinuks otsida mõne ettekäände selle protsessi juhatamisest loobumiseks, siis lausus ta, et selleks peab omama piisavalt vaprust ja tahtejõudu. Ei, selleks peab inimesel kõigepealt südametunnistust olema. Mladenovi südametunnistus aga oli erakordselt paindlik, ning tookord, kui Hitler veel kindlalt võimul püsis, lootis Mladenov selle protsessi abil karjääri teha.

Peakohtuniku valikul arvestatigi Mladenovi karjääriiha ja tema piiratud mõistuse tõttu loodeti, et tark Zaimov ei saa «telegraafipostiga loogilist dialoogi pidada». Kohtu liige Ivanov ise nimetas oma osavõttu sellest häbiväärsest protsessist «ajastule iseloomulikuks eksisammuks». Kohtunik Paskalevit tunti kui selgrootut inimest, kellel puudub isiklik arvamus. Paskalev ise viitas oma «armetule aukraadile, mis tegi isikliku arvamuse avaldamise võimatuks». Mitte keegi neist ei iitsatanudki südametunnistusest.

Ka Pejevi antifašistidegrupi ettekandes anti Zaimovi kohtunikele analoogilised lühi-iseloomustused ning jõuti järeldusele: just sääraste omaduste tõttu nad valitigi kohtumõistjaiks — niisuguste protsesside organiseerijad ei vaja

tarku abilisi, vaid samavõrd tühiseid kui kuulekaid käsutäitjaid . . .

Pöördugem nüüd tagasi nõupidamistuppa, kus kohtunikud oma häbiväärset otsust ette valmistavad.

Polkovnik Mladenov ja kohtu liikmed — kapten Ivanov ning alamporutšik Paskalev — vaatasid parajasti koos läbi kohtuotsuse projekti, mille eesistuja juba eelmisel õhtul oli koostanud. Nad kõik nägid muidugi, et otsus oli nigelalt motiveeritud, kuid igaüks neist vaatas sellele isemoodi, sest kõik kolm erinesid üksteisest niihästi oma positsiooni kui ka mõistuse ja iseloomu poolest.

Polkovnik Mladenov püüdis nüüd motiveeringu nõrkust lihtsalt mitte märgata. Ta ei saanud ikka veel lahti mõttest, et see protsess kujuneb tema karjääri ülitähtsaks etapiks. Ta teadis väga hästi, et need, kellest olenes tema saatus, tahtsid Zaimovit hävitada, sest nemad ja Zaimov, tema tõde ja nende tõde ei saanud koos eksisteerida. Kõik, mida elus Zaimov endas kehastas, pidi koos surnud Zaimoviga hauda minema. Ja lõpuks, neile oli erakordselt tähtis, et Zaimovile langetatud surmaotsus demonstreeriks kogu Bulgaariale nende jõudu ja enesekindlust, näitaks, et nende tõde on ainuke tõde ja ainuke eluseadus, ning kõik, kes on selle vastu, on surmale määratud. Seega pidi Zaimovi surmaotsus kinnitama kõige selle eluvõimet, mille vastu Zaimov mässu oli tõstnud.

Polkovnik Mladenov oli kindel, et selle maailma vägevad ei pööra kohtuotsuse juriidilisele ebatäiuslikkusele tähelepanu. Nad loevad ainult viimast sõna «surmanuhtlus», see kutsub neis esile magusa võidujoovastuse, ning nad mõtlevad kohe: «Mladenov on tubli mees, ta ei löönud araks, teda võib usaldada.» Ja sellest mõttest on kindralipaguniteni üksainus samm. Kuus aastat tagasi võttis ta kohtuprotsessist Zaimovi üle osa kohtu liikmena. Zaimovi õigeksmõistmine kutsus tookord esile ülemuste raevu, ning muidugi mõista mõjus see hiljem tema edasijõudmisele ametiredelil. Nüüd avanes tal võimalus tollel ammusel protsessil tehtud viga heastada.

Kapten Ivanovile oli alati tundunud, et ta oli ametialaste intriigide ohver, ainult sellepärast ta oligi vaevu kapteni aukraadini trügida jõudnud, sellal kui mõned tema kaasametnikud — tema meelest muidugi vääritumad — olid juba jõudud efektsemat karjääri teha. Kuid asi oli selles, et kõik, kes temaga koos töötasid, ja isegi need, kes temast ametihierarhias kõrgemal seisid, lihtsalt ei sallinud ja kart-

sid teda. Kõik teadsid, et ta teeb sakslastega koostööd, ja just see rikkuski tema ametnikukarjääri — keegi ei tahtnud teda edutada, sest see oleks teda veelgi ohtlikumaks teinud.

Kapten Ivanov tervitas igati Bulgaaria orienteerumist Saksamaale. Kuid ta võttis omaks pigem natside enesemaksmapanekumeetodid kui nende ideed. Polnud juhus, et kõik tema tuttavad sakslased töötasid gestaapos. Ta oli päris kindel, et ilma tema saksa sõprade kaasabita poleks teda sellele protsessile võetud. Ta kuulis sellest, et teda oli kohtu koosseisu määratud, esmalt oma saksa sõbralt, kes teda õnnitles ja samas soovitas «kõrvad kikkis hoida». Selle määramisega seoses kutsus sõjakohtute osakonna ülem kindral Nikiforov — ainuke inimene sõjaministeeriumis, keda kapten Ivanov kartis, muidugi kui mitte arvestada ministrit — ta oma kabinetti. Nikiforov palus, et Ivanov teda «eraviisiliselt» informeeriks kõigest huvitavast, mis leiab aset «kuluaarides», s. t. nõupidamistoas. Kapten Ivanov ütles, et ta on kõigiti valmis seda kindrali palvet täitma, ning informatsioon, mida ta Nikiforovile andis, saigi hiljem ainukeseks pealtnägija tunnistuseks selle kohta, mis protsessi ajal «kuluaarides» toimus.

Praegu kohtuotsuse projekti läbi vaadates oli kapten Ivanov reservatsioonideta päri sellega, et Zaimov tuleb füüsiliselt likvideerida, miski muu ei teinud talle selles kohtuotsuses muret ega huvitanud teda. Ta oli siiralt uhke, et ta sellest tapmisest osa võtab.

Alamporutšik Paskalev polnud, nagu me juba teame, enam noor mees, teda oli alles hiljaaegu sõjakohtu liikmeks määratud, ning juba see fakt, et talle tehti ülesandeks nii hiilgava, kogu Bulgaarias kuulsa kindrali üle kohut mõista, tegi teda algul veidi kohmetuks. Kuid ta orienteerus olukorras suurepäraselt, sai aru, mida tippvõimurid kohtult ootasid, ega mõtelnudki kohtuotsuse läbiarutamisel oma seadusetundmisele toetuda. Ta teadis, et seadus ei puutu üldse asjasse ja et Zaimovile tuleb mõista kõige karmim karistus. Ta võttis esmakordselt osa protsessist, kus inimesele mõistetakse k õ r g e i m m ä ä r, ja polnud veel hingepõhjas harjunud sõnadega «surmanuhtlus» ja «mahalaskmine», kuid ta oli selle poolt, poolt, poolt. Ja et tema mõistab kindrali — pealegi veel niisuguse kindrali surma, see kõditas jubedalt ja meeldivalt tema enesearmastust; tema pikergune nägu, mida terav lõug

veel pikemaks tegi, kalgistus ja aukuvajunud silmad lõid põlema.

«Kõik, mis tekitab konkreetsuseootust, tuleb otsusest välja jätta,» pani ette Mladenov. «Kohus peab mõista andma, et üksikasjad pole talle olulised, otsuse põhialuseks on süüdistatava kogu elukäik, tema tõekspidamised, lootused ja eesmärgid.»

Kapten Ivanovi ilus hoolitsetud nägu virildus vihast.

«Ta mustas Tema Majesteeti! Ma lihtsalt ei mõista, kuidas ma küll revolvrit ei haaranud!»

«Meie otsuse pealkirjale «Kohtuotsus» järgnevad vahetult sõnad: «Tema Majesteedi Boriss III, Bulgaaria tsaari nimel», — niiviisi vastab otsus alatule laimule, mis teid pahandas,» lausus Mladenov jahedalt, kellegi poole vaatamata.

«Teda ei tuleks maha lasta, vaid avalikult üles puua!» hüüdis Ivanov.

«Ikkagi . . . kindral,» vaidles Mladenov ettevaatlikult vastu. «Sõjaväelaste hukkamisel kehtivad teatud traditsioonid. Ja mis vahet seal on? Peaasi, et ta sureb. Eks ole?»

Kolm kohtunikku valmistusid Zaimovi surmaotsust oma allkirjaga kinnitama. Nad valmistusid astuma sammu, mis neid järelpõlvede silmis, nende rahva silmis hirmsasti häbistas.

Zaimov teadis, mis teda ootab. Kui kaua tal veel elada on jäänud? Senikaua, kuni nad oma otsust kirjutavad? . . . Hukatakse vististi koidikul? Surmatund oli lähedal. Väga lähedal . . .

Zaimov polnud kunagi surma kartnud. Kuid surmaohuga oli ikka kaasnenud mingi pääsemisvõimalus. Mõnikord oli see olnud vaid lootus päästvale õnnejuhusele. Mürsukild tabas tema pead juhuslikult sentimeetri võrra kõrgemal sellest kohast, kus haav oleks surma toonud . . . Sõjas teab ka kõige kartmatum sõdur, kui lähedal surm talle on, kuid ta loodab vähemalt alateadlikult, et pääseb eluga.

Kogu viimase aja oli surm Zaimovil kannul käinud, ja Zaimov teadis seda. Kuid ta ei kartnud surma ning tegi kõik, mis oli tema võimuses, et neid, kes surma teda varitsema olid saatnud, üle trumbata.

Nüüd aga oli kõik teisiti. Nüüd oli tal surm silmaga näha, ja ta ei saanud seda enam kuidagi vältida. Alles äsja oli ta kohtus öelnud, et ihkab elada selle õnneajani, mil praeguse kuritegeliku sõja süüdlaste üle kohut mõistetakse. Seda öeldes sai ta aru, et kohtunikud endamisi muigasid

tema naiivsuse üle — nad teadsid, et tal oli võib-olla üksainuke päev elada jäänud. Kuid ta ei kahetsenud oma sõnu. Endast rääkides kõneles ta kõikide ausate bulgaarlaste nimel, seepärast ei saanud tema unistus koos temaga surra.

Ta sureb õige varsti. Paratamatult. Selle mõttega tuli harjuda. Kas on see inimesele jõukohane? Ent eks tea kõik inimesed, et neid ootab surm? Kunagi ammu-ammu oli ta kuskilt, vist ühe prantsuse psühholoogi raamatust, lugenud, et meie planeedi elanikkonda haaraks õudus, kui iga inimene teaks oma surmapäeva ette. Tookord tundus see mõte talle huvitavana, ent ta mõtles, et teades, kui palju eluaastaid talle on antud, võiks inimene oma elu ideaalselt kavandada. Ta oli tollal noor ning tema mõte pöördus isegi surma üle aru pidades elu poole.

Tema kohus oli mehiselt surma minna nagu sõjamehele kohane, ta ei tohtinud oma timukate rõõmuks murduda. Tarvis oli leida endas jõudu võitmaks inimesele igiomast hirmu olematuse mõistatuse ees, tarvis oli sellest hirmust üle olla. Sundida end sellele mitte mõtlema. Kõik inimesed on surelikud. Kõik. Ja kõiki peetakse meeles. Inimesest jääb ikka mälestus järele.

Isa ütles kord: inimest peetakse seda kauem meeles, mida rohkem ellujäänud tema surma läbi kaotavad. Jaa, jaa, see on õige!

Ent Zaimov ei tahtnud ega osanud vaagida, mida ta teistele tähendas — tema loomupärane tagasihoidlikkus tõrkus selle vastu. Ja mis tähtsust oli tema surmal — selles kohutavas sõjas hukkus iga silmapilk tuhandeid inimesi, igaühel neist oli oma elulugu ja kõik nad tahtsid elada. Lihtsalt sel päeval langeb üks sõdur rohkem.

Ainult tema omastele — Annale ja lastele — toob tema surm lohutamatut leina ja jääb kogu eluajaks valusaks mälestuseks. Prokurör karjus: «Kogu teie neetud suguvõsa on niisugune! . . .» Kas tõesti ka perekond hävitatakse? Ka alatusel on ju mingi piir. Ei, nad ei söanda. Anna . . . Raskel hetkel on ta nii kindlameelne, nii julge. Esimese kohtuprotsessi ajal, mil Zaimovit samuti ähvardas surm, kaitsesid teda kõige kuulsamad advokaadid — Anna oli nad leidnud. Kui ta hiljem oma advokaate tänas, ütles üks neist: «Teie peamine kaitsja on teie naine.»

Anna jaksab kõike taluda! Poeg on juba täismees. Ohvitser. Poeg oli isalt pärinud armastuse armee vastu. Kas ta kannatab välja degradeerimise häbi, kas ta mõistab, et see

ei häbista mitte teda, vaid ajutisi võimukandjaid endid — bulgaaria rahva ja tema armee vaenlasi. Stojan on isasse läinud, küllap ta kannatab kõik mehiselt välja ning saab kõigest aru. Elu ise, ajaloo areng aitab teda. Võimuanastajad ei püsi enam kaua võimul — nad on kõik hukkumisele määratud. Saabub päev, mil Punaarmee tankid nende võimu lömastavad. Peaasi, et poja tahe praegu ei nõrkeks, et poeg usku ei kaotaks.

Kas Zaimov oleks juhtunud vältida saanud? Oleks . . . ega oleks ka. Aasta alguses, jaanuaris, oli tal selline võimalus. Moskvast salaja saabunud bulgaaria kommunisti Tsvjatko Radoinov andis talle edasi Georgi Dimitrovi tänuavalduse tema kartmatu patriootliku tegevuse eest ja kutsus teda ähvardava ohu tõttu Nõukogude Liitu, kus ta rindel suurtükiväekindralina suurt kasu tooks. Kommunistide käsutuses oli lennuk, millega teda taheti NSV Liitu saata.

Zaimov oli siis hirmus erutatud. Ei, ei, ta teadis kohe, kui ta seda kuulis, et ta ei lahku Bulgaariast. Ta mõtles ainult: miks teda taheti ära saata? Radoinov ise saabus ju Bulgaariasse selleks, et võidelda siin oma rahva vabaduse ja au eest. Georgi Dimitrov tänas teda tehtud töö eest ja soovis samuti, et ta Bulgaariast lahkuks. Miks? Kas ta kartis, et Zaimov raskuste ees tagasi kohkub?

Radoinov ootas rahulikult ja kannatlikult tema vastust.

«Ma jään oma kodumaale ja täidan siin lõpuni oma kohust,» ütles Zaimov talle.

Tema ärasõidu küsimus langes ära, sellest ei räägitud enam. Hiljem astus Zaimoviga ühendusse üks teine bulgaaria kommunist, Anton Ivanov, kes samuti Moskvast salaja Bulgaariasse oli saabunud. Zaimov aitas tal partisanide ja Bulgaaria armee usaldusväärsete ohvitseride vahel sidet luua.

Jah, tookord oleks ta võinud vältida seda, mis temaga juhtus, oleks võinud pääseda surmast, mis tal peatselt ees seisis. Kuid ta poleks suutnud seda endale kunagi andestada.

Vladimir Zaimov ei teadnud, et bulgaaria kommunistid Tsvjatko Radoinov ja Anton Ivanov olid juba halastamatu kaitsepolitsei küüsis ja ootasid samuti hukkamist.

Tal oli praegu kummaline kindlustunne — ta teadis, et tal on vaieldamatult õigus. Ta osaleb suures ja ülevas võitluses fašismi pimeduse ja õuduse vastu! Ta usub kaljukindlalt, et tema võitlus lõppkokkuvõttes viib võidule!

Kõik lõpeb hästi . . . kõik lõpeb hästi . . . Kõik läheb nii, nagu ausad inimesed soovivad.

Aga tema surm . . . Mis tähtsust on tema surmal, kui sama ürituse nimel saavad surma miljonid inimesed?

Ukse taga tümpsisid säärikuis jalad.

Lõksatas riiv. Talle tuldi järele.

Kohtunikud viisid oma häbitöö lõpule.

KAHEKÜMNE TEINE PEATÜKK

VÄLJAVÕTE KOHTUOTSUSEST, MILLE ANNA ZAIMOVA SAI KOHTUKANTSELEIST.

KOHTUOTSUS
nr. 418
Tema Majesteedi Boriss III,
bulgaarlaste tsaari nimel

Täna, 1. juunil 1942, kuulas Sofia sõjakohus järgmises koosseisus:

Eesistuja: polkovnik I. Mladenov,
liikmed: kapten H. Ivanov,
alamporutšik P. Paskalev,
sekretär Dolaptšiev,

sõjaväeprokuröri polkovnik Ilja Nikolovi osavõtul avalikul kohtuistungil ära kriminaalasja nr. 434 (1942. a.), milles Vladimir Stojani p. Zaimovit ja teisi süüdistati Kriminaalkoodeksi § 112-st ja Riigikaitseseaduse § 3-st üleastumises, ning kuulanud ära süüdistusakti, kohtuliku uurimise, poolte vaidluse ja kaebealuste viimase sõna,

OTSUSTAS:

1. Kaebealused: Vladimir Stojani p. Zaimovi, erukindrali, 53 aastat vana, sündinud Küstendili linnas, elukoht Sofias, Rootsi Kaarli t. 52, kreeka õigeusku bulgaarlase, abielus, kirjaoskaja, varem kohtu poolt karistamata ärimehe, ja . . . . . süüdi mõista selles, et nad sõja ajal — 1939. aastast alates kuni 1942. aasta märtsini, mil Bulgaaria riik oli esmalt sõjaohus ning seejärel sõjaseisukorras — tegelesid spionaažiga, reetes välisriigi huvides riigisaladusi, teatades ühe välisriigi saatkonnale Sofias, kelle huvides nad tegutsesid, fakte ja andmeid, mille salajashoidmine teiste riikide eest on tarvilik meie kodumaa hüvanguks ja julgeolekuks, ning karistada neid Kriminaal-

koodeksi § 112 «g» p. 3 ja § 118 alusel ja arvestades Riigikaitseseaduse § 22 alajaotusi «b» ja «g», järgmiselt:

a) kaebealust Vladimir Stojani p. Zaimovit — surmanuhtlusega mahalaskmise läbi ja Kriminaalkoodeksi § 30 lõikudes 1—4, 6, ja 7 loetletud õiguste JÄÄDAVA äravõtmisega ja nõuda tema käest riigituludesse viiesaja tuhande (500 000) levi suurune rahatrahv[1].

Eesistuja: polkovnik Mladenov,
liikmed: kapten Ivanov,
alamporutšik Paskalev,
sekretär Dolaptšiev.

Lugesin käesoleva kohtuotsuse täna, 1. juunil 1942 vastavalt § 526-le prokuröri ja sekretäri juuresolekul lõplikul kujul kohtule ja kaebealustele ette.

Eesistuja polkovnik Mladenov.

Eelmisel õhtul kui kohus oli läinud nõupidamistuppa otsust tegema, oli Anna end kokku võtnud ja prokuröri juurde läinud. Polkovnik Nikolov kogus parajasti oma pabereid laualt ja toppis neid närviliselt portfelli.

«Kas tohib teie käest midagi küsida?» kuulis ta erutatud häält.

Prokurör pöördus ümber ja põrkas tahtmatult tagasi. Tema ees seisis Anna, kurnatud ja kahvatu, põsed aukus. Anna pilk põletas prokuröri nagu tuli, nii palju oli selles vihkamist ja põlgust.

«Millal kohtuotsus kuulutatakse?»

«Homme . . . kell neli päeval,» vastas prokurör, haaras portfelli ja läks ära.

Ta teadis, et kohtuotsus kuulutatakse hommikul, kuid mõtles äkki, et see meeletu pilguga naine võib saalis skandaali teha ja protsessi efektse finaali nurja ajada. Ja ta pettis Annat.

Anna veetis unetu öö. Hommikul väljus ta kodunt ja uitas sihitult mööda linna, midagi nägemata, midagi kuulmata. Tal ei tulnud mõttessegi, et prokurör võiks teda millegipärast petta.

«Ei, ei, nad ei tapa teda,» kinnitas ta endale. «Nad ei julge . . . Ta enda ja tema isa kuulsus kaitseb teda. Nad ei saa teda tappa . . . Nad ei julge . . .»

Keskpäeva paiku pöördus ta kõndimisest ääretult väsinuna koju tagasi. Vaevalt jõudis ta ukse enda järel sulgeda, kui kuulis tütre metsikut karjatust: «Isa! Isa!»

Anna küsis rahulikult:

«Mis juhtus?»

«Isa mõisteti surma.»

Anna seisis natuke aega liikumatult paigal. Siis läks ta otsusekindlalt oma mehe kabinetti, võttis telefonitoru ja nimetas sõjaminister Mihhovi numbri, mida ta teadis peast. Ta teadis, kui alatu, valelik ja müüdav mees Mihhov oli, kuid ta teadis ka seda, et üksnes sõjaminister võib minna tsaari juurde ja nõuda, et timukatel ei lastaks kohtuotsust täide viia.

«Ma kuulan teid,» kostis adjutandi range hääl telefonist.

«Anna Zaimova räägib,» alustas Anna, püüdes kõnelda ruttamata. «Mul on tarvis kiires korras ministriga rääkida. Mu mees mõisteti surma. See on uskumatu . . . See on kohutav . . . Hukkamist tuleb takistada . . .»

«Ma ei saa aru. Korrake,» nõudis adjutant.

«Siin Anna Zaimova . . . Kohus mõistis mu mehe surma. Mul on tarvis kiires korras ministriga rääkida. Kindral Zaimov . . .»

«Ministrit ei ole . . .» Adjutant pani toru hargile.

Anna tormas kodunt välja ning jooksis mõni minut, teadmata isegi, kuhu. Järsku ta peatus, — ta taipas, et ta oma väljanägemisega alandab ennast ja oma meest. Ja ta sammus ruttamata edasi, pea uhkelt püsti, ning vaatas vastutulijaile julgelt silma. Mõned teretasid teda, ja ta vastas peanoogutusega. Ent kuidas ta ka ei püüdnud rahulikult kõndida, lisas ta endalegi märkamatult järjest sammu. Ta läks kohtusse mehega kokkusaamise luba taotlema — prokurör, kes teda nii alatult oli petnud, oli nüüd lihtsalt kohustatud tema palvele vastu tulema.

Tal vedas. Ta kohtas prokuröri kohtu koridoris. Anna Zaimovat eemalt silmates aeglustas prokurör sammu, oli valmis tagasi pöörduma või mõnest uksest sisse lipsama, kuid oli juba hilja.

«Mul on teile veel üks palve — lubage mul oma mehega jumalaga jätta,» ütles Anna nii rahulikult, kui suutis. «Te ju petsite mind, ja ma ei näinud teda täna.»

Prokurör vaatas temast mööda ega vastanud sõnakestki.

«Te saite oma tahtmist ja peaksite rahuldust tundma, tehke siis see väike heategu,» jätkas Anna, tundes, kuidas tema hinges paisus viha, ja kartes, et see sunnib teda tegema midagi hirmsat, mida hiljem enam heastada ei saa.

[1] Teisi kaebealuseid karistati nii, nagu Mladenov oli kavandanud.

koo
kait
a)
nuh
§ 3
DA
viie

Lu
tava
kuju

Ee
otsu
juur
pabe
«K
häält
Pr
Tem
Anna
vihk
«M
«H
portf
Ta
mõtle
daali
petti
An
uitas
mata
legip
«Ei
julge
ei saa
Ke

[1] Te

«Teie mees sai teenitud karistuse,» vastas prokurör, möödus Annast ja kadus koridori hämarusse.

Anna seisis kohtuhoone ees ning silmitses soolasambaks tardununa kärarikast suvist tänavat. Äkki hakkas tema süda ägedalt põksuma, ja ta sammus edasi... «Vanglasse... vanglasse... ta on seal...» tuikas süda valusasti, sundides teda takka: «Mine, mine, mine!» Anna läks läbi rahvasumma, läbi sirelilõhna, läbi elu, mis kihas tema ümber — see kõik polnud enam tema jaoks.

Vangla administratiivhoone ukse ees tahtis tunnimees teda peatada, kuid ei öelnud midagi, ainult vaatas talle üllatunult ja erutatult järele.

Anna läks läbi hämara koridori kindlal sammul ukse juurde ja astus resoluutselt ühte trellitatud akendega tuppa. Keset tuba seisis vangivalvur, ta vaatas lähenevat Annat hämmeldunult ja mingi ebauskliku hirmuga.

«Ma olen Zaimovi naine,» ütles Anna. «Lubage mul mehega jumalaga jätta.»

Vangivalvur vahtis teda suurisilmi ja vaikis.

«Prokurör pettis mind. Ta ütles, et kohtuotsus kuulutatakse päeval, aga see kuulutati hommikul. Ma ei näinudki oma meest. Laske mul temaga jumalaga jätta,» ütles Anna ruttu, mingil seletamatul kombel tajudes, et see mees võib tema palve täita, kuid kardab.

Vangivalvur eemaldus toanurka, vaatas Annat juba kainema pilguga, ning Anna uskus nüüd veel kindlamalt: «Ta võib... ta teeb seda...» Samas tuli kõrvaltoast teine vangivalvur. Ta viskas mingid hilbud nurka ja jäi Annat uudistama.

«Kes see on? Mida ta tahab?» küsis ta.

«Zaimovi naine... palub kokkusaamist,» vastas esimene.

«Mida ta veel ei taha!» salvas teine vangivalvur, silmitsedes Annat tigeda uudishimuga. «Ta on samasugune nurjatu reetur nagu tema meeski.»

«Ärge rääkige nii,» lausus Anna kurvalt. «Te pole üldse nii õel. Igal inimesel on südant.»

«Pea suu!»

«Mu jumal, mu jumal,» ütles Anna vaikse häälega ja surus käe südamele. Ta teadis juba — see on seletamatu, kuid ta teadis juba, et tema Vladimir oli kõrvaltoas! Teadis! Ja sellal, kui vangivalvurid vett klaasi kallasid, tõttas ta kiirel sammul kõrvaltuppa.

Zaimov toodi vanglasse kõigest pool tundi enne Anna siiatulekut. Ta viidi akendeta tuppa, kästi vangirõivad sel-

jast ära võtta ja omad rõivad selga panna — vangla administratsioon ei täinud kroonuvara raisata.

Zaimov oli täiesti endast ära, nagu polekski teda enam olemas olnud. Ta vahetas masinlikult rõivad ning seisis keset tuba, taipamata isegi pingile istuda.

Äkki avanes kõrvaltoa uks, ja ta silmas Annat. Tema äraolijapilk elas[illegible] elu tungis tulise leegina mühinal tema ajju, südamesse, kogu tema olemusse. Ja ta hüüdis rõõmsalt, valju häälega:

«Ena, kes tuli! Kes tuli!...»

Anna järel kõrvaltuppa tormanud vangivalvurid peatusid seda rõõmuhüüet kuuldes ja Zaimovi õnnest säravaid silmi nähes ukse juures. Anna tormas oma mehe juurde, tema jalad ei kuulanud enam sõna, ja Zaimov haaras ta kaissu, surus oma rinnale. Anna tõstis pea ning pani mõlemad käed kindlalt Zaimovi täiesti hallikseläinud meelekohtadele.

«Ära kurvasta, Vladja,» ütles ta tasa. «Meid mõlemaid mõisteti surma. Kui sa sured, järgnen ma sulle paari-kolme tunni pärast. Mäletad meie jutuajamist?»

Zaimov noogutas. Jah, ta mäletas. Anna oli kunagi ammu öelnud: «Kui sa sured enne mind, ma ei ela päevagi sinust kauem. Tõotan sulle...»

«Ma ei karda surma,» ütles Zaimov. «Mul on ainult valus... Nad solvasid mind... Mul on sinu pärast valus...»

«Aitab lorast!» käratas teine vangivalvur ja astus sammu Anna poole, et teda kinni võtta.

«Ärge teda puutuge!» keelas Zaimov raevukalt.

Vangivalvur peatus tahtmatult.

«Tead, mis, Anna,» ütles Zaimov tõsiselt. «Ma vabastan sind su tõotusest. Kuuled? Sa pead... sa pead... sa oled kohustatud elama — Klavdia pärast... Stojani pärast... See on minu testament sulle. Sa jääd elama! Jah?»

Anna laskis pea longu.

«Jah... Kui sa soovid. Laste pärast ole mureta... Jumalaga...»

Nad embasid teineteist ja tardusid paigale.

«Aitab! Käi minema!» röökis teine vangivalvur ja pöördus esimese poole. «Mis sa vahid, suu ammuli? Aja ta välja!»

Nad tirisid Anna mehe juurest eemale ja lükkasid toast välja

Zaimov ei lootnud, et talle armu antakse, tsaari armulikkus oleks talle koguni solvav olnud. See oleks olnud sama hea, kui et keegi oleks ta rindel, lahingu ajal, kõige ohtlikumal momendil ohutusse kohta viinud — las teised hukkuvad. Ei, ei, ta ei tahtnud sellele mõeldagi, kui väga ta ka ei soovinud elada. Ta ei tahtnud tundigi elada, kui tal pole õigust inimestele julgelt silma vaadata. Ei, ei, sõda on sõda . . .

Ka Anna ei lausunud sellest sõnagi — ta sai kõigest aru. Ta oli valmis koos oma mehega surema. Issand, kui palju armastust oli tema südames, et ta otsustas mehele järgneda! Kuid nüüd ta ei tee seda. Ta ütles, et tà jääb laste pärast elama, ja ta ei murra oma sõna. Kui vaid lapsed mõistaksid, kui talumatult raske tal on ilma oma meheta elada.

«Kallis Anna, me jätsime sinuga jäädavalt hüvasti . . . Jäädavalt.» See mõte otsekui tõmbas Zaimovi isiklikule elule kriipsu alla — tol hetkel jättis ta selle kõigega jäädavalt hüvasti.

Kui ebaõiglane ja karm saatus . . . Zaimov pidi Annat rahustama . . . talle lootust andma . . . Kuidas? Ta võttis ruttu paberi ja pliiatsi . . . Käed värisesid . . . Ta hakkas kirjutama. Mõtted ja sõnad läksid segi, ruttasid ette . . . Kuidas ta küll võis unustada, et tal on õigus omastele kirjutada!

Mu armsad, kallid Anna, Stjopa ja Sina, mu väike Klavake, kes sa nii noorelt oma isa hoolitsusest ilma jääd. Ma mõtlen neil raskeil päevil ainult teile, muretsen ainult teie pärast. Teil on oodata kõige halvemat, te peate valmistuma seda taluma, seepärast alustan ma asjalikust jutust ning püüan seejärel teile oma tunnetest ja käekäigust niiviisi jutustada, et te minust aru saaksite. Teil saab olema väga raske end elatada. Teil oli paraku niisugune sõber ja isa, kes perekonna eest väga vähe hoolitses, aina muretses Bulgaaria pärast. Ma jätsin teid elatisvahenditeta, teil pole muud kui maja, seegi üleni võlgades, ja mitte mingeid sissetulekuid. Teil tuleb paljustki loobuda. Stjopa, Sa pead mind asendama, armasta oma ema ja õde ning hoolitse tema eest vähemalt senikaua, kuni ta suureks kasvab. Ole neile hell kaitsja ning pühenda end neile . . .

Mind kohutas kõige rohkem teade, et ka Sind, Stjopa, arreteeriti. On's see tõsi või mulle ainult öeldi nii, et mulle

hoopi anda? Kuid ma kirjutan Sulle ka oma muredest, sest mulle anti kõigest viis paberilehte.

Sa tead, Anna, kui suur slavofiil ma alati olen olnud. Ma jään surreski oma tõekspidamistele kindlaks. Ma ei saanud oma veendumustest lahti öelda ja oma vene sõpradega suhteid katkestada, nagu tegid paljud pärast seda, kui Saksamaa Venemaale kallale tungis. Ma teadsin, et see oli ohtlik, kuid nägin, et Bulgaariale on veel ohtlikum vene sõpradest ilma jääda, kui Saksamaa kaotab sõja ning kordub 1918. aasta katastroof. Kes meid siis päästab? Me pahandame juba ka Londonit ning kohtleme hirmus arutult oma naabreid ja vendi — jugoslaavlasi ja kreeklasi. Üksnes seaduslik Vene legatsioon[1]*, mis siin veel alles on, teab nimetada mõõdukamaid meie hulgast, kes võiksid häält tõsta ja keda kuulataks. Ka mina võiksin olla nende hulgas, ma valmistusingi selleks, kuid kes tahab meid praegu kuulata ja mõista? Mind süüdistatakse reetmises. Ma olen alati, enne kui kellegagi mõtteid vahetada, iga oma sõna läbi kaalunud, kas see ehk otseselt või kaudselt kahju ei tee. Kuid ainult teie suudate seda mõista, ja ma palun teid sellest aru saada, sest süüdistus, mis minu vastu tõsteti, on julm ja talumatu!*

Ma olen kogu oma eluaja püüdnud head teha. Kuid saatus on mind ja neid, kes mulle armsad on, kurjasti kohelnud. Vaevalt mu vana pime ema ja mu Karlovo-ema ja õed ja omaksed mind mõistavad, aga teie mõistate, sest teie tunnete mind kõige paremini. Anna, Sa oled minuga ainult muret näinud — aina sõjad, sõjaväeteenistus, haavatasaamised —, ja Sina, mu truu sõber, oled kõik selle ära kannatanud. Sa järgnesid mulle kõikjale, ja sinu palav armastus soojendas mu südant mu raskemailgi hetkedel. Ma mõtlen ennekõike Sinule, Su halvenenud tervisele ja Su murele, mis sunnib mind oma muret unustama. Milles Sa süüdi oled, mu üllameelne sõber, et saatus Sinu vastu nii karm on? Ma palun Sind nüüd, meie elu kõige raskemate päevade eel — püüa mind mõista. Tea, et mu süda pole kunagi kuulunud kellelegi teisele kui ainult Sulle. Sa oled mulle olnud ema ja armastatu eest, ning üksnes lapsed on mu armastusest Sinu vastu osakese endale saanud, kellelegi teisele pole mu südames ruumi olnud.

Ka Sulle, Stjopa, mõtlen ma tihti. Kui palju halba ma Sulle tegin! Kuidas Sa jätkad oma teenistust, kui Sind seal

[1] Saatkond (*Tõlk.*)

aina hurjutatakse ja Su isa kirutakse? Sa oled nii iseseisvalt mõtlema hakanud, kas Sa mõistad mu valulast, slaavlaste vendluse ideed? Ma ei taha eales, et mind Bulgaaria kannatuste hinnaga õigeks mõistetaks. Parem surgu meie märtrisurma kui kogu rahvas, kellele ma olen mõtelnud rohkem kui teile.

Ja Sina, Klavake, mu silmaterake — kui raske Sul on! Isa teab, kui väga Sa teda armastad, ja et Sa oled alati valmis tema heaks kõike ohverdama. Kuid kurjad inimesed on meist tugevamad, nad lahutasid meid teineteisest. Me ei saa niipea kokku, Sul tuleb kaua üksi olla. Sa pead paljudest soovidest loobuma. Nii see paraku on — inimene kavatseb üht, aga talle saab osaks midagi hoopis muud. Ent mis ka ei juhtuks, Sa oled väga arukas ja Sul on hea süda, ole ka edaspidi emale rõõmuks ja abiks, kallista ja lohuta teda koos vennaga, kergendage nii hästi kui suudate murepäevi, mis tal läbi tuleb elada. Minule mõtelge vähem. Mulle piisab teadmisest, et te mind palavalt armastate, see lohutab mind ränkades katsumustes, mis mul ees seisavad.

Anja, mis ka juhtuks, sina üksi mõistad mind. Ma mõtlen ainult teile ja pean aru, kuidas on parem. Ma armastan teid väga ja annaksin ära kõik, mis mul iganes on, et teid veel kord emmata ja suudelda. Püüdke lohutada meie sõpru, emasid ja omakseid. Anna, ma armastan teid

Vladi...

Ta ei suutnud kirja uuesti läbi vaadata. Tundus, et kõik, mida ta öelda tahtis, on öeldud.

Nüüd tuli heita pilk käidud võitlusteele. Ilmtingimata. Ta pidi jõudma olematuse piirile teadmisega, et on oma kohuse täitnud, see aitab tal seda piiri mehiselt ületada. Jah, ainult teadmine, et ta on oma kohuse täitnud, sundis teda tehtule mõtlema. Ta pidi selleks juba enne surma tapma oma peamise ja tugevaima iseloomujoone — tagasihoidlikkuse. See polnud tal haiglaselt ülearenenud, see oli tema elu kindel põhimõte. Kord ütles ta naljatoonil, et tagasihoidlik olla tähendab edevuse peol kaineks jääda, — kui inimesed seda ei suuda, siis lõpeb pidu kaklusega.

Kord andis Savtšenko talle edasi tänuavalduse tema hindamatu abi eest fašismivastases võitluses, ning imestas, et see Zaimovit sugugi ei rõõmustanud. Vastupidi, tal oli rahulolematu ilme.

Zaimov märkas vist Savtšenko imestust — ta ütles kõlatu häälega, vastu tahtmist:

«Inimese hinges on kõiksugu salajasi ohtusid, kuid kõige kardetavam neist on tagasihoidlikkuse puudumine, see teeb meid pimedaks ja kurdiks, me lakkame oma kaasinimesi märkamast ja mõistmast.» Ja ta lisas: «Ma olen muidugi tähelepanu eest tänulik, kuid pean tänuavaldust enneaegseks, sest võitlus pole veel lõppenud.»

Jah, Zaimovil oli uskumatult raske surma eel oma elule ja tegevusele, kõigele, mida ta võidu heaks, inimeste õnne heaks oli teinud, tagasi vaadata ning näha seda kõike otsekui kõrvaltvaataja pilguga.

Kummalisel kombel kurvastas teda praegu, et tema üle mõisteti kohut üksnes selle pärast, et ta oli Nõukogude armeed aidanud. See oli vaid tema sõjaväelasemissioon, mille ta tol ammumöödunud suvepäeval Bankia pargis enda peale oli võtnud. Kuid tal oli fašismivastases võitluses veel teine, Bulgaaria vaenlastele mitte vähem ohtlik missioon. Oli tema igapäevane töö, mida ta nimetas inimeste silmade avamiseks. Ka see oli võitlus, ka seda tehes riskis ta päevast päeva eluga, sest on olemas igasuguseid inimesi, ja ta ei teadnud igakord ette, millist jumalat keegi kummardab. Nii et ka siin võinuks teda õnnetus tabada. Talle meenus, kuidas ta kord leidis end kuristiku serval seismas...

Ta tundis Siseministeeriumis üht usaldusväärset meest, kelle käest ta sai puhtaid dokumendiblankette ja kõiksugu pitserinäidiseid — see päästis paljusid bulgaaria antifašiste kaitsepolitsei küüsi sattumast. See mees nimetas talle kord ühe noore juristi nime, kelle vastu tema meelest maksis huvi tunda — jurist töötas prokuratuuris ja võis väga kasulikuks osutuda. Zaimov otsis kaua võimalust selle juristiga kohtumiseks ning sai viimaks teada, et jurist käis ühe inseneri pool, keda Zaimov hästi tundis. Jurist oli peretütresse armunud ja tahtis neiuga abielluda...

Ühel lörtsisel detsembriõhtul läks Zaimov sinna külla. Pere istus juba lauas. Jurist oli samuti siin, ta istus peretütre Študa kõrval. Tollal kõneldi kõikide bulgaarlaste peredes Saksa sõjaväe lüüasaamisest Moskva all. Enamikule bulgaarlastest tegi see sõnum rõõmu ja äratas neis lootusi, kuid oli ka sääraseid kodusid, kus see tegi muret. Siin räägiti sellest rõõmu varjamata. Zaimov nägi, et jurist naeratas nagu teisedki, kuid ei võtnud jutuajamisest osa.

«Kas tõesti ajalugu kordub ja venelased meid jälle päästavad?» hüüatas Študa rõõmsalt, pöördudes juristi poole. Zaimov märkas, et noormees vastuseks otsekui solidaarsustunde ajel surus neiu kätt, mis lebas laual, ning vaatas neiule rõõmsalt ja õnnelikult silma. Zaimov arvas, et jurist vaikib üksnes seepärast, et ta riigiametnikuna, liiati veel seaduste täitmise eest valvel seisva prokuratuuritöötajana, lihtsalt kardab sellisest jutuajamisest osa võtta.

Zaimov rääkis mõnedest Moskva lahingu üksikasjadest, ning see kutsus lauas esile uue rõõmuelevuspuhangu.

«Ma kujutan ette, mida meie müüdavad hinged sellest arvavad,» ütles pereisa, vaadates juristi poole. Too naeratas poole suuga ja lausus vaikselt:

«Eks arvamusi ole igasuguseid . . .»

Inseneri pool polnud kombeks lauas suitsetada, ja kes suitsunälga ei talunud, läks kõrvaltuppa. Kui jurist sinna siirdus, tõusis Zaimov lauast, palus vabandust ja järgnes juristile.

Nad süütasid avatud õhuakna juures sigareti ja vaatasid veidi aega vaikides aknast välja, kuigi nad midagi ei näinud — mööda aknaklaasi valgus alla lobjakat.

«Jaa, sündmused arenevad omaenda seaduste järgi,» lausus Zaimov mõtlikult.

Jurist pööras näo tema poole ning ütles ruttu, otsekui kartes, et Zaimov oma mõtet jätkab:

«Te olete selle perekonna sõber, ja mina loodan siin oma õnne leida . . . Seepärast ma palun teid, ärge öelge mulle midagi, mis sunniks mind hiljem mu ametikohusest üle astuma. Ma loodan, et te saate minust aru . . .»

«Kahtlemata,» vastas Zaimov rahulikult. «Ma hindan teie avameelsust, aga nüüd hakkab selle perekonna saatus mulle muret tegema . . .»

«Ma juba ütlesin, mida see perekond mulle tähendab, nii et olge mureta . . .» Jurist kustutas pooliku sigareti ja naasis söögituppa.

Kui jurist koos Študaga kinno läks, küsis pereisa Zaimovilt, miks jurist ennest nii kähku lauda tagasi tuli.

Zaimov mõtles kaua, mida vastata, ning ütles siis:

«Ma võin vaid soovitada — ärgu Študa sellele noormehele «jaa» ütlemisega rutaku.»

Pereisa puhkes naerma.

«Minu teada ei kavatse Študa talle üldse «jaa» öelda.»

«Siis soovitan ma veel midagi — ärgu ta ka «ei» ütlemisega rutaku.»

Tema vestluskaaslane vajus mõttesse; ta sai vist asjast aru.

«Tänan . . .» ütles ta vaikselt ja surus tugevasti Zaimovi kätt.

Selle perekonnaga ei juhtunud hiljem, vähemalt enne Zaimovi arreteerimist, midagi halba, ning Zaimov nägi ülekuulamiste ajal, et jurist polnud tema peale kaevanud — see kroonutruu ametnik oli vähemalt aumees . . .

Ent kui õnnelik oli Zaimov, nähes, et tal õnnestus aidata inimestel pimedast hirmust võitu saada, end leida, mõnikord koguni leida oma koht võitluses.

Kord tulid tema sõbra, Sofia tuntud arsti sünnipäevale kolleegid, pealinna silmapaistvad meedikud.

«Me tulime Bulgaaria haigevoodi juurde konsiiliumile,» naljatas süninpäevalaps mornilt. Zaimov teadis, et tema külalised olid ausad, puhta südametunnistusega inimesed. Peoperemees oli kaks aastat tagasi lesestunud, ja sõbrad tulid ilma naisteta, et tema haava mitte osatada.

Lauas öeldi päevakohaseid tooste, ent iga külaline hakkas, kui tal sobilikud sõnad olid öeldud, meenutama mingisuguseid episoode oma aastatepikkusest sõprusest sünnipäevalapsega, ning see mõnikord alles õige hiljutine minevik näis nüüd uskumatult kaugena, lausa ebatõenäolisena.

«Kas teie mälestused ei tundu teile endile uskumatuina?» küsis Zaimov ning jätkas vastust ootamata: «Kui ma seda praegu märkasin, tuli mul mõte: kas ma tõesti olen lootuse kaotanud ja oma armsast Bulgaariast lahti öelnud ja hakkan koguni seda kõike unustama . . .»

«Teie tähelepanek pole originaalne,» kostis Sofia tuntud lastearst. «Küllap teiegi märkasite, et me räägime õhtu läbi aina minevikus, kõigis minevikuvormides. Ja mitte ainustki sõna tulevikust.»

«Inimestelt tuleviku äravõtmine ongi fašismi kõige hirmuäratavam kavatsus!» haaras Zaimov õhinal jutujärje. «Inimesed kaotavad igasuguse — rahvusliku, riikliku — väärikustunde, laskuvad neljakäpakile ja anuvad timukat, et see neil vaid pead maha ei raiuks.»

«Timukad aga raiuvad ikka,» lisas peoperemees mornilt.

«Ja meie muudkui ootame alandlikult, millal järg meie kätte jõuab?» küsis Zaimov raevukalt ja jätkas: «Võib ühe pea maha raiuda. Sada pead! Tuhandeid päid! Aga miljoneid päid ei jaksa keegi maha raiuda! Tervet rahvast ei

saa ajaloost maha kustutada!» Zaimov laskis oma erutatud pilgul koosviibijaist üle käia ning lisas süngelt: «Muidugi juhul, kui kogu rahvas neljakäpakile ei lasku, aga seda pole vist, jumalale tänu, karta . . .»

Nii see Zaimovile mälestusväärne kõnelus algas. Koos olid tõepoolest ausad ja puhta südametunnistusega inimesed, kuid nad ei teadnud, kuidas oma ausust relvana kasutada, ja küsisid seda tema käest. Kuna kõik nad olid arstid ja puutusid päevast päeva igasuguste inimestega kokku, soovitas Zaimov neil selgitada oma patsientidele lihtsat ja tähtsat tõde, et rahvas algab üksikisikust, kui see pole oma rahva vaenlaseks muutunud. On patsient usaldusväärne inimene, siis tuleb teda üles kutsuda kui mitte võitlema, siis vähemalt mitte kuuletuma . . .

Mõne aja pärast koondus ka lastearsti ümber grupp antifašiste, kelle abi Zaimov mitu korda kasutas. Juba üksnes Sofias tekkis tema kaastegevusel kümmekond säärast gruppi. Ja kui palju ausaid inimesi teised Vastupanuliikumisse kaasa tõmbasid! See oli terve ausate inimeste, tõe eestvõitlejate armee. Zaimov oli üks selle armee organisaatoreid, keegi ei saa seda eitada ega maha vaikida. Seda ei unustata kunagi, sest rahvas, keda ta ennastsalgavalt on teeninud, jääb elama . . .

Kuid gestaapol, Bulgaaria kaitsepolitseil ja järelikult ka kohtul polnud täielikke andmeid selle kohta, mida Zaimov Nõukogude armee heaks teinud oli. Neid andmeid säilitatakse eriarhiivis . . .

Kui sirvida korralikke kaustu, mille kaanel on Zaimovi leppenimi «Azorski», siis hämmeldab ennekõike see, kuivõrd mitmekesiseid probleeme Zaimov puudutas. Tema ettekandeid lugedes saame elava pildi ajastust, Bulgaariast ja surmaohust, mis bulgaaria rahvast tookord ähvardas. Südant haarab selle võitluse suur pinge. Bulgaaria hirmuäratava vaenlase iga kavatsus, iga samm on otsekui peo peal näha. Igal Zaimovi ettekandel oli hindamatu väärtus, iga tema ettekande alusel tehti äärmiselt tähtsaid otsuseid. Tahes-tahtmata mõtled, milline hiiglaslik ja üliriskantne töö selle kõige taga peitub, ning soovid selle kangelasteo sooritanud sangarile lugupidamist avaldada.

. . . . . .

Kallis sõber lugeja! Sa tead nüüd, mida Zaimov meie võidu heaks, kogu meie praeguse elu ja isiklikult sinu heaks on teinud. Pöördugem siis tagasi tollesse karmi aega, mingem vangikongi, kus Zaimov surma ootab, ja viibigem kas või üks silmapilk tema seltsis.

Oleks Zaimov ometi tundnud, et tema kõrval on võlujõudu omavad inimesed, kelle mälu on tugevam kui surm — see on surematus ise! . . . Tema surematus! Oleks ta oma surmatunnil meie armastust tunda saanud!

KAHEKÜMNE KOLMAS PEATÜKK

Ta viidi surmamõistetute kongi.

See oli veidi puhtam, ja siin polnud vastikut vanglalehka, millega ta harjuda ei suutnud.

Ta istus ainsale pingile; see seina külge kruvitud iste oli samuti puhas, otsekui eile tehtud. Zaimov mõtles: siin inimesed enam ei ela, vaid üksnes ootavad surma.

Hauavaikus. Ainult veri tuikas meelekohtades: tuk . . . tuk . . . tuk . . . Äkki jättis süda vahele, külm juga käis rinnust läbi — kukkumine tühjusesse Ent süda hakkas taas tööle: tuk . . . tuk . . . tuk . . .

Peaasi — rahu, kõigega lõpuarve teinud inimese hingerahu. Sõdur — tõeline sõdur — ei mõtle lahingus surmale, see tabab teda ootamatult, kui ta ennastsalgavalt ja hasartselt rünnakule läheb.

See kohtuprotsess on tema viimane lahing, võitlus pole veel lõppenud, ta ründab veel. Ründab . . . Seda tunnet tuleb lõpuni säilitada. Lõpuni . . .

Ta sundis end mõtlema üksnes sellele, mis pidi temas õhutama tunnet, et lahing polnud veel lõppenud. Ta meenutas episood episoodi järel kohtuprotsessi. Ja teda valdas sõjaajast tuttav võitlusind — iga tema vastus kohtunikele oli rünnak vaenlasele, ja tal oli võidu eelaimus. Ta ei tohtinud niisugust enesetunnet minetada. Tuli mõtelda üksnes sellele.

Timukad ei oodanud koidikuni.

Kongi astusid neli vangivalvurit. Zaimovit hämmeldas nende juures üks imelik asi — kõik nad olid nagu silmitud. Ent kohe taipas ta, et nad peitsid oma pilku.

«Teid viiakse üle teise kongi,» ütles üks neist tuhmi häälega.

«Misjaoks?» küsis Zaimov, püüdes kas või ühegi mehe pilku tabada.

«Kästi . . .»

Zaimov tõusis raskelt, ajas end sirgu ja hakkas ukse poole minema. Üks vangivalvureist haaras tal kätest kinni ja sidus need selja taha.

Nad läksid mööda hämarat vanglakoridori, Zaimov ees, neli vangivalvurit järel.

Äkki tundis ta, et siinsamas lähedal oli veel keegi. Ta vaatas ringi ja nägi uste vaateavades silmi . . . silmi . . . silmi. Teised surmamõistetud vaatasid teda oma pimedaist kongidest.

Ta aeglustas sammu ja ütles valju häälega:

«Hüvasti, seltsimehed! Mind viiakse mahalaskmisele. Vabanemine on lähedal!»

Vangivalvur andis talle hoobi selga, kuid oli juba hilja, tema sõnad kõlasid üle kogu kõmava koridori, ning näis, nagu oleks vangla ise talle hüüdnud:

«Hüvasti! Hüvasti, seltsimees kindral!»

Vangid prõmmisid kongiustele, hüüdsid midagi. Zaimov sammus selle kära saatel, pea uhkelt püsti, ning tal oli niisugune tunne nagu sõjas, kui ta kuulirahe all esimesena püsti tõusis ja oma sõdurid rünnakule viis.

Kitsas vanglakoridor oli pime. Otse ukse ees seisis veoauto, mille kasti tagaluuk oli alla lastud.

Temast haarati kinni ja ta tõugati auto veokasti. Ta lõi end vastu millegi teravat nurka ära. Kui auto sõitma hakkas, taipas ta, et vangivalvur oli ta vastu kirstukaant paisanud . . . Timukad kartsid teda isegi hukkamise eel, nad mõtlesid veel ühe võtte välja, et tema meelekindlust murda.

Veoauto kihutas unnates mööda Sofia tänavaid. Tühi kirst loksus kolinal Zaimovi all autokastis, tema aga vaatas tähistaevasse.

Ta viidi ohvitseride kooli. Tal oli see kivisillutisega õu hästi meeles. Ta teadis, et just siin, keldrikorrusel asuvas õppe-lasketiirus, pandi viimasel ajal hukkamisi toime.

Ta läks lohkutallatud kivitrepist alla keldrisse ning nägigi kohe kõike: prokurör Nikolovit, kellel oli toimik käes, kobaras seisvaid ohvitsere ja kindraleid ja mustas rüüs pappi ja püssiga sõdureid ja taamal kuulidest täkitud

raudposti — maasse rammitud rööpajuppi, mida lambid heledasti valgustasid.

Ta suundus ühtlasel kindlal sammul selle posti poole. Talle lähenes preester.

«Pihi, mu poeg . . . Anna Issanda ristile suud . . .»

«Minu pihtimused on pihitud, isa,» ütles Zaimov valju häälega, kuuldes kivitunnelist oma sõnade vastukaja. «Mind lastakse maha, mu ristiks saab see post, mis punetab Bulgaaria patriootide verest; nende tapjad suudlevad teie risti ja Hitleri haakristi.»

Ta läks posti juurde ja toetas selja vastu posti.

Prokurör Nikolov luges kohtuotsuse rutakalt, pobinal ette, kartes paberi kohalt pilku tõsta, ning küsis:

«On teil mingi viimne soov . . . palve?»

«Ma olen sõjaväelane, olen kolmes sõjas korduvalt surmale silma vaadanud, ja mul on üksainus soov — surra avasilmi, sest ma tean, et ma suren oma kodumaa eest . . . Ja veel . . . Teatage mu omastele, et ma neid surreski armastan . . .»

«Kapten Radev, viige kohtuotsus täide . . . ja teatage tema omastele.» Prokurör Nikolov läks sõjaväelaste grupi juurde.

Radev andis rämeda häälega käskluse. Sõdurid rivistusid kahte ritta. Püsside kabarauad kolksatasid vastu kivipõrandat.

Käsklus. Sõdurid võtsid püssid käele. Kostis püssilukkude korratu lõgin.

Käsklus. Püssid pandi palge.

Hirmuäratava vaikuse katkestas Zaimovi selge hääl:

«Nõukogude Liit ja slaavlaste vendlus on võitmatud! Minuga on tuhanded võitlejad!»

Kogupauk!

Zaimov kukkus silmili maha nagu lahingus langenud sõdur.

Doktor Slavtšev konstateeris tema surma.

Timukad kirjutasid üksteisele otsa vaatamata hukkamisprotokollile alla ja tõttasid ukse poole.

Mõni tund hiljem teatas Moskva raadio bulgaaria keeles:

«Bulgaarlased, põlvili! Sofias hukati slaavi rahvaste kuulus poeg, kindral Vladimir Zaimov!»

Zaimovi hukkamisest polnud veel kaht nädalatki möödas, kui Sofias asuvast Saksa saatkonnast saadeti Berliini «informatsioonibülletään», mille adressaadiks oli Välisministeerium ja mille koopia läkitati Julgeoleku Peavalitsusse, isiklikult ülemtimukas Kaltenbrunnerile. Selles bülletäänis kirjutati:

«... Peab ütlema, et Zaimovi protsess ei andnud loodetud efekti. Kinnitades, et Zaimovi süüdimõistmine paneb praeguse kursi vastastele aru pähe, püüdis peaminister Filov soovunelmat tegelikkusena esitada. Zaimovi hukkamine kutsus vanema põlve sõjaväelaste ja eriti haritlaste hulgas esile ebasoovitava reaktsiooni. On täheldatud näiteks sääraseid mõtteavaldusi: «Zaimovi hukkamisega tunnistas valitsus, et tal on ühiskonnas nigel positsioon.» — «Isegi kui terror tõesti tarvilik on, poleks ikkagi tohtinud alustada inimesest, kelle nimi ja elulugu on Bulgaariale sümboolne» jne.

Ka Direktor[1] käitus kummaliselt. Teatavasti ütles ta oma Saksamaa-visiidi ajal Zaimovi arreteerimise kohta, et suhtub kohtuotsusesse lojaalselt, milline see ka ei oleks. Aga sama kuu kaheksateistkümnendal kuupäeval vastas ta tema pool korraldatud vastuvõtul Itaalia saadikule, kes oli öelnud, et Bulgaarial on aeg saata oma armee teljeriikide lipu all võitlusesse: «Te peaksite aru saama, kui raske mul on seda teha — ma olen ju sunnitud isegi praeguses situatsioonis oma kindraleid hukata laskma.» Seetõttu ei tundugi enam eriti absurdsena oletus, et Direktor jättis sellepärast surmaotsuse tühistamata, et tal oleks olemas vastuväide *Reich*'iga täieliku liituastumise vastu... Kui kaua me sellist meile ohtlikku ebamäärasust veel talume? Meie siin ei mõista, millest meie tegevusetus ja kannatlikkus on tingitud...»

Ka Bulgaaria kaitsepolitsei agentuuri tolleaegsetes ettekannetes esineb Zaimovi nimi. Saksa saatkonna politseiatašee Wipper sai nende ettekannete koopiad ning koostas nende põhjal Berliinile, Julgeoleku Peavalitsusele spetsiaalseid aruandeid. Ühest aruandest (8. juunil 1942) loeme:

«Kolm päeva pärast Zaimovi hukkamist leiti hukatu haualt ja konfiskeeriti omatehtud punane lint, millele oli kirjutatud: «Slaavi rahvaste suurele pojale V. Zaimovile» ja lilled... Sliveni linnas tegid kaks kohaliku garnisoni ohvitseri (nimesid pole veel kindlaks tehtud) restoranis kõigile ettepaneku püsti tõusta. Küsimusele: «Miks?» vastasid nad: «Tapeti meie garnisoni ohvitser.» Enamik tõusiski, ehkki arvatavasti ei teatud, et ohvitserid ilmselt vihjasid V. Zaimovile, kes kunagi teenis Sliveni garnisonis... Kapten Radev, kes juhtis Zaimovi hukkamist, saab sõimuja ähvarduskirju, kuigi tema roll eksekutsiooni juures oli vaid väga kitsale sõjaväelaste ringkonnale teada... Eksarh Stefan rääkis pühapäevases jutluses ilmsüütuist ohvreist, kes on «kurjategijate ja võõramaalaste käe läbi» surma saanud, ning nimetas hingepalve ajal teiste hulgas ka Vladimiri nime... Lojaalse ajalehe «Zarja» toimetaja sai anonüümkirja, milles talle tehti ettepanek avaldada kirjale lisatud surmakuulutus — Zaimovi surmakuulutus. Kuulutuse lõpulaused sisaldavad solvanguid tsaar Borissi, Bulgaaria valitsuse, *Reich*'i ja füüreri aadressil.»

Saksamaa Julgeoleku Peavalitsuses oli keegi selle kirja esileheküljele kirjutanud:

«Wipperile. Miks te kurdate kohalike võimude passiivsuse üle, kuid ei kirjuta sõnagi omaenda tegevusest?»

Vanglatelegraaf töötas kiiresti, ja Stojan Zaimov kuulis juba järgmisel päeval, et tema isa on hukatud. Ta ei uskunud seda. Alles eelmisel päeval, kui teda jalutama viidi, ütles vang, kes pesi koridori põrandat, talle: «Su isa käitub kohtus kangelaslikult.» Hiljem, kõndides ringiratast kitsas vanglaõues, mis oli nii kõvaks tallatud, et seal rohtu ei kasvanud, mõtles Stojan isale ja kujutles selgesti isa käitumist kohtus. Viimast korda oli ta isa näinud vastastamisel — isa oli pekstud, tal olid huuled verised.

«Kas ta juba siis teadis, mis teda ootab?» mõtles Stojan. «Ja tahtis mind päästa, iga hinna eest päästa.» Zaimov püüdis tookord kaitsepolitseinikele niisugust muljet jätta, et poeg ei jaga tema tõekspidamisi. Ta andis taas mõista: teeselgu poeg saksameelsust. See oli vahest ainuke kord, mil Stojan ei talitanud isa nõuande järgi. Ta ei suutnud! Ta tegi kõik, mis oli tema võimuses, et tema vastu esitatud süütõendeid ümber lükata, segas uurijaid ütlustega, mis nõudsid täiendavat kontrollimist, mängis poliitikas halvasti orienteeruvat tõntsivõitu ohvitseri, kes ei saa aru, kuidas tema käitumist võidakse tõlgitseda, ühesõnaga, ta oleks võinud teha kõike, mida temalt nõuti, kuid ta ei suutnud öelda, et ta on sakslaste poolt ja järelikult venelaste vastu. Kui teda peksti, kordas ta aina: «Ükski bulgaarlane ei salli sakslasi... mitte ükski.»

[1] Arvatavasti tsaar.

«Kuidas mitte ükski? Aga meie? Jälle valetad!» kärkis uurija.

Stojan ei uskunud kohutavat uudist ikka veel ja mõtles isale: mis temaga on? Ei või olla! . . . Ta meenutas kogu oma elu, oma suhteid isaga.

Ta mõistis nüüd erakordse selgusega, et just isa mõjul oli otsustanud fašistide vastu salajasse võitlusse astuda. Isa oli teda õpetanud iseenda ja oma rahva ees aus olema. Kuidas oleks siis Stojan võinud järgida isa naiivset nõuannet, mis oli tingitud üksnes armastusest poja vastu, üksnes murest tema elu pärast?

Sel hommikul andsid söögitoojad talle nagu ikka luugi kaudu teevett ja leivatüki. Kui ta sööki vastu võttis, viivitas üks söögitooja pisut, et vaikselt öelda:

«Kõik ausad bulgaarlased on sinuga.»

See oli jälle vihje tema isale. Kuid ta ei uskunud ka nüüd veel. Nad ei julge!

Sööma hakates märkas ta leivakoorukese külge kleepunud ajalehetükikest. Ta eemaldas selle ettevaatlikult leiva küljest ja luges:

«Sofia sõjakohus mõistis 1. juunil spionaaži eest ühe välisriigi kasuks Sofia kodanikud Vladimir Stojani p. Zaimovi ja Todor Lultšo p. Prahhovi surma mahalaskmise läbi ning Jevgeni Tšemširovi eluajaks vangi. Kohtuotsus on täide viidud.»

Hukatud . . . Hukatud . . .

Juba varem, siis kui Stojan veel lootis, et tegemist on eksitusega, mõtles ta, et tsaar ei lase tappa kindralit, kelle nimi on kantud Bulgaaria rahvuskangelaste nimekirja . . . Tähendab, ikkagi julgeti . . . Ju ta siis oli neile nii ohtlik . . . Ju ta siis ei löönud kohtus araks, ei langenud timukate ees põlvili. See oligi tema viimne nõuanne pojale — eeskuju, mille ta andis oma elu lõpupäevadega . . . Ja oma surmaga . . .

Stojan mõtles, mida tema pere praegu teeb. Ema, õeke . . . Kuidas nad nüüd edasi elavad? Kas nad suudavadki? Nüüd on tema nende ainus abimees . . . Ja mis abi temast on? Ka tema teeb neile ainult muret.

Tuleks ometi rutem kohus, siis saab kõik selgeks.

Aga kohtuprotsessi lükati aina edasi, Stojanile ei esitatud süüdistuskokkuvõtet. Ülekuulamised olid ammu lõppenud. Stojan nõudis ise, et teda uurija juurde kutsutaks,

ta teadis, mida ta neile isa ja enda kohta ütleb. Teda otsekui piinati teadmatusega. Ta võttis end kokku ning valmistus protsessi vastu.

Kuid möödus päevi, nädalaid, kuid, ning teadmatusepiinad aina kestsid.

Augusti lõpus tulid vangivalvurid talle ühel hommikul järele. Ta viidi õue ja tõugati akendeta autosse, mis kohe sõitma hakkas.

Stojan arvas, et timukad olid nõuks võtnud temaga ilma kohtuta arved õiendada, ega pööranud pilku sandarmilt, kes tema vastas istus. Paarikümne minuti pärast jõuti sõjaväekomandantuuri.

Kabinetis, kuhu ta viidi, istus laua taga kapten Radev — seesama ohvitser, kes tema isa mahalaskmist oli juhtinud. Tookord Stojan seda veel ei teadnud, ent teadis, et Radev oli üks neist hirmuäratavaist timukaist, kelle südametunnistusel lasus paljude Bulgaaria ohvitseride elu, ning ei lootnud midagi head.

Radev vaikis kaua, korraldades laual mingeid pabereid; ta nagu ei söandanud pilku tõsta, tema kitsas nägu oli pinevil, õhukesed huuled kõvasti kokku surutud. Viimaks lükkas ta paberid otsekui pahaselt eemale.

«Te olete vaba. Teie rõivad on kõrvaltoas. Riietuge ümber . . .»

Stojan ei liikunud paigast. Sellelt mehelt võis oodata mida tahes, ta võis selga tulistada.

«Ma vist ütlesin arusaadavalt — minge kõrvaltuppa ja riietuge ümber,» kordas Radev.

Stojan läks kõrvaltuppa, kus toolil lebas tema munder. Ta hakkas ümber riietuma, ikka veel uskumata, et see on tõsi, ning paokil ukse vahelt jälgides Radevit. Radevi juurde tuli parajasti teine komandantuuri ohvitser Stojanov, samuti tuntud timukas. Oletus, et temaga valmistutakse arveid õiendama, tundus seetõttu veel tõenäosemana. Kuid samas kuulis ta ohvitseride kõnelust.

«Oled sa valmis? Sõidame?» küsis Stojanov.

«Ma ei saa veel,» vastas Radev. «Ma pean vormistama Zaimovi vabastamise ja saatma ta koju.»

«Mis? Ta vabastati?» imestas Stojanov. «No tead sa, siis ei sõida ma kuhugi. Anna Zaimov minu hoolde, ma ise viin ta, kuhu tarvis.»

«Rahune. Ei tasu vaeva. Sa saad ju aru, et ega mina vabastamiskäsku andnud. Ta on alles noor ja piisavalt õpetust saanud.»

«Piisavalt?» osatas Stojanov. «Sa tead niisama hästi kui mina, millal nad piisavalt õpetust saanud on. Noh, vaata, et sa pärast ei kahetse.» Stojanov pöördus kanna peal ümber ja väljus kabinetist.

Zaimov viivitas veidi, enne kui ta kabinetti astus. Radev vaatas tema poole ja ütles muiates:

«No nii, hoopis teine asi. Läki.»

Nad väljusid koos majast. Välisukse ees seisis auto, sõdurid veokastis.

«Sõidutage härra ohvitser koju, Rootsi Kaarli tänav viiskümmend kaks!» andis Radev sõduritele käsu ja läks komandantuuri tagasi.

Stojan mõtles ikka veel, et see on instseneering, ja kohe järgneb arveteõiendus.

Kuid ta sõidutati tõepoolest koju. Sõdurid andsid talle au ja sõitsid minema.

Ema võttis teda niiviisi vastu, nagu oleksid nad alles eile teineteisest lahkunud.

«Ena, kes tuli!» ütles ta vaikselt ja hellalt. «Küll sa oled kõhnaks jäänud, pojake!»

Poeg kaelustas ema, surus ta oma rinnale, ja nad vaikisid kaua.

Stojan käis toast tuppa, nagu oleks ta isa otsinud. Ta peatus isa kabinetis kirjutuslaua ees; laual valitses kord, nagu isa eluajalgi, ühel lauapoolel seisis raamatuvirn ning vaasis olid isa lemmiklilled, punased roosid. Kõik nägi nii välja, nagu oleks isa nüüdsama kuhugi läinud ning tuleb varsti tagasi, istub laua taha ja avab raamatu, mille lugemine tal pooleli jäi. Stojanil hakkas kurgus kipitama.

Teda jälitas vahetpidamatult tunne, et tarvis on kogu elu otsast alata. Isa surm oli tema senisele elule otsekui kriipsu alla tõmmanud. Ta nägi ja tajus nüüd kõike teisiti, nagu oleks isa kogu aeg tema kõrval seisnud ning teda teraselt ja ärevalt vaadanud, oodates, mida ta ütleb, kuidas käitub. Stojan oli varemgi, isa eluajal, alati tundnud endal tema armuküllast ja nõudlikku pilku, isegi kui isa lähedal polnud. Nii oli olnud lapsepõlves ja nooruses, ning see oli aidanud tal ennast ja oma tegusid paremini näha. Nüüd, mil isa enam ei olnud, muutus see vastutustunne tema ees veel enam tajutavaks.

Omal ajal, kui tuli otsustada, kelleks saada, millist elukutset valida, ei kõhelnud Stojan hetkegi — sõjaväkke.

Ainult sõjaväkke. Kuigi isa ütles talle tookord üheainsa lause: «Armee on osa rahvast, kuskil ei saa rahvast paremini teenida kui armees.» Ent siis selgus, et kõik polnud kaugeltki lihtne. Igaüks võib ohvitserimundri selga panna. Aga kuidas selle mundri au kõrgel hoida? Jälle oli isa tema kõrval. Poega esimese ohvitseriaukraadi saamise puhul õnnitledes ütles ta: «Sa pead nüüd sellele mõtlema, mida teha, et munder sind sõduritest ja järelikult ka armeest ei eraldaks. Ära unusta kõige tähtsamat: sõdurite armastus on äraostmatu nagu rahva armastuski.» Varsti taipas Stojan, mida isa sellega öelda tahtis, ja ega tal tookordki lihtne olnud.

Ent mida ta nüüd pidi tegema? Stojan mõistis, et tal ei lasta enam sõjaväes teenida.

Kui isa erru lasti ning oli sunnitud uut, talle harjumatut tsiviilelu alustama, ütles ta: «Mulle avaldatakse kaastunnet, küsitakse, kuidas ma nüüd elama hakkan. Ma vastan: hakkan elama niisamuti, nagu ma seni olen elanud — ausalt.» Ta puhkes naerma ja lisas: «Ka erarõivaid tuleb väärikalt kanda, ja isegi parim Pariisi rätsep ei saa sind sealjuures aidata.»

Ema käitus vapralt, tegi majapidamistöid, kuid Stojan nägi, millist jõupingutust see temalt nõudis. Tema juustesse ilmusid hallid salgud, ja ta ütles Stojanile tihti, pilk äraolev:

«Su isa käskis mul elada . . . Aga kuidas ma elan, kui ma ei saa isegi tema haual käia? . . .»

Stojan mõistis, et ema elas üksnes tema ja tema õekese pärast. Seda tugevamini vapustas teda, kui ema talle kord ütles:

«Pojake, ära mõtle meile. Isa tahtis ikka, et sinust saaks tugev ja julge mees.»

Öösiti kuulas Stojan raadiot. Berliin andis reportaaži Volga äärest. Sakslane kirjeldas kurguhäälega, «r-i» põristades, kuidas lõõmab Stalingrad:

«Meie suurtükiväge tulistab vahetpidamatult linna!» hüüdis ta. «Meie aga asume linna lähedal . . . Jer . . . Jerzof-ka alevis . . .» Reporter ei suutnud kohanime korrapealt välja öelda, ja see tegi talle palju nalja. Seejärel läks ta Volgas suplevate sõdurite juurde, kes hirnusid naerda. Üks neist ütles mikrofoni ilusa sügava baritonihäälega: «Minu füürer, me peseme Vene Volgas saapaid, et edasi minna.»

Stojan keeras raadionuppu. Ainult kahinad ja vaevalt-

kuuldav morse... Ta keeras veel nuppu ja kuulis venekeelset kõnet. Kõneles Moskva. Loeti rindesõdurite kirju tagalasse, koju... Stojan kuulas snaiperineiu kirja. Neiu teatas emale, et ta sõdib, et kõik on hästi, ja et tema püssipäral on juba kakskümmend kolm tärget. Kirja luges kõlava noore häälega naisdiktor, ning tundus, nagu oleks snaiperineiu ise oma emaga rääkinud: «Armas emake, anna mulle andeks, et ma luba küsimata sõtta läksin, aga ma ei suutnud su pisaraid näha. Olen nüüd tõeliselt õnnelik, sest ma tapan neetud fašiste. Saada mulle isa välipostinumber...»

Sel ööl ei saanud Stojan kaua und — ta mõtles, kuidas taas võitlusse astuda. Tal polnud Sofias mingeid sidemeid, ja kõik tema kaaslased Varna antifašistidegrupist olid hukatud või trellide taga. Ent ta otsustas siiski Sofia põrandaalustega kontakti otsida.

Oktoobri algul tuli Zaimovite poole keegi võõras mees, kes tahtis tingimata Stojaniga rääkida. Ta oli neljakümne ringis ja lihtsalt rõivastatud: vana palitujupats seljas ja viltutallatud kandadega savised säärikud jalas. Ta ütles, et on vene emigrant, töötab keskkalmistul hauakaevajana ja teab, kus on kindral Zaimovi haud. See asub kalmistumüüri taga, kuhu maetakse kodutuid, omasteta inimesi. Hauakaevaja pakkus oma abi põrmu ümbermatmiseks, ja ütles:

«Kui te viivitate, siis hiljem ei leia teda enam üles.»

Ta rääkis liiga haritlaslikul toonil ja käitus sundimatult, väärikalt, ning Stojanis tärkas kahtlus, kas pole tegemist provokatsiooniga. Risk oli väga suur, kuid see võis olla ainus võimalus teada saada, kuhu isa on maetud. Stojan palus, et võõras tuleks teine kord, ta vajas mõtlemisaega.

Ta pühendas asjasse ainult oma sugulase Konstantinovi, vilunud ärimehe ja juristi. Nad arutasid läbi, kuidas end võimaliku provokatsiooni eest kaitsta, ning otsustasid, et nad ei tee midagi, mida võidaks seaduserikkumiseks tembeldada.

Järgmisel päeval tuli hauakaevaja üksikasjaliku tegevusplaaniga. Tarvis oli ümbermatmine ametlikult vormistada. Zaimovid ostavad keskkalmistul hauaplatsi, öeldes, et nad vajavad seda sugulase ümbermatmiseks. Kõik muu jääb hauakaevaja hooleks. Ta kaevab uue haua aegsasti valmis, ja ümbermatmine ise ei võta tundigi, kuid seda tuleb teha varahommikul, kui kalmistul kedagi pole. Konstantinov küsis, mis see maksma läheb, kuid hauakaevaja vastas, et ta ei taha endale ainustki levi. Aga teistele töölistele peab maksma nagu kord ja kohus — nemad ei tohi midagi aimata.

Samal päeval läksid Zaimov ja Konstantinov kalmistu kontorisse hauaplatsi ostma. Nad nimetasid Konstantinovi sugulase nime, kes oli surnud viisteistkümmend aastat tagasi — just nii palju aega pidi möödas olema, et ümbermatmisluba saada. Nad seletasid, et see sugulane elas üksi ja suri väga vaesena, sellepärast ei maetud teda kalmistule. See oli üpris tavaline lugu ega äratanud kontoris mingit kahtlust. Nad said kõik vajalikud dokumendid.

Varahommikul, kui linn oli sinakas uduhämus, läksid Zaimov ja Konstantinov kalmistule. Tuttav hauakaevaja ootas neid värava juures ja näitas neile teed, minnes kiirel sammul mööda kitsast jalgrada.

«Haud on juba valmis, tuleb rutata,» ütles ta.

Nad läksid piki tara, haudadest ja ristidest mööda, ja jõudsid mitme käänaku järel välule. Siin olid tasasel maapinnal mõned madalad kääpad, mis polnud veel rohtuda jõudnud. Hauakaevaja läks sinna, kus neli ametikaaslast teda ootasid. Ta silmitses teraselt maapinda ja tegi sinna labidaotsaga ristküliku:

«Hakkame pihta...»

Ning ta alustas kaevamist.

Zaimov imestas, kust küll hauakaevaja nii täpselt teab, kuhu tema isa on maetud — seal, kus ta labida maasse vajutas, polnud isegi kääbast. Ta ei osanud aimatagi, et see hauakaevaja oli tegelikult Nõukogude luuraja, kellele oli spetsiaalselt ülesandeks tehtud välja uurida, kuhu hukatud antifašistid on maetud. Hiljem, pärast Bulgaaria vabastamist, sai Stojan seda teada ja tahtis hauakaevajat üles otsida, too aga oli koos Nõukogude vägedega edasi Läände läinud.

...Töö edenes jõudsasti, ja varsti põrkas labidas tumeda mütsatusega vastu puitu.

Stojan ei suutnud palavikulisest vabinast võitu saada, kuid vaatas ikkagi alla. Kirst oli hele, hööveldamata laudadest.

Töölised pistsid köied kirstu alt läbi ja hakkasid seda üles vinnama.

Stojan haaras hauakaevajal käest kinni.
«Ma tahan teda näha . . .»
«Ei tohi . . . iga hetk on kallis.»
«Ma pean teda nägema.»
Brigadir vaatas talle otsa ja käskis kirstu avada. Stojan nägi oma isa! . . . Näis, nagu oleks temalt alles eile elu võetud. Kuues oli hulk kuuliauke. Üks kuul oli purustanud käekella.
Stojan kummardus kirstu kohale, kuid hauakaevaja tõrjus ta tagasi ja käskis kirstukaane kinni naelutada. Töölised tõstsid kirstu õlgadele ja viisid ruttu uue haua juurde.
Kui kõik oli valmis, tõttasid kohale kontoriametnikud, et dokumente ja ümbermatmisluba kontrollida. Hauakaevajate brigadir seletas neile, et kirst asus tihedas savimullas, mis vett läbi ei lase. Aga ehkki seletus oli veenev ning dokumendid korras, viidi Zaimov ja Konstantinov kontorisse ja kutsuti politsei.
Kuuldes, et tegemist on Zaimovite perekonnaga, viisid politseinikud Stojani politseisse. Teda peeti seal kaks päeva, kuid ei leitud midagi, millest kinni hakata; sellegipärast tehti talle teatavaks, et ta saadetakse Sofiast välja.
Käsk täideti — Stojan saadeti kaugesse maakolkasse asumisele, ja ta astus seal uuesti võitlusesse. Ta sõitis asumisele, kuid ei rääkinud emale isa ümbermatmisest sõnakestki.

Kaks aastat hiljem, kui Punaarmee oli Bulgaaria vabastanud, elas Anna Vladimirovna läbi oma mehe teistkordse ümbermatmise. Kalmistule tuli tuhandeid inimesi. Kirst kindral Zaimovi põrmuga asetati suurtükilafetile ja leinarong läbis aeglaselt Sofia vaikseksjäänud tänavad. Seejärel suundus leinarong Plevenisse, ja igas jaamas voolas bulgaarlasi kokku, et oma rahva kuulsa poja põrmule austust avaldada: Zaimov oli langenud nende vabaduse eest.
Vladimir Zaimov on maetud Pleveni memoriaalkünkale, oma isa kõrvale.

KOLMKÜMMEND AASTAT HILJEM . . .

1972. aasta suvel viibis käesoleva raamatu autor sõjaväedelegatsiooni koosseisus Bulgaarias, Vladimir Zaimovi kolmekümnenda surma-aastapäeva tähistamisel.

Kohe, kui lennuk Šeremetjevo lennuväljalt õhku tõusis ning Moskva haljendav ümbrus oma järvepeeglitega jäi pilvede varju, mõtlesin ma tahtmatult sellele, kui kurvaks kujuneb eelseisev kohtumine Zaimovite perekonnaga.
Alles mõni päev tagasi oli surma saanud Stojan Zaimovi poeg, minu raamatu kangelase pojapoeg — tore lõbus ja tark poiss, andekas elektriinsener, kes üllatavalt sarnanes oma vanaisa, kindral Zaimoviga ja oli pärinud tema iseloomu. Tal oli ka vanaisa nimi — Vladek.
Noormees oli hiljaaegu Moskvas komandeeringus käinud. Muljetest tulvil, oli ta oma nõukogude sõpradele rääkinud, kui hästi tema töö Vastastikuse Majandusabi Nõukogus laabub.
«Nii tore on, et me võime siia sõita ja kõike üheskoos otsustada,» ütles ta.
Nad meenutasid Vladimir Stojanovitšit.
«Mul on raske uskuda, et vanaisal jäi Moskva nägemata ja Punasel väljakul käimata. See on kohutavalt ebaõiglane! Ma lähen täna tema asemel Mausoleumi juurde ja mõtlen seal temale.»

Ma silmasin Stojan Zaimovit ja tema naist Rainat juba lennukiaknast — päikese käes valgena paistval betoonil seisid sihvakas naisterahvas mustas kleidis ja pikk kõhn, kühmus turjaga mees mustas ülikonnas. Minutid venisid lausa piinavalt kaua, kuni lennuki juurde veeretati maabumistrepp, avati uksed ja inimesed üksteise järel maha hakkasid minema. Kui järjekord minu kätte jõudis ja ma betoonile astusin, aeglustasin, ise seda märkamata, järjest sammu.
Me kaelustasime üksteist — kõik kolm — ja vaikisime kaua.
Sellel perekonnal pole muredest ega meelekindlusest puudu olnud.
Õhtul jalutasime mööda Sofia tänavaid, otsides vaikseid, inimtühje kohti, kuid Sofia on üllatavalt elurõõmus linn, kõikjal mängis muusika, kõikjal lõbutseti; meil ei õnnestunud inimestest eemale hoiduda, ning vahest oli see paremgi. Stojan ilmselt ei tahtnud pojast rääkida, ta kortsutas kulmu, kui naine aina meenutas poega ja rääkis, kui hea, kui aus, rõõmsameelne ja südamlik poiss ta oli. Ja ma nägin, millise pilguga ta vaatas noormehi, kes meile vastu tulid. Stojan ütles vaikselt:

«Raina tuli täna esimest korda kodunt välja, ta peaks end korralikult ära väsitama, ta pole kõik need päevad üldse maganud.»

Ja me kõndisime kaua-kaua mööda õhtust Sofiat . . .

Piki Vladimir Zaimovi bulvarit kihutasid autod, valgustades laternatega põgusalt kindrali pronksnägu. Me peatusime ausamba juures ja Raina hakkas jälle rääkima Vladek-juuniorist, ta polnud ju seeniori näinud, ja ehkki kindral oli tema äi, oli ta Rainale jäänud legendiks, kangelaseks, keda on raske elusana kujutleda. Siis sõnas Stojan:

«Meie Vladek ütles kunagi, et pole kerge niisuguse vanaisa pojapoeg olla — sa ei tohi midagi halvasti teha. Teate, ta tegigi kõike hästi: õppis, töötas ja elas hästi. Noorel Bulgaarial on palju niisuguseid vanaisasid olnud, ja meil on tublid noored.» Ta naeratas ja vaatas valulise pilguga oma naise poole. Raina noogutas, kuid siis surus äkki rusikas käe laubale ja väärutas aeglaselt pead:

«Oi, Vladek, Vladek . . .»

Kesköö paiku läksime juba üsna väsinult võõrastemajja. Istusime ja ajasime tasakesi juttu. Stojan pani raadio mängima, ja kui see soojenes ning ragisemast lakkas, kuulsime kohe NSV Liidu Ülemnõukogu seadlust kindral Vladimir Zaimovile Nõukogude Liidu kangelase aunime andmise kohta.

Keegi poleks osanud säärasest hetkest unistadagi, Stojan ei pööranud raadiolt pilku ja ma nägin teda esimest korda nii erutatuna, koguni hämmeldununa. See muidu nii kinnine, tõsine mees tormas äkki telefoni juurde:

«Tarvis emale teatada.»

Ta valis mitu korda numbri, kuid keegi ei vastanud. Viimaks pani ta toru hargile ja lausus vaikselt:

«Ta ei tule telefoni juurde.»

Järgmisel päeval saabus Sofiasse meie delegatsioon: erupolkovnik Vassili Timofejevitš Suhhorukov, erupolkovnik Jakov Semjonovitš Savtšenko (mõlemad olid kindral Zaimovit isiklikult tundnud) ja delegatsiooni juht, kindralleitnant NSV Liidu Kaitseministeeriumist. Õhtul läksime Zaimovite poole. Ma nägin, et kellelgi neist polnud kerge sinna minna, igaüks otsis sõnu, mida seal öelda, ega leidnud. Kui me majja sisenesime, oli Jakov Savtšenko näost lubivalge ja punased nelgid tema käes värisesid.

«Mul käivad lausa külmajudinad,» tunnistas ta.

Aga Savtšenko on, nagu te teate, vapper mees, ta on elus paljugi näinud.

Kogu perekond oli koos. Seinal rippuvalt suurelt portreelt vaatas meid heatahtliku tagasihoitud naeratusega kindral Zaimov. All laual oli Vladeki suur foto — poiss oli justkui vanaisa suust kukkunud, isa ja poeg on harva nii sarnased.

«Ka tema langes võitluses,» ütles Anna Vladimirovna. «Ta ehitas vaenlaste kiuste uut Bulgaariat, millest tema vanaisa unistas. Eks ju?»

Kui vapper see hallipäine ja nii hapra välimusega naine oli! Sõjatulest läbikäinud eakas kindralleitnant tahtis Anna Vladimirovnale punaseid nelke andes midagi öelda, kuid takerdus ja jäi vait, silmad maas, lõuapärad kramplikult kokku pigistatud.

Anna Vladimirovna võttis tal käest kinni.

«Mu mees armastas teid.» Ta silmitses rässakat paraadmundris kindralit, tema ordenilintidest kirendavat rinnaesist, vaatas tema avalasse talumehenäkku ja kordas: «Ta armastas teid.»

Kindral vaatas vaikides hallipäist naist, kes seisis tema ees.

Siis köhatas ta hääle puhtaks ja ütles:

«Nõukogude inimesed tunnevad ja armastavad teie meest.»

Anna Vladimirovna kuulas teda, hall pea veidi viltu, ning tema pilk oli suunatud kaugusse, kuhu meie pilgud ei küündinud.

Ta ütles vaevukuuldavalt, sosinal:

«Ta uskus teid väga . . . väga . . . Ja te tulitegi tema juurde. Tere, tere, tere,» lausus ta tardunult, traagilise ilmega ja endassepöördunud pilguga.

Ma olen iga kord liigutatud, nähes seda ilusa ülla näoga ja nooruslikult lühikeseks lõigatud hallide juustega, näiliselt nii habrast, kuid ometi nii vaprat naist, kes on säilitanud oma elava, seltsiva iseloomu, kelle süda on inimestele valla ja kes on jäänud tänini pereemaks ja perekonnapeaks.

«Ema on meie perekonna südametunnistus,» ütles kord Stojan. «Tema armastus isa vastu oli nii suur ja puhas, ta elab nii, nagu oleks isa ikka veel tema kõrval, meie hulgas, ja see kandub meile kõigile edasi.»

Ka tookord valitses ta ennast paremini kui keegi teine ning tahtis ilmselt aidata meil kohmetusest võitu saada. Ta

pöördus Jakov Savtšenko poole, kes seisis nagu raidkuju, mustades särasilmades lein ja kaastunne ning valmidus teha Anna Vladimirovna heaks kõik, mida ta ka ei paluks.

«Kui hea, et sa siia sõitsid,» ütles Anna Vladimirovna tasase madala häälega. «Sa tunned teda kõige paremini, sa töötasid temaga koos, ja te olite nagu vennad, eks ju? Järelikult oled sa ka minu vend.»

«Tänan, Anna Vladimirovna. Ma . . . ma olen selle üle uhke,» vastas Savtšenko surutud häälega.

«Ma näen, et sa pole bulgaaria keelt ära unustanud?» naeratas Anna Vladimirovna äkki nõrgalt.

«Ma saan kõigest aru, kuid mõnikord ei leia enam vajalikku sõna.»

Anna Vladimirovna ütles talle ruttu midagi bulgaaria keeles, Savtšenko vastas ja ma nägin, kuidas tema ilme taas sundimatuks muutus ja pilk elavnes.

Savtšenko seletas meile:

«Me tuletasime Anna Vladimirovnaga meelde, et Vladimir Stojanovitš ütles kord: kui inimene on ausalt elanud, siis ei maksa teda ka pärast surma üksnes leinata, ta palus, et ka teda mälestataks rõõmuga ja lisas: rõõm elab kauem kui kurbus, niisugune on eluseadus.»

«See käib kõikide ausate inimeste kohta,» lisas Anna Vladimirovna.

Stojan Zaimov tõi perekonna-albumi, me vaatasime kindral Zaimovi fotosid, ja Anna Vladimirovna andis nende kohta seletusi.

Ühel pildil oli noorel Zaimovil habe ees. Ma polnud seda pilti varem näinud ega tundnud teda ära.

«See on ju Vladja!» hüüdis Anna Vladimirovna otsekui rõõmsalt imestades ning jutustas: «Kord kasvatas ta endale äkki habeme. Ma ainult küsisin temalt: «Milleks sulle habe?» Ja ta ajas habeme samal päeval maha. Aga vaadake, kui kena ta siin on.» Anna Vladimirovna näitas pilti, kus Zaimov oli omasuguste noorte ohvitseride hulgas. «Ma ei tea, kes need ohvitserid on, aga nad on kõik head bulgaarlased, halbadega poleks Zaimov end eales koos pildistada lasknud.»

Me vaatasime kaua tema viimast, vanglas tehtud fotot: paistetanud, kurnatud, peksujälgedega nägu, hallid salkus juuksed, aukulangenud silmad.

«See pole enam tema . . .» sõnas Anna Vladimirovna

vaikse monotoonse häälega. «Ainult tema hing ja truudus jäid endisteks, aga seda pole fotol näha.»

Savtšenkole meenus, et kindral oli talle kaks korda öelnud: pärast võidu saavutamist kohtuvad nad tingimata Moskvas, Punasel väljakul.

«Ei läinud korda,» lõpetas ta tasa.

«Kuidas ei läinud korda?» vaatas Anna Vladimirovna oma mustade silmadega talle ja meile kõigile äkki otsa. «Te ju kohtusite praegu. Ja te tõite talle Kremli kõrge autasu.»

Järgmisel päeval toimus Sofia Ohvitseride Majas kindral Zaimovi auks pidulik mälestuskoosolek.

Lava tagaseinal oli tema suur portree Bulgaaria ja Nõukogude Liidu lippude taustal: ta vaatas, pea veidi viltu, saali, mis oli Bulgaaria rahvaarmee ohvitsere ja noori täis. Esiridades oli palju hallipäiseid inimesi — kindrali relvakaaslasi, sõpru ja sugulasi. Anna Vladimirovna ja poeg Stojan istusid presiidiumis. Karmtõsise, liikumatu näoga kuulasid nad erutavaid sõnu Bulgaaria suurest kodanikust, neile kõige lähedasemast, omasemast ja kallimast inimesest.

Lavale tulid tseremoniaalmarsisammul, püss õlal, kaardiväe punavalges paraadmundris sõdurid sellest allüksusest, mis seisab Georgi Dimitrovi mausoleumi juures auvalves. Tahtmatult tundus, nagu oleks Dimitrov ise need sõdurid siia Zaimovi juurde saatnud, nagu ta neljakümne esimesel aastal saatis tema juurde oma usaldusmehe südamlike tervitus- ja tänusõnadega.

Sõdurid asusid portree juurde ja lava äärde auvalvesse.

Algas pidulik oratoorium. Kõlasid Hristo Botevi surematud värsid: see, kes langeb vabaduse eest võideldes, ei sure iial! Me kuulsime tundeküllast kõnet Vladimir Zaimovi elust ja kangelasteost, tema palavast, äraostmatust armastusest oma rahva vastu, tema ustavusest Bulgaaria ja Nõukogude Liidu igavesele sõprusele. Tasa, otsekui kaugest minevikust, kostsid vaikses saalis Zaimovi enda sõnad 1942. aasta kohtuprotsessilt: «On olemas ainult üks tõde. Ma armastan oma rahvast ning olen teda kogu oma teadliku elu kestel truult ja ustavalt teeninud.»

Pidulik muusika — ja vaikus. Metronoom loendas sekundeid. Kangelase elu viimaseid sekundeid. Saali vaikuses kõlas Zaimovi surmaeelne hüüatus: «Nõukogude

Liit ja slaavlaste vendlus on võitmatud! Minuga on tuhanded võitlejad!»

Reekviem, kurb ja pidulik. Kui selle helid vaibusid, kuuldi Moskva raadiosaatja kutsungit, ning diktori hääl kordas sõnu, mis olid Moskvast kostnud mõni tund pärast Zaimovi hukkamist: «Bulgaarlased, põlvili! Sofias hukati slaavi rahvaste kuulus poeg, kindral Vladimir Zaimov!»

Leinaseisak.

Pidulik muusika tiivustas kõiki püsti tõusma. Võidukalt kõlasid Botevi surematud värsid, milles ülistatakse bulgaaria rahva kangelasmeelt ja õnne, mis saab osaks neile, kes võitlevad vabaduse eest.

Kogu saal tõusis püsti. Loendamatud vaimustusest ja uhkusest säravad silmapaarid pöördusid Zaimovi portree poole. Ma vaatasin Anna Vladimirovnat — ta oli tervelt kolmkümmend aastat oma muret ja uhkust hinges kandnud, oli harjunud sellele üksi või omaste ringis mõtlema, nüüd vaatas ta saalis viibijaid pisarsilmil, armurikka pilguga tänades inimesi, kes kõigest südamest tema muret ja uhkust jagasid.

Seejärel läksid kõik Georgi Dimitrovi mausoleumi juurde. See asub Sofia päikeseküllasel peaväljakul, kuhu viivad varjuliste puudega ääristatud bulvarid. Väljakul pidi varsti algama õhtune loendus langenud kangelaste mälestuseks.

Igal aastal selle päeva eelõhtul, mil suur bulgaaria revolutsionäär ja poeet Hristo Botev lahingus langes — 1. juuni õhtul — võtab kogu bulgaaria rahvas sellest pidulikust tseremooniast osa ning viib seejärel pühadele haudadele, kangelaste mälestussammaste jalamile lilli.

Dimitrovi mausoleumi ette, mille valevad seinad otsekui helendasid saabuvas hämaruses, olid üles rivistunud väeosad, siin seisid tööliste, kommunistlike noorte ja pioneeride salgad. Kogu ümbrus, nii kaugel, kui silm mausoleumi tribüünilt vaatama ulatus — kõik ümberkaudsed tänavad, Vene bulvar ja Lenini väljak, kõik olid rahvast tulvil. Kostis summutatud kõnesuminat.

Ilmusid Bulgaaria Vabariigi partei- ja valitsusjuhid, ning väljaku ja linna kohal kaikus pikk fanfaarisignaal. See lendas valjuhääldites võimendatult kaugele ja vaibus linna piiril, kus sinendab Vitoša mägi.

Signaali järel jäi väljak vaikseks, ja kuskilt bulvarilt kostis äkki selge, laulva intonatsiooniga lapsehääl. Minu

kõrval tribüünil sikutas üks poisijõmpsikas hallipäist meest, kellel oli hulk ordeneid rinnas, ühtelugu varrukast.

«Vanaisa, ütle.»

«Palun, ole vait.»

«Vanaisa, kus on . . .»

«Pst . . . vaata!»

Kindral, pealinna garnisoni ülem, andis käskluse, ja rivi kohal välgatasid täägid — sõdurid andsid püssiga au.

Valitsuse esindaja alustas kõnet. Ta rääkis bulgaaria rahva kangelaslikkusest, võitluses langenute igavesest kuulsusest ning sellest, et inimesed ajast aega peavad meeles ja armastavad nende üllaid, surematuid kangelastegusid.

Veel üks lühike, kirglik kõne, ning õhtune loendus algas. Mausoleumi juurde rivistusid väljakul seisvate allüksuste ja salkade komandörid. Igaüks neist raporteeris paraadi vastuvõtjale:

«Rood on õhtuseks loenduseks üles rivistatud. Kõik on kohal, peale . . .» Nad nimetasid sõjasangarite nimesid, kes on langenud kodumaa au ja vabaduse eest ning jäädavalt nende isikkoosseisu nimekirja kantud.

«Üliõpilaste komsomolirühm on õhtuseks loenduseks üles rivistatud,» ütles kõlav neiuhääl. «Kõik on kohal, peale kommunistliku noore Dimitri Ivanovi, kes langes võitluses rahva õnne eest.»

Neis raportites on kogu rahva võitlusrohke ajalugu türgi ikke ajast kuni suure fašismivastase sõjani.

Komandörid naasid rivisammul üle väljaku oma allüksuste ja salkade juurde.

Kõlas pidulik muusika. Sõduriterivist väljus kolm sõdurit, lõõmav tungal käes; nad suundusid kolme suure valgusti juurde, mis asetsevad keset väljakut, ning läitsid neis tule. See kõik sündis pinevas vaikuses; oli kuulda, kuidas valgustites leek põlema lahvatas ja väreldes kogu väljaku punaka valgusega üle kallas. Ka väljaku äärtel, kus salgad rivis seisid, ilmusid nähtavale hubisevad tulekeeled, neid sai järjest rohkem — seal lõid loitma tunglad, hulk tunglaid.

Kangelaste nimede loendust, mida raporteerijad alustasid, jätkasid valjuhääldid — pidulik hääl nimetas vaikse leinamuusika saatel bulgaaria rahva surematute kangelaste nimesid: Hristo Botev . . . Vassil Levski . . . Aleksandr Rakovski . . . Iga nimi on lehekülg sajanditepikkuse kangelasliku vabastusvõitluse ajaloost. Iga nimi on samm

edasi läbi tule, piinade ja vere sotsialismimaa praeguse õnne poole.

Mitte kedagi ei unustatud sel pidulikul loendusel.

Me kuulsime nende nimesid, kes langesid võitluses fašismi vastu: «Tsvjatko Radoinov... Anton Ivanov... Bulgaaria ordeni «Rahva vabaduse eest» kavaler, Nõukogude Liidu kangelane kindral Vladimir Zaimov.

Kostis vaikne muusika. Lõõmasid tunglad. Inimesed, tuhanded inimesed seisid sügavas vaikuses.

Kindral andis käskluse:

«Põlvili!»

Ta ise laskus esimesena põlvili. Kõik, kes väljakul viibisid — väeüksused, tööliste- ja noortesalgad, orkester, tribüünil ning kõigil ümbruskonna tänavail ja väljakuil seisvad inimesed laskusid põlvili.

Orkester mängis «Täis piirita ohvrimeelt leegitsev rind...»

Minu kõrval põlvitas, hall pea norus, elatanud mees, ordenid rinnas, koos väikese pojapojaga. Kui nad püsti tõusid, võttis vanaisa väikemehe sülle ja suudles teda. Poiss vaatas oma suurte mustade silmadega vanaisa, tema ordeneid, vaatas ringi — näis, nagu oleks temagi midagi taibanud. Kas ta võib seda õhtut unustada?

Kuskilt kostis karmi ja kurva lauluviisi sekka sõdurite hurraa, algul õige vaikne, seejärel aga veeres see lainetena üle väljaku, valjenes üha ja paisus vaibumatuks hõiskamiseks. Ja neist taeva poole kerkivaist võimsaist häältest sai äkki alguse meie kordumatu ühine püha hümn:

Nüüd üles, needus keda rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad!...

Inimesed laulsid, orkester lõi märkamatult sekka, ning ülevad, ainulaadsed sõnad kõlasid üha üksmeelsemalt, kindlamalt, hingestatumalt.

Järsku kostis kuskilt paremalt, seejärel vasakult ja mitmelt poolt kuulipildujate tärinat, möödunud võitluste kaja.

Viimse võitluse maale
lahing otsustav toob!...

Kõrgel suveöö tumeda taeva all, mausoleumist hüvakul süttis rikkalik hele ilutulestik, ja kogu see aeg, mil tärisesid kuulipildujad ja kõlas «Internatsionaal», lendas üles üha uusi rakette, need lõid helendama ja puistasid linna kohale sädemeid.

Võim «Internatsionaali» maailma uueks loob!

Judinad käisid üle ihu. Vähesed suutsid pisaraid tagasi hoida. Inimesed ei tihanud üksteisele otsa vaadata. Kuid kõik mõtlesid samu mõtteid!

Saabunud vaikuses andis kindral äkki käskluse. Väeosad ja salgad rivistusid ümber. Nad lahkusid karmide marsihelide saatel väljakult. Kõik lahkusid väljakult. Aga ei mindud koju...

Tõrvikurongkäikude tulejõed voolasid mööda linna laiali — mälestussammaste ja kangelaste haudade juurde.

Bulvar, kus seisab ausammas, oli juba päris pime. Seal ootasid juba kõik Zaimovid. Lähenes väeüksus, mis tuli väljakult.

Leinamuusika saatel, tungalde valgel asetasime Nõukogude armee sõjameeste nimel pärja. Selle kõrvale pandi Sofia töötajate pärg. Toodi palju-palju lilli. Tuli pioneerivormis tüdrukuke, asetas oma nelgid ausamba jalamile ja saluteeris kangelaslikule kindralile.

Anna Vladimirovna vaatas oma mehe pronksivalatud näkku ja sõnas vaevukuuldavalt:

«Sa oled õnnelik, Vladja... Sa oled õnnelik...»

Taevast kostis pikk mürin. See polnud saluut — lähenes äike. Bulgaarlased ütlevad:

«Harva möödub loendus ilma äikeseta, loodus ise saluteerib kangelastele.»

SISUKORD

Esimene raamat.
AUTUSE TEE 5

Teine raamat.
AU TEE 265

Василий Ардаматский
ДВЕ ДОРОГИ

На эстонском языке
Переводчик: Х. Луйк
Обложка: Я. Сонн
Таллин, изд-во «Ээсти раамат»

Toimetaja E. Puskar
Kunstiline toimetaja M. Vannas-Orupõld
Tehniline toimetaja H. Tüksammel
Korrektorid M. Amon ja S. Aron
Laduda antud 25. VI 1976
Trükkida antud 18. X 1976
Trükipaber nr. 2, 84×108/32
Trükipoognaid 15,75+0,5 pg. kleebiseid
Tingtrükipoognaid 27,3
Arvestuspoognaid 29,25
Trükiarv 24 000
«Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10
Tellimuse nr. 418
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 58.
Hind rbl. 1.01